„Cel mai temut spion din istorie“
IAN FLEMING

UN SPION DESĂVÂRȘIT
RICHARD SORGE
MAESTRUL SPIONAJULUI LUI STALIN

OWEN MATTHEWS

UN SPION DESĂVÂRŞIT

RICHARD SORGE

MAESTRUL SPIONAJULUI LUI STALIN

Traducere din limba engleză de

ADRIANA VULPE

EDITURA LITERA

București 2020

Owen Matthews

An Impeccable Spy

Richard Sorge, Stalin’s Master Agent

Editura Litera

O.P. 53; C.P. 212, sector 4, Bucureşti, România

tel.: 021 319 63 90; 031 425 16 19; 0752 548 372

e-mail: comenzi@litera.ro

Ne puteţi vizita pe

www.litera.ro

Un spion desăvârşit.

Richard Sorge, maestrul spionajului lui Stalin

Owen Matthews

Editor: Vidraşcu şi fiii

Redactori: Constantin Furtună, Georgiana Harghel

Corector: Olimpia Băloi

Copertă: Flori Zahiu

Tehnoredactare şi prepress: Mihai Suciu

Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale a României

OWEN MATTHEWS

Un spion desăvârşit: Richard Sorge, maestrul spionajului lui Stalin/Owen Matthews. Traducere din lb. engleză: Adriana Vulpe – Bucureşti: Litera, 2020

ISBN 978-606-33-6620-8

ISBN EPUB 978-606-33-6727-4

I. Vulpe, Adriana

94.32

Owen Matthews a studiat istorie modernă la Universitatea Oxford, înainte de a-şi începe cariera de jurnalist în Bosnia. A scris pentru publicaţiile Moscow Times, The Times, The Spectator şi The Independent. În 1997, a devenit corespondent al revistei Newsweek la Moscova, tratând subiecte precum cel de-al doilea război cecen, Afghanistan, Irak şi conflictul din estul Ucrainei. Prima sa carte de istorie rusă, Stalin's Children (Copiii lui Stalin), a fost tradusă în 28 de limbi şi a fost nominalizată pentru Premiul First Book al publicaţiei britanice Guardian, precum şi pentru Prix Médicis, acordat de Franţa.

Prolog. „Siberieni!"

Într-o dimineaţă geroasă din noiembrie 1941, Natalia Alekseievna Kravcenko şi sora ei vitregă, Lina, au îngropat picturile tatălui lor în grădina casei de la ţară. Satul de artişti Nikolina Gora, situat la 40 de kilometri vest de Kremlin, ajunsese pe linia frontului în Bătălia pentru Moscova. În urmă cu câteva zile, coloanele de fum care se ridicau din satul vecin anunţau sosirea avangardei Wehrmachtului, care lua poziţie pentru atacul final asupra capitalei. Casa lor era aşezată pe malul înalt şi împădurit al râului Moscova, iar medicii Armatei Roşii o rechiziţionaseră pentru a o transforma în spital de campanie pentru bătălia ce avea să urmeze. Celor două surori li se spusese să părăsească imediat casa, iar ele

aruncaseră în grabă picturile tatălui lor şi argintăria de dinainte de Revoluţie într-un cufăr mare, pe care l-au îngropat într-o scobitură din malul care cobora abrupt spre râu. Nu-şi făceau prea multe speranţe că mâna de soldaţi sovietici care săpau de zor tranşee la marginea satului putea ţine piept mult timp iminentului atac german. Natalia se aştepta ca acea noapte să fie ultima pe care avea să o mai petreacă vreodată în frumoasa casă de la ţară construită de tatăl ei.

Chiar înainte de ivirea zorilor, Natalia s-a trezit într-un zgomot asurzitor. Şi-a luat repede un cojoc şi pâslarii şi s-a dus la poartă să vadă ce se întâmplă. Întinşi pe marginea drumului, chirciţi de frig sub mantalele lor, sute de soldaţi sovietici furau câteva ore de somn în nămeţii ce se înălţau de o parte şi de alta a şoselei. Tumultul era rezultatul sforăiturilor lor.

— Siberieni! i-a spus un ofiţer, care tocmai coborâse din trenul sosit din Extremul Orient sovietic.

Veniseră întăriri pentru apărarea Moscovei.

În următoarele zile, băieţii din Siberia au murit cu sutele pe terenurile mlăştinoase dintre satele Nikolina Gora şi Aksinino, alături de sute de mii de alţi soldaţi sovietici, căzuţi pe frontul de 600 de kilometri din jurul Moscovei. Imensa masă de desen, special făcută pentru tatăl Nataliei, a fost transformată în masă de operaţie. Dar nemţii n-au răzbit mai departe. Natalia Alekseievna s-a întors la casa lor de la ţară; şi locuieşte şi acum acolo. La fel a făcut şi nepoata ei, care este acum soţia mea. Cartea aceasta a fost parţial scrisă acolo. Picturile au revenit pe pereţi, la locul lor. Chiar şi groapa săpată de fete se vede

încă, atunci când tufişurile rămân fără frunze, toamna. Vechiul cufăr de oţel rugineşte în spatele casei.

Talazurile celui de-al Doilea Război Mondial s-au îndepărtat de Moscova în acea lună, în mare parte datorită întăririlor venite din Siberia. Acestea poate că n-ar fi ajuns acolo fără strădaniile unui spion comunist german care activa la celălalt capăt al lumii – un agent care aflase cele mai bine păstrate secrete ale Înaltului Comandament Japonez şi German, dar, cu toate acestea, era privit cu neîncredere de şefii săi de la Moscova. Bineînţeles, victoria are mulţi părinţi, mai ales o victorie atât de din plin stropită cu sânge şi de o importanţă atât de mare, precum cea sovietică din cel de-al Doilea Război Mondial. Dar munca extraordinară a lui Richard Sorge a avut un impact crucial în salvarea Uniunii Sovietice de la dezastru, în 1941, şi a făcut posibilă victoria finală a lui Stalin din 1945.

Introducere

Richard Sorge a fost un răzvrătit devenit mare spion – în mod clar, unul dintre cei mai mari spioni care-au trăit vreodată. Reţeaua de spionaj pe care a construit-o la Tokyo, înainte de război, l-a adus în imediata vecinătate a celor mai înalte cercuri de putere din Germania, Japonia şi Uniunea Sovietică. Eugen Ott, ambasadorul Germaniei în Japonia, cel mai bun prieten al lui Sorge şi, în acelaşi timp, angajatorul şi informatorul fără voie al acestuia, vorbea regulat cu Hitler. Cel mai important agent japonez al lui Sorge, Hotsumi Ozaki, era unul dintre consilierii cabinetului japonez şi discuta frecvent cu prim-ministrul, prinţul Konoe. Iar la Moscova, superiorii direcţi ai lui Sorge îl vizitau constant pe Stalin în biroul său de la Kremlin.

Sorge a supravieţuit ca şef de reţea al spionajului sovietic, fără să fie descoperit, timp de nouă ani la Tokyo, deşi Japonia era bântuită de mania şi isteria spionajului, iar poliţia era în permanenţă pe urmele sursei transmisiunilor sale radio codate. Mai mult, a reuşit să fure cele mai bine păstrate secrete militare şi politice ale Germaniei şi Japoniei, acţionând la vedere, chiar sub nasul acestora.

Sorge era un comunist idealist şi, în acelaşi timp, un mincinos plin de cinism. Se vedea soldat al Revoluţiei, făcând parte din cea mai sus-pusă clasă a cadrelor secrete ale partidului, cărora li se încredinţase misiunea sacră de a penetra fortăreţele duşmanilor imperialişti ai URSS-ului. Dar, în acelaşi timp, era pedant, beţiv şi afemeiat. Era dependent de adrenalină, fanfaron şi avea accese sălbatice de indisciplină. În timpul frecventelor sale petreceri înecate în alcool, distrugea maşini şi motociclete, mărturisindu-şi la beţie, în faţa publicului nazist, dragostea pentru Stalin şi pentru Uniunea Sovietică, şi seducea fără scrupule soţiile celor mai valoroşi agenţi şi ale celor mai apropiaţi colegi ai săi.

Sorge se autodescria deseori ca un erou romantic, un cavaler-jefuitor din poezia romantică germană. În realitate, era unul dintre factorii de decizie singuratici care bântuiau la marginea deşertului politic, un om permanent menit să ducă povara unei cunoaşteri superioare şi a unor raţiuni mai înalte decât ale fiinţelor mărunte care-l înconjurau. Apărător autoproclamat al clasei muncitoare, era de un snobism intelectual atroce, mediul său natural constituindu-l cazinourile, bordelurile şi saloanele de dans interbelice din Shanghai şi Tokyo.

Mai presus de orice, era un disimulator profesionist. La fel ca majoritatea celor care au ajuns la desăvârşire în

această meserie, Sorge era condus de pornirea de nestăpânit de a trage pe sfoară. Înşelătoria era atât talentul lui Sorge, cât şi dependenţa sa fatală. Cea mai mare parte a vieţii sale, Sorge i-a minţit pe majoritatea celor din jurul său – pe numeroasele sale iubite, pe prieteni, colegi şi superiori. Poate că se minţea şi pe el însuşi.

Unul dintre aspectele extraordinare ale poveştii lui Sorge este înţelegerea faptului că acesta a evoluat într-o lume de alianţe internaţionale în continuă schimbare şi de posibilităţi înfinite. Pentru statele-naţiuni ale vremii, participante la acest joc mondial, până şi cele mai solide certitudini, privite retrospectiv, erau, la urma urmei, supuse schimbării – chiar şi chestiuni atât de evident imuabile, cum ar fi ce ţară şi de partea cui se află în cel de-al Doilea Război Mondial. În cea mai mare parte a carierei lui Richard Sorge, Uniunea Sovietică şi Germania, deşi adversare ideologice, au fost, de fapt, aliate în secret. În anii 1920, armata germană a trimis mii de soldaţi la instrucţie pe câmpiile Bielorusiei, în baza unei înţelegeri secrete dintre Moscova şi Berlin. În 1939, Stalin a încheiat un acord cu Hitler de împărţire a Europei, care afecta întregul est al continetului, de la Marea Baltică până în Balcani, şi a cărui principală victimă a fost Polonia. Trupele sovietice şi naziste, victorioase împotriva armatei poloneze, inamicul comun, au organizat împreună, la Brest şi în alte oraşe ocupate, parade de sărbătorire a victoriei. În februarie 1941, Hitler i-a dat lui Stalin ocazia de a face parte din puterile Axei – chiar dacă, în paralel, se pregătea să invadeze URSS-ul –, îndemnând Germania, Italia, Japonia şi Uniunea Sovietică să împartă lumea între marile dictaturi ale vremii. Pentru Stalin, deşi era circumspect din fire, era, cu siguranţă, ceva foarte tentant. Până în seara

zilei de 22 iunie 1941, Hitler şi Stalin au fost aliaţi, iar cel din urmă a crezut că aşa aveau să rămână şi pe mai departe. Şi mai ciudat, după cum ştim acum – şi după cum Richard Sorge nu a ştiut –, din septembrie 1940, Stalin îşi concepuse propriile planuri de rezervă privind invadarea Germaniei, cunoscute ca Operaţiunea Groza. Chiar în timp ce trimitea în Germania mari cantităţi de porumb, petrol şi oţel, pentru a susţine efortul nazist de război, ca parte a pactului de neagresiune din 1939 încheiat cu Berlinul, dictatorul sovietic îşi punea la punct propriul plan oportunist de a-l trage pe sfoară pe Hitler, dacă s-ar fi ivit ocazia potrivită.

Rolul Japoniei în războiul mondial era şi mai labil. Din momentul în care un grup de ofiţeri japonezi rebeli au invadat Manciuria chineză în 1931, a fost clar că şefii armatei de la Tokyo nutreau visuri de expansiune în Asia – ambiţii care, cu timpul, aveau să înăbuşe protestele guvernului civil de acasă. Dar atitudinea Japoniei faţă de Rusia era profund ambiguă. Armata japoneză milita vehement pentru invadarea Uniunii Sovietice – invazie ce i-ar fi anihilat complet eforturile lui Stalin de a lupta împotriva Germaniei, după intrarea naziştilor în Rusia, în 1941. Marina militară japoneză era însă la fel de convinsă că destinul imperial al naţiunii se împlinea în sud şi consta în preluarea controlului asupra câmpurilor de orez din Indochina şi asupra puţurilor de petrol din Indiile de Est Olandeze. Astfel, în 1941, supravieţuirea URSS-ului depindea de complicatele jocuri de putere din interiorul statului major al Imperiului Japonez. Îşi permitea Stalin să priveze Extremul Orient rus de trupe pentru a apăra Moscova? Acest fapt depindea de informaţia dacă planul Japoniei de invadare a Rusiei în 1941 urma sau nu să fie

pus în aplicare. Iar cel ce le putea da această informaţie era şeful reţelei lor de spionaj, Sorge.

Nu era sigur nici cursul de coliziune al Japoniei cu America, nici chiar în octombrie 1941, cu doar câteva săptămâni înainte de atacul-supriză al marinei japoneze de la Pearl Harbor. Dimpotrivă, primul-ministru Konoe încercase cu disperare ani întregi să încheie o înţelegere cu administraţia de la Washington pentru a evita războiul în Pacific. Emisarul său, amiralul Nomura, ambasadorul Japoniei în Statele Unite, se aflase la un pas de negocierea unui pact de neagresiune cu preşedintele SUA, Franklin Roosevelt, în vara anului 1941.

Universul lui Sorge era unul în care se încheiau şi se încălcau alianţe chiar între duşmani naturali, precum Hitler şi Stalin sau Stalin şi militariştii japonezi. Spre deosebire de majoritatea spionilor din secolul XX, spionajul lui Sorge nu era doar o chestiune de agenţi trădaţi sau de operaţiuni secrete compromise; el avea un impact înfiorător de direct în ceea ce privea soarta naţiunilor şi cursul întregului război.

Printre cele mai ciudate aspecte ale biografiei lui Sorge este şi acela că, spre deosebire de multe alte poveşti din lumea întunecată a spionajului, povestea lui este extrem de bine documentată. După arestarea de către autorităţile japoneze, în octombrie 1941, fiecare membru al cercului de spioni al lui Sorge – cu onorabila excepţie a lui Kawai, unul din agenţii mai puţini importanţi ai lui Sorge – a spus tot ce ştia. Toţi au mărturisit, din cauza instinctului primar de supravieţuire. Dar membrii grupului au avut motive diferite de cooperare cu autorităţile. Sorge însuşi a fost înţeles greşit şi nu a fost apreciat ani întregi de către şefii săi de la Moscova şi a scris în închisoare o lungă

confesiune în care se lăuda cu priceperea, profesionalismul şi integritatea sa ca spion. Noi ştim acum ceea ce Sorge nu a ştiut – că superiorii săi din Moscova nu aveau deloc încredere în el, considerându-l agent dublu. Sorge a sperat, până la sfârşit, că Uniunea Sovietică avea să-l salveze; prin urmare, Sorge nu şi-a făcut publice îndoielile faţă de comunism şi nici planurile de fugă sau contul bancar secret din Shanghai – pe toate acestea le cunoaştem din alte surse.

Max Clausen, operator radio cu o îndelungată activitate în cadrul reţelei de spionaj, a avut un mesaj exact opus pentru japonezi. A recunoscut de bunăvoie că şi-a pierdut credinţa comunistă şi chiar s-a mândrit că sabotase sistematic eforturile de spionaj ale şefului său, distrugând sau trunchiind grav telegramele pe care i le dădea Sorge să le trimită. Evident, Clausen sperase să obţină mila celor care îl capturaseră, ceea ce a şi primit. Agentul de frunte al lui Sorge, Hotsumi Ozaki, un tânăr jurnalist idealist care a devenit ulterior un apreciat consilier în cabinetul japonez, s-a străduit să demonstreze că aparenta sa trădare era, de fapt, o formă de patriotism. Ozaki le-a spus celor care l-au prins că lucrase pentru cauza păcii internaţionale şi că ţinuse cont de interesele naţiunii, încercând din răsputeri să evite un război între Japonia şi Rusia.

Indiferent de diversele lor motive, deţinuţii le-au oferit anchetatorilor japonezi o comoară uriaşă de informaţii detaliate despre viaţa şi carierele lor ca spioni, aşa cum fuseseră ele chiar de la începutul anilor 1920. Mai mult, poliţia secretă japoneză interceptase şi transcrisese mesajele radio codate ale reţelei chiar din clipa în care Clausen începuse să transmită rapoarte secrete de la Tokyo la Moscova. În ciuda eforturilor susţinute, japonezii

nu putuseră nici să localizeze transmiţătorul, nici să descifreze mesajele. Dar, odată ce Clausen le-a predat manualul pe care-l folosise la codificarea telegramelor, serviciile secrete ale armatei japoneze au putut să citească aproape fiecare cuvânt din corespondenţa secretă a lui Sorge cu superiorii săi de la Moscova. Mărturisirile şi transcrierile, care umplu două volume groase de probe, au fost publicate în întregime după război. Aceste mărturii au fost ulterior invocate pe larg în Statele Unite de anticomuniştii din epoca McCarthy, în încercarea acreditării ideii existenţei unui plan malefic al serviciilor secrete sovietice, prin care se puteau penetra până şi cele mai înalte niveluri ale structurilor guvernamentale.

Două lucruri lipsesc din marea comoară de mărturisiri şi transmisiuni decodate adunate de poliţia japoneză, ca şi din cele peste 100 de cărţi care s-au scris despre Sorge de la executarea sa în închisoarea Sugamo din Tokyo, în noiembrie 1944. Cea mai importantă omisiune este versiunea sovietică a poveştii. Nici un istoric occidental nu a avut acces la dosarele Sorge păstrate în arhivele Cominternului de la Moscova sau în arhivele serviciilor secrete militare sovietice de la Podolsk – sau nu a citat importantele lucrări recente ale istoricilor ruşi, care se bazează pe arhiva militară la care cercetătorii străini n-au mai avut acces din anul 2000. În această carte este relatată pentru prima dată povestea tumultuoasei cariere a lui Sorge ca agent al Cominternului, aparenta sa cădere în dizgraţie ca urmare a îndepărtării fără milă din organizaţie a tuturor agenţilor străini (cu excepţia celor mai servili şi loiali lui Stalin), dar şi recrutarea lui Sorge de către serviciile secrete militare sovietice şi ciclurile ulterioare de neîncredere şi paranoia care au dus la

clasarea informaţiilor de cel mai înalt nivel furnizate de Sorge ca încercare de dezinformare pusă la cale de inamici. La fel şi dezvăluirile despre tentativele disperate ale lui Sorge de a-l avertiza pe Stalin de iminenta invazie germană a Uniunii Sovietice în iulie 1941 – un avertisment care a fost sistematic ascuns de cei mai înalţi ofiţeri ai Armatei Roşii, îngroziţi să-l contrazică pe Stalin în ideea lui fixă că Hitler nu l-ar ataca niciodată.

Cealaltă piesă care lipseşte din versiunea japoneză a evenimentelor este percepţia asupra vieţii interioare a lui Sorge: îndoielile şi temerile sale. Aşa cum a remarcat John le Carré, spionii sunt nişte povestitori pe care nu te poţi baza deloc, deoarece se inventează şi se reinventează pe ei înşişi de prea multe ori. Cea mai mare parte a vieţii sale de adult, Sorge a trăit într-o lume în care riscul de a fi arestat sau trădat l-a urmărit ca o umbră. În timpul anilor petrecuţi în Japonia, n-a avut pe nimeni altcineva, în afară de subordonaţii săi direcţi, cu care să-şi împărtăşească secretele. Nici măcar cei mai apropiaţi agenţi japonezi, Ozaki şi Miyagi, nu i-au fost niciodată prieteni.

Ca mulţi alţi spioni, Sorge a fost un seducător neobosit. Talentele sale de spion şi de cuceritor în serie se întrepătrund profund. Serviciile secrete americane au estimat că a avut legături cu cel puţin 30 de femei pe durata şederii sale la Tokyo. Dar chiar şi iubitele lui Sorge au fost, într-un fel sau altul, pioni pe care i-a folosit în jocurile sale de spionaj. Le încânta şi le îngrozea cu plimbări nebuneşti cu motocicleta în noapte. Câtorva dintre ele le-a arătat latura sa megalomană, în timp ce dansa prin casă, răsucind o sabie de samurai şi declamând beat cum îl avea ucide el pe Hitler şi cum avea să devină zeu. Chiar şi în cele mai intime momente ale sale, se prefăcea că este un personaj mult mai măreţ decât era cu

adevărat. Iubitelor sale li se plângea frecvent de singurătate, dar nu-i permitea nici uneia să împartă povara secretelor pe care le purta în interior. Totuşi, mărturiile femeilor din viaţa lui Sorge ne oferă o perspectivă valoroasă asupra omului care şi-ar fi dorit să fie. Şi arhivele sovietice dezvăluie mult mai multe aspecte ale vieţii sale private, surprinse în scrisorile adresate soţiei rusoaice, în memorii şi în corespondenţa cu prietenii şi colegii de la Moscova, citate aici în engleză pentru prima dată.

Sorge reprezintă o provocare ieşită din comun pentru un biograf. El şi-a trăit cea mai mare parte a vieţii într-o lume a umbrelor, în care existenţa sa depindea de mister. În acelaşi timp, era extrovertit şi, în multe privinţe, exhibiţionist. Odată ce jocul s-a încheiat, în singurătatea închisorii japoneze, şi-a făcut de lucru întreţesând pentru anchetatori, poate şi pentru posteritate, o versiune idealizată a propriei persoane. În vasta sa corespondenţă cu Moscova, în scrisorile către soţia sa, Katia, în jurnalistica, scrierile academice şi mărturisirile sale, a lăsat numeroase mărturii scrise. Totuşi, la fel ca mulţi oameni în aparenţă gregari, şi-a păzit cu străşnicie străfundurile fiinţei sale. A fost un om cu trei feţe. Una era Sorge, celebritatea mondenă, sufletul extrem de indiscret al petrecerii, adorat de femei şi de prieteni. A doua faţă, secretă, era îndreptată spre superiorii săi de la Moscova. Pe cea de-a treia – persoana particulară animată de principii înalte şi pofte meschine, care trăia într-o lume a minciunii – o păstra pe de-a întregul pentru el însuşi.

Sorge avea o extraordinară inspiraţie de moment, care l-a ajutat mult în viaţa sa schimbătoare şi imprevizibilă. Era uluitoare uşurinţa cu care putea trece de la un mediu la altul, de la un loc sau prieten la altul, de la o femeie la

alta. Pentru bărbaţi şi femei, deopotrivă, charisma sa autodistructivă era irezistibilă. Putea fi sălbatic de instinctiv, temperamental, capricios, deseori egoist ca un copil. Povestea sa ne aminteşte de un om care încearcă în mod constant diverse caricaturi groteşti ale sale, adoptând mereu noi variante uşor modificate ale imaginii lui publice. Şi, ca în cazul multor oameni singuratici, nutrea o dorinţă arzătoare să fie iubit şi să fie senzaţional, dar să fie adorat de la distanţă. Acesta a fost paradoxul său; cu cât era mai senzaţional şi mai de succes, cu atât era mai imposibil să fie adorat pentru ceea ce era el însuşi.

A avut mulţi prieteni, dar nu se putea confesa nici unuia. Îşi petrecea mare parte a serilor chefuind la petreceri, în baruri şi restaurante – dar minţea şi se folosea de aproape oricine din largul său cerc de cunoştinţe. Într-adevăr, uşurinţa lui magică de a-i face pe oameni să se simtă în largul lor era cea mai înaltă calitate socială a sa. Farmecul lui Sorge l-a ajutat şi să supravieţuiască. Când brutalul colonel Gestapo Joseph Meisinger, poreclit „Măcelarul din Varşovia”, a fost trimis la Tokyo să-l ancheteze, Sorge l-a dus să petreacă în bordelurile din Ginza şi imediat şi-a transformat duşmanul de moarte în tovarăş de băutură.

Sorge era şi un om curajos. Fie că fotografia pe ascuns documentele secrete, când rămânea câteva minute singur în biroul ambasadorului german, fie că zăcea grav rănit la spital, după un accident de motocicletă provocat la beţie, luptându-se să rămână conştient până venea un prieten să-i recupereze documentele incriminatorii din buzunarul hainei, Sorge era mereu de un calm supranatural. Întotdeauna s-a considerat soldat, din anii adolescenţei, în serviciul kaiserului, în tranşeele din Primul Război Mondial, până în ultimele sale momente, la spânzurătoare, când a luat poziţia de drepţi şi a salutat Armata Roşie şi Partidul

Comunist Sovietic. În ciuda indiscreţiilor sale comise la beţie, avea o viaţă furibund de activă, trezindu-se devreme şi petrecând zilnic ore întregi scriind, citind şi spionând. Rămânea un ofiţer şi un profesionist chiar şi când era beat, chiar şi când era cuprins de disperare. Iar în unele privinţe, a fost un gentleman. În închisoare, a refuzat să discute despre femeile din viaţa lui şi nu le-a pomenit anchetatorilor de amanta sa japoneză. Procurorul care l-a interogat l-a descris pe Sorge drept „cel mai mare om pe care l-am întâlnit”.

Într-un fel, Sorge a fost şi un intelectual. Cu siguranţă, avea cel puţin o inteligenţă robustă şi competentă. În memoriile sale din închisoare, a scris că în vremuri de pace ar fi devenit om de ştiinţă. Şi-a trăit viaţa ca protagonist într-o piesă cu un singur actor, al cărei public real era necunoscut spectatorilor săi fizici – şefii, întotdeauna distanţi, din Direcţia a IV-a a Statului Major al Armatei Roşii*. Tragedia lui Sorge a fost că, în cea mai importantă perioadă a carierei sale, aceştia s-au îndoit de loialitatea sa şi l-au considerat trădător – deşi el, din fericire, n-a ştiut niciodată că informaţiile extraordinare pe care le furniza erau deseori desconsiderate şi nu se ţinea cont de ele.

Ultimul cuvânt, înainte de a ne îmbarca în povestea vieţii extraordinare a lui Sorge, îi aparţine lui John le Carré, care a scris o recenzie strălucită despre prima carte care a apărut în Marea Britanie despre cazul Sorge, în 1966.** Le Carré, care petrecuse ceva timp printre cei care trăiau în această lume a misterelor, l-a înţeles pe Sorge mai bine decât mulţi alţii. „A fost un actor de comedie în sensul lui Graham Greene, un artist în sensul lui Thomas Mann”, a scris le Carré.

La fel ca Spinell din Tristan, de Thomas Mann, lucra mereu la o carte neterminată. Era lângă patul său, alături de un volum deschis de poezie japoneză din secolul al XI-lea, când a fost arestat. Interpreta Boema, avea în cameră o colivie în care ţinea o bufniţă, bea şi se prostitua ca să ajungă sus. Era foarte amuzant; oamenii (chiar şi victimele sale) îl iubeau; soldaţii erau imediat binedispuşi de el. Era un bărbat viril şi, ca majoritatea romanticilor autoproclamaţi, nu avea ce face cu femeile în afara dormitorului. Cred că era şi exhibiţionist, iar audienţa sa era întotdeauna de sex masculin. Avea curaj, mult curaj, şi un sentiment romantic al misiunii: când colegii săi au fost arestaţi, el a rămas în pat, bând sake, aşteptând sfârşitul. Dorea să se pregătească să devină cântăreţ; nu este primul spion care a fost recrutat din rândurile artiştilor rataţi. Un jurnalist francez îl descrie ca deţinând „o combinaţie ciudată de farmec şi brutalitate”. Uneori, avea simptome clare de alcoolism. Deci acestea sunt caracteristicile pe care le-a adus el spionajului. Dar ce i-a dăruit spionajul lui? O scenă, cred; o corabie cu care să plutească pe mările romantismului său; o sfoară cu care să lege laolaltă o grămadă de talente modeste; o scamatorie cu care să învingă societatea; şi un bici marxist cu care să se biciuiască pe sine însuşi. Acest preot senzual îşi găsise adevăratul său domeniu de specialitate; s-a născut în mod minunat în propriul secol. Doar că zeii lui rămăseseră în urmă.***

*Direcţia Principală de Informaţii a armatei sovietice, abreviat GRU (n.red.)

F.W. Deakin, G.R. Storrey, The Case of Richard Sorge, Londra, 1966.

John le Carré, Progress, noiembrie 1966.

Capitolul 1. „De la şcoală la abator”

Îţi implantau ambiţii imperiale, iar apoi îţi dădeau drumul în lume, stăpânit fiind de un sentiment al elitismului – dar erai cu inima îngheţată. Când eşti un astfel de copil îngheţat, dar la exterior arăţi ca un băiat încântător, perfect funcţional, în interiorul tău există suficientă pustietate care aşteaptă să fie cultivată.**

John le Carré

Richard Sorge s-a născut în 1895, la Baku, cel mai bogat, corupt şi violent oraş din Imperiul Rus. De secole, petrolul şi gazele ţâşneau în mod natural din câmpiile mlăştinoase ce mărgineau Marea Caspică, transformându-se spontan în flăcări, inspirând frică şi veneraţie. Însă doi fraţi suedezi, Ludwig şi Robert Nobel, au făcut din această văgăună cu miros înţepător un înfloritor oraş petrolier atunci când forajele lor au produs primele jeturi de erupţie în Baku, în 1879. Izvorul de bani care a început să curgă aici a atras muncitori, arhitecţi şi negustori din toată Rusia – pe lângă fauna obişnuită a unui oraş cu dezvoltare explozivă, de

prostituate, revoluţionari şi oportunişti. Conform cuvintelor unuia dintre cei mai celebri locuitori ai săi, Iosif Stalin, Baku a devenit rapid un oraş al „dezmăţului, despotismului şi extravaganţei” pentru cei bogaţi.***** Pentru clasa muncitoare, care trudea în insalubrele cocioabe ale companiei petroliere, era o zonă crepusculară de „fum şi beznă”.****** Însuşi guvernatorul oraşului Baku l-a numit „cel mai periculos loc din Rusia”. Pentru tânărul scriitor şi activist politic Maksim Gorki, „puţurile petroliere din Baku lăsau impresia unei imagini a iadului”.*******

Iad sau nu, Baku era o regiune infernală din care ţâşneau banii. Petroliştii străini, atraşi de salariile mari şi de profitabilitatea companiilor petroliere din ce în ce mai numeroase, dădeau navală în oraşul plin de fum de la Marea Caspică.******** Unul dintre ei a fost Wilhelm Richard Sorge, un inginer specializat în foraje din orăşelul saxon Wettin am Saale. A sosit în Baku în 1882, la vârsta de 31 de ani, după ce petrecuse mai mulţi ani pe câmpurile petrolifere din Pennsylvania. Sorge s-a angajat la Compania Petrolieră Caucaziană, o filială a Companiei Nobel.******** Un altul care îşi căuta norocul a fost negustorul Semion Kobolev, care a venit de la Kiev pentru a profita de ocaziile tot mai numeroase de afaceri. Fiica sa, Nina, s-a născut la Baku.******** În 1885, la vârsta de 18 ani, l-a întâlnit Wilhelm Sorge, cu care s-a şi căsătorit.******** Uniunea lor, dintre petrol şi negustorie, a fost o combinaţie perfectă, realizată într-un infern prin excelenţă capitalist.

Mahalalele din Baku, unde locuiau muncitorii de la companiile Nobel şi Rothschild, erau „pline de gunoaie în descompunere, câini cu măruntaiele scoase, carne în putrefacţie, fecale”.******** Oraşul se îneca la propriu cu propriile dejecţii. „Petrolul se infiltra peste tot”, îşi

aminteşte Anna Alliluieva, care a locuit acolo un deceniu mai târziu, cu ginerele său revoluţionar, Iosif Stalin. „Nu puteau creşte copaci în acest aer otrăvit.”******** Cu toate acestea, familia Sorge, ca toţi emigranţii înstăriţi din generaţiile ulterioare, au reuşit să stea departe de mizeria, violenţa şi fervoarea revoluţionară în creştere a locuitorilor de origine germană veniţi de la Moscova. Au închiriat o vilă frumoasă, cu două etaje, din cărămidă, în prospera suburbie Sabunçu, la nord-vest de oraş. Centrul oraşului Baku se pare că era, după cum scria romancierul Essad Bey, „la fel ca Vestul Sălbatic, plin de bandiţi şi hoţi”.******** Dar Sabunçu era un paradis de respectabiliate burgheză, cu străzi largi, străjuite de salcâmi, care aveau să se laude în curând cu prima linie de tramvai electrică. Locuinţa familiei Sorge dăinuie şi astăzi, fiind în prezent o maghernită dărăpănată, locuită de zece familii de refugiaţi. Terenul din jurul casei este un labirint de barăci construite în grabă, adăpostind motociclete dezmembrate şi găini gălăgioase.

O fotografie de grup realizată în 1896 înfăţişează familia Sorge drept idealul de familie burgheză germană. Tatăl, Wilhelm Sorge, cu barbă şi frac, se sprijină impunător de o balustradă. Cei cinci copii ai săi care au supravieţuit (cinci i-au murit în pruncie********) sunt aşezaţi, în costume negre, asortate, pe nişte scări care dau în grădină, unde sunt întinse covoare pe pajişte special pentru această ocazie. Richard, în vârstă de opt luni, este cocoţat pe un suport de ghivece din lemn, fiind sprijinit de la spate de mama sa şi înconjurat de o mulţime de servitoare în rochii simple.

Sorge nu a pomenit nimic de mama sa într-o confesiune autobiografică scrisă într-o închisoare japoneză în 1942, în afara faptului că i-a menţionat naţionalitatea rusă.

Indubitabil, Nina Sorge le vorbea fiilor săi în germană şi nu în limba ei maternă, rusa, ceea ce l-a făcut pe tânărul Richard să se simtă de două ori străin, izolat fiind atât de efervescenta viaţă orientală a populaţiei vorbitoare de limbă azeră din Baku, cât şi de elita colonială rusă a oraşului. Când Sorge s-a mutat ulterior la Moscova, a fost nevoit să înveţe limba mamei sale de la zero.********

Wilhelm Sorge era „în mod clar, naţionalist şi imperialist [...], incapabil să se scuture de amprenta pusă asupra tinereţii sale de edificarea Imperiului German în timpul Războiului din 1870–1871”, consemna Sorge în memoriile sale din închisoare. „Era profund conştient de averea pe care o strânsese şi de poziţia socială pe care o dobândise în străinătate.”********

Dar, în ciuda neînduplecatului, radicalului patriotism prusac al lui Wilhelm, se pare că un spirit de rebeliune se înfiripase cu putere în familia Sorge. Fratele bunicului patern al lui Richard, Friedrich Adolf Sorge, participase la o revoltă armată împotriva autorităţilor saxone în 1848 şi, în urma eşecului revoluţiei, emigrase în America în anul 1852.******** A devenit un comunist pasionat şi a slujit ca secretar general al Asociaţiei Internaţionale a Oamenilor Muncii – cunoscută sub numele de Internaţionala Întâi – atunci când s-a mutat la New York, în anii 1870. De asemenea, a corespondat intens cu compatrioţii săi exilaţi la Londra, Karl Marx şi Friedrich Engels.********

Pentru copiii familiei Sorge care au crescut la Baku, „acasă” era o Germanie pe care nu o văzuseră niciodată. Poate că educaţia limitată la statutul de emigrant a semănat în inima lui Richard Sorge, pentru tot restul vieţii, sentimentul alterităţii. Wilhelm Sorge şi-a mutat familia înapoi la Berlin când Richard avea patru ani. A mai păstrat

o legătură cu Rusia, întrucât Sorge-tatăl lucra într-o bancă germană implicată în importul de benzină grea de la Baku. Dar, în mod evident, Richard nu s-a simţit niciodată cu adevărat acasă în noua sa patrie. „Ceea ce făcea ca viaţa mea să fie diferită de a omului obişnuit era o conştientizare puternică a faptului că mă născusem în sudul Caucazului”, scria el în confesiunea din închisoare. „De asemenea, casa noastră era extrem de diferită în multe aspecte de cea a unei familii burgheze din clasa de mijloc din Berlin.” Faptul că familia Sorge era pe jumătate străină, alături de „ciudăţeniile” trecutului lor de emigranţi, făcea ca „toţi fraţii şi surorile mele să fie puţin diferiţi de şcolarii de rând”.********

Familia Sorge s-a stabilit în prospera suburbie berlineză Lichterfelde, „în mijlocul calmului relativ caracteristic burgheziei bogate”.******** Din spusele sale, la şcoală, Richard a fost un elev dificil, dar strălucit, care „sfida regulamentul şcolar, era încăpăţânat şi îndărătnic şi rareori deschidea gura”.******** Le-a spus anchetatorilor japonezi că fusese „cu mult deasupra celorlaţi copii din clasă [...] la istorie, literatură, filosofie, ştiinţe politice” şi s-a lăudat în faţa lor cu abilităţile sale sportive. Le-a spus că visase să devină campion olimpic la săritura în înălţime. La vârsta de 15 ani, tânărul Sorge îşi dezvoltase un interes viu pentru Goethe, Schiller, Dante, Kant „şi alţi autori dificili”. Mai târziu, Sorge avea să se autocaracterizeze deseori drept „ţigan-savant” sau drept „baron-tâlhar”, ambele fiind personaje din poezia germană romantică. Hoţii de Schiller, povestea unui erou în genul lui Robin Hood, care fură de la cei bogaţi şi-i apără pe cei săraci, era una dintre preferatele sale.********

La moartea sa, în anul 1911, Wilhelm Sorge le-a lăsat tuturor copiilor săi venituri personale confortabile. „Grijile

economice nu-şi aveau locul” în casa Sorge.******** Tânărul Richard a devenit mai serios, fiind extrem de interesat de istorie şi de politică. „Cunoşteam problemele curente ale Germaniei mai bine decât adultul de rând”, le-a explicat el japonezilor după ce l-au capturat. „La şcoală, eram cunoscut ca «Prim-ministrul».” Este grăitor în privinţa stimei de sine faptul că lui Sorge, chiar şi la maturitate, nu i s-a părut deloc ironică porecla din şcoală. Profesorii săi îl considerau talentat, dar leneş şi lăudăros.******** A intrat în Wandervögel – „Păsările călătoare” – un grup de tineret animat de sentimente patriotice, care organiza vacanţe cu cortul şi drumeţii pentru tinerii şi tinerele din Imperiul German care doreau să trăiască sănătos – deşi Sorge avea să descrie grupul ulterior drept „o asociaţie sportivă muncitorească”. În august 1914, în timp ce era în Suedia, într-o excursie cu cortul cu Wandervögel, s-a răspândit vestea că Germania intrase în război.

Băieţii, în însufleţirea de a răspunde la chemarea patriei, s-au grăbit să prindă ultimul vapor spre casă. Pe 11 august, fără să se consulte cu mama sa, fără să anunţe la şcoală sau să-şi dea examenul de absolvire a liceului, Sorge s-a prezentat la biroul de recrutări din Berlin şi s-a înrolat în armata imperială germană ca soldat. „Am fost împins să iau această decizie de un puternic impuls de a căuta experienţe noi, de dorinţa de a mă elibera de lecţiile de la şcoală şi de ceea ce consideram a fi tiparul lipsit de sens şi de scop aplicat vieţii unui tânăr de 18 ani”, scria el – adăugând, poate mai onest, că se lăsase prins de „starea generală de entuziasm datorată războiului.”******** Umbra patriotismului radical al răposatului său tată trebuie să fi jucat un rol.

Sorge a fost repartizat în batalionul de elevi al Regimentului al III-lea al Gărzilor de Artilerie de Câmp******** unde i s-a predat, din nou conform spuselor sale, „un curs de pregătire total insuficient de şase săpătămâni, pe un teren de instrucţie de la periferia Berlinului”. La sfârşitul lui septembrie, împreună cu tovarăşii săi insuficient nepregătiţi, a fost dus la râul Yser, în Belgia, unde au înfruntat soldaţi de carieră britanici şi belgieni, care-şi apărau cu încăpăţânare poziţiile întărite. Strălucind de un entuziasm naiv, batalionul de elevi al lui Sorge a ieşit la atac pentru prima dată pe 11 noiembrie, la Dixmude, la sud de Ypres, şi a fost masacrat. Orice iluzie pe care Sorge poate o nutrise despre farmecul războiului a fost spulberată, împreună cu majoritatea camarazilor săi, în prima zi de acţiune. „Această perioadă poate fi descrisă ca «de la şcoală la abator»„********, îşi reamintea ulterior Sorge, cu o evidentă amărăciune.

Supravieţuitorii germani din acea generaţie furioasă şi dezamăgită a anului 1914 aveau să descrie ulterior vărsarea de sânge de pe frontul de vest drept Kindermord – masacrul copiilor. Experienţa „a stârnit prima şi cea mai serioasă tulburare psihologică din inima mea şi a camarazilor mei. [...] După ce setea noastră de luptă şi de aventură a fost potolită, au început luni întregi de deşertăciune tăcută şi tristă.”********

La fel ca mulţi din clasa şi din generaţia sa, experienţa de război a lui Sorge a fost profund formatoare şi şocantă. Sorge, tânărul inteligent, cu idei contrare majorităţii, şi-a găsit scopul vieţii în a se răzvrăti împotriva inutilităţii conflictului. „Am meditat la cunoştinţele mele de istorie şi mi-am dat seama [...] cât de lipsite de sens erau aceste războaie care se repetau aşa de des. Curiozitatea mea politică m-a făcut să mă întreb ce motive se aflau în

spatele acestui nou război de agresiune. Cine dorea să atingă acest obiectiv cu preţul atâtor vieţii?”********

Pentru prima oară în viaţa sa, elevul de liceu şi fiul de bancher Sorge s-a regăsit cot la cot cu membrii autentici ai proletariatului. Dar, spre surprinderea sa evidentă, se pare că „prietenii săi soldaţi simpli” nu erau interesaţi să examineze cauzele adânci ale conflictului în care se treziseră carne de tun. „Nimeni nu cunoştea scopul real al războiului, ca să nu mai vorbim de semnificaţia lui profundă. Nici unul dintre ei n-a înţeles nici măcar sensul eforturilor noastre. Majoritatea soldaţilor erau bărbaţi de vârstă mijlocie, muncitori sau meşteşugari de profesie. Aproape toţi făceau parte din sindicatele din industrie şi mulţi dintre ei erau social-democraţi.” A găsit doar unul singur „cu reale convingeri de stânga, un bătrân zidar din Hamburg, care refuza să discute cu cineva despre convingerile sale politice”.******** Au devenit prieteni apropiaţi. Poate că Sorge a găsit în el o alternativă a figurii paterne. Bătrânul zidar i-a povestit tânărului său protejat despre viaţa sa de la Hamburg şi despre perioadele de persecuţie şi de şomaj prin care trecuse. Crescând într-o lume caracterizată de un patriotism absolut, acesta a fost primul pacifist pe care Sorge l-a întâlnit. Prietenia lor a fost întreruptă brusc, când bătrânul socialist a fost ucis în acţiune la începutul anului 1915.

Câteva luni mai târziu, a venit rândul lui Sorge să dea piept cu gloanţele şi schijele inamice. Unitatea sa fusese transferată în Galiţia, la frontiera Rusiei cu Imperiul Austro-Ungar, în iunie 1915. Pentru prima oară, s-a trezit luptând pentru patria tatălui său împotriva patriei mamei sale. În iulie, Sorge s-a ales cu o bucată de şrapnel rusesc în piciorul drept. A fost trimis să se recupereze la spitalul militar Lazarett Lankwitz din Berlin. O fotografie din acea

vreme ni-l înfăţişează pe Sorge stând în picioare lângă vărul şi prietenul său cu ochelari, Erich Correns (devenit ulterior un distins farmacist şi politician din Germania de Est). Sorge ţine un trabuc în mâna dreaptă şi stă întors spre tovarăşul său, în timp ce Correns rânjeşte. În ciuda fundei medaliei Crucea de Fier de pe pieptul lui Correns, cei doi arată ca doi şcolari, ceea ce şi fuseseră până nu de mult.********

Sorge s-a folosit de convalescenţa sa la Lazarett Lankwitz ca să-şi ia, în sfârşit, certificatul de absolvire a şcolii. A terminat cu note maxime. Apoi s-a înscris la facultatea de medicină a Universităţii din Berlin şi a început să asiste la cursuri. Dar Germania în care se întorsese era foarte diferită de cea pe care o lăsase nu cu mult timp în urmă. „Dacă aveai bani, puteai să cumperi orice de pe piaţa neagră. Cei săraci erau supăraţi. Entuziasmul iniţial şi spiritul de sacrificiu în mod evident nu mai existau. Începuseră să apară profitorii de pe urma războiului şi cei care vindeau şi cumpărau pe sub mână, iar idealurile înalte de care se vorbea la început erau din ce în ce mai îndepărtate. În opoziţie cu acestea, obiectivele materiale ale luptei dobândeau o greutate tot mai mare şi se promova insistent acum un obiectiv pe de-a întregul imperialist – încetarea războiului din Europa prin instaurarea hegemoniei germane.”********

Sorge nu era „foarte fericit în Germania”******** şi nu ştia ce să facă. Alienat de corupţia vieţii civile, a ales să se întoarcă la singura lume a adulţilor în care se simţise confortabil – camaraderia tranşeelor. S-a întors de bunăvoie la unitatea sa, înainte să i se încheie perioada de convalescenţă. Ofensivele germane de la Gorlice-Tarnów, din Galiţia – zonele de frontieră dintre Imperiul Austro-Ungar şi Imperiul Rus –, şi de la Lacurile Mazuriene, din

Prusia Orientală, din vara lui 1915, împinseseră armată rusă sute de kilometri în spatele frontierei de dinainte de război. Cu toate acestea, când Sorge s-a întors la regimental său, a aflat că mulţi dintre tovarăşii lui plătiseră cu viaţa această înaintare. Cei care supravieţuiseră erau profund epuizaţi de război. „Toţi visau la pace în momentele lor de răgaz. Faptul că, deşi pătrunseserăm adânc în inima Rusiei, nu se întrevedea sfârşitul, i-a făcut pe unii dintre ei să se teamă că războiul avea să continue la nesfârşit.”********

Rănit din nou la începutul lui 1916, Sorge a găsit Berlinul alunecând mai mult ca oricând în strânsoarea „reacţiunii şi a imperialismului”. „S-a convins că Germania nu putea să ofere lumii [...] idei noi.” Dar, deşi poate că i se trezise conştiinţa revoluţionară, tânărul Sorge, în vârstă de 21 de ani, s-a oferit să se reîntoarcă la regimentul său de pe frontul de est. „Am simţit că era mai bine pentru mine să lupt pe pământ străin decât să mă scufund şi mai mult în noroi acasă.”********

În timp ce lupta adânc în interiorul Imperiului Rus, Sorge a întâlnit pentru prima dată nişte comunişti adevăraţi – doi soldaţi care erau în contact cu grupări politice radicale din Germania şi care vorbeau frecvent despre conducătorii germani radicali de stânga, Rosa Luxemburg şi Karl Liebknecht. Socialismul, îi spuneau ei lui Sorge, oferea o modalitate de a „elimina cauzele acestei autodistrugeri fără sens şi ale repetării la nesfârşit a războiului. [...] Pentru noi era importantă o soluţie cuprinzătoare, un răspuns permanent la scară internaţională.”********

În martie 1916, la trei săptămâni după întoarcerea sa pe frontul de lângă Baranovici, la sud-vest de Minsk, Sorge a fost rănit pentru a treia oară. De data aceasta, rănile i-au

fost aproape fatale. Ambele picioare i-au fost distruse de şrapnel şi trei degete parţial amputate. Din cauza acestor răni, a rămas pentru tot restul vieţii cu un şchiopătat pronunţat. După o călătorie agonizantă prin Rusia ocupată, a fost adus la spitalul universitar din Königsberg********, capitala istorică a Prusiei Orientale, recent recucerită din mâinile ţarului. A fost avansat la gradul de caporal, a primit Crucea de Fier, clasa a doua, şi a fost lăsat la vatră din motive medicale. În plus, a aflat că doi dintre fraţii săi fuseseră ucişi în luptă.********

Proiectilul rusesc care îi zdrobise picioarele lui Sorge şi îi distrusese cariera militară i-a spulberat şi ultimele iluzii. „M-am cufundat într-o profundă stare de confuzie sufletească”, a scris el. În Sorge s-a născut o puternică repulsie pentru „pretenţiile de spiritualitate şi de idealism trâmbiţate de naţiunile aflate în război”, dar şi „ideea [...] că o schimbare politică violentă era singurul mod de a scăpa din această mocirlă”.********

La fel ca mulţi dintre contemporanii săi, Sorge trecuse printr-o renaştere violentă. Aceasta l-a izolat într-o lume interioară, total ruptă de familia şi de clasa lui socială, şi a pus la îndoială chiar fundamentele societăţii în care crescuse.******** Un alt caporal german de infanterie, care se recupera în acelaşi timp în urma rănilor de război în spitalul Beelitz-Heilstätten de lângă Berlin, era şi el chinuit în mod asemănător. „Au urmat zile cumplite şi nopţi şi mai rele. În acele nopţi s-a născut ura în inima mea, ură pentru cei răspunzători”, scria Adolf Hitler în memoriile sale din 1925, Mein Kampf. „În zilele care au urmat, mi s-a revelat soarta. [...] În ce mă priveşte, am decis să intru în politică.”******** Mânia şi repulsia care au împins o generaţie de tineri veterani de război în politica

radicală, atât de dreapta, cât şi de stânga, au izvorât din aceeaşi sursă.

Imobilizat şi în tracţiune ortopedică pe patul de spital, Sorge a început să-şi caute drumul spre adevăr cu ajutorul lecturii. O „asistentă foarte cultivată şi inteligentă” de la spitalul din Königsberg i-a adus cărţile care au constituit pietrele de temelie ale socialismului, pe care avea în curând să îl îmbrăţişeze – Das Kapital a lui Karl Marx, Anti-Dühring a lui Friedrich Engels şi micul tratat din 1910 al lui Rudolf Hilferding, Das Finanzkapital. Tatăl acesteia, medic, i-a oferit pentru prima oară lui Sorge „o imagine detaliată a situaţiei mişcării revoluţionare din Germania, a diverselor partide, facţiuni şi grupări care apăruseră şi a fenomenelor internaţionale din mişcarea revoluţionară. Am auzit pentru prima oară de Lenin şi de activităţile sale din Elveţia. [...] Mă consideram deja un apostol al mişcării muncitoreşti revoluţionare.”******** Sorge a devorat, de asemenea, Kant şi Schopenhauer, filosofii Greciei antice şi Hegel – „o scară către marxism”. Pentru prima dată în mulţi ani şi „în ciuda rănilor grave şi a durerii cumplite pe care o presupunea tratarea lor, eram fericit”.********

După săptămâni întregi în care a învăţat din nou să meargă, Sorge a putut să se mute înapoi la Berlin, cu mama sa, la sfârşitul verii anului 1916. În octombrie, s-a înscris la facultatea de economie a Universităţii din Berlin. În timp ce îşi urma cursurile, efortul de război şi economia Germaniei începuseră să se ducă de râpă. „Mult elogiata maşină economică germană s-a prăbuşit; eu însumi, la fel ca nenumăraţi membri ai proletariatului [sic], i-am simţit prăbuşirea prin foame şi crize constante de alimente. Capitalismul se dezintegrase în părţile sale componente: anarhismul şi comercianţii fără scrupule. Am văzut prăbuşirea Imperiului German, a cărui maşinărie politică

fusese considerată indestructibilă. Membrii clasei conducătoare a Germaniei, clătinând din cap cu neputincioasă disperare în faţa acestor evenimente, s-au divizat moral şi politic. Cultural şi ideologic, naţiunea s-a refugiat în retorica lipsită de conţinut a moştenirii trecutului şi a recurs la antisemitism sau la romano-catolicism."********

În noiembrie 1917, vestea despre lovitura de stat bolşevică din Rusia a cimentat convingerile socialiste tot mai puternice ale lui Sorge. „Am decis nu doar să susţin mişcarea pe plan teoretic şi ideologic, ci şi să fac parte din ea în mod concret."******** La sfârşitul vieţii, în închisoarea japoneză în care se afla condangat ca spion comunist, a rămas convins că „decizia mea de acum mai bine de 25 ani a fost una corectă. [...] Singura ideologie proaspătă şi eficientă a fost susţinută prin lupta mişcării proletare revoluţionare. Această ideologie extrem de dificilă, îndrăzneaţă şi nobilă s-a străduit să elimine cauzele economice şi politice ale acestui război şi ale celor viitoare prin intermediul revoluţiei interne."********

Jurnalistul britanic Murray Sayle a remarcat o asemănare izbitoare între Sorge şi un alt mare spion sovietic, Kim Philby, căruia i-a luat un interviu la Moscova, în 1967. Deşi din generaţii diferite, Philby şi Sorge erau „gemeni din punct de vedere psihic", scria Sayle, „două exemple de manual ale unei specii rare, pe care am putea s-o numim Homo undercoverus – cei pentru care viaţa plictisitoare, fără mistere pe care o ducem noi, restul, nu merită trăită. Paralelele dintre cei doi sunt stranii. Ambii s-au născut din părinţi aflaţi în continuă mişcare, departe de locul care avea să le devină casă. [...] Ambii s-au bucurat de o educaţie privilegiată, care i-a transformat, cel puţin la exterior, în reprezentanţi convingători ai clasei lor

superioare. [...] Amândoi au devenit comunişti în perioada studenţiei, când erau extrem de impresionabili, ambii în vremuri când comunismul era la mare modă printre tinerii intelectuali. Factorul care i-a influenţat decisiv, pe fiecare dintre ei, a fost războiul.”********

Sorge a fost lăsat la vatră oficial în ianuarie 1918. Imediat, s-a îndreptat spre Kiel, cartierul general al Marinei Imperiale Germane şi un cunoscut focar al socialismului. Graţie norocului sau discernământului său, s-a trezit în epicentrul revoluţiei care mocnea în Germania.

John le Carré, interviu în New York Times, 17 august 2017.

Stalin, Works, vol. 2, p. 188; vol. 8, pp. 174–175, citat în Simon Sebag Montefiore, Young Stalin, Londra, 2008, p. 237.

Anastas Mikoian, Tak bilo, pp. 347–348, şi Anastas Mikoian, Memoirs, pp. 72–74, citat în Montefiore, Young Stalin, cap. 1.

Jörg Baberowski, Der Feind, pp. 62–67, citat în Montefiore, Young Stalin, cap. 1.

Prima universitate de inginerie din Rusia, Institutul Bauman din Moscova, a fost înfiinţată abia în anul 1830.

Mihail Alekseiev, Your Ramsay: Richard Sorge and Soviet Military Intelligence in China 1930– 1933, Moscova, 2010, p. 18.

Deakin, Storrey, Case of Richard Sorge, p. 22.

Deakin, Storrey, Case of Richard Sorge, p. 23.

Montefiore, Young Stalin, p. 188.

Anna Alliluieva, The Alliluyev Memoirs, pp. 52–55, 84–86, citat în Montefiore, Young Stalin, cap. 1.

Tom Reiss, The Orientalist, pp. 9–15, citat în Montefiore, Young Stalin, cap. 1.

Julius Mader, Gerhard Stucklik şi Horst Pehnert, Dr Sorge funkt aus Tokyo: Ein Dokumentarbericht über Kundschafter des Friedens mit auggewählten Artikeln von Richard Sorge, Berlin, 1968, p. 40.

„Richard Sorge nu ştia pe atunci deloc limba rusă; în familia lui se vorbea doar în germană”: scrisoare a Dorotheei von During adresată generalului Willoughby, 2 iulie 1951, în Charles Andrew Willoughby, Shanghai Conspiracy: The Sorge Spy Ring, Dutton, 1952, p. 133.

„Partial Memoirs of Richard Sorge” (în continuare, „Sorge Memoir”); Sorge a dactilografiat acest material autobiografic în timp ce se afla în închisoarea Sugamo. Din păcate, nu este complet, întrucât s-a pierdut când Ministerul de Justiţie a ars în timpul bombardamentelor lansate asupra oraşului Tokyo în timpul celui de-al Doilea Război Mondial. Versiunea în limba engleză citată aici este reprodusă în Willoughby, Shanghai Conspiracy, pp. 90–230. O altă versiune apare în „A Partial Documentation of the Sorge Espionage Case”, Military Intelligence Section, US Far East Command, US Congress House Committee on Un-American Activities, Tokyo, 1950.

Barry Moreno, „Sorge, Friedrich Adolf”, în Encyclopedia of New Jersey, New Brunswick, Rutgers University Press, 2004, p. 302.

F.A. Sorge, „Report of the North American Federal Council to the Hague Congress”, Documents of the First International: The Hague Congress ... Minutes and Documents, University of Wisconsin Press, Madison, 1958, p. 224.

Willoughby, Shanghai Conspiracy, p. 133.

Obi Toshito (ed.), Gendai-shi Shiryo, Zoruge jiken (Materiale de istorie modernă: incidentul Sorge), Tokyo, 1962, 3 vol.: vol. 1, p. 320.

Willoughby, Shanghai Conspiracy, p. 142.

Gordon W. Prange, Donald M. Goldstein şi Katherine V. Dillon, Target Tokyo, New York, 1985, a se vedea capitolul 2.

Prange et al., Target Tokyo, capitolul 2.

Prange et al., Target Tokyo, capitolul 2.

„Sorge Memoir”, partea I, „My past history as a German Communist”, pp. 91–98.

Deakin, Storrey, Case of Richard Sorge, p. 24.

„Sorge Memoir”, Partea I, „My past history as a German Communist”, pp. 91–98.

„Sorge Memoir”, Partea I, „My past history as a German Communist”, pp. 91–98.

„Sorge Memoir”, Partea I, „My past history as a German Communist”, pp. 91–98.

„Sorge Memoir”, Partea I, „My past history as a German Communist”, pp. 91–98.

Bundesarchiv, Bild 183-Z0519-022/CC-BY-SA 3.0 ADN-ZB/ 19.5.1981/Berlin. Într-un interviu difuzat la Radio WBA 6 în data de 6 aprilie 1981, Correns a spus că Sorge „a desfăşurat o excelentă activitate în slujba recunoaşterii Uniunii Sovietice [...] În timpul Primului Război Mondial şi după aceea, am discutat deseori despre viitor şi ne-am împărtăşit gândurile în legătură cu ceea ce va fi după ce se va termina acest cumplit măcel în masă. [...] Dacă prietenul meu Richard Sorge ar putea fi azi martorul a ceea ce a realizat puterea poporului după 1945, cât de mândru ar fi pentru că a contribuit şi el la asta.”

„Sorge Memoir”, Partea I, „My past history as a German Communist”, pp. 91–98.

„Sorge Memoir”, Partea I, „My past history as a German Communist”, pp. 91–98.

„Sorge Memoir”, Partea I, „My past history as a German Communist”, pp. 91–98.

„Sorge Memoir”, Partea I, „My past history as a German Communist”, pp. 91–98.

„Sorge Memoir”, Partea I, „My past history as a German Communist”, pp. 91–98.

*În prezent, Kaliningrad, Federaţia Rusă (n.red.)

Prange, Target Tokyo, capitolul 2.

„Sorge Memoir”, Partea I, „My past history as a German Communist”, pp. 91–98.

Deakin, Storrey, Case of Richard Sorge, p. 25.

„Sorge Memoir”, Partea I, „My past history as a German Communist”, pp. 91–98.

„Sorge Memoir”, Partea I, „My past history as a German Communist”, pp. 91–98.

„Sorge Memoir”, Partea I, „My past history as a German Communist”, pp. 91–98.

„Sorge Memoir”, Partea I, „My past history as a German Communist”, pp. 91–98.

„Sorge Memoir”, Partea I, „My past history as a German Communist”, pp. 91–98.

„Sorge Memoir”, Partea I, „My past history as a German Communist”, pp. 91–98.

Murray Sayle, „Spying doesn’t get any better than this”, London Review of Books, vol. 19, nr. 10, 22 mai 1997. Sayle i-a luat urma lui Philby în 1967, la patru ani după ce renunţase la munca de spion, mergând prin librăriile şi teatrele pe care le frecventa spionul. „După câteva zile, am uitat exact câte, am văzut un bărbat care arăta exact ca un intelectual al anilor 1930, într-o jachetă din tweed cu petice din piele în coate.” Philby i-a făcut lui Sayle impresia „unui bărbat fermecător, amuzant, cu mult simţ al umorului”, Jessica Mitford, „Old School Spies”, The Washington Post, 26 martie 1989.

Capitolul 2. Printre revoluţionari

Ca să trădezi, trebuie mai întâi să faci parte din ceva.

Eu nu am făcut parte din nimic niciodată.*****

Kim Philby

Karl Marx crezuse întotdeauna că Europa Occidentală, nu înapoiata Rusie, avea să fie locul de origine a revoluţiei socialiste.******** Rusia era o ţară „înconjurată de un Zid Chinezesc intelectual mai mult sau mai puţin solid, clădit de despotism”, scria prietenul şi susţinătorul său, Engels.******** Cu toate acestea, în noiembrie 1917, Rusia, nu Germania, a arătat lumii calea spre revoluţie. Germania avea să urmeze în curând.

Atât revoluţia din Rusia, cât şi cea din Germania, au fost conduse de marinari rebeli. Navele de luptă, cu disciplina lor dură şi strictele lor diviziuni de clasă, s-au dovedit un teren fertil pe care să crească resentimentul şi violenţa revoluţionară. În iunie 1905, membrii echipajului de pe cuirasatul Potemkin s-au răsculat împotriva ofiţerilor lor şi i-au ucis pe opt dintre ei. În noiembrie 1917, marinarii bolşevici de pe crucişătorul Aurora au tras o salvă de gloanţe oarbe peste fluviul Neva, care a semnalat începerea atacului asupra Palatului de Iarnă. În luna august a aceluiaşi an, o revoltă eşuată a 350 de membri ai echipajului de pe cuirasatul german Prinzregent Luitpold

se soldase cu două execuţii şi arestarea instigatorilor. Răscoala a avut ca urmare formarea comitetelor secrete ale marinarilor pe câteva din cele mai importante vase ale flotei imperiale germane, semănând astfel sămânţa unei viitoare revolte.********

Curând după sosirea sa la Kiel, la sfârşitul verii anului 1918, Sorge a intrat în Partidul Social-Democrat Independent, o ramură recent apărută şi mult mai radicală a Partidului Social-Democrat German (SPD) – opoziţia oficială de stânga din Germania. Aici, a creat o aripă studenţească a partidului, împreună cu alţi doi sau trei membri, acţionând „drept conducătorul grupului de instruire în cartierul în care locuiam" şi lucrând ca „agitator, agent de recrutare în partid şi instructor de doctrină marxistă".******** Ştim din relatări ulterioare că Sorge era un vorbitor charismatic şi convingător; în mod clar, şi-a perfecţionat abilităţile adresându-se unui public format din marinarii revoluţionari din Kiel. „Îmi amintesc şi azi una din acele cuvântări", scria el în 1942. „Am fost luat foarte devreme, într-o dimineaţă, şi condus în secret la o destinaţie necunoscută, care s-a dovedit a fi cazarma subterană a marinarilor, iar acolo mi s-a cerut să conduc o întâlnire secretă, în spatele uşilor închise."********

Aceste prelegeri din culise despre teoria marxistă s-au metamorfozat spectaculos într-o revoluţie adevărată în toamna anului 1918. Pe 24 octombrie, în timp ce forţele armate terestre ale Germaniei se fărâmiţau în plină revoltă şi retragere, amiralul Franz von Hipper a ordonat Marinei Imperiale Germane să iasă pe mare, pentru bătălia finală contra Marinei Regale Britanice în Canalul Mânecii. La Schillig, în apropiere de Wilhelmshaven, unde flota se poziţionase în formaţie de luptă, marinarii de pe trei nave din Escadra a III-a Marină au refuzat să ridice ancora, în

timp ce echipajele de pe cuirasatele Majestăţii Sale Imperiale Thüringen şi Helgoland şi-au declarat în mod făţiş nesupunerea. Revolta a fost întreruptă temporar când comandantul escadrei a ordonat torpiloarelor să-şi îndrepte tunurile asupra rebelilor. Dar, pe 1 noiembrie, câteva sute de marinari s-au adunat în Casa Sindicatelor din Kiel, sub auspiciile Partidului Social-Democrat Independent. Sorge a fost unul dintre tinerii voluntari disponibili pentru distribuirea de pliante revoluţionare. Două zile mai târziu, în ciuda încercărilor poliţiei din Kiel de a-i aresta pe conducătorii revoltei, mişcarea se extinsese la mii de participanţi, care se adunaseră în Grosser Exerzierplatz din Kiel sub sloganul Frieden und Brot – „Pace şi pâine". Un pluton de soldaţi, care primiseră ordinul de a-i împrăştia pe manifestanţi, a deschis focul, omorând şapte persoane şi rănind grav 29. Marinarii înfuriaţi erau să-l omoare în bătaie pe comandantul soldaţilor loiali.******** Noile trupe aduse pentru înăbuşirea revoltei care lua amploare au refuzat să asculte ordinele. În seara zilei de 4 noiembrie, oraşul Kiel căzuse în mâinile a 40 000 de marinari, soldaţi şi muncitori rebeli. Aceştia au redactat un manifest în 14 puncte, prin care solicitau eliberarea prizonierilor, libertate de exprimare, încetarea cenzurii şi instituirea de comitete muncitoreşti.********

Revolta s-a răspândit rapid, întrucât delegaţiile de marinari din Kiel s-au împrăştiat în toate marile oraşe din Reich. Până pe 7 noiembrie, prima aniversare a loviturii de stat bolşevice din Rusia, revoluţionarii ocupaseră mare parte din principalele oraşe germane de pe coastă, precum şi Hanovra, Braunschweig şi Frankfurt pe Main. În München, un comitet al muncitorilor şi al soldaţilor l-a forţat să abdice pe ultimul rege al Bavariei, Ludwig al III-lea.

Bavaria a fost declarată Räterepublik – „republică a comitetelor” –, iar conducătorii ereditari ai principatelor Germaniei au făcut cu toţii un pas înapoi, lâsându-l doar pe împăratul Wilhelm al II-lea drept ultim simbol al vechii orânduiri.

Imperiul German se prăbuşea – dar aceasta avea să fie oare o revoluţie burgheză sau una de stânga, bolşevică? Friedrich Ebert, conducătorul moderatului Partid Social-Democrat, a solicitat în nume propriu funcţia de cancelar – precum şi abdicarea kaiserului. În cazul în care kaiserul rămânea, a avertizat Ebert, „revoluţia socială era inevitabilă. Dar eu nu doresc aceasta, de fapt, o urăsc precum urăsc păcatul.”********

În după-amiaza zilei de 9 noiembrie, kaiserul a abdicat. Dar aceasta nu a fost de ajuns pentru cei care conduceau Liga Spartachistă, o mişcare radical-socialistă, reînfiinţată cu doar o zi înainte de conducătorul ei, Karl Liebknecht, recent eliberat din închisoare. De la un balcon al palatului regal din Berlin********, Liebknecht a proclamat Republica Socialistă Germană. Cu toate acestea, proaspătul guvern provizoriu al Germaniei, condus de socialiştii de centru din Partidul Social-Democrat, nu a căzut – în ciuda faptului că a semnat o capitulare umilitoare cu forţele aliate pe 11 noiembrie 1918. Ebert a promis alegeri şi a fost susţinut de elementele-cheie ale armatei. Revoluţia socialistă a lui Liebknecht fusese temporar oprită.

În timpul acestor zile febrile din Kiel, Sorge l-a întâlnit pe dr. Kurt Gerlach, profesor de ştiinţe politice la colegiul tehnologic al oraşului. Gerlach era comunist, dar era şi un om bogat, şi organiza reuniuni pentru studenţii de stânga în confortabila sa locuinţă. „Pictorii vorbeau despre noua artă, poeţii se depărtau de toate tradiţiile”, îşi amintea

soţia lui Gerlach, Christiane. „Un tânăr student al soţului meu stătea tăcut printre oaspeţi: Richard Sorge. [...] În curând, a fost clar că soţul meu îl prefera tuturor celorlalţi. Între cei doi s-a înfiripat o prietenie; ne adresam lui Sorge cu porecla sa, Ika.” Christiane a fost imediat atrasă de tânărul chipeş şi adâncit în gânduri. „În ochii săi limpezi, inteligenţi, se regăseau distanţa infinită şi singurătatea, toată lumea simţea asta.”********

După două luni de luptă surdă pentru putere între Partidul Socialist-Democrat şi spartachişti, Liebknecht şi partenera sa de revoluţie, Rosa Luxemburg, au trecut la acţiune. Încă o dată, marinarii din Kiel – dintre care mulţi ascultaseră discursurile lui Sorge – au jucat un rol esenţial. În primele zile ale revoluţiei de la începutul lui noiembrie, guvernul provizoriu al lui Ebert chemase nou creata Divizie Populară a Marinei – Volksmarinedivision – de la Kiel la Berlin, pentru propria protecţie. Până la Crăciun, a devenit clar că aceasta fusese o gravă eroare. Marinarii radicali de la Kiel dădeau semne clare de simpatii spartachiste. După ce Ebert a încercat să le suspende solda, aceştia au ocupat fosta Cancelarie Imperială, au tăiat liniile telefonice şi i-au plasat în arest la domiciliu pe reprezentanţii Comitetului Poporului.

Profitând de acest moment, spartachiştii au renunţat oficial la toate legăturile cu Partidul Social-Democrat şi cu moderaţii lui Ebert. Pe 31 decembrie 1918, Rosa Luxemburg a elaborat programul fondator al Spartakusbund, revoluţionara Ligă Spartachistă – deşi a jurat că noul său partid „nu va prelua niciodată puterea guvernamentală prin nici un alt mijloc, în afară de voinţa clară, neechivocă, a marii majorităţi a maselor proletare”.

Revoluţia a scăpat rapid de sub controlul instigatorilor săi. Dincolo de obiecţiile Rosei Luxemburg, majoritatea membrilor noului partid a respins participarea la următoarele alegeri şi a înclinat în favoarea dobândirii puterii – ca şi bolşevicii dinaintea lor – prin „presiunea din partea străzii”.******** Luxemburg şi Liebknecht a avertizat că muncitorii nu erau pregătiţi să conducă forţele armate ale statului german. Cu toate acestea, spartachiştii temperamentali s-au adunat la sediul poliţiei din Berlin ca să aleagă un comitet revoluţionar interimar, care a lansat chemarea la grevă generală şi la revoltă în masă. Jumătate de milion de demonstranţi au răspuns la chemare, ieşind pe străzile Berlinului cu pancarte prin care le cereau trupelor loiale să nu deschidă focul asupra concetăţenilor lor.

A fost o eroare de calcul fatală. Volksmarinedivision, a cărei iminentă împrăştiere declanşase criza de la Crăciun, a refuzat să se alăture revoltei. Demonstranţii au fost întâmpinaţi de armata oficială – o unitate chiar a folosit un tank Mark IV, capturat de la britanici –, precum şi de trupe neoficiale, alcătuite din miliţiile paramilitare de dreapta, recent formate. Cunoscute sub numele de Freikorps, aceste unităţi au fost recrutate de ofiţerii reacţionari care se opuneau cu pasiune capitulării Germaniei şi bolşevismului. Aceştia aveau să devină atât cei mai necruţători duşmani ai viitorului guvern de la Weimar, cât şi nucleul partidului nazist al lui Hitler.******** În ciuda diferenţelor lor ideologice, guvernul provizoriu, luptând să-şi apere propria viaţă, a făcut imediat pact cu Freikorps. Vicepreşedintele Partidului Social-Democrat, Gustav Noske, care până recent se prezentase drept „reprezentantul poporului pentru armată şi marină”, a acceptat conducerea executivă a paramilitarilor

reacţionari. „Dacă doriţi, cineva tot trebuie să fie copoiul”, a spus el.********

În Kiel, Sorge şi un grup de prieteni ai săi au luat armele – probabil pistoale uşor de ascuns – şi s-au îndreptat în grabă spre Berlin, ca să intre în luptă. Au ajuns prea târziu. Freikorps, făcând uz de artilerie, au evacuat cu brutalitate mai multe clădiri ocupate de revoluţionari şi au ucis 156 dintre ei. „Partidul avea nevoie de susţinere, dar era prea târziu ca să mai fac ceva atunci când am ajuns la Berlin”, avea să le spună mai târziu Sorge anchetatorilor săi japonezi. „Am fost opriţi cu forţa în gară şi percheziţionaţi, dar, din fericire, nu mi-au descoperit arma. Toţi cei care aveau asupra lor o armă şi refuzau să o predea erau împuşcaţi. După ce am fost reţinuţi mai multe zile în clădirea gării, eu şi camarazii mei am fost trimişi înapoi la Kiel. Nu se putea spune că era o întoarcere triumfătoare.”********

În timp ce Sorge şi tovarăşii săi erau arestaţi la Berlin-Hauptbahnhof, instigatorii spartachişti se ascundeau. Pe 15 ianuarie, Rosa Luxemburg şi Karl Liebknecht au fost descoperiţi în timp ce se adăposteau într-un apartament din cartierul berlinez Wilmersdorf. Au fost imediat arestaţi şi predaţi celei mai mari formaţiuni Freikorps, Garde-Kavallerie-Schützen- Division. În acea noapte, ambii prizonieri au fost bătuţi cu paturile carabinelor până şi-au pierdut cunoştinţa, fiind apoi împuşcaţi în cap. Trupul Rosei Luxemburg a fost aruncat în canalul Landwehr, în timp ce cadavrul lui Liebknecht a fost dus, anonim, la o morgă din oraş.********

Revoluţia germană se încheiase – deocamdată. Oraşul Kiel devenise prea periculos pentru Sorge, aşa că s-a mutat la Hamburg ca să-şi pregătească doctoratul în ştiinţe politice.

Acolo a organizat o grupare socialistă studenţească şi a intrat oficial în Partidul Comunist German. Partidul a recunoscut talentul de agitator al tânărului Sorge, numindu-l „şef pe probleme de instruire al Departamentului de îndrumare şi organizare din zona Hamburg”.******** În această perioadă a început să scrie pentru ziarul local al Partidului Comunist – o carieră jurnalistică pe care avea s-o continue, pentru acoperire, dar şi în practică, în următorii 23 de ani.

Nu este clar dacă Kurt Gerlach sau soţia sa Christiane a fost cel care, la începutul verii anului 1919, l-a atras pe Sorge la Aachen, un oraş industrial din vestul Germaniei. Gerlach, la fel ca Sorge, pentru a evita controalele poliţiei din Kiel, plecase să predea la universitatea de acolo, invitându-l şi pe Sorge să-l urmeze. Cu toate acestea, apariţia sa la uşa noii locuinţe a familiei Gerlach a fost în mod evident neaşteptată.

„Într-o seară, a sunat cineva la uşă şi m-am dus să văd cine era”, îşi amintea Christiane. „Afară stătea Ika. Parcă un fulger mi-a trecut prin tot trupul. Într-o clipă, s-a trezit în mine ceva ce dormitase până atunci, ceva periculos, întunecat, inevitabil. Ika nu a obligat niciodată pe cineva. Nu avea nevoie să curteze oamenii, ei alergau la el, atât femei, cât şi bărbaţi. Avea mijloace mult mai subtile de a-i face să cedeze în faţa voinţei sale.”******** Christiane, ca multe alte femei care aveau să urmeze, a fost cucerită de înfăţişarea plăcută şi de charisma întunecată a lui Sorge. „Ika, înalt, bine făcut, cu un păr bogat, lăsa impresia de putere”, scria un alt contemporan. „Trăsăturile sale, deşi bolnăvicioase, erau atrăgătoare, cu o frunte puternică, proeminentă, care îi făceau ochii să pară foarte înfundaţi în orbite.”******** Chiar şi atunci când a fost intervievată în 1989, Babette Gross, de 91 de ani, văduva lui Willi

Muenzenberg (un alt extraordinar agent secret comunist din perioada interbelică), a suspinat cu cochetărie când şi-a amintit că-l cunoscuse pe Richard Sorge „pe când era tânăr şi frumos”.********

Gerlach i-a asigurat vechiului său protejat un post de profesor la Universitatea din Aachen. S-a resemnat şi cu idila care stătea să înflorească între soţia sa şi Sorge. Acesta avea să se dovedească un alt laitmotiv al vieţii lui Sorge: îl iubeau oamenii, chiar şi victimele sale, chiar şi bărbaţii cărora le pusese coarne şi a căror încredere o trădase.********

Comunismul îi stimulase cu siguranţă înclinaţia didactică a lui Sorge; toată viaţa îi plăcuse să ţină discursuri şi să le facă morală oamenilor. S-a considerat, de asemenea, un om de acţiune, un conducător, un profesor, un organizator. Sorge ajunsese prea târziu pentru a lupta în Revolta spartachistă din 1919. Dar, pe 13 martie 1920, când ofiţerii din extrema dreaptă Wolfgang Kapp şi Walther von Lüttwitz au încercat să răstoarne guvernul, punând la cale o lovitură de stat militară la Berlin, a fost pregătit.

Prima chemare la grevă generală, în scopul de a ţine piept puciului lui Kapp, a venit din partea guvernului condus de Partidul Social-Democrat. Dar în zona industrială Ruhr, comuniştii au văzut în greva generală o ocazie de a duce la capăt revoluţia spartachistă neterminată. În Aachen, Sorge a făcut parte din comitetul grevei generale, care a scos mii de mineri pe străzi. Aproximativ 50 000 de foşti şi de actuali soldaţi din zona industrială renană au fost organizaţi în „Armata Roşie din Ruhr”, fiind pregătiţi să „câştige puterea politică prin dictatura proletariatului”. Există dovezi că Sorge făcea parte şi din comitetul militar al partidului, care coordona zona Ruhr şi care îi organiza

pe tinerii adepţi cu un fizic adecvat să se lupte pe străzi cu contrarevoluţionarii. După spusele unui prieten, Sorge era „absolut incapabil să nu se amestece într-o bătaie pornită de alţii”.********

Exact acum, Partidul Comunist German şi-a format aripa militară secretă, cunoscută ca M-Apparat, al cărei scop era să-i pregătească pe adepţii săi pentru războiul civil – despre care comuniştii credeau că era iminent în Germania – şi să-i lichideze pe adversari şi pe informatorii care se infiltraseră probabil în partid.******** Nu este clar cât de strânsă era legătura lui Sorge cu aceşti luptători comunişti – deşi avea să se laude ulterior la prietenii săi din Moscova cu luptele sale cu reacţionarii, duse pe străzile din Aachen şi Solingen. Într-una din declaraţiile sale ulterioare din închisoare, îşi va schimba tonul, înfăţişându-se mai degrabă drept un intelectual şi un organizator, decât un bătăuş şi un scandalagiu.

Puciul lui Kapp, al extremei drepte, s-a prăbuşit curând sub presiunea grevei generale, care era susţinută de circa 12 milioane de muncitori din toată Germania. Armata Roşie din Ruhr a ocupat cu forţa oraşele Dortmund, Essen şi Hagen, dezarmând armata regulată şi declarând suveranitatea comitetelor muncitoreşti. La sfârşitul lui martie, întreaga regiune Ruhr era în mâinile rebelilor – deşi revolta nu avea nici conducere, nici program politic comun. Guvernul reinstaurat al social-democraţilor, confruntat cu o revoltă armată în inima Germaniei cu mult mai puternică decât revolta spartachistă, a recurs la tacticile pe care le folosise Noske în 1919. Atât armata oficială, cât şi Freikorps au fost mobilizate pentru a-i zdrobi pe comunişti, executând sumar rebelii. Până în 5 aprilie 1920, peste o mie de socialişti fuseseră ucişi, iar ceea ce mai rămăsese din Armata Roşie din Ruhr fugise peste Rin,

în zona ocupată de trupele franceze după Armistiţiu.********

Eşecul revoluţiei i-a indus lui Sorge un sentiment de disperare şi de dezrădăcinare. „M-am izolat complet de absolut toţi din Germania, ceea ce n-aş numi un lucru trist în sensul obişnuit”, i-a scris Sorge din Aachen vărului şi prietenului său, Erich Correns. „Pentru un vagabond ca mine, căruia totul i se scurge printre degete, aceasta pare singura stare posibilă. Sunt atât de complet în aer, atât de complet fără casă, încât drumul îmi este şi locul şi calea.”********

Nu doar Sorge îşi pierduse speranţa şi direcţia. Şi comuniştii germani se afundaseră în genul de conflicte interne şi ciondăneli pentru care avuseseră o inclinaţie patologică încă din zilele fratelui bunicului lui Sorge, Adolf, prietenul lui Karl Marx, cu 40 de ani în urmă. După eşecul revoluţiei germane, Partidul Comunist German s-a scindat în două, apoi în trei facţiuni rivale. Deşi Sorge, din modestul său punct de observaţie ca organizator local de sindicat, nu putea şti la acea vreme, luptele din interiorul partidului german erau o evidentă reflecţie a acaparării puterii la nivel înalt asupra organizaţiei de către Moscova.

Vladimir Ilici Lenin s-a considerat întotdeauna conducătorul de necontestat al revoluţiei mondiale. Cu toate acestea, spartachiştii şi succesorii lor rămăseseră de fiecare dată enervant de independenţi faţă de linia partidului bolşevicilor ruşi. Acum, când comunismul german era temporar zdrobit şi mulţi dintre conducătorii săi asasinaţi sau închişi, oamenii Moscovei au intervenit pentru a prelua controlul partidului german. La momentul potrivit, aveau să-l controleze şi pe Richard Sorge.

Sorge a continuat să predea la Universitatea din Aachen, editând în acelaşi timp ziarul local al partidului comunist, Vocea Poporului. Kurt Gerlach a fost de acord cu un divorţ amiabil, iar Sorge şi Christiane s-au mutat împreună în oraşul producător de oţel din apropiere, Solingen. În curând, a devenit evident că poliţia îl supraveghea îndeaproape pe Sorge, căutând o scuză pentru a-l alunga din oraş pe motiv că era un radical periculos. Un cuplu care trăia în păcat a oferit scuza de care aveau nevoie autorităţile. Pentru a nu avea probleme, Sorge, rătăcitorul, trebuie să fi luat în considerare ceea ce el numea „blestemul burghez" al căsătoriei. „Deoarece poliţia fireşte că vrea să mă alunge din Solingen, dar nu are motive să acţioneze, vor încerca să folosească pretextul coabitării noastre, care este văzută drept sursa unui scandal public", explica Sorge într-o scrisoare către Correns, în 19 aprilie 1921. „Pentru burghezi, să locuieşti împreună reprezintă un scandal. Ne deranjează pe amândoi, dar va trebui să înghiţim asta."******** Într-o scrisoare precedentă adresată lui Correns, jurase că „nici măcar în interior nu am nevoie de o altă persoană ca să pot trăi; adică să trăiesc cu adevărat, nu doar să vegetez".******** Cu toate acestea, în mai 1921, el şi Christiane au fost înregistraţi oficial ca soţ şi soţie.

În timpul acestei perioade de viaţă casnică, Sorge a făcut primele incursiuni în arta polemicii marxiste, scriind un pamflet despre „Acumularea de capital şi Rosa Luxemburg", un studiu critic asupra teoriilor conducătoarei spartachiste decedate. Este o lucrare extrem de plictisitoare. Chiar şi Sorge a recunoscut mai târziu că era „stângace şi imatură şi sper că naziştii au ars până la ultima copie"******** – deşi este mai probabil că elogiul său, incorect din punct de vedere politic, faţă de respectul

Rosei Luxemburg pentru democraţia parlamentară a făcut ca această monografie să fie o povară pentru ortodoxismul lui comunist de mai târziu. Dar dacă Sorge avea speranţe pentru o carieră ca profesor universitar de marxism, acestea au fost spulberate la sfârşitul anului 1922, când a fost dat afară de la Universitatea Aachen pentru că „s-a angajat într-o controversă politică aprinsă”.******** În orice caz, partidul avea alte planuri pentru el. Ruhrul era o regiune puternic proletară, care arătase că era pregătită pentru revoluţie – dar mişcarea muncitorească era dominată de sindicatele catolice moderate care, în opinia partidului, aveau nevoie de convertire urgentă la comunism. Ramura locală a partidului comunist, evaluându-l corect pe Sorge mai mult ca un om de acţiune decât ca un gânditor, i-a sugerat aşadar să devină miner şi – la propriu – un agitator subteran.

Nepriceput, dar puternic din punct de vedere fizic, Sorge şi-a găsit o slujbă la o mină de cărbuni de lângă Aachen, unde a organizat o celulă socialistă, înainte de a se muta, ca să facă acelaşi lucru, într-o altă mină. „Viaţa în mină era dură şi periculoasă”, avea să le spună el mai târziu anchetatorilor japonezi, în special din cauza faptului că rănile căpătate în război încă îi provocau spasme de durere. „Dar nu am regretat niciodată decizia. Experienţa ca miner nu era mai puţin valoroasă decât experienţa de pe câmpul de luptă, iar noua mea vocaţie era la fel de importantă pentru partid.”********

O încercare de a duce la îndeplinire o misiune similară pentru partid în regiunea minieră din nordul Olandei a eşuat însă. Sorge a fost imediat identificat drept agitator, dat afară din mină şi expulzat din ţară. Proprietarii de mine din Aachen erau în alertă faţă de pericolul agitaţiei

comuniste, iar Sorge s-a trezit în punctul de a nu mai putea să-şi găsească o slujbă în Ruhr.

Să devină cadru de partid a rămas o opţiune evidentă în cariera sa – deşi Sorge, poate conştient în legătură cu acest minimum de şanse pe care i-l aducea apartenenţa sa la cauza comunistă, a continuat să nutrească speranţa de a deveni un membru respectat al comunităţii academice. Aceste aspiraţii la erudiţie aveau să continue până la sfârşitul vieţii sale. Avea să insiste la nesfârşit să i se spună Herr (sau Kamerad) Doktor Sorge, domnul sau tovarăşul doctor Sorge, şi a contribuit cu articole la publicaţiile academice. Când a fost arestat, poliţia secretă japoneză a găsit în noptiera sa un studiu academic neterminat despre Japonia.

Lui Sorge i s-a oferit un post plătit la departamentul de îndrumare al partidului. A refuzat, alegând în schimb o slujbă pe care i-a oferit-o Kurt Gerlach – care în mod evident nu avea resentimente faţă de noul soţ al soţiei sale – la nou înfiinţatul Institut de Ştiinţe Sociale din Frankfurt, unde Gerlach fusese numit recent director.******** Christiane a creat un cămin plin de bun-gust, care a devenit rapid un animat salon de stânga. Printre oaspeţi era Hedwig Tune, o actriţă suplă şi atrăgătoare de origine austriaco-evreiască şi soţia lui Gerhard Eisler, redactor-şef la ziarul comunist Die Rote Fahne********. Înclinată spre pasiuni naive pentru oameni şi cauze, Hedwig – care ulterior avea să devină celebră cu numele din cea de-a doua sa căsătorie, Hede Massing – îl admira pe Sorge într-un mod extravagant.********

„Nici el, nici Christiane nu se încadrau în tiparul general al comunistului german. Dădeau dovadă de mai mult bun-gust şi entuziasm decât era normal în cercurile

comuniste”, scria aceasta despre cuplul Sorge. „Casa lor era centrul vieţii sociale din cadrul acestui grup. Îmi amintesc cât de elegant arăta, cu mobilele vechi aduse din trecutul Christianei ca soţie de profesor universitar provenit din marea burghezie. Aveau o frumoasă colecţie de picturi moderne şi de litografii vechi, rare. Am fost impresionată de atmosfera relaxată şi de graţia cu care era administrată casa. Îmi plăcea combinaţia de conversaţie serioasă şi poftă de viaţă.”******** Massing a recunoscut cu dragă inimă că se amesteca „doar printre cei din stratul de sus al comuniştilor” – şi le descria cercul ca având „o atitudine cam snoabă” faţă de cei care nu erau la fel de deştepţi ca ei.******** Cu toate acestea, Hede avea să devină în curând o legendară spioană sovietică.********

Sorge combina activitatea de profesor cu slujba la partid cu normă redusă, ţinând discursuri şi făcând corectură, aşa cum obişnuise şi la Aachen. Dar curând s-a trezit târât în lumea clandestină. În timp ce poliţia îi supraveghea îndeaproape pe conducătorii mai cunoscuţi ai organizaţiei locale de partid, lui Sorge i s-a încredinţat sarcina de a se ocupa „de orice legătură secretă dintre Comitetul Central din Berlin şi organizaţia din Frankfurt”. Ascundea fondurile partidului şi materialele de propagandă în biroul său de la universitate, tăinuind „pachete mari în coşul de cărbuni din sala de curs” a bibliotecii de ştiinţe sociale. În octombrie 1923, inflaţia galopantă a făcut ca valoarea Reichsmark să scadă la 60 milioane pentru un dolar. În Saxonia, partidul a profitat de protestele în masă pentru a declanşa o altă revoltă armată şi pentru a proclama o republică muncitorească. În timpul scurtei revolte, Sorge a fost ales să menţină „o comunicare secretă constantă” cu liderii rebelilor, plecând „frecvent în misiuni speciale,

pentru a transmite rapoarte şi directive politice şi organizatorice esenţiale” de la Frankfurt la Berlin.********

Revolta din Saxonia a fost înăbuşită, la fel ca şi o altă mişcare de protest similară din Hamburg şi, la scurt timp, un puci nereuşit al extremei drepte, la München, organizat de tânărul incitator Adolf Hitler. Dar Sorge îşi demonstrase valoarea ca agent clandestin. Când o convenţie comunistă a fost organizată în Frankfurt în luna aprilie 1924, Sorge a reprezentat o alegere evidentă pentru a asigura protecţia oaspeţilor sovietici. Mai exact, erau delegaţi ai Internaţionalei Comuniste, mai cunoscută sub numele de Comintern, o organizaţie care avea să-l cuprindă în curând pe Sorge în îmbrăţişarea sa.

„Clasa muncitoare nu are ţară”, declarase Karl Marx în Manifestul Partidului Comunist, îndemnându-i pe proletarii din toate ţările să se unească.******** În micul său tratat din 1902, Ce e de făcut?, Lenin a expus ideea conform căreia ar fi trebuit înfiinţate partide comuniste în întreaga lume, pentru a ajuta cauza proletară internaţională – şi a pus bazele Cominternului, care trebuia să fie „statul major al Revoluţiei Mondiale”.******** De fapt, după ce a preluat puterea în Rusia, Lenin s-a văzut drept şeful de necontestat al acestui stat major. El a insistat ca ruşii bolşevici, singurul grup din lume care a făcut posibilă cu adevărat revoluţia, să-şi asume şi conducerea revoluţiei mondiale.******** Cominternul era în multe privinţe o instituţie esenţialmente leninistă, modelată de cele două pasiuni ale conducătorului rus: obsesia faţă de discreţie şi interesul deosebit pentru puterea absolută. Năzuinţele Cominternului n-au fost niciodată nici măcar pe departe democratice.******** Astfel, chiar de la începuturile sale, în 1919, Internaţionala Comunistă a fost fondată pe minciună. În aparenţă, rolul său era să promoveze

comunismul în toată lumea. Adevărata sa funcţie era să adune toţi radicalii străini într-o unică reţea controlată de Moscova şi să acţioneze ca paravan pentru propaganda sovietică şi pentru strângerea de informaţii.********

Primul Congres al Cominternului, desfăşurat într-o mică şi înghesuită sală de lângă Curtea de Justiţie din Moscova, în martie 1919, a dat tonul unui fals ecumenism. În aparenţă, a găzduit 52 de delegaţi din 37 de partide. În practică, totuşi, „delegatul” britanic era un emigrant rus care în Anglia avusese meseria de croitor, iar acum era secretarul ministrului sovietic de externe, în timp ce japonezii erau reprezentaţi de tovarăşul Rutgers, care vizitase Japonia o singură dată. Lenin a scris un editorial în Pravda, ziarul oficial al partidului, declarând cu îndrăzneală că „sovieticii avuseseră câştig de cauză în întreaga lume”. Conform unui martor englez, exista „o latură fantezistă în toată această afacere”.********

Germania a fost, de la bun început, trofeul cel mare al revoluţiei mondiale. Aşa cum a spus Lenin deseori, Germania era „butoiul cu pulbere al Europei”. Şi a propus să arunce în aer butoiul cu ajutorul unei scântei care a sfârâit prin reţeaua incendiară invizibilă a Cominternului, un fitil care se întindea din biroul lui de la Kremlin până la bomba neexplodată care era conştiinţa revoluţionară a proletariatului german.********

Când Richard Sorge s-a întâlnit cu delegaţia Cominternului la Frankfurt, în 1924, organizaţia îşi construise un aparat formidabil şi era condusă de locotenentul de încredere al lui Lenin, Grigori Zinoviev. De asemenea, susţinuse cu succes o serie de acţiuni revoluţionare foarte reale şi extrem de violente. Una dintre ele a fost Republica Sovietică Ungară, din 1919, care eşuase şi care fusese

susţinută de aurul Moscovei şi de mai multe sute de luptători ruşi, care se autointitulaseră „Gruparea de Teroare a Consiliului Revoluţionar al Guvernului”. Cominternul a jucat rolul principal şi în lovitura de stat eşuată din Estonia, a partidului comunist local. Şi, la scurt timp după ce trupele franceze au ocupat valea Ruhrului, în 1921 – după o dispută pricinuită de neachitarea plăţilor compensatorii stipulate de Tratatul de la Versailles –, o celulă sovietică de sabotaj a fost trimisă în Germania în scopul de a declanşa un nou val de violenţă revoluţionară. Echipa de sabotori ruşi şi complicii lor germani au încercat să arunce în aer trenul expres Halle-Leipzig, ca parte a aşa-numitei „Acţiuni din Martie” – o serie mai amplă de revolte organizate pe plan local, menite să dea startul unei noi revoluţii la nivel naţional.******** Armata Sovietică a fost şi ea mobilizată pe nou creata graniţă ruso-polonă, pentru a interveni în cea mai recentă tentativă de revoluţie germană. Dar, la fel ca Revolta spartachistă, sau ca revolta din Ruhr şi Republica Populară Saxonă dinaintea acesteia, şi Acţiunea din Martie a eşuat.

Ideologia Cominternului poate că a fost indubitabil marxistă. Dar consideraţia sa tactică de bază, aşa cum apare în „Cele douăzeci şi una de condiţii” din august 1921, a fost că nici un partid comunist din lume n-ar fi trebuit să recunoască niciodată legalitatea statului burghez şi ar fi trebuit să refuze să fie parte a democraţiei burgheze. În practică, această viziune a dus la o ciocnire fundamentală cu Partidul Comunist German, al cărui lider moderat, Paul Levi, s-a trezit dat afară din partid la presiunea Moscovei pentru că ar fi condangat Acţiunea din Martie – precum şi pentru faptul de a nu fi avut o participare suficient de ostilă la alegeri.******** Pe scurt, ruşii care au participat la Congresul Partidului Comunist

din 1924 de la Frankfurt aveau mai puţin rolul de delegaţi, şi mai mult de cei care trăgeau sforile în secret în partidul german.

Misiunea lui Sorge era „să se ocupe de siguranţa acestor delegaţi importanţi, să se îngrijească de locuinţa lor şi să decidă în ce activităţi se puteau implica în condiţii de siguranţă”.******** Şeful delegaţiei era Osip Piatniţki – născut Iosif Aronovici Tarşis –, şeful Departamentului Internaţional al Cominternului. Fiul unui tâmplar evreu din Lituania, Piatniţki îşi făcuse ucenicia în croitorie, înainte de a intra în politica revoluţionară şi de a ajunge membru în Comitetul Central al partidului sovietic. A fost apropiatul lui Lenin şi a introdus pe furiş scrisorile clandestine ale lui Lenin, aflat la Zürich, în Rusia, în timpul revoluţiei eşuate din 1905. Locţiitorul său era Dmitri – născut Dmitro – Manuilski, un om cu rânjet larg şi mustăţi mari, fiul unui preot ucrainean. Un alt membru al Comitetului Executiv al Cominternului era Otto Kuusinen, un comunist finlandez care a înfiinţat apoi ramura scandinavă a serviciilor secrete militare sovietice, întruchipând linia neclară dintre Comintern şi activităţile de spionaj ale URSS (ulterior avea să fie numit şeful unui guvern-marionetă instaurat de Moscova în ţara lui natală).******** Cel de-al patrulea delegat-cheie a fost Solomon Lozovski, secretar general al Internaţionalei Roşii a Sindicatelor Muncitoreşti (Profintern), înfiinţată de Lenin ca instituţie separată de Comintern, dar cu scopul paralel de a subordona sindicatele internaţionale controlului Moscovei. Nici unul din delegaţii ruşi importanţi la congresul german nu era, de fapt, etnic rus.

După spusele sale, Sorge a „îndeplinit această misiune, care era departe de a fi uşoară, spre satisfacţia tuturor celor implicaţi”.******** Deşi toţi delegaţii sovietici se aflau

ilegal în Germania, nici unul nu a fost arestat sau hărţuit. Comunicările lor confidenţiale nu au avut de suferit, iar locuinţa li s-a părut, în mod evident, confortabilă. Pe scurt, au fost impresionaţi de protectorul lor german, sobru şi eficient, care avea 28 de ani.

Fără ca Sorge să ştie, misiunea lui Piatniţki fusese mai puţin un gest amical de solidaritate faţă de Partidul Comunist German frate, cât mai ales o misiune calculată de vânătoare de capete. Lenin murise în ianuarie 1924. Ca urmare a eşecurilor revoltelor comuniste în Germania, Ungaria şi Italia – unde squadristi fascişti spărseseră grevele, ceea ce le-a oferit conducătorului lor, Benito Mussolini, pretextul pentru preluarea puterii, în urma unui marş spre Roma din 1922 –, interesul Cominternului se muta decisiv de la pregătirea iminentei revoluţii mondiale la apărarea statului sovietic. Şi mai important, vedeta în ascensiune a partidului, Iosif Stalin, milita pentru „socialism într-o singură ţară”. Aşa cum Stalin avea să clarifice în curând: „internaţionalist este cel care este gata să apere URSS-ul fără rezerve, fără şovăire, necondiţionat; pentru URSS, aceasta este baza mişcării revoluţionare mondiale, iar această mişcare revoluţionară nu poate fi apărată sau promovată fără a apăra URSS-ul”.********

Aşadar, la Frankfurt, Piatniţki şi tovarăşii săi încercau să descopere care dintre comuniştii germani erau dispuşi să susţină URSS, trecând dincolo de intereselor propriului partid local – şi, în consecinţă, care aveau să fie destinaţi unor viitoare posturi de conducere – şi care dintre ei nu erau dispuşi să facă asta. Sovieticii căutau, de asemenea, recruţi tineri şi inteligenţi, care urmau să fie folositori în reţeaua serviciilor secrete ale Moscovei.

„Relaţiile cu delegaţii Cominternului erau foarte apropiate şi ne-am împrietenit tot mai mult cu fiecare zi”, îşi amintea Sorge.******** Ambele părţi, în mod evident, reuşiseră să se impresioneze reciproc. Nu se poate spune acelaşi lucru despre Christiane, care era îngrozită de manierele de la masă ale revoluţionarilor, când soţul ei aducea delegaţii în apartamentul pe care ea îl mobilase cu mult gust, cu mobilă veche. „Îi văd cum stau pe canapeaua mea violet, mâncând alunele pe care le-au adus cu ei”, îşi amintea într-un scurt jurnal publicat în 1964 într-un ziar elveţian. „Aruncau, pur şi simplu, cojile pe covor.”********

Fără a ţine seama de sensibilităţile dubios de burgheze ale Christianei, Piatniţki i-a făcut o ofertă lui Sorge. „La încheierea sesiunii, mi-au cerut să vin la sediul Cominternului de la Moscova, chiar în acel an, ca să lucrez pentru ei.” Mai exact, tovarăşii sovietici îi ceruseră lui Sorge „să organizeze un departament al serviciilor secrete pentru Comintern”.********

Poate că Sorge aşteptase această chemare de ceva timp. Christiane a scris că ei doi discutaseră deja despre o posibilă mutare la Moscova, chiar de la sosirea lor la Frankfurt, în 1922.******** „Un mare preot” al marxismului, aflat în vizită, David Riazanov, entuziasmat de legătura cu Karl Marx a fratelui bunicului lui Sorge, îl invitase pe Sorge să se alăture noului său Institut de Marxism-Leninism.******** Partidul german nu dorise să-l lase să plece. Dar, în 1924, o asemenea sfidare a solicitărilor Moscovei era imposibilă din punct de vedere politic. De data aceasta, Berlinul a aprobat cererea lui Sorge de a se alătura structurilor centrale ale Cominternului. În octombrie 1924, lăsând-o pe Christiane în aşteptarea confirmării legate de viitoarea sa slujbă de

bibliotecară la Institutul de Marxism-Leninism, Sorge s-a urcat în trenul de Moscova.

Murray Sayle, Daily Telegraph, 21 septembrie 2010.

Karl Marx către redactorul-şef al publicaţiei Otecestvennîe Zapiski, noiembrie 1877, disponibil la http://www.marxists.org/archive/marx/works/1877/11/russia.htm

Friedrich Engels către Gheorghi Plehanov, 26 februarie 1895, Marx-Engels Collected Works, vol. 50, New York, 2004, pp. 449–451.

David Howarth, The Dreadnoughts, Amsterdam, 1980, pp. 158–159.

„Sorge Memoir”, Partea I, „My past history as a German Communist”, pp. 91–98.

„Sorge Memoir”, Partea I, „My past history as a German Communist”, pp. 91–98.

Hauptkrankenbuch Festungslazarett Kiel, Nr. 15918, Krankenbuchlager Berlin, citat în Dirk, Dähnhardt, Revolution in Kiel, Neumünster, 1978, p. 66.

Dähnhardt, Revolution in Kiel, p. 83.

Prinz Max von Baden, Erinnerungen und Dokumente (Reihe Deutsches Reich – Schriften und Diskurse: Reichskanzler), Hamburg, 2011, p. 599 f.

*Cunoscut locuitorilor capitalei germane ca Berliner Schloss (n.red.)

Christiane Sorge, „Mein Mann – Dr. R. Sorge”, Die Weltwoche, 11 decembrie 1964. Conform publicaţiei Die Weltwoche, articolul semnat de Christiane Sorge fusese scris cu zece ani în urmă.

Winkler, Der lange Weg nach Westen, München, 2000, p. 55.

Carlos Caballero Jurado şi Ramiro Bujeiro, The German Freikorps 1918–23, Oxford, 2001.

Heinrich August Winkler, Weimar 1918–33, Taschenbuch, 2005, p. 58.

„Sorge Memoir”, Partea I, „My past history as a German Communist”, pp. 91–98.

Hagan Schulze, Weimar: Germany 1917–1933, Severin und Siedler, 1982, p. 158.

„Sorge Memoir”, Partea I, „My past history as a German Communist”, pp. 91–98.

C. Sorge, „Mein Mann”, Die Weltwoche.

Elisabeth K. Poreţki, Our Own People, citat în Whymant, Stalin’s Spy: Richard Sorge and the Tokyo Espionage Ring, Londra, 1996, p. 325n.

Stephen Koch, Double Lives: Stalin, Willi Münzenberg and the Seduction of the Intellectuals, New York, 2004, p. 11.

Sayle, London Review of Books, 22 mai 1997.

Poreţki, citată în Whymant, Stalin’s Spy, p. 325n.

Stéphane Courtois, Nicolas Werth şi Andrzej Paczkowski, The Black Book of Communism, Cambridge, MA, 1997, p. 282; Marxist Internet Archive.

„Der Märzaufstand 1920”. Deutsches Historisches Museum: https://www.dhm.de/lemo/kapitel/weimarer-republik/innenpolitik/maerzaufstand.

Prange et al., Target Tokyo, capitolul 2.

Mader, Dr Sorge-Report, Berlin, 1985, p. 45.

Erich Correns, 29 octombrie 1919, citat în Whymant, Stalin’s Spy, p. 22.

„Sorge Memoir”, Partea a II-a, p. 32.

„Sorge Memoir”, Partea a II-a, p. 33.

Toshito (ed.), Gendai-shi Shiryo, vol. 3, p. 5.

Gerlach nu a mai ocupat în mod oficial postul, întrucât a murit subit de diabet în octombrie 1922. A se vedea Rolf Wiggershaus, The Frankfurt School: Its History, Theories, and Political Significance (Studies in Contemporary German Social Thought), Cambridge, MA, 1995.

*Steagul roşu (n.red.)

Prange et al., Target Tokyo, p. 33.

Hede Massing, This Deception: KBG Targets America, New York, 1951, p. 71.

„Am citit despre Revoluţia Rusă, despre Lenin şi Vera Figner, care a devenit idolul meu; şi am învăţat să iubesc

ideea de socialism, ideea unei vieţi mai bune pentru oricine. Sincer, n-am fost confruntată cu realitatea muncii de zi cu zi din cadrul mişcării”, scria ea. (Massing, This Deception, p. 29)

Spre deosebire de Sorge, Massing a reuşit să scape din această lume secretă. După cel de-al Doilea Război Mondial, a dezertat din spionajul sovietic şi a devenit vizibilă când a depus mărturie în cel de-al doilea proces al lui Alger Hiss, în 1949; ulterior, a publicat relatări senzaţionale despre viaţa ei ca agentă în serviciile secrete sovietice.

„Sorge Memoir”, Partea I, „My past history as a German Communist”, pp. 91–98.

David North şi Joe Kishore, The Historical and International Foundations of the Socialist Equality Party, World Socialist Website (wsw.org), 2008, p. 13.

Robert Service, Lenin: A Biography, Londra, 2010, p. 262.

A se vedea William Henry Chamberlin, Soviet Russia: A Living Record and a History, Londra, 1931, capitolul 11; Max Shachtman „For the Fourth International!”, New International, vol. 1, nr. 1, iulie 1934; Walter Kendall, „Lenin and the Myth of World Revolution”, Revolutionary History, vol. 3 (3), 1991.

Koch, Double Lives, p.16.

Koch, Double Lives, p. 11.

Koch, Double Lives, p. 17, nota 20.

Koch, Double Lives, p. 17.

P. Broue, The German Revolution: 1917–1923, Chicago, 2006, p. 516.

Courtois et al., Black Book of Communism, pp. 277–278.

„Sorge Memoir”, Partea I, „My past history as a German Communist”, pp. 91–98.

Victor Suvorov, Spetsnaz: The Story Behind the Soviet SAS, trad. David Floyd, Londra, 1987, capitolul 3.

„Sorge Memoir”, Partea a II-a, p. 23.

Aşa cum a fost detaliat şi de Nikolai Buharin în broşura sa, Can We Build Socialism in One Country in the Absence of the Victory of the West-European Proletariat?, aprilie 1925. Poziţia s-a finalizat ca politică de stat după articolul lui Stalin din ianuarie 1926, „On the Issues of Leninism”. (David Priestland, The Red Flag: A History of Communism, New York, 2009, p. 124)

„Sorge Memoir”, Partea a III-a, „The Comintern and the Soviet Communist Party”, pp. 102–117.

Sorge, Die Weltwoche, 11 decembrie 1964.

„Sorge Memoir”, Partea a II-a, p. 28.

Sorge, Die Weltwoche, 11 decembrie 1964.

„Sorge Memoir”, Partea I, p. 55.

Capitolul 3. „O gloată fanatică dintr-un secol distrus”

Fantoma lui Sorge a păşit în glorie, dar în spatele lui, într-o procesiune jalnică, au venit intelectualii pierduţi, patrioţii pierduţi, preoţii pierduţi, apărând ţări şi religii de care copiii noştri s-ar putea să nu mai audă, o gloată fanatică dintr-un secol distrus.******

John le Carré

Cominternul l-a cazat pe Sorge la Hotel de Lux, aflat pe strada Tverskaia********, artera centrală a Moscovei, la numărul 36. Construită în 1911 şi primind numele Hotel de France, proprietatea fusese una dintre cele mai elegante din Moscova de dinainte de Revoluţie. După ce a fost preluată de bolşevici şi redenumită – în mod straniu – Hotel de Lux, a început rapid să decadă. Clienţii se plângeau în curând de şobolani.******** Cu toate acestea, era convenabil pentru recent instituitele servicii de securitate ale partidului să primească oaspeţi într-un loc în care puteau sta cu ochii pe ei. În plus, se afla la mai puţin de zece minute de mers pe jos de Kremlin.

În 1924, Hotel de Lux era administrat de Internaţionala Comunistă şi populat de o comunitate de visători strămutaţi din alte zări. Socialişti din toată lumea – de la viitorul premier chinez Zhou Enlai la conducătorul iugoslav Josip Broz Tito –, se întâlneau la sărăcăciosul bufet de la micul-dejun. Conform ziarului sovietic Soveţkaia Rossiia, aceşti idealişti fuseseră atraşi în capitala mondială a

socialismului dintre „milioanele de oameni din toate colţurile lumii care-şi ziseseră «asta e revoluţia mea», [...] o nouă generaţie care asculta cu speranţă şi încredere fiecare cuvânt de la Moscova”.******** Campionii autodesemnaţi ai proletariatului stau serioşi şi încruntaţi în fotografiile de grup din acea perioadă. Îmbrăcaţi sobru, privind fix din spatele unor ochelari mici şi ameninţători, seamănă mai degrabă cu nişte bibliotecari indignaţi decât cu nişte luptători de stradă. Într-o lume de intelectuali evrei miniaturali din punct de vedere fizic, Sorge, înalt, arian, rănit în război, se evidenţia la propriu din mulţime.

Atmosfera de la Hotel de Lux era un amestec ciudat de fervoare revoluţionară şi paranoia. „Toţi îi consideră pe ceilalţi spioni”, îşi amintea militanta comunistă americană Agnes Smedley după o vizită în 1921. „Toţi sunt urmăriţi. Nu te simţi niciodată în siguranţă.”******** Guvernul sovietic nu avea încredere în oaspeţii săi străini şi urmărea îndeaproape ce făceau şi ce spuneau.********

În ciuda şobolanilor şi a spionilor, Sorge era în elementul lui. Le-a spus anchetatorilor japonezi că prima sa slujbă fusese la Departamentul de Informaţii al Cominternului, „întocmind rapoarte asupra mişcărilor muncitoreşti şi asupra condiţiilor economice şi politice din Germania şi din alte ţări”.******** Era doar parţial adevărat. Osip Piatniţki, care-l recrutase personal pe Sorge la Frankfurt, a primit în 1922 sarcina de la Lenin de a înfiinţa o organizaţie clandestină sub egida Cominternului, care să conducă toată activitatea ilegală din străinătate, inclusiv celulele revoluţionare clandestine.******** Acest centru de spionaj a fost numit în mod inofensiv Secţia de Comunicaţii Internaţionale, abreviat OMS.******** Reiese clar din arhivele Cominternului că Sorge avea legături strânse cu OMS-ul încă din primele sale zile la Moscova, intrând oficial

în reţea în 1927. Piatniţki, pe de altă parte, avea să rămână susţinătorul şi protectorul lui Sorge până când bătrânul spion a căzut în dizgraţie în timpul Marii Epurări a partidului, declanşată de Stalin în 1937 – moment în care Piatniţki avea să devină o vulnerabilitate fatală în ceea ce priveşte reputaţia lui Sorge.

Christiane i s-a alăturat lui Sorge la Moscova în martie 1925.******** „Prima ei impresie despre Rusia: infinită melancolie!”******** Cuplul, care nu era vorbitor de limba rusă, socializa exclusiv cu alţi comunişti germani. Centrul comunităţii era Clubul German, un loc ponosit care avea o mică bibliotecă plină cu cărţi în germană, dar care nu mai oferea altă distracţie. Sorge, ales foarte repede preşedintele clubului, l-a însufleţit puţin, organizând un Grup al Tinerilor Pionieri pentru copiii rezidenţilor germani ai oraşului. Deşi împărţea o odăiţă în Hotel de Lux cu soţul ei, Christiane se simţea cumplit de singură: „Nimeni, niciodată, nu i-ar putea viola singurătatea interioară, asta l-a făcut să fie absolut independent”.******** Hede Massing, care se vedea des cu Christiane la Moscova, avea impresia că acesteia „nu-i plăceau ruşii”.******** Se pare că sentimentul era reciproc. Contemporanii îşi amintesc că porecla Christianei era burjuika – burgheza.********

Sorge, pe de altă parte, „vedea totul în alb şi negru”, remarca un prieten, şi nu accepta nici o critică la adresa paradisului muncitoresc.******** Lăsând-o pe Christiane tot mai des singură la Hotel de Lux, mergea la serate organizate în casele conducătorilor bolşevici. Fiul lui Grigori Smoleanski, la un moment dat şeful Comitetului Executiv Central din Întreaga Rusie, îşi amintea de prezenţa fermecătoare a lui Sorge la cinele organizate de tatăl lui, rezervate elitei partidului, în apartamentul lor dintr-o clădire de pe strada Granatnîi. Sorge „purta un

pulover grosolan de lână şi o jachetă galbenă de catifea şi arăta ca un străin”, îşi amintea Vladimir Smoleanski. „Inteligenţa şi hotărârea [musafirului german] îl făceau să iasă în evidenţă. Înalt, puternic, blond, privirea-i directă şi insistentă era întrucâtva fioroasă, dacă nu era cufundat în gânduri. Te asculta, dând mare dovadă de empatie.”******** În memoriile Christianei sunt clare indicii că Sorge îşi folosea deja prezenţa puternică, tăcută, pentru a atrage alte femei. În primii săi ani, bolşevismul mersese mână în mână cu eliberarea sexuală. Sorge, la fel ca revoluţionara feministă Aleksandra Kollontai********, se considera un avocat al iubirii libere. Pe orice femeie care, indiferent din ce motiv legal, moral sau social, nu-şi urma impulsurile fizice, el o stigmatiza şi o ridiculiza ca fiind o „gâscă burgheză”.********

În vara anului 1926, Sorge şi Christiane şi-au făcut vacanţa separat. El s-a dus în oraşul său natal, Baku, de-acum capitala Republicii Socialiste Sovietice Azerbaidjan, unde a găsit fosta casă a familiei sale din Sabunçu transformată într-un sanatoriu pentru convalescenţi.******** Christiane a luat trenul în direcţia staţiunii Soci, de la Marea Neagră, împreună cu o prietenă. Sorge a venit şi el pentru scurt timp la Soci, dar era evident că relaţia lor era pe butuci. „Mă cuprinsese o nelinişte chinuitoare”, a scris Christiane. „Simţeam tot mai desluşit că drumurile noastre se despărţeau prin intervenţia aceleiaşi providenţe care le făcuse odată să se întâlnească.” Toamna, sătulă de viaţa tristă la greşit denumitul Hotel de Lux şi de flirturile şi absenţele constante ale soţului ei, a plecat la Berlin. Când s-au despărţit pe un peron rece din Moscova, într-o noapte târzie, Sorge „s-a comportat ca şi cum aveam să ne revedem în curând. Dar în timp ce trenul se depărta, nu

mi-am putut stăpâni potopul de lacrimi. Ştiam că era sfârşitul vieţii noastre împreună şi sigur ştia şi el.”********

Dacă pe Sorge îl deranjase plecarea Christianei, nici un prieten sau cunoscut de-al lui nu a remarcat asta. Oficialul Comintern Pavel Kananov îşi amintea că dădea deseori peste Sorge, fericit şi preocupat, în librăriile din Moscova. „Era un bibliofil pasionat, îţi dai seama de asta după modul în care ţine cineva o carte în mână.” Un alt coleg, A.Z. Zusmanovici, îl vedea frecvent pe Sorge în biblioteca Clubului German, „îngropat în cărţi”. Zusmanovici frecventa şi prelegerile ţinute de Sorge la club, care demonstrau o „minte foarte organizată şi analitică. [...] Lăsa impresia unui om remarcabil şi am crezut că avea să devină un mare savant.”********

În această perioadă, Sorge, savantul, a produs o serie de articole şi de cărţi erudite, didactice********, majoritatea despre problemele sociale ale Germaniei şi despre riscul imperialismului renăscut. Chiar din 1926, Sorge a avertizat că „Germania, mai mult decât orice altă ţară, are tendinţa de a promova o politică de inflamare a noilor conflicte imperialiste; prin urmare, politica germană, cu natura sa conflictuală, înclină să meargă pe o cale care va duce la viitoare războaie”.******** Previziunea îşi avea totuşi limitele sale. Sorge – care scria în 1928 sub pseudonimul „R. Sonter” în Inprecorr, ziarul oficial al Cominternului – afirma că în Germania clasa muncitoare avea să se revolte în cele din urmă împotriva „dictaturii intereselor capitaliste devotate scopului de a o zdrobi”.******** Sorge, la fel ca majoritatea celorlalţi socialişti, nu a anticipat deloc faptul că muncitorii germani aveau să devină cei mai înflăcăraţi susţinători ai fascismului.******** În această perioadă, a scris două cărţi: Prevederile economice ale Tratatului de Pace de la Versailles şi Clasa muncitoare internaţională;

ambele au fost publicate în Germania şi traduse în rusă.********

Între timp, Sorge, în calitate de aparatcic, urca scara ierarhică a Cominternului. La sfârşitul lunii iunie 1925, scria deja conducerii, pentru a-şi cere transferul „la o muncă mai activă”, la Departamentul de agitaţie şi propagandă. În aprilie 1926, fusese promovat la Secretariatul Comitetului Executiv al Cominternului (cunoscut ca IKKI).******** În luna mai, făcea parte dintr-o importantă comisie IKKI, însărcinată cu elaborarea instrucţiunilor pentru partidele comuniste de peste hotare, în aventualitatea unui nou război.******** Subiectul său special era problema tot mai acută a fascismului.******** În cel puţin trei ocazii, Sorge a participat la întâlniri ale prezidiului, la care fusese prezentă şi vedeta în ascensiune a partidului, Iosif Stalin.******** Conversaţia dintre cei doi, dacă a existat vreuna, trebuie să fi fost una foarte limitată. Sorge încă vorbea foarte puţin în rusă, în timp ce germana lui Stalin era inexistentă, iar engleza, elementară.********

În ceea ce-l priveşte pe Sorge spionul, reticenţa sa deliberată faţă de activităţile sale din anii 1920 şi impresionantele dovezi ale admiratoarei sale, Hede Massing, dăduseră impresia unei cariere misterioase şi incitante de agent secret. „S-a dedicat conspiraţiei cu cea mai mare naturaleţe”, îşi amintea Massing. „Îţi arunca un zâmbet amuzat, cu sprâncenele ridicate dispreţuitor, incapabil să îţi spună unde anume îşi petrecuse ultimul an.” Ea „nu se îndoia câtuşi de puţin că ceea ce făcea el era de cea mai mare importanţă”:

Eram atât de îndoctrinată de modul comunist de a fi, încât mi se părea absolut normal şi corect să nu ştiu şi să nu

întreb niciodată ce făcea, unde se ducea sau pentru cât timp. În perioada în care ne-am frecventat, îşi făcea apariţia, mă căuta şi mă întreba: „Ce faci?” Scoteam o exclamaţie de bucurie şi îl întrebam: „Dar cum m-ai găsit?” Iar el începea să râdă. Eram bucuroasă. El mi-a insuflat sentimentul că un aparatcic putea afla sau face absolut orice dacă dorea sau era nevoit. El mi-a povestit cât de singuratică şi de ascetică era viaţa unui aparatcic, fără legături, ataşamente, sentimentalisme. L-am văzut ca pe un erou al revoluţiei, adevăratul erou, eroul tăcut, pe care nu-l ştia nimeni... Pentru mine, el era omul despre care vorbea Rilke în poezia sa, „Ich bin der Eine” [„Sunt prea singur”]...********

Într-adevăr, Sorge avea să continue să facă o muncă de maximă importanţă – în China şi Japonia. Dar realitatea primelor incursiuni ale lui Sorge în culisele Europei se pare că a fost mai puţin fericită decât şi-a imaginat Massing. Pentru început, în ciuda entuziasmului evident al lui Sorge pentru o însărcinare externă, superiorii săi din Departamentul de agitaţie şi propagandă se pare că aveau îndoieli în privinţa calităţilor lui pentru munca de spionaj. „Referinţă: Sorge. Nu poate sta liniştit şi nu şi-a îndeplinit sarcinile aici”, scria un tovarăş „Mihail” tovarăşului „Osvald” în aprilie 1927. „Vrea să plece cât mai repede posibil şi nu-l putem trimite afară pentru o activitate individuală, fiindcă nu are deloc experienţă în munca de teren.”******** Cu toate acestea, presiunile insistente ale lui Sorge n-au rămas fără rezultat. Din consemnările poliţiei germane aflăm că un anume Richard Sorge a vizitat oraşul Frankfurt din august până în octombrie 1927. Se pare că s-a aflat în legătură cu Iakov Mirov-Abramov, ataşatul oficial de presă la Ambasada URSS din Berlin, care

în realitate conducea reţeaua secretă OMS a lui Piatniţki din capitala Germaniei. Nu este clar ce făcea Sorge la Frankfurt – deşi biroul OMS de la Berlin avea să devină principala sa linie secretă de comunicaţii cu şefii reţelei sale de spionaj din Comintern aflaţi la Moscova.********

În decembrie 1927, Sorge s-a aflat la Stockholm, în prima sa misiune clandestină din afara Germaniei, sub numele de cod Johann.******** Nu a debutat bine. „Am ajuns la 17.12 la S[tockholm]. Nu am veşti de la Oswald”, s-a plâns Sorge într-o telegramă codificată, pe care a trimis-o la sediul central al Cominternului, prin intermediul lui Mirov-Abramov, din Berlin. „Prietenii noştri de aici n-au ştiut nimic de sosirea mea sau de sarcinile pe care trebuia să mi le asum. Mă tem că va fi la fel şi în Kop [Copenhaga].”******** Se pare că rolul lui Sorge era acela de inspector guvernamental care relata despre „organizarea muncii în cadrul aparatului [local de partid], activitatea departamentelor, problema conducerii în departamentul general al sindicatelor, agitaţia şi propaganda”. De asemenea, le-a spus superiorilor săi că intenţiona să abordeze „problema ziarelor care apăreau în fabrici şi pregătirea pentru o iminentă grevă în industria hârtiei la sfârşitul lunii ianuarie”.******** Imaginea Cominternului, care se desprinde din corespondenţa lui Sorge cu şefii săi de la OMS, din Moscova, este aceea a unei organizaţii haotice, obsedate de control, dar, în acelaşi timp, foarte puţin capabile să-şi organizeze propriii agenţi.

Cu toate acestea, Sorge i-a impresionat pe comuniştii locali cu inteligenţa sa şi cu priza pe care o avea la oameni. Kai Moltke, un membru al Partidului Comunist Danez, scria că, din câte ştia el, „misiunea [lui Sorge] n-a avut nimic de-a face cu serviciile secrete sau cu spionajul”.

În schimb, Sorge ţinea prelegeri în celulele de partid şi îi sfătuia pe tovarăşii danezi să facă echipă cu sindicatele radicale. „Avea un extraordinar simţ al organizării până în cel mai mic detaliu. Nu avea deloc un comportament ilegal sau conspirativ. În vizitele sale din zonele rău famate ale porturilor sau din fabricile din Copenhaga trebuia să demonstreze că dădea pe gât la fel de multe beri ca un marinar, docher sau betonist sau să-şi arate abilităţile fizice de luptător.”********

Întors la Moscova, Sorge a descris misiunea în faţa adoratoarei sale, Massing, în termeni misterioşi, chiar bizari. „Prima însărcinare a lui Ika a fost într-o ţară nordică (niciodată nu spunea care), unde a locuit «sus, în munţi» şi unde a avut drept companie «aproape în exclusivitate oi». Vorbea despre calităţile umane ale oilor, pe care le descoperi după ce trăieşti printre ele.”******** În peisajul mult mai serios al unei închisori japoneze, le-a spus anchetatorilor săi că „preluase o poziţie de conducere activă alături de ceilalţi şefi de partid”. Despre beţiile şi încăierările sale cu bătăuşii de la docuri, a recunoscut că făcuse „muncă de spionaj legată de problemele economice şi politice ale Danemarcei, discutând observaţiile şi descoperirile pe care le-am făcut cu reprezentanţii partidului”.********

În 9 decembrie 1927, Sorge a demisionat oficial de la secretariatul IKKI, pentru a ocupa un post cu normă întreagă ca orginstruktor – instructor organizatoric – la OMS, inima aparatului de spionaj al Cominternului.******** Fostul său recrutor de la Frankfurt, Dmitri Manuilski, îl recomandase el însuşi ca fiind potrivit pentru a face parte din cel mai secret club al revoluţiei mondiale, fiind asistat de Grigori Smoleanski, fosta sa gazdă din strada Granatnîi.

În anul următor, Sorge s-a întors în Scandinavia, trimiţând rapoarte despre reţelele de partid din Suedia şi Norvegia şi certându-se cu contabilii de la sediul central de acasă pe tema cheltuielilor sale (o iritare care a persistat la corespondenţii externi şi, fără îndoială, la spioni, de atunci încoace).******** La Oslo, după cum le-a spus japonezilor, Sorge s-a confruntat cu „probleme de partid de diverse genuri, care au împiedicat în mod serios activitatea de spionaj”.******** Sursele nu spun nimic despre natura exactă a divergenţelor – dar este clar că unii tovarăşi de la Moscova începeau să fie iarăşi frustraţi de caracterul năbădăios al omul lor din Scandinavia. „N-ai nici un motiv să te agiţi aşa de mult cum ai făcut-o până acum”, l-a apostrofat un „tovarăş Leonard” în iulie 1928.******** Acelaşi aparatcic i-a scris şi şefului OMS, Piatniţki, opunându-se cu străşnicie unui eventual plan de a-l trimite pe Sorge într-o misiune secretă în Marea Britanie. „În legătură cu sugestia ca el să călătorească în A[nglia], mă voi exprima împotrivă. Este prea slab pentru A şi nu poate rezista să nu fie implicat în chestiuni politice. Pentru A este absolut inacceptabil.”********

În ciuda şicanelor din partea şefilor săi direcţi, Sorge încă avea prieteni puternici la nivelurile cele mai înalte ale Cominternului. Manuilski avea suficientă încredere în protejatul său german ca să-l numească pe Sorge secretarul personal al lui Nikolai Buharin, şeful Cominternului, pe perioada congresului de vară de la Moscova, din iulie 1928. La acele întâlniri, se lăuda ulterior Sorge, „am participat la discuţii despre Troţki, Zinoviev şi Kamenev” – bolşevici antistalinişti de frunte, a căror soartă trebuie să fi reprezentat subiectul unor discuţii extrem de sensibile.******** La sfârşitul congresului, Buharin, acţionând aproape cu siguranţă la ordinele lui Stalin, i-a

exclus oficial pe cei trei bătrâni bolşevici din Comintern. Avea să fie începutul căderii în dizgraţie, care urma să se sfârşească, pentru Zinoviev şi Kamenev, cu procese-spectacol şi în beciurile de la Lubianka, în aşteptarea execuţiei, iar pentru Troţki, cu un cuţit pentru gheaţă înfipt în cap în Ciudad de Mexico. Cu alte cuvinte, în 1928, Sorge se poziţionase, loial, împreună cu Buharin, împotriva „deviaţioniştilor de dreapta” şi îl susţinuse pe Stalin, „alpinistul de la Kremlin”********, în inexorabila sa ascensiune spre vârful puterii.

Reîntors la Moscova, Sorge a început să ia lecţii de limba rusă de la o tânără actriţă aspirantă,******** Ekaterina „Katia” Maksimova. Prietenii o descriau pe Katia ca fiind „calmă şi reţinută, [...] dar capabilă de decizii neobişnuite”********. Cea mai neobişnuită – şi, în cele din urmă, fatală – a fost decizia de a se îndrăgosti de Richard Sorge. Una dintre prietenele Katiei, şi ea artistă, şi-l amintea pe Sorge ca fiind „un tip cu umeri laţi, într-un pulover albastru, cufundat în tăcere”. Expresia lui era „calmă, bună şi deschisă, [...] o expresie care nu a fost surprinsă în fotografii”********. Aceeaşi prietenă îşi amintea că Sorge se descria în glumă pe sine ca fiind un azerbaijaneţ (azer), dar nu ştia să spună nici o singură vorbă în azeră (aceasta se pare că este una dintre puţinele glume ale lui Sorge care au rămas consemnate).

La reuniunile din micuţa cameră a Katiei Maksimova din apartamentul la comun de pe aleea Nijni Kislovski, oaspeţii „nu beau vin – era inacceptabil”. Tinerii, care duceau o viaţă curată, beau ceai cu zahăr galben, cântau şi discutau aprins în jurul pieselor lui Konstantin Stanislavski şi Vsevolod Meyerhold, despre muzica lui Beethoven şi Scriabin şi despre arta socialistă.******** Katia îl învăţa pe Sorge poezii de Aleksandr Blok, pe care acesta le recita pe

de rost – şi, deşi era „un bun povestitor, deseori dădea din mâini când nu-şi găsea cuvintele şi se uita la Vera Izboţkaia, care ştia franceză, pentru a-i traduce cuvântul respectiv. Dar cel mai adesea se uita la Katia.” Îi plăcea să spună o poezie de Vladimir Maiakovski:

În venele noastre

E sânge, nu apă

Înaintăm în lătratul revolverelor

În ordine

Pentru ca atunci când o să murim

Să ne transformăm

În vapoare

În companii maritime

Şi în alte lucruri durabile.********

Poezia a fost scrisă ca omagiu adus lui Theodor Nette, un curier diplomatic sovietic ucis în Letonia în 1926, în timp

ce apăra un pachet cu corespondenţă diplomatică şi în memoria căruia fusese botezat un vas al flotei Mării Negre. (După martirajul lui Sorge în numele revoluţiei, şi numele acestuia va fi dat unui vas – precum şi unor străzi, şcoli şi avioane.)

Imaginea lui Sorge despre sine ca poet-erou, datorată lui Schiller şi pe care şi-o formase în anii de şcoală, fusese şi mai mult întărită de război şi de revoluţie. „Dintotdeauna a fost puţin romantic”, îşi amintea Dorothea von During, o prietenă de la Berlin. „Richard era un tânăr cu o voinţă puternică, deschis şi hotărât. Toţi îl iubeam pe Ika. [...] Pe-aici, pe undeva, am o poezie scrisă de el: «Mereu hoinar, condangându-se singur să nu cunoască nicicând pacea».”******** Cu toate acestea, acest hoinar şi-a depozitat echipamentul de schi fond şi cărţile într-un colţ din camera Katiei, iar, la sfârşitul anului 1928, s-a mutat la ea.

Idila revoluţionară a tânărului cuplu n-a durat mult. Katia poate că visase la scenă, dar profesorul ei de la Institutul de Artă Teatrală din Leningrad o credea doar o „actriţă competentă”.******** La începutul anului 1929, Katia a lăsat deoparte ambiţia vieţii sale şi, în schimb, s-a dus să muncească în recent înfiinţata fabrică de îmbrăcăminte pentru bărbaţi, Bolşevicika********, din nordul Moscovei, ca operatoare pe un utilaj. În scrisorile ulterioare adresate lui Sorge, avea să pretindă că era foarte fericită printre adevăraţii proletari – dar nu putem să nu ne gândim că nega prea vehement orice regret legat de compromisurile pe care le făcuse.********

Mai serios pentru Sorge era faptul că vântul politic în Comintern bătea împotriva ideii de revoluţie mondială. În ultimul deceniu, revoltele comuniste eşuaseră peste tot în

Europa. Socialişti lipsiţi de loialitate de pe tot continentul făcuseră cauză comună cu social-democraţii moderaţi, duşmanii de moarte ai Cominternului. În acelaşi timp, clasa muncitoare, la fel de nestatornică, începuse să se îndrăgostească în mod îngrijorător de fascism. Mussolini era deja la putere la Roma. Sorţii politici îi surâdeau tot mai mult lui Hitler la Berlin.

Pentru Moscova – şi în special pentru Stalin –, mesajul era clar. La congresul anual al Cominternului din 1928, Stalin şi-a impus, în sfârşit, mai vechea lui convingere privind un „nou curs al socialismului într-o singură ţară”.******** Speranţele într-o „iminentă revoluţie mondială au fost lăsate deoparte”, avea să le explice Sorge mai târziu japonezilor. „De fapt, a avut loc o schimbare a centrului de greutate. [...] Piatniţki credea că iminenta revoluţie mondială era o iluzie şi că trebuie să ne concentrăm pe apărarea Uniunii Sovietice.”********

Oricum, în primăvara anului 1929, Sorge a mers pentru ultima dată în Norvegia. Mâna Moscovei prindea tot mai puternic în strânsoare partidele comuniste străine – şi reţelele de agenţi ai Cominternului. Dacă înainte Sorge trimisese multe dintre rapoartele sale zilnice prin intermediul partidelor locale, în 1929 era obligat să călătorească el însuşi la sediul OMS din Berlin pentru a face transmisiunea. „Cu alte cuvinte, nu aveam absolut nici un mijloc independent de comunicaţie.”******** Şi mai rău, când s-a întors la Moscova, în aprilie 1929, a descoperit că rapoartele sale nici măcar nu fuseseră citite. „Cominternul nu era interesat de informaţiile mele politice.”********

De asemenea, comuniştii străini erau în mod sistematic împinşi afară din aparatul central al Cominternului.

Socialistul elveţian Jules Humbert-Droz, o personalitate marcantă a Cominternului, s-a plâns conducătorului Partidului Comunist Italian, Palmiro Togliatti, că aproape nu mai rămăsese nici un nesovietic la sediul central, majoritatea celor rămaşi urmând a fi repartizaţi în străinătate. Otto Kuusinen, unul dintre ultimii străini rămaşi la vârful organizaţiei, se retrăgea în „activitatea regională şi editorială”. Şeful Cominternului, Buharin, era, în mod oficial, „ocupat cu afacerile ruseşti”.******** De fapt, Buharin lupta pentru supravieţuirea sa politică. Pe lângă curăţarea Cominternului de toţi străinii nedemni de încredere, Stalin epura chiar partidul sovietic, înlăturând în mod sistematic din conducere orice bolşevic care i-ar fi putut pune în pericol poziţia de lider suprem. După ce s-a folosit de Buharin ca să-i elimine pe Troţki, Kamenev şi Zinoviev, Stalin se pregătea acum să-l distrugă pe Buharin însuşi.

Sorge s-a trezit aruncat de la o slujbă la alta. Deşi mai târziu avea să fie acuzat că era „buharinist de dreapta”, căderea în dizgraţie a lui Sorge a început înainte de îndepărtarea lui Buharin de la conducerea Cominternului şi a ziarului Pravda, survenită la sfârşitul lunii aprilie 1929. În noul climat politic, statutul de străin al lui Sorge, cu siguranţă, era în defavoarea sa. Dar poate cel mai important aspect a fost independenţa sa de gândire, chiar încăpăţânarea sa, în relaţie cu colegii săi din Comintern care, în valurile lor de telegrame, se plângeau tot timpul de cheltuielile lui şi de refuzul de a urma instrucţiunile.********

În mai, Sorge a fost mutat la comisia economică a Cominternului, apoi a devenit, pentru scurt timp, secretarul personal al fostului său protector, Manuilski.******** A încercat să-şi recapete libertatea de

mişcare, din ce în ce mai redusă, apelând la Piatniţki pentru a i se permite să se implice în strângerea propriu-zisă de informaţii, fără impedimentul implicării în politica partidului local. „Am crezut că munca de spionaj, care îmi plăcea şi pentru care cred că sunt potrivit, este imposibilă în cadrul îngust al activităţilor de partid. [...] Caracterul, gusturile şi preferinţele mele puternice, toate mă conduc spre serviciile secrete politice, economice şi militare şi cât mai departe de domeniul controverselor de partid.”********

Pe 18 iunie, cu o zi înainte de a începe cea de-a Zecea Plenară a Comitetului Executiv al Cominternului, Sorge părăsea Rusia pentru cea mai ambiţioasă însărcinare a sa de până atunci, urmând să acţioneze în Anglia şi Irlanda. Nu reiese clar din arhive cum a învins obiecţiile superiorilor săi faţă de această misiune. Dar momentul plecării sale este semnificativ. Este posibil ca prietenii care-i mai rămăseseră lui Sorge în Comintern să fi dorit să-l scoată din Moscova înainte de congres, pentru a-i salva pielea de o viitoare epurare. Mai probabil, duşmanii săi au dorit să-l înlăture, în timp ce se pregăteau să-l distrugă.

Credincios sfatului pe care el însuşi i-l dăduse lui Piatniţki – dar poate şi din cauza ruşinoaselor certuri de partid de la Oslo din anul precedent – Sorge a primit „instrucţiuni să stea cât mai departe de disputele interne din partid”.******** În mod semnificativ, a fost avertizat şi să trăiască în izolare şi să evite „tinerele englezoaice suple, cu picioare lungi”, sau aşa le-a spus el ulterior japonezilor.******** Şefii săi de la OMS erau deja foarte atenţi la slăbiciunea lui Sorge pentru vin şi pentru femei.

Marea Britanie era, în 1929, un mediu de lucru mult mai provocator pentru un spion sovietic decât fusese

Scandinavia. Ani la rând, presa populară – în special Daily Mail – îşi avertizase în mod alarmist cititorii din rândul clasei muncitoare în legătură cu pericolele reprezentate de elementele subversive străine din mijlocul lor. În 1924, ziarul a publicat senzaţionala scrisoare Zinoviev, un document care pretindea să fie o directivă de la Comintern pentru Partidul Comunist al Marii Britanii, prin care se ordona grăbirea radicalizării muncitorilor britanici. Scrisoarea era, de fapt, un fals, dar a semănat isteria anticomunistă şi a ajutat la insuflarea unei aversiuni profunde în sânul Partidului Laburist, reprezentat în Parlament, faţă de contactele compromiţătoare cu Moscova, aversiune care avea să dureze până la sfârşitul Războiului Rece.******** În mai 1927, raidurile poliţiei la Misiunea Comercială Sovietică, care îşi avea sediul în Londra, într-o clădire din str. Moorgate, numărul 49, depistaseră o amplă reţea de spionaj care l-a făcut pe prim-ministrul Stanley Baldwin să întrerupă relaţiile diplomatice cu URSS. Rapoartele Diviziei Speciale a poliţiei britanice şi ale Serviciului de Securitate, MI5, enumeră sute de suspecţi – simpatizanţi sovietici şi agenţi – care erau ţinuţi sub o riguroasă supraveghere.********

În momentul în care Sorge sosea cu vaporul, în iulie 1929, Marea Britanie era un teritoriu complet ostil pentru un spion sovietic. A rămas acolo zece săptămâni. După spusele sale, avea drept scop să studieze „politica şi economia britanică – dar întrucât Marea Criză lăsase aşa de mulţi oameni fără un loc de muncă, [...] am întreprins şi investigaţii, pentru a vedea dacă s-ar putea ajunge la o grevă generală”.********

Stalin arătase clar cu un an înainte, la plenara Cominternului, că spera la o revoluţie engleză şi ca Partidul Laburist Britanic să fie atras pe orbita Moscovei.

Nici una dintre cele două aspiraţii nu prea avea însă o bază reală, după cum avea să descopere Sorge în curând. Partidul Comunist Britanic număra doar 3 500 membri, comparativ cu circa 300 000 în Germania.******** De asemenea, aşa cum reiese din rapoartele Diviziei Speciale, partidul era plin de informatori – un fapt de care Centrul de la Moscova se pare că era conştient, dându-i instrucţiuni lui Sorge să evite cu stricteţe orice contact cu comuniştii britanici cunoscuţi.

Aşadar, dacă nu organiza munca de partid – specialitatea sa scandinavă – ce punea Sorge la cale, mai exact? Le-a spus japonezilor că mersese în „zonele miniere" şi văzuse el însuşi „cât de profundă era criza". Dar minţea. Crahul de pe Wall Street avea să vină abia în luna octombrie a acelui an, la mult timp după ce Sorge părăsise deja Marea Britanie, aşa că Marea Criză la care el se referea în mărturisirea pe care le-o făcuse japonezilor urma, de fapt, să vină. Se pare că adevărata misiune a lui Sorge în Anglia era – cel puţin în parte – să adune informaţii sensibile de la un important spion sovietic. Christiane, încă în relaţii bune cu soţul ei, în ciuda separării lor, a mers după el la Londra. Ulterior, a relatat că scopul călătoriei lor fusese acela de a întâlni un „agent foarte important". Cuplul mergea împreună la întâlnirile fixate la unul din colţurile de stradă din Londra. Când cei doi bărbaţi vorbeau, Christiane stătea la distanţă şi era atentă la eventualele pericole.********

Cine era contactul lui Sorge a rămas un mister care i-a frământat timp de zeci de ani pe cei care se ocupau în Anglia de capturarea spionilor – în special pe Peter Wright, şeful de origine australiană al MI5, structura bitanică specializată în contraspionaj. Teoria lui Wright a fost că agentul lui Sorge era Charles „Dickie" Ellis, un alt australian care şi-a început cariera în spionajul militar la

Istanbul, în 1922, şi a fost recrutat de Serviciile Secrete (SIS) în anul următor, în timp ce lucra ca viceconsul britanic la Berlin. Dickie Ellis a continuat să lucreze la Viena şi Geneva, ca şi în Australia şi Noua Zeelandă, sub acoperirea de corespondent străin pentru publicaţia Morning Post. Ellis avea să lucreze ulterior alături de Kim Philby în SIS şi a început să fie bănuit din cauză că păstrase legătura cu acesta şi după plecarea lui Philby din serviciile secrete britanice, plecare învăluită în suspiciune în urma defectării lui Guy Burgess şi a lui Donald Maclean, în 1957.******** Wright a început să creadă că Ellis, la fel ca Philby, era spion sovietic şi că, de asemenea, le transmisese secrete germanilor.******** În 1964, Christiane – care pe atunci trăia retrasă la o mănăstire din New York (un fapt însă destul de improbabil) – a fost interogată de un coleg al lui Wright şi i s-au arătat fotografii cu posibilii suspecţi. Christiane l-a identificat timid pe Ellis ca fiind bărbatul pe care îl văzuse la Londra – „bărbatul acesta îmi pare cunoscut”, i-a spus ea anchetatorului de la MI5 – dar nu s-a putut pronunţa cu certitudine.********

Dată fiind poziţia riscantă a lui Sorge în Comintern şi relativa sa lipsă de experienţă în coordonarea agenţilor secreţi – în contrast cu evidenta sa competenţă în a reuni cadre comuniste puse pe harţă – pare ciudat că i s-a încredinţat o misiune atât de sensibilă precum contactarea unui spion sovietic de vârf din interiorul establishmentului britanic. În mod normal, astfel de agenţi ar fi fost domeniul lui David Petrovski, alias A.J. Bennett, care era consul sovietic la Londra şi reprezenta legătura oficială dintre Partidul Comunist Britanic şi Moscova. Mai mult decât atât, în 1929, serviciile secrete externe ale URSS erau conduse din ce în ce mai mult nu de Comintern, ci de GPU – poliţia

secretă sovietică, ulterior cunoscută ca NKVD – şi de unitatea de spionaj militar a Armatei Roşii, care tocmai se contura, numită oficial Direcţia a IV-a a statului major. În orice caz, indiferent dacă omul de legătură era într-adevăr Ellis sau altcineva, Sorge a avertizat-o pe Christiane că misiunea era extrem de riscantă – şi mai târziu le-a spus japonezilor că ar fi făcut 12 ani de închisoare în cazul în care ar fi fost prins.

De fapt, Sorge a fost prins, deşi nu pentru întâlnirile clandestine cu vreun agent sovietic.******** La un moment dat, spre sfârşitul vizitei sale, Sorge a fost arestat de poliţia britanică, deşi nu este clar exact când şi pentru ce. Aproape cu siguranţă, nu a fost opera vânătorilor de bolşevici din cadrul Diviziei Speciale de la Scotland Yard, întrucât nu există nici o menţiune în meticuloasele lor rapoarte despre Sorge, doar dacă nu cumva sunt sub un nume de cod necunoscut până în prezent. Nu a fost acuzat. Poate că băuse cu acelaşi gen de docheri puşi pe harţă cu care se asociase la Copenhaga şi intrase în conflict cu poliţia. Cu toate acestea, în jargonul spionajului sovietic, Sorge provalilsia – literal, „eşuase” – în sensul că fusese deconspirat de autorităţi.********

În orice caz, faptul nu a avut nici o importanţă. Cariera lui Sorge în cadrul Cominternlui se sfârşise brusc, fără ca el să fie conştient de asta. Pe 16 august 1929, Piatniţki şi Comitetul Executiv al Cominternului (IKKI) au decis să „îi excludă pe tovarăşii Sorge şi [şeful Secretariatului Anglo-American al Cominternului, Ivan] Mingulin de pe listele lucrătorilor din cadrul IKKI”.******** Sorge şi alţi trei germani urmau să fie „transferaţi la direcţia Comitetului Central al Partidului [Sovietic] şi la Comitetul Central al Partidului Comunist German”.******** Opt zile mai târziu, despre cei patru germani s-a menţionat că fuseseră

„epuraţi”, deoarece constituiau un grup de „buharinişti activi”.******** În noiembrie, Buharin însuşi, după ce, în acelaşi an, fusese îndepărtat de la conducerea Cominternului, avea să-şi piardă şi scaunul din Biroul Politic.********

Este de înţeles că Sorge s-a înfuriat când a aflat ce soartă îl aştepta – probabil la întoarcerea sa la Berlin, după misiunea de la Londra. „Cât îi urăsc pe porcii ăia”, s-a dezlănţuit el către un prieten. „Această nepăsare faţă de suferinţa şi sentimentele omeneşti. [...] Şi nu m-au plătit de luni întregi.”******** Trădarea sovieticilor era mult mai amplă. În primul rând, era clar că fostul său protector, Piatniţki, se întorsese împotriva lui. Mai rău, nici măcar nu i se mai permitea să se întoarcă la Moscova. Sorge era acum, în cuvintele unui tovarăş din partidul german, kaltgestellt – jargon pentru un membru de partid care fusese trimis „la răcoare”.********

Pe 9 septembrie 1929, conform unei telegrame secrete trimise de şeful staţiei din Berlin a serviciilor secrete militare sovietice, Sorge aştepta de o lună „fără nici o instrucţiune în privinţa viitorului său. Nu are nici bani.”******** O săptămână mai târziu, conform aceleiaşi surse, Sorge a primit o telegramă de la Comintern care îi „dădea voie” să se întoarcă la Moscova pentru discuţii – „totuşi, trebuie să-şi plătească singur biletul de întoarcere”.********

Şeful reţelei de spionaj din Berlin care trimitea rapoarte despre soarta lui Sorge era Konstantin Mihailovici Basov. Născut Ian Abeltiijs în Letonia********, Basov intrase în prima poliţie secretă a lui Lenin, Ceka, în 1919, dar curând se mutase la Direcţia de Înregistrări a Armatei Roşii – primul organ de spionaj militar al Uniunii Sovietice. Din

1927, Basov fusese principalul spion sovietic din Berlin, eclipsând şi anexând atât aparatul existent al Cominternului, cât şi reţeaua de spionaj a partidului comunist local.******** Christiane i-l prezentase pe Basov lui Sorge la Londra, cu câteva luni înainte.******** În timpul nefericitelor zile de kaltgestellt ale lui Sorge la Berlin, cei doi bărbaţi se întâlniseră şi discutaseră despre viitorul spionului recent rămas fără slujbă. Evident, Basov a văzut în el un om cu care putea să lucreze. Foarte probabil, Sorge a văzut un potenţial salvator.

Sorge era „mai degrabă un coleg binecunoscut, care nu are nevoie de prezentare”, a telegrafiat Basov superiorilor săi de la sediul central al serviciilor secrete militare din Moscova, în 9 septembrie. „Vorbeşte germ., engl., fr., rus. Educaţie: doctor în econom.” Şeful biroului de la Berlin îşi formase chiar şi o idee precisă asupra unui posibil loc pentru Sorge în aparatul serviciilor secrete militare sovietice pe care el îl construia. „Cel mai potrivit ar fi pentru China. Poate obţine comenzi de la publicaţiile de aici să scrie articole ştiinţifice.” Sorge – lucru poate de înţeles pentru un om cu un set de abilităţi specifice şi fără un angajator în acel moment – era „foarte hotărât să vină să lucreze pentru noi”.********

În momentul în care Sorge obţinea permisiunea de a se întoarce la Moscova, Basov făcuse deja verificarea completă a antecedentelor lui. „În mod clar, şefii lui vor să-l concedieze”, i-a scris Basov şefului său de la Centrul din Moscova, sediul central al reţelei de spionaj militar al Armatei Roşii. „Am făcut investigaţii pentru a afla de ce a luat Cominternul o astfel de decizie. Am primit câteva aluzii c-ar fi fost implicat în opoziţia de dreapta. Dar, în orice caz, toţi tovarăşii care îl cunosc vorbesc foarte bine

despre el. [...] Va veni să vă vadă şi să discute despre mutarea sa la noi.”********

Întors în Moscova la mijlocul lunii octombrie, Sorge s-a adresat pentru ultima dată vechilor săi tovarăşi, prieteni şi duşmani, din Comitetul Executiv al Cominternului. Minuta întâlnirii reprezintă o lectură emoţionantă. Spăsit, pentru prima dată, Sorge a recunoscut că ocazional „a ezitat”, dar a insistat asupra faptului că a „luptat activ împotriva troţkiştilor din Clubul German”.******** A făcut o listă cu toate facţiunile înfrânte în care el nu era membru – ereticii din cercul lui Ruth Fischer, deviaţionistul Samuelsohn, încăpăţânatul Evert. Era încercarea zadarnică a lui Sorge de a se autojustifica – dar, mai dureros, o listă tristă cu toţi bărbaţii şi femeile, odinioară idealişti, care fuseseră aruncaţi peste bord, în timp ce Cominternul se autodevora.

În public, căderea lui Sorge părea o dezonoare. Pe 31 octombrie, IKKI, condus de Piatniţki, a votat în mod oficial şi unanim excluderea tovarăşului Sorge din Comintern, organizaţia căreia îi dedicase jumătate din viaţa sa ca adult.

Adevărata poveste era însă diferită. Cu 11 zile înainte de expulzarea lui Sorge, într-o întâlnire secretă la IKKI, s-a confirmat că Sorge trecuse cu succes prin procesul de „epurare” (proşel cistku) – şi se putea considera „cercetat şi aprobat” (proveren).******** Sorge a avut „discuţii cu Piatniţki şi Kuusinen în termeni personali despre proiectul” viitoarei sale cariere. Piatniţki, în ceea ce îl priveşte, vorbise despre Sorge cu prietenul său, generalul Ian Karlovici Berzin, şef al misterioasei Direcţii a IV-a a statului major al Armatei Roşii.******** În faţa lumii, Sorge suferise o cădere umilitoare. În realitate, fusese recrutat de Berzin, omul care avea să-l lanseze pe Sorge în noua, strălucita şi,

în cele din urmă, fatala sa carieră, în timpul căreia avea să afle multe dintre secretele duşmanilor URSS-ului din Extremul Orient.

John le Carré, revista Progress, 1966.

Redenumită după scriitorul Maksim Gorki, în anul 1935.

Alexander Cammann, „Müde Kalauer im roten Bunker”, Die Zeit, 23 octombrie 2011.

Comrade Sorge – Documents and Memoirs, Moscova 1965, p. 8; scrisă de jurnaliştii de la publicaţia Sovieţkaia Rossiia, aceasta a fost cartea despre Sorge publicată în Rusia.

Agnes Smedley, citată de J.R. şi S.R. MacKinnon, The Life and Times of an American Radical, Berkeley, 1988.

Kriviţki, I Was Stalin’s Agent, Londra, 1940, p. 78.

„Sorge Memoir”, Partea a III-a, „The Comintern and the Soviet Communist Party”, pp. 102–117.

Whymant, Stalin’s Spy, p 23.

Whymant, Stalin’s Spy, p 43.

Sovieticii nu păreau să se grăbească să o aducă pe Christiane în Rusia. Sorge a scris de la Moscova, pe 6 octombrie 1924, aparatului de partid din Germania, îngrijorat fiind că nu mai auzise nimic despre transferul Christianei în URSS, deşi făcuse o cerere oficială la mijlocul lunii august 1924 pentru a obţine acordul partidului german ca aceasta să poată să lucra în capitala sovietică. Sorge a notat că Riazanov, de la Institutul de Marxism-Leninism, îşi exprimase dorinţa ca soţia lui, Christiane, să-i

reorganizeze biblioteca, întrucât „ea cunoaşte cele mai recente tehnici”. A.G. Fesiun, Delo Riharda Zorge: Neisvestnie Dokumentî, Moscow, 2000 (în continuare, Fesiun, Documente), „Necunoscutul Sorge”, doc. 5.

Sorge, Die Weltwoche, 11 decembrie 1964.

Sorge, Die Weltwoche, 11 decembrie 1964.

Massing, This Deception, p. 74.

Deakin, Storrey, Case of Richard Sorge, p. 43.

Whymant, Stalin’s Spy, p. 44.

Comrade Sorge: Documents and Memoirs, p. 12.

Kollontai a fost cea mai cunoscută femeie din administraţia sovietică, fiind renumită pentru înfiinţarea Jenotdel („Departmentul femeilor”), în anul 1919. În 1923, autorităţile sovietice, poate din cauză că au considerat filosofia ei legată de iubirea liberă puţin cam exagerată – chiar şi pentru sensibilităţile lor eliberate –, au numit-o ambasadoare în Norvegia.

Der Spiegel, 27 iunie 1951, p. 25. Din 13 iunie până în 3 octombrie 1951, această revistă din Germania de Vest a publicat o serie de articole, numită „Herr Sorge sass mit zu Tische: Porträt eines Spions”.

Sorge le relata încântat mamei şi surorilor sale din Berlin că bătrânul lor salcâm din grădină era încă în picioare (Comrade Sorge, Documents and Memoirs, p. 13).

Sorge, Die Weltwoche, 11 decembrie 1964. Cu toate acestea, Christiane a păstrat un loc în inima ei pentru

Sorge. În cele din urmă, a emigrat în Statele Unite, dar nu s-a recăsătorit şi a ţinut o corespondenţă afectuoasă cu el. Deşi nu există vreo dovadă că ar fi divorţat, Sorge se considera burlac şi a scris că viaţa de familie „nu era pentru el”. (A se vedea Alain Guerin şi Nicole Chatel, Camarade Sorge, Paris, 1965, pp. 16, 274)

Comrade Sorge: Documents and Memoirs, p. 3.

O listă a lucrărilor despre „situaţia materială a proletariatului german la sfârşitul anului 1927”, publicate de Richard Sorge în ziarul Internaţionalei Comuniste sub pseudonimul R. Sonter, cuprinde opt recenzii şi 12 articole bine documentate. (A se vedea A.G. Fesiun, Documente)

„În timp ce eram la Moscova, am publicat „Prevederile economice ale Tratatului de Pace de la Versailles şi clasa muncitoare internaţională”, iar în 1927 am publicat „Imperialismul german”. Le consider lucrări competente. Ambele au fost foarte citite în Germania şi au fost traduse în limba rusă”, „Sorge Memoir”, Partea a II-a, p. 42.

Deakin, Storrey, Case of Richard Sorge, p. 40.

Comrade Sorge, Documents and Memoirs, p. 12.

În 1925, a mai publicat o broşură în Germania, „Planul Dawes şi consecinţele sale”, sub numele I.K. Sorge, Fesiun, Documente, p. 24.

RGASPI, Fond. 495, opis. 165, doc. 23, pp. 48–49.

RGASPI, Fond. 495, opis. 166, doc. 15, p. 9.

RGASPI, Fond. 495, opis. 25, doc. 107, pp. 166, 206.

Fesiun, Documente 25.10.26, 06.04.27, p. 25.

Fesiun, Documente, 27.09.27, p. 25.

Massing, This Deception, p. 95.

Fesiun, Documente, doc. 12, 22.04.27, p. 26.

Deakin, Storrey, Case of Richard Sorge, p. 47.

„Mi-l amintesc pe Sorge, ca şi cum ar fi fost ieri – acum ştiu că el şi Johann erau unul şi acelaşi”, îşi amintea Richard Jensen, membru al Partidului Comunist Danez. Conducătorii Partidului Comunist Danez se pare că aveau impresia că misiunea lui Richard Sorge era trasată de la Berlin, dar „atunci când şi-a dus la bun sfârşit sarcina în această ţară [Danemarca], am călătorit împreună la Moscova la sfârşitul anului 1928 sau începutul anului 1929”. Jensen spune că Richard Sorge a sfătuit partidul să treacă de la micile celule de stradă la celulele din fabrici. Richard Sorge era „un bărbat înalt, suplu şi foarte inteligent”. Jensen l-a dus să facă un tur al portului şi al cluburilor marinăreşti din Copenhaga. („Eu am fost ultimul care l-a văzut pe Sorge”, Politiken, 27 decembrie 1964)

Fesiun, Documente, doc. 13, 19.12.27, p. 27.

Fesiun, Documente, doc. 13.

„Unde a băut spionul bere în Copenhaga”: Jensen, „Eu am fost ultimul care l-a văzut pe pe Sorge”.

Massing, This Deception, p. 96.

„Sorge Memoir”, Partea a III-a, „The Comintern and the Soviet Communist Party”, pp. 102–117

Iuri Gheorghiev, Rihard Sorge, Biograficeski Ocerk, Iaponiia Segodnia 2002, p 91.

Fesiun, Documente, nr. 17. Pe 10 octombrie 1928, Richard Sorge a trimis o telegramă justificându-se în faţa unor colegi neidentificaţi din Comintern pentru cheltuirea sumei de 500 de dolari în şase săptămâni – a explicat că doar biletul lui de la Moscova la Berlin costase 100 de dolari.

„Sorge Memoir”, Partea a II-a, p. 44.

Fesiun, Documente, nr. 20, p. 30.

Fesiun, Documente, nr. 19, p. 30.

„Sorge Memoir”, Partea a II-a, p. 44.

Expresia îi aparţine poetului Osip Mandelştam – pentru care acesta va plăti cu viaţa.

Comrade Sorge, Documents and Memoirs, p. 5.

Comrade Sorge: Documents and Memoirs, p. 6.

Comrade Sorge: Documents and Memoirs, p. 6.

Comrade Sorge: Documents and Memoirs, p. 7.

Comrade Sorge: Documents and Memoirs, p. .13.

Generalul Charles Willougby, luptătorul hotărât din Războiul Rece care l-a studiat pe Sorge ca pe caz tipic al formării unui spion sovietic, a avut o atitudine mai puţin tolerantă faţă de perioada de la Moscova. El a considerat confesiunea lui Sorge din închisoare „o ocazie rară de a observa transformarea unui tânăr cu puternice simţăminte

patriotice într-un instrument al Kremlinului” şi a susţinut că, la Moscova, „tinerii deschişi, cu suflet bun, învăţau să urască”, Willoughby, Shanghai Conspiracy, p. 18. A se vedea, de asemenea, Comrade Sorge: Documents and Memoirs, p. 9.

Comrade Sorge: Documents and Memoirs, p. 7.

*„Femeia bolşevică” – un nume ciudat pentru o fabrică de îmbrăcăminte bărbătească (n.a.)

Comrade Sorge: Documents and Memoirs, p. 15.

Deakin, Storrey, Case of Richard Sorge, p. 47.

„Sorge Memoir”, Partea a III-a, „The Comintern and the Soviet Communist Party”, pp. 102–117.

„Sorge Memoir”, Partea a II-a, p. 47.

„Sorge Memoir”, Partea a III-a, „The Comintern and the Soviet Communist Party”, pp. 102–117.

Jane Degras, The Communist International, Selected Documents, p. 367.

Vladimir Mihailovici Ciunihin, Richard Sorge: Notes on the Margins of a Legend, Moscova, 2008, p. 34.

RGASPI, Fond. 508, opis. 1, doc. 79, p. 1; Fond. 495, opis. 7, doc. 8, p. 1.

„Sorge Memoir”, Partea a II-a, p. 47.

Deakin, Storrey, Case of Richard Sorge, p. 52.

Deakin, Storrey, Case of Richard Sorge, p. 50.

Gill Bennett, „A Most Extraordinary and Mysterious Business”: The Zinoviev Letter of 1924, seria „Historians LRD”, nr. 14. Londra, ianuarie 1999, p. 1.

TNA: KV 2/770 PRO KV, Dosarele Serviciului de Securitate KV 2, Serviciul de Securitate: Subseria Dosare Personale (Seria PF) din cadrul KV 2 – Comunişti şi presupuşi comunişti, inclusiv ruşi şi simpatizanţi comunişti.

Deakin, Storrey, Case of Richard Sorge, p. 49.

Geoff Layton, Access to History: From Kaiser to Führer: Germany 1900–45, Londra, 2009, p. 98.

Sorge, Die Weltwoche, 11 decembrie 1964.

În cartea lui Wright, Spycatcher, acesta descrie modul în care Ellis a atras atenţia asupra sa: „În mai puţin de un an după ce [Kim] Philby a început să fie suspectat, Ellis s-a pensionat anticipat, pe motiv de boală. A plecat în Australia, unde a acceptat postul de consultant la ASIS, organizaţia australiană de strângere de informaţii din străinătate. În timp ce se afla acolo, a fost informat de australieni despre dezertarea iminentă a lui Vladimir Petrov, un colaborator [NKVD] care a ales mai degrabă să stea în Occident, decât să-şi rişte viaţa la Moscova. Aproape imediat, Ellis s-a întors în Marea Britanie şi l-a contactat pe Kim Philby, deşi fusese avertizat în mod specific de către [şeful MI6] Maurice Oldfield să nu facă aşa ceva. [...] Motivele din spatele plecării pripite a lui Ellis din Australia nu au fost niciodată clare, dar întotdeauna am presupus că acesta a crezut că Petrov, care era pe punctul de a dezerta, era acelaşi «Von Petrov», cu care

[Ellis] lucrase în anii 1920 şi care trebuie să fi ştiut secretul trădării sale.” (Peter Wright, Spycatcher, New York, 1988, p. 325) Wright se pare că se referă la agentul Comintern David Petrovski, alias A.J. Bennett, care a fost consul sovietic la Londra şi a reprezentat legătura oficială dintre Partidul Comunist Britanic şi Moscova. A se vedea Dr Sharman Kadish, Bolsheviks and British Jews: The Anglo-Jewish Community, Britain and the Russian Revolution, Londra, 21 august 2013.

James Dalrymple a susţinut că, în cel de-al Doilea Război Mondial, Ellis le-a vândut germanilor „mari cantităţi de informaţii” despre serviciile secrete britanice. Cu toate acestea, biograful lui Ellis, Frank Cain, a fost de părere că acesta nu s-a făcut vinovat de spionaj: „Experţii au respins aceste acuzaţii pe motiv că a devenit cunoscut faptul că informaţiile importante deţinute de Ellis nu au fost transmise Uniunii Sovietice”. Ernest Cuneo, care a lucrat pentru Ellis în timpul celui de-al Doilea Război Mondial, susţine: „Dacă acuzaţia împotriva lui Ellis este adevărată [...], ar însemna că OSS-ul, şi în oarecare măsură succesorul său, CIA-ul, a fost, de fapt, o filială a KGB-ului sovietic”. Benjamin de Forest Bayly a lucrat cu Ellis la British Security Coordination (BSC). „Dickey Ellis a fost agent MI6 şi singurul profesionist [...] din BSC. Lucrase foarte mulţi ani în MI6. Faptul că se credea despre el că este agent rus sau german mi se pare total nefondat, deoarece l-am cunoscut destul de bine. Ne-a vizitat deseori în apartamentul nostru din New York. Era muzician şi nu a lăsat niciodată impresia că ar fi fost implicat în ceva de acel gen.” William Stephenson a fost convins că Ellis nu era spion şi s-a oferit să-i dea în judecată pe jurnaliştii care scriau acele articole despre el. A se vedea

articolul lui John Simkin de pe spartacus-educational.com (septembrie 1997).

Wright, Spycatcher, p. 326.

Fesiun, Documente, nr. 22.

Deşi aparatul se pare că nu luase prea în serios arestarea. Când dosarele personale ale lui Sorge au fost examinate – inclusiv de către Stalin însuşi – pentru a se găsi dovezi de trădare, nu a existat nici o sugestie că ar fi fost recrutat după arestarea sa de către serviciile secrete britanice, o acuzaţie obişnuită pentru toţi comuniştii străini care fuseseră reţinuţi de autorităţi.

Fesiun, Documente, nr. 24, Protocolul nr. 18 al delegaţiei VKPb în IKKI, 16 august 1929, „O copie trimisă tovarăşului Stalin, prezenţi: Molotov, Manuilski, Piatniţki, Vasiliev, Loviţki”.

RGASPI, Fond. 508, opis. 1, doc. 31, p. 2.

RGASPI, Fond. 495, opis. 18, doc. 666, p. 59.

Paul R. Gregory, Politics, Murder, and Love in Stalin’s Kremlin: The Story of Nikolai Bukharin and Anna Larina, Stanford, CA, 2010, capitolul 17.

Deakin, Storrey, Case of Richard Sorge, p. 51.

Deakin, Storrey, Case of Richard Sorge, p. 51.

Ciunihin, Richard Sorge: Notes, doc. 25, Pismo v Tsentr reddotsenta K. Basova ot 16 sept. 1929 (trimisă de la Berlin).

Ciunihin, Richard Sorge: Notes, doc. 27, Pismo v tsentr reddotsenta K. Basova ot 16 sept. 1929.

Partidul Bolşevic – şi, în special, poliţia secretă – era dominat de membrii minorităţilor etnice ale Imperiului Rus – lituanieni, evrei, polonezi şi georgieni.

Boris Volodarski, Stalin’s Agent: The Life and Death of Alexander Orlov, Oxford University Press, 2015, p. 528.

Fesiun, Documente, nr. 23.

Ciunihin, Richard Sorge: Notes, doc. 25.

Ciunihin, Richard Sorge: Notes, doc. 25.

RGASPI, Fond 546, Opis. 1, doc. 112, l 54, 60–63.

RGASPI, Fond 546, Opis. 1, doc. 112, l 54, 60–63.

Relatarea lui Sorge, cuprinsă în mărturisirea din închisoare, oferă câteva indicii referitoare la motivele pentru care nu a avut nevoie de „nici o prezentare” din partea lui Basov. „Generalul Berzin, care era la acea vreme şeful Departamentului 4, şi în acelaşi timp prieten apropiat al lui Piatniţki, mă cunoştea din vremea când fusesem în Comintern.” Dar povestirea lui Sorge despre tranziţia sa de la Comintern la Departamentul 4 – în aparenţă un transfer civilizat de la un şef la altul – nu se suprapune întocmai cu şirul de telegrame schimbate între Basov şi centrala de la Moscova, în care era descrisă disperarea lui Sorge şi faptul că fusese abandonat în Berlin. Se pare că Sorge încă era marcat de expulzarea sa umilitoare din Comintern, din urmă cu 15 ani. „Când m-am întors din Anglia, discutând cu Piatniţki despre viitoarea

mea activitate în cadrul Cominternului, i-am spus că doream să-mi extind sfera de activitate, dar era foarte puţin probabil, atât timp cât mai rămâneam în această organizaţie. Piatniţki i-a spus lui Berzin despre această discuţie. În opinia lui Berzin, un asemenea plan putea fi realizat prin Departamentul 4. Câteva zile mai târziu, Berzin m-a invitat la el şi am avut o amplă discuţie despre problemele muncii de spionaj din Asia.”, Ciunihin, Richard Sorge: Notes, doc. 26.

Capitolul 4. Perioada Shanghai

Activitatea lui a fost impecabilă.

Kim Philby despre Sorge

Direcţia a IV-a a Statului Major al Armatei Roşii a Muncitorilor şi Ţăranilor – cunoscută mai bine sub numele de Departamentul 4 – îşi avea sediul pe o stradă lăturalnică liniştită, în spatele Muzeului de Arte Frumoase Puşkin, într-un frumos conac cu două niveluri, construit în stil italian înainte de Revoluţie. Din afară, singura concesie făcute ordinii bolşevice era, în faţă, o pereche de uşi noi, grele din lemn – decorate cu stelele revoluţionare înscrustate şi, în mod ciudat, cu Sfântul Gheorghe omorând dragonul, blazonul oraşului Moscova – care a rămas acolo până astăzi. În prezent, clădirea a fost renovată cu mulţi bani, iar toate ferestrele dinspre stradă sunt dotate cu geamuri cu oglindă. Spre deosebire de alte birouri guvernamentale, nu există nici un semn care să spună cărui departament îi aparţine clădirea, deşi porţile

din oţel ale garajului au însemnul vulturului cu două capete, care aparţine Ministerului rus al Apărării.

Când Sorge a apăsat pentru prima dată, la sfârşitul lunii octombrie 1929, clanţa lungă şi bogat ornamentată de alamă, Ian Berzin era pe punctul de a deveni arhitectul-şef al tuturor operaţiunilor serviciilor secrete externe ale Uniunii Sovietice. Într-adevăr, recent înfiinţatul Departament 4 al lui Berzin era doar una dintre cele şase agenţii de spionaj sovietice care opera în străinătate. Principalii rivali ai lui Berzin erau reţelele de spionaj OMS ale Cominternului şi agenţii de peste hotare ai GPU. OMS-ul era împotmolit în amatorism şi certuri; GPU era interesat, în această fază incipientă, mai mult de vânarea duşmanilor de acasă şi din străinătate, decât de strângerea sistematică de informaţii politice serioase. În curând, ambele aveau să fie depăşite în domeniul serviciilor secrete externe de fermitatea şi de profesionalismul lui Berzin.

Ian Karlovici Berzin, născut Pēteris Ķuzis, era fiul unui ţăran leton sărac. Îşi începuse cariera revoluţionară la vârsta de 16 ani, când condusese un detaşament de insurgenţi în Revoluţia din 1905. Tânărul Berzin a fost rănit, luat prizonier şi condangat la moarte, dar a fost cruţat datorită vârstei sale fragede. După doi ani într-o închisoare ţaristă, a fost deportat în Siberia, de unde a evadat de două ori. În timpul Primului Război Mondial, a servit ca soldat în Armata Imperială Rusă, înainte de a dezerta în 1916, pentru a trece de partea bolşevicilor.******** În primăvara anului 1919, Războiul Civil cuprinsese toată Rusia. Berzin a fost numit comandantul unei divizii de puşcaşi bolşevici letoni, care lupta cu forţele contrarevoluţionare Albe lângă Petrograd.******** Berzin a creat un sistem prin care lua

ostateci şi îi împuşca, pentru a opri dezertările şi a înăbuşi revoltele ţărăneşti în zonele preluate de Armata Roşie de la Albii aflaţi în retragere. În luna septembrie a aceluiaşi an, cu două luni înainte de cea de-a treizecea sa aniversare, şi-a câştigat prin fermitatea sa postul de ministru de interne al recent instituitei Republici Socialiste Sovietice Letone. În luna noiembrie, a fost transferat la Moscova pentru a înfiinţa primul birou al serviciilor secrete militare ale statului sovietic. Când marinarii ruşi de la baza navală de la Kronstadt s-au revoltat împotriva autorităţii bolşevice, în martie 1921, Berzin a fost cel care i-a urmărit, i-a arestat şi i-a lichidat pe supravieţuitori.********

În mod clar, Berzin era un tip diferit de tovarăşii bine intenţionaţi, idealişti care conduceau Cominternul. Fotografiile oficiale ne înfăţişează un bărbat atrăgător, cu ochi pătrunzători şi cu părul tuns foarte scurt. Are aerul unuia care s-a născut să poarte uniformă cu stele de comandant pe umeri. Berzin avea instinctele unui comandant de partizani şi ale unui revoluţionar nemilos, gata să execute civilii şi prizonierii de război dacă situaţia o cerea. Prima generaţie de spioni sovietici fusese o adunătură pestriţă de gentlemeni amatori, demimondeni oportunişti, profitori şi conspiratori naivi. În schimb, echipa lui Berzin era menită să devină un serviciu informaţii aflat în slujba unei lumi noi – disciplinată, neînduplecată, raţională şi profesionistă.

Urmărit de această ambiţie, Berzin era un adevărat discipol al contelui Feliks Dzerjinski, creatorul Terorii Roşii care a urmat loviturii de stat bolşevice din 1917 şi fondatorul Comisiei Extraordinare pentru Întreaga Rusie, cunoscută sub numele de Ceka – prima poliţie secretă sovietică şi predecesoarea GPU. Dzerjinski spusese că „doar un sfânt sau un ticălos” ar fi putut servi în noile şi

nemiloasele sale trupe. Agenţii Ceka erau îngerii răzbunători ai revoluţiei, învestiţi cu prestigiul de a fi aleşi dintre cei drepţi. Şi dacă Internaţionala Socialistă era o comunitate de visători puşi pe harţă, Berzin a căutat să creeze un cadru format dintr-o nouă, puternică elită intelectuală, „un înalt cler, puritan, pios în ateismul său. Aceştia erau răzbunătorii tuturor relelor din trecut; aceştia erau cei ce aveau ca sarcină crearea noului cer şi al noului pământ.”********

Sorge, chiar înainte de a fi recrutat de Berzin, cu siguranţă nu a avut nici o îndoială în privinţa nevoii de a folosi violenţa şi viclenia în serviciul revoluţiei. „Proletariatului nu-i place să întoarcă şi celălalt obraz”, le-a spus Sorge prietenilor săi, citând ziarul Pravda.******** Ca şi contemporanii săi, Whittaker Chambers – un tânăr socialist american care a devenit şi el spion – şi poetul Isaac Babel, Sorge a fost vrăjit de amestecul de cruzime sângeroasă şi de idealuri înalte din lumea secretă. „Cândva, o persoană [...] se identifica pe de-a întregul cu sistemul, iar acest fapt ar fi justificat orice, chiar şi actele criminale comise în virtutea unei legi pe care nu o mai recunoştea”, scria Hede Massing, care s-a considerat şi ea „un soldat de încredere al revoluţiei” şi a devent spion sovietic cam în această perioadă. Ea a descris „euforia, abnegaţia şi, deseori, umilirea de sine pe care o presupunea” munca secretă. „Odată ce este integrat şi intră în slujba acestei frăţii cvasireligioase, [spionul sovietic] trăieşte în ceea ce pare a fi o lume elevată. Regulile sunt stricte.”******** Lenin a numit serviciile secrete ale Uniunii Sovietice „arma decisivă împotriva nenumăratelor comploturi şi a nenumăratelor tentative de a distruge puterea sovietică, puse la cale de cei care erau infinit mai puternici decât

noi”. Massing şi Sorge s-au considerat soldaţii din linia întâi ai acelei armate secrete.

În Sorge, Berzin a văzut un recrut promiţător. Sorge nu era un şoarece de bibliotecă, ochelarist şi cu pieptul scobit, precum mulţi dintre foştii săi tovarăşi de la Comintern. Era un fost soldat, un bărbat puternic, dur, care încărcase cărbuni cu lopata şi se încăierase cu huliganii reacţionari din Aachen. Sorge avea să-l numească mai târziu pe Berzin „un prieten, un tovarăş de arme care gândeşte ca mine”.******** Secretara generalului Berzin, N.V. Zvonareva, şi-a amintit că „cei doi aveau relaţii bune, călduroase – se înţelegeau unul pe celălalt”.******** Cei doi bărbaţi – amândoi înalţi, puternici şi cu expresie dură – semănau unul cu celălalt chiar şi din punct de vedere fizic.

În ceea ce priveşte latura practică, Sorge îşi pregătise referinţe academice şi jurnalistice care aveau să-i slujească drept acoperire perfectă pentru însărcinările externe. El nu era rus şi, prin urmare, era liber de orice suspiciune de asociere evidentă cu spionajul sovietic. Sorge dovedise o gândire mult prea independentă pentru gustul Cominternului. Dar Berzin căuta exact oameni care puteau lucra pe cont propriu. Armata Roşie avea nevoie rapid de agenţi buni. După colapsul şubredei reţele de spionaj a Cominternului, Berzin şi agenţii săi au sperat să smulgă de acolo câţiva spioni duri, experimentaţi, care să servească scopurilor lor.

Se pare că Berzin şi Sorge au căzut la învoială chiar de la prima întâlnire. „Discuţia noastră s-a axat pe întrebarea cât de mult era preocupat Departamentul 4, ca organizaţie militară, de spionajul politic, fiindcă Piatniţki îi spusese lui Berzin că eu eram interesat de acest gen de muncă”, le-a spus Sorge anchetatorilor săi japonezi, care, bineînţeles,

erau extrem de motivaţi să afle cât mai multe despre mecanismele interne ale serviciilor secrete militare sovietice.********

Armata Roşie avea nevoie de informaţii politice detaliate despre China, l-a informat Berzin fără menajamente pe cel mai nou recrut al său. Cum perpectiva unei revoluţii în Europa era tot mai neclară, Extremul Orient devenea tot mai mult o prioritate pentru Kremlin, fiind văzut atât ca o ocazie, cât şi ca un potenţial pericol. O revoluţie comunistă reuşită în China se putea răspândi în Asia şi putea pune capăt supremaţiei puterilor capitaliste occidentale, prin răsturnarea imperiilor lor coloniale. Prin urmare, un imbold din partea Uniunii Sovietice ar fi putut face ca întregul Orient să devină roşu, schimbând echilibrul de putere din întreaga lume în favoarea Moscovei.******** Sau Asia s-ar fi putut îndrepta în direcţia opusă, devenind o ameninţare letală la adresa Uniunii Sovietice. China putea cădea sub controlul naţionaliştilor susţinuţi de capitalul american, duşmani recunoscuţi ai puterii sovietice. Japonia se industrializa şi se înarma într-un ritm alarmant, iar fragilul său guvern democrat era tot mai mult dominat de grupările militare agresive.

Ceea ce Berzin poate că nu a recunoscut a fost faptul că Extremul Orient era o terra incognita pentru armata sovietică. Până în 1928, majoritatea informaţiilor secrete despre China fuseseră adunate de Comintern folosind reţeaua extrem de nesigură compusă din oficiali şi diplomaţi sovietici, informatori plătiţi şi comunişti chinezi. Acest amestec de profesionişti şi amatori, oficiali şi spioni ilegali s-a dovedit un coşmar din punct de vedere al securităţii. Amintirea singurului raid poliţienesc desfăşurat la Londra, în 1927, la sediul din Moorgate al Misiunii Comerciale Sovietice – care distrusese aproape întregul

aparat de spionaj sovietic din Anglia dintr-o singură lovitură – trebuie să fi fost încă proaspătă în mintea lui Berzin. Şi, din nefericire pentru sovietici, britanicii aveau cele mai eficiente operaţiuni anticomuniste şi de contraspionaj în avaposturile lor coloniale din Shanghai, Hong Kong şi Singapore. Moscova înţelesese că sediile sale diplomatice nu mai erau centre sigure din care să-şi controleze agenţii. Mai mult, existau tot mai multe dubii legate de competenţa elementară a Cominternului ca agenţie de spionaj.********

Prin urmare, sarcina lui Berzin era de a crea o reţea complet nouă de agenţi ilegali, dirijaţi de diverşi ofiţeri de spionaj sub acoperire, care se dădeau drept jurnalişti, brokeri, comercianţi şi cadre universitare. Principiul de bază era acela că bărbaţii şi femeile din Departamentul 4 nu aveau voie să aibă nici o legătură evidentă cu Uniunea Sovietică, că ar fi trebuit să-şi gestioneze comunicaţiile şi finanţele independent de ambasada sovietică şi de partidele comuniste locale şi să aibă o acoperire impecabilă. Aceasta era, cel puţin, teoria. Practica, aşa cum urma să afle Sorge pe propria piele, urma să se dovedească foarte diferită.

Energia şi ambiţia lui Berzin sunt demonstrate de un volum gigantic de corespondenţă care pleca zilnic din biroul său, îndosariată acum cu grijă în subsolul arhivei Ministerului Apărării din oraşul Podolsk, aflat în apropiere de Moscova. În momentul în care l-a întâlnit pe Sorge, arhivele dovedesc că Berzin era ocupat cu pregătirea unor rezidenturi – centre de spionaj ilegale – pe deplin funcţionale la New York, Paris, Marsilia, Le Havre, Rouen, Praga, Varşovia, Danzig********, Vilnius, Brăila, Chişinău şi Helsinki, precum şi în oraşele chineze Harbin, Shanghai, Mukden******** şi Canton********. 16 companii comerciale

– inclusiv magazine universale din Basarabia românească, negustori de nuci şi stafide din Samsun şi Istanbul şi o concesiune de carne de vită conservată din Mongolia – au fost aduse sau instalate în 12 ţări, din ordinul lui Berzin, în scopul de a finanţa şi a asigura acoperire pentru noua sa reţea de spionaj.******** Noua echipă de la Shanghai a Departamentului 4, formată de Berzin, era compusă din patru oameni: şeful de departament Aleksandr Ulanovski, operatorul radio Sepp Weingarten, un ofiţer cunoscut şi ca „Vetlin" (cu numele de cod Koreeţ – Coreanul), a cărui identitate reală rămâne necunoscută, şi cea mai recentă achiziţie, Richard Sorge.

Motivele pentru care Berzin l-a ales pe Ulanovski drept rezident rămân în continuare un mister, dat fiind faptul că, înainte de Shanghai, cariera acestuia fusese o epopee a eşecului – şi a continuat în aceeaşi manieră dezastruoasă în timpul şi după scurta sa perioadă petrecută în China. În 1921, Ulanovski fusese trimis de Ceka lui Dzerjnski să spioneze în Germania. Dar ordinele sale erau atât de vagi, încât Ulanovski a fost nevoit să ia legătura cu ambasada sovietică de la Berlin pentru a cere instrucţiuni mai precise. Berlinul a telegrafiat la Moscova pentru îndrumare, doar ca să afle că aceştia nu auziseră de Ulanovski şi a primit sfatul de a-l alunga de la ambasadă, fiind un instigator. Singura experienţă a lui Ulanovski în China fusese o vizită făcută în 1927 ca membru al unei delegaţii oficiale sovietice a reprezentanţilor sindicatelor, unde s-a adresat unor mari mulţimi de comunişti chinezi şi s-a întâlnit cu numeroşi oficiali sovietici şi locali folosindu-şi propriul nume. Nu a fost deloc un preludiu promiţător pentru o carieră de agent în clandestinitate, aflat sub acoperirea unei noi identităţi.

Poate că secretul extraordinarei şi impenetrabilei cariere a lui Ulanovski a fost combinaţia sa de farmec şi de fervoare neînduplecată.******** „Avea ceva de maimuţă în modul în care-i atârnau braţele, în modul în care mergea şi în care privea cu ochii săi căprui, în acelaşi timp obraznici şi melancolici”, îşi amintea Whittaker Chambers, care a lucrat cu Ulanovski în SUA, între 1931 şi 1934. „Era extrem de bun la inimă şi foarte ironic. Era un om modest, [...] dar avea o uriaşă experienţă de viaţă şi o extraordinară înţelegere a oamenilor, cu acea capacitate rară de a vedea lucrurile prin ochii altei persoane. Expresia sa favorită era «te-aş bate». Nu m-am îndoit niciodată c-ar fi făcut-o, în caz de nevoie – că m-ar fi împuşcat ca să-şi protejeze cazul de care se ocupa sau dacă ar fi primit ordin.”********

La doar câteva zile de la recrutarea sa de către Berzin, la sfârşitul lunii octombrie 1929, Sorge şi noul său şef, Ulanovski, au fost trimişi la Berlin. Omul lor de contact trebuia să fie Konstantin Basov – nume de cod „Richard” –, cel care descoperise talentul lui Sorge şi unul dintre cei mai experimentaţi instructori de spioni din generaţia sa. Sarcina lui Basov era aceea de a pune la punct poveştile de acoperire ale celor doi bărbaţi, peticind, ca un mare maestru croitor, ţesătura realităţii cu noile lor identităţi false, suprapunându-le, fără să se observe, pe trecutul lor sovietic. Făcuse deja rost de un paşaport ceh cu numele de „Kirschner” pentru Ulanovski. Planul său era de a-i crea fictivului Herr Kirschner imaginea unui om de afaceri care reprezenta în China o companie germană sau europeană reală. În acest scop, i-a cerut lui Ulanovski să dea anunţuri la mica publicitate în ziarele Berliner Tageblatt şi Berliner Zeitung, prin care să-şi facă reclamă ca agent independent de vânzări specializat în metale, aflat în drum spre China şi care îşi oferea serviciile ca reprezentant comercial.********

Strategia a funcţionat puţin cam prea bine. Spre surprinderea lui Basov, Schelder-Consortium, o companie germană exportatoare de armament cu sediul în Rotterdam, a răspuns în câteva zile, oferindu-i lui Kirschner, în condiţii avantajoase, postul de agent oficial în China. Exista un singur impediment: exporturile de armament din Germania în China erau în acel moment interzise atât de Tratatul de la Versailles, cât şi de Liga Naţiunilor. Schelder-Consortium a sugerat cu foarte multă relaxare că interdicţia putea fi cu uşurinţă evitată datorită legăturilor excelente ale companiei cu membrii belgieni şi francezi ai Comisiei Aliate a Rinului, care aveau sarcina de a monitoriza reînarmarea Germaniei. Aceşti oficiali corupţi puteau fi convinşi să furnizeze certificate de export false pentru transporturi de arme germane către clienţi inexistenţi din India şi Indochina, deşi armele, în cele din urmă, aveau să fie deviate spre China.

Propunerea făcută de Schelder-Consortium era în mod clar şi grosolan ilegală şi, dată fiind situaţia, s-ar fi putut crede că nu era cea mai discretă acoperire pentru un spion sovietic activ. Cu toate acestea, Basov a considerat că poziţia de traficant internaţional de armament l-ar ajuta pe Ulanovski să-şi creeze legături în cercurile militare chineze. Departamentul 4 şi-a dat imediat binecuvântarea.

Acoperirea lui Sorge, dimpotrivă, nu era secretă deloc. În Germania şi la Moscova era deja cunoscut ca profesor universitar şi jurnalist, deşi unul cu înclinaţii socialiste. În China, a judecat Basov, Sorge ar fi trebuit să-şi caute o slujbă de corespondent străin sau de comentator independent, ascunzându-se la vedere cu numele său adevărat. Pentru aceasta, trebuia să se impună ca specialist în probleme chinezeşti, să capete aprobarea cercurilor jurnalistice, academice şi de afaceri din Berlin şi

să obţină scrisorile necesare de recomandare. Avea aproximativ patru săptămâni pentru a face toate acestea.

Fără să se teamă de un termen limită aşa de strâns, şi-a închiriat un apartament în Reichskanzlerplatz, în Charlottenburg, cartierul burghez al Berlinului, şi a început să-şi caute vechii prieteni şi tovarăşi. Un amic de la universitate, Karl August Wittfogel, l-a pus pe Sorge în legătură cu Richard Wilhelm, om de ştiinţă şi fondator al influentului Institut Chinez. Wilhelm, în ciuda lipsei totale de experienţă şi competenţă în probleme chinezeşti a lui Sorge, a fost de acord să-i pună la dispoziţie o scrisoare oficială care să-l împuternicească să adune „materiale ştiinţifice” despre subiecte „sociale şi politice” în China.

Înarmat cu această scrisoare, Sorge s-a îndreptat spre Getreide-Kreditbank – Banca de Credit Cerealier – cel mai mare finanţator german al agriculturii. Extrem de semnificativ, banca publica şi un important ziar comercial, Deutsche Getreide Zeitung, care cuprindea rapoarte despre recoltele din întreaga lume. Vor accepta articole de la dr. Sorge despre recoltele de soia, orez şi fasole – în calitatea sa strictă de liber-profesionist, fără să fie nevoie de nici o plată în avans? Bineînţeles că da. Redactorul-şef a întocmit imediat o scrisoare oficială de recomandare în atenţia consulilor generali germani din Shanghai şi din alte oraşe din China, pe care a trimis-o prin canalele oficiale ale Ministerului German al Afacerilor Externe, prin care solicita ca noului corespondent al publicaţiei Deutsche Getreide Zeitung să i se acorde tot sprijinul necesar în studiile sale legate de sectorul agricol chinez.

Tupeul lui nu s-a lăsat limitat la presa agricolă. Un cunoscut editor din Berlin i-a acceptat oferta de a scrie o monografie despre China, furnizându-i şi mai multe scrisori

de recomandare către personalităţi străine şi intelectuali de seamă din Shanghai. Sorge a fost angajat şi să scrie un raport despre dezvoltarea sistemului bancar chinez pentru un influent consorţiu de afaceri german cu interese în China, care, din nou, i-a oferit un contract impresionant, scris atât în chineză, cât şi în germană. Bonusul final al acestui tur de forţă a fost să primească acreditarea de presă din partea a două agenţii foto germane pentru şeful său, Ulanovski.********

Pe 29 noiembrie, Basov a telegrafiat la Centrul din Moscova că echipa sa era gata de plecare – în ciuda faptului că Weingarten, operatorul radio, sosise prea târziu la Berlin ca să i se mai poată pregăti o acoperire.******** Pe 7 decembrie, trei spioni sovietici au plecat cu acelaşi vapor din Marsilia, cu destinaţia Shanghai. Era riscant să-i trimită pe toţi împreună, a explicat Basov la Centru, dar aveau o însărcinare atât de urgentă, încât nu a vrut să rişte să mai aştepte două sau trei săptămâni, până la următorul transport.

*

Echipa de la Departamentul 4 a avut o călătorie plăcută. Poate prea plăcută, după cum s-a dovedit. La o petrecere de Revelion cu multă băutură, undeva prin Marea Chinei de Sud, Ulanovski s-a îmbătat cu un grup de britanici prietenoşi. „Kirschner” s-a recomandat ca reprezentant al Schelder-Consortium – iar, mai târziu, când cordialitatea a sporit, le-a mărturisit planurile sale de a vinde arme pe profitabila piaţă chineză. Din nefericire pentru Ulanovski – şi fără ştirea lui, întrucât aceştia ştiau să-şi ţină limba când erau beţi mai bine decât el – tovarăşii de la petrecerea de

Revelion erau ofiţeri britanici de la Departamentul de investigaţii criminale al Poliţiei Municipale Shanghai, care se întorceau în China după permisie. Ulanovski îşi pusese în pericol acoperirea chiar înainte de a ajunge la noul post.

Portul Shanghai, marele nod comercial al Chinei, nu era propriu-zis nici colonie, nici oraş chinez suveran. În urma Războaielor Opiului din 1842, guvernul instabil de la Pekin cedase străinilor – întâi britanicilor, apoi francezilor şi americanilor – mari teritorii de-a lungul fluviului Yangtze. Cunoscute drept „concesiuni”, aceste enclave aveau conducere proprie şi se situau în afara autorităţii guvernului chinez. Cea mai mare era Concesiunea Internaţională Shanghai, cu o suprafaţă de circa 23 kilometri pătraţi de-a lungul malului fluviului şi cu o populaţie de 1,2 milioane de locuitori în 1929 – aproape jumătate din populaţia oraşului. Circa 3% din rezidenţi erau străini, majoritatea britanici şi americani. Concesiunea era condusă de un consiliu municipal ales de deţinătorii de proprietăţi ai enclavei, în cea mai mare parte străini. Concesiunea avea şi propriile forţe de poliţie – care numărau 50 000 de cadre, comandate de ofiţeri britanici, iar personalul administrativ era alcătuit din ofiţeri chinezi, indieni şi ruşi –, precum şi tribunale, ziare şi un serviciu poştal eficient.

Concesiunea reprezenta nucleul comercial al Shanghaiului, unde aveau filiale cele mai mari bănci din lume şi unde mărfuri ca orezul, ceaiul, uleiurile, cerealele, bumbacul şi tutunul erau tranzacţionate din Bund, lungul şir de zgârie-nori care mărginea bulevardul larg de pe faleză. În spatele clădirilor moderne din Bund se afla o încâlceală incredibilă de fabrici şi ateliere – printre care topitorii de sticlă, ateliere de săpun, filaturi de mătase şi peste 60 de fabrici

de textile –, precum şi imobilele vechi şi insalubre în care locuiau muncitorii.

Mai la sud se afla Concesiunea Franceză, mai mică, organizată în jurul birourilor elegante şi al băncilor de pe bulevardul Joffre. O vastă zonă rezidenţială îndrăgită de străinii şi chinezii bogaţi, aceasta avea forţe de poliţie proprii, plasate sub autoritatea consului general francez. Concesiunea Franceză era renumită, bineînţeles, pentru restaurantele, parcurile şi bordelurile sale. Shanghaiul se lăuda cu circa 3 000 de bordeluri – cele mai multe dintre ele funcţionând nonstop şi făcând segregaţie între chinezi şi străini –, precum şi cu circa 200 de saloane de dans şi cu mii de cazinouri legale şi ilegale, care se adresau tuturor claselor sociale. Cazinoul cu trei etaje Du-Yuesheng, de pe bulevardul Foch, era, de exemplu, celebru pentru faptul că punea la dispoziţia clienţilor importanţi limuzine, cele mai bune vinuri, fete, trabucuri şi opiu, precum şi un magazin, în imediata vecinătate, ce oferea „servicii” speciale şi unde jucătorii mai puţin norocoşi puteau să-şi amaneteze orice, de la haine de blană, la lenjeria intimă.********

Shanghaiul era „Târfa Orientului”, un oraş al cluburilor de noapte care nu se închideau niciodată şi al hotelurilor în care serviciul în cameră furniza heroină, dar şi locul în care gangsterii şi generalii se amestecau cu bancherii şi jurnaliştii în cabarete şi la hipodrom.******** La sfârşitul anilor 1920, era şi capitala spionajului din Asia. În anii 1920, Shanghaiul i-a găzduit pe mulţi dintre marii agenţi clandestini sovietici ai epocii – Arnold Deutsch (care l-a recrutat pe Kim Philby), Theodore Maly (ulterior coordonatorul celor Cinci Magnifici de la Cambridge), Aleksandr Rado (unul dintre numeroşii agenţi care l-au avertizat pe Stalin în privinţa planurilor naziste de a invada Uniunea Sovietică), Otto Katz (unul dintre cei mai eficienţi

recrutori ai simpatizanţilor cauzei sovietice, de la Paris la Hollywood), Leopold Trepper (fondatorul reţelei de spionaj Rote Kapelle de pe teritoriul Germaniei, activă înainte de cel de-al Doilea Război Mondial), precum şi legendarii agenţi ilegali ai Departamentului 4, Ignace Poreţki, Walter Kriviţki, Ruth Werner şi Wilhelm Pieck. De asemenea, roia de tineri occidentali idealişti, simpatizanţi ai cauzei comuniste.********

Shanghaiul oferea ocazii de neegalat pentru activitatea de spionaj. Nu era nevoie de permis de şedere pentru străini, iar singura cerinţă oficială pentru majoritatea europenilor era să se înregistreze la consulatele ţărilor lor. Cei mai mulţi cetăţeni străini se bucurau de clauza de extrateritorialitate în raport cu justiţia chineză şi nu puteau fi judecaţi decât de tribunalele concesiunilor. O excepţie importantă era comunitatea germană – cu circa 1 500 membri în 1929 –, după ce guvernul de la Weimar renunţase de bunăvoie la extrateritorialitate, în încercarea de a semna un acord comercial cu China în 1921.

Cele trei forţe poliţieneşti ale oraşului – internaţională, franceză şi chineză – nu aveau încredere una în alta şi rareori făceau schimb de informaţii. Marea comunitate străină, alcătuită din speculanţi, escroci, pungaşi şi „persoane fără o profesie declarată”, constituia un larg bazin de recrutare a informatorilor şi curierilor. Navele care circulau pe fluviul Yangtze intrau până la 1 700 kilometri în interiorul Chinei, legând oraşul Shanghai de localităţi importante, precum Hangkow********, iar cele care navigau în lungul coastei ajungeau până la Tianjin, în nord, şi Canton şi Hong Kong, în sud. De asemenea, Shanghaiul se lăuda cu cele mai moderne sisteme de telefon şi telegraf din China, o mare concentraţie de agenţii de ştiri internaţionale şi un talmeş-balmeş de

emiţătoare radio private pe unde scurte, care făceau interceptarea aproape imposibilă.

Cel mai important pentru Moscova era faptul că oraşul devenise şi cartierul general al comunismului chinez. În 1929, se rupsese alianţa fragilă dintre Partidul Comunist Chinez (PCC) şi guvernul naţionalist al Partidului Guomindang, condus de generalul Jiang Jieshi******** şi cu sediul central în oraşul Nanking********. Membrii PCC fugeau. Comuniştii din toată China se refugiau de poliţia Guomindangului în Shanghai, profitând de relativa protecţie asigurată de concesiunile din oraş. Shanghaiul era şi cel mai industrializat oraş al Chinei, având cel mai numeros proletariat urban din ţară. Prin urmare, conform teoriei marxiste – contrazisă, aşa cum s-a dovedit, în practică –, aici ar fi trebui să fie terenul propice pentru revoluţie. În 1930, în oraş erau 250 000 muncitori în fabrici, precum şi 700 000–800 000 de hamali, conducători de ricşă şi lucrători necalificaţi.

În 1930, Shanghaiul era într-o profundă criză economică. Preţul ceaiului, al bumbacului şi al lânii se prăbuşise după crahul de pe Wall Street din anul precedent. Mai multe războaie civile concomitente în regiunile subdezvoltate ale Chinei distruseseră sistemele de irigaţie şi afectaseră recoltele, ducând la un deficit de 30%–70% producţia de cereale faţă de anul precedent. Foametea făcuse sute de mii de victime în provincia învecinată Shanxi, iar revoltele provocate de lipsa alimentelor erau foarte obişnuite în zona rurală. În Shanghai, şomajul se triplase, ajungând la 300 000 de oameni în căutarea unui loc de muncă, iar inflaţia făcuse ca alimentele să devină inaccesibile, obligând astfel mii de ţărani să plece la oraş pentru a câştiga, cerşi sau fura hrană.******** În spatele luxuoaselor faţade ale palatelor din Bund – efigie a

capitalismului –, străzile lăturalnice ale oraşului clocoteau de furie revoluţionară.

Sorge şi grupul său au acostat în portul Shanghai pe 10 ianuarie 1930 şi s-au cazat la Hotelul Plaza. Probabil că aceasta nu a fost cea mai înţeleaptă alegere pentru cazare întrucât, dintre zecile de hoteluri din oraş, Plaza era cunoscut ca find locul de întâlnire preferat al oficialilor de la Comintern şi al bolşevicilor de frunte. La patru zile după sosirea lor, şeful în exerciţiu al secţiei din oraş a Departamentului 4, locotenent-colonelul Aleksandr Gurvici (alias Gorin, nume de cod „Jim”), a primit o telegramă codificată de la Centrul din Moscova, care îl informa că era aşteptat de înlocuitorii săi pentru a face cunoştinţă. Aceasta a fost o noutate pentru Gorin, care nu plănuia să părăsească Shanghaiul înainte de primăvară. Cu toate acestea, în dimineaţa următoare s-a prezentat la camera 420 a Hotelului Plaza.

— Salut din partea lui August, a spus Gorin – salutul codificat stabilit de Centru, prin care trebuia să-şi identifice succesorul-surpriză.

— Îi cunosc soţia, a răspuns Ulanovski.********

Întâlnirea nu a fost una cordială. Ulanovski avea instrucţiuni de la Centru să preia afacerile sub acoperire şi fondurile secţiei, să evite contactul cu toţi agenţii şi personalul acesteia şi să construiască de la zero o reţea de spionaj complet nouă. Gorin nu primise asemenea instrucţiuni.******** Se pare că Berzin credea că acoperirea lui Gorin căzuse, iar reţelele acestuia fuseseră compromise. De aici şi graba Centrului de a trimite noua echipă doar după o pregătire sumară – şi instrucţiunile lor către Ulanovski de a sta departe de reţelele compromise al

lui Gorin. Suspiciunile lui Berzin de bazau pe interogarea unuia dintre adjuncţii lui Gorin, pe nume Zussman (alias Decross, nume de cod „Inostraneţ”), la întoarcerea sa la Moscova de la Shanghai, în luna octombrie a anului precedent. Din motive care nu reies clar din arhive, se pare că Berzin trăsese concluzia că Zussman ori era agent dublu, ori fusese deconspirat de autorităţi. Gorin s-a opus vehement, iar protestele sale înverşunate adresate Centrului au constituit obiectul corespondenţei sale luni întregi. Mai mult, a refuzat să predea banii şi a insistat să continue să-şi conducă reţelele ca şi până atunci. În primele trei luni ale misiunii lui Sorge la Shanghai, au existat efectiv două rezidenturi rivale ale Departamentului 4 care operau în oraş.

Astfel, principala ocupaţie a lui Ulanovski în primele sale săptămâni la Shanghai a fost să se antreneze în dispute cu predecesorul său. Sorge, pe de altă parte, a continuat să facă ce se pricepea cel mai bine – se împrietenea cu bărbaţii şi cucerea femeile. Primele sale ţinte au fost consilierii militari germani care fuseseră recrutaţi de către guvernul naţionalist chinez pentru a transforma armata Guomindangului într-o maşină de război modernă. Scrisorile de recomandare de la Berlin îi certificau consulului general german buna sa credinţă şi, cu ajutorul acestuia, Sorge a devenit membru al Clubului Rotary din Shanghai, al Clubului German şi al Casei Internaţionale. De la Berlin, Sorge culesese şi informaţii personale despre principalii consilieri militari care erau cel mai bine informaţi în legătură cu problemele chinezeşti. Fostul operator radio al lui Gorin, Max Clausen – care avea să joace un rol-cheie în povestea lui Sorge – a fost impresionat pe loc de farmecul natural al noului venit. Sorge a intrat imediat în „discuţii prietenoase” cu ofiţerii

germani, îşi amintea Clausen, „îşi umplea interlocutorii cu vin, ca să li se dezlege limbile [...] şi «îi eviscera ca pe o gâscă îngrăşată pentru Crăciun», după cum ne-a spus de mai multe ori”.********

Sorge, în mod evident, avea un talent rar pentru cea mai naturală disimulare. Ofiţerii cu care se împrietenea erau oameni pe care, în mod normal, îi dispreţuia. Instructorii germani erau „toţi fascişti, foarte antisovietici”, relata Sorge. „Toţi visează să atace Siberia cu sprijinul militariştilor locali. Majoritatea sunt în legătură cu marii industriaşi din Germania şi îi ajută să obţină comenzi de material militar.”******** Totuşi, tocmai acest gen de compatrioţi – nazişti, militarişti şi cinici dispuşi să se îmbogăţească de pe urma suferinţei proletariatului – aveau să devină, pentru restul carierei lui Sorge, cei mai valoroşi informatori şi cei mai apropiaţi aşa-zişi prieteni.

În compania acestor granguri bine plătiţi Sorge avea să descopere şi să prindă instantaneu gustul pentru înalta societate a Shanghaiului. În evoluţia sa anterioară printre intelectuali, comunişti şi proletari neciopliţi, dar oneşti, Sorge avusese puţine ocazii să bea cocteiluri, să danseze cu femei elegante sau să mănânce în cele mai bune restaurante. Dar această nouă slujbă practic îl obliga – cel puţin în propria interpretare – să consume whisky de import şi să împărtăşească istorii din război cu noii săi prieteni germani în saloanele celor mai pline de ifose cluburi din Shanghai. Ca să-şi ascundă formaţia sa de comunist, Sorge a trebuit să joace rolul expatriatului burghez depravat. Şi a descoperit că îi este cu totul pe plac.

Şi Clausen a fost rapid cucerit de farmecul lui Sorge. „Era un bărbat extrem de încântător şi un excelent tovarăş de

băutură”, scria operatorul radio în memoriile sale postbelice. „Nu era surprinzător că mulţi erau dornici să-şi petreacă timpul cu un binecunoscut jurnalist şi cu o nu mai puţin cunoscută persoană mondenă. Nu pot spune dacă acest stil de viaţă îi era dezagreabil lui Richard. Mergea în multe restaurante, bea mult, vorbea mult. Ca să fiu corect cu el, nu era niciodată indiscret, deşi uneori, când se îmbăta, se lua la bătaie şi, câteodată, îşi permitea nişte aventuri mai periculoase.”********

Pe 26 ianuarie, după doar două săptămâni de şedere în Shanghai, Ulanovski a raportat la Centru că „agentul Ramsay” – noul nume de cod al lui Sorge – „se integrase excelent în cercurile cele mai înalte ale coloniei germane”. Citând „o conversaţie amicală dintre Ramsay şi generalii germani”, rezidentul raporta că Jiang Jieshi întâmpina o opoziţie puternică din partea cercurilor comerciale din Shanghai, fiindcă aceştia se împotriveau rechiziţionărilor făcute de naţionalişti şi naţionalizării forţate a afacerilor strategice.******** Câteva zile mai târziu, el a informat Centrul că Ramsay aflase de la consulul german că naţionaliştii încercau o reconciliere cu unii dintre duşmanii lor militarişti, în scopul de a forma un front unit împotriva comuniştilor. Berzin a marcat informaţia drept „valoroasă” şi i-a transmis-o direct comisarului pentru război al poporului sovietic. Sorge, un agent nou trimis într-o ţară ciudată, furniza deja informaţii de aur.

Cercurile chineze s-au dovedit mai dificil de penetrat. Ulanovski şi Sorge intraseră amândoi în Uniunea Tineretului Creştin din Shanghai, în încercarea de a întâlni tineri chinezi influenţi. N-au reuşit, fiindcă petrecerile creştine cuminţi, cu ceai, nu erau, în mod clar, mediul natural al lui Sorge. Acesta a avut mai mult noroc în comunitatea de comunişti şi de simpatizanţi străini din

Shanghai. Încă de la Berlin, fusese sfătuit să intre în contact cu unul dintre cei mai cutezători şi tranşanţi corespondenţi străini din Shanghai, o socialistă americană care lucra pentru Frankfurter Zeitung – cel mai prestigios cotidian german – pe nume Agnes Smedley.********

Smedley avea 38 de ani când l-a cunoscut pe Sorge. Născută într-o familie săracă de mineri din Osgood, Missouri, fusese martoră în copilărie la violenţa poliţiei faţă de minerii care protestau. După ce părăsise şcoala, lucrase puţin timp ca învăţătoare la ţară, după care s-a înscris la Şcoala Normală Tempe, din Arizona. A suferit o cădere nervoasă, apoi s-a împrietenit cu doi vecini, fraţii Thorberg şi Ernest Brundin. Ambii erau membri entuziaşti ai Partidului Socialist din America, inspirând-o pe Smedley cu devotamentul lor faţă de cauza justiţiei pentru cei oprimaţi. În 1917, Smedley s-a mutat la New York şi a activat alături de naţionaliştii indieni care luptau împotriva guvernării coloniale britanice din India şi care au recrutat-o pentru a lucra la biroul grupării şi pentru publicarea de materiale de propagandă antibritanică. Cele mai multe dintre aceste activităţi erau finanţate în secret de Germania, iar Smedley şi-a schimbat frecvent adresa pentru a nu fi urmărită de serviciile secrete militare americane şi britanice. În perioada mai 1917–martie 1918, s-a mutat de zece ori. În ciuda măsurilor sale de precauţie, în martie 1918, Smedley a fost arestată de Departamentul Serviciilor Secrete ale Marinei Americane, fiind acuzată de încălcarea Legii spionajului şi condangată la două luni de închisoare.

După ce a fost eliberată, Smedley, de acum o comunistă devotată, s-a mutat la Berlin, unde a devenit iubita revoluţionarului indian Virendranath Chattopadhyaya. A vizitat Moscova pentru congresul Cominternului din 1921

şi apoi din nou, în 1929.******** La Berlin l-a întâlnit pe Iakov Mirov-Abramov, spionul de frunte al Cominternului în Europa. Relaţia lui Smedley cu Cominternul şi cu Partidul Comunist Sovietic avea să fie întotdeauna ambiguă. În mod constant, ea şi-a negat activitatea de spioană şi nu a intrat niciodată oficial în partid. Dar este clar că Mirov-Abramov a racolat-o în reţeaua sa, cel puţin ca simpatizantă utilă.

În 1928, Smedley a publicat Daughter of Earth, un roman autobiografic care a consacrat-o drept militantă socialistă şi umanistă, dedicată cu pasiune combaterii exploatării şi sărăciei. Sorge i-a citit cartea la Moscova. În anul următor, Smedley l-a părăsit pe Chattopadhyaya şi – poate încurajată de Mirov-Abramov – s-a mutat la Shanghai în calitate de corespondentă a publicaţiei liberale Frankfurter Zeitung.

Smedley era dezgustată de decadenţa Shanghaiului. „În marile oraşe, dar mai ales în Shanghai, viaţa îşi urmează tiparul normal, lipsit de griji. Au loc recepţii opulente şi baluri oficiale şi deschideri de noi bănci, se hotărăsc mari alianţe şi regrupări financiare, se joacă la bursă, se face trafic cu opiu, iar străinii şi chinezii se insultă reciproc sub egida extrateritorialităţii”, scria ea în februarie 1930. „În plus, există şi cluburi de noapte, bordeluri, cazinouri, terenuri de tenis şi aşa mai departe. Şi chiar sunt oameni care numesc aceasta începutul unei noi ere, naşterea unei noi naţiuni. Poate să fie valabil pentru o anumită clasă de chinezi: pentru negustori, bancheri şi afacerişti. Dar pentru ţărănimea chineză, adică pentru 85% din populaţia Chinei, toate acestea sunt o plagă ce le distruge viaţa.”********

Curând după sosirea la Shanghai, Smedley a intrat în contact cu ceea ce, în mod nevinovat, era numit Comitetul

Cultural al Partidului Comunist Chinez (PCC). Aceasta era, de fapt, o ramură principală a Direcţiei centrale de propagandă a partidului, a cărei sarcină era aceea de a recruta intelectuali chinezi pentru cauză. Smedley, o străină cu relaţii sus-puse, dar fără legături oficiale cu partidul, era mană cerească pentru chinezii de stânga, asaltaţi din toate părţile, a căror viaţă, chiar şi în concesiuni, era în pericol permanent. Literatura radicală era strict interzisă, iar comunicaţiile şi întâlnirile erau pline de riscuri. Paşaportul străin al lui Smedley şi statutul ei de jurnalist internaţional respectat erau acoperirea perfectă pentru cutiile poştale clandestine şi legătura dintre membrii partidului. Şi-a oferit şi casa pentru întâlniri şi şi-a pus în minte să-l cucerească pentru această cauză pe Lu Hsun, importantul scriitor chinez de proză scurtă. Smedley a înfiinţat şi o Ligă a Scriitorilor de Stânga, a cărei corespondenţă a devenit un valoros canal secret între PCC şi restul lumii. În schimb, partidul a pus-o pe Smedley în contact cu comunişti chinezi şi străini, i-a înaintat rapoartele Comitetului Central al PCC şi i-a pus la dispoziţie chiar şi o secretară – o tânără intelectuală de stânga – care îi traducea rapoartele şi ziarele. La începutul anului 1930, Smedley era singurul jurnalist occidental din China care primea informaţii direct de la surse din interiorul Partidului Comunist Chinez.

La scurt timp după ce s-a mutat de la Hotelul Plaza la mai modesta Asociaţie Internaţională a Tinerilor Creştini, de pe Bubbling Well Road, probabil undeva pe la sfârşitul lui ianuarie 1930, Sorge i-a făcut o vizită lui Smedley în locuinţa ei din Concesiunea Franceză. Prezentându-se drept „Johnson”, chipurile jurnalist american********, Sorge i-a arătat o scrisoare de la cineva la care se va referi în declaraţia sa din închisoare ca la „o cunoştinţă comună

din Berlin”. Foarte probabil, era de la Basov sau de la unul din apropiaţii acestuia. În orice caz, se pare că intenţia lui Sorge a fost de la bun început aceea de a o recruta pe Smedley în noua sa reţea de la Departamentul 4. Le-a spus japonezilor că fusese „autorizat să recruteze personal” şi că „auzisem de Smedley în Europa şi am simţit că mă puteam baza pe ea”. La scurt timp după prima lor întâlnire, conform spuselor lui Sorge, i-a cerut lui Smedley să ajute „la înfiinţarea unui grup de strângere de informaţii secrete în Shanghai”. Aceasta a fost de acord imediat.********

Relaţia lor a evoluat rapid, dincolo de stricta camaraderie. Curând după ce au început să lucreze împreună, Smedley şi Sorge au devenit amanţi. Este greu de imaginat că motivul lui Sorge ar fi fost mai mult decât cinismul: cu şase ani mai în vârstă decât el, scundă şi musculoasă, cu părul scurt, Agnes era departe de a fi genul lui. Ursula Kuczynski, o viitoare rivală în amor, a descris-o drept „o femeie aparent inteligentă, în nici un caz drăguţă, dar cu o faţă bine proporţionată. Când îşi dă părul pe spate, se vede o frunte mare cât o cupolă.”******** Sorge însuşi avea s-o descrie nemilos pe Agnes drept „o femeie bărbătoasă”. Modul hotărât în care dezaproba luxul decadent al Shanghaiului nu se potrivea cu slăbiciunea lui Sorge pentru restaurante, baruri, motociclete rapide şi femei. Cu toate acestea, într-un oarecare sens, aceşti doi oameni care nu se potriveau erau spirite înrudite. Amândoi erau comunişti devotaţi, pasionali; amândoi erau caractere înfocate care doreau să schimbe lumea.

La începutul primăverii, Smedley era zărită deseori în spatele lui Sorge – sau „Sorgie”, aşa cum începuse ea să-i spună – pe motocicleta lui puternică, zburând pe Nanking Road, simţindu-se „măreaţă şi glorioasă”. Evident, era

îndrăgostită lulea de durul şi mai tânărul ei iubit. „Sunt măritată, copilă, într-un fel măritată, înţelegi”, îi scria Smedley prietenei ei, Florence Sanger. „Dar este un bărbat adevărat şi ne ajutăm unul pe celălalt în egală măsură şi lucrăm împreună în toate privinţele. Nu ştiu cât va dura; asta nu depinde de noi. Mă tem că nu mult. Dar aceste zile vor fi cele mai bune din viaţa mea.”********

Sorge i-a spus clar că relaţia lor era una de „prietenie”, în privinţa căreia a insistat că excludea sentimente burgheze precum monogamia. Şi Smedley, una dintre primele susţinătoare publice ale pilulei contraceptive şi ale drepturilor femeii, încerca să se convingă pe sine însăşi că şi ea depăşise o moralitate atât de convenţională. „Este un soţ neobişnuit, care rezistă bine la uzură”, îi scria Smedley lui Sanger. „Nu mă aştept ca un soţ să reziste aşa de bine – poate fiindcă eu nu rezist.” Relaţiile monogame, aşa cum le experimentase ea, erau „absurde, dependente şi crude”.******** Dar, la câteva luni după ce începuse idila ei cu Sorge, Smedley i se confesa lui Sanger că, în sfârşit, găsise acea „persoană rară, foarte rară” care îi putea oferi „tot ce doream şi chiar mai mult”.********

Smedley l-a introdus pe Sorge în cercul ei de intelectuali comunişti chinezi. Mai mult, i-a putut furniza informaţii de primă mână despre insurgenţa pusă la cale de PCC şi care prelua rapid controlul asupra interiorului Chinei. În martie 1930, Smedley a plecat în prima din seria de călătorii de investigaţii în amonte, pe valea fluviului Yangtze, ajungând până în provincia Shaanxi, unde Jiang Jieshi îşi avea baza militară, precum şi în alte zone şi mai îndepărtate. A călătorit cu tovarăşii chinezi, care au dus-o în casele ţăranilor care fuseseră nevoiţi să-şi vândă pământul din cauza insuportabilelor taxe guvernamentale şi din cauza moşierilor lacomi.******** Smedley a relatat în publicaţia

Modern Review că „într-adevăr, a izbucnit o revoluţie socială”. Grupul de comunişti insurgenţi ai lui Mao Zedong număra peste 50 000 de ţărani flămânzi şi analfabeţi şi de soldaţi guvernamentali care dezertaseră, intrând în rândurile numeroaselor armate „roşii” care apăruseră în toată China Centrală şi de Sud. În „zonele sovietice” controlate de comunişti, Gărzile Roşii constituite de Mao confiscau proprietăţile moşierilor şi le redistribuiau ţăranilor. Oficialii Guomindang erau înlocuiţi de „soviete” locale sau de consiliile muncitorilor, care înterziceau prostituţia, jocurile de noroc, tavernele cu opiu şi închideau templele şi bisericile. Reprezentanţii „fostelor clase” sociale, cum ar fi misionarii, ţăranii bogaţi, nobilimea şi oficialii, erau executaţi în urma unor procese sumare ţinute de tribunalele populare.

Armata lui Jiang Jieshi, care beneficiase de instrucţie germană, era înzestrată cu armament mai performant şi se bucura de o disciplină superioară. Dar, deocamdată, era distrasă de luptele interne dintre regimurile provinciale care, până recent, făcuseră parte din coaliţia naţionalistă. Smedley a raportat că grupurile de partizani comunişti înarmaţi, care luptau împotriva forţelor guvernamentale, erau echipate necorespunzător, având o singură puşcă la cinci sau zece oameni, iar muniţia lor se limita la ceea ce puteau captura de la inamic. Sorge a transmis mai departe, la Centrul de la Moscova, rapoartele lui Smedley referitoare la neputinţa acestor insurgenţi comunişti. A raportat şi că, potrivit contactelor sale cu ofiţerii germani, Jiang Jieshi pregătea o armată-model de 20 000 de oameni în Nanking, mituind oponenţii şi pregătindu-se pentru o ofensivă majoră împotriva comuniştilor, după ce va fi zdrobit orice opoziţie naţionalistă de acasă.

Cu toate acestea, la Shanghai, preşedintele Biroului Politic al Partidului Comunist Chinez, Li Li-san, a întrezărit şansa de a-şi fructifica avantajul, în timp ce naţionaliştii îşi duceau propriul război civil. Moscova şi Cominternul, insistând asupra faptului că revoluţia chineză va triumfa în oraşe şi nu, aşa cum credea Mao, prin deţinerea controlului asupra zonelor rurale, l-au încurajat oficial pe Li Li-san să încerce să cucerească un centru urban important. Ţinta urma să fie Cantonul (Guangzhou, în prezent), capitala provinciei Kwantung (Guangdong), aflat în apropierea bazei militare a lui Mao şi un mare oraş industrial, pregătit, după cât se credea, pentru o lovitură de stat în stil bolşevic.

Pe 9 mai 1930, Sorge şi operatorul său radio, Max Clausen, au pornit spre Canton. Smedley i-a urmat o săptămână mai târziu. Chen Han-seng, tânărul comunist care a lucrat ca translator pentru Smedley, şi-a scris memoriile o jumătate de secol mai târziu, repetând cu loialitate povestea de acoperire a acestora: cuplul călătorise spre sud „pentru a-şi petrece luna de miere în Hong Kong”.******** În realitate, de fapt, Sorge s-a dus la Canton din ordinele lui Ulanovski şi în compania lui Clausen, pentru a stabili un contact radio sub acoperire între acest nou leagăn al revoluţiei, Shanghai şi Vladivostok.

Clausen fusese membru al echipei lui Gorin de la Departamentul 4 încă din toamna anului 1928. Conform instrucţiunilor originale către grupul Ulanovski-Sorge – de a întrerupe orice contact cu vechiul birou, despre care se credea că este compromis –, Clausen ar fi trebuit să fie trimis acasă. În schimb, la fel ca şi în cazul altor hotărâri sensibile ale Centrului, securitatea a fost lăsată deoparte în favoarea intereselor operaţionale. Sepp Weingarten se

dovedise, pur şi simplu, un operator radio incompetent. Clausen era unul excelent.

Max Christiansen-Clausen – cu numele de cod „Hans”, urmând nostimul, dar riscantul obicei al Departamentului 4 de a le da tuturor agenţilor germani apelative germane – se născuse în 1899 în familia unui zidar sărac din insuliţa frizonă Nordstrand. A intrat în Armata Imperială Germană în 1917 şi s-a pregătit ca inginer electrician, montând stâlpi de radio în toată Germania de Nord. În anul următor, a devenit operator radio de teren şi a fost trimis să apere oraşul Metz şi regiunea Compiègne, înainte de a fi victima unui atac eşuat cu gaze al germanilor, la Château-Thierry, în urma căruia scuipase sânge o lună. La fel ca Sorge, socialismul lui de o viaţă se născuse din profunda mânie faţă de pagubele şi de ororile provocate de război. Clausen a încercat să dezerteze, dar a fost arestat şi aruncat într-o închisoare militară. În urma armistiţiului din noiembrie 1918, Clausen, împreună cu un prieten, s-a dus la Hamburg, unde s-a angajat în marina comercială. În 1922, Clausen a devenit activist de seamă în Sindicatul Marinarilor Germani, a fost închis o scurtă perioadă pentru că a organizat greva marinarilor din Stettin********, iar când a fost eliberat, s-a alăturat organizaţiei Armata Roşie a Partidului Comunist German.

Clausen a vizitat prima dată URSS-ul în 1924, la bordul unui velier german care era livrat guvernului sovietic în portul arctic Murmansk. A petrecut o săptămână la Clubul Internaţional al Marinarilor din Petrograd şi i-a plăcut cât a apucat să vadă din paradisul muncitorilor. La întoarcerea sa la Hamburg, Karl Lesse, oficial şeful Sindicatului Internaţional al Marinarilor, dar, de fapt, agent al Cominternului, l-a recrutat pe Clausen pentru plasare ilegală de literatură revoluţionară la bordul vaselor

comerciale.******** Datorită talentul său manifestat la realizarea acestei activităţi clandestine, şi-a câştigat o invitaţie la Moscova în septembrie 1928 – exact la fel cum Sorge fusese recrutat din partidul german cu trei ani înainte. Dar, spre deosebire de viitorul său şef, Clausen nu era destinat saloanelor intelectuale ale Moscovei. Departamentul 4 l-a trimis pe Clausen să se instruiască în construcţia şi operarea aparatelor radio pe unde scurte la Şcoala Tehnică a Departamentului 4, aflată în zona limitrofă a Moscovei, unde a studiat alături de Weingarten. În octombrie 1928, a fost trimis să se alăture echipei lui Gorin, la Shanghai.********

Sub numele de cod „Willi Lehmann”, Clausen a pus pe picioare un magazin cu obiecte casnice în Concesiunea Internaţională, folosind banii Departamentului 4. Clausen poate că era un comunist dedicat, dar avea să dovedească un talent înnăscut la afaceri, ceea ce va constitui mai târziu motivul unui fatal conflict de interese cu şefii săi de la Moscova. Dovedind abilităţi tehnice impresionante, a construit un radio portabil dotat cu un transmiţător minuscul de 7,5 waţi, cu care putea intra în contact cu Vladivostokul – nume de cod „Wiesbaden” – şi pe care se plimba prin Shanghai într-o valiză de piele.

Gorin fusese încântat de talentele noului său operator radio, dar nu şi de relaţia lui Clausen cu Anna Jdankova, o rusoaică Albă care emigrase şi pe care o întâlnise la Shanghai. Anna se născuse la Novonikolaevsk (actualul Novosibirsk) în 1897, în familia unui tăbăcar. La vârsta de 18 ani, se măritase cu Eduard Wallenius, un finlandez proprietar al unui atelier de pielărie, care ulterior cumpărase o moară de făină la Semipalatinsk, în stepa kazahă. Familia Wallenius dusese o viaţă burgheză confortabilă înainte ca Revoluţia bolşevică din 1917 să-i

trimită în exil. Cuplul emigrase la Shanghai alături de zeci de mii de alţi refugiaţi, care fugeau de bolşevici doar cu ce puteau să care în valizele lor. După moartea soţului său, în 1927, Anna s-a angajat ca asistentă medicală. Când l-a întâlnit pe Clausen, în 1929 – dăduse un anunţ la mica publicitate pentru a-şi închiria mansarda, la care răspunsese Max –, Anna Wallenius nutrea o ură profundă faţă de comunişti. Habar nu avea că noul ei chiriaş şi viitor soţ era spion sovietic.

Centrul dezaproba relaţia din motive absolut raţionale, întrucât nu se putea aştepta ca un agent să-şi poată ascunde viaţa dublă în propriul cămin. Faptul că principalul transmiţător secret al organizaţiei din Shanghai era ascuns în mansarda Annei, fără ştirea acesteia, era un alt risc major de securitate. Dar Clausen a rămas neclintit. După sosirea sa la Shanghai, Sorge – deşi ulterior a dezvoltat obiceiul de a pune viaţa privată a colegilor săi pe plan secund faţă de nevoile organizaţiei – a sfidat Centrul şi prin faptul că şi-a susţinut talentatul operator radio. Sorge o întâlnise şi o plăcuse pe Anna Wallenius şi credea că poate fi convinsă să devină o susţinătoare a cauzei. Aveau să mai treacă şase ani până când Moscova şi-a dat binecuvântarea pentru căsătoria oficială a lui Clausen şi zece până când avea să se dovedească greşeala dezastruoasă a lui Sorge în privinţa adevăratei loialităţi a Annei.

Prin urmare, organizaţia Departamentului 4, care se reunea la Canton în mai 1930, era un grup ciudat. Sorge însuşi se dădea drept Richard Johnson, jurnalist american. Iubita lui, Agnes Smedley, era o conspiratoare care se dădea drept reporteră neutră. Clausen avea acoperirea unui om de afaceri, iar Anna Wallenius era o inocentă care habar nu avea de rolul iubitului ei ca agent secret. Din

echipă mai făcea parte Konstantin Mişin, un rus Alb care fusese recrutat de Gorin tot ca operator radio şi pe care Centrul îl declarase a nu fi de încredere din punct de vedere politic – dar pe care îl luaseră cu ei oricum, din lipsă de alt personal calificat.

Grupul închiriase mai multe proprietăţi în jurul Cantonului. Clausen luase cu chirie două case de la Consulatul Britanic în Concesiunea Britanică a oraşului, pentru el şi pentru Sorge, în timp ce Smedley închiriase un apartament pe cheltuială proprie în zona chineză din Tungshan. Apartamentul lui Smedley era modest ca dimensiune, dar avea suficient spaţiu pentru o cameră obscură. Aceasta era pentru Sorge, care avea nevoie de un astfel de spaţiu ca să fotografieze documente, să pregătească microfilme şi să pună în funcţiune o staţie radio – misiunea de bază a călătoriei sale.********

Evident, Smedley spera ca micul ei apartament să devină un fel de cămin pentru ea şi curajosul ei iubit. „Ai crede că cele două scaune exprimă o speranţă sau o realitate”, îi scria ea prietenei sale Karin Michaelis. „Ei bine – departe de mine să contrazic o femeie care ştie atât de multe despre femei, aşa cum ştii tu.”******** Încerca să-şi ascundă dorinţa pentru un ataşament şi mai puternic cu afirmaţii obraznice de genul „nici un bărbat n-o să mă mai lege pe mine vreodată”. Dar rămânea totuşi nevoia ei pentru o iubire profundă, de durată, aşa cum se confesa în scrisorile adresate lui Michaelis.******** (Clausen n-a avut niciodată o părere bună despre ea: „singura impresie pe care o am [despre Smedley] este că era o femeie isterică şi îngâmfată”, îşi amintea el.)********

Până la sfârşitul verii, Clausen reuşise să stabilească o conexiune radio între Canton şi Vladivostok – deşi cu un

transmiţător de 50 waţi, deci mult mai puternic şi prin urmare mai puţin portabil, aşadar mai vulnerabil.******** Pentru reportajele sale, Smedley făcea călătorii epuizante în interiorul Chinei, vizitând sate de crescători de viermi de mătase sărăciţi a căror avere consta doar „dintr-o sobă din lut, o bancă îngustă, o masă, câteva ustensile de gătit şi ramele pentru coconi”. Scria articole emoţionante în Modern Review despre dobânzile uriaşe pe care ţăranii le plăteau cămătarilor, astfel încât familiile erau nevoite uneori să-şi vândă copiii ca sclavi. Între timp, Sorge valorifica foarte bine contactele lui Smedley, în încercarea de a-şi recruta o echipă de ajutoare chineze. Secretarul ei, Chen Han-seng, i-a făcut cunoştinţă lui Sorge cu o anume „doamnă Etui”, originară din Kwantung, şi cu un alt tovarăş din Canton, care au început să-i furnizeze lui Sorge rapoarte militare şi politice despre situaţia din sudul Chinei.

Sorge, un spion bine pregătit şi cu o acoperire solidă, a reuşit să nu atragă atenţia poliţiei britanice din Canton. În schimb, celebrei socialiste Smedley i-a fost mult mai greu să rămână neobservată. În iulie, a aflat că autorităţile chineze din Shanghai avertizaseră oficialităţile din Canton să o ţină sub observaţie, existând suspiciunea că era implicată în propaganda comunistă. A fost numit un cenzor care să-i monitorizeze corespondenţa. „Acesta este un avertisment în privinţa viitoarelor scrisori”, îşi instruia ea prietena, pe Florence Sanger, pe 19 iulie 1930. „George şi Mary” – porecla pe care o dăduse Smedley poliţiei britanice – „sunt iar pe urma scrisorilor mele. Să nu te mai referi la iubiţi, revoluţii etc.” S-a dus la Consulatul General American din Canton pentru a-şi reînnoi paşaportul american şi pentru a cere protecţia consulului general, Douglas Jenkins. Smedley a protestat împotriva faptului că

era supravegheată de poliţia chineză şi i-a comunicat unui Jenkins total surprins (după cum a raportat acesta la Washington) că „se temea să nu fie împuşcată în spate”.******** Imediat ce Smedley a plecat din biroul acestuia, Jenkins i-a trimis o telegramă secretarului de stat al SUA, prin care solicita să se stabilească imediat dacă, într-adevăr, era spioană comunistă, aşa cum pretindeau autorităţile locale.

Trei zile mai târziu, în timp ce poliţia din Canton lua măsuri energice, anticipând o revoltă comunistă de amploare, Smedley şi-a făcut iar apariţia în biroul lui Jenkins pentru a reclama că apartamentul ei fusese violat şi vandalizat de poliţişti înarmaţi, care îi luaseră diverse documente. A insistat ca Jenkins să o însoţească acasă. Diplomatul a dat peste doi poliţişti care erau încă acolo şi le-a ordonat să plece. Percheziţia nu scosese la iveală nimic compromiţător; cel mult un pachet conţinând câteva exemplare din ultimul număr al Jurnalului Ligii Scriitorilor de Stânga. Smedley nu era membră oficială a organizaţiei şi – din fericire pentru Sorge – nici un material confidenţial nu fusese păstrat în apartamentul acesteia. Totuşi, dincolo de considerentele personale, iubita lui Sorge era o piesă mult prea valoroasă şi ştia mult prea multe pentru ca Sorge să permită să fie arestată şi interogată de poliţia chineză, cunoscută pentru brutalitatea ei.

Soluţia lui Sorge a fost ingenioasă, o dovadă atât a eficienţei comunicaţiilor radio din Canton, cât şi a respectului care i se purta agentului Ramsay la Moscova. Pe 7 august, la cererea lui Sorge, un articol scris de nici mai mult, nici mai puţin decât o somitate precum Karl Radek, şeful Biroului Internaţional de Informaţii al Comitetului Central al Partidului Comunist Rus, a apărut în ziarul oficial al partidului, Izvestia. Radek a denunţat-o pe

Smedley ca fiind „corespondenta burgheză a unui ziar imperialist” şi a atacat-o fiindcă răspândea poveşti eronate despre ororile pe care le săvârşeau Armatele Roşii chineze împotriva celor săraci din ţară, cu scopul de a „trezi simpatie pentru moşieri, cămătari, negustori şi oficialităţi”.******** Acuzaţia era falsă. Dar defăimarea deliberată a ajutat-o pe Smedley să se distanţeze de orice suspiciune de legătură cu Moscova.

Cu o zi înainte să apară articolul în Izvestia, Smedley semnase o declaraţie la Consulatul American, conform căreia nu era nici comunistă (ceea ce evident nu era adevărat), nici membră a partidului comunist şi a nici unui alt partid (ceea ce, de fapt, era). A jurat şi că nu avea nici o legătură cu Internaţionala Comunistă şi a negat orice implicare în agitaţia comunistă, în propaganda bolşevică sau în orice activitate subversivă împotriva guvernului de la Nanking – care, de asemenea, erau numai minciuni.******** Ştim din corespondenţa cu Biroul pentru Extremul Orient al Cominternului că Smedley îi declarase şefului acestuia, Ignatii Rilski, încă din 20 martie, că „acreditarea sa jurnalistică era doar o acoperire şi că în realitate era o reprezentantă a ligii antiimperialiste şi că avea bani pe care urma să-i dea comuniştilor chinezi pentru această activitate”.******** Singura parte a afirmaţiei ei care, destul de surprinzător, era absolut corectă, era mărturisirea lui Smedley că nu fusese plătită cu nici un bănuţ nici de URSS, nici de Comintern pentru eforturile ei.********

În ciuda acestei tulburări, misiunea de la Canton lui Sorge a continuat să producă rezultate impresionante. Cu ajutorul prietenilor lui Smedley, Sorge a raportat la Moscova despre mişcările armatei, manevrele militare, structurile de comandă, crearea unei puternice forţe

aeriene naţionaliste în Canton, alcătuite din opt aparate de zbor, locaţia instructorilor germani şi progresul insurgenţei ţărăneşti conduse de comunişti. Pe 1 august 1930, liderul comunist Li Li-sang a cucerit, în sfârşit, un oraş important – Changsha, în provincia Hunan –, exact aşa cum îl încurajase Moscova, instalând un guvern sovietic acolo. După cum prezisese Mao, aceasta s-a dovedit a fi o greşeală fatală. În două săptămâni, canonierele naţionaliste, sprijinite de britanici şi de americani, aveau să distrugă forţele roşii, executând sumar peste 2 000 de comunişti. Sorge a raportat la Moscova; Smedley a scris pentru Frankfurter Zeitung. Ambii erau în elementul lor. Smedley, cel puţin, era absolut fericită.

„Niciodată până acum n-am cunoscut zile atât de bune, niciodată până acum n-am avut o viaţă atât de sănătoasă, mental, fizic, psihic”, îi scria Smedley unei prietene. „Consider că este o împlinire şi, când se va sfârşi, voi fi mai singură decât m-ar putea face să mă simt toate revistele cu poveşti de dragoste.”******** Dar idila romantică de la Canon dintre Sorge şi Smedley avea să fie curând spulberată – exact aşa cum prezisese chiar ea – la doar câteva săptămâni de la această scrisoare dureroasă. Pe 3 septembrie, Sorge a fost chemat urgent înapoi la Shanghai. Acoperirea lui Ulanovski sărise în aer. Şeful biroului fugea ca să-şi salveze viaţa.

După spusele fostului subordonat al lui Berzin, Walter Kriviţki (Kriviţki, I Was Stalin’s Agent, p. 115).

Deakin, Storrey, Case of Richard Sorge, p. 58.

Viktor Suvorov, Inside Soviet Military Intelligence, New York, 1984.

Koch, Double Lives, p. 9.

Comrade Sorge: Documents and Memoirs, p. 13.

Massing, This Deception, p. 333.

Fesiun, Documente, nr. 28.

Fesiun, Documente, nr. 29.

Fesiun, Documente, nr. 29.

Deakin, Storrey, Case of Richard Sorge, p. 58.

Frederic Wakeman Jr, Policing Shanghai, 1927–1937, Berkeley & Los Angeles, CA, 1996, pp. 145–150.

*Actualul Gdansk, Polonia (n.red.)

**Astăzi, Shenyang (n.red.)

***Guangzhou, în transliteraţia oficială actuală (n.red.)

Alţi agenţi din Germania, Polonia de Vest, Italia, Turcia, Iran, Afghanistan şi Japonia nu aveau radiouri şi erau nevoiţi să lucreze prin intermediul canalelor oficiale de la ambasadă (Alekseiev, Your Ramsay, p. 159).

Jonathan Haslam, Near and Distant Neighbours: A New History of Soviet Intelligence, Oxford, 2015, p. 28.

Alekseiev, Your Ramsay, p. 160.

Alekseiev, Your Ramsay, p. 166.

Alekseiev, Your Ramsay, p. 168.

În ciuda pregătirii în pripă a echipei, se pare că Basov considera că ultima echipă din Shanghai avea o acoperire neobişnuit de bună din punct de vedere legal. Basov a raportat la Centru, în februarie 1930, că „înţelegem legalizarea faptului că doar existenţa unei bune acoperiri este suficientă, fără sprijinul dat de documentele doveditoare corespunzătoare, documente militare, certificate de naştere. Dar condiţiile de muncă necesită ca agenţii noştri să aibă aceste documente – este costisitor, dar necesar, şi îi va pregăti pentru o muncă productivă în viitor.”, Ciunihin, Richard Sorge: Notes, doc. 28

Wakeman Jr, Policing Shanghai, p. 98. O anchetă privată din 1929, care a vizat doar cazinourile din Concesiunea Franceză, a ajuns la concluzia că un cazinou mediu avea de la 1 000 până la 5 000 de clienţi pe schimb (de la ora 15 la ora 3), timp în care rula aproximativ 150 000 de dolari.

Harriet Sergeant, Shanghai: Collision Point of Cultures, 1918–1939, New York, 1990, p. 14.

Wakeman Jr, Policing Shanghai, pp. 145–150.

*Oraş important din centrul Chinei, astăzi parte a oraşului Wuhan (n.red.)

**Mai cunoscut în varianta romanizată Chiang kai-shek (n.red.)

***Nanjing, conform transliteraţiei oficiale actuale (n.red.)

Alekseiev, Your Ramsay, p. 142.

„Sorge Memoir”, Partea a V-a, „My espionage group in China 1930–33”, pp. 124–133.

E. Prudnikova şi O. Gorciakov, Leghendî GRU, St. Petersburg, 2005, p. 53.

Alekseiev, Your Ramsay, p. 182.

Alekseiev, Your Ramsay, p. 181.

Alekseiev, Your Ramsay, p. 182.

Alekseiev, Your Ramsay, p. 196.

Alekseiev, Your Ramsay, p. 194.

Ruth Price, The Lives of Agnes Smedley, Oxford, 2004, pp. 86–88.

Whymant, Stalin’s Spy, p. 32.

*Este foarte puţin probabil ca Sorge să se fi aşteptat ca americanca Smedley să creadă cu adevărat că era compatriotul ei, o dovadă în plus că Smedley fusese deja racolată de OMS. (n.a.)

Price, Lives of Agnes Smedley, p. 194.

Vezi Werner, Sonja’s Rapport, capitolul 3.

Price, Lives of Agnes Smedley, p. 200.

Price, Lives of Agnes Smedley, p. 203.

Price, Lives of Agnes Smedley, p. 204.

Agnes Smedley, articolele „The Social Revolutionary Struggle in China” şi „The Revolutionary Peasant Movement in China”, Lewis Gannett Papers.

Chen Hansheg, „Shi MoTe Lai zai shanghai”, tradus prin amabilitatea lui Robert Farnsworth, citat în Price, Lives of Agnes Smedley, p. 466.

*Astăzi Sczeczin, Polonia (n.red.)

Julius Mader, Dr Sorge-Report, ediţia a III-a cu adăugiri, Berlin, 1986, p. 119.

Whymant, Stalin’s Spy, p. 33.

Price, Lives of Agnes Smedley, p. 203.

Agnes Smedley către Karin Michaelis, 23 iulie 1930, documentele lui Karin Michaelis, citate în Price, Lives of Agnes Smedley, p. 201.

Price, Lives of Agnes Smedley, p. 205.

Willoughby, Shanghai Conspiracy, p. 28.

În mod surprinzător, nu a putut intra în legătură cu emiţătorul lui Weingarten din Shanghai.

Paşaport Departamentul de Stat (130), Agnes Smedley, 4 iulie 1930; Douglas Jenkins către Domnia sa, Secretarul de Stat, august 1930, 800.00b, Smedley, Agnes/9 RG 59, citat în Price, Lives of Agnes Smedley, p. 458.

Alekseiev, Your Ramsay, p. 182.

Alekseiev, Your Ramsay, p. 188.

Alekseiev, Your Ramsay, p. 198.

„Revoluţia din China şi ameninţarea intervenţiei imperialiste”, Izvestia, 216, 7 august 1930.

Price, Lives of Agnes Smedley, p. 200.

Capitolul 5. Incidentul Manciurian

Cursa asta m-a adus la extaz şi i-am strigat să gonească şi mai tare.

Ursula Kuczynski (alias Ruth Werner)

Perioada în care Ulanovski fusese şeful organizaţiei de la Shanghai nu începuse bine deloc atunci când britanicii joviali în faţa cărora acesta se lăudase pe vaporul de la Marsilia cu afacerea sa de trafic de arme s-au dovedit a fi poliţişti britanici. Dar, în realitate, misiunea sa eşuase cu mult timp înainte de a se îmbarca.

O bombă cu ceas ticăia sub cariera lui Ulanovski în China. Fusese montată în 1927, când Ulanovski vizitase portul chinez Hankou ca membru al unei delegaţii oficiale sovietice a Secretariatului din Pacific al Sindicatelor. În timp ce se afla la Hankou, Ulanovski nu se ţinuse departe de luminile rampei. Folosindu-şi propriul nume, trăncănise cu zeci de tovarăşi, sovietici şi chinezi, şi ţinuse un discurs într-o sală de conferinţe arhiplină la U-Hang, alături de

Solomon Lozovski, secretar al Confederaţiei Internaţionale a Sindicatelor. Prin urmare, a fost doar o chestiune de timp până când o veche cunoştinţă din perioada Hankou avea să-l descopere pe străzile Shanghaiului dându-se drept cetăţeanul ceh „Kirschner” şi să-l recunoască drept oficial sovietic.

Exact aşa s-a întâmplat, cu o iminenţă tragicomică, în timpul uneia din primele incursiuni ale lui Ulanovski în viaţa de noapte a Shanghaiului, la vreo două săptămâni după sosirea sa. În clubul de noapte Arcadia, nefericitul rezident a dat nas în nas cu un negustor german care şi-a amintit foarte bine de el.******** Ulanovski nu a mai putut pretinde că este confundat cu altcineva, dat fiind că împărţise cu neamţul acelaşi compartiment de tren în călătoria sa de şapte zile de la Moscova la Vladivostok, în 1927. Omul de afaceri fusese prezent chiar şi la discursul acestuia de la Hankou. Ulanovski a raportat spăsit la Centru că această nefericită întâlnire îi transformase „gheata” cehă – jargonul spionilor sovietici pentru identitatea falsă – într-o vulnerabilitate. A sugerat, ca măsură de precauţie, să evite comunitatea germană. Din păcate pentru cariera lui Ulanovski, aceasta era principala sa sursă de informaţii. N-a avut încotro decât să se întoarcă la parcurgerea ziarelor independente chineze, ca, de pildă, publicaţia de stânga Jemin Jibao, pentru a obţine informaţii. Dar a rămas chiar şi fără această resursă sărăcăcioasă atunci când un nou val de cenzură a închis majoritatea ziarelor neoficiale, la începutul verii anului 1930. De asemenea, străinii începuseră să fie atent supravegheaţi de poliţie, a raportat Ulanovski la Centru; toată corespondenţa era verificată, iar percheziţiile şi arestările în masă făceau activitatea de spionaj extrem de dificilă. În timp ce Sorge era prieten la cataramă cu ofiţerii

germani şi comuniştii chinezi de seamă, Ulanovski se dovedise ineficient chiar de la începutul misiunii sale.

Lucrurile aveau să se înrăutăţească şi mai mult. Cu ocazia unei alte ieşiri neinspirate, Ulanovski a fost identificat imediat de o altă veche cunoştinţă de la Hankou, un bărbat care la acel moment îşi spunea căpitanul Evgheni Pik. Cunoscut cu cel puţin o duzină de nume false, Pik – născut Evgheni Kojevnikov – se făcuse deja remarcat într-un oraş plin de aventurieri lipsiţi de scrupule drept protagonistul din opera buffa a ţepelor.

Fiul unui negustor din Astrahan, Kojevnikov fusese luat prizonier în Primul Război Mondial şi se înrolase în Armata Roşie la întoarcerea sa în Rusia din captivitatea germană, în 1918. A urmat o neobişnuită combinaţie de cariere, studiind la academia poliţiei secrete GPU, în timp ce se dedica şi unei şcoli de teatru de la Moscova, sub pseudonimul Hovanski. Ca proaspăt ofiţer GPU, a petrecut ceva timp în Turkestan, iar mai târziu a patrulat la frontiera ucraineano-polono-română, un cuib binecunoscut de trafic şi corupţie. A participat la o misiune specială sovietică în Turcia şi Afghanistan şi, în 1925, a mers în China cu o delegaţie sovietică de cel mai înalt nivel la guvernul lui Sun Iat-sen********, delegaţia fiind condusă de generalul Vasilii Bliuher şi de preşedintele Comitetului Executiv al Cominternului, Mihail Borodin.

Cariera lui Kojevnikov ca agent dublu internaţional şi macher – trăgător de sfori – începuse în China, când îi furase jurnalul şi documentele lui Borodin şi le vânduse consulului francez din Hankou. Cu ajutorul poliţiei britanice, a fugit la Shanghai, unde, sub pseudonimul Evgheni Pik, a publicat o serie de articole senzaţionale despre infiltrarea comunistă în China. A trimis la poliţia

Concesiunii Internaţionale din Shanghai o scrisoare anonimă – care i-a fost atribuită ulterior – demascând 62 de presupuşi agenţi ai Cominternului din oraş. Concomitent, energicul Kojevnikov şi-a făcut timp să-şi continue cariera teatrală, consacrându-se ca actor de personaje populare şi director de teatru şi jucând în producţii în limba rusă în sălile de varieteu din Shanghai. O fotografie publicitară din acea vreme îl înfăţişează pe Kojevnikov cu un turban de tătar şi o cicatrice falsă pe faţa lui de vulpoi.

Dându-şi seama că nici cariera de informator profesionist, nici cea de impresar de teatru nu-i puteau asigura stilul de viaţă la care aspira, Kojevnikov/Pik s-a îndreptat spre extorcare. În 1928, s-a asociat cu alţi doi actori pentru a stoarce ceva bani de la bogatul proprietar chinez al unui cazinou. Pik s-a dat drept şeful Departamentului Judiciar al Poliţiei Municipale din Shanghai (nici mai mult, nici mai puţin), iar complicii săi au jucat rolul unor membri ai Consulatului SUA. Această escrocherie sau aşa-zisă taxă de protecţie i-a adus un venit net de 15 000 lire sterline, cu care a fugit în oraşul Mukden, din nordul Chinei. Când s-au terminat banii, în anul următor, s-a întors la Shanghai şi a fost imediat arestat pentru extorcare şi falsificare a documentelor consulare americane şi britanice. După ce a petrecut câteva luni la închisoare, Pik a reintrat rapid în graţiile poliţiei britanice şi franceze, precum şi ale guvernului chinez, ca recrutor de agenţi şi informatori din comunitatea rusă Albă. Agenţii recrutaţi de Pik s-au dovedit a fi înregistraţi în toate cele trei agenţii.

În plus, şi-a refăcut vechea bandă de actori, cu scopul de a încerca o altă înşelătorie. De data aceasta, Pik şi asociaţii săi s-au dat drept ofiţerii germani „căpitanul Kurt Kluge” şi „maiorul Levitz” şi au început negocierile pentru

cumpărarea de arme de contrabandă pentru guvernul chinez, afacere care chipurile s-ar fi ridicat la suma de două milioane de dolari – în mod ironic, exact jocul în care trebuia să fie implicat Ulanovski, dacă n-ar fi fost demascat chiar de la început de poliţia britanică –, dar cu menţiunea că solicitau mită de la traficanţii de arme pentru a garanta un contract inexistent. Pik a reuşit să stoarcă aproximativ 70 000 dolari de la un comerciant chinez, înainte de a fi descoperit. Încă o dată, a fost arestat pentru scurt timp.

Pe scurt, Pik crea probleme. Cu toate acestea, când a fost eliberat din arest în urma combinaţiei Kluge, Pik s-a înfiinţat acasă la Ulanovski ca să mai ceară ceva bani. Cu un tupeu care friza nebunia, i-a propus o afacere. Pretinzând că este agent de contraspionaj chinez şi francez, Pik s-a oferit să-l salveze din închisoare pe cel mai bun (şi într-adevăr singurul) agent al lui Ulanovski, un om lipsit de scrupule şi un infractor de duzină cu numele de „Kurgan”.

La începutul primăverii, Ulanovski, disperat şi la presiunea Moscovei de a furniza informaţii concludente, recrutase un singur agent. Numele său era Rafail „Folia” Kurgan, un vechi tovarăş de-al lui Ulanovski din zilele când luptau în ilegalitatea bolşevică în Crimeea deţinută de Albi, în timpul Războiului Civil Rus. Kurgan – ulterior având numele de cod „Kur”, neîndoielnic unul dintre cele mai puţin inspirate pseudonime din istoria spionajului – era un emigrant fără o leţcaie când Ulanovski a dat peste el pe una din străzile Shanghaiului. Kur a început să recruteze pentru noua reţea a lui Ulanovski o serie agenţi extrem de costisitori şi în care s-a dovedit că nu se putea avea absolut deloc încredere. Printre aceştia era unul numit Maravski, fost membru al guvernului Alb din Siberia, care le furnizase

instructorilor germani ai lui Jiang Jieshi informaţii secrete legate de modul în care se putea invada Uniunea Sovietică. Maravski a cerut pentru serviciile sale 1 000 de dolari de argint pe lună, dar, aşa cum a descoperit Centrul, lucra şi pentru serviciile secrete japoneze. Un alt informator mediocru al lui Kur era fiul de bani gata al unui chinez bogat, proprietarul unui cazinou, care ceruse bani gheaţă în schimbul „contactelor” din înalta societate.********

Singurul succes real al lui Kur a fost recrutarea secretarului tehnic al guvernului de la Nanking, care a fost de acord să-i înmâneze auditul lunar al tuturor arsenalelor armatei chineze, precum şi toate contractele cu companiile străine, pentru suma unică de 5 000 de dolari mexicani de argint. Ulanovski i-a dat bucuros banii şi a primit fotografiile documentelor – singura sa reuşită reală de spionaj în toată perioada petrecută de el la Shanghai.

Din nefericire, perspectiva încasării unei sume similare s-a dovedit a fi prea optimistă pentru Kur. Inventând detalii conţinute de un al doilea stoc secret de documente livrate de acest agent valoros, Kur a luat argint sovietic în valoare de 1 000 de dolari de la Ulanovski şi a dispărut pentru trei săptămâni. A luat iar legătura cu Ulanovski pe 12 iunie 1930, pretinzând că Maravski îl trădase şi fugise cu banii. Kur a cerut iarăşi bani – pe care Ulanovski, destul de improbabil, i-a dat. Aici nu a fost vorba atât de naivitate, ci de disperare. Kur ştia adresa şi numele adevărat al lui Ulanovski şi al soţiei sale, Şarlotta. Cunoştea şi identitatea tuturor informatorilor, pe care el însuşi îi recrutase. Era mai uşor pentru Ulanovski să-i dea bani decât să rişte ca întreaga sa reţea din Shanghai să fie deconspirată. Iniţial, Ulanovski pretinsese în telegramele sale către Moscova că dependenţa lui Kur de jocurile de noroc îl făcuse să piardă

banii organizaţiei. Dar, pe 16 iulie, a fost obligat, în cele din urmă, să recunoască faţă de Centru că era şantajat.

La începutul lunii august, Kur s-a înfiinţat iar acasă la Ulanovski, cerându-i 1 200 dolari ca să plece în America de Sud. Când şeful staţiei a protestat, Kur l-a ameninţat isteric că se împuşcă. Într-o altă întâlnire, câteva zile mai târziu, Şarlotta Ulanovskaia a încercat să-l convingă pe Kur şi pe soţia acestuia să ia trenul spre Harbin şi le-a oferit 300 dolari mexicani pentru bilete. Kur a luat banii şi, neîndoielnic spre uşurarea lui Ulanovski, a dispărut iar.

Exact în acest moment a apărut la reşedinţa Ulanovski ultimul oaspete nepoftit, în persoana lui Eugene Pik, recent eliberat din închisoare. Fostul membru al poliţiei secrete devenit actor, devenit apoi agent dublu, aducea veşti îngrijorătoare. Pik i-a spus lui Ulanovski că în nici un caz Kur nu plecase spre Harbin, ci rămăsese la Shanghai. Mai mult, Kur era arestat pentru falsificare de bilete la ordin. Dar Pik i-a propus o soluţie. Se putea folosi de legăturile sale cu poliţia chineză şi franceză pentru a-l elibera pe nefericitul agent înainte ca acestuia să-i scape porumbelul. Tot ce trebuia să facă Ulanovski era să plătească suma (neconsemnată) din falsul bilet la ordin al lui Kur şi totul avea să fie bine. Ca bonus, Pik şi-a oferit propriile servicii ca agent în reţeaua de spionaj a lui Ulanovski.********

Este foarte probabil ca oferta lui Pik să fi fost făcută în colaborare cu alunecosul Kur. În orice caz, acest ultim demers a fost prea mult chiar şi pentru credulitatea infinită a lui Ulanovski. Pik a fost „dat afară”, a raportat Ulanovski la Centru, iar cei doi nu s-au mai văzut niciodată unul cu celălalt – deşi Kojevnikov/Pik şi-a făurit o carieră spectaculoasă în criminalitate şi spionaj lucrând pentru japonezi, iar mai apoi pentru americani.******** Totodată,

era clar că jocul se încheiase pentru cuplul Ulanovski. Prea mulţi oameni fără scrupule din Shanghai le cunoşteau identitatea şi-ar fi trebuit să plece în grabă, înainte ca unul dintre aceştia să-i toarne la autorităţi. Ulanovski a telegrafiat urgent la Centru pentru a avertiza că fusese descoperit. În acelaşi timp, l-a recomandat pe Sorge ca înlocuitor al său.

Câteva zile mai târziu, cuplul Ulanovski era pe un vas cu destinaţia Hong Kong. Din relativa siguranţă a coloniei britanice, pe 23 august, şeful pe picior de plecare îi împărtăşea lui Sorge din înţelepciunea sa legată de viitorul rezidenturii din Shanghai. În opinia lui Ulanovski, trebuia ca agenţii să înveţe să danseze, să joace golf, tenis şi bridge – „la fel de esenţiale ca un paşaport bun”, pentru a avea „o bună bază pentru o mică discuţie”.******** La modul cel mai serios, l-a avertizat pe Sorge în privinţa înăspririi măsurilor de contraspionaj, în derulare în Shanghai, transmiţându-i inclusiv informaţia că agenţii de poliţie britanici descindeau în fiecare dimineaţă la bordelurile mai frecventate, pentru a le interoga pe prostituate în privinţa conversaţiilor din seara precedentă şi pentru a le instrui ce întrebări să le pună clienţilor. Era de înţeles, date fiind experienţele pe care le avusese, ca Ulanovski să-l avertizeze şi asupra faptului că toate grupurile de ruşi Albi erau înţesate de informatori şi de escroci.

Agnes Smedley a venit după Sorge înapoi la Shanghai la începutul lui septembrie. Prin intermediul Ligii Scriitorilor de Stânga, aceasta cunoscuse şi se împrietenise cu mai mulţi tineri comunişti străini. Printre ei, Irene Wiedemeyer, o frumoasă nemţoaică de origine evreiască, pistruiată, cu ochii de un albastru foarte deschis şi părul roşcat şi rebel. Cât timp locuise la Berlin, Wiedemeyer fusese implicată în

organizaţia de propagandă a formidabilului macher de la Comintern, Willi Muenzenberg, al cărui punct forte era să convingă intelectualii de stânga să sprijine cauza sovietică printr-o serie de aşa-zise organizaţii noncomuniste de faţadă, ca, de pildă, Liga Antifascistă. După ce petrecuse ceva timp la Moscova, unde a studiat mişcările revoluţionare asiatice, Wiedemeyer a venit la Shanghai ca să conducă o filială a librăriei Zeitgeist, situată pe malul râului Foochow. Zeitgeist furniza literatură de stânga germană, engleză şi franceză, cu atât mai mult cu cât aceasta era produsă de consorţiul editorial al lui Muenzenberg. De asemenea, librăria era folosită de Comintern drept casă conspirativă pentru întâlniri şi recrutări, unde mesajele şi informaţiile erau transmise agenţilor pe foi de hârtie strecurate între paginilor anumitor cărţi.********

În această perioadă, Smedley s-a împrietenit cu Ursula Maria Hamburger, născută Kuczynski. Ursula era o berlineză suplă, brunetă, de 23 de ani, dintr-o importantă familie cu convingeri de stânga, şi activase ca lider al departamentului de agitaţie şi propagandă al Partidului Comunist German. În decursul mai multor căsătorii şi al unei cariere de excepţie ca spioană sovietică, Ursula avea să acumuleze mai multe pseudonime, inclusiv Ruth Werner şi numele de cod „Sonja”. Dar când a căutat-o pe marea autoare a romanului Daughter of Earth, s-a prezentat cu numele său după căsătorie, Ursula Hamburger, soţia lui Rudolf Hamburger, un tânăr arhitect de succes care se mutase la Shanghai în iulie 1930.******** Cele două femei s-au întâlnit pe 7 noiembrie 1930 – aniversarea Revoluţiei Ruse şi o perioadă preferată pentru întâlnirile de stânga – la cafeneau hotelului Cathay, din Shanghai. Ursula i-a mărturisit lui Smedley că venise în

China cu speranţa că avea să fie pusă la treabă în slujba cauzei comuniste.

Smedley a invitat-o pe Ursula să-i cunoască pe tovarăşii ei chinezi – printre care scriitorul Lu Hsun şi asistentul ei, Chen Han-seng –, dându-i şi de lucru: să scrie la ziarul interzis al Ligii Scriitorilor de Stânga. Ghinionul a făcut să i-o prezinte pe Kuczynski lui Richard Sorge.

Ursula s-a îndrăgostit imediat de ziaristul pe care-l cunoscuse sub numele de Johnson. Sorge i s-a părut „fermecător şi chipeş", cu o „faţă prelungă, păr bogat, ondulat, şi ochi înfundaţi în orbite şi de un albastru strălucitor".******** Curând, Sorge o convinsese pe Ursula să-şi ofere spaţioasa casă de pe bulevardul Joffre din Concesiunea Franceză pentru întâlniri, fără ştirea soţului acesteia. Casa era înconjurată din trei părţi de o vastă grădină şi avea o scară separată pentru servitori, ceea ce permitea accesul discret la sufrageriile de la etajul al doilea. Oaspeţii chinezi – de fapt, membri de seamă ai Partidului Comunist Chinez – treceau drept profesori de limbă chineză în faţa celor şapte servitori ai familiei Hamburger. Sorge sosea întotdeauna primul şi pleca ultimul. Până în primăvară, reşedinţa Hamburger ajunsese un cuib atât de evident de activitate clandestină, încât proprietarii englezi se plânseseră că vin „prea mulţi chinezi" în casa lor.********

Ursulei nu îi păsa. În ciuda faptului că abia devenise mamă – sau poate tocmai de aceea –, era profund entuziasmată de riscul şi de farmecul vieţii sale secrete de conspiratoare, care o făcea să evadeze din lumea domestică a creşterii copilului într-una mult mai largă, plină de pericole şi idealuri înalte. Sorge întruchipa atât pericolul, cât şi aventura romantică. „În prima săptămână

de primăvară, când băiatul meu împlinise două luni, Richard m-a întrebat dacă nu vreau să mă plimb cu el cu motocicleta”, îşi reamintea în autobiografia sa din 1958, Sonja’s Rapport, devenită bestseller. „Era pentru prima oară când mă urcam pe o motocicletă. [...] Cursa asta m-a adus într-o stare de extaz şi i-am strigat să gonească şi mai tare. Apăsa acceleraţia la maximum. Când ne-am oprit, m-am simţit ca şi cum m-aş fi născut din nou. Poate că a folosit această cursă ca să-mi testeze curajul şi rezistenţa.”********

Poate că Ursula a început să se implice în mişcarea comunistă clandestină ca o naivă adoratoare de eroi, mai întâi a lui Smedley, apoi a lui Sorge. Dar curând, s-a dovedit o spioană talentată şi disciplinată, fiind recrutată de Sorge în mod oficial. Ursula şi soţul ei îi cultivau pe unii dintre cei mai influenţi expatriaţi din Shanghai, inclusiv pe consulul general german, şeful camerei de comerţ şi şeful Serviciului Transoceanic de Ştiri, precum şi un grup de profesori şi corespondenţi. Conversaţia de la masă raportată de Ursula – sau „Sonja”, numele de cod pe care i-l dăduse Sorge – a început să apară în mod regulat în telegramele lui către Centru. Rudolf Hamburger, deşi cu vederi de stânga, habar nu avea de activităţile secrete ale soţiei sale.

Mai târziu, Sorge avea să le aducă un omagiu ciudat femeilor din reţeaua sa, insistând în faţa anchetatorilor japonezi că „femeile sunt complet nepotrivite pentru munca de spionaj. [...] Nu au nici o înţelegere a afacerilor politice sau de oricare alt gen şi nu am primit niciodată informaţii satisfăcătoare de la ele.”******** Le acoperea. În realitate, femeile – inclusiv Smedley, Ursula şi cel puţin alte două spioane chineze, recrutate cu ajutorul lui Smedley, precum şi zeci de femei din timpul activităţii sale

desfăşurate la Tokyo – aveau să joace un rol central în munca de spionaj a lui Sorge.

Un alt oaspete din casa Hamburger – prezentat de Agnes Smedley – era un tânăr britanic, director la British American Tobacco (BAT), pe nume Roger Hollis.******** După ce cochetase cu comunismul la Oxford, Hollis se lăsase de universitate în 1927 şi plecase în China pentru a-şi încerca norocul ca jurnalist independent, înainte de a se alătura BAT. A petrecut ceva timp la Shanghai şi Pekin şi şi-a făcut intrarea în cercurile de stânga. Este posibil să-l fi întâlnit pe Sorge, deşi „Ramsay” nu a menţionat un asemenea contact în depeşele sale detaliate către Centru.********

Hollis a intrat în MI5 şi a fost numit director general al serviciului de securitate internă a Marii Britanii în 1956. În 1986, Hollis a fost acuzat de autorul Chapman Pincher că ar fi „Elli”, un presupus spion al serviciilor secrete militare ruseşti infiltrat în MI5 în timpul războiului, menţionat în declaraţiile sale de dezertorul sovietic Igor Guzenko. Suspiciunea faţă de Hollis se bazează în cea mai mare parte pe faptul că, în mod repetat şi inexplicabil, Hollis blocase supravegherea Ursulei Kuczynski după ce aceasta se mutase la Londra în 1938. După ce a divorţat de Hamburger, Ursula devenise spion profesionist al Departamentului 4. Misiunea ei în Anglia era de a-l controla pe Claus Fuchs, fizicianul atomist care a constituit legătura dintre Proiectul Manhattan şi reţeaua de cercetare atomică a Marii Britanii. În ciuda suspiciunilor MI5 că un emiţător clandestin funcţiona în nordul Oxfordului – unde Kuczynski se mutase după ce MI5 fusese transferat în apropierea Palatului Blenheim, în timpul războiului – „Sonja” nu a fost niciodată prinsă şi nici măcar interogată.

Fusese Hollis recrutat de sovietici în timpul şederii sale în China? După spusele colegului britanic de apartament al lui Hollis din Pekin, Smedley îl vizitase acolo în 1931, în compania lui Arthur Ewert, şeful serviciilor secrete ale Cominternului din China. Hollis îl cunoştea şi pe spionul sovietic Karl Rimm, care urma să-l înlocuiască pe Sorge ca şef al secţiei de la Shanghai a Departamentului 4, în 1932. Este posibil ca acesta să fi avut o relaţie cu soţia lui Rimm, Luise. Hollis a vizitat, de asemenea, Moscova, în 1934, şi din nou, în 1936, la întoarcerea sa la Londra, apoi s-a zăpăcit în privinţa acestor vizite în timpul examinării sale.******** Dar dacă sovieticii chiar l-au recrutat pe Hollis în China, cu siguranţă nu Sorge a făcut-o. Nici Sorge, nici Rimm nu fac nici o menţiune în privinţa unei recrutări atât de ofertante în corespondenţa cu Centrul în dosarele referitoare la rezidentura de la Shanghai, aflate în arhiva Ministerului Apărării din Podolsk.********

În orice caz, la sfârşitul toamnei, în 1930, Smedley s-a prezentat cu o captură mult mai promiţătoare decât Hollis, idealistul tânăr director al companiei de tutun. Hotsumi Ozaki era corespondent special pentru cel mai respectat ziar al Japoniei, Asahi Shimbun, din Osaka.******** Născut în Shirakawa, prefectura Gifu, în 1901, Ozaki descindea dintr-o familie de samurai. Fusese inspirat de comunism în timpul studiilor de drept de la Universitatea Imperială din Tokyo, dar nu intrase niciodată oficial în partid. În noiembrie 1928, Ozaki a fost detaşat de publicaţia Asahi Shimbun la Shanghai, devenind o prezenţă obişnuită la întâlnirile de la librăria Zeitgeist. La fel ca Ursula Kuczynski, a rugat-o pe Wiedemeyer să-l prezinte „faimoasei autoare americane”.

Primele conversaţii ale lui Smedley cu Ozaki au fost evazive. Au discutat în mod serios ce se putea face pentru

a ajuta filiala chineză recent înfiinţată a Ajutorului Roşu Internaţional – o organizaţie de faţadă în stilul lui Muenzenberg, menită să reunească filantropi cu orientări de stânga – şi cum să mobilizeze un protest mondial împotriva terorii anticomuniste a guvernului naţionalist chinez. De asemenea, ea „a sugerat să facă schimb de informaţii despre probleme sociale contemporane”, le va spune Ozaki anchetatorilor săi japonezi un deceniu mai târziu. În curând, discutau subiecte mai sensibile din punct de vedere politic, inclusiv mecanismele interne ale guvernului naţionalist. Smedley era „atât de perspicace, încât întrebările ei mă speriau uneori”, a mărturisit Ozaki.********

Smedley l-a prezentat pe Sorge drept jurnalist american – deşi Ozaki, a cărui engleză era la fel de fluentă ca şi a lui Sorge, a spus că nu a crezut niciodată că „Johnson” era un nume real. Ceea ce Ozaki a crezut a fost că dl Johnson era afiliat la Ajutorul Roşu Internaţional, aceeaşi organizaţie paravan a Cominternului pentru care lucra şi Smedley. Doar câteva luni mai târziu, când a împărtăşit nişte informaţii cu Johnson, Ozaki a decis că prietenul său american era, de fapt, un membru de seamă al serviciilor secrete OMS, ale Cominternului.******** Se pare că Ozaki a continuat să creadă că el lucra pentru Comintern, şi nu pentru serviciile secrete militare sovietice, până la executarea sa pentru spionaj din 1944, de Ziua Revoluţiei.

Sorge şi Ozaki aveau foarte multe în comun. Ambii erau „mari beţivani”. Şi, deşi Ozaki era căsătorit şi avea o fetiţă, când l-a întâlnit pe „Johnson” era un incorigibil enpuka – un fustangiu – şi era descris de un prieten drept „o cisternă de hormoni”.******** Încurcăturile lui Ozaki cu femeile începuseră la universitate, când se mutase cu o femeie măritată, care era prietenă de familie. În 1927, s-a

căsătorit cu Eiko, fosta soţie a fratelui său mai mare, care divorţase de ea, fapt care i-a şocat pe japonezii cu vederi tradiţionale. Colaborarea dintre Ozaki şi Sorge se baza şi pe respectul reciproc pentru intelectul celuilalt şi pe o profundă şi autentică dedicare ideologică faţă de comunism. În multe aspecte, această relaţie avea să devină abuzivă. Sorge avea să-l folosească pe Ozaki fără milă, iar la sfârşit chiar îl va pune în pericol. Dar Ozaki a văzut rolul de spion pe care Sorge îl inventase pentru el ca fiindu-i destinat. „Dacă mă gândesc bine, pot spune că destinul a făcut să-i întâlnesc pe Agnes Smedley şi pe Richard Sorge”, declara Ozaki poliţiei japoneze. „Întâlnirea mea cu aceşti oameni mi-a trasat, în cele din urmă, cărarea îngustă pe care am mers din acel moment.”********

Ozaki avea relaţii excelente la consulatul general al Japoniei din Shanghai, precum şi cu oameni de afaceri japonezi din oraş şi cu oficiali ai guvernului naţionalist chinez şi ai Partidului Guomindang, aflat la conducere. În decembrie 1930, când Jiang Jieshi i-a trimis pe cei 350 000 soldaţi naţionalişti în zonele controlate de Armata Roşie din provincia Shaanxi, Ozaki o ajuta deja pe Smedley în activităţile ei extralegale în beneficiul Ajutorului Roşu Internaţional şi îl ţinea la curent pe Sorge cu evoluţia evenimentelor. În curând, Ozaki avea să recruteze alţi doi tineri japonezi pentru reţeaua lui Sorge: Mizuno Shigeru, un student agitator, şi Teikichi Kawai, un jurnalist independent.

Riscurile pe care şi le asumau Sorge, Smedley, Ursula Kuczynski şi Ozaki au devenit teribil de clare la începutul anului 1931. La sfârşitul lunii ianuarie, 24 de membri ai PCC, inclusiv cinci tineri lideri ai Ligii Scriitorilor de Stânga, au fost arestaţi şi predaţi autorităţilor Guomindang. Mai

târziu s-a aflat că, de fapt, fuseseră trădaţi de noul conducător al Partidului Comunist Chinez, Wang Ming********, care era fidel regimului de la Moscova şi care informase Poliţia Municipală din Shanghai că unii dintre tovarăşii săi care făceau opinie separată aveau o întâlnire secretă. Conflictele interne fără scrupule de acest fel au făcut ca sentimentul de siguranţă printre tovarăşii chinezi să fie unul extrem de şubred. După cum şi şansele ca tovarăşii arestaţi să reziste la interogatoriile brutale erau destul de reduse.

Ca urmare a arestărilor, Sorge a îndemnat-o pe Smedley să nu-şi mai facă simţită prezenţa în Nanking, unde se întâlnea cu Ozaki. Au călătorit împreună la Manila, unde au participat la congresul de înfiinţare a Partidului Comunist Filipinez, conferinţă organizată de Earl Browder, şeful Partidului Comunist American. În timp ce grupul lui Sorge încerca să nu se facă remarcat, brigăzi ale morţii alcătuite din naţionalişti cutreierau zona rurală a provinciei Shaanxi. Cinci din colegii chinezi ai lui Smedley din Liga Scriitorilor au fost executaţi, după câte se pare fiind îngropaţi de vii.********

Smedley fiind plecată în Filipine, Sorge a început o relaţie cu Ursula Kuczynski. Folosindu-şi tehnica de seducţie îndelung probată şi utilizată, o invita la palpitante plimbări cu motocicleta. „Dacă îşi pusese în gând se ne apropiem mai mult în acest fel, aşa s-a întâmplat”, scria ea în autobiografia sa. „După o astfel de plimbare, nu mă mai temeam şi discuţiile noastre deveneau mai sincere.”******** Când Smedley s-a întors în martie la Shanghai, a fost şocată să afle de aventura celei mai bune prietene cu iubitul ei. Prea mândră ca să o înfrunte direct pe adversara sa mai tânără, s-au certat cumplit pe probleme ideologice. După spusele Ursulei, „Agnes ieşea

ca o furtună din încăpere, înfuriată”. Apoi, câteva ore mai târziu, „mă suna ca şi cum nimic nu s-ar fi întâmplat” şi erau iar prietene. Smedley, pradă unor spaime nocturne şi unor accese de depresie, o suna în mod regulat pe Ursula la trei dimineaţa, rugând-o să vină şi s-o ţină de mână.

În timp ce amantele sale se luptau pentru supremaţie, Sorge încerca să ţină sub control dezastrul provocat de raziile fără sfârşit ale Guomindangului desfăşurate în timpul întrunirilor activiştilor comunişti. Problema lui majoră era că instrucţiunile Centrului de a întrerupe orice legătură cu fostele reţele ale Departamentului 4 – şi, de asemenea, de a sta departe de diversele reţele ale Cominternului din Shanghai – erau imposibil de aplicat. La Moscova, serviciile secrete ale Cominternului şi serviciile secrete militare sovietice puteau funcţiona ca entităţi separate, chiar rivale. În haosul clandestinităţii din Shanghai, vieţile celor două grupuri de spioni sovietici erau fără speranţă şi inextricabil întreţesute.

La sfârşitul lui martie 1931, Shanghaiul găzduia o colecţie uimitoare de organizaţii sovietice, toate angajate parţial sau integral în spionaj. Exista o rezidentură secretă a OMS-ului din cadrul Cominternului, reprezentanţa clandestină a Biroului pentru Extremul Orient din cadrul Cominternului (Dalburo), reprezentanţii Organizaţiei Internaţionale a Sindicatelor (MOP), ai Secretariatului din Pacific al Sindicatelor, Internaţionala Tineretului Comunist (KIM), precum şi Consulatul General Sovietic şi Comisia Militară Sovietică, ambele oficiale. Doar Dalburo avea nouă cadre permanente, 15 apartamente în oraş pentru întâlniri secrete şi primea un buget între 120 000 şi 150 000 de lire sterline pe an de la Biroul Vest-European al Cominternului de la Berlin, în scopul de a instrui şi a sprijini cadrele comuniste în toată Asia.******** Toţi aceşti tovarăşi

sovietici aveau acoperire legală; toţi se întâlneau în mod public sau în secret cu sindicaliştii chinezi, cu membri ai Partidului Comunist Chinez, cu scriitori de stânga, cu comunişti străini aflaţi în vizită – şi bineînţeles, cu europenii simpatizanţi ai partidului comunist din cercul librăriei Zeitgeist. Pentru a complica lucrurile şi mai mult, OMS-ul a eşuat în stabilirea unei comunicări radio corespunzătoare cu Centrul. Aceasta însemna că majoritatea corespondenţei radio secrete dintre OMS şi Dalburo se făcea, de fapt, prin intermediul lui Sorge, care trebuia să o codifice personal şi să i-o dea operatorului său radio pentru a o transmite cu mare efort, în alfabet Morse, către Vladivostok.

Întregul edificiu era incredibil de nesigur, aşa cum s-a dovedit când poliţia chineză l-a arestat la Canton, în martie 1931, pe Huan Dihun, un agent Comintern instruit la Moscova, cunoscut sub numele de cod Kalughin. Sub tortură, Huan a început imediat să divulge numele altor comunişti. Foarte repede au urmat şi mai multe arestări. La mijlocul lui aprilie, cinci curieri PCC şi opt membri ai Comitetului Central fuseseră arestaţi. Gu Shun Jian, candidat la un loc în Biroul Politic al PCC, a fost arestat în Hangkou, unde se dăduse drept jongler stradal (aceasta fiind, de fapt, meseria sa adevărată înainte de a intra în partid). Gu ştia toate locurile clandestine de întâlnire din Shanghai şi le cunoştea pe majoritatea cadrelor sovietice din oraş, deşi sub nişte nume de cod irelevante. În decurs de câteva zile, Gu mărturisise tot. (Trădarea lui Gu nu doar că nu i-a salvat viaţa, dar a dus la condangarea a 30 de membri din familia extinsă a lui Gu, care au fost ucişi de partizanii comunişti. Aceştia l-au cruţat doar pe fiul lui Gu, în vârstă de 12 ani.********) Organizaţia PCC din Shanghai a fost complet distrusă. Spre sfârşitul lunii iunie, peste 3

000 de membri ai partidului chinez fuseseră arestaţi şi mulţi dintre ei împuşcaţi.

Cominternul a fost afectat de o altă dezastruoasă breşă de securitate, când curierul Joseph Ducroux Lefranc, cunoscut ca Dupont, a fost arestat de poliţia britanică în Singapore, pe 1 iunie 1931. Poliţia a găsit asupra lui două foi de hârtie care aveau numărul unei cutii poştale din Shanghai şi o adresă telegrafică. Poliţia Municipală din Shanghai a descoperit imediat că adresele îi aparţineau unui anume Hilaire Noulens, chipurile profesor de franceză şi germană. Numele său adevărat era Iakov Rudnik şi era şeful Dalburo Shanghai pentru comunicaţii, securitate şi cazare. După o săptămână de supraveghere, poliţia l-a arestat pe Rudnik şi pe soţia acestuia, Tatiana Moseienko, în apartamentul Cominternului din Sichuan Road nr. 235. În buzunarul lui Rudnik se aflau cheile apartmentului 30C din Nanking Road, nr. 49, unde poliţia a descoperit o mulţime de documente secrete extrem de valoroase, legate de diverse organizaţii de faţadă din oraş ale Cominternului. Multe erau codificate. Dar, din nefericire pentru Profintern, Dalburo şi pentru toate celelalte, o foaie de hârtie care conţinea lista cu cheile codului secret fusese îndoită şi lăsată între paginile unor Biblii şi în cartea Trei principii ale omului, scrisă de Sun Iat-sen, conducător al mişcării socialiste chineze timpurii, găsite în acelaşi apartament.

Conform telegramei lui Berzin, trimisă de la Moscova, „hozain” – care literal înseamnă „stăpânul”, numele de cod de la Centru pentru însuşi Stalin – dăduse ordin ca Dalburo să-şi închidă toate operaţiunile sale extinse din Shanghai şi să-şi evacueze imediat personalul. Numeroşi membri ai personalului Comintern au fugit ca să-şi salveze pielea. Sorge a fost singurul ofiţer de rang înalt din serviciile secrete sovietice care a rămas în oraş.

Instrucţiunile stricte de la Centru, conform cărora Sorge trebuia să evite contactul cu PCC şi cu Cominternul, s-au dovedit bine întemeiate. Din nefericire pentru Departamentul 4 şi pentru Sorge însuşi, Centrul a decis apoi să nu ţină seama de propriile sfaturi înţelepte. Pe 23 iunie, şeful OMS Iakov Mirov-Abramov a apelat la Berzin să-i ceară lui Sorge să facă tot posibilul pentru a elibera familia Rudnik. Lipsit de înţelepciune sau mai degrabă neavând încotro, Berzin a fost de acord. În următoarele câteva luni, Sorge avea să se ocupe de ceea ce s-a numit afacerea Noulens, angajând avocaţi, coordonând publicitatea şi căutând să afle care oficiali chinezi puteau fi mituiţi pentru a asigura eliberarea.

Neconvingătoarele identităţi false ale cuplului Rudnik fuseseră construite în grabă de către OMS şi s-au năruit brusc la interogatoriul poliţiei. La început, cuplul „Noulens” pretinsese că sunt cetăţeni belgieni care doreau să profite de drepturile de extrateritorialitate ale Belgiei în Concesiunea Internaţională. Când Ministerul de Externe belgian a refuzat să le confirme cetăţenia, cuplul Rudnik a fost preluat de tribunalul chinez din Shanghai. Pe 4 august, Rudnik şi-a schimbat povestea, pretinzând că este Xavier Alois Beuret, născut pe 30 aprilie 1899 la St. Leger, Elveţia. Din nou, consulul general elveţian nu era pregătit să confirme naţionalitatea lui Noulens fără indicaţii specifice de la Berna – şi, bineînţeles, adevăratul Xavier Beuret a fost găsit bine mersi, la Bruxelles.

Cu o disperare crescândă – şi o credibilitate din ce în ce mai redusă –, Cominternul a convins un alt tovarăş elveţian care trăia la Moscova să le împrumute identitatea nefericiţilor „pacienţi” care zăceau în închisoarea chineză. La sfârşitul lui august, Rudnik a devenit Paul Christian, montator de tapet şi muncitor agricol din Elveţia. Câteva

săptămâni mai târziu, Centrul s-a răzgândit încă o dată, iar Rudnik a pretins acum că era un alt cetăţean elveţian, un mecanic pe nume Paul Ruegg. În tot acest timp, prizonierul a încercat răbdarea tribunalului chinez, continuând să susţină că nu era agent secret comunist – în ciuda faptului că poliţia chineză dăduse deja publicităţii fragmente importante din documentele secrete descoperite în apartamentul din Nanking Road.

Între timp, Cominternul organizase o campanie internaţională de protest faţă de încarcerarea cuplului Noulens. La Berlin, propagandistul Willi Muenzenberg formase un Comitet Internaţional pentru apărarea lui Noulens/Ruegg şi implicase somităţi precum Albert Einstein, H.G. Wells, doamna Sun Iat-sen şi Henri Barbusse pentru a suţine cauza. Cazul a fost discutat atât în Camera Comunelor din Marea Britanie, cât şi în Senatul Statelor Unite.********

În mod clar, lumina orbitoare a publicităţii din jurul cazului Noulens nu era locul cel mai bun în care să se ascundă un agent secret. Totuşi, din nechibzuinţă – sau din indiferenţă totală faţă de securitatea şefului lor de secţie, Centrul a continuat să insiste ca Sorge să negocieze cu avocaţii apărării, să dea mari sume de bani lichizi ca mită******** şi să aibă de-a face cu numeroşi agenţi ai Cominternului, trimişi la Shanghai cu diverse strategii de a elibera cuplul. Efortul extraordinar pentru a-l elibera pe Rudnik – banii cheltuiţi, resursele internaţionale mobilizate, riscul pe care şi l-au asumat agenţii secreţi ai URSS-ului – avea să fie într-un contrast amar cu totala lipsă de interes afişată ulterior de Moscova în momentul în care a trebuit să-l scoată pe Sorge din închisoarea japoneză.

Obsesia Centrului pentru încarcerarea cuplului Noulens a devenit şi mai absurdă odată cu înaintarea tot mai agresivă a Japoniei în regiunea din nordul Chinei, Manciuria, o problemă mult mai presantă pentru securitatea naţională sovietică. Influenţa Japoniei în Manciuria – situată la graniţa cu Coreea aflată sub ocupaţie japoneză, Mongolia chineză şi Extremul Orient sovietic – crescuse mult în ultimele decenii. Manciuria era o sursă extrem de importantă de materii prime, cum ar fi cărbunele şi minereul de fier, pentru dinamica industrie japoneză. În 1931, 203 000 cetăţeni japonezi trăiau în China de Nord-Est, iar Japonia acoperea 73% din investiţiile străine din regiune. Calea ferată care străbătea Manciuria de Sud şi care lega portul Dalian de interiorul Manciuriei – şi, în cele din urmă, de linia ferată transsiberiană rusă – era în proprietate japoneză şi funcţiona cu personal japonez, iar Japonia controla, de la victoria sa în Războiul ruso-japonez din 1904–1905, toate 0teritoriile aflate de o parte şi de alta a acesteia. De o importanţă crucială era faptul că zona străbătută de calea ferată controlată de japonezi era protejată de 15 000 soldaţi din cadrul armatei Kwantung (o ramură semiindependentă a forţelor armate imperiale japoneze), care îşi avea baza în China continentală.********

Cu numele, Manciuria făcea parte din Republica Chineză. De fapt, regiunea fusese condusă de comandantul antijaponez Zhang Zuolin din 1916. În 1928, japonezii l-au asasinat pe Zhang în urma unui atentat cu bombă, sperând că fiul lui, Zhang Xueliang, dependent de opiu şi afemeiat, avea să se dovedească mai înţelegător faţă de interesele celor de la Tokyo. S-au înşelat. În aprilie 1931, Zhang Xueliang – căruia i se spunea „Tânărul Mareşal” – a jurat credinţă guvernului naţionalist al lui Jiang Jieshi, a

continuat politica tatălui său de hărţuire a cetăţenilor japonezi şi coreeni şi a demarat negocieri cu companii americane pentru o deschidere a Manciuriei faţă de capitalul occidental.

Planul de a-l răsturna pe Tânărul Mareşal, care făcea numai probleme, şi de a stabili controlul japonez asupra întregii Manciurii a fost pus la cale de doi ofiţeri din armata Kwantung, care au acţionat pe la spatele guvernului civil al Japoniei. Cu toate acestea, cercetări recente au arătat faptul că Înaltul Comandament al armatei japoneze îşi dăduse, de fapt, binecuvântarea secretă pentru această stratagemă.******** Pe 1 august 1931, toţi cei 17 comandanţi de divizie ai Armatei Imperiale japoneze oficiale au fost invitaţi la o întâlnire secretă la Palatul Imperial din Tokyo, unde s-a hotărât că tovarăşii lor din armata Kwantung aveau să-şi extindă zona de control, pentru a apăra interesele cetăţenilor japonezi din toată Manciuria.

Operaţiunea a început în noaptea de 18 septembrie 1931, când o mică încărcătură de exploziv pusă de un pluton japonez a fost detonată sub şinele Căilor Ferate ale Manciuriei de Sud, la nord de Mukden.******** Calea ferată nu a suferit nici o stricăciune (un tren local de la Chen Chung cu destinaţia Mukden a trecut prin locul exploziei zece minute mai târziu). Dar armata Kwantung a dat vina pe extremiştii chinezi şi imediat a atacat garnizoanele chineze din apropiere, omorând 450 de soldaţi, după care a urmat un atac propriu-zis asupra trupelor lui Zhang Xueliang pe teritoriul Manciuriei.

Zhang fusese instruit în prealabil de guvernul chinez de la Nanking să nu opună rezistenţă posibilelor provocări japoneze. În urma Incidentului Manciurian, preşedintele

chinez Jiang Jieshi a continuat să insiste pe calmarea japonezilor, şi nu pe înfruntarea lor. Aceasta pentru că, pe de o parte, Manciuria nu se afla sub controlul său direct, iar pe de altă parte, Jiang Jieshi se temea că o campanie de proporţie în nord împotriva Japoniei ar fi încurajat noi revolte comuniste în Canton şi în China central-sudică. „Japonezii sunt o boală de piele”, le spunea Jiang Jieshi generalilor săi, „comuniştii sunt o boală de inimă.”******** În consecinţă, multe unităţi ale Armatei de Nord-Est a lui Zhang, care număra un sfert de milion de militari, au primit ordin să-şi ţină armele în rastel şi să rămână în cazarme. Şi, deşi erau numeroase şi bine echipate, trupele lui Zhang nu erau bine instruite, nu aveau comandanţi buni şi erau cu moralul la pământ. Armata de Nord-Est a lui Zhang era, de asemenea, plină de spioni, plantaţi acolo de consilierii militari japonezi care ajutaseră la crearea acestor trupe pe timpul tatălui lui Zhang.******** La şase săptămâni de la „Incidentul Mukden”, corpul expediţionar cu un efectiv de 11 000 soldaţi al armatei Kwantung a Japoniei cotropise toată Manciuria. Zhang a fost numit în râs „Generalul Non-Rezistenţă”.********

Japonia a fost o chestiune de interes maxim pentru şefii lui Sorge de la Moscova. Japonezii, înviioraţi de victoria lor uşoară din Manciuria, aveau să se îndrepte acum spre nord, ca să invadeze provinciile slab populate şi insuficient apărate din Extremul Orient sovietic? Aceasta avea să fie întrebarea principală pentru misiunea lui Sorge din următorul deceniu. Şi la fel de importantă avea să fie şi pentru japonezul la care Sorge a apelat pentru informaţii de primă importanţă legate de intenţiile ţării sale – tânărul jurnalist Hotsumi Ozaki.

Ozaki a fost „primul şi cel mai important asociat al meu”, avea să le spună Sorge japonezilor care l-au prins. De la

sosirea sa la Shanghai, în 1928, Ozaki nu-şi crease doar contacte de neegalat în comunitatea diplomatică şi de afaceri japoneză din Shanghai şi printre autorităţile Guomindangului, dar, în secret, şi în interiorul Partidul Comunist Chinez. Una dintre cele mai importante surse de contacte şi de bârfe a lui Ozaki era Şcoala Est-Asiatică pentru un Sistem Comun de Scriere, o universitate înfiinţată în Shanghai de omul de stat japonez cu vederi liberale prinţul Konoe, pentru a promova cooperarea dintre Japonia şi China. Ozaki avea să ţină frecvent prelegeri despre politica din Asia. Şcoala era un centru pentru tinerii chinezi cu simpatii de stânga, mulţi dintre ei ajungând în poziţii importante în guvernul Chinei naţionaliste. De asemenea, Ozaki a vorbit deseori cercului lui Smedley de simpatizanţi comunişti, care aduceau rapoarte din zonele asediate, aflate sub controlul PCC, din interiorul Chinei. De asemenea, Ozaki avea contacte frecvente cu elementele projaponeze din guvernul de la Nanking.

Sorge l-a recrutat rapid pe Ozaki – deşi, după cum am văzut, sub falsul stindard al Cominternului. În curând, aveau să se întâlnească frecvent în restaurante şi ceainării pentru a face schimb de informaţii şi de bârfe politice. Ozaki îşi înrolase şi un informator propriu, pe colegul şi prietenul său, jurnalistul japonez Teikichi Kawai, de la Shanghai Weekly. Kawai, la fel ca Ozaki, era un simpatizant al comunismului, dar nu era membru de partid. În curând, Kawai avea să călătorească spre Manciuria, la cererea lui Sorge de a raporta despre ultimele evenimente din statul-marionetă japonez, despre nivelul de pregătire al armatei Kwantung şi despre situaţia politică a minorităţilor ruşilor Albi, musulmanilor şi mongolilor de la graniţa de nord a Chinei.

„Fă-ţi munca sistematic. Nu grăbi lucrurile”, i-a spus Sorge lui Kawai la prima lor întâlnire într-un restaurant de pe Nanking Road, din Shanghai.

Tânărul japonez a fost profund impresionat. „Întâlneşti unul ca el o singură dată în viaţă”, îşi amintea Kawai după război. „Cuvintele lui Sorge au trăit cu mine. Cred că astăzi sunt în viaţă fiindcă i-am urmat sfatul lui Sorge.”********

Un alt aspect important al personalităţii lui Sorge s-a cristalizat în septembrie 1931: plăcerea lui pentru pericolul fizic era la limita nechibzuinţei suicidare. În timp ce-şi conducea motocicleta cu viteză maximă pe Nanking Road, Sorge a pierdut controlul acesteia şi s-a făcut praf. Şi-a rupt din nou piciorul care mai fusese accidentat. La spital, unde a fost vizitat de devotatele Ursula şi Smedley, a glumit pe seama „trupului său deja zdrobit” în urma rănilor de război, „prin urmare, ce mai conta încă o cicatrice?”********

Imobilizat la pat acasă, cu piciorul în ghips, Sorge a transmis la Centru, pe 21 septembrie 1931, următoarea informaţie furnizată aproape sigur de Ozaki: conform ataşatului militar japonez, invadarea Manciuriei „nu avea un caracter activ antisovietic”.******** La Moscova, Comitetul Central a răsuflat uşurat şi a fost de acord cu Stalin că „este bine că imperialiştii se ceartă între ei”.********

Totuşi, toamna a adus veşti şi mai rele pentru guvernul chinez. Consilierii militari germani ai lui Sorge au raportat că japonezii nu se mulţumeau cu Manciuria, vizând acum capătul liniei de cale ferată şi la nodul comercial Harbin, dar şi la Shanghai, pe care se pregăteau să îl atace de pe mare. Trei crucişătoare japoneze apăruseră pe fluviul

Yangtze şi se vedeau foarte bine de la Bund. Agenţii lui Sorge din Canton i-au transmis imediat acestuia că japonezii le oferiseră comandanţilor militari locali o mită de cinci milioane de dolari spre a nu face pace cu Jiang Jieshi, astfel încât eventuala rezistenţă chineză să fie slabă şi divizată. Cele mai îngrijorătoare veşti pentru Moscova, aduse de Kawai de la Mukden, erau cele conform cărora hatmanul cazac Grigori Semionov********, un general rus Alb extrem de pornit împotriva bolşevicilor şi care trăia acum sub protecţia japonezilor în Manciuria, negocia o alianţă cu conducătorii militari locali şi cu armata Kwantung. Semionov plănuise să formeze o armată mixtă, alcătuită din chinezi, japonezi şi ruşi Albi, pentru a invada URSS-ul.********

Pe 1 ianuarie 1932, infanteria marină japoneză a atacat garnizoanele armatei chineze aflate în imediata vecinătate a Zonei Internaţionale din Shanghai. Lupta a făcut ravagii vreme de 34 de zile. Sorge vizita liniile frontului în fiecare zi. „Am văzut poziţiile de apărare ale chinezilor şi am văzut avioanele şi puşcaşii marini japonezi în acţiune”, scria el în declaraţia din închisoare. „Soldaţii chinezi erau foarte tineri, dar aveau o disciplină de fier, deşi cei mai mulţi dintre ei erau echipaţi doar cu grenade.”******** În câteva săptămâni, zona chineză a oraşului a fost tranformată în ruine. Japonezii nu puteau merge pe stradă în siguranţă, aşa că Sorge se întâlnea cu Ozaki şi Kawai în toiul nopţii la limita Concesiunii Japoneze şi îi escorta cu maşina până acasă la Smedley, în Concesiunea Franceză, unde le asculta raportul. În lipsa unui substituent pentru Dalburo, care acum era dizolvat, Sorge reprezenta acum ochii şi urechile Uniunii Sovietice în mijlocul unei crize care lua amploare.

„Activitatea mea a devenit mult mai importantă în timpul Incidentului de la Shanghai”, scria Sorge. „Trebuia să descopăr adevăratul scop al Japoniei şi să studiez în detaliu metodele de luptă ale armatei japoneze. [...] Bineînţeles, la acea vreme, în mod clar nu ştiam dacă [lupta] era o simplă ambuscadă sau dacă reprezenta un efort japonez de a cuceri China, după ce îşi însuşiseră Manciuria. În plus, era imposibil de spus dacă Japonia îşi va continua campania în nord, spre Siberia, sau spre sud, în interiorul Chinei.”******** Sorge avea să-şi petreacă tot restul carierei – şi, în cele din urmă, avea să-şi dea viaţa – încercând să răspundă la această întrebare.

În februarie 1932, la scurt timp după ce trupele japoneze s-au retras în sfârşit din Shanghai, Ozaki a fost rechemat la Osaka de ziarul lui. Sorge a încercat să-l convingă să renunţe la slujba lui şi să rămână în China, dar Ozaki a insistat că Asahi Shimbun era o publicaţie prea prestigioasă pentru a-şi abandona cariera de acolo.******** În luna următoare, Departamentul 4 i-a trimis, în sfârşit, lui Sorge ajutorul pe care îl solicitase cu insistenţă de la exodul provocat de cazul Noulens. Karl Rimm, cunoscut drept Klaas Zelman, nume de cod „Paul”, un ofiţer al Departamentului 4 născut în Estonia, sosise la Shanghai pentru a fi locţiitorul lui Sorge.******** Clausen a fost şi el rechemat de la postul lui din Hankou pentru a prelua comunicaţiile după moartea unui operator radio de rezervă, care suferise de tuberculoză. Un comunist polonez cu numele de cod „John” s-a alăturat şi el echipei, codificând telegrame şi scrisori şi fotografiind documente în camera din spate a unui studio foto de pe North Szechuan Road.

Sorge era în sfârşit liber să călătorească. Într-o deplasare la Nanking, în vara anului 1932, conform unei mărturisiri

pe care le-a făcut-o interogatorilor săi japonezi, a sedus „o frumoasă tânără chinezoaică” şi a convins-o să-i dea planurile unui depozit chinez de arme, pe care el le-a fotografiat şi le-a trimis la Moscova.******** Nu există nici o menţiune în privinţa acestei legături periculoase în telegramele lui Sorge către Moscova.

Sorge îi promisese lui Berzin să stea doi ani la Shanghai. Dar a stat trei. Deşi Sorge nu avea ştiinţă, era într-un pericol din ce în ce mai mare. Detectivul Thomas „Pat” Givens, inspector-şef la Poliţia Municipală Shanghai, alcătuia o listă de posibili agenţi sovietici, bazându-se pe diverse mărturisiri ale comuniştilor arestaţi.******** În mai 1933, acest tip sinistru de eficient din Ulster aflase şase nume de cadre comuniste cheie din oraş. Unul era al lui Sorge (pe care Givens îl suspecta în mod greşit că ar fi membru în Consiliul Sindicatului Pacificului, o organizaţie-paravan sovietică). Un alt nume de pe lista poliţiei era cel al lui Smedley.******** Sorge supravieţuia printr-un miracol.

La sfârşitul toamnei, în 1932, Sorge s-a gândit că Rimm era pregătit să conducă singur organizaţia din Shanghai. Clausen şi instalaţia sa radio se aflau în Harbin, care era ocupat de japonezi, şi unde acesta se dădea drept agent de bursă. Smedley şi Kawai colaborau bine cu Rimm. Doar prietenia personală dintre Sorge şi ofiţerii de legătură germani nu putea fi transmisă mai departe altor agenţi. În decembrie 1931, Sorge şi-a predat rezidentura şi s-a îmbarcat pe un vas cu destinaţia Vladivostok.

Haslam, Near and Distant Neighbours, capitolul 2.

*Sun Yixian, în transliteraţia oficială actuală (n.red.)

Alekseiev, Your Ramsay, p. 211.

Alekseiev, Your Ramsay, p. 216.

După tentativa eşuată de a scoate bani de la Ulanovski, următorul proiect al lui Pik a fost o altă operaţiune de extorcare. Pik a abordat un afacerist şi un escroc local pe nume Israilevici, alias Bomont, care se dădea drept belgian. Pik prinsese un zvon despre un plan de şantaj pe care Bomont îl pusese la cale şi care o viza pe o americancă, proprietara unui bordel din Shanghai. Pik aflase de plan de la una dintre prostituate, o rusoaică pe nume Anna Zalevski. Zalevski ceruse 18 000 de dolari de la patroana ei, pe care a propus să-i împartă cu Bomont. Pik a cerut o parte din această sumă, ameninţând că-l va demasca pe Bomont la consulul american. Când Bomont a refuzat să-l includă în afacere, Pik şi-a ţinut promisiunea de a-l expune pe Bomont – dar nu a ajuns nicăieri, fiindcă s-a dovedit că, la urma urmelor, Bomont nu era cetăţean american, aşa cum crezuse el. Apoi Pik a încercat să-l şantejaze pe un membru al personalului consular american cu dezvăluiri de natură homosexuală, care iar n-au avut nici un efect după ce bărbatul s-a sinucis. În acest moment, Pik s-a îndreptat spre literatură, anunţând că scrie o carte senzaţională despre viaţa privată a multor cetăţeni de vază, inclusiv membri ai Consiliului Municipal din Shanghai. Lucrarea nu a fost niciodată publicată, probabil deoarece unele subiecte din scandaloasele memorii i-au adus lui Pik bani ca să tacă. În acelaşi timp, Pik a încercat să-şi extindă cercul clienţilor spioni, vânzând informaţii departamentelor din Shanghai ale Gestapoului, poliţia politică germană, precum şi serviciilor secrete navale japoneze. Una dintre asociatele sale din această perioadă era o extravagantă şi scandaloasă membră a lumii mondene din Shanghai, care se prezenta drept

„Prinţesa Sumeyer”, pretinzând că era fiica maharajahului indian din Patiala. Prinţesa era şi agent japonez. În vara anului 1941, Pik se pare că a devenit ucigaş plătit. O broşură anonimă în rusă, apărută la Shanghai şi intitulată „Cine eşti tu, Evgheni Hovanţ?”, îl demasca pe cel care îi dădea titlul, Hovanţ, membru de seamă al comunităţii locale ruse, ca agent al poliţiei sovietice. Autorul, un emigrant pe nume Mamontov-Riabcenko, a fost împuşcat câteva luni mai târziu – şi, înainte de a muri, a declarat că Pik pusese la cale asasinatul. Ca urmare a acestui pas greşit, Pik a fost judecat de un tribunal al Concesiunii Britanice, declarat vinovat şi condangat la 15 ani de închisoare. Cu toate acestea, a fost eliberat după ce japonezii au ocupat Shanghaiul şi a fost folosit din nou ca agent secret. Pik a pregătit liste cu străinii pe care îi considera duşmani ai Japoniei sau ca având legături cu serviciile străine de spionaj şi care urmau să fie arestaţi de serviciul de informaţii al marinei japoneze. Înainte de sfârşitul războiului, Pik a fugit în Japonia, dar vasul lui a lovit o mină. Cu toate acestea, norocul său incredibil l-a ajutat şi de data aceasta: şi-a rupt piciorul, a fost recuperat din mare şi transportat în siguranţă în Japonia. Acolo, dându-se drept un cetăţean german cu numele K. Kluge, a petrecut mai multe luni recuperându-se într-un spital din Kyoto. După ocuparea Japoniei de către americani, Pik a fost arestat şi închis la penitenciarul Sugamo din Tokyo sub acuzaţia de criminal de război, dar a fost eliberat după câteva luni. Este foarte probabil să fi fost recrutat de serviciile secrete americane şi să fi lucrat pentru ei câţiva ani după război. Vezi Alekseiev, Your Ramsay, pp. 218–219; Viktor Usov, Sovietskaia razvedka v Kitae 20–ie godî XX veka, Moscova, 2007, pp. 356–357.

Alekseiev, Your Ramsay, p. 227.

Price, Lives of Agnes Smedley, p. 211.

Ruth Werner, Sonja's Rapport, Berlin, 1977, p. 44.

Alekseiev, Your Ramsay, p. 307.

Alekseiev, Your Ramsay, p. 313.

Werner, Sonja's Rapport, p. 55.

„Sorge Memoir", Partea a VII-a, „General Remarks on Efficiency", p. 146.

Paul Monk, „Christopher Andrew and the Strange Case of Roger Hollis", revista Quadrant, 1 aprilie 2010.

http://fbistudies.com/wp-content/uploads/2015/04/20150417_ ReportandChronologyHollis.pdf.

Există dovezi convingătoare conform cărora MI5 o supraveghease la Oxford pe Ursula Kuczynski şi pe cel de-al doilea soţ al acesteia, Len Beurton, şi el agent sovietic; ştiau că sunt comunişti activi şi periculoşi şi aveau motive să suspecteze că erau, de fapt, agenţi care lucrau pentru Departmentul 4. „Sonja" era cunoscută drept comunistă încă înainte de a se muta la Oxford, în 1940. Hollis a fost avertizat în mod expres în privinţa acestui cuplu de către personalul său. Cu toate acestea, Hollis nu s-a lăsat influenţat de aceste avertismente şi nu a făcut nimic în privinţa lor. El a răspuns personal de pregătirea şi trimiterea către serviciile secrete americane a rapoartelor despre comuniştii periculoşi din Marea Britanie care ar fi putut fi de interes pentru Statele Unite – cu toate acestea, a omis să o menţioneze pe Kuczynski în absolut toate aceste rapoarte. Hollis a îndepărtat suspiciunile asupra

agenţilor sovietici implicaţi în spionajul atomic, cum ar fi Claus Fuchs şi alţii, a căror „coordonatoare” sau curieră a fost chiar „Sonja”.

În două ocazii diferite, Hollis nu le-a dat voie ofiţerilor din serviciile secrete americane să îi ia un interviu „dnei Beurton”, susţinând că acest fapt nu ar servi nici unui scop util şi că aceasta era doar o gospodină inofensivă. A făcut aranjamente ca el şi Kim Philby să primească rapoarte de la Radio Security Service (RSS – serviciu britanic specializat în interceptarea comunicaţiilor electronice inamice) şi apoi, conform mărturiei a doi martori-cheie credibili, a marcat în mod constant rapoartele lor despre existenţa unui emiţător radio ilegal care opera în zona Oxford cu „No Further Action” – nu este necesară nici o altă acţiune. Peste ani, în timp ce Hollis era investigat de Peter Wright şi de alţi agenţi britanici de contrainformaţii, s-a aflat de la colegul său de cameră de la Pekin, căpitanul Anthony Staples, ofiţer în rezervă al armatei britanice, că Hollis fusese vizitat acolo de o americancă şi de un german: Agnes Smedley şi Arthur Ewert. Ewert era principalul agent secret al Cominternului în China. Este posibil să fi fost recrutorul lui Hollis? Mulţi oameni din contraspionajul britanic credeau acest lucru. Iar faptul că Hollis îi cunoştea pe Karl şi pe Luise Rimm (agenţi GRU care s-au alăturat rezidenturii din Shanghai după plecarea lui Sorge la Tokyo) a ieşit la iveală mult mai târziu. De asemenea, există dovezi că Luise Rimm a avut o legătură amoroasă cu Roger Hollis, care a durat trei ani, până când cuplul Rimm a fost chemat înapoi la Moscova. Timp de mulţi ani, Hollis a ascuns faptul că a călătorit via Moscova spre şi dinspre Anglia în anii 1930, chiar înainte de a-şi depune candidatura pentru un post la MI5. De asemenea, nu a spus nimic despre persoanele cu care s-a întâlnit cât

a stat acolo. Legăturile sale cu ofiţerii Comintern din Shanghai, vizitele lui Hollis la Moscova în 1934 şi 1936 şi cele două săptămâni petrecute la Paris în noiembrie 1937 au stârnit bănuiala că Hollis a fost recrutat de GRU. De exemplu, vizita sa la Paris a avut loc imediat după ce i s-a oferit o slujbă la MI5, care urma să înceapă anul următor. Parisul era epicentrul operaţiunilor serviciilor secrete sovietice din Europa Occidentală, inclusiv Marea Britanie. „Sonja” a vizitat, de asemenea, Londra în 1938, anul în care Hollis a început să lucreze la MI5; ea a fost trimisă la post la Oxford de către GRU imediat după ce slujba lui Hollis de la MI5 l-a obligat pe acesta să se mute la Palatul Blenheim, aflat în apropiere, de la sfârşitul anului 1940 până în 1943. „Sonja” a devenit atunci curiera şi coordonatoarea lui Claus Fuchs, în privinţa căruia Hollis a înlăturat orice bănuială. Hollis a protejat-o în mod insistent de orice acţiune de supraveghere sau de orice interferenţă de-a lungul anilor 1940. Scriind din spatele Cortinei de Fier ca Ruth Werner, „Sonja” a declarat că deseori a simţit, în anii 1940, că avea deasupra ei o mână protectoare în interiorul MI5. Din înregistrări reiese clar că acea mână protectoare a fost Hollis, din motive care nu au nici un sens evident, decât dacă acesta era agentul „Elli” şi lucra, la fel ca Sonja, pentru GRU. A se vedea dr. Paul Monk şi John Wilhelm, „British Patriot or Soviet Spy? Clarifying a Major Cold War Mystery. An Analysis of Chapman Pincher’s Indictment of Sir Roger Hollis”, prezentat la Institut of World Politics, Washington, DC, 10 aprilie 2015.

Această istorie se bazează pe mărturia lui Einar Sanden, care trebuie să fie confirmată. Survine foarte târziu în relatarea cazului datorată lui Pincher şi se bazează pe presupusele înregistrări ale interviurilor cu Luise Rimm la

bătrâneţe. Dacă s-ar putea realiza autentificarea, sigur ar completa numeroasele dovezi care sugerează că Hollis a fost recrutat de GRU şi că acele tatonări au început în China la începutul anilor 1930. A se vedea Chapman Pincher, Their Trade is Treachery, Londra, 1981, capitolul 11.

„Extrase”, Interogatoriul poliţiei, Hotsumi Ozaki, 5 martie şi 21 iulie 1942, ID 923289, RG 319. Pentru mai multe detalii despre Ozaki şi Smedley, a se vedea Chalmers Johnson, An Instance of Treason: Ozaki Hotsumi and the Sorge Spy Ring, Stanford, CA, 1990.

„Extrase”, Interogatoriul poliţiei, Hotsumi Ozaki, 5 martie şi 21 iulie 1942.

„Extrase”, Interogatoriul poliţiei, Hotsumi Ozaki, 8 martie 1942.

Whymant, Stalin’s Spy, p. 36.

Toshito (ed.), Gendai-shi Shiryo, vol. 2, p. 8.

*Wang Ming (1904–1974) a fost secretar general al PCC în perioada iunie 1931–septembrie 1931. Apropiat de Moscova şi rival al lui Mao Zedong, s-a refugiat în 1956 în URSS, unde a rămas până la sfârşitul vieţii. (n.red.)

Price, Lives of Agnes Smedley, p. 217.

Werner, Sonja’s Rapport, p. 55.

Deakin, Storrey, Case of Richard Sorge, p. 87.

Alekseiev, Your Ramsay, p. 355.

Frederick S. Litten, „The Noulens Afair”, China Quarterly, nr. 138, iunie 1994, pp. 492–512.

Sorge a raportat că un intermediar sugerase o mită de 50 000 de dolari pentru judecătorii chinezi pentru a o elibera pe soţia sa, Tatiana Moisenko, în decembrie 1931. În mai 1932, Centrul a trimis, de fapt, 20 000 de dolari pentru mită, în încercarea de a reduce sentinţa pe viaţă a cuplului Noulens, dată de un tribunal chinez din Nanking în luna august a anului precedent.

Alekseiev, Your Ramsay, p. 401.

Istoricul James Weland a tras concluzia că principalii comandanţi le-au permis în mod tacit agenţilor de teren să acţioneze din proprie iniţiativă, urmând a aproba rezultatul dacă acesta garanta un efect pozitiv (James Weland, „Misguided Intelligence: Japanese Military Intelligence Officers in the Manchurian Incident, September 1931”, Journal of Military History, 58 (3), 1994, pp. 445–460).

În fiecare an, pe 18 septembrie, la ora 10, sirenele antiaerine sună timp de câteva minute în multe din principalele oraşe din China, în memoria incidentului.

Deakin, Storrey, Case of Richard Sorge, p. 64.

Robert H. Ferrell, „The Mukden Incident: September 18–19, 1931”, Journal of Modern History 27 (1), 1955, pp. 66–72.

Jay Taylor, The Generalissimo: Chiang Kai-shek and the Struggle for Modern China, Cambridge, MA, 2009, p. 93.

Interviul lui Prange cu Teikichi Kawai, 13 ianuarie 1965, Target Tokyo; Toshito (ed.), Gendai-shi Shiryo, vol. 2, p. 208; Johnson, Instance of Treason, p. 80.

Price, Lives of Agnes Smedley, p. 218.

Alekseiev, Your Ramsay, p. 407.

Alekseiev, Your Ramsay, p. 407.

A se vedea Jamie Bisher, White Terror: Cossack Warlords of the Trans-Siberian, Londra, 2009.

Alekseiev, Your Ramsay, p. 412.

„Extrase”, Interogatoriul poliţiei, Teikichi Kawai, 31 martie 1949.

Deakin, Storrey, Case of Richard Sorge, p. 76.

Toshito (ed.), Gendai-shi Shiryo, vol. 2, p. 105.

„Extrase”, Interogatoriul poliţiei, Teikichi Kawai, martie 1949–1 aprilie 1949.

Deakin, Storrey, Case of Richard Sorge, p. 81.

Wakeman Jr, Policing Shanghai, p. 160.

Alekseiev, Your Ramsay, p. 632.

Capitolul 6. Ai luat în considerare Tokyo?

Întrebarea dacă Japonia plănuia sau nu să atace Uniunea Sovietică [...] era unicul obiectiv al misiunii mele.******

Richard Sorge

General Berzin l-a întâmpinat „cu căldură” pe Sorge – conform spuselor acestuia din urmă – la întoarcerea sa la Moscova, în ianuarie 1933. Misiunea sa de la Shanghai fusese un succes, bineînţeles în comparaţie cu ceea ce înfăptuiseră incompetenţii săi colegi de la Comintern. Reuşise să-şi păstreze acoperirea; nici unul dintre tovarăşii săi chinezi nu fusese arestat şi împuşcat. Sorge lăsase rezidentura din Shanghai cu mai mulţi agenţi, mai multe staţii radio şi cu informatori mai buni decât o găsise atunci când venise. Lucrul cel mai bun, din punctul de vedere al Centrului, identitatea lui Sorge de jurnalist german respectat rămăsese neîntinată de vreo urmă de simpatie comunistă, în ciuda implicării sale, ce-i drept reticente, în dezastruoasa afacere Noulens.

Şi Katia Maksimova aşteptase cu nerăbdare întoarcerea iubitului ei. Sorge s-a mutat foarte curând în micul ei apartament de la demisol, situat pe aleea Nijni Kislovski, exact după colţ faţă de sediul central al Departamentului 4. După o misiune plină de pericol şi de tentaţii în Shanghai, Sorge se convinsese acum că tot ce-şi dorea era o viaţă liniştită de cărturar. A început să lucreze la o carte adormitor de plictisitoare despre agricultura chineză, folosind ca sursă principală de informare rapoartele monotone pe care le arhivase pentru negustorii de soia care citeau publicaţia Deutsche Getreide Zeitung.

Ambiţia lui Sorge de a fi luat în serios ca om de ştiinţă iese deseori la iveală în corespondenţa sa cu Katia şi în memoriile lui din închisoare. „Dacă aş fi trăit în condiţii sociale paşnice şi într-un mediu de evoluţie politică calmă, aş fi fost probabil om de ştiinţă – cu siguranţă, nu spion”, scria el în autobiografia sa din închisoare. După arestare, a insistat ca aceia care îl prinseseră să-l perceapă drept savant, nu doar ca simplu spion. „Sunt sigur că am avut acces la mult mai mult material decât un străin oarecare”, se lăuda Sorge, înşiruind cele mai valoroase piese din colecţia sa cuprinzând „între 800 şi 1 000 de cărţi” despre Japonia.********

Toate încercările lui Sorge de a se integra în lumea universitară – la Hamburg, Berlin şi Aachen, în anii 1920, şi la Moscova, în 1933 – erau inevitabil întrerupte însă de chemarea irezistibilă a agitaţiei de partid şi a activităţii de spionaj. Neîndoielnic, o parte din Sorge tânjea sincer după o viaţă cu devotata Katia, turnând ceai la petreceri serioase, unde băuturile tari nu erau văzute cu ochi buni, şi după zile nenumărate petrecute în bibliotecile Moscovei. Dar cea mai puternică parte a personalităţii sale întotdeauna a ales, în cele din urmă, lumea acţiunii, a femeilor, a restaurantelor, a motocicletelor rapide şi a riscului continuu.

Sorge nu avea cum să fie foarte surprins – şi probabil că a fost chiar uşurat – când Berzin l-a convocat în aprilie la sediul central al Departamentului 4, din aleea Bolşoi Znamenski nr. 19, şi l-a informat că trebuia să-şi întrerupă concediul pe care şi-l luase pentru scrierea cărţii. Serviciile secrete militare sovietice îl percepeau în mod clar pe agentul Ramsay drept un om de acţiune, mai degrabă decât ca pe un om de litere. Berzin şi noul său adjunct, generalul Semion Petrovici Uriţki, aveau de construit un

serviciu de spionaj de anvergură mondială: tratatul de agricultură al agentului Ramsay trebuia să mai aştepte. Berzin l-a întrebat pe Sorge unde i-ar fi plăcut să fie trimis. „Glumind, am sugerat Tokyo drept posibilă destinaţie”, scria Sorge. Când fusese la Shanghai, vizitase Tokyo într-o vacanţă, petrecuse trei zile la Hotelul Imperial şi rămăsese „impresionat în mod pozitiv de Japonia”.********

Poate că Sorge şi-a exagerat propriul rol în decizia lui Berzin de a-l detaşa la Tokyo. În orice caz, nici unul dintre cei doi nu-şi făcea vreo iluzie despre cât de dificil şi periculos avea să fie să înfiinţeze o rezidentura în Japonia. Spre deosebire de Shanghai, care forfotea de atâţia spioni, încât aceştia erau nevoiţi să facă eforturi vizibile ca să nu se împiedice unii de alţii, nici un „imigrant clandestin” sovietic nu reuşise vreodată să se stabilească la Tokyo. Japonezii erau renumiţi ca fiind extrem de suspicioşi cu toţi cei din afară, iar supravegherea oficială şi neoficială a străinilor era o activitate constantă.

Cu toate acestea, Sorge începuse să se pregătească pentru această provocare cu meticulozitatea sa obişnuită. Berzin i-a dat voie să se consulte cu vechii săi colegi din Comintern, Piatniţki, Manuilski şi Kuusinen, asupra misiunii sale din Japonia. Discuţiile lor, „deşi au atins probleme politice de natură generală, au fost pur personale şi amicale”. Aceştia erau, după spusele lui Sorge, „foarte mândri de protejatul lor”. El a susţinut că Piatniţki, în special, „era extrem de îngrijorat de greutăţile pe care le voi întâmpina, dar încântat de spiritul meu întreprinzător”.******** S-a întâlnit şi cu Karl Radek (născut Karol Sobelsohn), unul dintre părinţii fondatori ai Cominternului. Radek fusese direct implicat în încercările iniţiale ale Cominternului de a face roşu tot Orientul, fiind conducătorul Universităţii Militare Sun Iat-sen din Moscova,

înfiinţată cu scopul de a instrui cadre comuniste din toată Asia.******** Radek căzuse temporar în dizgraţie fiindcă îl criticase pe Stalin şi îl susţinuse pe duşmanul de moarte al lui Stalin, Lev Troţki, dar, în 1932, fusese repus în drepturi ca membru al Comitetului Central, iar în 1933 conducea Biroul de Informaţii Internaţionale din cadrul acestuia. Sorge s-a întâlnit şi cu adjunctul lui Radek, colonelul Aleksandr Borovici (adevăratul său nume fiind Lev Rosenthal), un alt veteran al Universităţii Sun Iat-sen.******** Cu toţii l-au informat pe Sorge în legătură cu ultimele abordări sovietice ale politicii asiatice şi i-au dat sfaturi legate de noua sa misiune. Dar, în acelaşi timp, toţi aveau o ţintă pe spate. Aşa cum vom vedea, Stalin nu avea încredere în Comintern, considerându-l periculos de independent şi profund neloial şi făcea deja, în mare secret, planuri pentru distrugerea acestuia. Întâlnirea cu aceşti viitori duşmani ai poporului avea să ducă la apariţia unei suspiciuni de trădare prin asociere, suspiciune care urma să aibă consecinţe fatale pentru viitorul lui Sorge.

*

Intenţiile Japoniei faţă de URSS erau de interes extrem pentru Kremlin în urma invaziei Manciuriei. Şi aveau să devină vitale pe măsură ce al Doilea Război Mondial se apropia. Principalul rol al lui Sorge, după cum le va spune el ulterior japonezilor, era „să observ cât mai de aproape [...] dacă Japonia plănuia sau nu să atace Uniunea Sovietică. N-ar fi prea greşit să spun că a fost singurul obiectiv al misiunii mele în Japonia.”********

Teama de o iminentă încercuire şi de un atac din partea duşmanilor Rusiei fusese o constantă a gândirii strategice

a Kremlinului încă din primele zile ale puterii sovietice. Direcţia primordială a politicii externe sovietice, cu mult înainte de ascensiunea lui Hitler şi apariţia militarismului japonez, fusese aceea de a-i deruta şi submina pe duşmanii URSS-ului şi de a-i face să se lupte între ei oriunde era posibil. În anii 1920, conducerea sovietică de la cel mai înalt nivel se temea că aliaţii Rusiei Imperiale din Primul Război Mondial, Marea Britanie, Franţa şi America, aveau să „înăbuşe bolşevismul în faşă”, aşa cum se exprimase Winston Churchill, când susţinuse aprins trimiterea la Murmansk a unei forţe expediţionare Aliate, în 1919.

Această temere s-a extins în special la Japonia, care invadase teritoriul rus deja de trei ori din câte îşi aminteau cei care erau în viaţă. În 1905, japonezii cuceriseră Port Arthur********, bastion al Extremului Orient rus, şi scufundaseră flota rusă din Marea Baltică în Bătălia din strâmtoarea Tsushima. Apoi, în 1910, Japonia anexase Coreea, tăind şi mai multe felii din Imperiul Rus. Cea mai recentă şi extinsă incursiune japoneză avusese loc în 1918. Ca urmare a îndepărtării ţarului şi a eşecului efortului de război al Rusiei, trupele japoneze ocupaseră fâşii întregi din coasta pacifică a Rusiei, trimiseseră soldaţi în interiorul Siberiei, până la lacul Baikal, şi cuceriseră insula Sahalin. După armistiţiu, Japonia fusese convinsă în cele din urmă de Aliaţi să cedeze cea mai mare parte a teritoriului rus pe care îl anexase – în afară de Sahalinul de Sud –, dar ca premiu de consolare primise împuternicire asupra fostelor posesiuni germane din nordul Pacificului şi generoase concesiuni petroliere în Sahalinul de Nord. Pe scurt, Japonia nu era o ameninţare fantomă. Guvernul de la Tokyo se dovedise lacom faţă de pământul rus şi cumplit de eficient în a-l a. Dat fiind că Japonia se extindea

din nou în China continentală, instalarea în secret a unor ochi şi urechi sovietice la Tokyo era o chestiune de maximă importanţă.

Departamentul 4 a decis că Sorge trebuia să se ascundă din nou la vedere, lucrând ca mult respectatul jurnalist german, specialist în problemele Asiei. În plus, a fost instruit în domeniul celor mai recente coduri cifrate, bazate pe numere de pagini şi rânduri din ediţia 1933 a anuarului statistic al Germaniei. Departamentul l-a avertizat din nou pe Sorge să nu intre în contact cu comuniştii japonezi locali, printre care erau infiltraţi mulţi informatori ai poliţiei. Trebuia să-i evite şi pe oficialii de la Ambasada Sovietică din Tokyo, aflaţi sub constantă supraveghere. Tot ce rămăsese era să stabilească bona fides a doctorului Sorge printr-o nouă serie de acreditări din partea unor publicaţii germane şi prin scrisori de recomandare adresate celor mai înalte oficialităţi germane şi japoneze de la Tokyo.

Ce s-a întâmplat cu Katia Maksimova? Ştim mult mai multe despre sentimentele lui Sorge pentru Maksimova după plecarea sa la Tokyo, deoarece acesta a inclus în mod regulat scrisori personale, fotografiate pe microfilm, printre depeşele secrete pe care le trimitea la Moscova. Acestea erau mărite şi tipărite pentru Katia, iar copiile lor erau îndosariate prozaic în arhivă. Despre viaţa lor împreună la Moscova ştim mult mai puţin. Sorge le-a povestit foarte puţin despre ea anchetatorilor japonezi – neuitând să menţioneze că nu era „căsătorit”. Au rămas doar câteva indicii din care să ne dăm seama de relaţia lor din cele câteva luni pe care le-au petrecut împreună în 1933. Cel mai important dintre acestea este un certificat de căsătorie emis în data de 8 august 1933, la cinci luni

după ce Sorge plecase la Berlin, în drum spre noua sa misiune.

Am aflat deja de dispreţul lui Sorge faţă de instituţia burgheză a căsătoriei din scrisorile adresate vărului său Correns, când el şi Christiane fuseseră nevoiţi să-şi pună pirostriile pentru a nu scandaliza autorităţile locale din Solingen. Este posibil ca şi cea de-a doua sa căsătorie, cu Katia, să fi avut motivaţii la fel de practice. În corespondenţa sa ulterioară, îşi făcea griji dacă aceasta primea remuneraţia datorată soţiei unui ofiţer al Armatei Roşii care servea pe teren. În Moscova anilor 1930, astfel de lucruri erau importante pentru alocarea cartelelor pentru raţii, a vacanţelor şi, cel mai important, a locuinţelor. „Problema locuinţei ne-a stricat pe toţi”, scria Mihail Bulgakov în romanul său din 1940, Maestrul şi Margareta; este foarte posibil ca Sorge să fi acceptat până la urmă să parcurgă din nou formalităţile căsătoriei din motivul prozaic, cât se poate de burghez, deşi de înţeles, că ea îşi dorea un apartament mai bun.

Rămâne misterul intervalului foarte mare de timp dintre plecarea lui Sorge şi încheierea căsătoriei sale cu Katia. O problemă ar putea fi că încă era căsătorit cu Christiane. Cuplul nu se mai văzuse de la scurta perioadă de timp petrecută împreună la Londra, în 1929; prima dată când este posibil să se fi întâlnit în persoană ca să semneze actele pentru divorţul lor amiabil este atunci când Sorge a ajuns la Berlin, în mai 1933. Dar, întrucât nu există nici o dovadă a vreunei cereri formulate de Sorge pentru oficializarea noii sale căsătorii – nici a divorţului său – este mai probabil că, pur şi simplu, s-a căsătorit (sau în jargonul de atunci, „a semnat”) cu Katia înainte de a pleca, devenind astfel bigam, actele oficiale apărând mult mai târziu, abia în august. Se pare că Sorge a fost sincer,

totuşi, în intenţia sa de a se întoarce la Moscova – şi la Katia – cât mai repede cu putinţă. S-a înţeles cu Berzin, iarăşi conform spuselor sale, că misiunea sa în Japonia avea să dureze doar doi ani. S-a întâmplat să stea 11, dintre care ultimii trei ani i-a petrecut în închisoarea Sugamo, din Tokyo.

Sorge a găsit Berlinul, în 1933, foarte schimbat faţă de oraşul haotic, cu înclinaţii comuniste din 1929. În noiembrie 1932, Partidul Naţional-Socialist devenise cea mai mare facţiune parlamentară a guvernului Republicii de la Weimar. Adolf Hitler fusese numit cancelar al Germaniei pe 30 ianuarie 1933. Incendierea Reichstagului (clădirea parlamentului german) de către un comunist olandez, pe 27 februarie, îi oferise lui Hitler un pretext ca să-şi suprime adversarii politici. A doua zi, l-a convins pe preşedintele Reichului, Paul von Hindenburg, să emită Decretul Incendiului de la Reichstag, care suspenda cea mai mare parte a libertăţilor civile. Pe 23 martie, parlamentul a promulgat un Act de Împuternicire care îi dădea cabinetului lui Hitler dreptul de a emite legi fără acordul parlamentului, oferindu-i efectiv cancelarului puteri dictatoriale. Când Sorge a ajuns în gara Ostbahnhof din Berlin, în ziua de 16 mai********, naziştii desfiinţaseră deja sindicatele muncitoreşti şi celelalte partide politice şi începuseră arestarea adversarilor lor politici – inclusiva a sute de comunişti.

Principalul contact sovietic al lui Sorge din Berlin era Iakov Bronin (născut Iankel Liechtenstein), pe care Sorge îl ştia drept tovarăşul Oscar.******** După o distinsă carieră ca spion, care inclusese o scurtă perioadă de rezident în cadrul Departamentului 4, la Shanghai, din 1934 până în 1935, şi şase ani în Gulag, Bronin îşi va scrie memoriile intitulate Ia znal Sorge, L-am cunoscut pe Sorge. Scriind

sub pseudonimul Ia. Gorev, Bronin îşi amintea că Sorge îl uimise, fiind „sigur pe sine, profund şi curajos”, şi fusese impresionat că Sorge avea „simţul obiectivului vizat, caracteristic unui ofţer în serviciile secrete militare sovietice”.********

Bronin l-a informat pe noul sosit în privinţa pericolelor la care era expus la Berlin, în timp ce Sorge căuta să-şi reînnoiască paşaportul german şi să obţină o legitimaţie de corespondent de presă. Toţi germanii care se întorceau din străinătate urmau să fie supuşi unei verificări a antecedentelor de către nou înfiinţata poliţie secretă de stat, Geheime Staatspolizei – cunoscută sub numele de Gestapo –, înainte de a li se emite un nou paşaport. În opinia lui Bronin, era foarte puţin probabil ca trecutul comunist al lui Sorge – încăierările lui de pe străzile din Kiel, reputaţia sa de agitator socialist periculos în minele din Ruhr sau rolul său de curier al partidului şi de intermediar în Frankfurt – să nu fie descoperit de Gestapo, care se formase cu mai puţin de o lună înainte de sosirea lui Sorge. Cu toate acestea, Bronin admira „riscul calculat” pe care şi-l asumase Berzin, un „maestru al dialecticii serviciilor secrete”, trimţându-l pe Sorge într-un loc atât de periculos.

Sorge era evident conştient de riscurile la care era expus prin întoarcerea sa în locurile pe care le frecventase cândva. Pe 9 iunie, i-a telegrafiat lui Berzin, spunându-i că „situaţia nu este foarte atrăgătoare pentru mine aici şi voi fi bucuros când voi putea dispărea din acest loc”. Trei săptămâni mai târziu, i-a scris din nou, avertizându-l că „pe-aici situaţia este tot mai încordată şi, prin urmare, interesul faţă de persoana mea este posibil să crească”.******** Sorge era atât de îngrijorat să nu se dea de gol în timpul chefurilor sale cu multă bere la care

participa împreună cu cunoştinţele sale naziste, încât a renunţat total la băutură pe durata şederii sale la Berlin. „A fost cel mai curajos lucru pe care l-am făcut vreodată”, va glumi el cu Hede Massing, când se vor întâlni la New York, în 1935. „Nu voi putea niciodată să beau atât de mult ca să pot să compensez această perioadă.”********

În ciuda pericolului de a fi descoperit, Sorge îşi folosea farmecul deosebit pentru a-şi transforma reputaţia de corespondent în China al publicaţiei Deutsche Getreide Zeitung în ceva mult mai măreţ. S-a dus la sediul Zeitschrift für Geopolitik (Jurnalul de geopolitică), o revistă influentă, foarte citită în cercurile naziste. Redactorul-şef al acesteia, Kurt Vowinckel, un cunoscut editor şi un nazist înflăcărat, îl citise printr-o şansă rarisimă pe Sorge şi fusese impresionat de eseurile lui despre China în presa agricolă. Vowinckel l-a rugat pe Sorge să contribuie la revista sa şi i-a dat o scrisoare deschisă de recomandare pentru Ambasada Germaniei din Tokyo, precum şi scrisori personale de recomandare către Josef Knoll şi Hasso von Etzdorff, secretarii ambasadei.

Cu tupeul său caracteristic, Sorge a călătorit apoi la München pentru a-şi aduce omagiile legendarului fondator al revistei Zeitschrift für Geopolitik, generalul dr. Karl Haushofer.******** Profesor la Universitatea din München şi director al Institutului de Geopolitică, Haushofer avea reputaţia de a fi cel mai mare expert al Germaniei în probleme legate de Japonia – precum şi aceea de a fi creatorul doctrinei de expansiune teritorială germană, cunoscută sub denumirea de Lebensraum. Înainte de Primul Război Mondial, Haushofer călătorise în Japonia ca ofiţer al armatei germane şi scrisese foarte mult despre această ţară. În anii 1930, ajunsese la concluzia că japonezii erau echivalentul rasei superioare ariene, fiind

meniţi să conducă toată Asia. Haushofer avea legături la cele mai înalte niveluri ale Partidului Naţional-Socialist (deşi avea o soţie evreică) şi era prieten cu adjunctul Führerului, Rudolf Hess, încă din anul 1918, de când acesta fusese student la München.********

Hess şi Haushofer erau coautorii unei cărţi intitulate Japonia şi spionajul, în care pledau pentru un program de spionaj total după modelul celui japonez, care se baza pe faptul ca orice cetăţean care trăia sau călătorea în străinătate avea obligaţia să furnizeze statului, ca un lucru firesc, o relatare completă a tot ce văzuse sau auzise. Urmând acest principiu, Hess a înfiinţat chiar un sistem special de fişare special în cadrul Departamentului de Externe al Partidului Naţional-Socialist, care conţinea datele fiecărui membru al partidului care locuia în străinătate. De la fiecare bărbat şi de la unele femei, naziştii se aşteptau să acţioneze ca spioni ai celui de-al Treilea Reich.******** Aşa cum Albrecht Haushofer, fiul lui Karl, observase în studiul său despre Japonia, „fiecare japonez se consideră spion atunci când este în străinătate, iar când este acasă îşi asumă rolul de vânător de spioni”.********

Sorge a reuşit să-l convingă pe Haushofer că era un naţional-socialist înflăcărat, un tânăr şi competent recrut al acestei cauze. Acesta i-a scris lui Sorge o scrisoare personală de recomandare adresată ambasadorului german din Japonia şi încă una adresată ambasadorului japonez în Statele Unite.******** De asemenea, l-a asigurat pe Sorge că-i aştepta cu mare nerăbdare contribuţiile la influentul său jurnal.

Nemulţumindu-se doar să-şi facă prieteni printre naziştii de vârf precum Haushofer şi Vowinckel, Sorge s-a întors la

Berlin pentru a aduna şi mai multe acreditări. Tägliche Rundschau era un cotidian moderat antinazist, aflat deja sub presiunea autorităţilor (şi urma să fie închis la scurt timp după sosirea lui Sorge în Japonia). Cu toate acestea, redactorul său şef, dr. Eduard Zeller, care cunoştea activitatea lui Sorge, a fost bucuros să-i accepte articolele de la Tokyo. Zeller i-a făcut un contract pe loc şi i-a dat lui Sorge o scrisoare de recomandare adresată „oricui era interesat” de la Ambasada Germaniei. În mod fatal pentru toţi cei interesaţi, Zeller a mai scris o scrisoare, adresată unui prieten personal din timpul războiului, un anume locotenent-colonel Ott, care servea ca ofiţer într-un regiment japonez de artilerie din Nagoya, în cadrul schimbului militar germano-nipon. Zeller, cucerit de farmecul lui Sorge, l-a rugat pe Ott să aibă încredere în noul său prieten „întru totul, adică politic, personal şi în toate celelalte privinţe”. Nici unul dintre cei doi bărbaţi nu şi-a dat seama la acel moment cât de valoroasă avea să se dovedească această recomandare. Mai târziu, Sorge avea să le spună japonezilor că această scrisoare a fost „prima mea ocazie [...] de a-l cunoaşte îndeaproape pe colonelul Ott şi de a-i câştiga încrederea”.********

Încă nu era obligatoriu să devii membru al Partidului Naţional-Socialist pentru a putea lucra la un ziar german important. Cu toate acestea, era clar că Sorge trebuia să simuleze foarte convingător faptul că aparţinea noii ordini. Sorge citise Mein Kampf la Moscova, pe lângă faptul că studiase expresiile şi ideologia nazistă. Bronin, după ce îl chestionase pe Sorge, îl declarase „calificat din punct de vedere ideologic” pentru noul său rol de înfocat suporter al nazismului. La sfârşitul verii anului 1933, Sorge a decis să-şi asume un nou risc calculat şi şi-a depus cererea pentru a deveni membru al Partidului Naţional-Socialist – în ciuda

verificărilor şi mai amănunţite ale antecedentelor sale, pe care Gestapoul urma să le facă în consecinţă. Cei doi susţinători nazişti ai săi erau redactorul-şef al ziarului berlinez Pozendai Zeitung şi cel al revistei lunare Heidelberg Geopolitik, la care Sorge contribuise cu articole pe durata şederii sale la Shanghai.

Sorge s-a decis, oare, să facă acest pas îndrăzneţ ştiind că un agent sovietic avea să-i „cureţe” dosarele de la poliţie, înainte să fie verificate de oficiali de la partid? Când brigadeführer-ul Walter Schellenberg, adjunctul serviciilor secrete ale SS, a examinat dosarele lui Sorge, în 1940, a descoperit că antecedentele sale de la poliţie, „chiar dacă nu demonstrau propriu-zis că era membru al Partidului Comunist German, nu aveai cum să nu tragi concluzia că era, cel puţin, simpatizant. Fusese în legătură strânsă cu foarte multe persoane despre care serviciile noastre de informaţii ştiau că erau agenţi ai Cominternului – dar avusese contacte cu oameni din cercuri influente şi fusese întotdeauna la adăpost de astfel de zvonuri.”********

Şi Hede Massing – nu întotdeauna o sursă de încredere – a susţinut ulterior că Sorge avea un înger păzitor german, „un alt agent sovietic, care fusese infiltrat în Gestapo. Sorge nu i-a aflat niciodată numele, deşi era la curent cu existenţa acestuia. În momentul crucial, [când Sorge solicitase să intre în Partidul Naţional-Socialist], acest agent reuşise deja, pentru o vreme, să îndepărteze toate dovezile incriminatorii din dosarul lui Sorge.”******** Dar dacă Schellenberg a putut să găsească atât de uşor materialele compromiţătoare în dosarele lui în 1940, este posibil ca acestea să fi fost acolo în 1933 – dar Gestapoul, pur şi simplu, să nu se fi uitat. Povestea protectorului secret al lui Sorge rămâne neconfirmată, mai ales din moment ce nici arhivele Departamentului 4, nici relatările

sovietice ulterioare nu menţionează prezenţa unui agent sovietic în Gestapo. În orice caz, cererea lui Sorge a fost aprobată, deşi statutul său de membru în partidul nazist i-a fost adus la cunoştinţă abia în octombrie 1934, la Tokyo.********

Ultima însărcinare a lui Sorge la Berlin a fost să-şi întâlnească noul operator radio, Bruno Wendt, alias Bernhardt, fost membru al Partidului Comunist German şi, la fel ca operatorii radio ai lui Sorge din Shanghai, Clausen şi Weingarten, absolvent al Şcolii Tehnice din Moscova a Departamentului 4. Cei doi au convenit să se întâlnească la hotelul Imperial din Tokyo.

„Nu pot pretinde că mi-am realizat obiectivele 100%, dar a fost, pur şi simplu, imposibil să fac mai mult – şi ar fi lipsit de sens să mai rămân aici pentru a obţine acreditări de la alte ziare", a raportat Sorge la Centru, pe 30 iulie 1933. „M-am săturat să stau degeaba. În prezent, pot spune doar că toate condiţiile întoarcerii mele la muncă au fost, mai mult sau mai puţin, create."******** A luat trenul spre Cherbourg, Franţa, pentru a evita controalele vamale stricte din porturile germane, şi s-a îmbarcat pe un vas de linie spre New York.

Sorge, care nu mai ducea o existenţă ascetică, a petrecut opt zile la hotelul Lincoln, de pe 8th Avenue, în momentul acela cea mai înaltă şi modernă clădire din Manhattan. În acel an, artiştii de jazz aflaţi în plină ascensiune Count Basie şi Fats Waller cântau în clubul de noapte din Sala Albastră de la Lincoln. Dar întrucât prohibiţia era încă în vigoare (avea să fie revocată abia în decembrie), probabil că Sorge a fost nevoit să-şi caute bodegi mai discrete pentru a recupera lunile de abstinenţă de la Berlin. La New York, a intrat în contact cu un agent sovietic care lucra la

Washington Post – a cărui identitate nu a fost niciodată dezvăluită – şi care avea să-l ajute să stabilească o legătură cu noul asistent japonez al lui Sorge.******** Au convenit să se întâlnească la Expoziţia Internaţională de la Chicago, pentru a-i înmâna codurile de recunoaştere.

Sorge s-a îndreptat apoi spre Washington, unde i-a prezentat scrisoarea de la Haushofer lui Katsuji Debuchi, ambasadorul Japoniei în Statele Unite. Debuchi, exact la timp, i-a dat lui Sorge o altă scrisoare de recomandare valoroasă de data aceasta adresată lui Amaha Temba, şeful Departamentului de Informaţii al Ministerului de Externe al Japoniei. După trei zile în capitală, Sorge s-a întors în nord, la Chicago, pentru a se întâlni cu omul său de legătură de la Washington Post, care i-a transmis instrucţiuni de la Centru. La sosirea sa la Tokyo, Sorge urma să dea un anunţ în Japan Advertiser, un ziar local de limbă engleză, prin care să-şi exprime dorinţa de a achiziţiona ukiyo-e – sculpturi în lemn şi picturi într-un stil specific japonez – şi îşi lăsa adresa căsuţei poştale pentru a fi contactat.******** Asistentul său japonez, care era în drum spre Tokyo din California, avea să caute ziarul şi să răspundă imediat ce va fi văzut anunţul.

După finalizarea acestor aranjamente, Sorge a luat expresul Empire Builder spre Seattle, unde a schimbat pentru Vancouver. Acolo s-a îmbarcat pe vaporul cu aburi canadian Empress of Russia pentru o călătorie de zece zile spre Yokohama.********

„Sorge Memoir”, Partea a VI-a, „Espionage of my group in Japan”, p. 134.

„Sorge Memoir”, Partea a VI-a, „Espionage of my group in Japan”, p. 135.

Extras din Examinarea nr. 10, efectuată de către judecătorul de cameră preliminară, 28 iulie 1942; Deakin, Storrey, Case of Richard Sorge, p. 95.

„Sorge Memoir”, Partea a VI-a, „Espionage of my group in Japan”, p. 136.

Raymond W. Leonard, Secret Soldiers of the Revolution: Soviet Military Intelligence, 1918–1933, Westport, Conn. şi Londra, 1999, p. 17.

N.S. Ceruşev şi J.N. Ceruşev, Rasstrelenaia elita PKKA (komandirî 1ogo i 2ogo rangov, komkorî, komdivî, i im ravniie): 1937–1941, Moscova, 2012, pp. 322–496.

Prange et al., Target Tokyo, p. 96.

*Astăzi, districtul Lüshunkou al oraşului Dalian, China. (n.red.)

Alekseiev, Your Ramsay, p. 279.

Volodarski, Stalin’s Agent, p. 206.

Ia. Gorev, „Ia znal Sorge”, Pravda, 1964, p. 13.

Deakin, Storrey, Case of Richard Sorge, p. 101.

Massing, This Deception, p. 69.

Toshito (ed.), Gendai-shi Shiryo, vol. 1, p. 228.

Curt Reiss, Total Espionage, New York, 1941, pp. 88–89, 219; Democratic Idea: The Myth and Reality este cea mai cunoscută lucrare a lui Haushofer.

Evgheni Sergheev, Russian Military Intelligence in the War with Japan, 1904–1905, Londra, 2012, p. 28.

Reiss, Total Espionage, p. 219.

Toshito (ed.), Gendai-shi Shiryo, vol. 1, p. 228.

Toshito (ed.), Gendai-shi Shiryo, vol. 1, p. 229.

Deakin, Storrey, Case of Richard Sorge, p. 100.

Hede Massing, „The Almost Perfect Russian Spy”, True, decembrie 1951, p. 96.

Toshito (ed.), Gendai-shi Shiryo, vol. 1, p. 348.

Toshito (ed.), Gendai-shi Shiryo, vol. 1, p. 334.

Toshito (ed.), Gendai-shi Shiryo, vol. 3, p. 315.

Toshito (ed.), Gendai-shi Shiryo, vol. 3, p. 315.

Ralph de Toledano, Spies, Dupes, and Diplomats, New York, 1952, pp. 70–71.

Capitolul 7. Se formează cercul de spioni

Secolul XX a fost secolul spionajului, iar Richard Sorge a fost probabil cel mai fascinant reprezentant al său – un spion de un farmec, de o nonşalanţă,

insolenţă şi inteligenţă de neegalat******

Arthur M. Schlesinger

Septembrie este anotimpul taifunurilor în Japonia. Căldura de la sfârşitul verii devine umedă şi lipicioasă, apele agitate ale portului Yokohama se colorează în cenuşiu, iar norii musonici se adună negri şi joşi deasupra golfului Tokyo. Vasul Empress of Russia a acostat la Yokohama pe 13 septembrie 1933. Numele „R. Sorge” a apărut exact la timp pe lista pasagerilor publicată regulat în Japan Advertiser, citită cu interes de micuţa comunitate europeană din Tokyo.

Tokyo era la polul opus faţă de lumea cosmopolită, complet occidentalizată a Shanghaiului, pe care Sorge o părăsise cu nouă luni mai devreme. Până în 1853, când comandantul american de escadră Matthew Perry a intrat cu nava sa de război în acelaşi port, cerând, sub ameninţarea tunurilor, privilegii comerciale, Japonia trăise mai mult de trei secole izolată de lumea exterioară. În 1933, toată comunitatea străină din Japonia număra doar 8 000 de persoane. Dintre aceştia, 1 118 erau germani. Suspiciunea profundă a Japoniei faţă de străini şi de spioni îşi avea rădăcinile în secolele de izolare. Una dintre primele ştiri pe care le-a citit probabil Sorge în Advertiser a fost raportul întocmit în urma unei razii a poliţiei la un magazin de antichităţi din Tokyo, în urma căruia au fost confiscate gravuri din secolul al XVIII-lea reprezentând portul Nagasaki şi care fuseseră considerate o potenţială sursă de informaţii pentru sabotori.

Sorge s-a cazat la hotelul Sanno, o clădire sumbă, cu aspect de cutie, dar care oferea facilităţi în stil european. În timpul primelor sale plimbări prin oraş, Sorge a fost impresionat de mulţimile de călători japonezi care se plecau adânc la pământ, în semn de respect faţă de Palatul Imperial, după ce ieşeau din gara oraşului Tokyo, situată în cartierul Marunouchi. Trei zile mai târziu, Sorge a făcut prima sa vizită la Ambasada Germaniei, o clădire cu două etaje, din cărămidă, cu o faţadă neoclasică reprezentativă pentru vremea lui Wilhelm al II-lea şi cu ferestre japoneze şi care se înălţa pe un dâmb lângă Palatul Imperial.******** Cu mult respect, Sorge şi-a prezentat recomandările consilierului Otto Bernard von Erdmannsdorff, întrucât noul ambasador urma să sosească abia în decembrie. De asemenea, şi-a prezentat secretarului unu Hasso von Etzdorff şi secretarului comercial Josef Knoll scrisorile personale de la redactorul publicaţiei Zeitschrift für Geopolitik, Kurt Vowinckel.******** Ambii bărbaţi îşi slujiseră ţara, la fel ca Sorge, ca soldaţi în Primul Război Mondial. Lunile în care Sorge se pregătise la Berlin i-au fost de mare ajutor în faţa noilor sale cunoştinţe. „La Ambasada Germaniei am fost întrebat dacă ştiam pe cineva la Ministerul de Externe şi mi s-a spus că m-ar putea prezenta oficialilor de acolo”, îşi amintea Sorge în memoriile sale din închisoare. „Le-am spus cu mare mândrie că, dată fiind scrisoarea mea adresată lui Temba Amaha [şeful Departamentului de Informaţii de la Ministerul de Externe], nu era necesar [...] să se deranjeze.”********

În ziua următoare, Sorge şi-a prezentat scrisoarea de la ambasadorul Debuchi lui Temba, care l-a salutat „cordial”, l-a prezentat „multor jurnalişti japonezi şi străini” – inclusiv influentului purtător de cuvânt al guvernului – şi i-a dat

numeroase ponturi valoroase legate de călătoria sa în Japonia.******** Una dintre aceste noi cunoştinţe era Aritomi Mitsukado, un corespondent al ziarului Jiji Shimpo, care i-a recomandat hotelul Meguro, mai ieftin, iar mai târziu l-a ajutat pe Sorge să-şi găsească o locuinţă în cartierul Azabu. Aritomi l-a prezentat şi unui prieten socialist, care a vorbit cu Sorge în rusă, dar acesta s-a prefăcut că nu înţelegea. Sorge era convins că Aritomi lucra pentru Poliţia Metropolitană. Noul sosit era examinat discret, dar temeinic.********

Nu îi era totul străin. În zona centrală a oraşului Tokyo erau câteva clădiri moderne, printre care hotelul Imperial, proiectat de Frank Lloyd Wright şi care fusese construit în stilul unui altar mayaş, inspirat de piramidele din Yucatán. Hotelul Imperial se mândrea cu un bar subteran, cu o galerie comercială şi cu o librărie unde se puteau găsi ziare străine.

La cinci minute de mers pe jos de ambasadă era un club german, care împărţea o clădire modestă cu acoperiş curbat japonez, un iaz şi o grădină de bambus cu Societatea Germană a Asiei de Est. Biblioteca şi sala de lectură includeau lucrări în engleză şi germană despre Japonia, precum şi studii antropologice ilustrate cu fotografii ale unor femei japoneze goale.******** De partea cealaltă a curţii se aflau un bar şi un restaurant, care erau locul pentru întâlnirile membrilor Partidului Naţional-Socialist. În cartierul Ginza, celebru pentru viaţa sa de noapte, se afla Lohmeyer, un restaurant german celebru pentru picioarele de porc fripte şi pentru cârnaţi, precum şi berăriile germane Das Rheingold şi Die Fledermaus. În Yurakucho era o brutărie germană, unde se vindeau ştrudele şi prăjituri Pădurea Neagră.

Sorge a descoperit imediat că, în ciuda aparenţei exterioare de societate extrem de stabilă şi bine reglementată, Japonia anului 1933 era în realitate la fel de furtunoasă ca vremea de septembrie. Exact ca în Germania, scurtul experiment de democraţie liberală tocmai se poticnise. În 1932, prim-ministrul şi ministrul de finanţe, precum şi câţiva industriaşi de marcă fuseseră asasinaţi de tineri ofiţeri fanatici (în mod straniu, ucigaşii plănuiseră şi asasinarea lui Charlie Chaplin, aflat în vizită, pentru a declanşa un război cu Statele Unite). Ordinea politică a Japoniei după Primul Război Mondial era bulversată de forţele economiei de piaţă, scăpate de sub controlul guvernului. Marea Criză dusese la prăbuşirea cererii de mătase pe piaţa americană şi europeană, aruncând majoritatea zonelor rurale japoneze în pragul sărăciei. În iarna 1932–1933, numeroşi mici fermieri fuseseră forţaţi să-şi prostitueze fetele – care fuseseră vândute reprezentanţilor itineranţi ai ceainăriilor şi bordelurilor, pentru ca familiile lor să-şi poată continua existenţa. Criza economică a fost accentuată de o recoltă dezastruoasă în 1932 în tot nordul Japoniei. Mulţi tineri ofiţeri şi soldaţi proveneau din familii de ţărani şi experimentaseră pe propria piele suferinţele din comunităţile lor. O numeroasă populaţie rurală se mutase recent la oraş ca să lucreze în şantierele navale, în mine şi în fabrici, precum şi în vasta reţea de mici ateliere care îşi bazau activitatea pe comenzile primite de la zaibatsu, marile concerne financiar-industriale ale Japoniei. Aceşti oameni suferiseră şi ei în perioada Marii Crize – şi, la fel ca muncitorii din inima industrială a Germaniei, se orientau spre politicienii din extrema naţionalistă, şi nu spre socialişti, pentru a-i salva de sărăcie.

Conducătorul partidului militarist era generalul Araki Sadao, ministrul de război, care era un susţinător radical a kodo-ha – „Calea Imperială” – o credinţă mistică în conducerea nemijlocită realizată de împărat şi în misiunea divină a Japoniei de a-şi extinde imperiul. Din nou, la fel ca naţional-socialismul din Germania, kodo-ha avea o componentă puternic anticapitalistă. Ultranaţionaliştii precum Araki erau de părere că marile întreprinderi şi pământul trebuiau „restituite” împăratului. Doctrina kodo era extrem de atrăgătoare pentru mulţi tineri ofiţeri care, în urma recentei crize economice, ajunseseră să dispreţuiască marile conglomerate capitaliste ale Japoniei, dar şi pe politicienii democraţi, care vorbeau deseori în numele acestora. Ea atrăgea şi foarte mulţi foşti socialişti şi comunişti, care susţineau doctrina kodo deoarece reconcilia acţiunea revoluţionară cu devotamentul faţă de casa imperială şi credinţa şintoistă, ce consacra loialitatea faţă de împărat drept religie naţională. Foarte incomod pentru un agent sovietic care spera să organizaze o reţea de spionaj, aproape toţi politicienii japonezi erau uniţi de o teamă vie faţă de marxism şi comunism, reprezentate de Comintern şi de URSS, pe care le vedeau ca o ameninţare existenţială la modul ierarhic de viaţă specific poporului japonez.

Acea teamă reprezenta şi o ameninţare directă la securitatea URSS-ului. Într-un discurs pe care l-a ţinut la scurt timp după sosirea lui Sorge, Araki a afirmat că războiul cu Rusia era „inevitabil”. Ambasadorul Statelor Unite, Joseph Grew, a notat în jurnalul său, pe 7 septembrie 1933, că „armata [japoneză] este perfect încredinţată că va putea cuceri Vladivostokul şi provinciile maritime [ale Rusiei] şi probabil întregul teritoriu până la

Lacul Baikal".******** Grew a prezis şi că un nou război ruso-japonez era „absolut inevitabil" în primăvara lui 1936.

La nivel practic, Partidul Comunist Japonez fusese scos în afara legii în 1925, în vigoarea unei Legi de Menţinere a Păcii, menită să ţină sub control actele subversive desfăşurate împotriva kokutai – „sistemul imperial" al Japoniei. În 1933, toate elementele potenţial subversive – printre care liberalii, socialiştii, creştinii, pacifiştii, susţinătorii feminismului, ai contracepţiei şi entuziaştii care studiau esperanto – erau consideraţi a fi înfăptuit delicte de gândire sau shisohan. Toţi erau pasibili de a fi arestaţi pe loc şi închişi. Comuniştii erau ameninţaţi cu confiscarea proprietăţilor familiei dacă nu se deziceau sincer şi nu aduceau dovezi în privinţa apostaziei lor, o revenire a zilelor primului shogunat din secolul al XVII-lea, când creştinii care se lepădau de credinţă erau forţaţi să calce în picioare un crucifix.********

În 1933, susţinătorii înflăcăraţi ai kodo-ha încă reprezentau mai degrabă o insurgenţă politică decât una militară – alarmantă, dar cotrolabilă, în opinia bătrânilor curteni care încă deţineau, până la urmă, controlul asupra imperiului. Împăratul Hirohito – în vârstă de 32 de ani când a sosit Sorge în Japonia – era un erudit devotat hobby-ului său personal – biologia marină. În puţinele sale apariţii în public la trecerea în revistă a batalioanelor gărzilor imperiale de pe terenul de paradă Yoyogi, Hirohito era grandios pe armăsarul său alb. În realitate, cel de-al 124-lea împărat al Japoniei era miop, timid, studios şi uşor de dominat de către energicii consilieri care îl înconjurau.********

Cei mai apropiaţi sfetnici ai împăratului, contele Makino şi prinţul Saionji Kinmochi – un veteran care de 50 de ani

făcea parte din consiliul imperial de guvernare şi unul din ultimii Gen-ro („primii conducători” ai dinastiei Meiji********) – credeau că excesele naţionaliştilor puteau fi ţinute în frâu. „Totul va fi bine atât timp cât noi, cei bătrâni, suntem aici să apăsăm pe frână”, i-a spus un alt membru al vechii gărzi, prim-ministrul şi amiralul Makoto Saito, redactorului de la Japan Advertiser, în 1933. Conform legii, criticarea împăratului constituia o blasfemie. Dar, în practică, invadarea Manciuriei în 1931, neautorizată de împărat, demonstrase în mod clar tuturor observatorilor imparţiali ai politicii japoneze că armata nu mai era sub controlul bătrânilor curteni. Un alt semn că adevărata putere părăsise în mod decisiv palatul era un alt complot al ofiţerilor, descoperit în primăvara anului lui 1933 şi care urmărea asasinarea întregului cabinet – inclusiv a premierului Saito şi a altor curteni conservatori. Cu toate acestea, deocamdată, o majoritate alcătuită din oficiali de vârf şi ofiţeri de armată – cunoscută ca tosei-ha sau Facţiunea de Control – considera că aventura expansionistă din Manciuria, trecută în mod tacit cu vederea de Araki, era impulsivă şi periculoasă. Credeau inclusiv că nu era înţelept să caute motiv de harţă cu Rusia.

Dilema principală a lui Sorge – dacă Japonia avea să atace Uniunea Sovietică – era, prin urmare, strâns legată de răspunsul la întrebarea: „Cine conduce cu adevărat la Tokyo?” Problema consta în modul în care putea fi analizat un stat condus de un împărat-zeu care nu-şi mai putea exercita autoritatea, care era guvernat în practică de o birocraţie centralizată, obligată să urmeze traseul stabilit de armată, şi cu o societate cunoscută pentru autodisciplina sa, dar care, în mod regulat, era înclinată spre revoltă şi violenţă politică extremă.********

La începutul lui octombrie, Sorge a pornit spre oraşul industrial Nagoya, aflat la sud-vest de Tokyo, la patru ore de mers cu trenul, să-l întâlnească pe ultimul şi (aşa cum avea să se dovedească) cel mai important contact german al său.

Nagoya a fost şi rămâne un loc sumbru, plin de fabrici de textile şi de porţelan. Locotenent-colonelul Eugen Ott fusese recent detaşat acolo ca ofiţer de legătură pe lângă Regimentul al III-lea Artilerie al armatei japoneze. Ott şi familia sa aveau o locuinţă spartană în cazarmele regimentului, fără nici un fel de companie germană. Dacă Sorge ar fi apărut în viaţa lui Ott în orice alt moment, probabil relaţia lor ar fi fost diferită. Dar, în aceste condiţii, ofiţerul singuratic a fost încântat să-l primească pe jurnalistul fermecător şi sigur pe sine ca pe un prieten – mai ales că nou-venitul avea o scrisoare de la vechiul prieten al lui Ott, Zeller, din Berlin, care-l asigura că Sorge era absolut demn de încredere din punct de vedere politic şi personal.

Cei doi bărbaţi aveau multe în comun. Imediat şi-au dat seama că fuseseră în aceeaşi divizie pe frontul răsăritean – un alt exemplu de kampfkameraderie sau de camaraderie de luptă, care avea să-l lege pe Sorge de atât de mulţi germani din generaţia sa. Sorge avea 39 de ani când s-au întâlnit, iar Ott – 44. Amândurora le plăcea şahul şi împărtăşeau aceeaşi fascinaţie pentru Japonia.******** Deşi Sorge avea să exploateze cu neobrăzare relaţia sa cu Ott, prietenia lor avea o bază sinceră. „Ott avea un caracter ales, [...] era perspicace, abil, realist din punct de vedere politic”, scria Sorge în memoriile sale din închisoare. Amândoi erau sceptici în privinţa naziştilor – deşi Ott avea să-şi depăşească în curând îndoielile, devenind un slujitor loial al Reichului, spre dezgustul lui

Sorge. Ott, după estimarea lui Sorge, „mă credea un om cu vederi progresiste, nici nazist, nici comunist, într-un fel un excentric, fără nici un angajament sau devotament”.********

Ott servise o perioadă pe linia frontului în Primul Război Mondial ca ofiţer de artilerie, unde ofiţerii de carieră din vechea şcoală îl luaseră în derâdere. „Ott este un mic şvab care vrea să se dea mare prusac”, spusese la un moment dat generalul Walter von Reisenau, superiorul imediat al lui Ott. „Dar, la urma urmelor, este doar o copie palidă a sergentului prusac, nu un ofiţer.”******** Adevăratul talent al lui Ott se manifesta, de fapt, în clandestinitate, având categoric aptitudini nedemne de un cavaler, dar folositoare în spionaj şi operaţiuni secrete. După stagiul militar de pe front, talentul lui Ott a fost remarcat de colonelul Walther Nicolai, şeful Înaltului Comandament al serviciilor secrete germane, care l-a pus să strângă informaţii militare secrete.

În urma înfrângerii Germaniei din 1918, cariera lui Ott a schimbat decisiv direcţia spre lumea clandestină. Generalul Kurt von Schleicher, un anticomunist înverşunat, care fusese unul din fondatorii Freikorps în 1919, l-a recrutat pe tânărul şi inteligentul ofiţer pentru propriile misiuni secrete. Schleicher forma un grup secret în cadrul armatei, Sondergruppe R (de la „Russland”), care era devotat reconstruirii în secret a armatei germane, ca o sfidare la adresa Tratatului de la Versailles. Această activitate de reînarmare secretă presupunea o legătură cu Rusia bolşevică, în virtutea unui acord confidenţial negociat între Schleicher şi un membru al Comitetului Central Sovietic, Leonid Krasin, în 1921.******** Fondurile pentru pregătirea operaţiunilor militare sub acoperire erau furnizate de o reţea de corporaţii fantomă creată de

Schleicher – în special GEFU sau Compania pentru Promovarea Antreprenoriatului Industrial, care direcţiona 75 milioane de Reichsmark spre industria sovietică de armament. Între 1921 şi 1933 – anul în care acordul a fost desfiinţat de o conducere sovietică îngrijorată de ascensiunea lui Hitler –, aceste contracte cu arme clandestine au furnizat URSS-ului valuta de care avea mare nevoie şi au făcut posibil ca Germania să rămână la zi cu tehnologia militară a anilor 1920, în ciuda faptului că oficial fusese dezarmată de Aliaţii victorioşi.

Eugen Ott a slujit ca şef al Departamentului Politic al lui Schleicher, acţionând şi ca om de legătură cu aşa-numitul „Reichswehr Negru”. Condusă de maiorul Bruno Ernst Buchrucker, această organizaţie era, de fapt, o armată alcătuită din Arbeitskommandos – comandouri de muncă –, care pretindeau a fi grupuri civile, dar care erau, în realitate, unităţi paramilitare. Această manevră i-a permis Germaniei să treacă dincolo de limitarea numărului de militari, impusă prin Tratatul de la Versailles. Reichswehrul Negru al lui Buchrucker, la fel ca vechile Freikorps din cadrul cărora proveneau mulţi dintre membrii săi, devenise notoriu pentru lichidarea germanilor pe care îi suspecta că lucrau ca informatori ai Comisiei de Control a Aliaţilor, organizaţia însărcinată să monitorizeze termenii tratatului de pace. Victimele erau asasinate după ce erau condangate pentru trădare de tribunale militare secrete, cunoscute ca Femegerichte. Crimele Femegerichte erau o evidentă provocare pentru autoritatea guvernului de la Weimar – şi dovada că armata germană devenise, de fapt, un stat în stat, sfidând slabul guvern civil şi urmând o politică de reînarmare pe la spatele autorităţilor alese în mod democratic.

Ott trebuie să fi înţeles foarte bine dinamica ascensiunii la putere a armatei japoneze în anii 1930. Făcuse parte din acelaşi proces în propria ţară. Pe parcursul acestei istorii, Ott poate părea un credul, un naiv care s-a lăsat complet păcălit de vicleanul său prieten Sorge. Dar merită să ne amintim că, în anii în care îşi construia cariera, Ott însuşi fusese un disimulator profesionist care activase nu doar în cadrul acordului de reînarmare secretă al Germaniei cu Rusia comunistă, dar şi în cadrul unei organizaţii clandestine răspunzătoare pentru o mulţime de crime politice.

În decembrie 1932, după ce fusese o perioadă ministru al apărării, Schleicher a devenit, pentru scurt timp, cancelarul Germaniei. El l-a trimis pe Ott ca emisar al său la Adolf Hitler, pentru a-i oferi vedetei naziste în ascensiune un post în cabinet. Hitler a refuzat, fiind interesat doar de puterea supremă, pe care a pus mâna rapid, pe 30 ianuarie 1933. După ce Hitler a devenit cancelar, membrii Înaltului Comandament au aranjat ca Ott, locotenentul de încredere din regimul Schleicher, care tocmai căzuse, să fie îndepărtat şi trimis la capătul lumii, în Japonia. Mutarea probabil că i-a salvat viaţa lui Ott. Schleicher însuşi a fost asasinat în 30 iunie 1934, în timpul Nopţii Cuţitelor Lungi, acţiunea sângeroasă prin care Hitler şi-a eliminat duşmanii din Partidul Naţional-Socialist şi posibilii rivali din afara lui.********

Detaşarea lui Ott la Nagoya, în acel post solitar, a fost un fel de exil politic. Cu o carieră brusc întreruptă, avea în faţă un viitor incert. Dinamismul şi intelectul lui Sorge trebuie să fi apărut ca o distracţie binevenită pentru Ott, dar şi pentru familia acestuia. La câteva zile de la prima lor întâlnire, familia Ott era într-o plimbare de weekend cu maşina în împrejurimile oraşului Nagoya, când au dat

peste Sorge care se plimba pe jos printre câmpurile de orez. Sorge a salutat-o curtenitor pe soţia lui Ott, Helma, şi a pălăvrăgit cu cei doi copii ai cuplului Ott, Podwick şi Ulli, atunci în vârstă de 11 şi şapte ani. În cel mai scurt timp, copiii îi spuneau deja „unchiul Richard”.

Sorge s-a întors la Tokyo încântat de noul său contact. Întrucât cariera sa socială în comunitatea germană era deja lansată, era timpul să înceapă să-şi creeze o reţea subterană. În drum spre Japonia, Sorge aflase, în timpul unei scurte întâlniri la hotelul Noailles din Paris cu un agent al cărui nume nu îi fusese comunicat, că un alt membru din potenţiala sa echipă – „un anume Vukelić” – era deja la Tokyo şi aştepta să fie contactat. Acţionând cu extremă precauţie, Sorge l-a aşteptat pe Bruno Wendt, operatorul radio instruit la Moscova şi singurul membru al noii rezidentura pe care îl cunoscuse deja, înainte de a face orice încercare de a-l contacta pe misteriosul Vukelić.

Wendt şi soţia sa au sosit cu vaporul la mijlocul lui octombrie. S-au întâlnit cu Sorge în holul hotelului Imperial, aşa cum conveniseră. Din motive de securitate, noul operator venise fără nici o piesă pentru staţia radio. Prima însărcinare a lui Wendt era, aşadar, să cumpere componentele necesare şi să asambleze de la zero o staţie suficient de puternică, încât să emită până la Vladivostok. Trebuia şi să-şi inventeze o acoperire care să-i permită să călătorească şi să cumpere transformatoare, lămpi radio şi aşa mai departe. Folosind banii de la Departamentul 4, Wendt a înfiinţat la momentul oportun o mică firmă care furniza mostre de produse japoneze firmelor străine. Dar, din motive care s-au pierdut în istorie, i-a stabilit sediul la Yokohama, nu la Tokyo, ceea ce presupunea o călătorie de o oră cu trenul ori de câte ori Sorge voia să facă o transmisiune. Poate că Wendt credea că Yokohama, cu

traficul său intens pe frecvenţele maritime comerciale, era o locaţie mai potrivită pentru un emiţător radio secret. Sau poate s-a gândit că supravegherea poliţiei era mai relaxată în afara capitalei. Curând, Sorge urma să se plângă la Centru că Wendt era „extrem de timid şi că nu trimite nici jumătate din mesajele pe care i le dau”.******** Nu avea să fie ultimul operator radio necooperant care a dezamăgit reţeaua de spionaj din Tokyo, netransmiţând informaţiile obţinute cu greu de tovarăşii săi.

Fie din „timiditatea” lui Wendt, fie din precauţia lui Sorge, abia în noiembrie 1933 a reuşit, în sfârşit, Wendt să-l sune pe Vukelić la apartamentele Bunka, un bloc rezidenţial din secolul al XIX-lea, maiestuos odinioară, care se ridica pe malul râului Ochanomizu.********

— Îl cunoşti pe Johnson? a întrebat Wendt, folosind codul de recunoaştere prestabilit de la Centru.

— Îl cunosc, a răspuns Vukelić, uşurat că, în sfârşit, fusese contactat.

— Eu nu sunt Schmidt, dar am fost trimis de el, a încheiat Wendt.********

A fost stabilită o întâlnire pentru ziua următoare.

Branko Vukelić era un iugoslav înalt, robust, cu un început de chelie şi alură militară. Sorge – sau Schmidt, aşa cum s-a prezentat – şi-a găsit noul agent într-o „stare jalnică, [...] bolnav, falit şi cu dor de casă”.******** A reieşit că Vukelić şi familia sa aşteptaseră în Tokyo ca să-i contacteze Sorge încă din februarie, fără bani, instrucţiuni sau vreo modalitate de a lua legătura cu Centrul.

Motivul exact pentru care Centrul îl alesese pe Vukelić să devină membru al reţelei de spionaj a lui Sorge de la Tokyo rămâne un mister. Nu fusese pregătit ca spion şi nu avea cunoştinţe legate de politica militară a Japoniei. Nu era nici măcar un comunist prea entuziast. Născut la Osijek, în Croaţia zilelor noastre, în 1904, Vukelić era fiul unui ofiţer din armata imperială austro-ungară. Îşi petrecuse copilăria în oraşe garnizoană şi descoperise socialismul ca elev de liceu la Zagreb. Mama sa, Vilma, îşi amintea că Branko fusese foarte impresionat când, în 1922, fusese executat tânărul comunist care îl asasinase pe ministrul de interne al Iugoslaviei. Vukelić depusese garoafe la mormântul martirului roşu.******** S-a înscris la Academia de Arte Frumoase din Zagreb, a intrat în clubul studenţilor marxişti şi a fost arestat de poliţie după nişte lupte de stradă cu naţionaliştii. După două trimestre, Vukelić a părăsit academia şi s-a transferat la Facultatea de Arhitectură a Universităţii din Brno, în Moravia. În 1926, mama sa, acum văduvă, şi-a dus fiul la Paris, unde acesta s-a înscris la Facultatea de Drept de la Sorbona.********

Trecutul de comunist al lui Vukelić l-a urmat în Franţa sub forma concretă a dosarului său de la poliţia iugoslavă, care a fost solicitat de poliţia din Paris după ce a fost arestat de două ori pentru participare la revolte provocate de socialişti. În 1929, mama lui Vukelić consemnase în jurnal că fiul ei o dusese să vadă Crucişătorul Potemkin, filmul clasic de propagandă al lui Serghei Eisenstein despre Revoluţia rusă din 1905. „Fiul meu mă ţinea de braţ, în timp ce păşeam în linişte. Deodată a spus: «Vezi, mamă, ce film minunat, veridic! Îţi place ce a realizat Uniunea Sovietică în numele viitorului omenirii?» «Da, fiule, fiindcă este lumea ta», am răspuns. «Dar Uniunea Sovietică este înconjurată din toate părţile de duşmani», a continuat

Branko. «Întreaga lume s-a înarmat împotriva tânărului stat proletar. A apăra URSS-ul acum înseamnă a te apăra pe tine însuţi şi a-ţi apăra propria ţară.»„********

În ciuda noţiunilor sale romantice despre apărarea revoluţiei, după absolvire, în 1929, Vukelić a intrat în rândurile funcţionarilor mic-burghezi de la Compagnie Générale d'Electricité de Paris. A avut un copil cu iubita sa daneză, Edith Olsen, sevitoare în casa unei familii daneze care locuia la Paris, iar apoi s-a căsătorit cu Edith în ciuda obiecţiilor mamei sale. Nevoia de a pune mâncare pe masă îi depăşise temporat entuziasmul marxist.********

Vukelić a ajuns în atenţia Partidului Comunist, aflat în clandestinitate, abia în 1932. Tocmai se întorsese în Franţa după o şedere de patru luni în ţara sa natală, Iugoslavia, unde îşi satisfăcuse cu întârziere serviciul militar în armata naţională. De acum era şomer şi îşi întreţinea proaspăta familie ca jurnalist independent şi fotograf. Pe o stradă din Paris a dat peste doi vechi prieteni dintr-un grup de studenţi marxişti din Zagreb, Hugo Klein şi Milo Budak.******** Vukelić pierduse orice contact cu partidul. Cei doi camarazi ai săi, evident, nu. În scurt timp, l-au convins pe Vukelić să scrie un raport personal despre situaţia politică şi socială a armatei iugoslave, pornind de la experienţele sale recente, pentru a fi publicat în revista Cominternului Inprecorr (la care contribuise şi Sorge). „Este întotdeauna nevoie de o persoană care poate scrie un asemenea raport, aşa că nu trebuie să-ţi faci probleme în privinţa unei slujbe”, i-a spus Klein lui Vukelić, flatându-l. „Acest raport îi este util mişcării.”********

Şi astfel a început recrutarea. Vukelić a fost reticent la început, pretinzând (conform relatării sale detaliate, făcută în prezenţa anchetatorilor japonezi, în 1942) că nu mai era

un comunist convins.******** Klein l-a determinat să se răzgândească.

— Să dăm o şansă Rusiei sovietice să instaureze socialismul prin menţinerea păcii pentru câţiva ani, l-a îndemnat el.

În martie 1932, un alt spion sovietic, unul mai important, a preluat sarcina de a-l seduce. Era o femeie frumoasă, înaltă, cu un puternic accent baltic (sau aşa i s-a părut lui Vukelić), cu o pasiune pentru schi şi care îşi spunea „Olga”. (Este posibil ca Olga să fi fost Lidia Cekalova, cunoscută şi sub numele de baroana de Stahl, curieră şi fotografă în cadrul serviciilor secrete sovietice, care lucra pentru secţia din Paris a Departamentului 4.******** Sau poate să fi fost sora lui Alfred Tilden, un important agent OMS detaşat la Paris în acea perioadă.********)

— Sarcina noastră este să apărăm Rusia sovietică, i-a explicat Olga tânărului recrut. Aceasta este datoria tuturor bunilor comunişti, dar datoria noastră specială este de a strânge informaţii.********

Vukelić a protestat că nu avea experienţă în munca de informaţii şi nici cunoştinţe în domeniul militar.

— Nu ne vom aştepta să spargi seifuri, dar ne vom aştepta să-ţi foloseşti experienţa de jurnalist, l-a asigurat ea. Va trebui să-ţi foloseşti abilitatea de a observa şi de a analiza ca un marxist. Nu contează în ce ţară vei merge, vei găsi acolo tovarăşi experimentaţi care te vor îndruma şi simpatizanţi care vor coopera cu noi în munca noastră.********

Ca mulţi alţi agenţi recrutaţi de Departamentul 4 în această perioadă, Olga l-a lăsat pe Vukelić să creadă că se înrola în activităţi sub acoperire pentru Comintern – „cauza păcii internaţionale”, în exprimarea lui Willi Muenzenberg –, şi nu în serviciile secrete militare sovietice. Ultima ei întrebare din cadrul interviului a fost una melodramatică:

— Ai simţuri ascuţite sau nu? Aceasta este cea mai importantă condiţie pentru acest gen de muncă.

— Nu, a venit răspunsul sincer al lui Vukelić.********

Lipsit de experienţă şi de încredere în sine, Vukelić – sau mai degrabă „de Voukelitch”, după cum începuse să se prezinte, imitând aristocraţia franceză – nu era unul dintre cei mai promiţători recruţi. Cu toate acestea, vorbea opt limbi, era un priceput fotograf amator – un talent foarte folositor într-o reţea de spionaj – şi avea antecedente reale, deşi modeste, de reporter independent. Mai important, nu fusese membru de partid în tinereţe, iar cazierul său judiciar făcea parte şi el din trecutul îndepărtat. La următoarea lor întâlnire, Olga i-a adus lui Vukelić nişte acte de tradus şi 3 000 de franci pentru cheltuielile uzuale, alături de instrucţiuni potrivit cărora urma să-şi dezvolte cariera de jurnalist ca acoperire.******** În octombrie 1932, după ce trecuse prin mai multe examinări din partea unor misterioşi bărbaţi est-europeni fără nume, lui Vukelić i s-a spus că fusese selectat să meargă în Japonia.********

— Te invidiez că mergi într-o ţară aşa frumoasă, i-a spus Olga.

Misiunea lui avea să dureze doi ani, i-a spus ea, după care el spera că i se va da voie să meargă „în Rusia Sovietică,

drept compensaţie pentru efortul meu, pentru a mă bucura de viaţa paşnică şi cultivată din paradisul socialismului”.******** Soţia lui, Edith, era instructoare calificată de gimnastică daneză – un tip de exerciţii fizice foarte populare în Japonia la acea vreme –, ceea ce avea să-i asigure şi ei o oarecare acoperire pentru prezenţa la Tokyo.

Vukelić se recupera în urma apendicitei, dar cu toate acestea s-a târât prin Paris ca să solicite viza pentru Japonia şi să-şi ofere serviciile unor ziare şi reviste franceze. Printr-un mare noroc, săptămânalul ilustrat Vue pregătea un număr special despre Extremul Orient şi a fost de acord să-i ia în considerare fotografiile. Şi ziarul iugoslav Politika i-a primit articolele, ţinând cont de statutul său de ziarist independent. Pe 30 decembrie 1932, familia Vukelić – Branko, Edith şi fiul lor de trei ani, Paul – s-a îmbarcat pe un vapor italian care mergea de la Marsilia la Yokohama. Aveau cea mai subţire acoperire, nu aveau experienţă în munca secretă şi nu primiseră nici instrucţiuni în privinţa a ceea ce urmau să facă după ce soseau, în afară de a aştepta la apartamentele Bunka să fie contactaţi de cineva cu codul prestabilit.

Arhivele sovietice dezvăluie faptul că motivul probabil pentru care Centrul s-a grăbit să-l trimită pe Vukelić atât de slab pregătit – în timp ce Sorge era încă la Shanghai – fusese teama că Sûreté Nationale, poliţia naţională franceză, era pe urmele lui. În iunie 1932, Izaia Bir, un important spion sovietic, fusese arestat la Paris, împreună cu şase asociaţi. Conducătorul Partidului Comunist Francez, Jacques Duclos, fugise deja din Franţa de teama a ceea ce avea să dezvăluie Bir. O vânătoare intensă a comuniştilor începuse în Franţa şi de aceea Centrul s-a grăbit să-şi trimită agentul novice de cealaltă parte a

lumii, într-o rezidentura încă inexistentă a Departamentului 4, înainte să fie prins şi să-şi trădeze recrutorii.

Poate că Vukelić evitase să fie arestat de Sûreté, dar de ceea ce şi-a dat seama doar foarte târziu a fost faptul că economicoşii comunişti francezi calculaseră în mod total eronat costul vieţii în Japonia. Bugetul pe care l-au pus la dispoziţia lui Vukelić şi a familiei sale era de doar 1 800 yeni pentru primele şase luni, adică zece yeni pe zi. Aceasta le acoperea doar chiria şi mesele extrem de simple la Bunka (mottoul de aici, până în ultimele sale zile ca pensiune ieftină, în anii 1990, rămânând, cu o cuceritoare onestitate japoneză: „Fără lux, dar cu tot confortul”). I s-a spus că noul său şef avea să-l contacteze în august. De fapt, Sorge a luat legătura cu el abia în noiembrie.

În timpul primelor şi mult aşteptatelor lor întâlniri, Sorge i-a dat lui Vukelić bani şi l-a sfătuit să „închirieze o casă, să se mute acolo cu soţia şi copilul şi să înceapă să lucreze din plin ca reporter”.******** Înainte de întâlnirea lor, Sorge transmisese la Moscova că plănuia să-l folosească pe Vukelić ca spion în comunităţile britanice, franceze şi americane şi ca fotograf al reţelei, locuinţa urmându-i a fi utilizată ca locaţie a aparatului de emisie-recepţie. Dar se pare că Sorge şi-a dat seama imediat că noul său asociat nu era bun de nimic şi că era un amator neinstruit. Pe de altă parte, Vukelić le-a spus poliţiştilor japonezi că prima sa impresie despre Sorge „nu a fost foarte bună”. A suspectat – probabil corect – că Sorge considera că „nu era genul serios” şi mai târziu a descoperit că şeful lui îl credea „un outsider şi nu a putut scăpa de acest sentiment până în ultima zi a colaborării lor”.********

Cu toate acestea, Sorge şi Vukelić au început să se întâlnească regulat la restaurantul Florida Kitchen, din Ginza. Sorge a renunţat curând la pseudonimul Schmidt, din moment ce lucrau ca reporteri cu numele lor adevărate şi atât el, cât şi Vukelić făceau tot posibilul să se întâlnească la Agenţia japoneză de presă Domei şi la conferinţe oficiale de presă.******** Totuşi, Sorge era atent ca noii săi prieteni de la Ambasada Germaniei să nu afle despre întâlnirile lor, deoarece se temea că Vukelić „era de cealaltă parte a baricadei ideologice faţă de ei”.******** Vukelić s-a mutat la momentul oportun într-o casă de pe strada Sanai Cho, nr. 22, din Ushigome-ku, pe care Sorge avea s-o folosească ulterior drept amplasament al emiţătorului radio.******** Vukelić şi-a mărit venitul dând lecţii de limbi străine în particular, la el acasă, în timp ce Edith preda gimnastică la şcoala Tamagawa Gakuen.********

Prima misiune a lui Vukelić, în 6 decembrie, a fost să dea un anunţ – cu cinci seni******** cuvântul – în The Japan Advertiser. Anunţul avea următorul conţinut: „Reproduceri UKIYOE ale marilor artişti din vechime. De asemenea, cărţi englezeşti pe aceeaşi temă. Nevoie urgentă. Daţi detalii, titluri, autori, preţuri la rubrica Artist, în The Japan Advertiser, Tokyo.”******** Numărul de telefon pentru răspunsuri era al unei agenţii de publicitate din cartierul Kanda, din Tokyo.********

Semnalul secret era pentru Yotoku Miyagi, un tânăr pictor care sosise în Yokohama pe 24 octombrie 1933. Miyagi se născuse în 1903 în Okinawa, una dintre cele mai sudice insule ale arhipelagului japonez, şi era cel de-al doilea fiu dintr-o familie de ţărani. Când avea doi ani, părinţii lui emigraseră, stabilindu-se în final în California, lăsându-l în grija bunicului din partea mamei. Bătrânul semănase

sămânţa idealismului lui Miyagi. „Când eram copil, bunicul meu mă învăţa: «Nu te purta rău cu cei slabi şi fii conştiincios»„, avea să le spună Miyagi celor care l-au capturat în 1942.******** Miyagi mersese la şcoala din sat şi la Şcoala Normală a Prefecturii Okinawa, dar nu absolvise, fiindcă dezvoltase primele simptome de tuberculoză la vârsta de 16 ani. În speranţa de a-şi îmbunătăţi sănătatea – şi de a-şi împlini visul de a studia arta –, în iunie 1919, plecase la tatăl său, care avea o mică fermă în Brawley, California.

Miyagi s-a înscris la Şcoala Publică de Artă din San Diego. Un an în aerul uscat californian din Imperial Valley îi vindecase plămânii şi se mutase în cartierul Little Tokyo din Los Angeles, unde se impusese ca artist şi, împreună cu trei prieteni japonezi, deschisese un mic restaurant numit „The Owl”, Bufniţa. Toată tinereţea, Miyagi suferise de discriminare, întâi ca okinawan – consideraţi cetăţeni de categoria a doua de către japonezi la acea vreme – şi din nou în America – nu doar din partea albilor, ci şi a japonezilor din cea de-a doua generaţie, care se uitau de sus la noii imigranţi. Nu era o coincidenţă faptul mulţi comunişti japonezi de seamă – printre care Kyuichi Tokuda, cel mai cunoscut conducător al lor – erau originari din Okinawa, aşa cum mulţi bolşevici proveneau din rândurile evreilor ruşi oprimaţi. Când Miyagi se întâlnise cu socialiştii în America, fusese imediat atras de doctrina egalitaristă. Devenise comunist, le-a explicat Miyagi anchetatorilor săi, din cauza „discriminării inumane practicate împotriva raselor asiatice în Statele Unite”.********

Miyagi şi partenerii săi de la The Owl au înfiinţat un grup de studiu marxist, care a fost rapid descoperit şi susţinut de Partidul Comunist din Statele Unite. Dar convertirea sa

personală nu a fost imediată. Când grupul – acum un club cu numele Romei Kai sau „Societatea Zorilor” – s-a scindat în facţiuni comuniste şi noncomuniste, Miyagi a rămas cu cei din urmă, în mare datorită antipatiei sale profunde faţă de japonezii „continentali”, care îşi amestecau idealurile comuniste cu elemente de naţionalism, în care el nu avea deloc încredere.******** Cu toate acestea, a continuat să citească literatură rusă şi să se îndrepte spre stânga, iar, în 1931, a intrat în Societatea Proletară a Artelor, un front al Cominternului. În acel an, Partidul Comunist Sovietic l-a detaşat pe coasta de vest a Statelor Unite, pentru a recruta noi membri, pe Tsutomu Yano (cunoscut ca Takedo) – un comunist japonez de seamă care stătuse un timp la Moscova, în 1930. Acesta l-a abordat pe Miyagi la o întâlnire a Societăţii Artelor. Miyagi, dovedind o slăbiciune pentru personajele autoritare, cu voinţă puternică, fapt care-l va aduce în mod fatal sub influenţa lui Richard Sorge, a fost convins de Tsutomu să intre în partid. Distinsul vizitator a completat chiar şi carnetul de partid al lui Miyagi. De asemenea, Tsutomu, fără ştirea lui Miyagi, l-a înregistrat la Comintern – deşi nu la Partidul Comunist al Statelor Unite – sub numele de cod Joe, pe care avea să-l poarte pe durata întregii sale cariere de spion.

Miyagi se căsătorise cu o imigrantă japoneză, Yamaki Chiyo, în 1927. Cuplul a închiriat o locuinţă de la un cuplu japonez sărac din Los Angeles, unde Miyagi a rămas şi după ce s-a despărţit de Chiyo, în 1932. Noul său proprietar, Yoshisaburo Kitabayashi, în mod clar nu era comunist. Dar soţia sa, Tomo, o femeie micuţă, cu chipul crispat, era membră a partidului şi a Societăţii Proletare a Artelor.******** Acest cuplu simplu avea să joace un rol decisiv în viitorul lui Miyagi şi al lui Sorge.

La fel ca Vukelić, înaintea lui, bolnăviciosul Miyagi, de origine umilă, era departe de a fi candidatul evident pentru recrutare în reţeaua de spioni din Tokyo a Departamentului 4. Singurele sale calificări indiscutabile erau un comportament vesel, fluenţă în limba engleză şi japoneză şi o acoperire la îndemână, ca artist. Cu toate acestea, în primăvara anului 1932, doi oficiali de partid au venit să-l caute la locuinţa familiei Kitabayashi. Unul era recrutorul iniţial al lui Miyagi, Tsutomu Yano. Celălalt era „un american” – sau cel puţin aşa a pretins Miyagi în faţa autorităţilor japoneze – care îşi spunea Roy, o cunoştinţă veche din cercurile de partid din Los Angeles. Roy rămâne o figură misterioasă. Este posibil să fi fost vărul tatălui lui Miyagi, Yosaburo, un imigrant japonez din a doua generaţie, care a fost arestat în ianuarie 1932 la o întâlnire a Partidului Comunist de la Long Beach şi acuzat de complot în scopul răsturnării instituţiilor americane.******** Deşi americano-japonezul „Roy” era într-adevăr cetăţean al Statelor Unite, poate că Miyagi încerca să-i deturneze pe anchetatori de pe urmele rudei sale comuniste, sugerând că recrutorul său era caucazian.********

Vizitatorii i-au propus lui Miyagi să ajute cauza, călătorind la Tokyo pentru „scurt timp”, pentru a înfiinţa un grup Comintern în Japonia – acelaşi stindard fals folosit cu Vukelić, la Paris, şi cu Hotsumi Ozaki, la Shanghai. Miyagi, aducând ca pretext incidenţa ridicată a tuberculozei în Japonia, a protestat, având în vedere sănătatea sa şubredă. Dar, în septembrie, 1933, Yano şi Roy s-au întors. Sosise momentul ca Miyagi să slujească pacea lumii, i-au spus ei, promiţându-i noului lor agent că misiunea sa nu avea să dureze mai mult de trei luni.******** Miyagi, care-

şi câştigase cu greu un trai sărăcăcios în acea vară din vânzarea de picturi, a acceptat.

Înainte de a pleca, Roy i-a dat lui Miyagi instrucţiuni să caute un anumit anunţ secret în Japan Advertiser şi i-a înmânat 200 de dolari pentru cheltuieli şi încă o bancnotă de un dolar, pentru identificare, când va fi ajuns în Japonia. Persoana sa de contact urma să aibă o bancnotă cu numărul de serie consecutiv. Miyagi s-a îmbarcat pe vasul Buenos Aires Maru, în portul californian San Pedro. A ajuns la Yokohama pe 24 octombrie. La scurt timp după plecarea sa, proprietăreasa lui Miyagi, Tomo Kitabayashi, a rupt orice legătură cu partidul şi a devenit creştină, alăturându-se Bisericii Adventiste de Ziua a Şaptea şi Uniunii Femeilor pentru Temperanţă Creştină.******** Aveau să treacă mai mulţi ani până să-şi amintească de tânărul ei chiriaş comunist şi de vizitatorii lui misterioşi.

Miyagi s-a întâlnit cu Vukelić în faţa birourilor unei agenţii de publicitate din cartierul Kanda, la începutul lunii decembrie 1933. Şi-au comparat cu succes bancnotele de un dolar şi, fără îndoială, s-au minunat de logistica misterios de eficientă a organizaţiei secrete în care tocmai intraseră. A fost stabilită o întâlnire cu şeful.********

Sorge s-a întâlnit cu cel mai proaspăt recrut al său într-o galerie de artă din Ueno. Sorge purta o cravată neagră, iar Miyagi una albastră. Fiind precaut chiar şi cu agenţii recrutaţi şi trimişi de Centru, Sorge s-a limitat la o conversaţie generală. Şi Miyagi era emoţionat. În telegrame codate, Sorge a comunicat la Centru că avea îndoieli în privinţa devotamentului tânărului artist.******** Dar, până una alta, şi ultimul component al noii echipe a lui Sorge – un agent de origine japoneză – îşi ocupase locul. Cercul de spioni de la Tokyo era aproape complet.

Citat în Michael Yudell (ed.), Richard Sorge: A Chronology, richardsorge.com, 1996.

*Îe acest loc se află în prezent Biblioteca Parlamentului Naţional al Japoniei. (n.a.)

Toshito (ed.), Gendai-shi Shiryo, vol. 1, pp. 228, 359.

Toshito (ed.), Gendai-shi Shiryo, vol. 1, p. 229.

Deakin, Storrey, Case of Richard Sorge, p. 108.

Deakin, Storrey, Case of Richard Sorge, p. 109.

Whymant, Stalin’s Spy, p. 49.

Whymant, Stalin’s Spy, p. 51.

Deakin, Storrey, Case of Richard Sorge, p. 110.

A se vedea Edward Behr, Hirohito: Behind the Myth, New York, 1989, capitolul 5.

Saionji, care petrecuse un timp în Parisul republican în timpul Comunei din anii 1870, nu avea încredere în rolul militarilor în politică. Admira Anglia şi compara rolul împăratului cu cel al monarhului britanic, neinteresat de politică, cu excepţia câtorva circumstanţe excepţionale. Pentru el, împăratul trebuia să fie atât un monarh constituţional, cât şi un suveran teocrat. Deakin, Storrey, Case of Richard Sorge, p. 104.

Deakin, Storrey, Case of Richard Sorge, p. 113.

Interviul lui Prange cu Araki, 6 ianuarie 1965, Target Tokyo.

Toshito (ed.), Gendai-shi Shiryo, vol. 1, p. 230.

Der Spiegel, 20 iunie 1951, p. 29.

John Wheeler-Bennett, The Nemesis of Power, Londra, 1967, pp. 127–128.

Der Spiegel, 20 iunie 1951, p. 28; Reiss, Total Espionage, p. 9; Dirksen, Moscow, Tokyo, London, p. 143.

Toshito (ed.), Gendai-shi Shiryo, vol. 3, p. 163; „Sorge's Notes" şi „Extrase", Interogatoriul lui Richard Sorge, 22 decembrie 1941, p. 27, Grupul de înregistrare 319, nr. dosar 923289, Partea 47, cutia 7484, Partea XV, p. 192.

Extrase din Examinarea nr. 10 a lui Sorge, efectuată de judecătorul din camera preliminară, 28 iulie 1942.

Articolul IV din Kinjiro Nakamura, Zoruge, Ozaki Hotzumi Supai Jiken No Zenbo: Soren Wa Subete o Trashte Ita (Întregul tablou al incidentului de spionaj Sorge-Ozaki Hotzumi – de acum înainte, Întregul tablou), Osaka, 1949, p. 17.

Toshito (ed.), Gendai-shi Shiryo, vol. 1, p. 267.

Recenzie a lui Dušan Cvetić, „Who Was Branko Vukelić?", Yugoslav Monthly Review, octombrie 1964, p. 38.

Yugoslavia Monthly Review, octombrie 1964, p. 38; Toshito (ed.), Gendai-shi Shiryo, vol. 3, p. 635.

Comrade Sorge: Documents and Memoirs, p. 14.

Toshito (ed.), Gendai-shi Shiryo, vol. 3, pp. 66–67.

Hugo Klein a devenit un cunoscut psihanalist la Zagreb; Milo Budak a activat ulterior într-un partid croat de extremă dreaptă, ajungând ministru al educaţiei în statul independent croat înfiinţat de Pavelić. Deakin, Storrey, Case of Richard Sorge, p. 119.

Toshito (ed.), Gendai-shi Shiryo, vol. 1, p. 345.

Reticenţa i-a fost împărtăşită şi de numeroşi intelectuali comunişti francezi din acea vreme, dedicaţi cauzei, dar care nu considerau spionajul o sarcină acceptabilă. De exemplu, Henri Barbé, o figură proeminentă a Partidului Comunist Francez, a refuzat cu indignare propunerea lui Ian Berzin, făcută la Moscova în anul 1931. (Deakin, Storrey, Case of Richard Sorge, p. 121)

Stahl este unul dintre personajele fascinante care au avut roluri fără replici în povestea lui Sorge. Conform unei enciclopedii a serviciilor secrete sovietice, aceasta s-a născut în 1885, apoi s-a căsătorit şi a avut copii cu un nobil bogat. Familia s-a mutat la New York după revoluţie, iar Stahl a studiat ca să-şi obţină licenţa la Universitatea Colombia. După moartea fiului său, survenită în 1918, a locuit la Paris şi a frecventat cercurile bolşevice. Avea un atelier de fotografie, unde copia documente pentru serviciile secrete sovietice. După ce s-a reîntors la New York pentru o scurtă perioadă de timp, a revenit la Paris între 1931 şi 1933, unde a fost arestată pentru spionaj şi condangată la cinci ani de închisoare. A se vedea Robert K. Baker, Rezident: The Espionage Odyssey of Soviet General Vasily Zarubin, Bloomington, 2015, capitolul 5.

Deakin, Storrey, Case of Richard Sorge, p. 123.

Toshito (ed.), Gendai-shi Shiryo, vol. 3, p. 623.

Toshito (ed.), Gendai-shi Shiryo, vol. 1, p. 347.

Toshito (ed.), Gendai-shi Shiryo, vol. 1, p. 348.

Whittaker Chambers, Witness, New York, 1952, p. 87. A se vedea şi David J. Dallin, Soviet Espionage, New Haven, 1955, pp. 60–66.

Toshito (ed.), Gendai-shi Shiryo, vol. 3, p. 624; introducere la vol. 3, p. xiii; interviul lui Prange cu anchetatorul lui Vukelić, Ken Fuse, 22 ianuarie 1965, Target Tokyo.

Toshito (ed.), Gendai-shi Shiryo, vol. 3, p. 628.

Toshito (ed.), Gendai-shi Shiryo, vol. 1, p. 351.

Toshito (ed.), Gendai-shi Shiryo, vol. 1, p. 350; vol. 3, pp. 628–629; „Extrase”, Interogatoriul lui Richard Sorge, 22 decembrie 1941, p. 27.

Prange et al., Target Tokyo, p. 94.

Toshito (ed.), Gendai-shi Shiryo, vol. 3, p. 637; „Sorge Memoir”, Partea 2, p. 7.

Toshito (ed.), Gendai-shi Shiryo, vol. 3, p. 162; Vukelić nu şi-a folosit locuinţa ca loc de emisie până în mai 1938.

„Raportul Biroului de Poliţie asupra cazului lui Sorge”, citat în Prange et al., Target Tokyo, p. 34.

*Subunitate a monedei japoneze, yenul (1 yen = 100 seni) (n.red.)

Toshito (ed.), Gendai-shi Shiryo, vol. 3, pp. 308–309, 636; Japan Advertiser, 6–9 decembrie 1933.

Prange et al., Target Tokyo, p. 94.

Toshito (ed.), Gendai-shi Shiryo, vol. 3, p. 313.

Toshito (ed.), Gendai-shi Shiryo, vol. 3, p. 311.

Toshito (ed.), Gendai-shi Shiryo, vol. 3, p. 315.

„The Sorge Spy Ring: A Case Study in International Espionage in the Far East”, în US Congressional Record, 81st Congress, First Session, vol. 95, Partea 12, Anexă, 9 februarie 1949, p. A711.

Toshito (ed.), Gendai-shi Shiryo, vol. 3, pp. 308, 311.

Se poate, de asemenea, deşi este improbabil, ca Roy să fi fost Manebendra Nath Roy, un membru indian al Cominternului, care a folosit numele Roy – sau aşa sugerează generalul Willoughby (Shanghai Conspiracy, p. 54). Chalmers Johnson reliefează faptul că Roy era în închisoare la acea dată (Instance of Treason, p. 94n.); de asemenea, pare ciudat ca un recrutor să-şi folosească numele real într-o circumstanţă conspirativă de asemenea amploare.

Toshito (ed.), Gendai-shi Shiryo, vol. 3, pp. 308, 311.

Toshito (ed.), Gendai-shi Shiryo, vol. 3, p. 312; „Sorge Spy Ring”, p. A716.

Toshito (ed.), Gendai-shi Shiryo, vol. 3, pp. 308–309, 636; conform rezumatului cazului din vol. I, p. 29, Wendt a stabilit contactul iniţial atât cu Miyagi, cât şi cu Vukelić. Dar şi mărturia lui Miyagi şi a lui Sorge (vol. I, p. 349) îl indică pe Vukelić ca intermediar cu Miyagi.

Whymant, Stalin’s Spy, p. 53.

Capitolul 8. Acasă la familia Ott

Era mult mai inteligent şi fermecător decât era rezonabil să fie; şi mai era şi rău. Adora ceea ce făcea. Trădarea era în caracterul său.********

John le Carré despre Kim Philby

Până de Crăciun, în 1933, infiltrarea lui Richard Sorge ca membru respectat al comunităţii germane aproape ermetice din Tokyo era aproape realizată. La începutul lunii decembrie, Tägliche Rundschau îi publicase primul eseu despre politica japoneză, un articol care, după spusele lui Sorge, „a primit reacţii foarte bune în Germania”.******** Mai important, l-a ajutat să câştige respectul personalului de la ambasadă. Secretarul comercial Josef Knoll era, conform estimării lui Sorge, „numărul unu în privinţa cunoştinţelor politice”. Auzind de articolul lui Sorge, „Knoll a ajuns să aibă nu puţină încredere în mine”.********

Până când noul ambasador german, Herbert von Dirksen, a sosit ca să-şi ocupe postul la mijlocul lui decembrie, Sorge era deja în curs de a-şi crea o solidă reputaţie ca Japankenner – expert în probleme japoneze.******** Dirksen era un aristocrat prusac din vechea şcoală şi tocmai îşi încheiase stagiul de cinci ani la Ambasada

Germaniei din Moscova, una dintre cele mai importante misiuni diplomatice ale Reichului. Numirea sa în Japonia, o ambasadă mult mai mică, era oarecum învăluită mister, chiar şi pentru Dirksen. Ministrul de război al Germaniei, generalul Werner von Blomberg, îi dăduse un indiciu: Hitler intenţiona „să stabilească relaţii mai strânse cu Japonia”. Atât Germania, cât şi Japonia părăsiseră Liga Naţiunilor în 1933. Amândouă erau într-o tranziţie abruptă la statul dictatorial propriu-zis. Dirksen – şi Sorge – au ajuns la concluzia evidentă. Dându-şi seama de „necesitatea punerii unei frâne maşinăriei ruseşti, după ce relaţiile dintre Germania şi Uniunea Sovietică au devenit mai încordate”, Hitler intenţiona să încheie o alianţă cu Japonia, pentru a efectua o încercuire militară a Rusiei, scria Dirksen în memoriile sale, în 1950. „N-am crezut niciodată în posibilitatea unui război ruso-japonez la iniţiativa [exclusivă] a Japoniei.”******** Cu alte cuvinte, când avea să vină momentul, japonezii urmau să fie împinşi în război cu URSS-ul. Sarcina ambasadorului german la Tokyo avea să fie aceea de a le da un mic impuls.

Dirksen a preluat un personal format doar dintr-un consilier, patru secretari, doi ataşaţi militari şi două dactilografe. Relaţiile sale cu Sorge au fost cordiale şi respectuoase de la început, dar nu au devenit niciodată de prietenie. În concepţia despre lume şi viaţă a lui Dirksen, jurnaliştii erau pe un plan inferior al existenţei faţă de diplomaţi. Cu toate acestea, autoevaluarea lipsită de modestie a lui Sorge, că în curând ajunsese să fie „privit drept o persoană importantă” de către ambasador şi personalul său, probabil nu era departe de adevăr.******** Poziţia lui Sorge la ambasadă avea să devină nucleul uneia dintre cele mai de succes penetrări ale unei instituţii

inamice din istoria spionajului. „Faptul că am reuşit să mă apropii de Ambasada Germaniei şi am câştigat încrederea absolută a oamenilor de acolo a constituit fundaţia activităţii mele de spionaj din Japonia”, avea să mărturisească Sorge ulterior. „Mi-am putut desfăşura activitatea de spion doar stând pe această fundaţie. La Moscova, faptul că m-am infiltrat în inima ambasadei şi m-am folosit de acesta în activitatea mea de spionaj a fost considerat ceva uimitor, fără precedent în istorie.”********

Faptul că Sorge i-a cucerit rapid pe cei mai importanţi membri ai personalului ambasadei a fost dovada charismei şi a inteligenţei sale. Dar comunitatea germană de la Tokyo era aidoma unui mic sat. Orice nou-venit reprezenta un eveniment. Sosirea unui seducător ca Sorge era o senzaţie. „Femeile erau fascinate de el, iar dacă bărbaţii îl invidiau, încercau din răsputeri să nu arate”, îşi amintea Frieda Weiss, soţia unui diplomat german. „La orice eveniment social participa, îşi atrăgea o mulţime de admiratori, bărbaţi şi femei. Era viaţa şi sufletul oricărei petreceri, [...] era o celebritate.” Weiss îşi amintea cum Sorge o învârtise într-un tangou înfocat la o petrecere.******** Araki Mitsutaro, o cunoscută membră a lumii mondene nipone, care vizita deseori ambasada, îşi amintea: „Întâi frumuseţea, apoi, după ce îl studai, urâţenia feţei lui... Dar era o faţă într-adevăr interesantă.”******** Paul Mousset, un jurnalist francez care l-a cunoscut pe Sorge la începutul anului 1934, a fost frapat de „combinaţia ciudată de farmec şi brutalitate” pe care o întâlnea la acesta.******** Experimentatul corespondent în Japonia al Agenţiei Reuters, căpitanul Malcolm Kennedy, îl considera pe Sorge „liniştit, modest, inteligent”.******** În opinia lui Sorge însuşi, personalul de la ambasadă îl credea „un jurnalist excentric, de primă

mână”, care era „complet izolat de partidele şi facţiunile politice, nefiind un adept nici al nazismului, nici al comunismului”. Nefiind din interiorul ambasadei, inteligenţa lui Sorge nu reprezenta nici o ameninţare. „Cred că le-am conferit nu puţin farmec umanist [...] membrilor ambasadei fiindcă nu am fost ambiţios. Nu am fost interesat de vreo poziţie; nu am căutat beneficii.”******** Nu a căutat beneficii, cel puţin din punctul de vedere al diplomaţilor cărora Sorge avea să le exploateze atât de temeinic încrederea şi confidenţialitatea în scopul apărării URSS.

La scurt timp după ce comunitatea germană a sărbătorit ajunul Crăciunului la modestul sediu al clubului lor, căpitanul Paul Wenneker s-a prezentat la post ca nou ataşat naval. Sorge a recunoscut imediat un spirit la fel de gregar ca al lui. Wenneker era „foarte sociabil, fermecător şi prietenos”, îşi amintea Araki Mitsutaro.******** Dirksen îl descria pe noul ataşat naval drept „un marinar sincer şi deschis, un camarad vesel şi de încredere”.******** Sorge şi „Paulchen” Wenneker au devenit imediat „tovarăşi la cataramă”. În ierarhia accelerată a lumii expaţilor, Sorge era deja un om cu experienţă şi putea să ia sub aripa sa un tânăr ofiţer. Wenneker „era un bărbat cu un caracter nobil, milităros”, scria Sorge. „Dar era complet depăşit în problemele legate de politică atunci când a sosit, iar eu i-am putut fi de ajutor în domeniul acesta. [...] La fel ca mine, Wenneker era burlac şi am călătorit împreună.”******** Cei doi noi prieteni au călătorit la vechile onsen******** de la Atami, aflate la 100 de kilometri sud de Tokyo. Şi împreună au chefuit în Ginza.

Ginza este în prezent un labirint aglomerat, copleşitor, inundat în lumină de neon, de restaurante şi de magazine scumpe. În spatele zgârie-norilor acoperiţi cu sticlă de pe

marile bulevarde se află o mulţime de străduţe pline de baruri, berării şi localuri unde se mănâncă. Chiar şi în 1934, se spunea că existau peste 2 000 de baruri în zonă. Ginza era locul unde cultura tradiţională japoneză se întâlnea cu Occidentul, unde s-a născut emoţionanta sinteză japoneză a celor două lumi. Tramvaiele electrice îşi împărţeau străzile cu ricşele. Femei în chimonouri şi femei în rochii moderne, până la genunchi. Muzică tradiţională samisen amestecată cu jazz şi ultima nebunie care ajunsese la Tokyo, tangoul – care se cânta la Florida Dance Hall şi la Silver Slipper. Lui Sorge îi plăcea să danseze tango cu „dansatoare-taxi” – doamne în rochii elegante, plătite pentru fiecare dans. De asemenea, frecventa zona bordelurilor, deşi o făcea probabil mai mult pentru amuzament şi pentru cercetări sociologice, decât pentru propriile nevoi carnale. Prietenul lui, scriitorul cu orientare de stânga Friedrich Sieburg, remarca faptul că, în bordeluri, Sorge era „obsedat de soarta tuturor acestor fete care fuseseră trimise fără milă în marile oraşe. [...] Era incredibil de popular în acel mediu.”********

Apoi existau barurile şi berăriile germane, care începeau să fie la modă în rândurile burgheziei japoneze. Sorge şi Wenneker frecventau barul Die Fledermaus şi restaurantul de la subsol Lohmeyer, care aparţinea unui veteran de armată din colonia germană Tsingtao, unde se afla fabrica de bere Germania, care producea cel mai bun pilsner din Asia.******** Dar preferatul lor era barul Das Rheingold, condus de genialul Helmut „Papa” Keitel. Papa era şi el un veteran din Tsingtao, care fusese luat prizonier atunci când colonia fusese cucerită de japonezi, în 1915.******** Se căsătorise cu o japoneză şi îşi deschisese propriul bar în Tokyo la un an după marele cutremur din 1923. A creat Das Rheingold ca un gemütlich (plăcut) colţişor din patria

natală, transplantat în capitala niponă. A ales câteva japoneze tinere şi drăguţe ca să fie chelneriţe, le-a îmbrăcat în dirndl******** şi şorţuri tradiţionale bavareze şi le-a dat nume germane, cum ar fi Bertha, Dora şi Irma.

Ceva din spiritul de la Das Rheingold dăinuie în splendida berărie Ginza Lion, deschisă în 1934 şi care există şi astăzi – în prezent probabil înghiţită de o clădire modernă mult mai mare. Interiorul cavernos este construit în bizarul stil neoaztec, executat din cărămidă smălţuită, poate în semn de omagiu faţă de hotelul Imperial al lui Lloyd Wright, prin intermediul modernismului colţuros al lui Albert Speer. Chelnerii şi chelneriţele sunt îmbrăcate şi acum în costume bavareze şi se luptă cu uriaşele tăvi pline de cârnaţi şi halbe de bere. În anii 1930, berării ca Ginza Lion deveneau celebre în rândurile funcţionarilor japonezi care alcătuiau mica burghezie. Sorge prefera totuşi barurile mai mici, mai autentice. Poate că localurile cavernoase, gălăgioase, precum Ginza Lion, îi evocau Münchenul nazist pe care îl vizitase cu un an înainte. O mână de berării mai intime, mai mici, au supravieţuit până în prezent sub arcadele de cărămidă pe deasupra cărora trec şinele de cale ferată ale gării Ginza. Construită în 1934, calea ferată supraterană trece peste acoperişurile unui şir de băruleţe pline de sporovăiala frenetică a japonezilor ameţiţi de băutură şi de râsetele explozive ale străinilor şi învăluite în fumul apetisant al fructelor de mare aflate pe grătar şi al ţigărilor.

Cu siguranţă, Sorge s-a îndrăgostit profund de acest oraş. „Cel ce se avântă pentru prima dată pe străzile din Tokyo, în acele prime zile ale noului an, se întoarce acasă încântat de minunăţia culorilor, transformate în încântare de dispoziţia aproape palpabilă a japonezilor pentru sărbători pline de fericire, dar şi puţin speriat de gălăgia

asiatică de pe Ginza, principala stradă comercială din Tokyo”, avea să scrie ulterior Sorge în Frankfurter Zeitung.******** Mulţi dintre cei care au vizitat oraşul mai târziu urmau să fie impresionaţi de profunda afecţiune şi fascinaţie a lui Sorge pentru Japonia.

În decembrie 1933, cu ajutorul lui Aritomi Mitsukado de la publicaţia Jiji Shimpo, Sorge a găsit o casă cu chirie pe strada Nagasaki Machi, la numărul 30, în pe atunci liniştitul cartier rezidenţial Azabu********. Era o clădire modestă din lemn, cu două etaje, înconjurată de case asemănătoare (unul dintre vecinii săi era inginer la minele Mitsui, un altul era funcţionar la o cooperativă de credit). Una dintre cele trei căi de acces la reşedinţa Sorge conducea vizitatorii pe lângă secţia de poliţie Toriizaka. Nu avea uşă în spate şi nici un mod de a intra sau de a ieşi fără să fie observat de vecinii întotdeauna vigilenţi. Pe scurt, era un loc absolut imposibil pentru a servi de locuinţă unui spion. Era exact ce căuta. Sorge avea să rămână acolo, ascunzându-se la vedere, aproape un deceniu.

„Am impresia că-i duc [pe poliţişti] de nas”, raporta el relaxat la Moscova în 7 ianuarie 1934.******** Dar Sorge nu avea cum să-şi facă iluzii în privinţa faptului că supravegherea poliţiei era, în fapt, o ameninţare constantă şi letală. Ştia că poliţia îi percheziţiona locuinţa ori de câte ori pleca din oraş („aceasta este procedura standard pentru toţi străinii”, spunea el la Centru), şi ştia că bătrâna lui servitoare, Honmoku, era interogată în mod regulat de către Tokko – suprastructura specială a poliţiei – şi mai târziu de poliţia militară Kempeitai. Într-adevăr, Sorge glumea cu Clausen despre colecţia de cutii de chibrituri de la diverse bordeluri, pe care o lăsa pe Honmoku să le găsească.******** Dar pericolul era foarte real. În martie

1934, William Bickerton, un tânăr neozeelandez care preda la liceul Ichiko, a fost arestat în temeiul Legii pentru Menţinerea Păcii, fiind bănuit – pe foarte bună dreptate, aşa cum s-a dovedit ulterior – că fusese omul de legătură dintre Comintern şi Partidul Comunist Japonez, aflat în clandestintate. În ciuda protestelor de la Ambasada Britanică, Bickerton a fost anchetat brutal şi bătut (deşi a refuzat să vorbească), iar, în cele din urmă, a fost eliberat şi deportat.******** Spre deosebire de Shanghai, aici statutul de străin nu garanta imunitatea în faţa isteriei spionajului.

Parterul micuţei case din lemn a lui Sorge consta dintr-o cameră de zi de opt saltele tatami – dimensiunea standard a spaţiului de locuit în Japonia era tradiţionala saltea din paie de orez, care măsura circa 1,6 metri pătraţi – o sufragerie cu o suprafaţă de patru tatami şi jumătate, o bucătărie mică şi o baie cu toaletă specific japoneză. Pe o scară îngustă se ajungea la un birou de opt tatami, plin cu rafturi de cărţi, dulapuri cu sertare şi o canapea, sigura piesă de mobilier în stil occidental. Locuinţa avea şi o linie telefonică privată, o mare noutate în cartier. Dormitorul cu o suprafaţă de şase tatami era mobilat cu mai multe saltele tradiţionale japoneze extensibile, aşezate unele peste altele pentru a semăna cu un pat european.

Vizitatorilor germani casa le-a părut mică, spartană şi extrem de dezordonată. Scriitorul Friedrich Sieburg a numit-o „nimic mai mult decât o locuinţă de vară”,******** şi şi-a amintit cele două sau trei camere care i s-au părut aproape de dimensiunea unor mese, „ticsite de cărţi, hârtii şi de tot felul de obiecte de uz zilnic”.******** Rudolf Weise, şeful biroului oficial german de presă (Deutsches Nachrichtenbüro, DNB), a descoperit că „neajunsurile” celor două încăperi de la etaj, „în ceea ce priveşte

mobilierul, confortul, chiar şi curăţenia, nu se pot descrie cu uşurinţă”. Una sau două statuete din bronz şi câteva obiecte din porţelan erau singura dovadă că locuinţa aparţinea unui om cu anumite pretenţii de bun gust.********

Rutina zilnică a lui Sorge era să se trezească la ora cinci, să facă baie în micuţa cadă din lemn în stil japonez, apoi să-şi facă exerciţiile de gimnastică şi cele cu extensorul. Servitoarea lui, Honmoku, venea să îi pregătească micul dejun japonez, la care adăuga cafeaua germană. Sorge îşi petrecea dimineaţa la maşina de scris şi citind publicaţia Japan Advertiser. După ce ieşea să ia prânzul, se întorcea acasă ca să doarmă o oră, apoi se îndrepta spre ambasadă, spre Clubul German şi spre agenţia germană de ştiri, care era găzduită în clădirea biroului oficial de presă al Japoniei, Domei. După ora 5 după-amiază, Sorge putea fi găsit, de obicei, la barul hotelului Imperial, pentru aperitive, urmate de cina în oraş sau de petreceri cu comunitatea germană.

La începutul anului 1934, prinţul Albrecht Eberhard Karl Gero von Urach, membru al casei regale de Württemberg şi văr primar cu regele Belgiei, a sosit la Tokyo în calitate de corespondent al publicaţiei ultra-pronaziste Völkischer Beobachter. Avea o scrisoare de recomandare adresată lui Sorge de la Hasso von Etzdorff, fost secretar unu la Tokyo şi care se mutase recent la Berlin.******** Urach era cu opt ani mai tânăr decât Sorge, era îmbrăcat cu grijă şi mai rezervat decât nesăbuitul său coleg mai în vârstă. Cu toate acestea, au devenit apropiaţi. Marele Război i-a legat, bineînţeles. Deşi Urach fusese prea tânăr ca să se înroleze, tatăl lui comandase divizia de studenţi, cunoscută în mod ironic sub numele de Efemeridele Berlineze, în care Sorge îşi servise ţara în 1915. Lui Urach, Sorge i-a părut „un

berlinez tipic”, cu pasiunea sa gălăgioasă pentru băutură şi femei, dar îl respecta pentru cunoştinţele sale legate de Japonia. De asemenea, l-a găsit pe prietenul său reconfortant de deschis în ceea ce privea convingerile sale politice. Sorge nu a încercat niciodată să-şi ascundă vederile sale neconvenţionale, cum ar fi admiraţia deseori exprimată pentru Armata Roşie şi pentru Stalin.******** Din nou, Sorge era expert în a-şi folosi sinceritatea – sau aparenţa de sinceritate – pe post de camuflaj. Dacă unul ca el putea să-i laude pe bolşevici în faţa corespondentului publicaţiei Völkischer Beobachter, ce putea avea de ascuns?

Sorge însuşi înţelegea felul în care era văzut de colegii lui: ca „un reporter puţin cam leneş, care trăia pe picior mare”.******** Aceasta făcea într-adevăr parte din adevărata natură a lui Sorge. Dar era şi acoperirea lui. Unii dintre ei, privind retrospectiv, au văzut dincolo de falsa ingenuitate a rolului de beţiv simpatic şi reprobabil pe care îl juca Sorge. Făcea parte „în mod calculat din mascarada sa”, va scrie ulterior reporterul american Joseph Newman, de la New York Herald Tribune. „A creat impresia că era un don juan, aproape un pierde-vară, exact opusul unui spion periculos şi abil.”********

În martie 1934, Eugen Ott a fost din fericire eliberat din exilul său de la Nagoya şi s-a alăturat personalului ambasadei din Tokyo ca ataşat militar de prim rang, fiind promovat la gradul de colonel plin. Atât Ott, cât şi Sorge erau, din motive diferite, încântaţi de această mişcare. Ott era probabil „rigid şi ţeapăn”, aşa cum şi-l amintea Araki, dar, ca mulţi oameni stăpâni pe sine, se pare că simţise o satisfacţie indirectă, produsă de stânjeneala altora. Familia Ott s-a mutat într-o vilă în stil european din complexul burghez Nagai, aflat în cartierul Shibuya, chiar în centrul

oraşului Tokyo. Sorge a devenit un vizitator constant, purtând chiar şi haine de seară, împotriva voinţei lui, când erau prezenţi şi alţi oaspeţi. Deseori, rămânea mai mult, ca să joace şah, să bea whisky şi să discute – neoficial, bineînţeles – despre politica Germaniei şi a Japoniei.********

Ott şi-a făcut imediat relaţii printre ofiţerii progermani de prim rang din armata japoneză – precum colonelul Oshima Hiroshi şi şeful spionajului militar japonez, colonelul Kenji Doihara –, care aveau să joace un rol central în transformarea Japoniei în dictatură militară şi în aliată a lui Hitler. În acelaşi timp, Sorge şi-a întrebuinţat considerabila energie pentru a se afirma ca o autoritate importantă în cultura şi politica japoneză – cu alte cuvinte, pentru a deveni ceva mai mult decât un simplu jurnalist sau chiar un rezident harnic, dar de duzină. „M-am cufundat într-un studiu exhaustiv al afacerilor japoneze”, arăta Sorge în mărturisirea sa din închisoare. „Nu am considerat că trebuie să fiu preocupat exclusiv de activitatea efectivă, organizatorică, de a primi ordine şi a le transmite colegilor mei şi de a înainta rapoarte către autorităţile de la Moscova. Nu am putut să mă împac cu o concepţie atât de simplă asupra responsabilităţilor mele ca şef al unui grup de spionaj care activa într-o ţară străină. Întotdeauna am simţit că o persoană într-o asemenea poziţie ar trebui să cultive o înţelegere profundă asupra tuturor problemelor legate de activităţile sale. Strângerea de informaţii avea importanţa sa, dar eram convins că abilitatea de a le evalua şi de a cântări întregul tablou politic era de o importanţă vitală.”********

La începutul anului 1934, primul curier trimis de Centru de la Shanghai – lucru care fusese aranjat înainte de plecarea lui Sorge – a sosit la Tokyo. El (sau poate ea – numele

curierului nu apare în arhive) i-a scris lui Sorge la Ambasada Germaniei. S-au întâlnt într-o cameră a hotelului Imperial pentru a-şi prezenta unul altuia acreditările. În următoarea zi, s-au întâlnit din nou la altarul Ieyasu. Aici, printre pădurea de felinare din piatră, curierul i-a înmânat un pachet „care conţinea în cea mai mare parte bani” şi numărul unei cutii poştale din Shanghai pentru comunicări de urgenţă.********

Sorge a investit cu pricepere dolarii Centrului – cel puţin în opinia lui – făcând călătorii de anvergură de-a lungul şi de-a latul Japoniei. Tovarăşul său de călătorie la Nara, Kyoto şi Yamada a fost Friedrich Sieburg, pe care Sorge îl cunoştea probabil de la Berlin. Călătoriile nu au însemnat doar o incursiune în vechea cultură a Japoniei, ci şi un exerciţiu de înţelegere a supravegherii aproape maniacale la care erau supuşi toţi străinii.

„În cele două sau trei călătorii în provincie, au fost mulţi poliţişti, în uniformă şi în haine civile, care ne-au controlat îndeaproape, iniţiind conversaţii cu noi aproape cu forţa”, scria Sieburg. „În majoritatea timpului, erau nişte tineri suspect de «obişnuiţi», care acceptau întotdeauna cu plăcere cărţile de vizită pe care mi le comandasem la o imprimerie japoneză, la sfatul lui Sorge. În trenuri, oamenii începeau în mod constant să ni se adreseze într-o engleză sau germană stricată, cerându-ne cărţile de vizită şi primindu-le ca şi cum ar fi fost documente valoroase. Întrebau extrem de politicos dacă puteau să păstreze cartea de vizită. În gara din Yamada, am fost opriţi de un grup întreg de poliţişti în uniformă care s-au înclinat şi ne-au întrebat dacă puteau să ne fotografieze.”********

Sorge a început să-şi construiască o bibliotecă personală, care la momentul arestării sale număra aproape 1 000 de

cărţi despre istoria, economia, politica şi filosofia Japoniei. A comandat mai multe traduceri ale unor clasici japonezi şi, în timpul său liber – încă visând probabil la un viitor în mediul academic –, lucra la o carte despre epopeea din secolul al XI-lea, Povestea lui Genji. Cu ajutorul mai multor traducători – cunoştinţele lui Sorge de limbă japoneză nu s-au ridicat niciodată mai sus de nivelul colocvial –, citea reviste şi broşuri guvernamentale în bibliotecile Ambasadei Germaniei şi la Societatea Germană pentru Asia de Est din Tokyo.******** Coresponda cu cel puţin o duzină de Japankenner din jurul lumii. Alături de informaţiile confidenţiale pe care i le împărtăşea Ott şi informaţiile secrete obţinute prin reţeaua sa japoneză, Sorge a devenit foarte curând, fără exagerare, cel mai bine informat observator străin al Japoniei din lume.

Odată cu sosirea lui Wendt, a lui Vukelić şi a lui Miyagi, reţeaua lui Sorge era, teoretic, gata să-şi înceapă activitatea sub acoperire. În practică, totuşi, cadrele pe care Centrul le selectase, în grabă şi după cât se pare la întâmplare, pentru rezidentura, se dovedeau inutile. Până în primăvară, Wendt îşi asamblase emiţătorul în podul casei sale din Yokohama şi reuşise să intre în contact cu puternicele radiouri ale Armatei Roşii de la „Wiesbaden” (Vladivostok). Dar, deşi operatorul radio era probabil mai puţin supravegheat decât era Sorge la Tokyo, lui Wendt, în mod vădit, îi lipsea curajul şefului său. Chiar şi atunci când se încumetase să comunice cu Centrul, transmisiunile lui Wendt erau deseori incomplete. Wendt „bea tot timpul şi deseori neglija să trimită informaţiile”, scria Sorge. „Munca de spionaj trebuie să fie făcută cu mult curaj. El era un laş.”********

Şi Miyagi se dovedea a fi orice, mai puţin un spion înnăscut. Venise în Japonia cu impresia că ajutorul său era

necesar pentru a înfiinţa o grupare Comintern de socialişti japonezi idealişti, nu să lucreze ca agent secret. „Sorge îmi cerea informaţii despre situaţia politică şi militară a Japoniei”, le spunea Miyagi anchetatorilor. „Nu încerca să organizeze o reţea a Cominternului” absolut deloc.******** Sorge şi-a dat, în cele din urmă, cărţile pe faţă la cea de-a cincea întâlnire a lor, în ianuarie 1934, şi i-a spus lui Miyagi direct că avea nevoie de ajutorul lui pentru a acţiona ca spion împotriva concetăţenilor lui. Artistul naiv, iubitor de Tolstoi, a avut o criză de nervi sau poate de conştiinţă. Dar Sorge era evident un om persuasiv. L-a convins pe Miyagi, conform spuselor celui din urmă, că fusese ales ca soldat al revoluţiei şi că soldaţii se supun ordinelor. Argumentul ultim a fost acela că activitatea secretă a lui Miyagi avea să fie „o misiune importantă din perspectiva istoriei mondiale şi [...] principala sarcină era să împiedice un război ruso-japonez”.******** În acelaşi timp, Miyagi l-a făcut pe Sorge să-i promită că se putea întoarce în California imediat ce aveau să găsească un om mai bine calificat (care nu a fost niciodată găsit). Între timp, Miyagi a fost de acord să intre „în reţea, înţelegând pe deplin că această activitate era împotriva legilor Japoniei şi că urma să fiu executat pe timp de război pentru că eram spion”.********

Primul raport pe care Miyagi i l-a înaintat lui Sorge a fost despre starea de spirit a armatei, informaţii adunate în cea mai mare parte din ziare şi din bârfele de pe stradă. Sorge nu a fost impresionat. Miyagi nu avea nici un fel de contacte locale şi, deşi era prietenos şi gregar, nu se mişca în acele cercuri care puteau fi de folos pentru reţeaua de spionaj. Pentru ca misiunea lui la Tokyo să fie una reuşită, Sorge avea nevoie un agent japonez de un calibru mult mai mare.

Ozaki Hotsumi îşi petrecuse cei doi ani de la încetarea misiunii sale de la Shanghai lucrând la Osaka, în redacţia de externe a publicaţiei Asahi Shimbun, şi ducând o viaţă liniştită de familie, cu soţia sa, Eiko, şi fetiţa lor, Yoko, născută în noiembrie 1929. O amplă epurare a comuniştilor japonezi îi eliminase pe câţiva din vechii săi prieteni şi tovarăşi, dar, din moment ce Ozaki avusese întotdeauna grijă să nu intre oficial în partid, el rămăsese deasupra oricărei suspiciuni.

În mai 1934, Sorge a decis că era timpul potrivit să-şi caute vechiul colaborator de la Shanghai şi l-a folosit pe Miyagi ca emisar al său. Sub numele de Minami Ryuichi, Miyagi l-a găsit pe Ozaki la sediul ziarului Asahi şi i-a transmis invitaţia de a se întâlni cu „un vechi prieten de origine străină, din perioada Shanghai”. Evident, Ozaki a fost suspicios, presupunând la început că „Minami” era un instigator trimis de poliţie. S-au mai întâlnit de două ori înainte ca Ozaki să fie de acord să se vadă cu străinul, despre care bănuia că era jurnalistul american şi prietenul lui Agnes Smedley, domnul Johnson. Aveau să mai treacă doi ani până ca Ozaki să descopere, din întâmplare, numele adevărat al lui Sorge.********

Sorge şi Ozaki s-au întâlnit într-o duminică după-amiază, la începutul lunii mai 1934, pe scările dintre iazul Sarusawa-ike şi pagoda cu cinci etaje Kofukuji, din parcul cu căprioare din vechiul oraş imperial Nara. Este unul dintre puţinele locuri din povestea lui Sorge care s-a păstrat absolut intact. Atunci, ca şi acum, parcul Nara era destinaţia preferată pentru amatorii de excursii de o zi, dornici să hrănească nişte căprioare ciudat de blânde şi să viziteze templele străvechi. Într-un pavilion de ceai, printre mulţimile de turişti japonezi, „Johnson” a explicat că acum era detaşat la Tokyo şi i-a cerut lui Ozaki să-l ajute să

adune informaţii „pentru Comintern”, la fel cum făcuse şi în Shanghai. Ozaki, după spusele sale, a fost imediat de acord, fără nici o mustrare de conştiinţă. „M-am decis să colaborez din nou cu Sorge în activitatea de spionaj. I-am acceptat cererea rapid şi, de atunci până la momentul arestării mele, am fost implicat în munca de spionaj”, avea să le spună mai târziu Ozaki anchetatorilor săi.********

După război, Ozaki urma să devină eroul japonezilor cu vederi de stânga, fiind un adevărat patriot care îşi pusese conştiinţa deasupra supunerii oarbe faţă de ţara sa.******** În piesa lui Junji Kinoshita din 1962, Un japonez pe nume Otto, Ozaki este înfăţişat ca un om însufleţit de înalte idealuri umaniste. Este foarte posibil să fi avut principii, dar din mărturisirea lui Ozaki reiese că fusese, de la început, un spion entuziast şi conştient al Moscovei.******** „Am crezut că [...] rolul de a proteja Rusia era una dintre cele mai importante activităţi”, avea să le spună ulterior Ozaki poliţiştilor. „Furnizarea de informaţii corecte pentru Comintern sau pentru Rusia despre diversele situaţii din interiorul Japoniei, care era cel mai probabil atacator al Rusiei dintre toate puterile mondiale, pentru a-i permite Rusiei să ia măsuri pentru apărarea sa, a fost cea mai importantă misiune pentru noi. [...] Uneori, mă gândeam în secret că, în calitate de comunist în Japonia, faptul că m-am implicat într-o muncă atât de periculoasă şi dezavantajoasă era chiar un lucru de care poţi să fii mândru.”********

În acelaşi timp, Ozaki nu era un novice naiv. Ştia – şi imediat l-a avertizat pe Sorge – că orice activitate sub acoperire în Japonia înţesată de poliţie avea să fie o propunere foarte diferită faţă de a opera într-un Shanghai relaxat. Sorge, de partea sa, se pare că a subestimat cât de valoroase aveau să devină poziţia şi contactele lui

Ozaki de la ziarul Asahi. Evident, Sorge şi l-a imaginat la început pe Ozaki ca un fel de Miyagi care funcţiona mai bine, un intermediar activ aflat la cheremul rezidentului. Sorge i-a sugerat să-şi părăsească serviciul şi să-şi găsească o slujbă ca profesor particular la Tokyo, o idee pe care Ozaki a respins-o în mod logic – mai ales fiindcă Sorge nu îi oferise nici un salariu pentru activitatea sa secretă.******** În schimb, Ozaki a fost de acord să-şi solicite transferul la sediul de la Tokyo al ziarului Asahi. De asemenea, voia să termine şi traducerea cărţii lui Smedley, Daughter of Earth, la care Ozaki lucra de când părăsise China, în 1932 (traducerea finalizată, intitulată O femeie merge pe Pământ singură, din care cenzorii japonezi au tăiat considerabil referinţele comuniste explicite, a apărut în august 1934, sub pseudonimul literar al lui Ozaki, Jiro Shirakawa).********

În cele din urmă, norocul proverbial care l-a urmărit frecvent pe Sorge în cariera de spion avea să se arate din nou în acea vară. În august, Ogata Taketora, redactorul-şef al lui Asahi, a convins conducerea ziarului să sponsorizeze un grup de reflecţie în Tokyo, care avea să fie cunoscut ca Toa Mondai Chosa Kai, sau „Asociaţia pentru Investigarea Problemelor din Asia de Est”. Ideea asociaţiei era aceea de a reuni jurnalişti de prim rang de la Asahi şi importanţi decidenţi politici japonezi pentru a produce articole avizate despre evenimentele curente de importanţă excepţională – acest proces oferindu-i ziarului privilegiul de a aborda pertinent activitatea celor mai înalte instituţii ale ţării. Membrii noului centru de cercetare includeau economişti, analişti politici, reprezentanţi ai ministerului de externe, ai armatei şi ai marinei, delegaţi ai statului major, ai altor ministere, ale principalelor grupuri financiar-industriale ale Japoniei, diverşi intelectuali şi, bineînţeles, un expert în

afaceri sovietice.******** Desigur, Ozaki, fiind respectatul expert al ziarului în probleme legate de China, a fost rugat să li se alăture.

La începutul lunii septembrie, familia Ozaki se muta la Tokyo. Dintr-o singură lovitură, principalul agent al lui Sorge urma să aibă acces, de la cel mai înalt nivel, la cele mai noi informaţii despre fiecare aspect din viaţa politică, economică şi militară a Japoniei – deşi informaţiile nu erau secrete, asociaţia nefiind un forum oficial. Şi astfel s-a născut cercul virtuos care avea să-i unească pe Ozaki, Sorge şi Ott şi să-i ajute pe fiecare dintre ei să facă pasul spre glorie în domeniul respectiv.

Cheia succesului lui Sorge a fost aceea că rareori fura secrete. El le negocia. Ozaki îi furniza lui Sorge toate informaţiile pe care le aduna de la Asociaţie. Sorge le împărţea cu Ott, făcându-se indispensabil vedetei în ascensiune de la ambasadă şi îmbunătăţindu-i imaginea lui Ott în ochii şefilor săi de la Berlin. La rândul său, Sorge transmitea mai departe ceea ce văzuse şi auzise de la Ott – precum şi informaţiile adunate de la jurnaliştii britanici şi francezi de către Vukelić –, oferindu-i lui Ozaki o înţelegere fără precedent asupra dedesubturilor politicilor de putere germane şi europene.******** Şi în tot acest timp, totalitatea informaţiilor secrete din această mină de aur ajungea la Moscova. Dintre cei trei, Ott era, bineînţeles, singurul care nu era conştient de ceea ce făcea. Dar a fost şi singurul care, la socoteala finală, a scăpat de ştreangul călăului.

Procurorul Mitsusada Yoshikawa, care l-a supus pe Ozaki unor lungi interogatorii în închisoare şi care a dezvoltat o mare simpatie pentru deţinutul său (până să-i ceară pedeapsa cu moartea), a fost convins că informaţiile lui

Sorge fuseseră cheia ascensiunii lui Ozaki. Ozaki „dorea să fie asociat cu Sorge, fiindcă acesta din urmă era o importantă sursă de informaţii şi de interpretare analitică”.******** Ott, la rândul său, a descoperit că informaţiile lui Sorge îl ajutau să devină rapid cel mai apreciat consilier politic al lui Dirksen – o poziţie neobişnuită pentru un ataşat militar.******** În toamna anului 1934, norocul i-a dat iar târcoale lui Sorge, când Dirksen s-a îmbolnăvit de o formă severă de astm, care l-a scos din uz pe aproape toată durata iernii, dat fiind climatul umed şi ceţos de la Tokyo.******** În anul următor, Ott avea să conducă, de facto, ambasada.

În septembrie, Eugen Ott a întreprins o călătorie oficială în Manciuria. L-a rugat pe Sorge, noul său prieten şi confident, să-l însoţească în calitate de curier oficial al ambasadei.******** În 1932, japonezii instituiseră un stat-marionetă în Manciuria şi o parte din Mongolia Interioară, pe care l-au numit Manchukuo. Cunoştinţa lui Ott, colonelul Kenji Doihara – şeful serviciilor secrete militare japoneze şi unul dintre ofiţerii ultranaţionalişti progermani care conduceau armata japoneză Kwantung în Manciuria – organizase în acelaşi an răpirea fostului împărat al Chinei, Henry Pu Yi. Nefericitul şi tânărul Pu Yi a fost desemnat împăratul oficial al noului stat – deşi Manchukuo nu era recunoscut de nici o naţiune, cu excepţia Japoniei. Dirksen, la presiunea ministrului de externe al Japoniei, Koki Hirota, i-a recomandat superiorului său de la Berlin ca şi Germania să recunoască acest stat, pentru ca, astfel, Germania şi Japonia să se apropie mai mult. Secretarul de stat Bernhard von Bülow a fost iniţial sceptic.******** Dar era deja clar, la momentul vizitei oficiale a lui Sorge şi a lui Ott, că Manciuria avea să fie un semnal de avertizare crucial nu doar în privinţa intenţiilor imperialiste ale

Japoniei, ci şi a luptei pentru putere dintre capetele înfiebântate din armata Kwantung şi susţinătorii lor din statul major şi conducerea politică mai precaută de la Tokyo.

În calitate de oaspeţi de onoare dintr-o ţară care era în mod activ curtată de Japonia, lui Ott şi lui Sorge li s-a oferit distracţie din plin. Ott a inspectat trupele şi a vizitat noua capitală a statului Manchukuo, Hsinking (Changchun, în zilele noastre). Au mers pe calea ferată denumită Manciuria de Sud, aproape sigur cu un Asia Express nou-nouţ. Construit la uzinele metalurgice Showa din Japonia special pentru ecartamentul şinelor chinezeşti, Asia Express atingea o viteză maximă de 133 kilometri pe oră şi era, la acea vreme, cel mai rapid tren cu program regulat din Asia, precum şi unul dintre cele mai rapide trenuri din lume.

Minunile tehnologice întâlnite pe magistrala feroviară Manciuria de Sud reprezentau un subiect deosebit de interesant pentru Sorge. De la transferul căii ferate de la ruşi la japonezi, în urma Războiului ruso-japonez din 1905, şi până la anexarea Manciuriei, în 1931, compania Mantetsu, care administra calea ferată, funcţionase ca un veritabil stat în stat în interiorul Chinei. Aducea un profit incredibil, producând peste un sfert din veniturile fiscale încasate de guvernul japonez în anii 1920, graţie transportului de soia şi petrol din China continentală. În 1927, compania Mantetsu asigura transportul a jumătate din producţia mondială de soia spre Japonia şi alte pieţe asiatice,******** iar la mijlocul anilor 1930, compania transporta peste 17 milioane de pasageri pe an.

Adevărata importanţă a companiei Mantetsu era totuşi cea de vehicul al colonizării japoneze a Manciuriei. Compania

îşi avea propria armată (trupele căii ferate, parte a armatei Kwantung, au fost cele care organizaseră provocarea care dusese la invadarea Manciuriei), precum şi propriile birouri de cercetare, departamente de planificare urbană, poliţie şi servicii secrete şi chiar propriile oraşe. Pe măsură ce coloniştii japonezi, în urma încurajărilor oficiale, dădeau năvală în Manciuria – ajungând la un număr de peste 800 000 în 1940 –, Mantetsu le-a construit aşezări noi de-a lungul căii ferate, cu sisteme moderne de canalizare, grădini publice şi o arhitectură originală, îndrăzneaţă, cu mult înainte ca acestea să apară în Japonia însăşi. Mesajul ideologic era clar. Japonezii veniseră să civilizeze China – şi restul Asiei.

Calea ferată era foarte valoroasă şi din punct de vedere militar, fiind tot la fel de importantă pentru armata terestră japoneză cum erau navele de luptă şi staţiile de aprovizionare cu cărbune pentru marina sa. Dar exista o problemă. Conform condiţiilor impuse de Tratatul de la Portsmouth, din 1905, care soluţiona diferendul ruso-japonez, toate liniile de la nord de Changchun erau controlate încă de Rusia.******** În gara Kuanchengzi, distanţa dintre şine se schimba de la ecartamentul standard, de 1 435 milimetri (stabilit de pionierul britanic al industriei căilor ferate, George Stephenson), la ecartamentul mult mai lat rusesc, de 1 524 milimetri********. În practică – şi acest detaliu avea să joace un rol vital în tensiunile crescânde dintre Moscova şi Tokyo –, aceasta însemna că trenurile japoneze nu puteau rula fizic pe şinele controlate de sovietici. Şi mai însemna că, după ce Japonia avea să invadeze toată Manciuria, o mare parte a acestor căi ferate vitale din punct de vedere strategic, care pătrundeau adânc în teritoriul statului Manchukuo, rămâneau, în mod bizar, sub controlul

Moscovei. La momentul vizitei lui Sorge, în 1934, guvernul japonez le făcea propuneri tot mai insistente sovieticilor în vederea cumpărării secţiunii din Manchukuo a căii ferate – cu ameninţarea implicită, dar clară, că, în eventualitatea unui refuz, urma să pună, pur şi simplu, mâna pe ele.

La întoarcerea la Tokyo, şi Sorge, şi Ott au scris lungi rapoarte despre situaţia politică şi militară din Manciuria. Ott a fost atât de impresionat de relatarea lui Sorge asupra misiunii, încât i-a cerut permisiunea să i-o înainteze generalului Georg Thomas, şeful Departamentului Economic de la cartierul general al statului major din Berlin. A fost începutul unei asocieri pe termen lung dintre Thomas şi Sorge, în timpul căreia Sorge a primit numeroase cereri de întocmire a unor rapoarte – cu rezultatul că, până la sfârşitul anului 1941, principala sursă de informaţii a Wehrmachtului despre economia Asiei era un spion sovietic de prim rang.********

Beneficiul imediat al expediţiei în Manciuria a fost cimentarea încrederii şi a prieteniei dintre Sorge şi Ott şi confirmarea lui Sorge ca sursă sigură în orice domeniu legat de Japonia. Singura rezervă a lui Ott faţă de fermecătorul şi bine informatul său prieten era faptul că Sorgea bea, ceea ce îl îngrijora într-o măsură considerabilă. „Am dat dispoziţie să fie supravegheat luni întregi”, avea să-şi amintească Ott mai târziu, „fiindcă mă temeam că, la beţie, putea să vorbească despre conversaţiile noastre.”********

Acest moment delicat din relaţia lui Sorge cu cea mai valoroasă sursă a sa de informaţii nu era probabil şi cel mai potrivit pentru a o seduce pe soţia lui Ott. Cu toate acestea, exact aşa a procedat Sorge la scurt timp după întoarcerea din Manciuria.

Helma Ott avea un metru 80 înălţime, era arogantă şi autoritară, cu păr cărunt şi un comportament sobru. Prietenii săi japonezi o porecliseră matsu no ki, „pinul”. Era renumită pentru grosolănia ei faţă de soţiile subalternilor lui Ott şi le privea de sus, nu doar la propriu, pe femeile japoneze.******** Când şi-au început aventura, în toamna anului 1934, Helma era cu un an mai în vârstă decât Sorge. Dar poate că lucrul cel mai remarcabil despre Helma era acela că, pe vremuri, fusese comunistă şi chiar membră de partid.******** Primul său soţ, Ernst May, era un arhitect vizionar care studiase în Anglia, unde îl avusese ca profesor pe Raymond Unwin, profetul mişcării oraşului grădină.******** May era şi un socialist înflăcărat. Până la divorţul lor, din 1918, May şi Helma s-au învârtit în cercurile cu orientări de stânga din oraşul natal al lui May, Frankfurt. Este posibil chiar ca Sorge să o fi întâlnit pe Helma în timpul fervorii revoluţionare din 1919. Cu siguranţă, aveau mulţi prieteni şi cunoştinţe roşii comune la Frankfurt.

În mod regretabil pentru noul rol al Helmei de bună soţie nazistă a incoruptibilului colonel Ott, May a continuat pe acelaşi drum, devenind un fel de celebritate socialistă. În calitate de arhitect şi de proiectant al oraşului Frankfurt, a creat un program de dezvoltare a construcţiilor de locuinţe, revoluţionar şi la scară largă, cunoscut ca Neues Frankfurt. Multe dintre clădirile sale constructiviste prefabricate – cum ar fi Siedlung Römerstadt, cu remarcabila faţadă arcuită, şi Zickzackhausen, „Casele în zigzag”, – au supravieţuit până în zilele noastre. În 1930, la încheierea programului Neues Frankfurt, May a plecat din Germania în Rusia, unde echipa sa de arhitecţi progresişti – cunoscuţi ca Brigada lui May – au proiectat întregi oraşe

socialiste utopice, inclusiv oraşul minier Magnitogorsk, din Urali.********

În orice caz, trecutul comunist al Helmei a continuat să fie, chiar şi la Tokyo, o sursă de uşoară stânjeneală. Poate că ea şi Sorge au găsit un teren comun în capitala Japoniei ca tovarăşi cu vederi de stânga, într-o lume subjugată din ce în ce mai mult de nazism. Mai probabil, mariajul Helmei era lipsit de iubire, iar pentru ea nou-venitul nesăbuit şi chipeş a fost o ispită mult prea mare. Libidoul uriaş al lui Sorge evident a prevalat în faţa raţiunii sale.

Totuşi, Ott nu s-a opus aventurii soţiei sale. Sigurul indiciu prin care a lăsat să se înţeleagă că ştia de legătura soţiei lui cu cel mai bun prieten al său a fost acela de a-l porecli pe Sorge der Unwiderstehliche – Irezistibilul. Nu putem şti câtă durere ascunsă era mascată de această jovialitate. Se pare că Helma avea sentimente ciudat de materne faţă de Sorge. Încerca să-i transforme vizuina boemă de pe strada Nagasaki într-una mai gemütlich – sau măcar mai intimă – dând comandă de perdele. În orice caz, aventura lor a durat foarte puţin. Sorge îşi amintea de ea cu obişnuita lui lipsă de sentimentalitate. Câţiva ani mai târziu, după ce operatorul său radio de la Shanghai, Max Clausen, i se alăturase lui Sorge la Tokyo, soţia lui Clausen, Anna, a sugerat că Helma Ott era „frumoasă”.

— Oh, nu-mi vorbi de femeia aceea, a răspuns Sorge. Dar ce vrei să fac? Avem nevoie de ea.********

Iar când ultima amantă japoneză a lui Sorge a găsit instantanee cu o femeie occidentală cu părul cărunt, ai cărei ochi erau „plini de fericire şi străluceau frumos”, a fost convinsă că femeia din fotografie îl iubea pe cel care o

pozase. Chestionându-l pe Sorge în privinţa acestui fapt, el a identificat femeia ca fiind fosta sa iubită, Helma Ott.

— Dar nu mai este nimic între noi acum. Este doar o prietenă. Doamna Ott este amabilă şi bună.********

Faptul că Eugen Ott a continuat să aibă încredere în sălbaticul său prieten a fost confirmat în cel mai public mod atunci când carnetul de membru la Partidul Naţional-Socialist, cu numărul 2 751 466, a sosit, în sfârşit, la filiala din Tokyo a Partidului Naţional-Socialist al Muncitorilor. Sorge a fost oficial înscris în organizaţia locală de partid pe 1 octombrie 1934 – fiind probabil singurul om din istorie care era simultan membru atât în Partidul Naţional-Socialist german, cât şi în Partidul Comunist sovietic. A devenit un obişnuit al întâlnirilor de partid, iar când preşedintele filialei a plecat, mai târziu în acelaşi an, camarazii nazişti ai lui Sorge l-au îndemnat să accepte el această poziţie. Sorge s-a consultat cu Dirksen şi cu Ott, care au susţinut această idee. „Ar trebui să devii şeful filialei”, i-a spus Ott lui Sorge. „Atunci naziştii vor avea încă un conducător intelectual.”******** Se pare că Sorge nu a sesizat ironia din remarca acestuia. Dar faptul că Ott i-a aprobat candidatura a fost dovada clară a stimei de care Sorge se bucura în comunitate şi în ochii lui Ott însuşi.

În cele din urmă, Sorge a refuzat onoarea – în mod foarte înţelept, din moment ce nu toţi membrii comunităţii germane din Tokyo erau nazişti şi mulţi dintre ei, printre care numeroşi evrei germani şi misionari creştini luterani, erau în mod făţiş împotrivă. Cu toate acestea, Sorge ţinea să poarte o insignă nazistă la rever când se afla la ambasadă. De asemenea, ocazional, ţinea prelegeri după întâlnirile de partid, inclusiv într-o seară memorabilă, când

a vorbit unui grup de nazişti, probabil cu o autoritate remarcabilă, despre Comintern şi tehnicile acestuia de a propaga revoluţia.

În ianuarie 1935, un nou agent sovietic, cu o misiune proprie, a sosit la Tokyo. Numele agentului era Aino Kuusinen, prima soţie a lui Otto Wille Kuusinen, secretarul de origine finlandeză al Comitetului Executiv al Cominternului. Ea şi Sorge se întâlniseră pentru prima dată în 1924, când acesta lucra la secretariatul Cominternului. După despărţirea de soţul ei, Aino fusese recrutată de Departamentul 4 şi trimisă pentru activităţi de spionaj în Statele Unite. În „aerul liber” al Americii, îndoielile lui Aino faţă de comunism crescuseră – sau cel puţin aşa a pretins ea după ce s-a retras în Italia, în 1965.******** Se pare că îşi păstrase dilemele pentru sine, întrucât Berzin o detaşase la Tokyo, având aceeaşi misiune comodă de a se infiltra în înalta societate japoneză, dându-se drept scriitoare. Centrul i-a pus la dispoziţie un paşaport suedez cu numele de „Edith Hansson” şi foarte multe fonduri. Dar, spre deosebire de Sorge, Kuusinen nu trebuia să recruteze agenţi sau să comunice pe cont propriu cu Centrul. În schimb, urma să primească bani gheaţă şi să trimită mesaje prin intermediul lui Sorge, un aranjament care, în mod evident, îl irita pe acesta. La fel ca la Shanghai, în cazul familiei Noulens, Centrul era gata să pună în pericol siguranţa lui Sorge pentru a rezolva problemele – de data aceasta conjugale – ale Cominternului. Cei doi au avut altercaţii chiar de la început, când Aino a obiectat la invitaţia lui Sorge de a merge la o „berărie germană de cea mai proastă calitate”, probabil Das Rheingold, cu ocazia primei lor întâlniri.********

În ciuda iritării produse de faptul că era obligat să aibă de-a face cu Aino Kuusinen, Sorge trebuie să fi fost mulţumit de realizările sale. După doar un an şi jumătate la Tokyo, pusese bazele unei formidabile maşinării de spionaj. Recrutarea unei surse japoneze atât de bine conectate ca Ozaki, prietenia sa cu Eugen Ott, care devenea tot mai influent, poziţia pe care şi-o clădise în partidul nazist, în corpul de presă de la Tokyo şi în comunitatea germană – toate acestea certificau deja infiltrarea la un nivel la care puţin agenţi sovietici ajunseseră. Cu toate acestea, Wendt rămânea o problemă. Tot nu exista o comunicare eficientă cu Moscova altfel decât prin intermediul microfilmului, care era transmis cu greu prin Shanghai de către Vukelić, practic inutil în alte privinţe. Dar dincolo de alegerea neinspirată a operatorului radio de către Departamentul 4, organizarea făcută de Sorge fusese una deosebit de meticuloasă. Spre deosebire de aranjamentele haotice pe care le moştenise la Shanghai, la Tokyo, Sorge a putut să acţioneze liber, fără nici o complicaţie compromiţătoare cu comunişti locali, celebrităţi străine indisciplinate, cu orientări de stânga, şi, cel mai important, cu incompetentele cadre de la Comintern.

Exista un singur defect structural în sistemul lui Sorge: eforturile de recrutare pe cont propriu ale entuziaştilor săi acoliţi japonezi, Miyagi şi Ozaki. Acestea aveau, în cele din urmă, să se dovedească fatale pentru toţi cei din grup. La scurt timp de la sosirea sa în Japonia, Miyagi dăduse peste Akiyama Koji, o veche cunoştinţă din California, pe care îl întâlnise prin intermediul proprietăresei sale comuniste, doamna Kitabayashi. În vârstă de 45 de ani şi fără slujbă, Akiyama îşi căuta de lucru, aşa că Miyagi l-a angajat să traducă în limba engleză materialele pe care le adunase pentru Sorge, în schimbul a 100 de yeni pe lună, Miyagi

eliberându-se astfel pentru munca de teren.******** Era un risc, fiindcă Akiyama nu era nici comunist în adevăratul sens al cuvântului şi nici măcar simpatizant. În primul rând, Sorge era neliniştit din cauza faptului că rapoartele militare pe care Miyagi i le înmâna lui Akiyama să le traducă dădeau în mod cert de bănuit, dacă nu erau de-a dreptul compromiţătoare. „În ultima vreme, se pare că Miyagi se întâlnea destul de des cu un vechi prieten din America”, scria Sorge în memoriile sale în închisoare. „Mi-a vorbit despre el de câteva ori şi, ori de câte ori mi-am exprimat neliniştea faţă de această legătură a sa, a declarat apăsat că omul era demn de încredere.”********

Şi Ozaki se angajase în recrutări pe cont propriu. La începutul anului 1935, a decis să-i scrie fostului său informator din Shanghai – şi protejatul lui Smedley –, jurnalistul Teikichi Kawai, rugându-l să se întoarcă acasă pentru „a studia situaţia din Japonia”. Kawai a fost imediat de acord, amintindu-şi, fără îndoială, cât de impresionat fusese de Sorge şi de Smedley pe durata colaborării lor anterioare, din China. Kawai a sosit la Tokyo în martie şi a închiriat o cameră împreună cu un alt vechi prieten din Shanghai, Fujita Isamu, un ultranaţionalist virulent. Fujita era un coleg de cameră riscant, dar şi folositor în acelaşi timp, întrucât era profund implicat în intrigile de la nivelul structurii de putere a armatei japoneze şi era informat cu privire la facţiunile acesteia, aflate într-o continuă schimbare.******** Ozaki l-a înscris pe Kawai în propriul subgrup de nivel doi, exclusiv japonez, din cadrul reţelei de spionaj a lui Sorge.

„Până în primăvara anului 1935, executarea sarcinilor noastre a fost absolut imposibilă”, scria Sorge. „Am petrecut mult timp încercând să înţelegem situaţia extrem de dificilă din Japonia.”******** Cu toate acestea, până în

martie 1935, şi cu mult înainte de termenul de doi ani pe care i-l fixase Berzin pentru a organiza o rezidentura la Tokyo, Sorge era pregătit să raporteze în persoană la Centru – şi să se întâlnească din nou cu soţia sa, Katia. Şi mai convenabil, Ozaki anunţase că urma să-şi petreacă primăvara şi vara într-o misiune prelungită de constatare în China, cu o echipă de la Asociaţia de Investigare a Problemelor din Asia de Est. Au stabilit să se întâlnească în septembrie, când amândoi aveau să revină la Tokyo.******** Sorge mai spera să ajungă la Moscova şi ca să-şi întâlnească vechii prieteni, care participau la cel de-al VII-lea Congres Internaţional al Internaţionalei Comuniste, din iulie.

După un schimb de mesaje cu Centrul, în vederea pregătirii logisticii pentru călătoria sa, Sorge i-a spus lui Ott că era gata pentru o vacanţă „în America”. În mai 1935, s-a îmbarcat pe un vapor la Yokohama cu destinaţia San Francisco, prima etapă a lungii sale călătorii înapoi spre Moscova.

New York Times, 25 august 2017.

„Sorge Memoir”, Partea a VI-a, „Espionage of my group in Japan”, p. 137.

Toshito (ed.), Gendai-shi Shiryo, vol. 1, p. 230.

Herbert von Dirksen, Moscow, Tokyo, London, Londra, 1951, pp. 135, 142.

Dirksen, Moscow, Tokyo, London, p. 154.

„Sorge Memoir”, p. 54.

Toshito (ed.), Gendai-shi Shiryo, vol. 1, p. 227.

Whymant, Stalin’s Spy, p. 57.

Interviurile lui Prange cu Araki, 6 şi 11 ianuarie 1965, Target Tokyo.

Whymant, Stalin’s Spy, p. 61.

Deakin, Storrey, Case of Richard Sorge, p. 140.

Toshito (ed.), Gendai-shi Shiryo, vol. 1, pp. 234–235.

Interviurile lui Prange cu Araki, 6 şi 11 ianuarie 1965, Target Tokyo.

Dirksen, Moscow, Tokyo, London, p. 143.

Toshito (ed.), Gendai-shi Shiryo, vol. 1, pp. 236–237.

*Izvoare fierbinţi (n.a.)

Prange et al., Target Tokyo, p. 110.

Fondată în 1903, acum Fabrica de bere Tsingtao; Deakin, Storrey, Case of Richard Sorge, p. 142.

Japonezii, într-un contrast izbitor cu modul în care şi-au tratat prizonierii din rândurile Aliaţilor în cel de-al Doilea Război Mondial, s-au comportat cu prizonierii lor germani din Primul Război Mondial cu un respect remarcabil.

*Îmbrăcăminte tradiţională purtată de femeile din Austria şi Bavaria (n.red.)

Comrade Sorge: Documents and Memoirs, p. 16.

*În prezent, această zonă, în care s-a aflat şi locuinţa lui Sorge, este ocupată de un mall uriaş, o clădire de birouri şi de un complex de cinematografe. (n.a.)

Deakin, Storrey, Case of Richard Sorge, p. 137.

Whymant, Stalin's Spy, p. 69.

Whymant, Stalin's Spy, p. 69.

Prange et al., Target Tokyo, p. 119.

Interviul lui Prange cu Hanako, 11 ianuarie 1965, Target Tokyo. Casa lui Sorge a fost distrusă de flăcări în bombardamentele de la sfârşitul celui de-al Doilea Război Mondial.

Der Spiegel, 3 august 1951, p. 28.

Toshito (ed.), Gendai-shi Shiryo, vol. 1, p. 231; V. Kudriaţev, „Mă întâlnesc cu Richard Sorge", Izvestia, 1–7 noiembrie 1964; Deakin, Storrey, Case of Richard Sorge, p. 141.

A se vedea Hans-Otto Meissner, The Man with Three Faces, New York, 1956, p. vi.

„Sorge Memoir", Partea a II-a, p. 19.

Whymant, Stalin's Spy, p. 62.

Toshito (ed.), Gendai-shi Shiryo, vol. 1, p. 230.

„Sorge Memoir", Partea a II-a, pp. 19–20.

Deakin, Storrey, Case of Richard Sorge, p. 125.

Comrade Sorge: Documents and Memoirs, p. 18.

Toshito (ed.), Gendai-shi Shiryo, vol. 1, pp. 246–247.

Toshito (ed.), Gendai-shi Shiryo, vol. 3, pp. 61–62.

Toshito (ed.), Gendai-shi Shiryo, vol. 3, p. 308.

Toshito (ed.), Gendai-shi Shiryo, vol. 3, p. 317.

Toshito (ed.), Gendai-shi Shiryo, vol. 3, p. 311.

Toshito (ed.), Gendai-shi Shiryo, vol. 1, p. 28; vol. 2, p. 211; vol. 3, p. 308. Miyagi îşi amintea că prima sa întâlnire cu Ozaki a fost la sfârşitul primăverii, probabil în mai 1934.

Toshito (ed.), Gendai-shi Shiryo, vol. 2, p. 211.

A se vedea Johnson, Instance of Treason, p. 98.

A se vedea versiunea engleză a lui Lawrence Rogers, publicată în J. Thomas Rimer, (ed.), Patriots and Traitors, Sorge and Ozaki: A Japanese Cultural Casebook, Maine, 2009.

Toshito (ed.), Gendai-shi Shiryo, vol. 2, pp. 131–132.

Toshito (ed.), Gendai-shi Shiryo, vol. 2, pp. 106–108; Johnson, Instance of Treason, pp. 99–100.

Toshito (ed.), Gendai-shi Shiryo, vol. 2, p. 126; Johnson, Instance of Treason, pp. 99–100. În 1951 şi 1958 au fost publicate ediţii necenzurate cu semnătura reală a lui Ozaki.

Prange et al., Target Tokyo, p. 108.

Toshito (ed.), Gendai-shi Shiryo, vol. 2, pp. 219–220; vol. 1, p. 236.

Interviul lui Prange cu Mitsusada Yoshikawa, 16 ianuarie 1965, Target Tokyo.

Prange et al., Target Tokyo, p. 108.

Dirksen, Moscow, Tokyo, London, pp. 144–145.

Toshito (ed.), Gendai-shi Shiryo , vol. 1, p. 237.

Dirksen, Moscow, Tokyo, London, pp. 145–146.

Young, Japan’s Total Empire, pp. 31–32.

„Provisional Convention [...] concerning the junction of the Japanese and Russian Railways in Manchuria”, 13 iunie 1907, Carnegie Endowment for International Peace, Manchuria: Treaties and Agreements, retipărit în Biblio Bazaar, 2009, p. 108.

*Ecartamentul specific rusesc este datorat inginerului american de căi ferate George Washington Whistler. (n.a.)

Toshito (ed.), Gendai-shi Shiryo, vol. 1, pp. 237, 232. În vara anului 1938, Thomas a fost implicat, alături de mai mulţi generali germani nemulţumiţi, într-un complot care urmărea arestarea lui Hitler şi instaurarea unui regim de dictatură militară în Germania, în încercarea de a salva ţara de nazişti. (Wheeler-Bennett, Nemesis of Power, pp. 414–427, 560)

Der Spiegel, 20 iunie 1951, p. 29.

Interviurile lui Prange cu Araki, 6 şi 11 ianuarie 1965, Target Tokyo.

Der Spiegel, 27 iunie 1951, p. 23.

A se vedea Deutsche Architektur Museum, „Ernst May 1886–1970: New Cities on Three Continents”, 2011.

Planurile lui May pentru oraş nu s-au realizat niciodată. A părăsit URSS-ul în 1933, dezamăgit de paradisul socialist, şi s-a dus în Africa de Est Britanică – în prezent Kenya –, unde a creat mai multe clădiri moderniste.

Guerin, Chatel, Camarade Sorge, p. 86.

Hanako Ishii, Ningen Zoruge, Aijin Miyake Hanako no Shuki, Tokyo, 1956, pp. 52–53; interviul lui Prange cu Hanako, 7 februarie 1965, Target Tokyo.

Toshito (ed.), Gendai-shi Shiryo, vol. 1, p. 235.

Aino Kuusinen, God Throws Down His Angels: Memoirs for the Years 1919–1965, Helsinki, 1972, p. 77.

Whymant, Stalin’s Spy, p. 79.

Toshito (ed.), Gendai-shi Shiryo, vol. 2, p. 212; „Extrase”, Declaraţia lui Kawai, p. 11, Grupul de înregistrări 319, nr. dosar 923289, Partea 46, cutia 7384.

„Sorge Memoir”, Partea a II-a, p. 15.

Toshito (ed.), Gendai-shi Shiryo, vol. 2, p. 212; „Extrase”, Declaraţia lui Kawai, p. 12.

„Sorge Memoir”, Partea a VII-a, „General remarks on efficiency”, p. 145.

Toshito (ed.), Gendai-shi Shiryo, vol. 1, p. 349; vol. 2, pp. 137, 276; de asemenea, Johnson, Instance of Treason, pp. 100, 238.

Capitolul 9. Moscova, 1935

Se transformase într-un beţiv gălăgios.*****

Hede Massing

Sorge a fost întâmpinat la New York de un agent al Departamentului 4, care i-a pus la dispoziţie un paşaport austriac cu care urma să călătorească în Rusia. Era pe numele „lung şi bizar” al adevăratului proprietar, dar numele fals avea să protejeze adevăratul paşaport german al lui Sorge de ştampilele de intrare şi ieşire din Uniunea Sovietică. Sorge a mers la un croitor să-şi comande un costum nou, american, o dovadă vizuală pentru prietenii săi japonezi a timpului petrecut de el în Statele Unite.******** Nu era obişnuit cu tehnica de a călători sub un nume fals. La biroul portuar, a fost nevoit să-şi consulte noul său paşaport austriac, pentru a-şi aminti noua identitate. Odată urcat la bord, un funcţionar vamal american a descoperit că Sorge nu plătise taxa de ieşire din SUA. Ca să nu fie dat jos de pe vas, l-a mituit cu 50 de dolari – un lucru de neconceput în Japonia. („Lucrurile sunt

foarte flexibile în Statele Unite”, remarca Sorge.********) Bineînţeles, nu era deloc dispus să fie controlat minuţios de poliţia americană, întrucât valiza lui era plină de microfilme cu materiale secrete. Aşa cum le-a spus cu îngâmfare japonezilor după arestarea sa, aceasta fusese o violare a instrucţiunilor în vigoare, care interziceau categoric oricărui agent să „întreprindă o călătorie lungă, prin multe ţări, având asupra sa articole care urmau să fie distribuite”.******** Încă o dată, norocul a fost de partea lui Sorge.

Sorge a găsit Moscova foarte mult schimbată. Fotografiile oraşului din 1935 înfăţişează automobile marca Moskvici şi autobuze GAZ cu 20 de locuri, produse de sovietici, care se luau la întrecere cu trăsurile trase de cai pentru a-şi face loc pe strada recent denumită Gorki, fostă Tverskaia.******** Un măreţ „Plan general pentru Moscova” transforma oraşul într-o nouă metropolă socialistă. Tocmai se inaugurase prima linie de metrou. Noi clădiri constructiviste, ale unor arhitecţi radicali precum Le Corbusier şi Konstantin Melnikov (deşi nici una purtând semnătura fostului soţ al Helmei Ott, Ernst May, care părăsise Moscova în 1933, după ce planurile sale fuseseră respinse), înlocuiau palatele prerevoluţionare, baroce şi din lemn ale negustorilor. Noul şi pătrăţosul hotel Moskva domina Piaţa Manej cu faţada sa asimetrică – Stalin semnase două rânduri de planuri alternative şi nimeni nu îndrăznise să-l întrebe pe hozain pe care îl dorea, de fapt. Şi pentru a simboliza victoria viitorului asupra trecutului, stele noi sovietice, iluminate electric, au fost instalate în acea vară în vârful turnurilor Kremlinului.

Primul telefon pe care l-a dat Sorge a fost, evident, la Katia. Prietena acesteia, Vera Izbiţkaia, îşi aminteşte cum cei doi au vizitat-o la birourile Agenţiei de turism Intourist,

de la etajul al doilea al hotelului Metropol, în ziua sosirii lui Sorge. „Strălucind de fericire”, Katia şi-a convins prietena să vină să sărbătorească întoarcerea soţului ei. Vera a protestat că trebuia să rămână până la sfârşitul zilei de muncă, dar Sorge a refuzat să i se dea peste cap planurile.

— Nu, fetelor, trebuie să marcăm sosirea mea, le-a spus el.********

Vera l-a găsit pe Sorge „fermecător şi amuzant”, deşi femeile „nu ştiau ce era adevărat şi ce era inventat” în atitudinea lui zeflemitoare. Dar, într-o privinţă anume, Sorge era foarte serios. Vorbind doar cu Katia, dar în aşa fel încât să audă şi Vera, i-a promis acesteia că „acum n-o să mai plec nicăieri, Katiuşka mea. N-o să ne mai despărţim. Mi-au promis c-o să lucrez în Moscova, la Institutul de Marxism şi Leninism. Îmi place mult munca mea, [...] iar acum vom merge în sud. Am visat că o să ajung la Marea Neagră.”******** Poate că, în momentul acela, Sorge chiar credea în promisiunea făcută.

Cuplul a putut să se bucure măcar puţin de viaţa liniştită, la care întotdeauna Sorge pretinsese că visează. Katia şi-a luat concediu de la slujba de la fabrică pentru a petrece mai mult timp cu soţul ei. Prietenii le făceau doar vizite foarte scurte, ştiind că cei doi doreau să fie singuri. Cămăruţa Katiei părea un cămin adevărat. O bibliotecă întreagă cu cărţile în germană ale lui Sorge era pe un perete, la fel şi vechile lui schiuri, pe care nu avea să le mai folosească niciodată.********

În multe privinţe, acea perioadă pe care o traversa oraşul Moscova a fost una fericită. Raţionalizarea alimentelor, care fusese în vigoare de la începutul Războiului Civil, tocmai luase sfârşit. O nouă staţie de metrou –

Kominternovskaia, acum Aleksandrovski Sad – se deschisese la câţiva metri de apartamentul la comun al Katiei de pe aleea Nijni Kislevski. Ziarele erau pline de ştiri despre faptele eroice de producţie ale minerilor din Donbas şi despre zborurile pe distanţe lungi care doborau recordurile. Primul Festival Internaţional de Film de la Moscova a avut loc în acea vară, Serghei Eisenstein fiind preşedintele juriului. Directorul operei chineze de avangardă, Mei Lanfang, era în vizită cu trupa sa. Poate că Sorge, cu interesul său pentru Orient, iar Katia, cu pasiunea ei pentru teatru, s-au dus să-i vadă.

În ciuda fericirii evidente de a-l vedea pe Sorge, viaţa Katiei era măcinată de regrete. Vecinii ei din Nijni Kislevski, Boris şi Sonia Glovaţki, plecaseră într-un turneu estival în Siberia cu o companie de teatru, ca să dea spectacole pentru constructori, mineri şi pădurari. Katia, care renunţase la visurile ei de a avea o carieră teatrală, nu îi însoţise. Le-a spus prietenilor că soţul ei „lucra la Apărare” şi că ea a primit statutul şi beneficiile de soţie a unui ofiţer din Armata Roşie. Sora ei, Marfa, nu l-a întâlnit pe Sorge, dar simţea „că îl cunoştea foarte bine. [...] Katia a spus că era savant, specialist pe chestiuni legate de Orient. Katia întotdeauna îl numea un revoluţionar strălucit. Ştiam că făcea o muncă grea şi periculoasă.” Dar Katia i-a mărturisit prietenei sale, Vera:

— Nu ştiu dacă sunt căsătorită sau nu. Ne numărăm întâlnirile în zile, iar timpul petrecut la distanţă unul de altul în ani.********

*

Climatul politic al Moscovei se schimba la fel de rapid ca oraşul însuşi. În luna decembrie a anului precedent, un asasin care acţionase de unul singur îl împuşcase pe Serghei Kirov – ultimul rival al lui Stalin la conducerea partidului – în biroul său de la Institutul Smolnîi din Leningrad. Deşi Stalin îi purtase sicriul pe umeri şi plânsese la înmormântare, crima fusese pusă la cale de el însuşi. Stalin, conducătorul necontestat al partidului, începuse să-şi înlăture duşmanii ce se regăseau printre bătrânii bolşevici. Fostul mentor al lui Sorge, fondatorul Cominternului, Grigori Zinoviev, fusese exclus din partid (pentru a doua oară) şi arestat în decembrie 1934. În ianuarie 1935, Zinoviev a fost judecat împreună cu fostul său tovarăş, Lev Kamenev, forţat să admită „complicitatea morală” la asasinarea lui Kirov şi a fost condangat la zece ani de închisoare.

Cel mai important pentru Sorge, Departamentul 4 era în mare dezordine, iar fostul său şef şi recrutor, Ian Berzin, plecat, ca urmare unui dezastru care lovise lumea serviciilor secrete. În februarie 1935, poliţia daneză realizase o descindere surpriză în timpul unei întâlniri a unor ofiţeri de prim rang din serviciile secrete militare sovietice într-un apartament din Copenhaga. Patru importanţi rezidenti europeni fuseseră arestaţi, împreună cu zece agenţi locali. Dezastrul s-a soldat cu cea mai extinsă arestare în masă a agenţilor clandestini din istoria serviciilor secrete sovietice. Vina a căzut pe Aleksandr Ulanovski, fostul şef de la Shanghai al lui Sorge. Iar Sorge probabil că nu a fost deloc surprins să afle asta.

La fel ca şi în China, Ulanovski nesocotise instrucţiunile Centrului de a nu avea nimic de a face cu activiştii locali şi a recrutat cinci din cei zece agenţi locali arestaţi din rândurile Partidului Comunist danez. Unul dintre ei se

dovedise a fi informator al poliţiei. Mai rău decât atât, cel puţin doi ofiţeri ai Departamentului 4, care tocmai sosiseră din Germania, nu aveau alt motiv pentru a se afla la întâlnire, în afară de „a se revedea cu vechi prieteni”, conform unui raport asupra dezastrului, pregătit pentru Comisarul Poporului pentru Apărare, Artur Artuzov. O altă greşeală a lui Ulanovski fusese să-l recruteze pe oportunistul şi asasinul american George Mink, un fost şofer de taxi din Philadelphia, care-şi făcuse o carieră de organizator de sindicate comuniste în statul Maine. Mink se dovedise util OMS-ului eliminând cel puţin un potenţial trădător al Partidului, la Hamburg. Dar, cu multiplele sale legături cu clandestinitatea, precum şi cu filialele locale profund infiltrate ale Profinternului, Cominternului şi Partidului Comunist Danez, Mink reprezenta o vulnerabilitate majoră.******** Cu lipsa de discernământ care îi caracterizase multe din alegerile dezastruoase de personal din China, Ulanovski l-a recrutat pe Mink ca adjunct al său. Atât Mink, cât şi un alt tovarăş american fuseseră arestaţi la fatidica întâlnire a spionilor din Copenhaga.******** Toţi cei ridicaţi de la întrunirea de la Copenhaga au primit pedepse de până la cinci ani de închisoare. Mai rău decât atât, identitatea tovarăşilor britanici care ajutaseră la înfiinţarea secţiei daneze a Departamentului 4 fusese şi ea dezvăluită.********

Arestările în masă au fost o lovitură de proporţii pentru aparatul abia pus în mişcare al lui Berzin. Copenhaga devenise unul dintre cele mai importante centre europene de spionaj ale serviciilor secrete militare sovietice, după ce ascensiunea la putere a naziştilor transformase Berlinul într-un mediu prea riscant. Biroul Vest-European (WEB) al Cominternului, aflat în clandestinitate, fusese, de asemenea, evacuat la Copenhaga.******** Toate acele

reţele fuseseră deconspirate şi acum erau inutilizabile. Necruţătorul adjunct al lui Artuzov şi, în curând, succesorul acestuia, generalul Kliment Voroşilov, a scris cuvinte aspre despre raportul Departamentului 4 cu privire la dezastru: „din această relatare neclară şi naivă, este evident că serviciile noastre secrete externe încă şchiopătă cu toate cele patru picioare”.******** Berzin şi-a înaintat demisia şi a fost retrogradat, fiind numit coamandant-adjunct al Armatei din Extremul Orient.

Prin urmare, generalul Semion Uriţki, fostul adjunct al lui Berzin, a fost cel care l-a salutat pe Sorge la întoarcerea sa triumfătoare la Moscova. Uriţki era un fost farmacist şi un pasionat romancier amator din Odessa, care făcuse carieră organizând mişcarea partizanilor Roşii împotriva celor Albi în sudul Ucrainei, în timpul Războiului Civil. La fel ca Berzin, înaintea lui, se dovedise un comandant neîndurător pe teren atunci când condusese o expediţie punitivă împotriva partizanilor antisovietici din enclavele caucaziene Cecenia şi Inguşeţia, în 1929–1930.******** Avansat la gradul de komkor (comandant de unitate sau general-locotenent), Uriţki a condus o misiune sovietică secretă în Germania în 1932, unde a negociat faza finală a instruirii militare sub acoperire a piloţilor şi a comandanţilor de tancuri germani pe teritoriu sovietic.******** Este posibil ca, în timp ce se afla la Berlin, să se fi intersectat cu Eugen Ott, care, la acea vreme, era încă implicat activ în programul de instruire sub acoperire, ca ofiţer de legătură cu Sondergruppe R.

Uriţki l-a primit pe Sorge cu un entuziasm sincer. Sorge avea impresia că noul său şef îi cercetase amănunţit trecutul şi seriozitatea informaţiilor pe care le trimisese şi fusese impresionat. În primul rând, Sorge dovedise că „activitatea de spionaj era posibilă” în Japonia. Au discutat

în detaliu „perspectivele strălucite pe care le-am întrevăzut acolo”.******** Se pare că ambii bărbaţi învăţaseră din dezastrul afacerii Noulens că unui rezident trebuie să i se permită să ia propriile decizii operaţionale, liber de o conducere sufocantă, manifestată uneori de Centru. Sorge a cerut „libertatea absolută de a stabili orice relaţii pe care le consideram necesare cu Ambasada Germaniei” şi, de asemenea, cel mai important, permisiunea oficială de a schimba informaţii cu germanii, pentru a-i câştiga încrederea lui Ott. A cerut şi ca proaspătul agent Ozaki să fie recunoscut drept „membru direct al grupului nostru” – probabil pentru a evita pericolul ca vreun funcţionar de la Departamentul 4 să-i încredinţeze lui Ozaki vreo altă însărcinare altundeva în Asia.********

Uriţki a fost de acord cu toate condiţiile lui Sorge – cel puţin, conform spuselor acestuia – promiţându-i că urma să aibă „libertate de acţiune, pentru a selecta problemele abordate, în funcţie de cum avea să evolueze şi să se schimbe situaţia”.******** Şeful a elaborat, de asemenea, o listă cu şapte întrebări care erau de o importanţă crucială pentru securitatea URSS. Care era politica Japoniei faţă de Uniunea Sovietică, atenţia fiind îndreptată în special asupra întrebării dacă Japonia plănuia sau nu să atace. Existau semne de reorganizare şi de întărire a unor unităţi ale armatei şi aviaţiei militare japoneze, care ar fi putut fi îndreptate împotriva Rusiei? Germania şi Japonia intenţionau să formeze o alianţă? Japonia plănuia să se extindă şi mai mult în China? Era posibil ca Japonia să încheie acorduri cu Marea Britanie şi cu America pentru a încercui URSS? Creştea influenţa armatei japoneze asupra clasei politice naţionale? Care era stadiul efortului de industrializare accelerată a Japoniei? Pe scurt, sarcina lui

Sorge era de a informa Moscova dacă Japonia intenţiona sau nu să invadeze URSS-ul – fie de una singură, fie în alianţă cu Germania – şi cât de bine echipată era pentru a face acest lucru.

Ultima chestiune capitală era legată de modul prin care puteau oferi comunicaţiilor de la rezidentura o bază profesională. Înainte de a pleca la Moscova, Sorge îl informase pe bietul Wendt asupra pericolelor care-l pândeau dacă rămânea în Japonia. Nu se ştie exact de ce Sorge nu i-a spus, pur şi simplu, că urma să fie concediat pentru incompetenţă. Poate că a vrut să-l ajute pe Wendt să nu se facă de râs. În orice caz, discuţia sobră avusese efectul dorit şi incompetentul Wendt îşi dăduse demisia din proprie iniţiativă. Când Sorge a început să-şi caute un nou operator radio, Wendt se întorsese deja cu bine la Moscova cu soţia sa, gata să-i ofere instrucţiuni celui care-l înlocuia.******** Pe lista scurtă a celor ce se aflau la Moscova şi aveau experienţa necesară de a lucra în mediul riscant de la Tokyo erau doar două persoane. Vechii tovarăşi din China ai lui Sorge, Sepp Weingarten şi Max Clausen.********

Exista însă o problemă. După părerea lui Sorge, Clausen era de departe un operator radio mai bun, atât din punct de vedere al aptitudinilor tehnice, cât şi al capacităţii sale de a lucra sub o ameninţare constantă. Dar în cei doi ani de când lucrase ultima dată cu Sorge la Shanghai şi Canton, relaţiile lui Clausen cu Departamentul 4 se deterioraseră până aproape de punctul de a fi rupte. Impedimentul era soţia lui Clausen, Anna. Răposatul soţ al Annei Wallenius îşi văzuse fabricile expropriate de către bolşevici, iar cuplul fusese nevoit să fugă la Shanghai cu nimic altceva în afară de ce puteau duce în mână. Max nu-i povestise niciodată Annei despre viaţa lui secretă, din

cauza urii ei faţă de comunism. Nu este de mirare că Berzin o considerase pe Anna un punct nevralgic – şi chiar pentru o vreme refuzase să-şi dea acordul pentru căsătoria dintre ea şi Max. Când, în toamna anului 1933, Clausen a fost rechemat la Moscova de la ultimul său post, de operator radio la Harbin, Departamentul 4 a încercat să insiste să o lase pe Anna în China. S-au oferit chiar să-i facă rost de o soţie de formă – o agentă sovietică –, de care avea să fie însoţit în călătoria de întoarcere la Moscova, posibil fiindcă în viza chineză se menţiona că fusese emisă o viză şi pentru soţia lui Clausen.********

Clausen s-a împotrivit şi a refuzat să plece din China fără Anna.******** Împotriva propriei voinţe, Berzin a consimţit – dovadă că specialiştii de calibrul şi cu experienţa lui Clausen erau greu de înlocuit. Dar când familia Clausen a coborât, în cele din urmă, din expresul transsiberian la Moscova, în octombrie 1933, au fost trataţi cu suspiciune. În prima seară, le-a dispărut tot bagajul, inclusiv paşapoartele.******** Anna – care a descoperit la scurt timp că soţul ei era, de fapt, ofiţer în Armata Roşie, nu în ultimul rând fiindcă acesta a început să-şi poarte uniforma în timpul plimbărilor lor prin oraş – s-a săturat repede de atracţiile din capitala socialismului.********

Lucrurile s-au înrăutăţit. După un concediu de şase săptămâni într-un sanatoriu de la Marea Neagră, Clausen a fost convocat la sediul Departamentului 4, în ianuarie 1934, şi mustrat pentru o aşa-zisă prestaţie „nesatisfăcătoare” în China. Urma să fie trimis la o fermă colectivă din interiorul Rusiei, pentru a trece printr-o perioadă de „corecţie prin muncă”. Nu este clar de ce anume Departamentul 4 depusese efortul de a-i readuce la Moscova pe cel mai bun operator radio al lor şi pe soţia acestuia, doar ca să-i trimită într-un exil umilitor. În orice

caz, în scurt timp, familia Clausen era în tren, cu destinaţia Engels – fostul Pokrov –, capitala Republicii Socialiste Sovietice Autonome a Germanilor de pe Volga. Această comunitate ciudată era populată de descendenţii coloniştilor saxoni germani, care fuseseră aduşi în Rusia în anii 1780 de către Ecaterina cea Mare. În 1934, oraşul avea fabrica de autobuze ZiU şi se mândreau cu cele două ziare municipale care apăreau în dialectul arhaic al germanilor de pe Volga.

De la gara din Engels, familia Clausen a fost dusă cu maşina 120 kilometri spre est, traversând stepele amorfe ale Volgăi, până la Krasnîi Kut, o mică aşezare de pe râul Eruslan. Şi mai la est, dincolo de nesfârşita mare de ierburi, se întindea Kazahstanul, iar mai la sud era Stalingradul. Cu siguranţă, s-au simţit ca şi cum ar fi ajuns la capătul pământului. Max a fost trimis să muncească la staţia de tractoare Krasnîi Kut, parte a nou-înfiinţatului sistem de baze răspândite în toată Rusia, care închiriau tractoare sovietice nou-nouţe fermelor colective locale.******** Acolo a pus la punct un sistem de radiotelefoane care făcea legătura între fermele împrăştiate pe o suprafaţă întinsă, o formă de retrogradare de la fosta lui activitate de instalare de transmiţătoare internaţionale secrete. Clausen a înfiinţat şi nişte radiocluburi mobile, care retransmiteau Radio Moscova şi alte programe educative pentru ţăranii curioşi din zonă. Anna şi-a găsit o slujbă cu jumătate de normă ca profesoară.********

Cuplul s-a adaptat curând la noua şi dura viaţă, revalidând rezistenţa şi stoicismul aflate pe lista de principale calităţi ale lui Clausen care îl recomandau pentru viaţa de spion. În februarie 1935, era atât de bine instalat aici, încât a ales să ignore o telegramă de la Departamentul 4, care-l

rechema la Moscova. Habar nu avea că era, în ultimă instanţă, o chemare din partea fostului său şef, Sorge. Indiferent ce scria în telegrama de la Moscova, Max în mod clar nu voia să afle. O lună mai târziu a urmat o somaţie categorică din partea lui Berzin, la care Clausen, mândru, a refuzat din nou să răspundă. În martie, şeful regional de partid a venit cu maşina de la Engels la Krasnîi Kut pentru a aduce o a treia telegramă, de data aceasta semnată de adjunctul Comisarului Poporului pentru Apărare, generalul Voroşilov însuşi.******** Omul de la partid i-a înmânat mesajul lui Clausen, spunându-i simplu:

— Deci: Max trebuie să plece înapoi la Moscova.********

Lăsând-o pe Anna acolo, Max a pornit într-o călătorie de două zile spre Centru.

Clausen l-a găsit pe Berzin, un om care nu era obişnuit să fie sfidat, într-o dispoziţie neprietenoasă. (Clausen nu ştia, dar Berzin se confrunta cu consecinţele dezastrului de la Copenhaga şi era pe punctual de a demisiona.) Generalul l-a întrebat pe Clausen de ce ignorase ordinele de două ori.

— Le-am ignorat fiindcă poziţia mea era stabilă, iar viaţa era din ce în ce mai bună în Republica Volga, i-a spus Clausen plin de curaj şefului său – sau, cel puţin, aşa avea să susţină în faţa anchetatorilor japonezi. Prin urmare, nu voiam să mă întorc la Moscova.********

Întâlnirea a reprezentat „răscrucea dintre a duce o viaţă de muncitor onest şi a fi trimis în străinătate ca spion internaţional”, scria Clausen în memoriile sale după război. De fapt, în calitate de ofiţer activ supus disciplinei militare, în mod oficial, nu avea de ales. Berzin i-a ordonat să se

întoarcă la şcoala de radio din suburbiile Moscovei, unde l-a găsit pe fostul său tovarăş, Weingarten, studiind structura şi capacitatea transmiţătoarelor americane şi – cu siguranţă, un indiciu în privinţa planurilor Departamentului 4 – receptoarele japoneze pe unde scurte.

O lună mai târziu, spre surpinderea lui Clausen, a apărut fostul său şef, Sorge. Consecvent obiceiului său de la Shanghai, a ales să-şi intervieveze cei doi operatori la un bar de lângă şcoala radio. La sfârşitul întâlnirii lor, era clar că pe Clausen îl dorea Sorge ca operator radio la Tokyo.******** Clausen, care întotdeauna îl plăcuse şi îl respectase pe Sorge, a consimţit. Avea să fie cea mai importantă misiune a lui Clausen, o misiune finală.

Sorge şi Katia au plecat, aşa cum îi promisese el, într-o scurtă vacanţă în staţiunea Gagra, de la Marea Neagră. După spusele surorii ei, Marfa, Sorge i-a zis Katiei că uita în ce limbă trebuia să vorbească în momentul în care se trezea într-un hotel dintr-un oraş străin. „Îşi amintea, bineînţeles, dar [Katia] a decis că îl lăsau nervii”, scria sora ei. În orice caz, Katia i-a spus Marfei că, în mare, soţul ei îi părea o „persoană calmă, liniştită, echilibrată”.********

În timpul verii, Sorge şi-a văzut foştii tovarăşi. Printre aceştia erau Ignace Reiss, născut Nathan Markovic Porecki, unul dintre fondatorii Departamentului 4 şi unul dintre agenţii clandestini sovietici de seamă, şi soţia sa Elizabeth.******** Reiss lucrase cu Sorge la Moscova, în 1933, şi este mai mult decât posibil să se fi ştiut din Berlin, încă de la sfârşitul anilor 1920. Sorge s-a întâlnit şi cu fostul său protector de la Comintern, Otto Kuusinen, şi cu Grigori Smoleanski, fostul prim-secretar al Comitetului Central al partidului. Nici unul dintre cei doi conducători ai

Comintern nu avea cum să fie optimist în privinţa viitorului. Stalin, având permanent suspiciuni faţă de Comintern, deţinea acum controlul de necontestat asupra partidului. În acelaşi timp, Cominternul însuşi virase spre ceea ce în curând avea să se numească „deviaţia spre dreapta” – dorinţa eretică de a încheia înţelegeri cu partidele de stânga care nu erau controlate de sovietici, în faţa ameninţării fasciste tot mai clare. Grigori Zinoviev fusese deja înlăturat, în timp ce fostul şef de la Comintern, Nikolai Buharin, fusese eliminat din politică şi la acea vreme era redactorul publicaţiei Izvestia. Străinii, chiar şi comuniştii loiali, erau trataţi cu o suspiciune făţişă.

La mijlocul lunii iulie, hotelul Lux se umplea de delegaţi din toată lumea, care soseau la Moscova pentru Congresul al VII-lea al Cominternului. Departamentul 4 îi ordonase lui Sorge să nu se amestece. Noua sa misiune în Japonia era mult prea importantă pentru el ca să se expună chiar şi membrilor loiali ai partidului, doar pentru plăcerea – în cuvintele raportului despre dezastrul de la Copenhaga – de „a se reuni cu vechi prieteni”. Chiar şi fostul său recrutor de la OMS, Manuilski, a consimţit, opunându-se, de asemenea, cererii lui Sorge de a participa la conferinţă. Atât de strictă era securitatea din jurul noii şi preţioasei acoperiri a lui Sorge din Japonia, încât fusese şters de pe toate listele, cu excepţia celor mai secrete liste cu membrii Partidului Comunist al Uniunii Sovietice.

Este posibil ca şi Uriţki să-l fi protejat pe Sorge, ţinându-l departe de un Comintern din ce în ce mai slab. La congres, ca o sfidare la adresa direcţiei trasate de Stalin, conducătorul partidului bulgar, Gheorghi Dimitrov, şi omologul său italian, Palmiro Togliatti, au insistat să susţină o nouă politică de formare „a fronturilor populare” cu simpatizanţii de stânga – în opoziţie cu „fronturile

unite”, construite doar cu partidele muncitoreşti acceptate de sovietici. Ei erau susţinuţi în acest act de sinucidere politică de către Manuilski. Strategia, o adevărată erezie pentru stalinişti, a fost aprobată în unanimitate de către delegaţi. Ideea de a uni forţele socialiste era, de fapt, una extrem de înţeleaptă. Curând, avea să dea rezultate în Europa, ducând la alegerea în Franţa a prim-ministrului de stânga Léon Blum, în 1936, şi la victoria Frontului Popular, de stânga, din Spania. Dar, pentru Stalin, orice mişcare care nu era controlată direct de el constituia o anatemă. Susţinând fronturile populare, Cominternul îşi semnase, de fapt, condangarea la moarte. Stalin punea deja la cale distrugerea conducerii acestuia. Cel de-al VII-lea Congres al Cominternului avea să fie şi ultimul.

În august 1935, exact când congresul se apropia de final, Sorge şi-a asumat riscul de a se întâlni cu comunistul finlandez Niilo Virtanen, un vechi prieten de la secretariatul IKKI. Relatarea – deşi la mâna a doua – acestei întâlniri, venită prin intermediul fostei soţii a lui Otto Kuusinen, Aino, sugerează că Sorge era departe de a fi entuziasmat de reîntoarcerea sa în Japonia şi că începuse să aibă îndoieli serioase cu privire la relaţia sa cu Uniunea Sovietică. Cei doi bărbaţi s-au întâlnit la hotelul Bolşaia Moskovskaia şi au băut straşnic. Virtanen şi-a mărturisit neliniştea faţă de distrugerea Cominternului şi dezamăgirea în privinţa lui Stalin. Sorge, la rândul său, a recunoscut că obosise să lucreze ca spion. Virtanen i-a spus ulterior lui Aino că Sorge se plânsese că voia să părăsească serviciile secrete sovietice, dar că nu putea face aşa ceva. Simţea că este în pericol în Uniunea Sovietică, dar nu putea fugi în Germania. Tradiţia hagiografică sovietică ni-l prezintă pe Sorge drept un profesionist rece, decis şi neîndurător, păianjenul ţesând

neobosit plasa amăgitoare. Dar, în realitate, Sorge era la fel de mult prizonierul reţelei pe care o construise ca oricare dintre agenţii pe care îi fermecase şi sedusese. În timp ce se pregătea să plece la Tokyo, Sorge şi-a dat seama că nu avea altă alternativă decât să-şi continue misiunea, în ciuda negrelor sale presimţiri.********

Când Sorge i-a dat Katiei vestea plecării, aceasta a chemat-o pe prietena ei, Vera, să o consoleze.

— Vino, i-a spus Katia printre lacrimi prietenei sale. Richard pleacă, iar eu rămân aici.********

Îi promisese oare Sorge Katiei că-l va putea urma în Japonia, aşa cum făcuseră soţia lui Vukelić şi cea a lui Wendt? Dacă era aşa, fusese o propunere imposibilă. Centrul nu i-ar fi permis niciodată agentului său de top să ia cu el în misiune o soţie sovietică. Drept concesie, Uriţki i-a promis lui Sorge că nu avea să stea plecat mai mult de doi ani. Au fost, de asemenea, de acord ca, în mod regulat, curierii să asigure schimbul de corespondenţă personală dintre Sorge şi Katia, ca legătura lor să rămână cât mai strânsă. Uriţki a confirmat şi faptul că Sorge şi echipa sa urmau să dea socoteală doar Departamentului 4, „şi nu aveam nici o obligaţie de a primi instrucţiuni din altă parte, [...] nici chiar dacă Stalin însuşi mi-ar fi dat ordine”.********

La sfârşitul lunii august, Sorge a trebuit să plece în Japonia. După spusele surorii Katiei, Marfa, Sorge a rugat-o să-i coasă un pachet mare cu bani în căptuşeala hainei sale, înainte de a pleca. „«Ce mulţi bani îţi încredinţează», a spus Katia. «Îmi încredinţează mai mult decât bani», a răspuns Richard, nu lipsit de mândrie.”********

Din scrisorile lor ulterioare ştim că despărţirea lui Sorge de Katia a fost dureroasă. „A trecut un an de când te-am lăsat, în acea dimineaţă, devreme”, îi scria Sorge soţiei sale în august 1936. „Mă simt tot mai aproape de tine, mai aproape decât am fost vreodată. Vreau să mă întorc la tine. Dar viaţa noastră nu este condusă de dorinţele noastre personale – în mod regretabil, acestea trebuie să treacă pe plan secund.”******** Sorge nu era suficient de ipocrit să pomenească de datorie, comunism sau de apărarea Patriei, în ciuda faptului că atât el, cât şi Katia ştiau că scrisorile lor erau citite de Departamentul 4, care le asigura şi transmiterea acestora în secret. Îi spusese în particular lui Virtanen că se simţea prins în cursă; îi spusese Katiei că visa să se stabilească la Moscova şi să ducă o viaţă de om de ştiinţă. Cel mai probabil, Sorge credea că plecarea sa avea să fie ultima şi că urma să se întoarcă în curând. Încă doi ani şi avea să poată preda altcuiva rezidentura. Datoria sa comunistă şi internaţionalistă fiind plătită după aproape 20 de ani de muncă în slujba partidului, Sorge avea tot dreptul să-şi aştepte cu nerăbdare onorabila pensionare. Mai important, poate că el sperase că încă doi ani aveau să fie de ajuns pentru a goni demonii din firea lui – setea de pericol, chemarea băuturii, a berăriilor şi a bordelurilor – şi fiorul narcotic, cu care se pare că se hrănea, al nenumăratelor sale trădări ale celor din jur.

Sorge a petrecut câteva zile la Berlin, unde şi-a vizitat mama şi sora. La Amsterdam şi-a distrus – sau poate şi-a predat – paşaportul austriac şi s-a îmbarcat pe un vapor spre America, folosindu-şi propria identitate.******** S-a oprit la croitorul din New York pentru a-şi lua costumul cel nou, dar a uitat că îl comandase pe celălalt nume. Croitorul nu a părut deranjat de această discrepanţă.

„Oamenilor din Statele Unite nu li se pare ciudat ca aceeaşi persoană să folosească două nume diferite”, nota sec Sorge în memoriile sale.********

Sorge a sunat-o pe Hede Massing, vechea lui prietenă din perioada petrecută la Berlin, care lucra acum sub acoperire în New York.

— Dar cum m-ai găsit? a exclamat ea, când a auzit vocea cunoscută.

Sorge a râs şi atât. S-au întâlnit la Café Brevoort, situată la intersecţia East 8th Street cu 5th Avenue, în Manhattan. Massing şi-a găsit colegul foarte schimbat. „Se transformase într-un beţiv gălăgios”, va scrie ea mai târziu. „Mai avea foarte puţin din farmecul savantului romantic idealist, deşi arăta incredibil de bine. Ochii lui albaştri, reci, uşor migdalaţi şi cu sprâncene groase îşi păstraseră calitatea de a părea amuzaţi fără absolut nici un motiv. Părul îi era încă des şi castaniu, dar îi căzuseră obrajii şi gura lui extrem de senzuală.”******** Au stabilit să se mai întâlnească o dată la New York înainte de plecarea lui, dar Sorge nu a mai apărut la acea întâlnire. Aceasta avea să fie ultima oară când se vedeau.

Massing, This Deception, p. 68.

„Extrase”, Partea a XV-a, Însemnările lui Sorge, pp. 201–203, Grupul de înregistrări 319, nr. dosar 923289, Partea 37, cutia 7482.

„Extrase”, Partea a XV-a, Însemnările lui Sorge, p. 202; Prange et al., Target Tokyo, p. 125.

„Sorge Memoir”, Partea a II-a, p. 5.

Fotograful norvegian Eirik Sundvor a imortalizat Moscova sovietică în 1935. Multe dintre fotografiile sale sunt păstrate în arhivele municipale din Trondheim, Norvegia.

Comrade Sorge: Documents and Memoirs, pp. 20, 21.

Comrade Sorge: Documents and Memoirs, p. 21.

Comrade Sorge: Documents and Memoirs, p. 27.

Comrade Sorge: Documents and Memoirs, p. 21.

Jan Valtin, Out of the Night, Londra, 1941, p. 276.

Mink a fost judecat împreună cu un alt american, Nicholas Sherman, şi condangat la 18 luni de închisoare pentru spionaj în numele unei puteri străine (New York Times, 31 iulie 1935). După ce şi-a executat pedeapsa, Mink s-a întors la Moscova, de unde a fost trimis la Barcelona. Sub numele de Alfred Herz, a fost la acea vreme acuzat public de către anarhişti de organizarea a două asasinate politice. După ce şi-a îndeplinit cu succes misiunea în Spania, despre Mink se face referirire că în aprilie 1938 se afla în drum spre Mexic. De asemenea, a fost suspectat că a jucat un rol principal în punerea la cale a asasinării lui Lev Troţki – dar, dacă se afla în Mexic la acea vreme, a reuşit să rămână complet sub acoperire. A se vedea A.I. Kolpakidi, D.P. Prohorov, Imperiia GRU, Moscova, 1999, capitolul 8.

TNA, HW 17/18, radiotelegramă Londra–Moscova, 18 mai 1935.

Volodarski, Stalin’s Agent, p. 22.

D.P. Prohorov, Skolko Stoit Prodat’ Rodinu?, St. Petersburg, 2005.

Yu. Geller, „On the 70th Anniversary of the Birth of S.P. Uritskii”, Krasnaia Zveda, 2 martie 1965. Uriţki a fost ucis în timpul epurărilor staliniste.

Kolpakidi şi Prohorov, Imperiia GRU, p. 87.

Toshito (ed.), Gendai-shi Shiryo, vol. 1, p. 358.

„Sorge Memoir”, Partea a II-a, p. 27; Toshito (ed.), Gendai-shi Shiryo, vol. 1, p. 356; „Extrase”, Interogatoriul lui Richard Sorge, 22 decembrie 1941, p. 28.

„Sorge Memoir”, Partea a II-a, p. 27; Toshito (ed.), Gendai-shi Shiryo, vol. 1, pp. 236, 361.

„Sorge Memoir”, Partea a II-a, p. 27; „Extrase”, Interogatoriul lui Richard Sorge, 22 decembrie 1941, p. 28.

Toshito (ed.), Gendai-shi Shiryo, vol. 3, p. 61.

„Extrase”, Partea a XVI-a, Însemnările lui Clausen, p. 246, Grupul de înregistrări 319, nr. dosar 923289, Partea 37, cutia 7482; „Extrase”, Interogatoriul lui Richard Sorge, 20 decembrie 1941; Deakin, Storrey, Case of Richard Sorge, p. 156.

„Sorge Spy Ring”, p. A709.

Toshito (ed.), Gendai-shi Shiryo, vol. 3, pp. 55–56, 437, 455–456.

Toshito (ed.), Gendai-shi Shiryo, vol. 3, pp. 55–56, 437, 455–456; ibid., pp. 36, 458.

Toshito (ed.), Gendai-shi Shiryo, vol. 3, pp. 57–58.

Toshito (ed.), Gendai-shi Shiryo, vol. 3, p. 58.

Clausen spune aprilie, dar Berzin demisionase deja la acea vreme. Aşadar, fie conversaţia sa cu Berzin a avut loc mai devreme decât îşi amintea el, fie chiar a avut loc în aprilie, dar cu Uriţki. Este mult mai probabil ca Max să fi confundat mai degrabă data decât identitatea interlocutorului său în această confruntare care i-a schimbat viaţa.

„Extrase”, Partea a XVI-a, mărturia lui Clausen, original p. 560, Grupul de înregistrări 319, nr. dosar 923289, cutia 5 F8–18.

Toshito (ed.), Gendai-shi Shiryo, vol. 3, p. 59.

Toshito (ed.), Gendai-shi Shiryo, vol. 3, p. 62.

Comrade Sorge: Documents and Memoirs, p. 32.

Whymant, Stalin’s Spy, p. 72.

Whymant, Stalin’s Spy, p. 73.

Comrade Sorge: Documents and Memoirs, p. 29.

Toshito (ed.), Gendai-shi Shiryo, vol. 1, pp. 352–353. Sorge a păstrat această informaţie pentru sine până când a fost sigur că nu îi vor preda cazul la Kempeitai.

Comrade Sorge: Documents and Memoirs, p. 32.

Comrade Sorge: Documents and Memoirs, p. 29.

„Extrase”, Partea a XV-a, Însemnările lui Sorge, p. 201.

„Extrase”, Partea a XV-a, Însemnările lui Sorge, p. 202.

Massing, This Deception, pp. 67–68.

Capitolul 10. Hanako şi Clausen

Un aventurier vesel, depravat, cu o minte strălucită şi o aroganţă de necontestat.*****

Hans-Otto Meissner despre Sorge

În timp ce Sorge era plecat în Rusia, Ozaki şi Miyagi fuseseră ocupaţi să-şi consolideze propria reţea de spionaj. Ozaki l-a invitat pe Kawai la o cină conspirativă la restaurantul Sakai, lângă iazul Ueno din Tokyo, unde i l-a prezentat pe jurnalist lui Miyagi drept „un artist din Franţa”.******** După o seară în care au băut straşnic, cei trei s-au dus la un machiai – un fel de bar rău famat –, unde au chemat două tinere gheişe să îi distreze. Miyagi a cerut una rotunjoară, corpolentă.******** În ziua următoare, cei trei s-au întâlnit din nou, conspiraţia lor tovărăşească fiind pecetluită de cheful din noaptea precedentă. Kawai a fost iniţiat în metodele echipei mai mari de informatori a lui Miyagi, consimţind că, în calitate de japonezi, nu era nevoie să se întâlnească pe ascuns, aşa cum erau obligaţi când se vedeau cu Sorge. Kawai urma să vină la atelierul lui Miyagi ori de câte ori avea ceva de raportat, iar Miyagi urma să-şi ia notiţe pe mici

bucăţi de hârtie, pe care avea să le ascundă printre pensule şi vopsele.********

Miyagi se străduia şi să execute ordinul lui Sorge de a furniza „informaţii despre armata japoneză pornind de la documente şi broşuri”.******** S-a dovedit că o cantitate impresionantă de informaţii evident sensibile era – aşa cum ştie orice corespondent străin – disponibilă în domeniul public, dacă ştiai unde să cauţi. De la o librărie de specialitate din Kanda, Miyagi a cumpărat reviste şi broşuri militare şi tehnice pline de articole scrise „de ofiţeri din armata japoneză despre introducerea armelor sovietice, despre structura forţelor Roşii şi despre noile arme ale Franţei, Germaniei şi Angliei”. Miyagi i-a dat fragmentele importante lui Akiyama, ca să le traducă în engleză pentru şef.********

Ozaki a redescoperit şi o veche cunoştinţă, Shinotsuka Torao, care deţinea o făbricuţă în suburbia industrială Kansai a oraşului Tokyo, unde se producea echipament militar. Pretinzând că avea nevoie de informaţii tehnice pentru studiile sale de la Asociaţie, Ozaki i-a cerut ajutorul lui Shinotsuka – prezentându-i-l pe Miyagi ca student la academia militară, care „îl ajuta în munca lui”.******** Bucuros să-şi îndeplinească datoria faţă de patrie, noul informator fără voie s-a dovedit a avea o mulţime de cunoştinţe. În timpul cinelor din Ginza, Shinotsuka i-a spus lui Miyagi totul despre cele mai noi aparate de zbor ale Japoniei, Kawasaki 88 şi Mitsubishi 92, precum şi numerele exacte, armamentul şi potenţialul flotei de bombardiere ale armatei şi detalii despre efectivul marinei de „avioane de recunoaştere, avioane de cercetare, avioane de atac, avioane de vânătoare şi bombardiere torpiloare”. La o întâlnire ulterioară, vorbăreţul proprietar de fabrică a împărtăşit detalii despre dispunerea şi locaţiile unităţilor

de zbor ale armatei şi despre bazele marinei de la Yokosuka, Kasumigaura, Sasebo şi Omura. A pălăvrăgit şi despre noile portavioane ale marinei, Akagi şi Kaga – care şase ani mai târziu aveau să producă mari pagube la Pearl Harbor.********

Cu un asemenea filon preţios de exploatat, Miyagi a trebuit să rămână la Tokyo şi să-şi amâne planurile de a merge prin ţară ca să adune informaţii militare. A încercat să-l convingă pe Kawai să meargă în locul lui, deghizat în vânzător ambulant de cărţi, dar Kawai nu a împărtăşit de la început etica prietenului său referitoare la munca lor specifică şi nici devotamentul acestuia faţă de cauză. „Convingerea comunistă a lui Kawai era slabă şi nici viaţa lui privată nu era prea în regulă”, avea să le spună Miyagi anchetatorilor săi. „Prin urmare, din perspectiva activităţilor de spionaj, nu se putea avea încredere în el.”******** Habar nu avea câtă durere urma să îndure în curând Kawai din partea torţionarilor săi de la poliţie ca să păstreze în siguranţă secretele lui Miyagi şi ale lui Sorge.

Sorge s-a întors la Tokyo la începutul lui septembrie 1935. Defilând în noul său costum american, părea că este acelaşi burlac gălăgios dintotdeauna. Faţă de bunii săi prieteni germani, a lăudat femeile americane, glumind că „acolo fetele au crescut bine!” Nu a avut însă nici o posibilitate de comunicare cu Centrul de la Moscova – sau cu Katia – până la sosirea lui Clausen, mai târziu, în acel an.

În seara de 4 octombrie, Sorge şi-a sărbătorit cea de-a patruzecea aniversare la Das Rheingold, pe strada Chome, nr. 5, în Ginza de Vest. Stătea cu proprietarul, „Papa Keitel”, care reamenajase recent localul, ca să reflecte atmosfera vremurilor: un steag mare cu svastica nazistă

era arborat în spatele barului; fotografii înrămate cu Adolf Hitler decorau separeurile în care nemţii care tânjeau după casă şi clienţii japonezi curioşi dădeau pe gât bere şi înfulecau cârnaţi.******** Chelneriţa lui Sorge din seara aceea, îmbrăcată într-o uniformă ce consta din fustă şi corset tradiţional bavarez, era Hanako Miyake.******** Era drăguţă şi suplă, cu o faţă rotundă, marcată de două aluniţe, pe nas şi lângă ochi. Patronul îi dăduse numele german „Agnes”. Cu o înălţime de un metru 65, Hanako era înaltă pentru o femeie japoneză şi îi era ruşine cu înălţimea ei. Primul lucru pe care l-a observat ea la Sorge au fost umerii laţi şi părul vâlvoi. Chipeşul străin arăta „a neamţ până în măduva oaselor”, îşi amintea Hanako, atunci când a fost intervievată, în 1965.******** Sorge a comandat şampanie. Keitel s-a întors spre chelneriţă, ca să-i transmită comanda.

— Agnes, a spus el, astăzi acest om a împlinit 40 de ani. Este ziua lui.

Sorge a dat din cap afirmativ, zâmbind larg, şi a zis:

— So des, so des („Aşa este, aşa este”).

Hanako a întrebat o altă chelneriţă:

— Cine este străinul care vorbeşte cu Papa? E prima oară când vine aici?

Colega ei, „Berta”, a răspuns că „obişnuia să vină des aici, dar n-a mai venit în ultima vreme. Este o persoană foarte drăguţă. [...] Nu vorbeşte japoneza, dar este foarte generos.”********

Hanako a dus şampania la separeul lui Sorge, apoi a luat un mic scaun pliant de la una din mesele apropiate şi li s-a alăturat celor doi bărbaţi. Au desfăcut şampania şi au băut în sănătatea lui Sorge. Hanako avea să-şi amintească ulterior, în cel mai mic detaliu, prima ei întâlnire cu Sorge:

— Tu eşti Agnes? a întrebat Sorge.

— Da, eu sunt, a răspuns ea.

— Eu sunt Sorge, a replicat el, strângându-i mâna.

În urechile ei de japoneză, vocea lui a sunat cam răguşită şi discordantă, declara Hanako la interviu, dar tonul lui era blând şi „întregul lui comportament dovedea un om bine-crescut”.********

— Câţi ani ai, Agnes? a întrebat Sorge în engleză.

— Am 23 de ani, a răspuns Hanako, folosindu-şi puţinele cunoştinţe de limba germană (avea, de fapt, 25, dar Papa îşi instruise fetele să-şi mai reducă vârsta cu vreo câţiva ani).********

Sorge a zâmbit când i-a auzit accentul şi a început să discute cu frumoasa chelneriţă, fără să-şi dea seama că Hanako înţelesese doar două fraze în germană: „Sunt foarte fericit azi” şi „Agnes, ce ţi-ar plăcea? Vreau să-ţi cumpăr un cadou.”

— Te rog să-mi dai un disc, a spus ea.

— Să mergem să-ţi cumpărăm unul mâine.

Lui Hanako îi plâcea mult muzica. La fel şi lui Sorge. Şi-a scos un carneţel şi a notat ora la care urmau să se

întâlnească a doua zi, la magazinul de discuri preferat al lui Sorge. La sfârşitul serii, a lăsat un bacşiş uimitor de consistent, pe care Hanako l-a împărţit cu „Berta”.******** Îngrijorată ca Sorge să nu-şi fi făcut un obicei din a agăţa chelneriţe, Hanako a chestionat-o pe Berta dacă „acelui străin îi place cineva anume în mod special din acest bar? [...] Are vreo favorită?”

— Dora obişnuia să-l servească uneori, când venea aici, a răspuns „Berta”. Dar fiindcă nu cere pe nimeni anume să-l servească, nu cred că are vreo favorită.********

Hanako l-a găsit pe Sorge la magazinul de muzică, ascultând discuri, când a sosit ea. El i-a spus că poate să-şi aleagă orice dorea, aşa că a găsit trei discuri cu arii cântate de unul din tenorii ei preferaţi, Beniamino Gigli. Sorge a adăugat sonatele lui preferate pentru pian şi vioară.

— Îmi place foarte mult Mozart, i-a spus el. Te rog să le accepţi şi pe acestea.********

Sorge i-a sugerat să meargă la cină, iar „Agnes” a acceptat. S-au dus la Lohmeyer, restaurantul german pe care Sorge îl frecventa deseori cu Wenneker şi cu Ott. Hanako era timidă – cu atât mai mult cu cât o femeie japoneză care se plimba cu un occidental atrăgea priviri curioase şi dezaprobatoare. În plus, între engleza şi germana şovăielnică a lui Hanako şi japoneza elementară a lui Sorge, aproape că nu exista o punte de legătură. Cu toate acestea, când Sorge i-a propus altă întâlnire, a fost de acord. După cină, cu lipsa lui de respect caracteristică pentru rafinamentul burghez, i-a spus că trebuie să se ducă la birou, la Domei, Agenţia japoneză de presă, şi, prin urmare, că nu o poate conduce acasă.

Au început să se vadă regulat, deşi luni întregi Sorge s-a abţinut să-i facă avansuri sexuale sfioasei tinere. Pentru Hanako avea să fie o relaţie fatidică, o relaţie care îi va schimba viaţa. Pentru Sorge, mai puţin. La primele întâniri, Sorge i-a spus „Agnes”. Când Hanako i-a zis, în cele din urmă, numele său adevărat, Sorge a crezut din greşeală că Miyake era prenumele ei, aşa că a început să o numească „Miyake” şi a continuat chiar şi după ce ea îl corectase. Nu avea nimic împotrivă, spunând că şi ei i se părea că Hanako – întrucât însemna „floricică” – era „un nume de copil”.********

*

Clausen pornise spre Japonia, via Shanghai, în septembrie. Deşi „s-a simţit extrem de mândru” că fusese numit operator radio la o staţie atât de importantă, trebuie să fi avut sentimente amestecate fiindcă părăsea Rusia.******** Departamentul 4 îi interzisese să o ia pe Anna cu el, ţinând-o efectiv ostatică, deşi el avusese un comportament ireproşabil. Cu o şi mai mare lipsă de sensibilitate, Uriţki îi sugerase foarte senin să divorţeze de actuala lui soţie şi „să-şi ia o femeie germană. [...] Dacă vrei, îţi fac eu cunoştinţă cu una.”******** Clausen a refuzat fără echivoc şi, în schimb, a aranjat să se vadă cu Anna la Shanghai în noiembrie, unde aveau să fie oficial soţ şi soţie, departe de controlul enervant al lui Uriţki.

Departamentul 4 i-a pus la dispoziţie lui Clausen două paşapoarte reale, unul austriac şi unul canadian, în care era aplicată fotografia lui Clausen. I-au dat şi 1 800 de dolari americani. Un lucru nu şi-a luat: componente radio, întrucât Clausen plănuia să improvizeze un radio folosind

piesele adunate de Wendt şi lăsate pentru a fi ridicate din Yokohama. La fel ca Sorge, a călătorit prin New York, unde a fost contactat de un agent sovietic pe nume Jones, care s-a oferit să-i mai dea ceva bani. Nechibzuit, Clausen a refuzat. După ce a primit o amendă de 300 de dolari de la poliţia vamală americană din San Francisco, pe 14 noiembrie – nu este clar motivul –, şi-a dat seama că acum nu mai avea banii necesari ca să o aducă pe Anna de la Shanghai la Tokyo şi să-şi facă un cămin împreună în Japonia.******** Până la urmă, Clausen nu ar fi trebuit să se îngrijoreze de lipsa acestor bani. Când nava de linie Tatsuta Maru a acostat la Shanghai, Anna nu era nicăieri. De-abia în primăvara anului 1936, autorităţile sovietice, împotriva voinţei lor – şi la insistenţa lui Sorge –, i-au acordat, în cele din urmă, Annei viza de ieşire. Clausen a pornit singur spre Japonia.

Fiindcă Sorge nu avusese nici o posibilitate de comunicare cu Centrul înainte de sosirea operatorului său radio, aranjaseră ca şeful să-l aştepte pe Clausen în fiecare marţi seară la barul Blue Ribbon din Sukiyabashi.******** Clausen a sosit la sfârşitul lunii noiembrie, cu câteva zile înainte de întâlnire. A decis să-şi petreacă timpul mergând la o petrecere la Clubul German, unde fusese invitat de un pasager german. Acolo, Clausen a fost surprins să se ciocnească de fostul şi viitorul său şef, îmbrăcat ca un vânzător berlinez de cârnaţi, decorat cu şiruri de cârnaţi din carton şi într-o dispoziţie exuberantă. Cei doi bărbaţi s-au ignorat unul pe celălalt, până când au fost prezentaţi în mod oficial de directorul clubului, o întâlnire publică prin care, din fericire, s-a eliminat nevoia de a ascunde faptul că se cunoşteau deja.

Clausen şi-a închiriat o locuinţă la apartamentele Bunka şi a început să-şi construiască emiţătorul improvizat. Deşi

era despărţit de „Anni” a lui, „abilitatea tehnică şi entuziasmul lui pentru muncă nu cunoşteau limite”, scria Sorge.******** Aparatul radio pe care l-a înjghebat semăna poate cu un instrument de-al lui Heath Robinson********, dar era de o eficienţă extraordinară. Pe post de receptor, Clausen a folosit un radio obişnuit de fabricaţie japoneză, renunţând la carcasă şi la difuzor în favoarea căştilor, căruia i-a adăugat trei lămpi produse în America – pe care le găsise într-un magazin de piese radio – pentru a-l face apt pentru recepţia pe unde scurte. Emiţătorul era o placă de bachelită prinsă de o cutie din lemn, lămpile şi bobinele fiind uşor detaşabile. Bobinele de reglaj erau făcute din conductă de cupru pentru benzină, folosită la automobile, pe care o cumpărase de la un magazin de feronerie din Kyobashi-ku. Întregul aparat era făcut să încapă într-o valiză.******** Când poliţia japoneză a capturat, în cele din urmă, emiţătorul lui Clausen, un specialist radio oficial l-a numit „unul dintre cele mai ciudate conglomerate de piese disparate pe care l-am văzut vreodată – un amestec teribil de materiale, care includea una sau două sticle de bere şi alte diverse obiecte”.********

În timp ce Clausen asambla radioul care avea să devină vital pentru operaţiunile reţelei de spionaj, o înlănţuire de evenimente care ar fi putut arunca în închisoare tot grupul lui Sorge a fost catalizată de arestarea unui modest informator al Cominternului din Manciuria. În 1933, înainte să lucreze pentru Sorge, Kawai fusese trimis într-o misiune de strângere de informaţii în China de Nord şi în Manciuria de către Ozaki şi Smedley. În timpul acestei călătorii, Kawai îl recrutase pe un oarecare Tatsuoki Soejima ca asistent. Doi ani mai târziu, în toamna anului 1935, Soejima fusese ridicat de poliţia din Manchukuo din Hsinking, fiind bănuit de transmiterea secretelor militare

către Comintern. În timpul brutalului interogatoriu, Soejima, speriat, a menţionat vechea lui relaţie cu Kawai. O cerere oficială de a-l aduce pe Kawai pentru a fi interogat a fost transmisă de la Consulatul Japonez din Hsinking către poliţia din Tokyo.********

În zorii zilei de 21 ianuarie 1936, opt poliţişti s-au năpustit în apartamentul lui Kawai din Suginami-ku şi l-au târât afară din pat. După câteva zile petrecute la secţia de poliţie din Suginami, a fost transportat în mai multe etape nu tocmai plăcute în Manciuria, ajungând două săptămâni mai târziu într-o închisoare din Hsinking, Manchukuo, pentru a răspunde la 37 de acuzaţii de spionaj.******** Kawai a fost bătut de doi poliţişti cu o bară din fier, în timp ce anchetatorul îi urla întrebările. Chiar şi în agonia sa, Kawai şi-a dat seama că anchetatorii lui nu aveau nici o bănuială în privinţa activităţilor sale recente de spionaj pentru Sorge la Tokyo. A negat că ar avea vreo cunoştinţă despre activităţile Cominternului din China. Pentru a-i deruta, a pretins că era un Shina ronin – membru al uneia dintre societăţile patriotice secrete de extremă dreaptă, care avea o reputaţie sinistră şi se bucura de o protecţie aproape oficială din partea armatei Kwantung. După o oră de tortură, Kawai leşinase. Dar nu spusese nimic despre Sorge. Dintre toţi membrii reţelei care au ajuns să fie interogaţi, Kawai a fost singurul care nu a vorbit niciodată.

Arestarea lui Kawai şi dispariţia sa în sistemul penitenciar din Manciuria era, evident, o ameninţare existenţială pentru Sorge – dar, deocamdată, cu un deznodământ necunoscut. În timp ce aştepta să afle dacă fuseseră trădaţi sau nu de către Kawai, Sorge s-a ocupat de dificila problemă a găsirii unui loc sigur de unde Clausen să poată transmite. Orice receptor pe unde scurte putea să detecteze semnalul lui Clausen şi să stabilească direcţia

aproximativă. Localizarea cu precizie a sursei era un lucru mai complicat, necesitând cel puţin trei receptoare pentru a intercepta transmisiunea şi a face triangulaţie asupra originii. Pentru a îngreuna munca poliţiei, emiţătorul trebuia să se afle într-o zonă intens populată a oraşului. Semnalul trebuia să fie transmis dintr-o clădire din lemn, şi nu una din beton, cu structură din oţel. De asemenea, transmisiunea trebuia să fie făcută dintr-o casă cu cel puţin două etaje, deoarece atracţia magnetică a Pământului ar fi înghiţit un semnal trimis de la nivelul solului.******** Sorge şi Clausen s-au gândit chiar să folosească locuinţa lui Sorge ca bază, dar au renunţat rapid la această idee, deoarece şeful era foarte posibil să primească vizite neaşteptate de la tovarăşii săi de băutură germani de la ambasadă şi din presă, şi, de asemenea, din cauza periculoasei vecinătăţi cu staţia de poliţie Toriizaka.

Sorge a decis să-i ceară lui Gunther Stein, un coleg jurnalist, permisiunea de a-i folosi apartamentul de pe Motomachi-Cho, din Azabu-Ku, pentru transmisiunile radio. Era un risc calculat. Stein era un jurnalist german cu orientări de stânga şi îl cunoaştea pe Sorge „de mult”, aşa cum le-a mărturisit Sorge mai târziu japonezilor. Stein fusese corespondent la Moscova pentru Berliner Tageblatt, dar, fiind socialist şi pe jumătate evreu, fusese concediat când venise la putere Hitler. A avut înţelepciunea de a fugi la Londra, unde s-a alăturat personalului de la News Chronicle, care l-a trimis la Tokyo în primăvara anului 1935. Sorge şi Stein s-au întâlnit întâmplător la o conferinţă de presă a Ministerului de Externe – „un eveniment extrem de fericit” pentru amândoi, cel puţin după spusele lui Sorge. Rezidentul i-a mărturisit vechii sale cunoştinţe că era „angajat în ceva mai mult decât reportajele de ştiri”. Ulterior, i-a spus lui Stein că „lucra

pentru autorităţile de la Moscova”. Sorge a raportat la Centru că Stein era „un om folositor” pe care îl „manevra [...] treptat spre participarea la munca noastră”.******** A cerut permisiunea să îl recruteze pe Stein ca membru plin al reţelei – o cerere pe care Centrul a respins-o, fără să dea nici un motiv.

Sorge, care nu putea accepta niciodată un răspuns negativ, a început să-l folosească pe Stein în calitate de colaborator şi om de ajutor cu jumătate de normă – deşi acesta era foarte reticent –, fără ca lui Sorge să-i pese de poziţia Moscovei. Rezerva lui Stein nu era deloc surprinzătoare, date fiind riscurile excesive pe care era obligat să şi le asume. Cererea lui Sorge de a instala un emiţător în casa lui Stein „l-a deranjat în mod vizibil” pe acesta, dar a fost de acord. „Eu şi Stein am discutat despre radio şi mi-a desenat o hartă, ca să-mi arate unde locuia”, mărturisea Clausen mai târziu. „L-am vizitat câteva zile mai târziu, la el acasă. [...] I-am examinat casa ca să văd dacă era potrivită pentru instalarea echipamentului radio şi am decis, cu acordul lui, să folosim două din camerele de la etaj.”********

Clausen a început să-şi testeze echipamentul în februarie 1936. Deoarece nu putea, din motive evidente, să folosească o antenă de exterior, operatorul radio a întins două sârme de cupru de şapte metri, acoperite cu cositor, pe tavanul lui Stein. Şi deşi emiţătorul era portabil, transformatorul electric de care acesta avea nevoie nu era. Prin urmare, Clausen a construit un transformator permanent în podul lui Stein – şi urma să pună la punct câte unul în fiecare locaţie de unde avea să transmită vreodată. În afară de volumul mare al transformatorului, instalaţia lui Clausen era miraculos de discretă. Putea s-o

despacheteze în zece minute şi să o demonteze în cinci.********

La o săptămână de la primele sale experimente, Clausen a intrat pentru prima oară în contact cu „Wiesbaden”, binecunoscutul emiţător militar sovietic de la Vladivostok, cu care comunicase de la Shanghai.******** Întrucât aparatul său nu avea un instrument pentru măsurarea lungimii de undă, Clausen a improvizat cu o lungime de undă de 37–39 metri pentru emisie şi 45–48 metri pentru recepţie. Aproximarea lui s-a dovedit la înălţimea situaţiei.

Funcţionarea aparatului lui Clausen era extrem de importantă, întrucât Sorge avea noutăţi cruciale de raportat. Pe 26 februarie 1936, o facţiune ultranaţionalistă din armata japoneză, sprijinită de circa 1 400 de soldaţi, încercase să dea o nouă lovitură de stat. Ofiţerii din Divizia I, care primiseră ordinul de a se deplasa în Manciuria, au căutat să-i asasineze pe câţiva membri de seamă ai guvernului. Lista neagră îi includea pe prim-ministrul ţării, amiralul Keisuke Okada, şi pe ministrul de finanţe, precum şi pe Marele Şambelan Imperial, Lordul Custode al Sigiliilor Imperiale şi pe alţi moderaţi care beneficiau de atenţia împăratului.******** Makoto Saito, Custodele Sigiliilor Imperiale, tocmai se întorsese de la cină şi de la un film la Ambasada Americană, când ucigaşii l-au împuşcat, rănind-o şi pe soţia lui, în timp ce aceasta încerca să-l apere de salva de focuri de armă. Prim-ministrul a scăpat ascunzându-se într-o toaletă, ucigaşii împuşcându-i cumnatul din greşeală. Familia lui a pretins că misiunea criminalilor avusese succes, Okada mergând deghizat în urma convoiului mortuar la înmormântarea rudei sale. Şi contele Nobuaki Makino, un apropiat al împăratului, a supravieţuit, împreună cu nepoata sa, unei ambuscade în apropierea un han de ţară, cei doi aruncându-se la vale de

pe un deal şi prefăcându-se morţi, după ce fuseseră răniţi cu focuri de armă.

În ciuda faptului că nu reuşiseră să lichideze ţintele principale, rebelii au emis o proclamaţie şocantă: „Acum este timpul să punem bazele unei creştere a puterii şi a prestigiului Japoniei”, declarau ei. „În ultimii ani, prea mulţi şi-au făcut un scop în viaţă din a strânge averi, fără a le păsa de binele general şi de prosperitatea poporului, ceea ce a făcut ca măreţia Imperiului să nu mai fie cea de altădată. [...] Venerabilii oameni de stat, magnaţii financiari, oficialii guvernamentali şi partidele politice sunt de vină pentru această stare.” Pretinzând că „era de datoria noastră să luăm măsurile corespunzătoare pentru apărarea patriei prin uciderea celor care sunt răspunzători”, ofiţerii rebeli declarau că îşi făcuseră „datoria ca supuşi ai Majestăţii Sale, Împăratul”.********

Era aceasta acea temută răsturnare de situaţie, când militariştii japonezi puseseră, în sfârşit, mâna pe putere? Ambasada Germană nu era dispusă să rişte. Hrana şi piesele de mobilier au fost duse în pivniţă, ca măsură de precauţie în caz că lupta avea să se generalizeze, iar dosarele confidenţiale au fost cărate jos, în încăperea unde se afla boilerul, ca să fie arse. Eugen Ott a trebuit să-l strecoare pe furiş pe ambasadorul Dirksen pe aleile înguste din vecinătatea ambasadei, pentru a evita filtrele de pe străzi organizate de trupele loiale care apărau Ministerul de Război, situat în apropiere.********

Când Sorge a sosit la ambasadă în ziua următoare, l-a găsit pe Ott total dezorientat de încercarea de lovitură de stat şi incapabil să înţeleagă neputinţa guvernului şi a ofiţerilor superiori ai armatei de a controla situaţia.******** Rebelii arboraseră stindardul revoluţiei (de fapt, o faţă de

masă albă de la Peers’ Club, achiziţionată cu 100 de yeni) deasupra reşedinţei prim-ministrului, ocupate acum de pucişti.********

Cu toate acestea, lovitura de stat a fost dejucată rapid. În provincie, ofiţerii suspecţi au fost imediat arestaţi înainte să-şi poată reuni trupele. Poziţiile răzvrătiţilor din Tokyo au fost înconjurate de artileria loialistă. După patru zile, revolta s-a stins într-un mod onorabil, tipic japonez: rebelii s-au predat, la promisiunea Împăratului de a le acorda iertarea. O pauză decentă de două ore a urmat capitulării oficiale, în timpul căreia se aştepta ca răsculaţii să comită sinuciderea rituală.******** Doar doi dintre ei au făcut acest lucru. 15 organizatori ai revoltei aveau, în cele din urmă, să fie executaţi – sub acuzaţia de „a fi folosit armata fără aprobare imperială” –, dar declaraţia Ministerului de Război făcută după încheierea revoltei nu cuprindea nici o promisiune de deschidere a unei anchete şi nici vreo condangare a răzvrătiţilor.********

Sub aparenţa continuităţii, totul se schimbase. Tentativa de lovitură de stat – cunoscut sub denumirea eufemistică de „incidentul din 26 februarie” – a demonstrat că armata, nu guvernul, menţinea acum echilibrul puterilor în Imperiul Japonez.******** În zilele care au urmat după eşecul puciului, Sorge s-a luptat să-i facă să înţeleagă ce se întâmplase pe şefii săi de la Moscova – şi să evalueze impactul noii ordini asupra securităţii Uniunii Sovietice.

Miyagi, artistul şi farsorul, a început să-şi arate talentul de a extrage informaţii secrete de cel mai înalt nivel din bârfele soldaţilor. I-a spus lui Sorge că el credea că revolta fusese menită eşecului chiar de la început, întrucât Tinerii Ofiţeri aveau arme prea rudimentare ca să se poată opună tancurilor, artileriei şi avioanelor loialiştilor. Ozaki, care se

întorsese recent la centrul său de cercetare după perioada petrecută în Manciuria, a reuşit să se consulte cu câţiva importanţi factori de decizie ai imperiului, pentru a realiza un tablou extrem de bine informat a ceea ce se întâmplase.

Ozaki i-a înaintat lui Sorge o lungă disertaţie cu ceea ce descoperise. A scris că revolta fusese iniţiată de ofiţeri care proveneau din zonele rurale şi care aveau o ură profundă faţă de capitalism, fiind inspiraţi de „ideologia revoluţionară” a scriitorului şi propagandistului ultranaţionalist Kazuki Kita.******** Mai practic, Ozaki a preconizat că era doar o chestiune de timp până când ofiţerii cu orientări de dreapta aveau să deţină controlul asupra armatei. Într-adevăr, pe 18 mai 1936, după demisia cabinetului în urma revoltei, armata a cerut ca ministrul de război şi al marinei din orice viitor guvern să fie ofiţeri activi. Întrucât aceşti miniştri puteau, conform legii, să-şi aleagă propriii succesori, armata se eliberase efectiv de controlul guvernului civil. Singura întrebare care avea, într-adevăr, acum nevoie de un răspuns în politica japoneză era: ce facţiune deţinea controlul armatei? Tânărul şi radicalul Grup de Acţiune, care milita pentru un război imediat cu Uniunea Sovietică, sau Grupul de Control, mai precaut?******** Miyagi credea că Grupul de Control avea să mai deţină puterea o vreme – şi avea să încline spre extinderea în China decât spre atacarea imediată a URSS-ului.********

Alături de observaţiile atât de bine documentate ale lui Ozaki şi Miyagi, şi Ott i-a arătat lui Sorge o copie a raportului confidenţial al statului major Imperial Japonez despre incidentul din 26 februarie. Folosind un aparat de fotografiat miniatural, Sorge a fotografiat raportul în biroul lui Ott – prima, dar în nici un caz ultima dată când avea să

fotografieze documente ultrasecrete ale germanilor şi japonezilor pentru a fi examinate de Kremlin. Ott i-a mai arătat lui Sorge „rapoarte foarte detaliate despre dimensiunea forţelor militare pregătite de Japonia pentru un război antirus”, care dovedeau că nici diviziile japoneze din Manciuria, în număr de opt sau nouă, nici măcar întreaga armată japoneză, care însuma pe undeva pe la 16 divizii, nu aveau suficiente forţe să intre în luptă împotriva URSS-ului – cel puţin deocamdată.********

Raportul pe care Sorge l-a scris pentru Ambasada Germaniei a fost salutat de către Dirksen, Ott şi Wenneker ca fiind o bijuterie de analiză bine informată. „În acest fel”, scria Sorge, „am reuşit să împuşc doi iepuri dintr-o lovitură, în sensul că am câştigat încrederea germanilor, studiind şi scriind. [...] În acelaşi timp, am spionat materiale valoroase.”******** O copie a fost trimisă generalului Thomas la Berlin, care a solicitat în mod oficial şi mai multe lucrări de o asemenea calitate. Protecţia lui Thomas i-a oferit lui Sorge scuza perfectă pentru cercetarea dosarelor ambasadei în căutarea de informaţii pe care să le împărtăşească apoi cu Ozaki – şi, bineînţeles, cu Moscova. Ca să pună capac la toate, Sorge a scris şi un lung articol despre „Revolta armatei din Tokyo”, care a apărut în ediţia din mai a publicaţiei lui Haushofer, Zeitschrift für Geopolitik, precum şi alte materiale pentru Frankfurter Zeitung, care i-au consolidat statutul de colaborator cu multă autoritate la cel mai respectat ziar din Germania.********

Toate elementele care aveau să facă din reţeaua de spioni a lui Sorge una dintre cele mai grozave de acest gen din istoria spionajului – relaţiile lui Ozaki din elita japoneză, accesul lui Sorge la documentele militare japoneze secrete pe care armata le pusese la dispoziţia lui Ott, neobosita

muncă de teren a lui Miyagi – erau prezente. Şi mai impresionant, fiecare informaţie aflată din acest du-te-vino ajuta la consolidarea reputaţiei lui Ott, a lui Sorge şi a lui Ozaki în ochii superiorilor lor. Informaţia însemna putere, nu doar pentru guverne, ci pentru toate personajele principale prinse, conştient sau nu, în reţeaua de spionaj.

Încrederea şi admiraţia lui Ott faţă de Sorge după incidentul din 26 februarie crescuseră atât de mult, încât lui Sorge şi nu vreunui membru din personalul ambasadei i s-a adresat Ott când a auzit un crâmpei senzaţional de bârfă, în timpul unei vizite făcute la statul major japonez. Dând buzna în biroul pe care Dirsken i-l alocase lui Sorge la ambasadă, Ott i-a mărturisit entuziasmat prietenului său că tocmai aflase de nişte convorbiri secrete care aveau loc la Berlin între generalul-maior Oshima Hiroshi – ataşat militar pronazist de la Ambasada Japoniei din Berlin – şi ministrul de externe al Germaniei, Joachim von Ribbentrop. Negocierile se desfăşurau pe la spatele lui Dirksen şi, după spusele lui Ott, erau mijlocite de şeful serviciilor secrete militare germane, amiralul Wilhelm Canaris. În mod incredibil, Ott l-a rugat pe Sorge să-l ajute să redacteze o telegramă codificată către Berlin, prin care se interesa de ceea ce se întâmplă, cerându-i prietenului său „să jure că nu va împărtăşi acest lucru cu nimeni altcineva”.********

Era o promisiune pe care Sorge, ca să ne exprimăm cu blândeţe, nu şi-a ţinut-o.

Vestea despre convorbirile secrete germano-japoneze a fost prima informaţie cu adevărat senzaţională din cariera lui Sorge. „În mod constant, am raportat la Moscova prin radio despre derularea acestor negocieri”, mărturisea el ulterior. „Întrucât, la acea vreme, nimeni din lume nu ştia

nimic despre astfel de negocieri, în afară de un număr limitat de persoane implicate, raportul adresat Moscovei trebuie să li se fi părut senzaţional.”********

Răspunsurile de la Berlin la telegramele lui Ott care se interesa de convorbirile dintre Ribbentrop şi Oshima erau suspicios de neutre. Dar, din investigaţiile ulterioare ale lui Ott printre prietenii săi de la Statul Major Imperial japonez, acesta a descoperit că se discuta despre o alianţă politică şi militară între Germania şi Japonia, de care ministerele de externe ale celor două ţări nu aveau cunoştinţă. Evident, alarmat de consecinţele unei asemenea antante pentru securitatea Uniunii Sovietice, Sorge şi-a asumat răspunderea de a-i convinge pe Dirksen şi pe Ott că pactul avea să fie atât indezirabil, cât şi periculos.******** „Ar fi înţelept pentru Germania să se alieze cu Rusia, pentru a putea face faţă astfel Marii Britanii şi Franţei”, a susţinut Sorge, adăugând că, în urma revoltei din 26 februarie, armata japoneză era instabilă şi „nu era demnă de încredere”. În plus, Sorge a etichetat convorbirile ca fiind „o încercare îndrăzneaţă [...] a lui Oshima şi Ribbentrop de a avansa”.********

Este posibil ca Sorge să nu fi avut ultimul cuvânt. Cu toate acestea, ambasadorul a fost pe deplin de acord cu Sorge, fiind „absolut împotriva pactului cu Japonia”, aşa cum îşi amintea Dirksen în memoriile sale. Dirksen a plecat spre Vancouver cu vaporul Empress of Canada, pe 9 aprilie 1936, pentru a verifica aceste zvonuri cu superiorii săi de la Berlin şi pentru a încerca să suspende dezbaterile despre alianţă înainte de a fi prea târziu.******** Ambasadorul, împreună cu Ministerul de Externe german şi cu statul major, au considerat poziţia projaponeză a lui Hitler drept prostească şi au preferat să întărească în schimb legăturile Germaniei cu Jiang Jieshi.********

Când Ribbentrop a trimis un agent secret în Japonia, pe dr. Friedrich Wilhelm Hack, ca să cerceteze detaliile unei posibile alianţe, Sorge l-a căutat imediat ca să-l convingă de stupiditatea unui asemenea pact. Hack, oficial angajatul Companiei de Aeronave Heinkel, era expert în probleme japoneze. Arestat împreună cu Papa Keitel şi restul personalului german din Tsingtao după capturarea acestuia de către japonezi, în 1915, Hack a călătorit deseori în Japonia, având o contribuţie esenţială în încercarea de a convinge armata şi marina japoneză să cumpere armament german începând cu anul 1921.******** Asigurat de Ott că Sorge era absolut de încredere, Hack i-a mărturisit lui Sorge că fuseseră plasaţi agenţi sovietici în jurul locuinţelor din Berlin ale lui Oshima, Ribbentrop şi Canaris şi că se „făcuseră chiar şi fotografii în timpul negocierilor secrete pentru Pactul Anticomintern”. Hack fusese ales ca intermediar, după cum i-a spus el lui Sorge, astfel încât „negocierile să poată continua fără a mai fi detectate de ruşi”.******** Hack nu putea să facă o alegere mai nepotrivită în privinţa unui confident.

*

Nu este clar când anume a primit Sorge vestea că urma să devină tată. Dar ştim că pe 9 aprilie 1936 i-a scris Katiei o scrisoare, fotografiată pe microfilm, prin care îşi exprima entuziasmul. „Dacă este fată, aş vrea să poarte numele tău. [...] Azi îţi voi trimite un al doilea pachet cu lucruri pentru copil.” În acel moment, sarcina trebuie să fi avut cel puţin opt luni. „Este un lucru trist, poate chiar crud, la fel cum este şi despărţirea noastră”, scria el. „Dar ştiu că exişti, că există o persoană pe care o iubesc foarte mult şi

la care mă pot gândi, indiferent de cum îmi merg treburile. Şi, în curând, va exista ceva care ne va aparţine amândurora. [...] Bineînţeles, sunt foarte îngrijorat de tot ce trebuie să înduri şi dacă totul va fi bine. Te rog să ai grijă să primesc vestea imediat, fără întârziere.” Sorge spera că familia Katiei nu era supărată, fiindcă o lăsase singură. „Mai târziu”, promitea el, „voi încerca să îndrept totul prin iubirea şi tandreţea mea faţă de tine.”********

În ciuda melancoliei sale – sau poate din cauza ei –, Sorge a decis să sărbătorească vestea pe care i-o dăduse Katia despre sarcină intensificându-şi eforturile de a o seduce pe Hanako Miyake. După ce a scos-o pe Hanako la încă una din cinele lor romantice, devenite o obişnuinţă, la Lohmeyer, în cadrul căreia i-a dăruit şi mai multe discuri de gramofon, Sorge i-a sugerat să meargă la el acasă. A pretins că avea „ceva să-i arate”. Hanako a fost de acord. S-au oprit la brutăria germană să cumpere o cutie cu bomboane de ciocolată şi au luat un taxi până la căsuţa de pe strada Nagasaki. Hanako îşi amintea că rămăsese fără cuvinte în faţa amestecului excentric dintre decorul japonez şi cel occidental. Locuinţa era plină de cărţi şi hârtii, iar pereţii de hărţi. În tokonoma din birou – o nişă folosită în mod tradiţional pentru expunerea de obiecte decorative – era nu numai obişnuitul aranjament floral şi pictura tradiţională, dar şi gramofonul portabil al lui Sorge, un ceas şi un aparat de fotografiat.********

Sorge a făcut cafea la o lampă cu spirt, în timp ce Hanako mânca bomboane de ciocolată pe canapea. Au ascultat clasicii germani la gramofon. Ca să-şi distreze musafira emoţionată, Sorge a apucat o sabie de samurai şi a început s-o rotească deasupra capului, parodiind dansul tradiţional cu sabia, apoi a trântit-o brutal pe canapea şi a încercat s-o sărute. „Dame-o, dame-o!” – „Nu este bine, nu

este bine!” a ţipat Hanako, jignită, şi a izbucnit în lacrimi. I-a spus lui Sorge că voia să plece acasă, aşa că el a condus-o până la şoseaua principală, a urcat-o într-un taxi şi i-a dat bani să-şi plătească drumul. „Avea o faţă foarte tristă”, îşi amintea Hanako. Deşi era şocată, a fost de acord să se revadă cu el.

Câteva seri mai târziu, abordarea lui Sorge avea să fie ceva mai rafinată. De data aceasta, nu a mai fost nici un dans cu sabia. A invitat-o din nou pe Hanako la el acasă şi a convins-o să încerce o ţigară turcească. A curtat-o vorbindu-i despre pasiunea lui pentru literatura japoneză veche – mai ales despre preferata lui, Povestea lui Genji, o istorie despre idealul de iubire cavalerească şi arta seducţiei. „Ce conversaţie extraordinară!”, îşi amintea Hanako, gândindu-se la prima lor seară împreună ca iubiţi.

Sorge avea să fie iubirea vieţii lui Hanako. Dar, din păcate pentru ea, nu a fost valabil şi invers. În perioada în care şi-a început aventura cu Hanako, s-a aflat că o altă tânără chelneriţă, pe nume Keiko (de la Die Fledermaus, nu de la Das Rheingold) se îndrăgostise de Sorge. Nu este clar dacă erau deja amanţi, dar când l-a văzut pe scumpul ei apărând la bar cu o frumoasă europeană după el – posibil prietena Helmei Ott, Anita Mohr –, pe Keiko a apucat-o disperarea şi a decis să se omoare. A lăsat un bilet de rămas-bun şi un buchet de flori pe pragul lui Sorge şi s-a urcat pe un vapor cu aburi cu destinaţia Oshima, unde plănuia să se arunce într-un vulcan. Patronul german de la Die Fledermaus a aflat despre planul ei şi a chemat poliţia, care a găsit-o pe Keiko şi a adus-o acasă. În cele din urmă, şi-a revenit în urma durerii suferite şi chiar a reuşit să stea jos lângă Sorge atunci când acesta venea la local, scuipând în paharul pentru zaruri ca să-i poarte noroc.********

*

Undeva pe la sfârşitul primăverii, Katia i-a dat de veste că pierduse copilul – probabil într-un stadiu foarte avansat al sarcinii, deşi, din cauza unei întârzieri imprevizibile de mai multe luni a corespondenţei lor microfilmate, este greu de ştiut momentul exact. „Totul a ieşit altfel decât sperasem”, a scris Sorge într-o scrisoare sumbră, care se concentra mai mult pe propria disperare, decât pe sentimentele Katiei. „Sunt chinuit de gândul că îmbătrânesc. Mă apucă uneori dorinţa să vin repede acasă, dar deocamdată este doar un vis. [...] Este greu aici, într-adevăr greu.”********

„Ce fac? Este greu de spus”, îi scria Katiei într-o scrisoare care a fost înmânată de Sorge însuşi unui curier din Shanghai, în vara anului 1936. „Este greu să înduri căldura de aici. Este ca şi cum ai sta într-o seră, scăldat în sudoare. Am o căsuţă construită în stil local, în interiorul căreia sunt uşi glisante, iar pe jos, rogojini. Casa este destul de nouă şi destul de confortabilă. O bătrână îmi pregăteşte tot ce am nevoie, îmi găteşte prânzul când sunt acasă”, îi spunea el. „Am mai făcut rost de o grămadă de cărţi – ştiu că ai fi fericită să te uiţi prin ele şi sper ca într-o zi să poţi face asta. Uneori mă îngrijorez în privinţa ta, nu că ţi se va întâmpla ceva, ci fiindcă eşti singură şi foarte departe. Întotdeauna mă întreb... n-ai fi mai fericită fără mine? Să nu uiţi că nu te-aş învinovăţi.” A încercat să-i explice, cât de delicat a putut, că nu avea să se întoarcă prea curând. „Sunt en poste şi ştiu că va mai dura. Nu ştiu cine mă poate înlocui în importanta muncă pe care o

desfăşurăm aici. Să fii sănătoasă, draga mea. Scrie-mi mai des.”********

În public, în ciuda angoasei sale din intimitate, Sorge păstra o aparenţă de cinism voios. La o recepţie din septembrie 1936 de la ambasadă, secretarul trei, dr. Hans-Otto Meissner, care sosise recent, l-a găsit pe Sorge într-o dispoziţie evident plină de viaţă.

— Deci dumneata eşti Meissner. Am auzit că tocmai ai sosit, i-a spus Sorge, deşertând un pahar într-un salut pe jumătate amabil, pe jumătate batjocoritor. Bun venit în paradisul nostru oriental!

Sorge nu se sinchisise să se prezinte, presupunând că tânărul diplomat ştia deja cine era. Meissner l-a caracterizat pe Sorge drept „un aventurier vesel, depravat, cu o minte strălucită şi o aroganţă de necontestat”.******** (Un alt nou membru al personalului care era într-o ascensiune rapidă, secretarul de presă, contele Ladislaus von Mirbach-Geldern, l-a etichetat dispreţuitor pe Sorge ca fiind „cel mai incult om din lume”.********) Dar Meissner a remarcat că Sorge era „acceptat de toţi, oriunde” şi, în mod clar, se bucura de încrederea superiorilor săi. Într-adevăr, Ott i-a dat de înţeles lui Meissner că Sorge era un fel de agent special german. Tânărului diplomat i s-au părut „cuceritoare” la Sorge „evidenta sa poftă de viaţă şi nepăsarea faţă de fast şi de ceremonie”.********

Măcar Max Clausen putea să se bucure de o viaţă de familie fericită. După ce Clausen a stabilit un contact radio care să-i mulţumească pe superiorii lui, Departamentul 4 a decis să-i dea voie Annei să meargă la soţul ei (de fapt, după lege, concubinul ei), la Tokyo. Pe timpul iernii, ea

locuise la Moscova, sub supravegherea atentă a Centrului, şi asta îi displăcuse profund. „Nu există viaţă, libertate, pace” sub comunism, a conchis ea răspicat.******** Dar în martie 1936, într-o dimineaţă, devreme, o femeie germană care o monitorizase îndeaproape pe Anna i-a înmânat pe neaşteptate un bilet de tren pentru Vladivostok şi i-a spus să fie gata de plecare la ora 10, în aceeaşi zi. Anna a ajuns în China după un nesfârşit şir de gafe al Departamentului 4. Omul de contact care trebuia să-i dea banii şi un paşaport fals în Vladivostok întârziase, aşa că pierduse vaporul spre China şi trebuise să aştepte o lună. Când a ajuns, în cele din urmă, la Shanghai, oficiul poştal nu putuse găsi scrisoarea de la Clausen care conţinea datele sale de contact.

În cele din urmă, Clausen o găsise pe Anna printr-un serviciu post-restant al agenţiei Thomas Cook. Aşa că a plecat la Shanghai cu 20, 30 de role de microfilm, pe care le ţinea întotdeauna în buzunar, fiind gata să le arunce în mare la cel mai mic semn de pericol.******** În sfârşit, căsătoria lui şi a Annei a fost consfinţită legal de consulul general german, ceea ce îi dădea dreptul să aibă un paşaport german pe numele ei. La sfârşitul verii, locuiau la Tokyo ca soţ şi soţie, în noua locuinţă a lui Clausen din Azabu-ku.********

„Eşti ocupat tot cu munca secretă, ca de obicei?” şi-a întrebat Anna soţul la scurt timp după ce se stabiliseră. „Bineînţeles”, a răspuns Clausen. „Dar nu aşa de mult.” Clausen şi-a asigurat soţia că avea să intre în comerţ. Ceea ce nu i-a spus a fost că cei 20 000 de dolari, capitalul iniţial, erau banii Departamentului 4, trimişi la solicitarea lui Sorge pentru a-i furniza lui Clausen o acoperire. La început, Clausen a încercat să importe echipament forestier, apoi motocicletele Zündapp de mare putere (i-a

vândut una şi lui Sorge, îndrăgostitul de viteză, fapt care, în curând, avea să aibă consecinţe fatale). Dar proiectul care a avut succes, în cele din urmă, a fost producerea şi vânzarea de heliografe. La începutul anului 1937, ultima iniţiativă comercială a Departamentului 4 a fost înregistrată, aşa cum se cuvenea, „M. Clausen, Shokai”.

Între timp, Ozaki era ocupat să pătrundă şi mai adânc în inima cercurilor conducătoare japoneze. În august, el a călătorit cu vaporul, împreună cu o delegaţie japoneză de cel mai înalt nivel, în California, pentru a participa la cea de-a şasea conferinţă anuală a Institutului pentru Relaţiile din Pacific. Înfiinţat în 1925 de câţiva filantropi americani, institutul era un spaţiu de discuţii regionale în spiritul Ligii Naţiunilor şi atrăgea cele mai importante personalităţii din diplomaţia japoneză şi americană. Tema întâlnirii din 1936, destul de previzibilă pentru acele vremuri tulburi, era relaţiile dintre Japonia şi China. Ozaki fusese invitat în calitate de reputat specialist în probleme legate de China.

La bordul vasului de linie Taiyo Maru se aflau două vechi cunoştinţe. Una dintre ele era prinţul Kinkazu Saionji, nepotul prin adopţie, educat la Oxford, al constituţionalistului liberal, prinţul Kimmochi Saionji, unul dintre cei mai distinşi oameni de stat ai Japoniei.******** Tânărul Saionji avea să devină ulterior un socialist înfocat. Dar în 1936 era un politician în plină ascensiune, care se bucura de protecţia prietenilor bunicului său, prinţul Fumimaro Konoe, viitorul prim-ministru, şi Yosuke Matsuoka, cel care va deveni în scurt timp ministru de externe. Ozaki îl cunoscuse puţin pe Saionji prin intermediul Asociaţiei de Investigare a Problemelor din Asia de Est. La bordul vasului, au împărţit o cabină de lux şi au devenit prieteni la cataramă.********

Celălalt prieten al lui Ozaki era un coleg de şcoală şi de universitate, Tomohiko Ushiba, care era acum secretar al consiliului japonez al Institutului pentru Relaţiile din Pacific. Conferinţa, care s-a ţinut într-o cabană din Parcul Naţional Yosemite, s-a dovedit a fi „foarte aristocratică şi, de asemenea, pedantă, total nepotrivită pentru un eretic ca mine”, remarca Ozaki. A observat el însuşi cât de „legaţi de conştiinţa naţionalistă” şi „înguşti la minte” erau japonezii. A remarcat şi că „britanicii şi americanii nu încercau să-şi ascundă aroganţa de conducători ai lumii”.******** Singurul „rod” al conferinţei, aşa cum s-a exprimat fără menajamente Ozaki, a fost acela de a „încuraja prietenia dintre mine şi delegaţii japonezi”.******** În urma acestei călătorii, Saionji avea să devină un vizitator zilnic al birourilor lui Ozaki, cei doi având să ia cina cu regularitate unul în casa celuilalt. „Saionji avea mare încredere în mine, mă trata ca pe un prieten de suflet şi-mi dezvăluia chestiuni secrete fără nici o precauţie. Astfel, pe măsură ce a avansat pe plan politic, am putut obţine informaţii importante de la el”, mărturisea Ozaki.********

Ozaki a scris un raport, intitulat „Evoluţii recente ale relaţiilor sino-japoneze”, care a stârnit un larg interes în cadrul conferinţei. Era o apologie a aventurii imperialiste a Japoniei în China, subliniind statutul Japoniei de mare putere şi cerându-i Chinei să recunoască Manchukuo. Raportul era şi o declaraţie de aparentă ortodoxie politică a lui Ozaki. Spiritul său nu era în întregime cinic şi nici nu se îndepărta prea mult de linia partidului de la Moscova. URSS-ul nu dorea să vadă la frontierele sale o Chină naţionalistă renăscută. Şi, în timp ce Japonia ar fi fost ocupată cu devorarea vecinei sale, n-ar mai fi avut timp să atace Uniunea Sovietică. Salutând expansiunea japoneză

spre sudul Chinei, Ozaki (şi, mai târziu, Sorge) încerca să îi ţină departe pe militarişti de tentaţia de a se îndrepta spre nord, spre URSS.

În septembrie 1936, exact când Ozaki se întorcea din California, Aino Kuusinen reapărea la Tokyo. Fusese rechemată de urgenţă la Moscova în luna noiembrie – fără îndoială, spre uşurarea lui Sorge, care vedea în această prinţesă a Cominternului, care nu avea nici o sarcină sau utilitate evidentă, doar un risc de securitate pentru reţeaua lui de spionaj care muncea din greu. La sosirea sa la Moscova, Aino îşi fixase o întâlnire cu generalul Uriţki, dar i s-a spus că fusese rechemată din greşeală şi că trebuia să se întoarcă la Tokyo imediat. Refuzase. Aino îşi putea permite astfel de capricii, cel puţin atâta vreme cât fostul ei soţ era încă la conducerea Cominternului. În loc să se întoarcă, a început să scrie o carte intitulată Japonia zâmbitoare, o relatare insipidă despre istoria şi cultura acestei ţări, scrisă cu scopul unic de a intra în graţiile noilor săi prieteni din capitala niponă.

În mijlocul confuziei generale pe care o găsise la Departamentul 4, Aino a auzit lucruri nu tocmai plăcute despre noua rezidentura a lui Sorge. Uriţki a avertizat-o să stea departe de Sorge şi şi-a exprimat iritarea că acesta ceruse atât de mulţi bani pentru a-l lansa pe Clausen în afaceri. „Ticăloşii ăia – tot ce ştiu să facă este să bea şi să cheltuiască bani”, îi spusese Uriţki lui Aino – ceea ce ea îi va raporta lui Sorge când, în cele din urmă, va binevoi să se întoarcă în Japonia. „N-o să mai primească nici o copeică.”********

Sorge nu a pomenit nimic în confesiunile sale sau în memoriile din închisoare despre ciudata – şi, sincer, inexplicabila – ingratitudine a Centrului. Dar nu avea cum

să nu se fi simţit profund rănit. La Tokyo şi la Berlin, Ott şi generalul Thomas îl apreciau ca fiind un observator extrem de atent al afacerilor japoneze. Cu toate acestea, Moscova, care aflase cele mai adânci secrete ale noii alianţe dintre Germania şi Japonia şi avea urechea ciulită, prin intermediul lui Ozaki, la cel mai înalt nivel al politicii japoneze, îl dispreţuia. Mai rău decât atât, Aino i-a adus vestea că diverşi tovarăşi din Comintern fuseseră arestaţi în cadrul unei epurări cuprinzătoare a cadrelor de origine străină, printre care se afla şi propriul ei frate.

Cel puţin, Aino – cunoscută în Departamentul 4 drept agenta „Ingrid" – se lansase foarte bine în misiunea himerică de a pătrunde în înalta societate japoneză. Ministerul de Externe aranjase ca Japonia zâmbitoare să fie tradusă în japoneză (din limba suedeză, în care fusese scrisă), iar ambasadorul suedez a invitat-o la o petrecere în aer liber la Palatul Imperial, unde l-a întâlnit pe împăratul Hirohito. Aino a legat o relaţie cordială şi cu prinţul Chichibu, fratele împăratului, despre care considera că are vederi surprinzător de liberale.

Noutăţile aduse de Aino de la Moscova nu au fost singurele veşti ameninţătoare care au ajuns la Sorge în acel anotimp musonic, al treilea pentru el la Tokyo. La Nürnberg, în septembrie 1936, Hitler a ţinut un discurs la congresul partidului nazist, descris de Dirksen drept „o diatribă cumplită împotriva bolşevismului" – un semn de rău augur al urii sale implacabile faţă de Rusia sovietică.********

Dar ceea ce era mai rău abia urma să vină. Pe 25 noiembrie 1936, Japonia şi Germania au anunţat oficial rezultatul convorbirilor despre care Sorge aflase încă din martie – un Pact Anticomintern oficial.******** Privit fără profunzime, pactul pe cinci ani era relativ inofensiv,

obligând semnatarii să facă schimb de informaţii asupra activităţilor Cominternului şi să „ia măsuri drastice, în cadrul limitelor legale existente, în relaţia cu persoanele care, în ţară sau în străinătate, direct sau indirect, servesc intereselor Internaţionalei Comuniste sau îi încurajează activitatea distructivă”.********

Capcana era în anexele secrete ale pactului, pe care Dirksen (acum reîntors de la Berlin) i le trimisese lui Ott, care i le arătase lui Sorge. În eventualitatea unui „atac neprovocat sau a unei ameninţări neprovocate” din partea Uniunii Sovietice, fiecare parte urma să acţioneze „în vederea apărării intereselor lor comune”. Nu era o alianţă militară în adevăratul sens al cuvântului, iar Dirksen, în raportul său oficial către Berlin – pe care Sorge l-a fotografiat –, credea că guvernul japonez era prea divizat ca să întreprindă acţiuni decisive împotriva Uniunii Sovietice. Cu toate acestea, acest tip de înţelegere între cei mai puternici şi versatili duşmani ai URSS-ului de la vest şi de la est aduna laolaltă toate temerile Moscovei.

Informaţia dată de Sorge a răsunat în tot Kremlinul şi de sus până în josul lanţurilor de comandă – ecoul ei revenind la Tokyo, unde ambasadorul sovietic în Japonia, Konstantin Iurenev, i-a spus omologului său american, ambasadorul Grew, că „guvernul său era în posesia unor probe clare care demonstrau existenţa unui pact militar secret”.******** Efortul de a evita un război pe două fronturi, cu Germania şi Japonia, a devenit motivul de bază al oricărei acţiuni diplomatice ruseşti desfăşurate din ultimele luni ale anului 1936 şi până aproape de sfârşitul celui de-al Doilea Război Mondial.

Sorge avea motive întemeiate să fie mulţumit de munca sa. „Sper ca în curând să ai ocazia să te bucuri pentru

mine şi chiar să fii mândră şi convinsă că «al tău» este un om folositor”,******** îi scria el Katiei. Dar dacă Sorge credea că activitatea sa de excepţie de la Tokyo era întâmpinată cu recunoştinţă de Moscova, se înşela amarnic. La sfârşitul lui noiembrie, a chemat-o pe Aino să vină să-l vadă de urgenţă. Aceasta l-a găsit acasă, singur şi beat mort, cu o sticlă aproape goală de whisky.

— Toţi, inclusiv eu, am primit ordin să ne întoarcem la Moscova, a informat-o el pe Aino. Imediat, prin Vladivostok.

Sorge decisese deja să nu se supună ordinului lui Uriţki.

— Trimite un mesaj şefilor noştri despre contactele excelente pe care ni le-am făcut aici. Nu mă voi întoarce până în aprilie, anul viitor, cel mai devreme.

Aino, în ciuda presimţilor pe care le avea faţă de motivul pentru care Centrul îşi chema brusc toţi agenţii acasă, nu avea nici o scuză să n-o facă şi a fost de acord să se întoarcă. A încercat să-l convingă pe Sorge să facă acelaşi lucru, ca să evite mânia Departamentului 4. Din nou, Sorge a refuzat.

— Judecata mea, a spus el, este mai bună decât a ta.********

Meissner, Man with Three Faces, p. vi.

Toshito (ed.), Gendai-shi Shiryo, vol. 3, p. 298; vol. 2, p. 212.

Interviul lui Prange cu Kawai, 13 ianuarie 1965, Target Tokyo.

Interviul lui Prange cu Kawai, 13 ianuarie 1965, Target Tokyo.

Toshito (ed.), Gendai-shi Shiryo, vol. 3, p. 398.

Toshito (ed.), Gendai-shi Shiryo, vol. 3, p. 250.

Toshito (ed.), Gendai-shi Shiryo, vol. 2, p. 265.

„Sorge Memoir”, Partea a II-a, p. 14. Chalmers Johnson a scris că Shinotsuka „a fost concediat înainte să afle prea multe” (Instance of Treason, p. 110). Cu toate acestea, Shinotsuka a mărturisit că s-a întâlnit cu Ozaki şi cu Miyagi din toamna anului 1935 până în februarie 1941. (Toshito, ed., Gendai-shi Shiryo, vol. 2, p. 265).

Toshito (ed.), Gendai-shi Shiryo, vol. 3, p. 398.

Interviurile lui Prange cu Hanako, 9 şi 11 ianuarie 1965; interviul cu Karl Keitel, fiul lui Helmut („Papa”) Keitel, în numele lui Prange, 23 martie 1965, Target Tokyo.

Hanako Ishii, Ningen Zoruge, pp. 1–10. Interviuri cu Hanako, 7 şi 9 ianuarie 1965, Target Tokyo.

Interviurile lui Prange cu Hanako, 7 şi 11 ianuarie 1965, Target Tokyo.

Hanako Ishii, Ningen Zoruge, p. 12.

Hanako Ishii, Ningen Zoruge, p. 13.

Hanako Ishii, Ningen Zoruge, p. 91.

Hanako Ishii, Ningen Zoruge, p. 13.

Interviul lui Prange cu Hanako, 9 ianuarie 1965, Target Tokyo.

Hanako Ishii, Ningen Zoruge, pp. 14, 15.

Hanako Ishii, Ningen Zoruge, p. 48.

Toshito (ed.), Gendai-shi Shiryo, vol. 3, pp. 64, 234.

„Extrase”, Partea a XVI-a, Mărturia lui Clausen, p. orig. 566.

Prange et al., Target Tokyo, p. 146.

Guerin şi Chatel, Camarade Sorge, p. 82.

„Sorge Memoir”, Partea a II-a, p. 7.

*Caricaturist şi ilustrator englez din prima jumătate a secolului XX, cunoscut pentru desenele sale fanteziste în care apăreau deseori maşini şi utilaje inutil de complicate (n.red.)

„Extrase”, Partea a XI-a, Sumarul de la centrele de comunicaţii radio, p. 156.

Interviul lui Prange cu procurorul Mitsusada Yoshikawa, 16 ianuarie 1965, Target Tokyo.

„Extrase”, Interogatoriul lui Kawai; Toshito (ed.), Gendai-shi Shiryo, p. 104; Johnson, Instance of Treason, p. 110.

„Extrase”, Interogatoriul lui Kawai; Toshito (ed.), Gendai-shi Shiryo, p. 105.

„Extrase”, Partea XI, Sumarul de la centrele de comunicaţii radio, p. 156.

„Extrase”, Interogatoriul lui Richard Sorge, 22 decembrie 1941, p. 28; Raportul poliţiei, p. 22; Johnson, Instance of Treason, p. 107.

Toshito (ed.), Gendai-shi Shiryo, vol. 3, p. 162; „Extrase”, Mărturia lui Clausen, p. 9; Guerin, Chatel, Camarade Sorge, pp. 84–85.

Toshito (ed.), Gendai-shi Shiryo, vol. 3, pp. 3, 103.

„Extrase”, Partea a XI-a, Sumarul de la centrele de comunicaţii radio, p. 156. Clausen a presupus corect că „Wiesbaden” era Vladivostok, dar le-a sugerat anchetatorilor săi şi că era posibil să fi fost Habarovsk sau Komsomolsk pe Amur.

Hugh Byas, Government by Assassination, New York, 1942; ediţia 2017, pp. 120–121.

Byas, Government by Assassination, pp. 123–124.

Dirksen, Moscow, Tokyo, London, pp. 150–152.

Toshito (ed.), Gendai-shi Shiryo, vol. 1, p. 253.

Byas, Government by Assassination, p. 122.

Byas, Government by Assassination, pp. 124–125.

Japan Times, 28 februarie 1936.

Joseph C. Grew, Ten Years in Japan, New York, 1944, pp. 188–189.

Cartea lui Kita, A Reconstruction Programme for Japan (1919), avea accente marxiste şi fusese mult timp interzisă. Probabil legătura cu Kita şi aluziile lui Ozaki potrivit cărora revolta s-a născut dintr-un context rural poate explica faptul că Sorge i-a spus lui Urach că incidentul avea probabil conexiuni cu comuniştii japonezi. (Deakin, Storrey, Case of Richard Sorge, p. 174)

Toshito (ed.), Gendai-shi Shiryo, vol. 3, p. 253.

Toshito (ed.), Gendai-shi Shiryo, vol. 3, pp. 253, 251.

Toshito (ed.), Gendai-shi Shiryo, vol. 1, p. 253. Fără ştirea lui Sorge, şi rezidentul din Copenhaga al Departamentului 4, Walter Krivitki, obţinuse un manual de coduri diplomatice japoneze, ceea ce le permitea serviciilor secrete sovietice să citească toate telegramele confidenţiale care erau schimbate între Oshima şi Tokyo. (A se vedea Jeffery T. Richelson, A Century of Spies: Intelligence in the Twentieth Century, Oxford, 1997, p. 89)

Toshito (ed.), Gendai-shi Shiryo, vol. 3, p. 241.

Prange et al., Target Tokyo, p. 179.

Toshito (ed.), Gendai-shi Shiryo, vol. 1, p. 255.

Toshito (ed.), Gendai-shi Shiryo, vol. 1, p. 256.

John W.M. Chapman, „A Dance on Eggs: Intelligence and the «Anticomintern»„, Journal of Contemporary History, vol. 22, nr. 2, Intelligence Services during the Second World War, aprilie 1987, pp. 333–372.

„Sorge Memoir”, Partea a II-a, p. 25.

Dirksen, Moscow, Tokyo, London, p. 156.

Dirksen, Moscow, Tokyo, London, p. 153.

Chapman, „A Dance on Eggs”, JCH. „În 1933, într-o luptă pentru putere care i-a adus alături pe Hermann Göring şi Heinrich Himmler împotriva lui Ribbentrop, persoanele din jurul lui Ribbentrop au fost şi ele amănunţit investigate de către serviciul de securitate al lui Heydrich. Rezultatele acestei investigaţii nu au supravieţuit distrugerii arhivei. Una dintre aceste persoane a fost dr. Friedrich Wilhelm Hack, care a fost arestat, interogat şi atât de înspăimântat, încât la prima ocazie a plecat în exil în Elveţia, unde a fost instalat ca informator al serviciilor secrete ale marinei militare japoneze până la sfârşitul războiului în Europa. Conform unei surse japoneze, se descoperise că nu era arian; după spusele generalului Oshima, fusese acuzat că era homosexual, fapt considerat un delict conform articolului 175 din Codul Penal german.

Toshito (ed.), Gendai-shi Shiryo, vol. 1, pp. 248, 255.

„Scrisorile dintre Sorge şi soţia sa, Katia”, revista Ogonek, aprilie 1965, p. 25.

Hanako Ishii, Ningen Zoruge, pp. 18–19.

Der Spiegel, 8 august 1951, pp. 25–26.

Probabil această scrisoare era unul dintre lucrurile pe care le avea Sorge asupra lui în august 1936, când plecat la Pekin pentru a face serviciul de curierat. (A se vedea Toshito (ed.), Gendai-shi Shiryo, vol. 1, pp. 305–306; „Sorge Memoir”, Partea a II-a, p. 5)

Comrade Sorge: Documents and Memoirs, p. 27.

Alekseiev, Your Ramsay, p. 313.

Der Spiegel, 8 august 1951, p. 28.

Meissner, Man with Three Faces, p. vi.

Toshito (ed.), Gendai-shi Shiryo, vol. 2, p. 451.

Toshito (ed.), Gendai-shi Shiryo, vol. 3, p. 3.

Toshito (ed.), Gendai-shi Shiryo, vol. 3, pp. 425–426; Guerin, Chatel, Camarade Sorge, p. 84.

Johnson, Instance of Treason, pp. iii, 113.

Toshito (ed.), Gendai-shi Shiryo, vol. 2, pp. 222, 224.

Toshito (ed.), Gendai-shi Shiryo, vol. 2, p. 279.

Toshito (ed.), Gendai-shi Shiryo, vol. 2, p. 279.

Toshito (ed.), Gendai-shi Shiryo, vol. 2, p. 224. Chiar şi după ce s-a descoperit trădarea lui Ozaki, Saionji a rămas un prieten statornic, încercând să intervină pentru salvarea lui Ozaki de la execuţie şi insistând că trădarea acestuia a izvorât din motive patriotice. (A se vedea Johnson, Instance of Treason, p. 113) Saionji a fost printre cei suspectaţi că erau simpatizanţi comunişti şi arestaţi în cazul Sorge, dar a scăpat cu o sentinţă de trei ani cu suspendare. („Sorge Spy Ring”, p. A722)

Aino Kuusinen, Before and After Stalin: A Personal Account of Soviet Russia from the 1920s to the 1960s, Londra, 1974, p. 117.

Dirksen, Moscow, Tokyo, London, pp. 173–174.

Chapman, „A Dance on Eggs”, JCH.

Întregul text al Pactului Anticomintern, protocolul adiţional şi acordul secret care l-au însoţit apar, printre alte surse, în „Tokyo Judgments”, vol. II, „Sorge Memoir” în Willoughby, Shanghai Conspiracy, pp. 832–833.

Grew, Ten Years in Japan, p. 191.

Alekseiev, Your Ramsay, p. 313.

Kuusinen, Before and After Stalin, pp. 119–120.

Capitolul 11. Baie de sânge la Moscova

În paradisul ateilor, poate că sufletele celor ca Sorge trăiesc împăcate.******

John le Carré

Sorge avusese dreptate: decizia sa de a sfida Centrul i-a salvat probabil viaţa. Aino s-a întors şi, în mai puţin de un an, s-a trezit în Gulag, alături de mii de alţi tovarăşi loiali din Comintern. Stalin pusese în sfârşit în mişcare maşinăria terorii la conceperea căreia lucrase ani întregi. La sfârşitul anului 1938, poliţia secretă sovietică (cunoscută în 1937 ca NKVD sau Comisariatul Poporului pentru Afaceri Interne) a consemnat minuţios arestarea a

1 548 366 cetăţeni – mulţi dintre ei membri de partid –, sub acuzaţia de activităţi contrarevoluţionare şi sabotaj. Dintre aceştia, 681 692 fuseseră împuşcaţi.******** Marea Epurare a lui Stalin avea să decimeze partidul şi să mistuiască aproape întregul aparat al Departamentului 4. Din cei 492 de angajaţi ai Cominternului, 133 au fost închişi sau executaţi. Trei din cei cinci mareşali sovietici, 90% din generalii Armatei Roşii, 80% dintre colonei şi 30 000 de ofiţeri de rang mai puţin înalt au fost arestaţi.********

Buna judecată pe care Sorge şi-o atribuise cu nonşalanţă îi salvase pielea – sau intuiţia, sau diabolicul său noroc? Când el şi Aino vorbiseră la Tokyo, în noiembrie 1936, erau semne clare că se pregătea o baie de sânge de proporţii – epurarea în privinţa căreia Virtanen îl avertizase pe Sorge în timpul cinei lor de la hotelul Naţional din Moscova, la care se îmbătaseră turtă. În august 1936, Grigori Zinoviev şi Lev Kamenev, doi dintre cei mai importanţi foşti lideri de partid care se opuseseră ascensiunii lui Stalin, au fost judecaţi public alături de alţi 16 bolşevici cu experienţă. După ce au mărturisit că au complotat în vederea asasinării lui Serghei Kirov şi chiar a lui Stalin însuşi, toţi acuzaţii au fost executaţi imediat.******** În 11 octombrie, când Biroul Politic a votat înlocuirea comisarului NKVD Ghenrih Iagoda cu lacheul credincios al lui Stalin, Nikolai Ejov, epurarea era gata să coboare deja pe scara socială la membrii de rând ai partidului.

Ejov îşi dobândise renumele după ce pusese la cale personal procesul-spectacol al lui Kamenev şi Zinoviev – „muncind continuu, fără să-şi ia concediu şi, se pare, fără a se îmbolnăvi vreodată”, după cum îşi amintea Iagoda, şeful său de la acea vreme. Cu aceste două scalpuri în traistă, ambiţiosul Ejov şi-a îndreptat atenţia spre

„restructurarea activităţii NKVD-ului însuşi”, unde încerca să vadă dincolo de „starea de spirit a conducătorilor, caracterizată prin complacere, linişte şi lăudăroşenie, [...] care acum visează doar la decoraţii”.******** După ce a fost, în cele din urmă, răsplătit pentru zelul depus în importanta sa misiune legată de NKVD, Ejov şi-a început marea operă a curăţare de spioni şi de trădători a partidului, a armatei şi a sistemului extern de informaţii secrete.

Ejov a venit la putere cu un plan detaliat de eliminare a „agenţilor serviciilor străine de informaţii secrete, deghizaţi în imigranţi politici şi membri ai partidelor surori”, despre care se spunea că se infiltraseră în Partidul Comunist sovietic. Raportul lui Ejov, „Despre măsurile de apărare a URSS împotriva penetrării elementelor interesate de spionaj, terorism şi sabotaj”, a fost acceptat de Comitetul Central în februarie 1936. El a numit o comisie, condusă de noul şef al OMS – structura informativă a Cominternului –, Mihail Moskvin, a cărei sarcină era de a întocmi liste detaliate cu suspecţii străini asociaţi cu Cominternul, cu Ajutorul Roşu Internaţional sau cu Internaţionala Sindicatelor Roşii. Moskvin nu era ceea ce părea. În realitate, el se numea Mihail Trilisser, iar slujba sa reală era aceea de şef al Departamentului Externe al NKVD. El fusese plasat în Comintern sub un nume fals, în august 1935, cu scopul clar de a depista trădătorii.

Trilisser găsise o mulţime. Pe 23 august, a prezentat la NKVD o listă cu 3 000 tovarăşi care erau „bănuiţi a fi sabotori, spioni, agenţi instigatori etc.”. Mai multe sute de comunişti germani care fugiseră din Germania nazistă sau care fuseseră invitaţi – aşa cum fusese Sorge – să muncească în URSS au fost lichidaţi. Peste 1 000 au fost

daţi pe mâna autorităţilor naziste din Germania.******** Conducătorii partidului comunist indian, coreean, mexican, iranian, mongol şi turc au fost executaţi – inclusiv fostul iubit al lui Agnes Smedley, Virendranath Chattopadhyaya.********

Vechiul tovarăş al lui Sorge de la Comintern, Leopold Trepper, îşi amintea nopţile îngrozitoare în care aşteptase să fie arestat. „În casa în care locuiau activiştii de partid din toate ţările, nimeni nu dormea până la 3 dimineaţa. [...] La ora 3 dimineaţa, exact, se vedeau farurile unei maşini. [...] Stăteam lângă fereastră şi aşteptam [să vedem] unde avea să oprească maşina.”********

Armata Roşie, în minţile paranoice ale lui Stalin şi Ejov, fusese profund contaminată de pactul de cooperare secretă din ultimii zece ani cu Germania. Între 1924 şi 1933, mulţi ofiţeri de rang înalt din Armata Roşie se aflaseră în contact direct cu omologii lor germani – inclusiv cu Eugen Ott, în fostul lui rol de om de legătură cu Sondergruppe R. Sute dintre ei participaseră la schimburi militare. Mulţi fuseseră admişi ca studenţi în anii terminali la Academia Militară din Berlin, unde ofiţerii germani şi sovietici puseseră împreună la punct un sofisticat plan operaţional de luare cu asalt a facilităţilor de apărare ale duşmanului lor comun, Polonia. Într-adevăr, însuşi conceptul de blitzkrieg sau război-fulger fusese pus la punct în timpul manevrelor secrete desfăşurate de armata germană pe câmpiile Bielorusiei, sub îndrumare sovietică.********

Aproape fiecare ofiţer sovietic care vizitase vreodată Germania sau care lucrase cu Reichswehr-ul a fost asasinat în timpul epurărilor. Printre aceştia a fost şi ofiţerul cu cel mai înalt grad din Armata Roşie, mareşalul

Mihail Tuhacevski, care a fost arestat în mai 1937, sub acuzaţiile de a fi pus la cale o conspiraţie militară „troţkistă de dreapta” şi de spionaj pentru Germania nazistă. Germanii au fost foarte fericiţi să participe la distrugerea foştilor lor colegi. NKVD-ul, însărcinat cu fabricarea de dovezi despre un presupus complot împotriva lui Stalin organizat de Tuhacevski şi de alţi generali sovietici, l-a contactat pe Reinhard Heydrich, şeful serviciilor secrete germane (Sicherheitsdienst, SD), solicitându-i mai multe informaţii.******** Heydrich, întrezărind o ocazie excelentă de a-l păcăli pe Stalin să-şi execute cei mai buni generali, a creat documente false care îl implicau pe Tuhacevski şi pe alţi comandanţi ai Armatei Roşii şi le-a înmânat sovieticilor prin liderul ceh Edvard Beneš. În încercarea lui de a-şi distruge toţi potenţialii duşmani şi rivali din statul major sovietic, Stalin era dispus să apeleze la ajutorul naziştilor – care erau extrem de fericiţi să contribuie la distrugerea celui mai bun corp de ofiţeri ai URSS-ului.

De asemenea, Stalin era convins că serviciile secrete sovietice erau împânzite de „diversionişti, sabotori, spioni fascisto-troţkişti şi criminali care s-au infiltrat la toate nivelurile de conducere”. În cadrul unei vizite personale la sediul central al Departamentului 4, în mai 1937, Stalin a susţinut că „întreaga Direcţie a căzut în mâinile germanilor”.********

Richard Sorge, fie că îşi dădea seama, fie că nu, era acum în cel mai mare pericol posibil. Era german şi făcea parte din serviciile secrete sovietice. Fusese membru al Cominternului şi un apropiat al multor conducători de la cel mai înalt nivel, care acum erau arestaţi sau suspectaţi. Era ofiţer în Armata Roşie, iar mulţi dintre superiorii săi erau compromişi de legăturile cu Germania. În plus, era un

agent secret care petrecuse mulţi ani nesupravegheat în străinătate.

În mod clar, Sorge intuise pericolul atunci când toţi agenţii Departamentului 4 fuseseră chemaţi înapoi acasă din toată lumea de către Ejov, în noiembrie 1936. Dar este foarte probabil şi că atunci când Sorge promisese că avea să se întoarcă la Moscova, în aprilie 1937, chiar intenţionase să facă acest lucru. Singurul său contact personal cu Centrul era prin intermediul altor agenţi de la Departamentul 4, ca de pildă Aino Kuusinen. La Tokyo, el a evitat contactul cu ruşii, în special cu diplomaţii sovietici – care oricum nu-i cunoşteau adevărata identitate. Veştile despre epurări trebuie să-i fi parvenit indirect, prin intermediul depeşelor corespondenţilor occidentali, cum ar fi Walter Duranty, de la New York Times (cel care a scris în reportajul cu care a câştigat Premiul Pulitzer, despre Marea Foamete din 1931–1932, celebra frază „nu poţi face omletă fără să spargi ouăle”). Radiogramele de la Centru conţineau doar cele mai seci expuneri despre schimbările de personal de la cartierul general al Departamentului 4 şi nu lăsau să se întrevadă panica în continuă creştere, pe măsură ce departamentul era decimat de NKVD.

Într-un sens, Sorge a fost protejat de ignoranţă şi de izolare. Alţi agenţi din Europa care au avut o înţelegere mai bună a capcanei mortale spre care se îndreptau au fugit ca să-şi scape viaţa. „Dintr-odată, revoluţionari care au servit o viaţă întreagă plini de devotament ieşeau ca iepurii din vizuină, cu [NKVD-ul] pe urmele lor”, îşi amintea spionul comunist american Whittaker Chambers, în memoriile sale din 1952. Agentul veteran Aleksandr Barmin a fugit de la legaţia sovietică din Atena, Feodor Raskolnikov de la legaţia sovietică din Sofia, Walter Kriviţki de la Amsterdam, Ignace Reiss de la postul lui din Elveţia.

Reiss – cunoscut şi ca Ignace Porecki, vechea cunoştinţă a lui Sorge de la Moscova – i-a trimis lui Stalin însuşi o scrisoare provocatoare, prin care îşi dădea demisia. „Criminal din beciurile Kremlinului! Prin prezenta înapoiez toate decoraţiile şi îmi reiau libertatea de acţiune”, scrisese Reiss înainte de a intra în ilegalitate.********

Aproape toţi dezertorii au fost urmăriţi şi ucişi de trupele de asasini ai NKVD-ului, unii dintre ei după ani întregi de pribegie. Ejov avea să cheltuiască peste 300 000 de franci francezi pe asemenea „mokrie dela” sau „operaţiuni umede”, jargonul folosit de NKVD pentru crimă.******** Doar Barmin a reuşit să scape de vânătorii NKVD-ului, fugind în Statele Unite şi înrolându-se în Biroul American de Servicii Strategice, precursorul CIA-ului.********

Şi spionii care se supuseseră chemării lui Uriţki au fost sortiţi pieirii. Theodore Maly, fostul preot care, la începutul anilor 1930, îi recrutase pe Kim Philby şi pe tinerii studenţi idealişti cunoscuţi sub denumirea de Cei Cinci de la Cambridge, a fost printre cei mai importanţi agenţi care s-au întors şi au fost împuşcaţi. Supravieţuirea lui Sorge s-a datorat faptului că el nici nu s-a întors la Moscova, nici nu a fugit. Dar la fel cum Sorge habar nu avea cât de mult se apropiase de pericol, nu avea nici de unde să ştie că refuzul său de a călători la Moscova, în 1937, îi afectase pentru totdeauna reputaţia în cadrul Departamentului.

Colonelul Boris Ignatovici Gudz lucra la biroul japonez al Departamentului 4 când a început epurarea. „Eram ocupaţi cu cazuri concrete, legate de securitatea ţării noastre, dar, în clădirea de alături, [NKVD-ul] se îndeletnicea cu născocirea de cazuri”, declara Gudz la televiziunea rusă, în 1999. „Le numeam lipoci («mici prostii»), dar ei prezentau aceste prostii şefilor lor, ca să

se laude cu succesul lor. [...] Mulţi dintre şefii mei au protestat, inclusiv superiorul meu, şeful contraspionajului, Olski. Dar a fost imediat concediat şi trimis să muncească la Direcţia Restaurantelor de Stat. Ulterior, toţi au fost împuşcaţi.”********

Gudz, un etnic german născut la Ufa în 1902, stătuse între 1934 şi 1936 la Tokyo, lucrând ca spion chiar în rezidentura NKVD-ului, sub acoperirea oficială de secretar trei al Ambasadei Sovietice. Deşi locuiau în acelaşi oraş, Gudz habar nu avea de existenţa lui Sorge, în parte din cauza rivalităţii instituţionale (care continuă şi azi) dintre serviciile secrete civile şi cele militare ale Rusiei, dar, în special, din cauza faptului că Departamentul 4 făcuse un mare secret din identitatea lui Sorge. La întoarcerea sa la Moscova, în vara anului 1936, Gudz a descoperit că şefii săi erau mai preocupaţi de vânătoarea de trădători decât de rapoartele pe care le întocmise la Tokyo. „Am fost întâmpinat cu răceală. Începuseră anii de represiune şi de căutare a duşmanilor poporului”, îşi amintea Gudz. „Şeful meu nici nu a vrut să-mi asculte raportul de activitate şi m-a trimis în vacanţă.”********

Doar atunci când Gudz a fost transferat la cea de-a doua structură (din Extremul Orient) a Departamentului 4, a început să citească telegramele lui Sorge. „Când i-am văzut dosarul şi rapoartele, am înţeles imediat valoarea enormă a acestui spion, a spus Gudz. Totul la el era de cea mai înaltă clasă. Era un jurnalist extraordinar, sociabil, un analist politic experimentat şi – foarte important pentru un spion – un actor excelent. Şi aceasta în ciuda faptului că nu beneficiase niciodată de pregătire specializată ca ofiţer în serviciile secrete. Sorge a avut acces la informaţii unice. Era de datoria noastră să furnizăm informaţii şi instrucţiuni bazate pe investigaţiile profunde, amănunţite ale

operaţiunilor sale. [...] Dar, în majoritatea timpului, Sorge a acţionat din proprie iniţiativă, deseori asumându-şi riscuri enorme.”********

În ciuda activităţii evident excelente a lui Sorge, exista totuşi o problemă. Sorge era, în cuvintele lui Gudz, un „nevozvraşeneţ” – literal, o „persoană care nu se întorsese” – şi, prin urmare, automat nedemnă de încredere. „Sorge a fost un spion grozav,” îşi amintea Gudz. Dar, după 1937, agentul Ramsay nu avea să mai aibă niciodată deplină credibilitate.

*

„Nu doar pe el îl suspecta Stalin. La un moment dat, am intrat în biroul lui Uriţki, în timp ce acesta citea un raport despre pregătirile de război de la Berlin. [Uriţki] a spus de câteva ori: «Cum aş putea intra să-i spun asta [lui Stalin], când el nu crede în nimic?»„********

Gudz avea să-şi joace şi el rolul odios în Marea Teroare. La sfârşitul anului 1936, l-a denunţat în secret pe soţul surorii lui, Galina, jurnalistul şi scriitorul de povestiri Varlam Şalamov, pentru presupuse atitudini antisovietice.******** Şalamov mai fusese închis cândva pentru că protestase împotriva lui Stalin, în 1929 – şi, de fapt, îşi cunoscuse viitoarea soţie, la rândul ei deţinută politic, în lagărul Vişera, din nordul Uralilor. În noaptea de 12 ianuarie 1937, NKVD-ul a venit după Şalamov la apartamentul comun din centrul Moscovei, de pe aleea Cisti, numărul 8, pe care îl împărţeau cu Gudz. Tulburătoarele sale memorii din anii petrecuţi în lagărele de concentrare, Poveşti din Kolîma, publicate în Occident în 1966, au devenit o lucrare clasică

în literatura despre Gulag. Dar denunţul nu l-a salvat nici pe Gudz, nici pe familia acestuia. În mai 1937, a fost arestată cealaltă soră a lui Gudz, Aleksandra (avea să moară în 1945, printr-o amară ironie, într-un gulag din peninsula Kolîma, aproape de cumnatul ei încă închis). Gudz însuşi a fost dat afară imediat din Departamentul 4 şi, în cele din urmă, şi-a găsit de lucru ca şofer de autobuz. A fost norocos. Un coleg cu care fusese detaşat la Tokyo a fost arestat şi a mărturisit că lucrase ca spion japonez, numindu-l pe Gudz complicele său. „În fiecare noapte aşteptam să fiu arestat”, îşi amintea Gudz. Marea Epurare şi-a avut logica de neînţeles. Nimeni nu a venit după el şi a continuat să locuiască pe aleea Cisti, în apartamentul situat exact sub apartamentul autorului acestei cărţi, până la moartea sa, survenită în 2006, la vârsta de 104 ani.

Reîntors la Tokyo, Sorge a decis să-şi ia mintea de la lucru – şi de la veştile alarmante de la Moscova –, ducând-o pe Hanako într-o scurtă vacanţă. Cu această ocazie, i-a cumpărat o valiză nouă. S-au dus în staţiunea geotermală Atami, situată la 80 de kilometri sud-vest de Tokyo, unde au stat într-un hotel în stil occidental, „celebru pentru fripturi şi gheişe”.******** Au luat un tren care a şerpuit printr-o vale adâncă şi împădurită, traversând Hakone şi urcând spre muntele Fuji. Era decembrie şi din izvoarele termale se ridicau aburi în aerul rece. „Sorge a făcut o baie foarte lungă”, îşi amintea Hanako. „Am luat cina în cameră, am băut sake fierbinte şi ne-am culcat. Era foarte pasional, dar delicat, nu ca un animal sălbatic care-şi arată dinţii. Sorge nu era acel gen.”********

În ziua următoare a plouat. Sorge şi-a petrecut cea mai mare parte a timpului bătând la maşina sa de scris portabilă, în timp ce Hanako „privea afară la ploaia care lovea în fereastră”.******** După o vreme, s-a plictisit şi a

început să compună o poezie. Sorge s-a dus după ea în pat.

— Miyago, vrei să studiezi? a întrebat-o în japoneză, folosind numele care începuse ca o greşeală şi se transformase în alint. Sorge te va ajuta să studiezi.

Ea a răspuns că dorea să studieze opera şi că visa să devină cântăreaţă profesionistă.

— Sorge cunoaşte un profesor german de muzică... O să te duc imediat la el. Asta te face fericită?

Ţinându-şi cuvântul, la întoarcerea în oraş, Sorge i-a aranjat lui Hanako să ia lecţii de pian cu prietenul lui, dr. August Junker, de la Colegiul de Muzică Musashino. „Ce caracter ales avea”, mărturisea Hanako într-un interviu în anii 1980. „Când Sorge făcea o promisiune, întotdeauna şi-o ţinea!”********

Katia, bineînţeles, avea o experienţă diferită cu promisiunile lui Sorge. Acesta a continuat să-şi asigure soţia că în curând avea să se întoarcă şi, în acest stadiu, aproape că şi el credea cu tărie ceea ce spunea. „Sper sincer că acesta va fi ultimul an pe care îl vom petrece departe unul de celălalt şi că ne vom întâlni anul viitor şi vom uita de lunga noastră despărţire”, îi scria el Katiei pe 1 ianuarie 1937. „Aici sunt 20 de grade – iar acolo unde eşti tu sunt probabil 20 de grade sub limita îngheţului. Însă aş prefera să trăiesc în frig, dar cu tine.”******** A confirmat că tocmai primise scrisori de la Katia (şi de la prietena ei, Vera) din august până în octombrie – o întârziere de cinci luni, care avea să justifice de ce aflase aşa târziu de sarcina Katiei şi de tristul ei deznodământ.

La începutul anului 1937, Katia s-a mutat din subsolul ei de pe aleea Nijni Kislevski, într-o locuinţă mai mare, la etajul al patrulea al unei clădiri cu apartamente, pe splaiul Sofiiskaia,******** lângă Ambasada Britanică şi exact vizavi de Kremlin. Priveliştea de la fereastră „este atât de măreaţă, încât nici într-un an n-aş reuşi să-i dau ocol pe jos”, scria încântată Katia. L-a asigurat pe Sorge că luase cu ea toată biblioteca lui cu cărţi în germană. „Deseori încerc să mi-l imaginez”, scria Sorge referindu-se la apartamentul care urma să fie viitorul lor cămin. „Dar nu pot.”********

Katia şi-a concentrat o parte din afecţiunea pe care nu o putea revărsa asupra soţului ei absent pe o nouă colegă de serviciu, Marfa Ivanovna Lejnina-Sokolova. Venise dintr-un sat de lângă Viatka şi fusese repartizată la fabrică în brigada Katiei. Tânăra femeie era atât de nedeprinsă cu viaţa în marele oraş, că spunea mulţumesc şi robotului care anunţa ora în metrou.******** Katia a luat-o pe tânăra nou-venită sub aripa sa şi a început să-i dea lecţii de citit şi de scris. În curând, Marfa s-a mutat într-un colţ din apartamentul Katiei.

Katia i-a spus că în compania tinerei femei „se simţea mai fericită şi mai tânără”. Mergeau la cinema împreună pe strada Piatniţkaia şi, când a venit vara, s-au dus să înoate duminicile la Serebriani Bor, plaja de pe malul râului Moscova, aflată la vest de oraş. Când Marfa a admirat un tigru de pluş pe care Sorge i-l dăruise Katiei, aceasta i l-a făcut cadou neîntârziat. Marfa îşi amintea că citeau împreună cărţi dimineaţa şi că erau atât de absorbite de lectură, încât întârziau la serviciu, alergau în staţia de tramvai de vizavi de pod şi uneori luau un taxi. În maşină, Katia îi dădea tinerei ei protejate biscuiţi şi sandvişuri, fiindcă nu reuşise să ia micul dejun. Katia Maksimova „m-a

făcut om”, mărturisea Marfa într-un interviu din 1965. „M-a ajutat să-mi învăţ meseria şi mi-a transmis pasiunea pentru cărţi pentru toată viaţa. Mi-a dăruit tot sufletul ei.”********

Sorge îi făcuse lui Uriţki promisiunea că avea să se întoarcă la Moscova în aprilie 1937. La acea vreme, detaliile despre accelerarea Epurării ajunseseră până în îndepărtatul Tokyo. Prin urmare, trebuia să-şi amâne din nou întoarcerea, i-a scris Sorge Katiei, în primăvara anului 1937, din cauza „atmosferei nesănătoase de la Moscova”.******** Un al doilea proces-spectacol din ianuarie 1937 l-a avut pe un alt fondator al Cominternului, Karl Radek, în rol de ţap ispăşitor, alături de alţi 17 tovarăşi. În cel mai ameninţător mod, în mărturia sa publică din boxa acuzaţilor, Radek a vorbit despre „o a treia organizaţie de dreapta, troţkistă”, secretă, de dimensiuni uriaşe, care se ocupa cu punerea în operă a unei „fronde [revolte armate] împotriva Partidului”.******** Vânătoarea aderenţilor la această misterioasă conspiraţie avea să-i dea lui Ejov mână liberă pentru a extinde şi mai mult Epurarea.

Între timp, Aino Kuusinen descoperea ce greşeală serioasă făcuse supunându-se somaţiei lui Uriţki. Ea l-a găsit pe director în aceeaşi dispoziţie irascibilă în care îl lăsase cu un an înainte. Generalul a început din nou să tune şi să fulgere la adresa activităţii „necorespunzătoare” a lui Sorge şi a risipei din banii Departamentului 4 pe care acesta o făcea. În primul rând, era furios fiindcă fusese sfidat. Uriţki încercase de mai multe ori să o determine pe Aino să-i scrie lui Sorge pentru a-l convinge să se întoarcă, pretinzând că acesta din urmă nu se supusese ordinelor şi că Stalin însuşi îi ordonase să revină în URSS. Aino, destul

de logic, răspunsese că dacă Sorge nu îl ascultase pe Stalin, era improbabil că o va asculta pe ea.

Hărţuirea a încetat doar în iulie 1937, când Uriţki a fost concediat. A fost înlocuit de fostul său şef, Ian Berzin, care tocmai se întorsese din Spania, unde coordonase eforturile sovietice de susţinere a taberei republicane în Războiul Civil. Într-o lună, şi Berzin a plecat, fiind înlocuit de un alt şef care a stat pe post doar două săptămâni. La sfârşitul anului, Uriţki şi Berzin aveau să fie arestaţi, judecaţi pentru activităţi de spionaj în favoarea germanilor şi japonezilor şi, în cele din urmă, împuşcaţi. În total, serviciile secrete militare sovietice au avut şase conducători diferiţi între 1937 şi 1939, dintre care cinci aveau să fie executaţi.******** Aino însăşi a fost arestată la începutul anului 1938 şi a petrecut 15 ani în Gulag şi în exil intern.

Sorge nu ştia, dar iritarea continuă a lui Uriţki în legătură cu aşa-zisele cheltuieli făcute de rezidentura din Tokyo şi cu refuzul rezidentului de a se întoarce la Moscova când fusese somat dezvăluise întreaga paranoia a Epurării pusă în mişcare împotriva agentului Ramsay şi a activităţilor sale. Biroul japonez al Departamentului 4 s-a împărţit în două tabere: cei care aveau încredere în Sorge şi cei care nu aveau. Generalul Aleksandr Nikonov, şeful Departamentului 4, care fusese în funcţie doar două săptămâni, în august 1937, a cerut întocmirea unui raport despre posibilitatea de a lichida întregul grup Ramsay.

Până la urmă, succesorul lui Nikonov, generalul Semion Ghendin, paraşutat de la NKVD pentru a prelua dezastrul de la Departamentul 4, a găsit destule lucruri de valoare în rapoartele lui Sorge şi a fost de părere că acesta trebuia să rămână en poste. Dar Ghendin, în timp ce salva

operaţiunea de la Tokyo, a etichetat în mod fatal echipa lui Sorge şi pe Sorge însuşi drept „inadecvaţi din punct de vedere politic” şi „probabil infiltraţi de către duşman, sub conducerea căruia lucrează acum”.******** Rapoartele de la Tokyo pe care Ghendin i le-a înaintat lui Stalin din septembrie 1937 până la arestarea lui, pe 22 octombrie 1938, erau prefaţate de un adânc scepticism. „Către: Comitetul Central, Tovarăşul Stalin, Ultrasecret”, aşa începe unul din memoriile lui Ghendin. „Vă prezint raportul sursei noastre apropiate de cercurile germane de la Tokyo. Această sursă nu se bucură de încrederea noastră deplină, cu toate acestea, unele din materialele sale merită atenţie.” Era o pată pe reputaţia lui Sorge, care urma să aibă implicaţii profunde în viitor.********

Mulţi dintre comuniştii străini, precum Sorge, pe vremuri idealişti, şi-au pierdut credinţa în urma băii de sânge din 1937. „Milioane au fost masacraţi, inclusiv acei comunişti care au realizat Revoluţia rusă”, scria spionul sovietic Whittaker Chambers, care, la fel ca Sorge, nesocotise ordinele de a se întoarce la Moscova. Chambers a respins comunismul în aprilie 1938, fiind dezgustat de crimele lui Stalin. A enumerat motivele profundei sale dezamăgiri, printre care genocidul deliberat împotriva ţăranilor din Ucraina şi Kuban în timpul colectivizării, trădarea deliberată a clasei muncitoare germane de către comunişti, care refuzaseră, la ordinele Moscovei, să coopereze cu social-democraţii pentru a se opune ascensiunii naziştilor, şi trădarea guvernului republican spaniol de către Uniunea Sovietică, ai cărei agenţi erau mai interesaţi să-şi lichideze duşmanii politici, decât să-i ajute pe luptătorii de stânga iberici să câştige lupta împotriva fascismului. Ar fi putut adăuga chestiunea extrem de gravă – în privinţa căreia Sorge era cu siguranţă

la curent – că ura lui Stalin faţă de socialiştii moderaţi era atât de intensă, încât ordonase Partidului Comunist German să voteze cu naziştii în Reichstag, pentru a-i învinge pe social-democraţi. „Acest uriaş buboi al corupţiei şi al minciunii s-a spart”, scria Chambers. „Stalin şi-a consolidat puterea masacrând mii dintre cei mai buni oameni ai săi şi cele mai strălucite minţi din Partidul Comunist în baza unor acuzaţii inventate.”********

A suferit şi Sorge o criză similară a credinţei? Este foarte posibil. Sorge deja îşi mărturisise dezamăgirea lui Niilo Virtanen în 1935. Dar, blocat fiind la Tokyo, nu avea cui să-i încredinţeze îndoielile sale. Membrii japonezi ai reţelei sale de spioni îl priveau pe Sorge ca pe un adevărat lider, care transmitea linişte, hotărâre şi încredere în sine. Clausen, care era probabil cel mai apropiat de ceea ce putea să aibă Sorge drept confident în Tokyo, avea şi el nevoie de autoritatea şi de încurajarea lui. Hanako nici măcar nu avea habar că era comunist. Iar confesiunile şi memoriile lui din închisoare nu erau locul potrivit unde să-şi recunoască îndoielile, întrucât Sorge a sperat până în ultima clipă că Uniunea Sovietică avea să-l salveze.

Există semne clare că Sorge a început să o ia razna ca urmare a stresului. Întotdeauna fusese un mare băutor. Dar în decursul anului 1937, tovarăşii săi de sticlă, Wenneker şi prinţul Urach, au observat o creştere semnificativă a deja uriaşului său consum. În timpul desfrânatelor sale peregrinări prin barurile şi saloanele de dans din Ginza, Sorge trecea de la „exaltare, suferinţă şi lacrimi la agresivitate, paranoia, megalomanie, isterie, stupoare şi singurătatea sumbră a mahmurelii, care se poate combate doar cu şi mai mult alcool”, îşi amintea Urach.******** Când Weise, de la Agenţia Germană de Ştiri, l-a rugat pe Sorge să-i ţină locul pe durata vacanţei, a

descoperit la întoarcere că Sorge fusese beat mai tot timpul cât îi preluase responsabilităţile.********

Între timp, Ozaki şi Miyagi şi-au continuat cu hărnicie munca, parcă inconştienţi de dramele care se desfăşurau la Moscova şi în inima şi mintea şefului lor. Shinotsuka, proprietarul extrem de serviabil al firmei de inginerie, i-a înmânat lui Ozaki o listă cu toţi producătorii importanţi de arme din Tokyo şi din împrejurimi, precum şi o copie a celei mai recente broşuri a armatei despre Principiile de apărare naţională. Miyagi era ocupat cu recrutarea de ajutoare, majoritatea din rândurile simpatizanţilor comunişti cunoscuţi. Una dintre aceştia era Kuzumi Fusako, fosta soţie a unui preot creştin, care petrecuse cinci ani în închisoare pentru convingerile ei comuniste, după o razie în masă a poliţiei desfăşurată în 1929. Miyagi a înrolat-o pe Kuzumi pentru numeroasele ei contacte în cercurile de stânga. Un alt ajutor racolat de Miyagi a fost medicul lui personal, Yasuda Tokutaro. Dr. Yasuda avea un cabinet medical la modă, cu mulţi pacienţi de seamă – având, de asemenea, foarte multe legături în cercurile intelectuale din Tokyo şi în calitate de istoric şi antropolog renumit. Miyagi a sugerat că medicul putea ajuta la „zădărnicirea planurilor de a distruge URSS şi la prevenirea unui război ruso-sovietic”. Yasuda a fost de acord imediat să-i transmită orice bârfă de la nivel înalt pe care ar fi auzit-o în sălile sale de consultaţie.********

Sistemul pus la cale de Miyagi s-a extins rapid prin reţeaua foarte puţin sigură a prietenilor din închisoare cu orientări de stânga ai dnei Kuzumi. Yamana Masazano era un romantic fără educaţie, de 34 de ani, eliberat recent din închisoare, unde stătuse pentru legăturile sale comuniste. Miyagi l-a cooptat şi l-a trimis în nord, la Hokkaido, să numere garnizoanele armatei şi să observe mişcările de

trupe de lângă graniţa japonezo–sovietică din partea sudică a insulei Sahalin (cunoscută japonezilor drept Karafuto). Fostul profesor universitar Ugenda Taguchi făcuse şi el închisoare pentru orientările sale de stânga şi a fost de acord să-l ajute pe Miyagi cu informaţii economice din Hokkaido şi Manciuria. Un alt ajutor a fost Hashimoto Takashi, tot cu orientări de stânga şi recent întors din Manciuria, care i-a dat lui Miyagi preţioasa informaţie că armata japoneză trimitea în secret în Karafuto soldaţi deghizaţi în muncitori constructori pentru ridicarea de tabere militare.

În plus, Miyagi a recrutat şi persoane cu orientări de dreapta, sugerându-le – aşa cum făcuse, după arestarea sa, şi Kawai, aflat încă în închisoare – că ar fi avut legături cu societăţi secrete ultranaţionaliste. În acest fel, Miyagi a atras ca informatori doi jurnalişti de extremă dreaptă, Masahiko Sano şi Hachiro Kikuchi, pe care i-a şi frecventat pentru acoperire. Dar cel mai important dintre noile contacte ale lui Miyagi a fost Yabe Shu, adept secret al politicii de stânga, care lucra ca secretar privat al generalului Ugaki Kazushige, fost ministru al apărării, care a fost şi prim-ministru pentru o scurtă perioadă, la începutul anului 1937.********

La mai puţin de doi ani de la sosirea sa la Tokyo, Miyagi, artistul neîngrijit, cu zâmbet cuceritor şi un fel de a fi dezarmant de sincer, se dovedise un recrutor şi un organizator al agenţilor de un talent excepţional – chiar dacă nu întotdeauna cu un discernământ ireproşabil. La mijlocul anului 1937, Miyagi controla o reţea de prieteni, agenţi plătiţi, colaboratori şi proşti inconştienţi care se întindea din sud, din Okinawa sa natală, până în nord, în Hokkaido. Spre deosebire de mult prea autoritarul Sorge, al cărui farmec alimentat de băutură îi copleşea pe

oameni, care ori îl iubeau, ori îl urau, Miyagi reuşea să se adapteze tăcut în orice companie, de la mondenele din înalta societate, pe care le întâlnea în galeriile de artă din Ginza, la pescarii semianalfabeţi din Hokkaido. Putea să-şi facă veacul prin baruri rău famate şi să intre în vorbă cu oameni pe care nu-i cunoştea. De altfel, Miyagi s-a şi plâns şefului său în legătură cu timpul prea îndelungat pe care trebuia să-l petreacă bând cu amici de ocazie – o parte a slujbei care pe Sorge nu-l deranja deloc.******** Sorge îl descria pe Miyagi drept „o persoană foarte simplă şi blajină”, care părea „foarte naiv şi bun”.********

Naivitatea lui Miyagi poate să fi fost secretul farmecului său. Dar era şi extraordinar de periculos să se asocieze cu foşti comunişti, ca să nu mai vorbim de a mai şi face recrutări importante din rândurile lor. Nu există nici o dovadă că Sorge ar fi obiectat vreodată în legătură cu faptul că Miyagi lucra cu comunişti cunoscuţi – dar Gudz, din Moscova, cu siguranţă a obiectat. După spusele sale, Gudz era de părere că trimiterea lui Miyagi să lucreze cu Sorge fusese, din partea generalului Berzin, „cea mai mare greşeală. [...] Cum putea lucra cineva cu comuniştii? Erau supravegheaţi oriunde în străinătate”, a declarat Gudz la televiziunea rusă ORT în 1999. „A fost ideea lui Berzin să ia un artist japonez dintr-un mediu normal din Statele Unite şi să-l trimită să colaboreze cu Sorge. Dar Sorge nu şi-a dat seama că nu trebuia să se asocieze atât de des şi atât de deschis cu un comunist.”******** Dar, încă o dată, nu există dovezi conform cărora Gudz sau oricine altcineva din Departamentul 4 i-ar fi avertizat pe Sorge şi pe Miyagi să pescuiască informatori în ape mai puţin tulburi.

*

În timp ce Miyagi era ocupat cu recrutarea agenţilor pentru reţeaua sa, o nouă criză în China avea să-l aducă pe Ozaki şi mai aproape de principalele cercuri ale puterii din Japonia. Pe 12 decembrie 1936, comandantul suprem Jiang Jieshi, şeful Partidului Guomindang şi conducătorul Chinei naţionaliste, a fost arestat de către aliatul şi subordonatul său, mareşalul Zhang Xueliang. „Tânărul mareşal" Xueliang – fostul comandant suprem din Manciuria şi acum comandantul Armatei de Nord-Est – era frustrat de refuzul lui Jiang de a se lupta cu japonezii. În loc să ţină piept expansiunii japoneze în Manciuria şi în Mongolia Interioară, Jiang Jieshi continuase să irosească oameni şi resurse luptându-se cu comuniştii chinezi, pe principiul că japonezii erau „o boală de piele, iar comuniştii – o boală de inimă". Xueliang, care încercase să se opună japonezilor, primise ordinul să se retragă.********

Acum sosise momentul răzbunării lui Xueliang. Acesta i-a ţinut prizonieri pe Jiang Jieshi şi pe membrii statului major al acestuia timp de două săptămâni la sediul comandamentului militar regional din Xi'an. Pe 25 decembrie, îl convinseseră pe comandantul suprem să se răzgândească şi să semneze un armistiţiu cu comuniştii, permiţând formarea unui front unit împotriva japonezilor. Răsturnarea politicii de conciliere a lui Jiang Jieshi cu invadatorii japonezi a pregătit scena pentru un război în toată regula între China şi Japonia.********

Rolul Uniunii Sovietice în incidentul de la Xi'an a fost foarte controversat (şi ulterior avea să servească drept principalul măr al discordiei între comuniştii chinezi, victorioşi în cele din urmă, şi Moscova). În esenţă, în timp ce Japonia şi Germania se reînarmau şi deveneau tot mai agresive, Stalin căuta să îmbunătăţească relaţiile cu toate naţiunile care erau, de asemenea, potenţial ameninţate de

ascensiunea acestora. Primii pe lista potenţialilor aliaţi sovietici, conform acestei logici, erau Statele Unite şi China naţionalistă. În 1933, Moscova şi-a normalizat relaţiile cu Washingtonul şi, în acelaşi an, comisarul pentru afaceri străine al lui Stalin, Maksim Litvinov, a încurajat America să sprijine un tratat de neagresiune între SUA, URSS, Japonia şi China.

Stalin era, de asemenea, extrem de conştient – în parte datorită eforturilor depuse de Sorge la rezidentura din Shanghai – că Germania nazistă îi făcea propuneri oficiale foarte tentante lui Jiang Jieshi, sub formă de livrări masive de echipament militar şi consilieri militari. O Chină pronazistă avea să le dea japonezilor mână liberă să atace URSS-ul. Prin urmare, de la mijlocul anilor 1930, Stalin susţinuse un front unit cu Jiang Jieshi împotriva japonezilor.

O alianţă deschisă cu naţionaliştii chinezi i-ar fi lăsat pe dinafară pe aliaţii ideologici ai URSS-ului, comuniştii chinezi. Stalin a rezolvat problema în felul său caracteristic, făcând un joc dublu. URSS-ul i-a promis arme conducătorului Partidului Comunist, Mao Zedong, şi l-a încurajat să-şi înfiinţeze propriul stat de inspiraţie sovietică în provincia Shaanxi, care ar fi putut fi şi el un obstacol în faţa agresiunii japoneze. Dar, în acelaşi timp, Stalin îi făcea propuneri oficiale şi lui Jiang Jieshi, încercând să-l împingă într-un război împotriva Japoniei – dar fără să implice URSS-ul. Simultan, Cominternul făcea eforturi să-l convingă pe mareşalul Xueliang să renunţe la ostilitatea sa faţă de Mao, trimiţând un important tovarăş chinez, instruit la Moscova,******** să negocieze cu mareşalul şi să-l încurajeze să facă o mişcare împotriva ultrapacificatorului în relaţiile cu japonezii, Jiang Jieshi.

Incidentul de la Xi'an a fost, în multe privinţe, un triumf al diplomaţiei lui Stalin. Într-adevăr, consilierii lui Jiang Jieshi de la acea vreme învinovăţeau în mod făţiş Cominternul pentru revolta lui Xueliang şi pentru încarcerarea temporară a comandantului suprem.******** Stalin reuşise să-i forţeze pe naţionaliştii şi comuniştii chinezi să treacă peste neînţelegerile lor şi să se unească împotriva duşmanului comun – Japonia. Pentru a se concentra asupra luptei împotriva japonezilor, totuşi Jiang Jieshi avea nevoie de o asigurare de la prietenii săi sovietici că nu urma să fie înjunghiat pe la spate de comuniştii lui Mao – o învoială la care Stalin a fost mai mult decât bucuros să fie de acord în numele lui Mao. URSS-ul şi-a abandonat imediat politica sa pe două piste şi i-a dat brusc ordin lui Mao să renunţe la visul său referitor la un stat comunist separat şi să lucreze cu naţionaliştii. La furia lui Mao provocată de această trădare a fost martor jurnalistul american Edgar Snow, care petrecuse mult timp cu „Preşedintele" în această perioadă.******** Dar, pentru Stalin, ambiţiile lui Mao şi chiar triumful comunismului în Extremul Orient erau de o importanţă secundară faţă de unificarea Chinei împotriva japonezilor.

La Tokyo, Ozaki a scris un alt articol important despre incident, „Semnificaţia loviturii de stat a lui Xueliang", anticipând în mod corect un armistiţiu între comunişti şi naţionalişti şi o unire a lor împotriva japonezilor. Editorul său a fost aşa de impresionat, încât l-a recomandat ca membru într-un nou grup consultativ de experţi, aflat în plină ascensiune, numit Showa Kenkyu Kai (Asociaţia de cercetare Showa) şi care avea să devină în curând un fel de cabinet fantomă al premierului din umbră, prinţul Fumimaro Konoe.******** Konoe era un aristocrat cu o educaţie impecabilă, care se bucura atât de respectul

moderaţilor civili, cât şi al armatei – în mare parte, datorită refuzului de a condanga aventurile neautorizate din Manciuria ale armatei. Ambasadorul britanic în Japonia, sir Robert Craigie, l-a găsit extrem de dificil de strâns cu uşa în privinţa oricărui subiect – un caracter alunecos, care avea să fie cel mai puternic capital politic al lui Konoe. Craigie l-a numit „diletantul Konoe, căruia, înconjurat fiind de tineri cu «minţi luminate», îi făcea plăcere să se joace cu experimente politice periculoase”, cum ar fi concilierea naţionaliştilor radicali ai Japoniei.******** Colegii lui Ozaki din grupul de experţi erau somităţi precum redactorul-şef al Agenţiei de ştiri Domei, specialişti de vârf ai Japoniei în dreptul muncii, filosofi politici şi economişti.

În iunie 1937, prinţul Konoe a devenit prim-ministru. Din poziţia sa privilegiată de la Asociaţia Showa, Ozaki a putut să-i raporteze lui Sorge că numirea lui Konoe fusese „ultimul atu al clasei superioare din Japonia”, care spera că omul lor avea să ţină sub control „presiunea politică a armatei”. Dar Ozaki nu-şi făcea iluzii. Armata l-a întâmpinat pe Konoe ca pe o marionetă folositoare, care urma să le permită să „ducă politica naţională agresivă pe care întotdeauna şi-o doriseră”.********

Ozaki avea dreptate. În iulie 1937, forţele japoneze s-au confruntat cu trupele chineze lângă Beijing, pe podul Marco Polo. Pretextul fusese nesemnificativ. După câteva manevre neanunţate executate pe timp de noapte de armata japoneză, un soldat de rând – Shimura Kikujiro – nu se mai întorsese la post. Superiorii lui ceruseră permisiunea să intre în oraşul Wanping, să-şi caute omul. Când comandantul chinez local refuzase, japonezii deschiseseră focul.

La Tokyo, Konoe şi-a dat seama că era obligat să reacţioneze. Prin urmare, a aprobat expedierea în China a trei divizii de soldaţi care să apere onoarea japoneză. Japonia nu râvnea la nici un teritoriu chinez, a spus acesta în faţa dietei, pe 27 iulie, dorea doar „cooperarea şi ajutorul mutual – o contribuţie din partea Chinei la cultura şi prosperitatea Extremului Orient”. Konoe a sfătuit, de asemenea, armata să facă totul astfel încât conflictul să nu escaladeze. A fost ignorat pe faţă. La mijlocul lunii august, statul major Imperial – acum fără nici o supraveghere civilă – a lansat un atac general, care, în decembrie 1937, avea să-i aducă pe japonezi la porţile capitalei Chinei naţionaliste, Nanking.******** Deşi nici unul dintre protagonişti nu-şi dăduse încă seama, altercaţia de pe podul Marco Polo avea să marcheze începutul celui de-al Doilea Război Mondial în Asia.

John le Carré, în revista Encounter, noiembrie 1966.

Richard Pipes, Communism: A History, New York, p. 67.

Marc Jansen, Nikolai Petrov, Stalin’s Loyal Executioner: People’s Commissar Nikolai Ezhov, 1895–1940, Stanford, CA, 2002, p. 42.

Vadim Rogovin, 1937: Stalin’s Year of Terror, Oak Park, MI, 1998, pp. 36–38.

Jansen, Petrov, Stalin’s Loyal Executioner, p. 45.

Courtois et al., The Black Book of Communism, pp. 298–301.

Smedley l-a văzut pentru ultima dată la Moscova în 1934. După executarea sa, aceasta a scris despre

Chattopadhyaya: „A întruchipat tragedia unei rase întregi. Dacă s-ar fi născut în Anglia sau în America, capacităţile sale l-ar fi plasat alături de cei mai mari conducători ai epocii sale. [...] În sfârşit, îmbătrânea, trupul îi era slăbit şi firav, iar părul îi albise brusc. Dorinţa de a se întoarce în India îl obseda, dar britanicii ar fi avut încredere în el doar dacă ar fi fost cenuşă pe un rug funerar.” (Agnes Smedley, China Correspondent, Londra şi Boston, 1943, ediţia retipărită, 1984, p. 99)

Edvard Radzinski, Stalin, Londra, 1997, p. 171.

Leonard, Secret Soldiers of the Revolution, p. 152.

Igor Lukes, Czechoslovakia Between Stalin and Hitler: The Diplomacy of Edvard Beneš in the 1930s, Oxford, 1996.

Volodarski, Stalin’s Agent, p. 231.

Christina Shelton, Alger Hiss: Why He Chose Treason, New York, pp. 47–50.

Aleksandr Barmine, One Who Survived, New York, 1945, pp. xi–xii.

Chambers, Witness, p. 36.

Interviu cu Boris Gudz, Televiziunea ORT, Razvedcik, septembrie 1999.

Interviu cu Gudz , ORT, 1999.

Interviu cu Gudz, ORT, 1999.

Interviu cu Gudz, ORT, 1999.

O expoziţie despre Şalamov, care a prezentat o fotografie cu denunţarea lui Gudz, a fost organizată la Muzeul Moscovei în mai 2017.

Fragmente dintr-un articol de Catherine Moore, bazat pe scrisori de la tatăl ei, Howard Wills (iunie 1945–ianuarie 1946) http://generalmacarthurshonorguard.com.

Interviul lui Prange cu Hanako, 9 ianuarie 1965, Target Tokyo.

Interviul lui Robert Whymant cu Hanako, Stalin's Spy, p. 89.

Interviul lui Robert Whymant cu Hanako, Stalin's Spy, p. 90.

Comrade Sorge: Documents and Memoirs, p. 29.

Aproape sigur la numărul 22 – singurul imobil mare cu apartamente de pe acea stradă.

Comrade Sorge: Documents and Memoirs, p. 27.

Instalat în beneficiul pasagerilor orbi.

Comrade Sorge: Documents and Memoirs, p. 30.

Comrade Sorge: Documents and Memoirs, p. 31.

Raportul Ambasadei Britanice: Vicontele Chilston către dl. Eden, 6 februarie 1937, British Foreign Office Corespondence, 1937, rola 4, vol. 21099, p. 206.

Şefii Serviciilor Secrete Militare Sovietice:

Ian Berzin, 1924 – aprilie 1935

Semion Uriţki, aprilie 1935 – iulie 1937

Ian Berzin, iulie 1937 – august 1937

Aleksandr Nikonov, august 1937 – august 1937

Semion Ghendin, septembrie 1937 – octombrie 1938

Aleksandr Orlov, octombrie 1938 – aprilie 1939

Ivan Proskurov, aprilie 1939 – iulie 1940

Filipp Golikov, iulie 1940 – octombrie 1941

Aleksei Panfilov, octombrie 1941–noiembrie 1942

(sursa: Owen A. Lock, „Chiefs of the GRU 1918–46”, în Hayden B. Peake, Samuel Halpern (ed.), In the Name of Intelligence: Essays in Honor of Walter Pforzheimer, Washington, DC, 1994, pp. 353–378)

Fesiun, Documente, „The Unknown Sorge”, p. 139.

Fesiun, Documente, „The Unknown Sorge”, p. 140.

Chambers, Witness, p. 36.

Whymant, Stalin's Spy, p. 62.

Der Spiegel, 27 iunie 1951, pp. 23–24.

„Sorge Spy Ring”, p. A716.

„Sorge Memoir”, Partea a II-a, pp. 14–15.

„Sorge Memoir”, Partea a II-a, p. 15.

Toshito (ed.), Gendai-shi Shiryo, vol. 3, p. 310.

Nikolai Dolgopolov, „De ce Stalin nu a făcut schimb pentru Sorge”, Rossiiskaia Gazeta, 1 octombrie 2015; interviul cu Gudz, ORT.

Jay Taylor, The Generalissimo: Jiang Jieshi and the Struggle for Modern China, Cambridge, MA, 2009, mai ales pp. 124–137.

Steve Tsang, „Chiang Kai-shek's «secret deal» at Xian and the start of the Sino-Japanese War”, Palgrave Communications, vol. 1, 2015.

Wang Bingyang.

John W. Garver, „The Soviet Union and the Xi'an Incident [Arrest Of Chiang Kaishek, 1936]”, Australian Journal of Chinese Affairs, nr. 26, iulie 1991, pp. 145–175.

Edgar Snow, Random Notes on China, Cambridge, MA, 1957, pp. x, 21.

Toshito (ed.), Gendai-shi Shiryo, vol. 2, p. 220.

Sir Robert Craigie, Behind the Japanese Mask, Londra, 1945, p. 69.

Toshito (ed.), Gendai-shi Shiryo, vol. 2, p. 161.

Bob Tadashi Wakabayashi, „Emperor Hirohito on Localised Aggression in China”, Sino-Japanese Studies 4 (1), 1991, p. 15.

Capitolul 12. Liuşkov

Se pare că acelaşi mecanism a funcţionat în cazul amândurora [Kim Philby şi Richard Sorge]: începând prin a afla că alcoolul însemna prietenie instantanee, iar barul – locul ideal pentru a obţine informaţii – şi descoperind, ca mulţi alţi beţivi, că băutura le oferă un moment de respiro de la teama sâcâitoare –, cei doi spioni au mers mai departe, căutând să atragă atenţia prin comportamentul lor, crezând că nimeni nu putea ghici că ostentaţia este un fel de camuflaj.********

Murray Sayle

La ora două, în dimineaţa zilei de sâmbătă, 14 mai 1938, Papa Keitel a închis barul Das Rheingold şi i-a scos afară, în noaptea din Ginza, pe Sorge şi pe prietenul său, prinţul Urach. Urach locuia la hotelul Imperial. Era destul de beat să accepte oferta inconştientă a lui Sorge de a-l duce acasă. Spionul sovietic şi prinţul german au urcat pe puternica motocicletă neagră a lui Sorge, care a traversat în goană oraşul. Barul de la Imperial era deja închis, dar Sorge cunoştea un om de afaceri austriac care îl invitase să se servească din barul privat din camera sa, fie că era şi el acasă, fie că nu era. Urach a rezistat rugăminţilor prietenului său de a i se alătura şi s-a dus la culcare, lăsându-l pe Sorge să dea iama singur în camera austriacului. Sorge a dat gata o sticlă de whisky, apoi s-a întors în camera lui Urach, încercând să-l convingă să vină la el acasă, pe strada Nagasaki, să mai bea ceva. Din nou, Urach a refuzat cu înţelepciune.

Sorge mergea întotdeauna cu motocicleta cu o viteză teribilă, chiar şi când era treaz – aşa cum mărturisea Smedley entuziasmată şi Clausen crispat. Motocicleta pe care o conducea era unul dintre cele mai grele şi puternice modele existente, un Zündapp K500 în doi cilindri, din 1934, pe care îl cumpărase de la Clausen cu doi ani înainte. Monstrul de 35 CP cântărea 180 kilograme şi ajungea la 120 de kilometri pe oră. Sorge, acum beat şi singur, a pornit în trombă cu motorul lui zgomotos spre Toranomon, luând-o la stânga pe o străduţă de pământ care ocolea Ambasada SUA. Exact când trecea de curtea ambasadei, a pierdut controlul motocicletei şi a intrat cu viteză maximă într-un zid de piatră.******** Un poliţist care făcea de serviciu la poartă a auzit izbitura şi s-a grăbit să dea o mână de ajutor.

— Aici, aici! a strigat Sorge.

Deşi avea maxilarul zdrobit, a reuşit să-i ceară poliţistului să-i telefoneze lui Urach la Imperial.********

Urach a venit repede la faţa locului. Primul lucru pe care i l-a cerut Sorge a fost „să-i spună lui Clausen să vină imediat!”******** Fără îndoială, lui Urach i s-a părut ciudat ca Sorge să apeleze la o simplă cunoştinţă şi nu la iubita lui sau la cineva de la Ambasada Germaniei, dar s-a supus. Când Clausen – însoţit de soţia sa, Anna – a ajuns la Spitalul american Sfântul Luca, l-a găsit pe Sorge aproape inconştient. La braţul drept avea o entorsă, iar unul dintre mânerele ghidonului îi spărsese dinţii şi maxilarul, fracturându-i craniul. Sorge i-a şoptit lui Clausen să le spună tuturor medicilor şi asistentelor să iasă şi, după ce au rămas singuri, a reuşit să rostească o singură propoziţie, înainte de a leşina:

— Goleşte-mi buzunarele!

În jacheta pătată de sânge a lui Sorge, Clausen a găsit documente care i-ar fi putut costa viaţa pe amândoi. Erau câteva rapoarte ale serviciilor secrete, scrise în clar, în engleză, gata să fie codate, plus foarte mulţi dolari americani. Luând repede materialul compromiţător şi cheile de la locuinţa lui Sorge, Clausen s-a repezit pe strada Nagasaki şi a curăţat cuprins de panică biroul lui Sorge de toate documentele care păreau suspecte, inclusiv jurnalul şefului său. La câteva minute de la plecarea lui Clausen, Weise, de la DNB, a sosit – probabil după ce fusese sunat de Urach – pentru a pune lucrurile lui Sorge sub sigiliu, în caz că poliţia japoneză ar fi fost tentată să percheziţioneze locuinţa, descoperind astfel informaţii secrete de la ambasadă. Clausen şi-a petrecut restul nopţii îngrozit că poliţia avea să vină să bată la uşa casei lui – în care se afla o antenă încastrată în perete şi

tot echipamentul său radio –, dorind eventual să afle de ce îl chemase Sorge pe el la spital atât de urgent.********

Comportamentul lui Sorge fusese criminal de iresponsabil. Documentele pe care le avea la el în buzunar, în timp ce se plimba beat cu motocicleta prin Tokyo, la acele ore atât de mici ale dimineţii, l-ar fi costat nu doar propria carieră de spion şi propria piele, dar ar fi declanşat şi o amplă vânătoare de oameni, în urma căreia ar fi căzut în cursă toţi asociaţii lui cunoscuţi – inclusiv agentul său cel mai bun, Ozaki. Mai mult decât atât, demascarea unei reţele de spionaj comunist, care opera din interiorul Ambasadei Germaniei şi atât de aproape de guvernul japonez, ar fi întărit, cu siguranţă, poziţia militariştilor din armată, care făceau presiuni în vederea unui atac asupra URSS-ului. Alcoolismul lui Sorge şi dependenţa sa de pericol aproape distruseseră securitatea Uniunii Sovietice, pe care el pretindea că o apără cu atâta devotament.

Riscul era cu atât mai mare, cu cât Sorge ajunsese la un nivel de încredere fără precedent la Ambasada Germaniei. În urma incidentului de la podul Marco Polo, ambasadorul Dirksen formase un „grup de studiu” compus din Ott, Sorge şi adjunctul ataşatului militar, maiorul Erwin Scholl, cu scopul analizării războiului din China, care lua proporţii. Se concentrau pe strângerea de informaţii despre forţele armate ale Japoniei şi despre desfăşurarea acestora. Includerea oficială a lui Sorge în cel mai intim cerc al ambasadei – unul care se ocupa de cele mai urgente şi confidenţiale secrete – a dus la un nou nivel relaţia lui cu statul german. Ott putea împărtăşi toate informaţiile private pe care le dorea, în timp ce lua micul dejun sau stând la un pahar cu prietenul său personal, jurnalistul Sorge. Iar includerea lui Sorge în grupul care participa la întâlnirile oficiale, secrete, l-a transformat într-un membru

cu drepturi depline al forului care îi reunea pe cei mai importanţi oameni ai serviciilor secrete germane.

Evident, Ott avea încredere în Sorge şi se baza pe informaţiile politice despre Japonia, neobişnuit de bine documentate, pe care acesta i le furniza. Dar, ca să-l convingă pe Dirksen să aprobe participarea lui Sorge la grupul de studiu, Ott ar fi trebuit să invoce ceva mai mult decât încrederea personală. Se pare că Dirksen acceptase faptul că Sorge era deja un gen de agent special german (aceasta fusese şi presupunerea secretarului trei, Meissner). Rapoartele confidenţiale pe care Sorge le scria acum cu regularitate pentru generalul Thomas de la Berlin trebuie să-i fi conferit un asemenea statut.

În curând, Sorge avea să se instaleze şi mai bine pe orbita oficială a serviciilor secrete germane. Dovezi ale respectului deosebit de care acesta se bucura la Berlin au ieşit la suprafaţă în 2015, când un angajat al reţelei de anticariate Tamura Shoten, din cartierul Jinbocho, din Tokyo, a descoperit o scrisoare personală adresată lui Sorge de către noul ministru de externe nazist, Joachim von Ribbentrop. Prin această scrisoare, care era datată mai 1938, acesta îl felicita pe Sorge cu ocazia celei de-a patruzeci şi doua aniversări (puţin cam cu întârziere) şi îl lăuda pentru „contribuţia deosebită” la activitatea ambasadei din Tokyo. Scrisoarea era însoţită de o fotografie semnată a lui Ribbentrop. Deşi nu a existat niciodată vreo îndoială că Sorge nu rămăsese un agent sovietic devotat, este cert faptul că, din 1937, germanii l-au considerat un ofiţer de informaţii aproape la fel de valoros cum îl priveau şi ruşii.

Grupul de studiu de la Ambasada Germaniei primea rapoarte regulate de la ataşatul naval, căpitanul

Wenneker, şi de la ataşatul forţelor aeriene, locotenent-colonelul Nehmiz, despre absolut tot ce aflau aceştia de la omologii lor japonezi. Prin urmare, Sorge avea acces la materiale detaliate despre planurile japoneze de mobilizare, despre echipament şi facilităţi, distribuirea trupelor în Manciuria şi în China, despre tehnicile de luptă folosite în China, logistică, aparate de zbor, mecanizare, despre instruirea ofiţerilor, victimele din rândul armatei şi despre situaţia economică a naţiunii pe timp de război. „În plus, când se dădea o bătălie importantă în China, se făcea o investigaţie şi un studiu în detaliu şi se trimitea un raport în Germania” – şi, prin intermediul lui Sorge, la Moscova.********

Rănile pe care Sorge le-a suferit în urma accidentului de motocicletă au făcut ca faţa lui, deja distrusă, să arate, după cum îi scria el Katiei, „precum cea a unui cavaler-jefuitor stâlcit în bătaie”. La fel ca în perioada spitalizării sale de la Königsberg, din timpul războiului, Sorge fermecase personalul feminin de la spitalul american. Când a avut loc un cutremur minor, în timpul vizitei lui Meissner, trei asistente s-au precipitat să-l protejeze pe Sorge de tencuiala care cădea din plafon.******** Infecţia care s-a instalat l-a făcut să-şi piardă aproape toţi dinţii, iar cei falşi, pe care i i-au pus, îl deranjau. Medicii de la Sfântul Luca au încercat să-i facă şi o operaţie plastică. Dar faţa lui Sorge devenise „într-un fel ca o mască demonică”, remarca prietenul său Sieburg.******** Accidentul îi lăsase şi cicatrice emoţionale. Sorge „a suferit tulburări neurologice, ca efecte secundare ale fracturii de craniu provocate de un accident de motocicletă”, avea să raporteze Ott în 1941.********

Plini de generozitate, soţii Ott l-au luat la ei pe Sorge, după ce acesta a fost externat. Helma Ott, de două ori respinsă,

ca soţie şi ca amantă, l-a îngrijit la reşedinţa ambasadorului. Se pare că aceasta chiar a încercat să reînvie idila cu Sorge, în timp ce soţul ei era plecat la Berlin, unde avea audienţă la însuşi Führerul. „Împarte cu generozitate intimitate nedorită – e foarte bună la asta!”, îi spunea Sorge, lipsit de tact, lui Hanako.******** Sorge, pacientul dificil, zăcea neputincios în dormitorul pentru oaspeţi al lui Ott, când cea mai mare provocare a carierei sale de spion s-a materializat dintr-o direcţie total neaşteptată.

*

În jurul orei 5.30, în dimineaţa zilei de 13 iunie 1938, o patrulă formată din doi oameni ai poliţiei din Manchukuo au zărit o siluetă suspectă, care se furişa în ceaţa dimineţii de-a lungul zonei de frontieră care despărţea URSS-ul de Manciuria, lângă Înălţimile Changlingtzu, aflate la circa 120 de kilometri sud-vest de Vladivostok. Bărbatul purta un impermeabil civil şi o şapcă din stofă şi era înarmat cu două pistoale. Când poliţiştii japonezi l-au somat, intrusul a aruncat armele, a ridicat mâinile şi a început să vorbească repede în rusă. Bărbatul era „robust, cu părul negru, cu ochii negri, avea o mustaţă à la Charlie Chaplin şi un chip cu trăsături puternic evreieşti”.******** Părea foarte fericit să fie dus în arest la sediul poliţiei japoneze de frontieră, unde a fost jovial şi vorbăreţ. Sub impermeabil, bărbatul purta o uniformă completă şi medalii de general sovietic, cu cizme şi pantaloni de cavalerie cu tighel roşu. Dar trădătorul nu era militar. Conform cărţii sale de identitate – semnată de şeful poliţiei secrete, Nikolai Ejov însuşi –, acesta era Ghenrih Samuilovici Liuşkov, comisar pentru

securitatea statului clasa a III-a********, şeful NKVD-ului pentru întregul Extrem Orient sovietic.********

Printre lucrurile personale ale lui Liuşkov erau un ceas Longines, nişte ţigări ruseşti, o pereche de ochelari de soare, 4 153 de yeni în bancnote mici, emise de băncile din Japonia, Coreea şi Manchukuo, 160 de ruble sovietice, Ordinul Lenin, două medalii ale Ordinului Steagul Roşu şi o fotografie a soţiei sale, Ina. Mai important, ducea cu el o cutie de maşină de scris, pe care o umpluse cu numeroase documente militare ultrasecrete, care conţineau detalii despre unităţile forţelor armate sovietice, bazele aeriene, posturile de frontieră şi fabricile care lucrau pentru armată din Extremul Orient. Sub cea mai strictă supraveghere posibilă, dezertorul de seamă a fost dus în mare secret la Biroul Securităţii statului Manchukuo din Hsinking, apoi la Seul şi apoi, în cele din urmă, după discuţii aprinse între armata Kwantung şi Statul Major-Imperial, la Tokyo.********

Sorge a auzit despre dezertarea unui general din conducerea NKVD-ului de la oficialii din Ambasada Germaniei, care l-au vizitat când era pe patul de suferinţă în locuinţa ambasadorului. Vestea sigur a făcut să-i îngheţe sângele în vine. Dat fiind că NKVD-ul împânzise întregul Departament 4 de la Moscova, interogându-i pe conducătorii de la cel mai înalt nivel şi cercetând dosarele, să fi avut oare Liuşkov cunoştinţă de cea mai importantă reţea de spionaj din Tokyo a Armatei Roşii? Pentru Sorge, fuga nu era o opţiune în starea precară în care se găsea. Nu avea de ales decât să zacă şi să aştepte, punându-le întrebări colegilor, ca să afle cât mai multe detalii cu putinţă.

Liuşkov a fost ofiţerul cu cel mai înalt grad din NKVD care a fugit din Rusia lui Stalin. Până la momentul dezertării, cariera sa în poliţia secretă fusese meteorică. Născut la Odesa în anul 1900, în familia unui croitor evreu, Liuşkov îşi făcuse un renume de luptător însetat de sânge cât timp activase în mişcarea clandestină bolşevică din Crimeea, în perioada Războiului Civil. La vârsta de 20 de ani, fusese promovat în funcţia de comisar politic de brigadă. În 1920, intrase în recent înfiinţata poliţie secretă a lui Dzerjinski şi lucrase o perioadă sub acoperire în Germania. În 1934, Liuşkov era adjunctul Departamentului politic secret al NKVD-ului din Leningrad, unde condusese personal ancheta în cazul asasinării lui Serghei Kirov – conducătorul bolşevic a cărui ucidere, la Institutul Smolnîi din Leningrad, îi servise drept pretext lui Stalin pentru începerea terorii. El le-a confirmat anchetatorilor săi japonezi că acuzaţiile care îi implicau pe Kamenev, Zinoviev şi zeci de alte persoane în asasinarea lui Kirov erau inventate – în cea mai mare parte de Liuşkov însuşi.********

Ejov îl selectase personal pe Liuşkov ca fiind unul dintre cei mai de încredere ucigaşi plătiţi ai săi. Un alt ofiţer al NKVD-ului relatează o vizită pe care Liuşkov i-o făcuse unui coleg la sediul NKVD-ului din Rostov-pe-Don, în 1937.******** „Înarmat cu toată aroganţa autorităţii sale de la Moscova, [Liuşkov] a intrat în biroul prietenului meu, l-a acuzat de ineficienţă şi neglijenţă şi a strigat: «Mişcă de-aici, jigodie, şi fă ceva, sau dau ordin să fii arestat!»„ După ce a mustrat aspru întregul personal, Liuşkov menţionase o mână de „trădători”, care fuseseră imediat arestaţi şi mai târziu împuşcaţi.********

Liuşkov le-a spus japonezilor care îl prinseseră că începuse, în timpul investigaţiilor sale asupra asasinării lui Kirov, să aibă îndoieli în legătură cu aşa-zisele „deviaţii”

ale Uniunii Sovietice de la „adevăratul leninism”. Adevăratul motiv pentru care Liuşkov fugise în 1938 fusese, evident, acela că auzise că în curând avea să fie şi el mistuit în Marea Epurare. Ironia era de proporţii, întrucât, după spusele lui Liuşkov, el însuşi fusese trimis de către Stalin la Vladivostok, cu scopul vădit de a ordona epurarea celor mai înalte cadre militare şi de partid din districtul militar al Extremului Orient. Aranjase personal executarea a peste 5 000 de aşa-zişi duşmani ai poporului, înainte să-şi dea seama că, în curând, avea să urmeze şi el.

Unul dintre cele mai fascinante episoade din mărturisirile pe care le-a făcut Liuşkov japonezilor este relatarea discuţiei avute între patru ochi cu Stalin la Kremlin, în primăvara anului 1938, care ne oferă o înţelegere cutremurătoare a stării de spirit a dictatorului în perioada de dinainte de război. După spusele lui Liuşkov, Stalin acceptase că războiul cu Japonia era inevitabil şi că Extremul Orient avea să devină în mod categoric un teatru de război. Misiunea lui Liuşkov era aceea de a curăţa armata din cea mai îndepărtată regiune a Uniunii Sovietice de toţi spionii şi de toate elementele projaponeze, mai ales de cei care avuseseră legătură cu mareşalul Tuhacevski, recent executat. Stalin credea că un grup subversiv condus de şeful NKVD-ului din Extremul Orient, comandantul Terentii Deribas, şi de locţiitorii săi, plănuia să provoace un conflict cu Japonia şi, în acord cu Tokyo, să întoarcă armata împotriva lui. „Extremul Orient [rus] nu este sovietic”, îi spusese Stalin lui Liuşkov. „Acolo conduc japonezii.”********

De asemenea, Stalin îi ordonase lui Liuşkov să-l ţină sub atentă observaţie pe comandantul suprem din Extremul Orient, mareşalul Vasilii Bliuher******** – un erou al

Războiului Civil şi unul dintre generalii care îl ajutaseră pe Stalin să-l înfunde pe colegul său, mareşalul Tuhacevski. Nu ieşise la suprafaţă absolut nici o dovadă obiectivă a tipului de simpatie projaponeză descrisă de Stalin, cu atât mai puţin a vreunui complot. Mai degrabă, portretul lui Stalin, creionat de mărturia lui Liuşkov, este acela al unui conducător cu foarte puţină înţelegere faţă de realităţile politicii internaţionale – dar cu o predilecţie demnă de un şef mafiot pentru eliminarea subalternilor pe care îi dispreţuia sau de care se temea. Când japonezii l-au întrebat pe Liuşkov dacă avusese vreodată mustrări de conştiinţă din cauza însărcinării sale, acesta a răspuns că „era imposibil să simţi vreo emoţie sau să ai sentimente umane când aveai de-a face cu Stalin. Dictatorul era de o suspiciune ieşită din comun.”********

La sosirea sa la Vladivostok, la începutul anului 1938, Liuşkov trecuse imediat la treabă, ordonând zeci de arestări şi formând un grup de 200 de persoane, alcătuit din „experţi testaţi pe teren”, însărcinat cu fabricarea, din confesiunile smulse sub tortură de la cei arestaţi, unei ţesături complexe de aşa-zise conspiraţii. De asemenea, ordonase deportarea în masă a 165 000 de etnici coreeni şi 8 000 de chinezi din zonele de frontieră, sub pretextul că nutreau simpatii projaponeze. În baza aceloraşi acuzaţii, arestase 11 000 de chinezi, precum şi 4 200 de ofiţeri şi activişti politici, ca fiind „elemente antisovietice” – inclusiv zeci de generali, amirali şi comandanţi importanţi.

Dar singurul scalp pe care Liuşkov nu putuse să-l aducă fusese cel al mareşalului Bliuher. Poreclit „Împăratul Siberiei”, Bliuher se dovedise prea abil, cu legături prea bune la Moscova şi mult prea precaut ca să se lase prins în cursele lui Liuşkov. Ambii făceau manevre ca să-şi salveze

viaţa, iar Liuşkov pierduse. În mai 1938, Liuşkov primise o telegramă prin care era convocat înapoi la Moscova, pentru o „nouă însărcinare” – un eufemism, după cum ştia el mai bine decât toţi ceilalţi, pentru lichidare. Începuse să-şi pregătească fuga, trimiţându-şi soţia şi fiica în capitală, cu instrucţiunea de a fugi în Polonia cât mai repede posibil. Semnalul că familia lui Liuşkov era în siguranţă în afara URSS-ului trebuia să fie o telegramă trimisă către Papa, la Vladivostok, prin care îi transmiteau „salutări afectuoase”.******** Ştiindu-şi familia în drum spre Moscova, Liuşkov aranjase un tur urgent de inspecţie a regiunii de frontieră, unde era puţină poliţie, se deghizase în civil şi îşi lăsase în urmă escorta şi şoferul, spunându-le că trebuia să continue drumul pe jos, pentru a lua legătura cu un agent secret japonez. Învăluit de furtună, Liuşkov dispăruse în noaptea manciuriană, strângând bine cutia maşinii de scris, plină cu secrete furate.

Liuşkov avea să pretindă ulterior că, prin faptul că fugise cu acest tezaur de documente secrete, acţionase doar împotriva lui Stalin personal şi nu a ţării sale. Trădătorul voia „să-şi salveze patria iubită din mâinile unui Stalin turbat, să elibereze 180 de milioane de oameni de teama vărsării de sânge şi de politica falsificată”, conform unui articol din august 1938, din ziarul Nichi Nichi Shimbun, de la Tokyo, bazat pe un interviu cu interpretul care primise însărcinarea de a locui împreună cu Liuşkov. „Voia să facă mulţimea fericită.”********

Aceasta, la fel ca toate încercările lui Liuşkov de a se autojustifica, era o prostie. Secretele din cutia maşinii de scris şi din capul lui erau asigurarea de viaţă a generalului. Din momentul în care s-a întâlnit cu primul său anchetator japonez, până când a fost, în cele din urmă, asasinat de

japonezi, în 1945, Liuşkov i-a turnat pe toţi, ca să-şi salveze propria piele.

Kremlinul a fost la fel de îngrozit de trădarea lui Liuşkov, pe cât au fost de încântaţi japonezii şi germanii. La Berlin, şeful serviciilor secrete militare, amiralul Canaris, a considerat informaţia atât de importantă, încât a trimis personal un agent să-l chestioneze pe generalul sovietic la Tokyo. Sorge, ţintuit la pat, efectiv prizonier în locuinţa ambasadorului german, nu era în poziţia de a-i da instrucţiuni lui Clausen să telegrafieze la Departamentul 4 ca să întrebe dacă Liuşkov reprezenta sau nu un pericol mortal. Nici Clausen nu putea face acest lucru pe cont propriu, întrucât Sorge era singurul membru al reţelei care cunoştea codurile secrete sovietice necesare pentru a schimba mesaje cu „Wiesbaden”.

Tot ce putea deocamdată să facă Sorge era să bagatelizeze în faţa vizitatorilor săi germani importanţa dezvăluirilor lui Liuşkov despre aşa-zisa slăbiciune a URSS-ului.

— Liuşkov nu este o personalitate de seamă şi nu este de încredere, sublinia Sorge în faţa lui Ott şi a lui Scholl. Este foarte periculos să judecăm starea internă a Rusiei încrezându-ne în cuvintele unei asemenea persoane. Când naziştii au preluat conducerea Germaniei, numeroşi germani au fugit în străinătate şi, citindu-le cărţile, mulţi şi-au făcut impresia că naziştii aveau să se prăbuşească dintr-o clipă în alta. Dar nu a fost aşa, iar cazul lui Liuşkov este exact la fel.********

Pe 20 iunie 1938, Liuşkov a fost instalat în complexul militar Kaikosha, extrem de bine păzit, dar luxos, din Kudan, de lângă Tokyo. A fost tratat ca un ospete de

onoare (anchetatorii japonezi au remarcat sec că, deşi Liuşkov era general, avea maniere îngrozitoare la masă – şi că, deşi era rus, nu-i plăcea să bea, deşi devenea vesel când trăgea la măsea). Zece zile mai târziu, autorităţile japoneze au făcut publică trădarea lui Liuşkov. Ziarele nipone au tipărit ediţii speciale despre informaţiile senzaţionale dezvăluite de Liuşkov – în primul rând, critica sa acerbă la adresa lui Stalin şi a sângeroasei sale Epurări, presupusa nemulţumire crescândă din interiorul URSS-ului şi falimentul comunismului, precum şi pericolul unui conflict internaţional amorsat de Stalin pentru a distrage atenţia de la problemele interne. În contrast cu acestea, ziarele sovietice au rămas sumbru de tăcute.

La scurt timp, Liuşkov a apărut în persoană la o conferinţă de presă ţinută la hotelul Sanno, pusă la cale cu multă grijă.******** Purta un costum nou, de vară, făcut la comandă, din stofă înspicată, şi fuma ţigări marca Cherry, pe care le punea într-un portţigaret lung, din fildeş. La dezvăluirile sale anterioare, a adăugat faptul că Stalin testa tehnici şi materiale de luptă ruseşti în China şi că trimisese mulţi ofiţeri sovietici să ajute Guomindangul, cu scopul de a asigura comandanţilor sovietici instrucţia pe câmpul de luptă, necesară pentru iminentul război cu Japonia.

Mai importante pentru japonezi – şi pentru Sorge şi Centrul său – erau secretele militare pe care Liuşkov le dezvăluise. Presa japoneză şi internaţională raportase că efectivele armatei sovietice din Extremul Orient, alături de cele din districtul militar Transbaikal şi de trupele lui Liuşkov din cadrul NKVD-ului, se ridicau la circa 25 de divizii de infanterie, adică aproximativ 400 000 de soldaţi, la care se adăugau 2 000 de avioane militare şi 90 de submarine mari şi mici, cu baza la Vladivostok şi Nahodka. La nivelul

întregii ţări, după spusele lui Liuşkov, Armata Roşie număra peste 100 de divizii, adică aproximativ două milioane de oameni.

Aceste cifre au reprezentat un şoc serios pentru japonezi – dar şi pentru germani, care subestimaseră total viteza de dezvoltare a armatei sovietice. Este posibil ca Hitler să-şi fi găsit ceva alinare în afirmaţia făcută de Liuşkov într-un interviu exclusiv cu Ivar Lissner, de la ziarul nazist Der Angriff, că revoluţia era „inevitabilă” în interiorul URSS-ului şi că poporul îşi pierduse încrederea în Stalin. Liuşkov adăugase, cu mai multă acurateţe, că Armata Sovietică fusese, de asemenea, în mod serios slăbită de epurări. „Nesfârşitele arestări ale comandanţilor şi ale agenţilor politici din Armata Roşie i-au discreditat în ochii oamenilor pe ofiţerii care au rămas. [...] Un sentiment de neîncredere îi cuprinde pe toţi şi otrăveşte minţile oamenilor.” Liuşkov prezisese şi că „dacă armata japoneză ar lovi, Armata Roşie s-ar prăbuşi într-o singură dimineaţă”.******** Cuvintele trădătorului aveau să ducă în curând la război.

Provocarea lui Sorge, în urma ordinelor insistente de la Centru, în iulie şi august 1938, era să afle în cel mai mic amănunt toate detaliile operaţionale pe care Liuşkov le furniza armatei japoneze – ca şi numele presupuşilor ofiţeri sovietici rebeli pe care îi identificase Liuşkov. Sarcina depăşea puterile reţelei lui Sorge. Deşi avea legături excepţionale în interiorul guvernului civil, Ozaki dispunea doar de un acces indirect la activităţile interne ale serviciilor secrete din cadrul armatei imperiale. Miyagi a putut raporta doar de că Liuşkov era „tratat bine”. Era, bineînţeles, adevărat. Pentru a-l distrage pe Liuşkov de la grijile pe care şi le făcea în legătură cu familia, cei care îl preluaseră l-au dus să-şi cumpere haine la magazinul de lux Matsuya, l-au scos la masă la restaurantul Tenkin din

Ginza şi l-au însoţit chiar – cu un buget generos, de 300 de yeni – la un bordel din Maruko Shinchi, unde oaspetele de onoare s-a molipsit, din nefericire, de gonoree.********

Lui Sorge i-a surâs norocul atunci când a apărut trimisul personal al amiralului Canaris, un colonel în serviciile secrete militare şi un specialist în probleme ruseşti, care sosise la Tokyo în octombrie şi petrecuse câteva săptămâni chestionându-l personal pe Liuşkov. Sorge s-a întâlnit cu colonelul de mai multe ori la ambasadă (deşi ulterior nu şi-a mai amintit numele lui) şi a obţinut câteva detalii de la el. Dar nici nu avusese nevoie de asta. Maiorul Scholl îi arătase lui Sorge întregul raport al emisarului, care se întindea pe mai multe sute de pagini în momentul în care acesta fusese finalizat. Sorge, acum refăcut, a fotografiat în secret aproape jumătate din document – omiţând tiradele lui Liuşkov despre Stalin şi analiza sa asupra situaţiei politice din Moscova – şi l-a trimis prin curier la Moscova.

Informaţiile pe care le furnizase Liuşkov erau foarte detaliate şi specifice – de la amplasamentul, organizarea şi echipamentul fiecărei divizii a Armatei Roşii în Răsărit, la listele de nume ale elementelor projaponeze din armată. Sorge a putut să informeze Moscova că Liuşkov dezvăluise codurile militare sovietice, care au fost imediat schimbate. De asemenea, trădătorul le spusese japonezilor că Moscova era conştientă de existenţa unui institut secret al războiului bacteriologic, pe care japonezii îl înfiinţaseră lângă Harbin. Cel mai important – din perspectiva lui Sorge însuşi – a putut să confirme că Liuşkov nu ştia nimic despre reţeaua lui Sorge care activa la Tokyo. Omul NKVD-ului le spusese japonezilor că centrele de spionaj rusesc din Manchukuo şi Japonia erau Consulatul General Sovietic din Harbin şi, respectiv, Ambasada Sovietică de la Tokyo.

Liuşkov mai dezvăluise şi detalii specifice despre punctele slabe ale Armatei Roşii, despre care vorbise presei în termeni generali. Cele 1 000 de puncte de semnalizare şi de observare aeriană ale ruşilor erau într-o stare deplorabilă, provocând întârzieri de până la trei ore între alertă şi decolarea efectivă a avioanelor, le spusese Liuşkov japonezilor. Avioanele sovietice erau prost construite, iar piloţii – neinstruiţi, şi, în orice moment, până la jumătate din aparatele de zbor ale forţelor aeriene sovietice erau defecte. Multe dintre unităţile de artilerie ale Armatei Roşii fuseseră aprovizionate cu muniţie cu calibru necorespunzător; lanţurile de aprovizionare nu funcţionau cum trebuie; era mare criză de benzină; ofiţerii şi soldaţii erau demoralizaţi de lipsa adăposturilor şi de hrana îngrozitoare. Aceeaşi situaţie era şi în marina sovietică – nu erau suficiente vase, centrele de reparaţii erau slab echipate, submarinele erau defecte. Căile ferate ruse erau în stare de haos din cauza şinelor care se dezintegrau, a cărbunilor de proastă calitate, a lipsei de locomotive – şi din cauza faptului că extrem de mulţi administratori experimentaţi fuseseră arestaţi. Toate forţele armate erau într-o criză disperată de oameni, în mare parte din cauză că Ejov trimisese aproape 470 000 prizonieri politici din toată Uniunea Sovietică în gulagurile construite în grabă în Extremul Orient, care aveau şi ele nevoie să fie aprovizionate şi păzite.

În cele din urmă, sentimentul antisovietic, pe care Liuşkov îl pedepsise cu atâta cruzime cât timp fusese călăul lui Ejov, nu era complet inventat. Mii de soldaţi proveniţi din rândurile ţăranilor îşi văzuseră familiile deproprietărite şi înfometate de colectivizarea recentă şi de eliminarea fizică a culacilor. Mulţi ofiţeri se temeau să nu devină şi ei victime – mai ales comandanţii de origine poloneză,

germană, letonă şi din rândul altor minorităţi. Pe scurt, Liuşkov le spusese celor care îl prinseseră că forţele sovietice din Extremul Orient nu erau pregătite pentru operaţiuni active din cauză că nu aveau personal la nivelurile cele mai înalte de comandă (în mare parte, ca urmare a epurării ordonate de Liuşkov însuşi), nu aveau pregătire suficientă şi structură logistică şi se bazau pe o artilerie şi pe o aviaţie nefuncţională. Dar cea mai catastrofală dintre toate fusese afirmaţia lui Liuşkov potrivit căreia cei de la vârful conducerii din Extremul Orient sovietic – inclusiv Bliuher însuşi – credeau că, în condiţiile în care Japonia era atât de profund implicată în China, sosise momentul să se pună capăt epurărilor constante şi să slăbească puterea lui Stalin prin lansarea unui atac preventiv asupra Japoniei.

Tabloul pe care îl pictase Liuşkov era unul periculos de ispititor pentru japonezi – un amestec de temporară slăbiciune sovietică, combinată cu certitudinea evidentă a unei intensificări a efortului militar sau chiar a unui atac sovietic iminent, în viitorul apropiat. Tot ceea ce generalul trădător le spusese japonezilor sugera înţelepciunea unei lovituri imediate împotriva Extremului Orient sovietic, cât timp acesta era într-o stare precară.

Prin urmare, japonezii aveau toate motivele să înceapă un război împotriva URSS. Dar arhivele militare sovietice de la Moscova dezvăluie că, de fapt, ruşii, nu japonezii au provocat prima confruntare militară dintre Armata Roşie şi japonezi în Manciuria.******** Pe 6 iulie 1938, armata Kwantung a decodat un mesaj trimis de comandantul rus din regiunea Posiet la cartierul general din Habarovsk, sugerând ca anumite înălţimi strategice şi o secţiune slab definită a frontierei sovieto–manciuriene să fie ocupate şi întărite. Mai multe mii de soldaţi sovietici au fost

transportaţi pe Înălţimile Changkufeng, unde au început să sape tranşee şi să instaleze garduri din sârmă ghimpată.******** Ataşatul militar japonez la Moscova le-a cerut sovieticilor să se retragă. Când ruşii au refuzat, circa 1 500 de soldaţi japonezi au lansat un raid nocturn cu scopul de a recuceri înălţimile, ucigând 45 de soldaţi sovietici şi scoţând din uz mai multe tancuri. Începea cel de-al doilea Război ruso-japonez din aceeaşi jumătate de secol.

Comisarul Poporului pentru Apărare, Kliment Voroşilov, a dat ordin Armatei I Sovietice de Coastă şi Flotei Pacificului să fie gata de luptă. Mareşalul Bliuher se arătase iniţial refractar faţă de intrarea în luptă cu japonezii, dar un telefon înviorător din partea lui Stalin l-a făcut să se supună.

— Tovarăşe Bliuher, spune-ne sincer, strigase Stalin în telefon în ziua de 1 august, vrei să te lupţi cu japonezii cum se cuvine?********

Bliuher preluase imediat personal comanda unui contraatac masiv.******** Sovieticii au tras mai multe proiectile într-o zi decât a putut trage armata japoneză într-o săptămână, deşi Bliuher a pierdut cel puţin 2 000 de oameni în timpul atacului.******** În curând, a devenit clar că, fără o redesfăşurare masivă de forţe de pe frontul chinez, japonezii nu puteau păstra înălţimile – în ciuda consilierii oferite personal de binevoitorul Liuşkov înaltului comandament japonez pe durata campaniei. Pe 11 august, japonezii, care nu mai aveau curajul să transforme incidentul într-un război în toată regula, au părăsit Înălţimile Changkufeng în favoarea sovieticilor victorioşi.********

Incidentul Changkufeng le-a oferit ambelor tabere lecţii importante – toate, aşa cum s-a dovedit, greşite. Ruşii au ajuns la falsa concluzie că japonezilor le lipsea voinţa şi priceperea de a lupta cu trupele sovietice în Manciuria. Iar japonezii au ajuns la concluzia că ruşii aveau o agresivitate patologică şi că erau înclinaţi spre distrugerea recent înfiinţatului imperiu colonial japonez din Asia. Mai mult decât atât, strategii militari de la Tokyo ajunseseră la convingerea că doar un atac preventiv în forţă şi la un moment şi într-un loc ales de Japonia putea opri expansiunea sovietică.********

Informaţiile lui Sorge urmau să fie vitale, ajutând Armata Roşie să acopere lacunele strategice dezvăluite de Liuşkov (şi de care japonezii aveau să încerce să profite). Dar mai întâi, Stalin a făcut ceea ce ştia cel mai bine – a înlăturat trădătorii din Înaltul Comandament din Extremul Orient, pe care Liuşkov îi identificase. Primul cap care a căzut a fost cel al lui Bliuher. În ciuda eficienţei sale la Changkufeng, bătrânul erou din Războiul Civil a fost convocat la Moscova în septembrie 1938, mustrat aspru de Stalin pentru ineficienţă în conducere, dat afară din slujbă, arestat şi torturat groaznic.**************** A refuzat să mărturisească şi a murit în noiembrie 1938, în urma traumatismelor suferite în timpul interogatoriului din închisoarea Lubianka.********

Trădarea lui Liuşkov a ajutat şi la căderea fostului său şef, conducătorul NKVD-ului, Nikolai Ejov. Pe 23 noiembrie 1938, Ejov i-a scris lui Stalin cerându-i să fie eliberat de sarcini – o încercare de a preveni arestarea şi execuţia, care fusese soarta pe care acesta i-o oferise predecesorului său. Ejov a recunoscut că nu reuşise să-şi îndeplinească misiunea de a conduce „un comisariat măreţ şi de mare răspundere”, amintind printre greşelile

sale faptul că recomandase promovarea unor cadre care se dovediseră ulterior a fi spioni. Încercarea lui Ejov de a-şi salva pielea, aşa cum era de aşteptat, a eşuat. A fost arestat, a recunoscut diverse activităţi antisovietice (mărturie despre care a pretins ulterior că îi fusese smulsă prin tortură) şi, în cele din urmă, s-a dus după sutele de mii de victime ale sale, în gropile comune ale NKVD-ului.

Sayle, Londra Review of Books, 22 mai 1997.

Der Spiegel, 1 august 1941, p. 31.

Interviul lui Prange cu Hanako, 7 ianuarie 1965, Target Tokyo.

Deakin, Storrey, Case of Richard Sorge, p. 198.

Toshito (ed.), Gendai-shi Shiryo, vol. 3, pp. 5, 181.

Toshito (ed.), Gendai-shi Shiryo, vol. 1, pp. 374, 259–260.

Meissner, Man with Three Faces, p. 159.

Deakin, Storrey, Case of Richard Sorge, pp. 198–199.

Whymant, Stalin’s Spy, p. 99.

Whymant, Stalin’s Spy, p. 102.

Lt-col. Philip R. Faymonville, ataşatul militar al SUA la Moscova, „Comentarii asupra declaraţiilor generalilor dezertori”, către adjunctul şefului de stat major, G-2, Departamentul de Război, 1 august 1938 (1282319.1), citat în Willoughby, Shanghai Conspiracy.

*Echivalentul gradului de general-maior (n.a.)

Alvin D. Coox, „«The lesser of two hells»: NKVD general G.S. Lyushkov's defection to Japan, 1938–1945, part I", The Journal of Slavic Military Studies, 11 (3), 1998, pp. 145–186.

Anton Antonov-Ovseienko, The Time of Stalin: Portrait of a Tyranny, New York, 1981, p. 162; Asahi Shimbun, 2 iulie 1938; Tokyo Nichi-Nichi Shimbun, 2 iulie 1938.

Asahi Shimbun (Extra), 2 iulie 1938.

Ofiţerul de coduri Vladimir Petrov, care avea ulterior să urmeze calea lui Liuşkov şi să dezerteze şi el.

Petrov nu îl identifică după nume pe ofiţerul care îi hărţuia, dar este clar din descrierea sa că este Liuşkov, la acea vreme comandantul NKVD-ului din regiunea Mării Negre. (A se vedea Vladimir şi Evdokia Petrov, Empire of Fear, Londra, 1956, pp. 74–75)

Coox, „Lesser of two hells", JSMS.

Bliuher, în ciuda numelui său german, s-a născut, de fapt, într-o familie rusă de ţărani, pe nume Gurov, în satul Barşinka din gubernia Iaroslavl. În secolul al XIX-lea, un moşier îi dăduse tatălui său porecla Bliuher, fiindcă semăna cu celebrul mareşal prusac, Gebhard Leberecht von Blücher (1742–1819). Vasili Gurov – muncitor în fabrică înainte de Primul Război Mondial – şi-a însuşit oficial numele de Bliuher. A intrat în armata Imperiului Rus în 1914 şi a fost caporal până la lăsarea la vatră, în 1915, după ce a fost grav rănit. (A se vedea W. Bruce Lincoln, Red Victory: A History of the Russian Civil War, New York, 1999; retipărită 1989, p. 443)

Alvin Coox, interviuri cu Nishimura Ko şi Yabe Chuta, „Lesser of two hells „, JSMS.

Se pare că familia lui Liuşkov a trimis telegrama, dar nu a fugit. Ina Liuşkova a fost interogată atât de brutal în închisoarea Lubianka, încât a fost dusă înapoi în celulă pe o targă. „Pur şi simplu, au distrus-o. Apoi i-au lichidat părinţii [lui Liuşkov] de la Odessa. Şi pe toate rudele lui”, a aflat dintr-o sursă dezertorul NKVD Antonov Ovseienko (A se vedea Anton Antonov-Ovseienko, The Time of Stalin: Portrait of a Tyranny, New York, 1981, p. 162 n. 2). De asemenea, interviul lui Coox cu Yabe Chuta, „Lesser of two hells”, JSMS.

Coox, „Lesser of two hells”, JSMS.

Toshito (ed.), Gendai-shi Shiryo, vol. 2, p. 265.

Bazat pe informaţiile apărute în Tokyo Asahi, 14 iulie 1938 (ediţia de după-amiază), p. 2; New York Times, 14 iulie 1938, p. 13; Tokyo, 13 iulie. Citat în Coox, „Lesser of two hells”, JSMS.

Coox, „Lesser of two hells”, JSMS.

Interviul lui Coox cu Kohtani Etsuo, „Lesser of two hells”, JSMS.

„The Battle of Lake Khasan Reconsidered”, Journal of Slavic Military Studies, vol. 29, nr. 1, 2016, pp. 99–109.

Alvin Coox, Nomonhan, Stanford, 2003, p. 124.

Citat în Dmitri Volkogonov, „Triumf i traghediia: politiceskii portret I.V. Stalina”, Moscova, 1989, pp. 272–273. A se vedea Hiroaki Kuromiya, „The Mystery of Nomonhan,

1939”, Journal of Slavic Military Studies, 24 (4), 2011, pp. 659–677.

Stuart D. Goldman, Nomonhan, 1939: The Red Army’s Victory that Shaped World War II, Annapolis, MD, 2012.

Coox, Nomonhan, 2003, p. 135.

„O sobîtiiah v raione ozera Hasan”, Izvestia, nr. 187, 6654, 12 august 1938, p. 1.

A.A. Koshkin, „Kantokuen – the Japanese Barbarossa. Why Japan did not attack the USSR”, Vece, 2011, pp. 51–57.

*Chiar înainte să fie rechemat, Bliuher şi-a avertizat în mod onorabil cei mai importanţi membri ai statul său major în privinţa pericolului. Unul dintre aghiotanţii lui era maiorul de aviaţie Iakov Lvovici Bibikov, a cărui soţie era însărcinată la acea vreme. Bliuher a ordonat ca întreaga familie să plece imediat în călătoria de şapte zile cu trenul până la Moscova, neluând în seamă protestele lui Bibikov că travaliul era iminent. Soţia lui Bibikov a născut în tren. Dar când familia recent lărgită a sosit la Moscova, au fost scutiţi de arestările care au nimicit o mare parte a subalternilor lui Bliuher. Bibikov a ajuns, în timp, la gradul de general-locotenent şi a supravegheat programul de rachete balistice al Uniunii Sovietice după cel de-al Doilea Război Mondial. Bibikov a fost fratele bunicului autorului acestei cărţi, Boris Lvovici Bibikov, un oficial de partid executat în timpul Marii Epurări din 1937, la Kiev.

Volkogonov, Triumph and Tragedy, p. 242.

Jansen, Petrov, Stalin’s Loyal Executioner, p. 145.

Capitolul 13. Nomonhan

Dacă n-ar fi singurătatea, mi-ar fi foarte bine.*****

Richard Sorge, scrisoare către Katia

La Moscova, nebunia Epurării se pare că se stinsese de la sine – cel puţin atât cât Sorge să se simtă destul de în siguranţă încât să ceară permisiunea de a se întoarce acasă. În februarie 1938, el i-a scris Katiei, cerându-şi scuze că nu putea veni în vizită în toamnă şi promiţând că avea să sosească la Moscova în vara următoare. În aprilie, Sorge a trimis o cerere oficială celui mai nou şef al său, generalul Semion Ghendin, ca misiunea sa în Japonia să se încheie. Sora Katiei, Marina – „Musia" – îşi amintea cum Katia îi spusese să plece colegei sale de cameră, Marfa, înainte de serbările organizate cu ocazia zilei de 1 mai, convinsă fiind că Richard avea să sosească la timp pentru această sărbătoare.******** Dar Ghendin a refuzat solicitarea lui Sorge. Agentul Ramsay nu avea să se mai întoarcă acasă niciodată.

Sorge devenise victima propriului succes. În atmosfera febrilă a epurărilor, Ghendin îşi exprimase în mod public îndoielile în legătură cu reabilitarea politică a agentului Ramsay, acesta fiind o persoană care „refuzase să se întoarcă". Dar, în acelaşi timp, Ghendin se opusese solicitării predecesorului său de a dizolva rezidentura lui Sorge de la Tokyo. Este foarte probabil că directorul şi-a dat seama că multe dintre acuzaţiile grave care îi

trimiseseră pe mulţi dintre colegii săi la moarte, erau, aşa cum se exprimase Gudz, „lipociki” – mici ficţiuni. Ghendin fusese forţat să spună vorbe goale în atmosfera atotcuprinzătoare de suspiciune pentru a supravieţui – dar, în calitate de agent profesionist în serviciile secrete, recunoscuse însemnătatea extraordinară a accesului la informaţii al agentului Ramsay. Şi astfel, s-a născut atitudinea paradoxală a Departamentului 4 faţă de Sorge, văzut ca sursă vitală şi, în acelaşi timp, ca potenţial trădător. Dacă Sorge era, de fapt, încă loial, ascensiunea sa în Ambasada Germană îl transforma rapid în cel mai bine plasat agent sovietic din lume. Nici un nou ofiţer trimis de Moscova nu mai putea spera vreodată să mai aibă un asemenea acces extraordinar la informaţii. Pe scurt, Sorge devenise imposibil de înlocuit. Şi, dacă se putea avea încredere în el, informaţiile lui Sorge erau de o importanţă critică pentru securitatea Uniunii Sovietice. Acel „dacă” avea să devină o chestiune de viaţă şi de moarte, nu doar pentru Sorge, ci şi pentru Rusia însăşi.

În februarie 1938, ambasadorul Dirksen a demisionat din post, chinuit de un astm pe care umezeala din Tokyo i-l accentuase. În locul lui a fost numit Ott. Chiar înainte de a-i spune soţiei sale, Ott îşi consultase prietenul, pe Sorge, dacă să accepte sau nu. Sorge îl sfătuise categoric să nu. Sunt semnificative motivele probabile pentru care Sorge nu dorea ca prietenul său cel mai bun şi cea mai bună sursă a sa să devină cel mai important diplomat al Germanei în Japonia. Este posibil ca Sorge să se fi îngrijorat că Ott avea să devină mai atent în noul său rol şi să nu-i mai arate lui Sorge documentele militare secrete. Mult mai probabil, totuşi, Sorge se temea – pe bună dreptate – că avansarea lui Ott avea să îi reducă şansele de a i se mai putea permite vreodată să se întoarcă în

Uniunea Sovietică. Doar, de data aceasta, Ott a nesocotit sfatul prietenului său. În frumoasa dimineaţă de primăvară a zilei de 28 aprilie 1938, Ott, purtând uniforma de gală şi Ordinul Tezaurul Secret, clasa a II-a, pe care îl primise în prealabil, a trecut într-o trăsură deschisă printre celebrii cireşi sakura, în plină floare, din grădinile Palatului Imperial, pentru a-şi prezenta scrisorile de acreditare împăratului Hirohito.

În loc să-şi piardă accesul la informaţii, Sorge a devenit un confident şi mai de încredere al noului ambasador. Şi, în calitate de reprezentant al celui mai apropiat aliat străin al Japoniei, precum şi prin propriile eforturi, urma să devină în curând cel mai bine informat membru al corpului diplomatic din Tokyo, având cele mai bune relaţii. „Dintre toţi colegii săi străini, doar Ott avea un acces real la politica japoneză şi la deţinătorii puterii”, îi mărturisise ambasadorul american Joseph Grew lui Jan Sieburg. „Şi aceasta se datora mai mult calităţilor omeneşti ale lui Ott decât politicilor germane.”********

În aprilie, Sorge a călătorit cu vaporul la Hong Kong, ca mesager diplomatic al Ambasadei Germaniei – şi, de asemenea, bineînţeles, al Centrului de la Moscova. Ambasadorul Ott i-a încredinţat depeşe oficiale confidenţiale germane şi i-a emis un permis diplomatic de liberă trecere, pentru a-i facilita accesul. La întoarcere, Sorge s-a oprit la Manila, pentru a duce o serie de documente – aproape sigur conţinând cele mai recente coduri diplomatice – la Ambasada Germaniei din Filipine. Activităţile de mesager al reţelei de spionaj nu doar că erau finanţate de cel de-al Treilea Reich, dar erau şi desfăşurate sub protecţie diplomatică germană.

Sorge nu s-a arătat afectat de refuzul lui Ghendin de a-i permite să se întoarcă acasă. „Dragă tovarăşe: Nu vă faceţi griji în privinţa noastră”, îi scria el directorului în octombrie 1938, cu câteva zile înainte de arestarea lui Ghendin, acuzat de spionaj, eveniment ce devenise o tradiţie pentru carierele tuturor şefilor de la Departamentul 4. „Deşi suntem epuizaţi şi tensionaţi, rămânem disciplinaţi şi hotărâţi, pregătiţi să îndeplinim sarcinile măreţei noastre cauze. Vă transmitem cele mai calde salutări dv. şi prietenilor dv. Vă rog să aveţi amabilitatea de a trimite scrisoarea alăturată soţiei mele, împreună cu salutările mele. Vă rog să aveţi grijă de ea, din când în când.”********

Katiei îi scria: „Să nu mă uiţi. [...] Sunt destul de trist şi aşa.” S-a plâns de căldura musonică de la Tokyo – „atât de greu de îndurat, mai ales când munca necesită tensiune constantă” – şi se temea că soţia sa avea să se sature de „această aşteptare eternă”. Spera că mai exista „o mică şansă de ne împlini visul nostru, vechi de cinci ani, de a locui împreună”.********

Sorge a mai făcut o încercare de a se întoarce acasă, la începutul anului 1939. Vechii săi prieteni şi tovarăşi de pahar, ataşatul militar, maiorul Scholl, şi ataşatul naval, căpitanul Wenneker, fuseseră transferaţi din Tokyo, însemnând că accesul său zilnic la serviciile secrete militare, pe care i-l asigurau atât de liber, nu mai era la fel de bun aşa cum fusese. Sorge a pretins la Moscova – foarte neadevărat – că Ott nu mai avea acum prea mult timp pentru el, de când devenise ambasador. Poate că era timpul ca un alt reprezentant al Departamentului 4 să vină şi să realizeze noi contacte, sugera Sorge. „Vă rog să-i transmiteţi Katiei urările mele de bine”, îşi încheia el

telegrama. „Este cumplit pentru ea să fie nevoită să aştepte atât de mult întoarcerea mea acasă.”********

Dar, de data aceasta, Sorge a ştiut aproape sigur că cererea lui avea să fie iar refuzată. Armata japoneză dăduse un nou semnal de punere în practică a intenţiilor sale agresive în China, invadând capitala naţionalistă Nanking şi masacrând peste 250 000 de civili. În Europa, Hitler anexase Austria, Regiunea Sudetă din Cehoslovacia şi, la scurt timp după aceasta, şi restul ţării. Se profila un război european major, iar priorităţile urgente ale Kremlinului erau în număr de două: să se asigure că Hitler îi ataca pe toţi, cu excepţia Uniunii Sovietice, şi să împiedice încheierea unei alianţe între Germania şi Japonia, care ar fi făcut ca Rusia să fie ameninţată atât din est, cât şi din vest. Sorge devenise indispensabil securităţii naţionale a URSS-ului. Ştia că avea să rămână blocat la Tokyo până la sfârşitul războiului.

*

În vara anului 1938, raza de acţiune a reţelei de spionaj a lui Sorge atinsese apogeul. Ozaki fusese numit oficial shokutaku, „asistent neoficial” în biroul prim-ministrului, prinţul Konoe. Ozaki şi ceilalţi membri ai grupului de tineri experţi ai lui Konoe aveau acum influenţă asupra conducătorilor Japoniei – cel puţin în afacerile coordonate încă de guvernul civil. Ozaki renunţase la slujba sa de la Asahi şi se mutase într-un birou de la subsolul reşedinţei oficiale a premierului, unde avea acces la toate documentele guvernului care ajungeau pe birourile colegilor săi din Cabinet. Secretarii privaţi ai lui Konoe, Ushiba şi Kishi, începuseră să convoace un cabinet

neoficial de miniştri, experţi şi consilieri la un mic dejun tradiţional japonez cu supă miso – şi astfel consiliul a primit porecla de Asameshi kai, Grupul de la micul dejun.******** Ocupând un loc la consiliile interne ale statului major Imperial, Ozaki era atât de aproape de centrul decizional al statului japonez cât putea ajunge un spion.********

Când au izbucnit ostilităţile de pe Înălţimile Changkufeng, de exemplu, Ozaki a putut să consulte la departamentul de informaţii al cabinetului depeşele de la guvernatorul general al Coreei şi rapoartele oficiale ale armatei. Incidentul nu fusese o provocare deliberată din partea Înaltului Comandament japonez, i-a raportat Ozaki lui Sorge, iar conducerea şi statul major de la Tokyo nu aveau nici o intenţie să amplifice conflictul. Informaţia lui Sorge era importantă din punct de vedere tactic pentru comandanţii sovietici de la Changkufeng, care au putut să gestioneze presiunea militară, ştiind că nu riscau declanşarea unui război în toată regula. Dar în informaţia dată de Ozaki exista o notă de rău augur pentru viitor. Imediat după declanşarea luptei cu sovieticii în Manciuria, „contactul dintre guvern şi armată a fost complet întrerupt”.******** Cu alte cuvinte, statul major japonez devenea un stat în stat, fiind atât de departe de orice control civil, încât nici nu se mai sinchisea să le raporteze şefilor lor cu numele din Cabinet.

Ozaki se transformase într-un expert recunoscut în problemele Chinei. În 1937, el a scris două cărţi care au fost foarte bine primite: China înainte de furtună: relaţiile externe, politica şi economia Chinei într-un moment de răscruce şi China din punctul de vedere al relaţiilor internaţionale, alături de alte 14 articole importante. De asemenea, a găsit timp să traducă încă o carte scrisă de

Agnes Smedley, Macao: Pearl of the East, folosindu-şi din nou pseudonimul literar Jiro Shirakawa.******** Mai important, Ozaki a fost unul dintre autorii – alături de colegii săi din Grupul de la micul dejun, Royama Masamichi şi Miki Kiyoshi – unui îndrăzneţ plan economic pentru dezvoltarea întregii Asii, coordonat, bineînţeles, de Japonia. Sfera de Coprosperitate a Asiei Mari Orientale******** creiona „o «nouă ordine» [...] bazată pe lupta anticapitalistă şi antiimperialistă de eliberare a popoarelor colonizate din Asia şi pe crearea unei culturi panasiatice".******** Concepută de Ozaki şi de asociaţii săi în spirit socialist, Sfera de Coprosperitate, în mod ironic, avea să fie curând adoptată de ultranaţionalişti, devenind proiectul şi acoperirea ideologică pentru cucerirea de către Japonia a întregii Asii de Sud-Est.

Faima lui Ozaki ca expert în probleme chinezeşti i-a adus imediat o altă funcţie – care l-a plasat exact în centrul operaţiunilor de logistică ale armatei Kwantung. Pe 1 iunie 1939, a fost angajat de Departamentul de Investigaţii al Căilor Ferate ale Manciuriei de Sud (Mantetsu). Această cale ferată reprezentase motorul economiei Manciuriei de la construirea ei de către ruşi, în perioada 1898–1903. Armata Kwantung fusese într-adevăr constituită iniţial drept anexă a atotputernicei administraţii a respectivei căi ferate. Şi, de la luarea în stăpânire a Manciuriei de către japonezi, în 1931, această cale ferată devenise şi artera militară centrală a expansiunii Japoniei. Din biroul său situat la etajul al patrulea al clădirii Mantetsu, din cartierul Toranomon, din Tokyo, Ozaki avea o vedere fără egal asupra efortului de război al Japoniei în China. Deşi avea un nume atât de inofensiv, Departamentul de Investigaţii al căii ferate cuprindea un Consiliu de Măsurare a Capacităţii de Rezistenţă a Chinei, care raporta toate

mişcările de trupe ale chinezilor, un Consiliu de Cercetare a Situaţiei Internaţionale, care aduna informaţii secrete despre politica Chinei, şi o Secţie a Materialelor Curente, care monitoriza economia chineză.******** „Am reuşit să obţin foarte multe informaţii şi materiale politice, economice, de politică externă”, avea să le mărturisească ulterior Ozaki anchetatorilor săi japonezi. „Mai mult decât atât, am reuşit să aflu câte ceva despre deplasarea armatei Kwantung şi, în plus, despre mişcările armatei japoneze.”******** Pe scurt, nu exista un punct de observaţie mai bun decât cel al lui Ozaki, din care să pândească o eventuală ofensivă japoneză asupra URSS-ului.

Eforturile de recrutare ale lui Miyagi, entuziaste, deşi nechibzuite, scoseseră la iveală o nestemată rară. Departamentul 4 îi solicitase lui Sorge să găsească ofiţeri japonezi activi care să lucreze pentru reţea – o „problemă foarte dificilă”, după cum remarcase Sorge, atunci când Clausen îi înmânase acest mesaj.******** Armata era sediul ideologic al ultranaţionalismului şi al anticomunismului furibund. Mai mult, armata îşi înfiinţase recent propria poliţie politică, Kempeitai, care se profila drept cea mai nemiloasă structură de contraspionaj a Japoniei. Toate încercările de a recruta colaboratori din corpul ofiţerilor erau, prin urmare, extrem de riscante.

Miyagi a rezolvat problema înrolând nu un ofiţer, ci un caporal în rezervă, care şi-a dovedit rapid valoarea ca unul dintre cei mai buni informatori ai reţelei. Koshiro Yoshinobu – cunoscut şi după porecla sa, Kodai – era o veche cunoştinţă a lui Miyagi, care îl ştia de la un tovarăş socialist, provenit şi el din Okinawa şi care studiase cu Kodai la Universitatea Meiji. Kodai flirtase cu comunismul în studenţie, dar fusese recrutat în armata japoneză în

1936, petrecând doi ani în serviciu activ, în Manciuria şi Coreea. Când l-a căutat Miyagi, în martie 1939, Kodai, care fusese trecut în rezervă cu gradul de caporal, se întorsese la Tokyo şi lucra într-un magazin de papetărie.********

— Dacă ar izbucni războiul între Rusia şi Japonia, ar însemna un mare sacrificiu nu doar din partea ţăranilor şi a muncitorilor din ambele ţări, ci şi din partea întregului popor japonez, i-a spus Miyagi lui Kodai la prima lor întâlnire. Pentru a evita o asemenea tragedie, [...] trimit Cominternului diverse date despre situaţia din Japonia.********

A fost o strategie riscantă să-şi dezvăluie identitatea de agent comunist – dar a meritat, Kodai fiind de acord să obţină informaţii militare de la prietenii săi. Mai mult, caporalul idealist a refuzat să fie plătit.

Sorge a fost suficient de pus pe gânduri de noul său recrut, încât să vrea să-l întâlnească în persoană, cel puţin de două ori, în restaurantele din Tokyo. A şi transmis telegrafic o biografie a lui Kodai la Moscova, care i-a aprobat recrutarea şi i-a alocat numele de cod Miki.******** Miyagi l-a îndemnat pe agentul Miki să reintre în serviciul activ al armatei şi să obţină o slujbă în cadrul Biroului de mobilizare al Ministerului de Interne. În curând, Kodai avea să devină o sursă-cheie în privinţa organizării şi echipării armatei japoneze – şi avea să furnizeze informaţii detaliate despre transportul blindatelor, al avioanelor şi al trupelor.

Anna Clausen îşi ocupase şi ea locul în cadrul echipei – deşi cu reticenţă. După lunile de exil petrecute în stepele de pe malurile Volgăi şi la Moscova sub privirea neprietenoasă a supraveghetorilor de la Departamentul 4,

Anna nu era cine ştie ce fermecată de Centru şi de ordinele acestuia. Cu toate acestea, pentru că soţul ei, Sorge şi Vukelić erau din ce în ce mai ocupaţi cu activitatea de spionaj şi nu aveau timp să lucreze ei înşişi pe post de curieri, Centrul sugerase ca Anna să devină cărăuşul reţelei şi să scoată clandestin din Japonia microfilme cu materialele urgente. Când Clausen i-a dat vestea soţiei sale, Anna s-a împotrivit cu amărăciune. Shanghaiul căzuse în mâinile japonezilor după o bătălie de trei luni, în 1937, aşa că Moscova sugerase ca Anna să facă livrarea în colonia britanică Hong Kong. Dar Anna nu vorbea engleză şi se simţea mult mai bine în mediul familiar din Shanghai. Şi, pe deasupra, mai era un aspect important, acela al cumpărăturilor.

— Nu-mi place Hong Kongul, fiindcă nu am prieteni şi nu e nimic de cumpărat acolo, i-a spus Anna soţului ei.********

În cele din urmă, Anna s-a lăsat convinsă să facă prima ei livrare, din cele 18, la Shanghai, în noiembrie 1938. Avea 3 000 de dolari bani gheaţă în bagaj (un serviciu pe care i-l făcea unui partener de afaceri al lui Clausen, care avea nevoie să trimită banii în Elveţia şi era mult mai uşor din Shanghai, decât din Tokyo) şi un pachet mic cu daruri personale de la Sorge pentru Katia. Înfăşurate într-o bucată de pânză ascunsă sub sâni, Anna transporta între 20 şi 30 de cutiuţe cu microfilme, conţinând secrete din ancheta lui Liuşkov. A debarcat la Shanghai, cu conţinutul sutienului ei în stare perfectă, în jurul datei de 10 decembrie. A aşteptat persoanele cu care trebuia să se întâlnească la cafeneaua de la hotel Palace şi în holul hotelului Cathay. Conform instrucţiunilor de la Centru, ea trebuia să poarte o poşetă galbenă şi mănuşi albe – un plan idiot, ce putea fi conceput doar de un bărbat, în

opinia Annei, fiindcă nimeni nu purta mănuşi albe în toiul iernii.********

Cu toate acestea, se supusese şi, la momentul corespunzător, un curier de la Departamentul 4 a contactat-o pentru a intra în posesia microfilmelor şi a-i înmâna un pachet cu 6 000 de dolari în bani chinezeşti şi americani, destinaţi în cea mai mare parte nevoilor rezidenturii. De fapt, Anna s-a răsplătit imediat, cheltuind 700 de dolari pe o haină de blană, a trimis 500 de dolari într-un cont privat din Hamburg care îi aparţinea soţului ei şi a depus încă 1 000 de dolari în contul ei personal, deschis la Banca Hong Kong & Shanghai.******** După ce a mai făcut câteva cumpărături pentru afacerea soţului ei, banii aproape se terminaseră – absolut corect, din punctul de vedere al cuplului Clausen, fiindcă Sorge se servise la liber din profiturile afacerii lui Max, pentru a finanţa ani la rând cheltuielile reţelei. Anna fusese atrasă să joace rolul de curier secret sovietic de propriile interese mercantile, pe care le mărturisise. Majoritatea banilor lichizi de la Departamentul 4 intraseră în buzunarele familiei Clausen, ridicând întrebarea inevitabilă: cine avea dreptul la profiturile afacerii puse pe picioare cu banii Moscovei – Clausen sau Centrul? Întrebarea era şi mai complicată, deoarece, la începutul anului 1939, Sorge îi delegase lui Clausen contabilitatea reţelei, aceasta însemnând că trebuia să-şi plătească salariul şi cheltuielile, precum şi pe cele ale lui Branko şi al lui Edith Vukelić. Întrucât singura sursă a fondurilor de la Moscova consta în depuneri imprevizibile făcute prin curieri la băncile olandeze şi americane din Hong Kong şi Shanghai, disponibilul de lichidităţi pentru întreaga operaţiune provenea, de fapt, tot mai mult de la Clausen Shokai, Inc. În esenţă, Max Clausen finanţa personal cea mai de succes – şi

costisitoare – reţea de spioni a Uniunii Sovietice. Pe măsură ce pericolele urmau să crească în anii următori, Anna avea să se întrebe tot mai des dacă nu doar riscurile, ci şi costurile suportate de ea şi de iubitul ei Max meritau efortul.********

Sorge avea, în general, o atitudine de nepăsare mândră, ofiţerească, faţă de finanţele reţei. De un interes mult mai mare pentru el era posibilitatea crescândă a unei alianţe militare germano-japoneze de o anvergură mult mai mare decât Pactul Anticomintern, aflat în vigoare şi formulat în termeni vagi. Interesul Berlinului într-o astfel de alianţă era evident – probabilitatea unui atac sovietic asupra Germaniei urma să fie foarte mult redusă dacă Japonia ar fi fost decisă să se îndrepte punitiv asupra flancului de răsărit al Rusiei.

Interesele reprezentanţilor de la Tokyo nu erau însă atât de clare. Armata japoneză îşi avea atenţia îndreptată spre cucerirea nu doar a unor vaste porţiuni din China, ci şi asupra Extremului Orient sovietic. Cei mai energici ofiţeri ai săi – printre care membrii societăţii ultranaţionaliste Sakurakai, a Florii de Cireş, principala forţă aflată în spatele Incidentului Manciurian, condusă de ministrul de război Seishiro Itagaki – aplaudau expansionismul lui Hitler şi apreciau modul în care acesta glorifica naţiunea, dar şi anticomunismul lui şi dispreţul faţă de vechea ordine mondială, dominată de învingătorii din Primul Război Mondial. Hitler tocmai îl umilise pe prim-ministrul britanic, Neville Chamberlain, ignorând cu aroganţă angajamentele pe care le semnase la München, cu un an înainte, în octombrie, ocupând Regiunea Sudetă şi anexând întreaga Cehoslovacie pe 15 martie 1939. Grupul de acţiune al armatei japoneze tânjea să facă acelaşi lucru în Asia.

Marina militară a Japoniei avea ambiţii expansioniste similare, dar obiective diferite. Amiralii săi visau să-i domine pe vecinii maritimi ai arhipelagului nipon, din Filipine până în Peninsula Malacca, şi mai departe, până în Indiile de Est Olandeze, bogate în petrol – Indonezia din zilele noastre. Principalele lor două obstacole erau Marina Regală britanică – dispunând de o forţă cu mult mai puternică decât a Japoniei, operată din baza considerată inexpugnabilă de la Singapore, – şi Flota din Pacific a Statelor Unite – cu cartierul general la Pearl Harbor, în Hawaii. Influentul ministru japonez al marinei, amiralul Mitsumasa Yonai, se opunea cu fermitate oricărei alianţe prin care Japonia s-ar fi angajat să-l urmeze pe Hitler pe calea războiului împotriva Marii Britanii, Franţei, Olandei şi Uniunii Sovietice – şi asta în timp ce epuizantul şi aparent nesfârşitul război din China continua. Yonai susţinea că Japonia depindea mult de olandezi, britanici şi americani pentru materii prime, aceasta însemnând că un război total ar fi sufocat rapid economia japoneză. Marina japoneză prefera să-şi continue expansiunea, dacă se putea, cu acordul Statelor Unite şi al Marii Britanii.********

Acest conflict esenţial între viziunea armatei şi cea a marinei asupra Imperiului avea să domine poltica externă a Japoniei câţiva ani – cele două entităţi ajungând, în cele din urmă, la un consens în 7 decembrie 1941, odată cu dramaticul atac-surpriză de la Pearl Harbor. Totuşi, în ceea ce privea alianţa cu Germania, liniile de demarcaţie dintre armata şi marina japoneză nu erau prea bine conturate. Chiar şi marina militară recunoştea că Germania era cel mai apropiat aliat al Japoniei din lume, în timp ce URSS-ul se situa, cel mai probabil, la polul opus. La Tokyo, recent numitul ambasador Ott făcea tot ce era posibil ca să ajute conducerea civilă a Japoniei şi Marina Imperială să accepte

o alianţă mai strânsă cu Berlinul – deşi prietenul său Sorge susţinea cu tărie că Japonia nu avea să fie niciodată de acord să devină marioneta lui Hitler în Asia, fără să aibă şi ea un beneficiu din asta.

În timpul lunilor de negocieri purtate la Berlin de generalul Oshima – fostul ataşat militar care pusese la cale Pactul Anticomintern, acum avansat pe postul de ambasador al Japoniei în Germania –, poziţia armatei japoneze a părut să primeze. Documentul final, parafat pe 22 mai 1939 şi numit pompos „Pactul de Oţel”, obliga Germania, Italia şi Japonia să iniţieze represalii militare asupra oricărei ţări care ar fi atacat-o pe vreuna dintre semnatare. La Berlin şi Tokyo au avut loc celebrări publice, cu steagurile naziste şi japoneze atârnând în cruce de-a lungul străzilor. În localul Das Rheingold, al lui Papa Keitel, s-a dat o petrecere specială în cinstea noului pact, barul fiind decorat cu steaguri cu svastică şi cu soarele răsare al Japoniei.

Totuşi, în realitate, Hitler nu era neapărat satisfăcut de această alianţă. După toate tertipurile Japoniei, nu credea că aceasta avea să fie un aliat cu adevărat de încredere în lupta împotriva ruşilor. Aşa cum Hitler avea să le spună generalilor săi în acel an, „împăratul [Hirohito] nu este departe de ultimii ţari. Slab, laş, nehotărât, s-ar putea să cadă înainte de izbucnirea unei revoluţii. Asocierea mea cu Japonia nu a fost niciodată populară. [...] Să avem o mentalitate de stăpâni şi să considerăm aceste popoare cel mult nişte semimaimuţe pomădate, care au nevoie să simtă biciul.”******** Nemulţumirea lui Hitler faţă de Pactul de Oţel a creat contextul pentru o altă alianţă, total surprinzătoare şi încheiată într-un secret absolut, cu Stalin însuşi.

A mai existat un motiv pentru reticenţa lui Hitler de a se baza pe Tokyo ca bastion eficient în bătălia împotriva Rusiei. Trupele japoneze se luptau din nou cu sovieticii pentru o porţiune goală de teren situată în lungul graniţei sovieto–mongole – şi pierdeau. „Incidentul Nomonhan”, cunoscut în Rusia drept batălia de la Halhîn Gol, a fost un mic conflict ciudat, care a avut consecinţe profunde asupra rezultatului final al celui de-al Doilea Război Mondial.

Totul a început pe 11 mai 1939, când un detaşament de cavalerie al Republicii Populare Mongole – ţară aflată sub umbrela Moscovei –, numărând între 30 şi 90 de călăreţi, a intrat într-o zonă revendicată de Japonia. Cavaleriştii mongoli au fost respinşi de o unitate de cavalerie din cadrul armatei Kwantung. Două zile mai târziu, mongolii s-au întors cu efective mult mai mari. Dar, de data aceasta, erau sprijiniţi de trupele sovietice, trimise în temeiul unui pact de ajutor reciproc, încheiat în 1936 între Moscova şi Ulaanbataar, care stipula că Armata Roşie îşi poate apără vecinii în cazul unei posibile agresiuni – extinzând efectiv graniţa defensivă a URSS-ului până la extremitatea sudică şi estică a Mongoliei. Armata comună sovieto-mongolă a învins regimentul de recunoaştere al Diviziei 23 de Infanterie din cadrul armatei Kwantung, trimis să o respingă, omorând 102 soldaţi din rândul forţelor japoneze.

De la acest timid început, incidentul a luat rapid amploare, întrucât atât sovieticii, cât şi japonezii au trimis din plin trupe şi avioane în regiunea pustie. În iunie, armata Kwantung dispusese în formaţie de luptă circa 30 000 de oameni, în timp ce Comandamentul Extremului Orient Sovietic îşi mobilizase trupele de infanterie motorizată, în fruntea cărora se afla cel mai abil dintre tinerii comandanţi

ai Armatei Roşii, komkor******** Gheorghi Jukov. Cele două tabere s-au luptat pentru o zonă de nisipuri mişcătoare şi râpe, infestată de ţânţari, din vecinătatea râului Halhîn Gol.

Ceea ce face întâmplarea de la Nomonhan una extrem de ciudată este faptul că, după umilinţa din anul precedent de la Changkufeng, Înaltul Comandament Imperial japonez s-a opus cu tărie unui alt război împotriva URSS-ului. În primele săptămâni ale incidentului, Japonia se afla în faza finală a delicatelor negocieri ale Pactului de Oţel cu naziştii. Şi era clar pentru statul major japonez de la Tokyo că armata Kwantung nu mai avea resurse să lupte împotriva mult mai puternicei Armate Roşii. Trecuse un an de la trădarea lui Liuşkov şi slăbiciunile operaţionale şi politice ale sovieticilor, pe care generalul trădător le dezvăluise bucuros, fuseseră cu siguranţă rezolvate. De la începutul conflictului, generalii de la Tokyo ştiuseră că un război împotriva sovieticilor, pe fondul angajării masive a celei mai mari părţi a armatei japoneze în China, se putea solda doar cu o înfrângere umilitoare.

Incidentul Nomonhan a fost, de fapt, un război pe cont propriu, început „de capul lui” (în cuvintele unui subordonat) de un comandant japonez local, generalul-locotenent Michitaro Komatsubara. La început, Komatsubara exagerase foarte mult numărul călăreţilor mongoli care trecuseră graniţa (pretinsese că fusese o armată alcătuită din 700 de oameni) şi a ordonat personal mobilizarea soldaţilor cantonaţi la Hailar, „cu scopul de a lichida aceste forţe duşmane cu toată puterea noastră”. Aceasta fără aprobarea Cartierului General al armatei Kwantung, ca să nu mai vorbim de cea a Înaltului Comandament Imperial.******** Într-un mod chiar şi mai bizar, Divizia 23 a lui Komatsubara nu era antrenată ca

forţă ofensivă. Unitatea fusese formată recent, cu misiunea de a apăra frontiera şi de a face recunoaştere militară. Atât Komatsubara, cât şi şeful statului său major, colonelul Ouchi Tsutomu, îşi petrecuseră cea mai mare parte a carierei ca ofiţeri în serviciile secrete japoneze. Cu alte cuvinte, în termeni militari, divizia lui Komatsubara era cea mai slabă verigă din armata Kwantung.

Înaltul Comandament de la Tokyo, pus în faţa unui război pe care nu şi-l dorise şi pe care nu-l putea câştiga, s-a confruntat cu sarcina imposibilă de a încerca să izoleze cât mai mult conflictul, pentru a evita o înfrângere catastrofală. Rezultatul a fost o serie de manevre ciudate, în care acţiunile japonezilor au fost în mod deliberat limitate pentru a evita amplificarea conflictului. Pe 27 iunie, de exemplu, Brigada a II-a Aeriană din cadrul Forţelor Aeriene militare japoneze a lovit baza aeriană sovietică de la Tamsak-Bulak, din Mongolia, înregistrând o victorie semnificativă. Dar de la Tokyo a venit imediat ordinul ca forţele aeriene să nu-şi extindă atacul şi asupra altor baze aeriene sovietice.********

La Tokyo, Sorge a încercat să înţeleagă complicatele obiective de război ale Japoniei. Colonelul Gerhard Matzky, noul ataşat militar german, care îl înlocuise pe Scholl, i-a spus că relaţiile sale cu statul major japonez erau superficiale – dar trăia cu impresia că japonezii aveau de gând să meargă cât de departe puteau, fără să atragă însă întreaga atenţie a Uniunii Sovietice asupra armatei Kwantung.******** Ozaki aducea veşti liniştitoare din interiorul Grupului de la micul dejun, potrivit cărora guvernul japonez „adopta o politică de rezolvare a problemei pe plan local, evitând orice escaladare. Acesta nu are nici o intenţie să provoace un război generalizat cu Rusia. De asemenea, nici publicul larg nu doreşte un

război cu Rusia.”******** Şi Miyagi a adus veşti de la informatorii lui, caporalul Koshiro şi fabricantul de piese pentru aeronave Shinotsuka, conform cărora, chiar dacă la Nomonhan erau trimise avioane şi tancuri, nu existau planuri pentru o mobilizare mai largă a trupelor de pe insulele principale ale Japoniei.

Sovieticii nu îşi făceau asemenea scrupule în privinţa intensificării conflictului – şi asta datorită informaţiilor lui Sorge despre temerile Înaltului Comandament japonez în privinţa extinderii războiului. Jukov a mobilizat cele mai bune tancuri şi avioane ale Uniunii Sovietice pentru o ofensivă în plină forţă la Nomonhan. Trupele lui includeau 21 de piloţi experimentaţi, fiecare dintre ei purtând titlul de Erou al Uniunii Sovietice, ceea ce le-a conferit rapid ruşilor supremaţia aeriană. Jukov a organizat un convoi de 2 600 camioane, folosite pentru a căra provizii pentru armata sa de la Cita, cel mai apropiat cap de linie, aflat la 748 de kilometri distanţă. Branko Vukelić, care vizitase linia frontului la Nomonhan, făcând parte dintr-un grup de jurnalişti străini conduşi într-un tur de armata japoneză, i-a raportat lui Sorge că armata rusă avea o prestaţie mult mai bună decât se scria în ziarele japoneze, că ruşii aveau mai multă artilerie grea decât japonezii şi că văzuse „foarte multe camioane circulând în spatele” liniilor sovietice.********

Între 3 şi 5 iulie, o breşă făcută de japonezi în vecinătatea muntelui Bain-Tsagan a fost sigilată de Jukov printr-un contraatac fulgerător, la care au participat 450 de tancuri şi autoblindate. Komatsubara a ordonat o altă ofensivă în august, deşi ştia că divizia sa nu era pregătită pentru un atac important. Rezultatul a fost un masacru. Când Jukov şi-a anunţat victoria, la sfârşitul lui august, circa 12 000 de oameni din cei 15 000 care alcătuiau Divizia 23 a armatei

Kwantung fuseseră ucişi sau răniţi – însemnând un procent al victimelor de 80%. Decizia lui Komatsubara de a lansa prematur ofensiva fusese, conform adjunctului său, maiorul Ogi Hiroshi, „cea mai proastă din istorie”.********

Fusese Komatsubara, pur şi simplu, incompetent – sau întregul incident Nomonhan fusese, de fapt, orchestrat de serviciile secrete sovietice? Există dovezi interesante – deşi nu concludente – conform cărora Komatsubara era, probabil, agent sovietic. Îşi petrecuse o mare parte de la începutul carierei în Rusia, începând cu un an la Sankt Petersburg, unde învăţase rusa, în 1909, după care se întorsese în 1919 la Moscova ca asistent al ataşatului militar, revenind între 1927 şi 1930, ca ataşat militar la Ambasada Japoniei.******** Intervievat de istoricii sovietici în 1983, un oficial al contrainformaţiilor sovietice, activ în anii 1920–1930, care avusese misiunea de a-l urmări Komatsubara la Moscova, a declarat că acesta se îndeletnicea cu „băutura, dezmăţul şi specula”.******** Conform acestei surse, poliţia secretă OGPU lansase o operaţiune-capcană pentru a-l compromite pe Komatsubara, trimiţând o frumoasă spioană să-l seducă pe ataşat în timpul unei călătorii în Estonia, în 1927.******** Întors la Moscova, Komatsubara şi un alt coleg de la ambasadă se îmbătaseră atât de tare când erau cu această femeie, încât îşi pierduse cheile de la seiful din camera lui – sau, mai probabil, îi fuseseră furate de perfida agentă OGPU. Komatsubara era pregătit „să fie de acord cu orice”, ca nu cumva comportamentul său indecent să fie raportat la Tokyo.********

Povestea este plauzibilă, nu în ultimul rând fiindcă mai mulţi diplomaţi japonezi căzuseră victime în operaţiuni-capcană similare, organizate de OGPU în aceeaşi perioadă. Celălalt ataşat, colegul lui Komatsubara, căpitanul

Kisaburo Koyanagi de la Marina Militară Imperială, fusese sedus de o fermecătoare profesoară de limba rusă, care îi fusese repartizată de la agenţia serviciului diplomatic sovietic. Pe 3 februarie 1929, conform ziarului sovietic Vecernaia Moskva, Koyanagi găzduia, în apartamentul său din bulevardul Novinski, numărul 44, una dintre aşa-zisele sale orgii sexuale obişnuite. Petrecerea s-a sfârşit cu un scandal în timpul căruia Koyanagi se pare că şi-a atacat frumoasa profesoară cu un cuţit de bucătărie, iar apoi a fugărit-o pe coridor, unde a aruncat după ea cu o masă şi cu farfurii.******** La scurt timp după publicarea articolului – probabil după refuzul lui Koyanagi de a accepta şantajul celor de la OGPU – nefericitul ataşat comitea sinuciderea rituală în biroul său de la ambasadă, spindecându-şi stomacul.

Ceea ce este clar este că, după 1927, ori de câte ori Komatsubara era detaşat în vreun nou post, urma un şuvoi de informaţii false spre Tokyo şi scurgeri către serviciile secrete sovietice. Komatsubara a fost şeful misiunii speciale japoneze la Harbin, din 1932 până în 1934. Arhiva centrală a Armatei Roşii de la Podolsk deţine informaţii detaliate despre Japonia, China şi Manchukuo exact din perioada detaşării lui Komatsubara la Harbin –, dar foarte puţine de dinainte sau de după. În 1933, telegrame confidenţiale japoneze au ajuns la Moscova, dezvăluind intenţia Japoniei de a lua în stăpânire, de la Uniunea Sovietică, Calea ferată a Chinei Răsăritene. În plus, un material secret de la un agent anonim include o prezentare terifiantă susţinută la Harbin, în august 1932, de către şeful Departamentului pentru Rusia al Statului Major de la Tokyo despre importanţa războiului biologic ca armă potenţială împotriva URSS. Raportul era atât de

alarmant, încât a fost citit personal de mareşalul Tuhacevski şi de Stalin.

Foarte posibil, Komatsubara fusese „agăţat”, conform jargonului serviciilor de informaţii sovietice, la Moscova şi trimitea informaţii de la Harbin. Cu toate acestea, ceea ce lipseşte suspiciunii de spionaj împotriva lui Komatsubara ca agent sovietic la Nomonhan este o probă scrisă aflată în arhivele sovietice, care să sugereze că avea un coordonator sau vreun contact direct cu serviciile secrete sovietice pe durata cât a fost comandantul Diviziei 23 în Manciuria. De asemenea, nu există nici o dovadă a vreunei discuţii purtate la Kremlin despre provocarea unui atac japonez. Este interesant de speculat şi faptul că Incidentul Nomonhan a fost ideea lui Stalin, pusă în practică de un agent important din armata niponă. Un scurt război victorios, provocat de Japonia şi câştigat în mod decisiv de URSS, a fost exact ceea ce Stalin avea nevoie ca să reteze din rădăcină ambiţiile japoneze de a invada Uniunea Sovietică. Dar, deocamdată, cazul a rămas nedovedit.********

Războiul de-acum uitat de la Nomonhan urma să aibă repercusiuni profunde. Bătălia i-a adus lui Gheorghi Jukov primul din cele patru titluri de Erou al Uniunii Sovietice. Sovieticii au pierdut 9 703 oameni, ucişi sau dispăruţi la Nomonhan – dar au învăţat lecţii valoroase despre utilizarea concentrată a forţei aeriene împotriva tancurilor inamice.******** Experienţa de luptă a unităţilor care s-au confruntat cu japonezii avea să fie întrebuinţată cu folos când Stalin a mobilizat trupele siberiene în decisiva bătălie de apărare a Moscovei, din noiembrie 1941. Şi Jukov însuşi avea să aplice tacticile pe care le perfecţionase la Nomonhan – ţinând duşmanul ţintuit în centru, concentrând o forţă masivă nedetectată în zona din

imediata apropiere a frontului şi lansând apoi un atac prin dublă învăluire asupra flancurilor, pentru a prinde duşmanul în capcană –, ca să înconjoare Armata a IV-a germană în bătălia de la Stalingrad.********

Mai important a fost efectul pe care l-a avut conflictul la Tokyo. Umilinţa suferită de armata Kwantung a întărit Grupul de „Atac Sudic” – condus de Marina Militară –, care susţinea că Japonia trebuia să-şi atace vecinii din Asia şi să lase URSS-ul în pace. Reticenţa japonezilor de a risca încă o înfrângere din partea Armatei Roşii avea să devină un factor decisiv în deznodământul viitorului război mondial.

Guerin, Chatel, Camarade Sorge, pp. 37–38.

Comrade Sorge: Documents and Memoirs, p. 22.

Der Spiegel, 8 august 1951, p. 27.

Toshito (ed.), Gendai-shi Shiryo, vol. 2, p. 167.

Guerin, Chatel, Camarade Sorge, pp. 37–38.

Toshito (ed.), Gendai-shi Shiryo, vol. 2, p. 168.

Prange et al., Target Tokyo, capitolul 23.

Toshito (ed.), Gendai-shi Shiryo, vol. 2, p. 220.

Toshito (ed.), Gendai-shi Shiryo, vol. 2, pp. 140, 164–165.

Pentru o listă a lucrărilor publicate ale lui Ozaki, a se vedea Johnson, Instance of Treason, pp. 259–262.

Mai corect numit Toa Kyodo Tai, „Organismul de colaborare al Asiei de Est” – dar cunoscut mai bine în

Occident ca „Sfera de coprosperitate a Asiei Mari Orientale”.

Johnson, Instance of Treason, p. 119.

Toshito (ed.), Gendai-shi Shiryo, vol. 2, p. 227.

În mod interesant, calea ferată Manciuria de Sud era înţesată de comunişti – deşi nu este clar dacă acest fapt a jucat vreun rol în angajarea lui Ozaki, din moment ce el a avut grijă să evite orice asociere făţişă cu membri de partid cunoscuţi. Din cei circa 1 000 de angajaţi ai Departamentului de Investigaţii, aproximativ 30 erau comunişti, declaraţi sau nedeclaraţi. Ei puseseră la punct propriul departament de investigaţii, mic, dar eficient, în cadrul departamentului oficial. Printre aceştia se numărau doi foşti asociaţi ai lui Ozaki din perioada Shanghai, Ko Nakanishi şi Kuraji Anzai. Scopul departamentului fusese acela de a strânge date de bază pentru armata Kwantung şi pentru statul major în vederea susţinerii expansionismului japonez. Cu toate acestea, modul de adunare şi de evaluare a informaţiilor era mai aproape de viaţa academică. Prin urmare, compania a putut să angajeze un număr de intelectuali care ori erau orbi la această dihotomie, ori erau capabili să caute justificări de tipul scopul scuză mijloacele. Când Suehiro Okami s-a alăturat departamentului, a adoptat teoria economică marxistă, o decizie care a jucat un rol important în conturarea politicilor organizaţiei – şi probabil în recrutarea de personal. A se vedea Kodama Daizo, „A Secret Record: The Mantetsu Chosabu”, Chuo Koron, decembrie 1960, pp. 192–196.

Toshito (ed.), Gendai-shi Shiryo, vol. 3, p. 175.

„Sorge Spy Ring”, pp. A715–716.

„Sorge Spy Ring”, pp. A715–716.

„Sorge Memoir”, Partea I, p. 8; Toshito (ed.), Gendai-shi Shiryo, vol. 1, pp. 441, 452; „Sorge Spy Ring”, p. A716.

Toshito (ed.), Gendai-shi Shiryo, vol. 2, p. 440.

Toshito (ed.), Gendai-shi Shiryo, vol. 2, pp. 433–34.

Toshito (ed.), Gendai-shi Shiryo, vol. 2, pp. 440, 435, 462.

Toshito (ed.), Gendai-shi Shiryo, vol. 3, pp. 156, 221–222. La acea vreme, Sorge plătea el însuşi 600–800 de yeni pe lună şi îi dădea 300–400 de yeni lunar lui Miyagi. Ozaki nu avea un salariu regulat, deşi Sorge îl ajuta cu acoperirea cheltuielilor de transport şi a cheltuielilor cu evenimentele sociale. După spusele lui Sorge, Moscova îi aloca 10 000 de dolari anual, cu speze lunare maxime de 1 000 de dolari. (Toshito, ed., Gendai-shi Shiryo, vol. 1, pp. 478–479; vol. 2, pp. 116–117)

Robert J.C. Butow, Tojo and the Coming of the War, Princeton, 1961, pp. 33, 74, 115.

Office of US Chief of Council for Prosecution of Axis Criminals, Nazi Conspiracy and Aggression, VII, pp. 753–754, citat în David J. Dallin, Soviet Russia and the Far East, New Haven, 1948, p. 150.

*General-locotenent (n.a.)

Coox, Nomonhan, 2003, pp. 191–192.

Timothy Neeno, Nomonhan: The Second Russo-Japanese War, www. militaryhistoryonline.com, 2005.

Toshito (ed.), Gendai-shi Shiryo, vol. 1, p. 381.

Toshito (ed.), Gendai-shi Shiryo, vol. 2, p. 169.

Neeno, Nomonhan.

H. Ogi, Shihyo Nomonhan, Tokyo, 1986, pp. 318–320.

I. Hata (ed.), Nihon Riku kaigun sogo jiten, Tokyo, 1991, p. 59.

Această mărturie a fost publicată de istoricii ruşi Teodor Gladkov şi N.G. Zaiţev, în 1983.

Prin anul 1960, când un specialist japonez în limbi ugrice şi uralice a vizitat Estonia pentru a participa la un congres ştiinţific, o femeie sovietică a venit la hotelul acestuia ca să se intereseze de Komatsubara, cu care, după spusele ei, fusese „apropiată” în vremea când acesta era ataşat militar „în Estonia”. (A se vedea I. Matsumoto, Ota Kakumin to nichiro koryu Tokyo, Minerva, 2006, pp. 214–217, citat în Kuromiya, „Mistery of Nomonhan, 1939”, JSMS)

T.K. Gladkov, N.G. Zaiţev, I ia emu ne mogu ne verit..., Moscova, 1986, pp. 215–216. Komatsubara este scris greşit Kamatsubara. Gladkov a repetat greşeala în publicaţiile sale ulterioare: Nagrada za vernost’– kazn, pp. 247–278 (Moscova, 2000) şi Artuzov Moskva: Molodaia gvardiia, Moscova, 2008, p. 399.

Vecernaia Moskva, 26 februarie 1929, p. 2.

Kuromiya, „Mistery of Nomonhan, 1939”, JSMS.

Dimitar Nedialkov, In the Skies of Nomonhan, Japan vs Russia, May–September 1939, 2011, Manchester, p. 144.

G.F. Krivoşeeva (ed.), Grif sekretnosti sniat: poteri Voorujennîh Sil SSSR v voinah, boevîh deistviiah i voennîh konfliktah, Moscova, 1993, pp. 77–85.

Capitolul 14. Ribbentrop-Molotov

Există doar trei mari oameni de stat în lume: Stalin, eu şi Mussolini.*****

Adolf Hitler

Pe 24 august 1939, a sosit o ştire prin telegraf care i-a luat total prin surprindere atât pe Sorge, cât şi pe cei de la Ambasada Germaniei şi tot guvernul japonez: Hitler încheiase un pact de neagresiune cu duşmanul său de moarte, Stalin. Convorbirile dintre ministrul de externe nazist, Joachim von Ribbentrop, şi omologul său sovietic, recent numit în funcţie, Viaceslav Molotov, avuseseră loc în cel mai mare secret. Pactul sovieto-nazist a fost un şoc chiar şi pentru ambasadorul Ott. Pentru Sorge – şi pentru comuniştii din toată lumea –, decizia lui Stalin de a încheia o înţelegere cu diavolul era o trădare profundă şi inexplicabilă.

Fusese clar încă din primăvara acelui an că un război european de proporţii, probabil chiar un război mondial, era iminent. Dar care urma să fie distribuţia completă a combatanţilor avea să reprezinte o întrebare deschisă şi aşa avea să rămână până la sfârşitul anului 1941. Când Hitler invadase Cehoslovacia, în martie 1939, violând Acordul de la München, se demascase ca agresor şi ipocrit. Pe 31 martie, Neville Chamberlain îşi luase angajamentul să susţină Polonia în eventualitatea unei invazii. Marea Britanie şi Franţa începuseră, de asemenea, convorbiri urgente cu Stalin, pentru a beneficia de susţinerea URSS-ului împotriva lui Hitler. În acelaşi timp, presa japoneză naţionalistă începuse să se manifeste zgomotos pentru o alianţă militară totală cu Germania împotriva Marii Britanii, a Franţei şi a URSS-ului. Ce tabără avea să aleagă Stalin?

Ideea că Uniunea Sovietică putea să aleagă o alianţă cu fascismul, în loc să stea de partea democraţiilor occidentale, părea de neconceput pentru comuniştii devotaţi din toată lumea. Earl Browder, şeful Partidului Comunist din SUA, spusese cu dispreţ cu câteva luni înainte de pact că erau „tot atât de multe şanse pentru un acord [sovieto-nazist], câte erau ca Earl Browder să fie ales preşedinte al Camerei de Comerţ”.********

Şi totuşi, avantajele unei alianţe erau clare, atât pentru Hitler, cât şi pentru Stalin. Hitler avea nevoie să-şi protejeze graniţa răsăriteană pentru ca armatele sale să fie libere să cucerească Europa Occidentală. Hitler sperase pe vremuri că Pactul de Oţel cu Japonia, care ameninţa însăşi provinciile ruseşti din Extremul Orient, urma să fie de ajuns ca să-l ţină pe Stalin sub control. Dar eşecul japonezilor de la Nomonhan îl convinsese pe Hitler că era nevoie de măsuri mult mai directe pentru a ţine Rusia departe de război – mai precis, o înţelegere directă cu

omologul său de la Kremlin. „Am decis să merg cu Stalin”, le-a spus Hitler generalilor săi în 22 august. „Per total, există doar trei mari oameni de stat în lume: Stalin, eu şi Mussolini.”********

Uniunea Sovietică ajutase în secret Republica de la Weimar să se reînarmeze şi să îşi instruiască trupele între 1923 şi 1933. Acum, se gândea Hitler, Stalin putea fi convins să mai ajute o dată – de data aceasta, să furnizeze materii prime pentru economia germană, care avea să fie izolată în eventualitatea unui război cu Marea Britanie, în virtutea faptului că mările lumii erau, practic, dominate de Marina Regală britanică. Hitler îi condangase deseori pe conducătorii „iudeo-bolşevici” ai Uniunii Sovietice şi vorbise despre o luptă inevitabilă împotriva panslavismului, a cărei câştigare avea să aducă „supremaţia definitivă asupra lumii”. Dar Hitler mai spusese încă din 1934 că era gata să „meargă o parte din drum cu ruşii, dacă asta ne poate fi de folos”.********

În ceea ce îl priveşte pe Stalin, acesta dorea aproape cu orice preţ să îndepărteze pericolul agresiunii naziste de URSS – şi, sincer, nu avea încredere în promisiunile marilor puteri imperialiste de a ajuta Rusia în cazul unui atac german. Molotov, care negociase cu Hitler la Berlin în august 1939, a explicat ulterior pactul în sensul, pur şi simplu, amânării unei invazii germane inevitabile. „Ştiam că războiul avea să vină în curând, că eram mai slabi decât Germania, că urma să fim nevoiţi să ne retragem”, îi va spune el unui biograf în 1982. „Am făcut totul ca să amânăm războiul. Şi am reuşit – timp de un an şi zece luni. Ne-am fi dorit să fi fost mai mult, bineînţeles.”********

Molotov a primit ordin de la Stalin să nu facă rost doar de timp, ci şi de spaţiu. „Întrebarea era până unde să ne

retragem – până la Smolensk sau la până la Moscova, despre aceasta am discutat înainte de război”, îşi amintea Molotov. „Ştiam că aveam să fim nevoiţi să ne retragem şi aveam nevoie de cât mai mult teritoriu posibil.” De-a lungul unei serii de întâlniri ultrasecrete la Berlin şi la Moscova, la sfârşitul lunii iulie şi în luna august, se căzuse de acord asupra unui protocol adiţional secret la Pactul de neagreasiune sovieto-nazist, care împărţea efectiv Polonia în două, între Germania şi Uniunea Sovietică, şi stabilea „sfere de influenţă” pentru ambele puteri, de la Marea Baltică până în România. Pentru Stalin, logica era clară: să delimiteze o zonă-tampon în jurul Uniunii Sovietice, care ar fi permis apărarea în profunzime. În schimb, pe durata primului an al pactului, URSS-ul avea să furnizeze Germaniei un milion de tone de cereale, o jumătate de milion de tone de grâu, 900 000 de tone de ulei, 100 000 de tone de bumbac, 500 000 de tone de fosfaţi şi cantităţi considerabile de alte materii prime vitale, precum şi să asigure tranzitarea a unui milion de tone de soia din Manciuria.********

Molotov avea să râdă mai târziu la ideea că Hitler îl scosese din joc pe Stalin, dându-i un fals sentiment de siguranţă. „Un Stalin atât de naiv? Nu. Stalin şi-a dat seama de tot. Avea Stalin încredere în Hitler? El nu a avut încredere în nici unul dintre ai săi!”, îşi amintea Molotov. „Am întârziat agresiunea din partea Germanei, de aceea am încercat să facem o înţelegere cu ei la nivel economic – export-import. Nimeni nu avea încredere în Hitler. Stalin voia să întârzie războiul pentru cel puţin încă o jumătate de an sau mai mult.”********

Pe 19 august, sovieticii au întrerupt brusc negocierile de la Moscova pentru o alianţă cu oficialii britanici şi francezi şi au semnat un acord economic cu Germania. Trei zile mai

târziu, Ribbentrop a fost invitat la Kremlin, unde a băut votcă împreună cu Molotov şi Stalin şi a semnat în faţa fotografilor partea politică a pactului de neagresiune. Ultima stavilă în calea războiului fusese îndepărtată. Pe 1 septembrie 1939, trupele germane au traversat graniţa poloneză cu o forţă copleşitoare, dezlănţuind Blitzkrieg-ul pe care îl perfecţionaseră pe câmpiile Bielorusiei, în timpul zilelor de cooperare germano-sovietică. Marea Britanie semnase pactul de apărare cu Polonia cu şase zile înainte: pe 3 septembrie, Marea Britanie s-a trezit aşadar în război cu Germania.********

Stalin nu a făcut nici o mişcare în Europa de Est până în 15 septembrie 1939, când s-a semnat, în cele din urmă, pacea cu japonezii la Nomonhan. Extremul Orient fiind protejat, Stalin a ordonat trupelor sovietice să invadeze Polonia sub pretextul firav de „a-şi apăra" fraţii de etnie ucraineană şi bielorusă de agresiunea nazistă.******** Molotov a recunoscut ulterior în faţa oficialilor germani că fusese o mişcare necesară, deoarece Kremlinul nu putuse găsi alt pretext pentru invazia sovietică.******** În mai puţin de două săptămâni, armata germană şi cea rusă se întâlneau pe un front care se întindea de la Königsberg, în nord, până la Ujgorod, la graniţa ungară. În oraşul Brest-Litovsk, pe 22 septembrie 1939, generalul-maior Heinz Guderian, din Wehrmacht, şi generalul de brigadă Semion Krivoşein, din Armata Roşie, au organizat o paradă comună a victoriei, arborând steaguri cu svastica şi cu secera şi ciocanul.******** Polonia fusese ştearsă de pe hartă.

*

Pactul Ribbentrop-Molotov a servit nevoilor tactice ale lui Hitler în Europa. Dar i-a distrus relaţiile cu japonezii. Guvernul japonez era furios fiindcă nu i se dezvăluise modul neobrăzat în care Hitler violase Pactul Anticomintern. Şi mai şocant, prăbuşirea încrederii în Hitler deschisese calea Japoniei către o alianţă complet diferită.

Mulţi ofiţeri importanţi din armata japoneză pledau pentru relaţii bune cu Marea Britanie, Franţa şi Statele Unite. Cel mai de seamă dintre ei era amiralul Kichisaburo Nomura, care a fost numit ministrul de externe al Japoniei pe 25 septembrie. Nomura a susţinut că o alianţă cu cele mai mari puteri navale din Pacific îi oferea foarte multe avantaje Japoniei: în primul rând, acces imediat la materiile prime vitale pentru economie, dar şi aliaţi puternici care aveau acelaşi interes – de a îndepărta orice influenţă germană şi sovietică din Asia.

În Japonia ajunsese la putere un nou guvern, condus de generalul Nobuyuki Abe – un moderat care nu avea încredere în ultranaţionalişti. Abe l-a numit ministru de război pe fostul aghiotant-şef al împăratului, generalul Shunroku Hata – un alt om extrem de capabil, care nu dădea credit aventurilor militare. Involuntar, înţelegerea lui Hitler cu Stalin părea să fi oprit, cel puţin pentru moment, ascensiunea naţionalismului militant în Japonia. „Acest cabinet va fi mult mai slab decât cel precedent”, i-a raportat Ozaki lui Sorge. „Şi va coopera cu Statele Unite şi cu Marea Britanie.”********

În timpul acestei perioade scurte – şi, privind retrospectiv, ciudat de contrafactuală – se părea că Uniunea Sovietică avea să-şi continue relaţiile de pace cu Germania, iar Japonia să rămână până la sfârşitul celui de-al Doilea Război Mondial în izolare sau chiar într-un posibil

parteneriat cu Marea Britanie şi America. Este foarte posibil ca unii agitatori din armata japoneză să fi admirat politicile de agresiune ale lui Hitler. Dar perfidul pact al lui Hitler cu Stalin discreditase facţiunea progermană. Sorge observa că „grupările probritanice şi proamericane s-au întors împotriva Germaniei, iar ambasada Reichului a fost cuprinsă de nelinişte ca nu cumva conducerea Japoniei să treacă de-a dreptul de partea britanicilor şi a americanilor”.********

În ceea ce priveşte Departamentul 4, acesta nu a simţit nevoia să explice sau să justifice agenţilor săi brusca întoarcere la 180 grade a poziţiei conducerii sovietice. În schimb, tonul telegramelor care veneau de la Moscova devenise tot mai iritat şi permanent nemulţumit. Între demiterea lui Ian Berzin, din august 1937, şi semnarea pactului, existaseră patru directori şi fiecare dintre ei fusese (sau avea să fie în curând) împuşcat. Ghendin fusese demis în octombrie 1938, fiind executat patru luni mai târziu. La fel ca predecesorul său, ultimul director, generalul Ivan Proskurov********, evaluase informaţiile de la rezidentura lui Ramsay – dar înţelesese complet greşit motivaţiile celui mai important agent din Tokyo. Când a fost nevoit să refuze încă una din cererile lui Sorge de a se întoarce la Moscova, în iunie 1939, Proskurov a trimis un memoriu intern subordonaţilor săi din Departamentul japonez al Centrului. „Gândiţi-vă bine cum am putea compensa revocarea lui Ramsay [Sorge]”, le-a dat instrucţiuni Proskurov. „Pregătiţi o telegramă şi o scrisoare adresată lui Ramsay, cu scuzele necesare pentru amânarea înlocuirii lui şi enumeraţi motivele pentru care este necesar să rămână la Tokyo. Daţi-i lui Ramsay şi celorlalţi membri ai organizaţiei lui o unică primă în bani.”******** Proskurov, în mod jignitor, presupusese că

banii erau o garanţie suficientă pentru ca Sorge să rămână supus.

Pe 1 septembrie, Proskurov i-a scris lui Sorge ca să-l mustre. „Activitatea dumitale pare că lâncezeşte”, s-a dezlănţuit şeful. „Japonia trebuie să fi început deja importante manevre (militare şi politice) de pregătire a unui război împotriva Rusiei, dar nu ne-ai furnizat nici o informaţie serioasă. [...] Ar trebui să utilizezi la maximum toate abilităţile lui Joe, Miki şi Otto.”********

Nu exista nici o dovadă, nici de la întâlnirile regulate ale lui Ozaki, la care participau responsabli politici de vârf, nici din reţeaua lui Miyagi, din cadrul complexului industrial militar al Japoniei, nici de la Ambasada Germaniei, că temerile lui Proskurov faţă de agresiunea japoneză erau, în acel moment, justificate în vreun fel. Cu toate acestea, se stabilise tonul pentru perioada finală, extrem de tragică din cariera lui Sorge în cadrul Departamentului 4. „Din acel moment,” îşi amintea Clausen, Sorge „a primit în mod regulat telegrame cu mustrări şi avertismente.”******** Stalin era convins că ştia adevărul despre intenţiile Germaniei şi ale Japoniei. Nici o informaţie pe care o furniza Sorge, oricât de solidă ar fi fost sursa, nu putea clinti convingerea paranoicului hozain – şeful Kremlinului – că Germania era controlată cu succes, dar Japonia rămânea o ameninţare fatală. Adevărul era exact contrariul.

În lumina pericolelor tot mai mari în mijlocul cărora lucra reţeaua de spionaj a lui Sorge, criticile lui Proskurov erau cu atât mai nedrepte. Chiar şi în 1934, când Sorge venise pentru prima dată la Tokyo, atmosfera de suspiciune şi supraveghere era sufocantă. Dar, odată cu escaladarea conflictului din China şi cu umilinţele de la Changkufeng şi

Nomonhan, Japonia fusese luată în stăpânire de o adevărată manie a spionajului, care se transformase rapid în psihoză naţională.******** Guvernul inundase oraşele Japoniei cu afişe, sloganuri, aranjamente în vitrinele magazinelor şi chiar cutii de chibrituri antispionaj. În toate imaginile de propagandă, spionul cel rău era invariabil înfăţişat ca un occidental înalt, blond – un portret caricatural, de fapt, al lui Sorge însuşi. Autorităţile locale au organizat zile şi săptămâni antispionaj, în care cetăţenilor li se ţineau discursuri despre importanţa raportării oricărui tip de comportament al vecinilor şi al trecătorilor care ridica suspiciuni. Poliţia politică Tokko şi unitatea de contraspionaj a armatei, Kempeitai, îi interoga în mod curent pe japonezii care erau văzuţi vorbind cu străinii, iar guvernul trimisese chiar agenţi la Berlin, la Roma şi la San Francisco pentru a-i monitoriza pe radicaliştii japonezi şi pentru a împiedica orice fel de literatură cominternistă să ajungă în Japonia.********

Neobositul Miyagi şi-a continuat eforturile de recrutare, în ciuda pericolelor care se înmulţeau. În condiţiile în care sentimentele antijaponeze erau tot mai puternice în Statele Unite, un val constant de emigranţi japonezi se întorcea acasă, printre aceştia aflându-se multe cunoştinţe vechi de-ale lui Miyagi. În aprilie 1938, Miyagi călătorise în orăşelul Kokawa, de pe insula Honshu, pentru o întâlnire emoţionantă cu Tomo Kitabayashi, soţia fostului său proprietar de la San Francisco. Îşi găsise de lucru ca profesoară de broderie, se alăturase Bisericii Adventiste de Ziua a Şaptea şi economisea bani pentru ca şi soţul ei să poată veni în oraşul natal. Cu modesta ei condiţie şi trăind într-o provincie îndepărtată a Japoniei, nu este clar cum Tomo Kitabayashi putea să-i fie de ajutor reţelei de spionaj a lui Sorge. Cu toate acestea, Miyagi a înrolat-o ca

informatoare mai mult în virtutea vechii lor prietenii, decât a vreunei simpatii comuniste de durată sau vreunei utilităţi practice.

La Tokyo, Sorge, Clausen şi Vukelić reuşiseră să-şi clădească o bună reputaţie înainte de declanşarea valului de manie a spionajului. Cu toate acestea, erau cu toţii supravegheaţi din ce în ce mai atent. Sorge şi Vukelić, ca jurnalişti, deveniseră extrem de suspecţi. „În condiţiile în care naţionalismul japonez avea tendinţa de a evolua spre fanatism, aproape orice obiect aflat în posesia unui corespondent străin putea fi interpretat ca dovadă că acesta se făcea vinovat de spionaj”, îşi amintea Joseph Newman de la New York Herald Tribune, care îl văzuse deseori pe Sorge la etajul al şaptelea al clădirii Agenţiei de presă Domei, unde îşi aveau birourile majoritatea reporterilor străini. „Pe jurnaliştii germani şi italieni îi suspectau mult mai mult decât pe americani. Înţeleseseră că Axa îşi trimisese corespondenţii în Japonia nu doar să transmită ştiri pentru ziarele şi agenţiile lor, ci şi ca să adune cine-ştie-ce informaţie secretă pentru Ambasada Germaniei.”********

În 1939, Sorge se afla şi el sub cuvenita – şi, ce-i drept, sporadica – supraveghere a poliţiei. Ofiţerul însărcinat să stea cu ochii pe el era Harutsugu Saito, un tânăr mândru şi inteligent în vârstă de 28 de ani, vorbitor de germană, care lucra la departamentul de numai cinci oameni al Secţiei Externe din cadrul Tokko – departament responsabil de monitorizarea a 700 de germani care trăiau la Tokyo.********

Sorge era un om uşor de urmărit. Micul său Datsun, pe care-l conducea după accidentul de motocicletă, ieşea la fel de mult în evidenţă ca şi înaltul oaspete german. Saito

era foarte conştient de relaţiile bune în care subiectul lui se afla cu ambasadorul german şi s-a străduit foarte mult să nu fie observat în timp ce-l urmărea pe Sorge prin oraş. A făcut încercări repetate de a o interoga pe noua menajeră a lui Sorge, Fukuda Tori, care îi urmase bătrânei Honmoku, dar fusese respins vehement.

— Nu voi răspunde la întrebările voastre şi nici la ale celor de la Kempeitai, i-a trântit-o Fukuda. Stăpânul meu e un om bun. Lăsaţi-l în pace!********

În cele din urmă, Fukuda s-a înduplecat să-i permită atrăgătorului tânăr ofiţer să o însoţească la templu, unde avea să se roage zeităţii sale preferate, Oinari-san, zeul-vulpe, adorat de mulţi ţărani japonezi. În timp ce bătrâna doamnă aprindea beţişoare de tămâie în micuţul sanctuar, este posibil să fi înălţat o rugăciune spre cele mai potrivite zeităţi pentru protecţia stăpânului ei.

Pe durata a doi ani, Saito a învăţat toate traseele lui Sorge spre şi dinspre serviciu, ca şi cârciumile şi restaurantele sale preferate. Dar predictabilitatea lui Sorge şi celebritatea sa erau, bineînţeles, doar faţada publică a unei măiestrii (de obicei) meticuloase. Saito şi cei patru colegi ai săi din Tokko aveau câte 140 de germani pe care să-i urmărească, ceea ce însemna că Sorge nu putea fi supravegheat decât intermitent. Saito nu a reuşit niciodată să rămână pe urmele precautului Sorge în timp ce acesta mergea spre întâlnirile sale lunare cu Miyagi sau spre cele mai puţin frecvente cu Ozaki şi care aveau loc prin ceainăriile din Tokyo, în restaurante şi, ocazional, în numeroasele „hoteluri ale iubirii” din oraş. În plus, Tokko nu a făcut legătura niciodată dintre fictivul „domn Otake”, cel care făcea rezervările la restaurant, şi consilierul guvernamental Ozaki. Nici numele lui Ozaki, nici al lui

Miyagi n-a apărut vreodată în dosarele de supraveghere ale lui Sorge de la Tokko.********

O altă pereche de ochi îl studia zilnic pe Sorge din punctul de observaţie al secţiei de poliţie Toriizaka, aflat la 300 de metri de casă. În urma accidentului de motocicletă al lui Sorge, Aoyama Shigeru, un tânăr ofiţer de poliţie de la Toriizaka, fusese desemnat să supravegheze casa lui Sorge pe durata convalescenţei acestuia. Cu talentul său înnăscut de a se împrieteni cu cei care puteau fi extrem de periculoşi pentru el, Sorge îl fermecase pe tânărul poliţist. Dar, de la început, Aoyama „a avut impresia că se petrecea ceva suspect” în modesta căsuţă de lemn de pe strada Nagasaki. Sorge şi Clausen vorbeau frecvent la telefon, iar Clausen mergea acasă la Sorge chiar şi atunci când acesta lipsea – dar când cei doi se întâmpla să se întâlnească la Das Rheingold sau în alte localuri germane, nu beau niciodată împreună. „Se comportau aproape ca nişte străini, doar dând din cap în semn de salut unul spre altul”, îşi amintea Hanako.******** Saito a simţit şi el ceva ciudat în relaţia lui Sorge cu Clausen.

Şi Aoyama a încercat să-i pună întrebări menajerei Fukuda. Aceasta nu i-a spus nimic – cu excepţia faptului că şeful ei ardea deseori documente după ce le dactilografia.******** La scurt timp după aceea, un tânăr cu „aspect distins” a vizitat-o pe Hanako şi a interogat-o politicos, dar insistent, despre relaţia ei cu Sorge. Insistând cu delicateţe asupra faptului că nu i-ar fi cerut niciodată lui Hanako ceva ce nu i-ar fi cerut nici propriei surori, agentul i-a solicitat să fure hârtiile lui Sorge.

— N-aş putea să fur fără să-i spun!******** a protestat Hanako.

Când Hanako i-a spus lui Sorge despre vizită, acesta a părut netulburat.

— Vrei să-ţi dau hârtiile? s-a oferit el râzând.

Hanako a refuzat – deşi a recunoscut că vizita aceea o neliniştise. Dacă s-ar fi întors poliţiştii, trebuia să-i trimită direct la el, i-a spus Sorge.

Constituţia lui Clausen nu era la fel de robustă. Îndatoririle sale ca operator radio presupuneau că trebuia să-şi rişte viaţa o dată la câteva zile pentru a-şi transporta echipamentul radio prin oraş, la diversele sale staţii de transmisiune. De câteva ori scăpase ca prin urechile acului, iar acest lucru începea să-i afecteze nervii. La începutul anului 1939, Clausen era într-un taxi strângându-şi cu putere valiza neagră din piele, când şoferul a semnalizat din greşeală schimbarea direcţiei. Un poliţist vigilent care dirija traficul le-a făcut semn să oprească şi s-a uitat curios la străinul din spate, cu bagajul său misterios. Dar, în loc să-l chestioneze pe Clausen, poliţistul l-a convocat pe şofer la cea mai apropiată secţie de poliţie, unde l-a interogat, lăsându-l singur pe Clausen 30 de minute „foarte dureroase” să-l treacă toate sudorile pe bancheta din spate a taxiului. Când şoferul s-a întors şi şi-au reluat călătoria, Clausen s-a simţit, după cum le va spune ulterior japonezilor care îl vor prinde, „ca şi cum tocmai ieşisem din bârlogul unui tigru”.********

Ceea ce nici Sorge, nici Clausen nu ştiau era că, începând cu anul 1938, fiecare semnal codat transmis de ei fusese interceptat şi transcris de către ministerul japonez al telecomunicaţiilor. Datorită propriei monitorizări radio şi în urma informaţiilor primite de la guvernul militar din Coreea, autorităţile japoneze ştiau că un puternic emiţător

ilegal opera cu regularitate din diverse locuri în zona Tokyo. Fusese transmis un comunicat oficial la toate secţiile de poliţie municipale, inclusiv Toriizaka, pentru a încerca să depisteze sursa acestor semnale. Dar japonezii nu au reuşit niciodată să trianguleze radioul lui Clausen. Şi, din fericire pentru Sorge, codul militar rus pe care îl folosea se dovedise imposibil de spart – deşi mesajele erau monitorizate cu străşnicie, iar transcripturile făcute de japonezi se adunau într-un dosar tot mai gros de şiruri ininteligibile de grupuri de numere.********

*

Grupul de spioni al lui Sorge începuse să semene cu o familie numeroasă şi indisciplinată, unită mai puţin de loialitatea lor comună faţă de cauza comunistă şi mai mult de secretul fatal pe care îl împărtăşeau toţi. Iar la Sorge, în calitatea sa de cap charismatic şi, după cât se părea, neşovăitor al familiei, apelau toţi membrii acesteia pentru bani, sfaturi şi sprijin moral.

Nemulţumirile lui Clausen erau în primul rând legate de partea financiară şi de stresul extraordinar al slujbei sale. Ale lui Branko Vukelić erau personale. Vukelić fusese întotdeauna un fel de om bun la toate al reţelei de spionaj, culegând mici indicii de la contactele sale jurnalistice şi îndeplinind sarcina relativ necalificată de a developa microfilmele lui Sorge pentru a le expedia la Moscova. Soţia sa, Edith, era soţia unui om bun la toate. Nu primea salariu de la Moscova şi suplimenta venitul de mizerie al familiei cu lecţiile de gimnastică ritmică. Băieţelul lor, Paul, îi ajuta ca familia să rămână unită – „Voukelitch i-a cumpărat fiului său un trenuleţ electric şi s-a jucat el însuşi

cu el”, îşi amintea un prieten.******** Dar căsnicia lui Vukelić era deja în dificultate la un an de la sosirea sa la Tokyo. Pe 14 aprilie 1935, s-a dus singur la reprezentaţia de duminică după-amiază a unei piese tradiţionale japoneze la Teatrul Nogakudo, din cartierul Suidobashi, din Tokyo. Lângă el stătea o tânără japoneză fermecătoare, însoţită de tatăl ei. Vukelić s-a apropiat de ea după aceea în foaier şi s-a prezentat. Yamasaki Yoshiko s-a dovedit a fi dintr-o familie bună, în plus era absolventă a Colegiului Englez Tsuda din Tokyo şi o foarte bună vorbitoare de engleză. Într-un interviu din 1976, ea îşi amintea starea de agitaţie şi emoţia de a fi fost abordată de un străin. Vukelić se îndrăgostise pe loc. A doua zi, i-a trimis prima din cele 91 de scrisori de dragoste care urmau să ducă, în cele din urmă, la căsătoria lor.********

În 1965, unul dintre anchetatorii japonezi ai lui Vukelić a susţinut că Moscova îi ordonase acestuia să divorţeze de Edith şi să se însoare cu o japoneză, pentru a se integra mai bine în populaţia locală.******** Nu există nici o dovadă a unor asemenea instrucţiuni în arhivele sovietice. Povestea nu este plauzibilă – nu în cele din urmă, din cauza lui Sorge, care, ştiind din proprie experienţă că relaţiile dintre o femeie japoneză şi un occidental erau dezaprobate categoric de familiile tradiţionale japoneze, cu siguranţă s-ar fi opus unui plan atât de prostesc. Dar este limpede că relaţia lui Vukelić cu Yoshiko a continuat, iar soţia dispreţuită şi tot mai imprevizibilă, Edith, prezenta pentru Sorge un risc din ce în ce mai mare în privinţa securităţii.

Hanako i-a spus lui Sorge că era „un lucru binecunoscut” că Vukelić făcea dragoste la parter cu amanta japoneză în timp ce soţia sa dormea la etaj. (Hanako îşi făcuse o părere generală foarte proastă despre Vukelić – „nu avea

nici un fel de maniere” şi se întindea cu neobrăzare pe canapea, ori de câte ori venea să-l viziteze pe Sorge.********) Şi Sorge şi Clausen ştiau că, din momentul în care soţul ei intrase în acea relaţie cu Yoshiko, Edith începuse să se vadă cu alţi bărbaţi.******** Deşi toţi membrii grupului erau, cel puţin cu numele, comunişti înfocaţi, Sorge a găsit o soluţie absolut capitalistă la problema lui Edith: a plătit-o să tacă. Edith s-a mutat în propria locuinţă în martie 1939 şi, în schimbul instalării uneia dintre staţiile lui Clausen în noua locaţie, a început să primească modestul salariu de 400 de yeni pe lună din fondurile Centrului, plus încă 100 pentru cheltuieli. „Într-un fel, era ca o prostituată, fiindcă îmi permitea să-i folosesc locuinţa pentru activitatea mea radio”, a fost caracterizarea neplăcută făcută de Clausen noului ei rol. Bonificaţia „generoasă” acordată lui Edith era justificată, le-a spus Clausen anchetatorilor săi, întrucât atât ea, cât şi operatorul radio erau angajaţi în „relaţii ilicite” de spionaj.********

În decembrie 1939, divorţul cuplului Vukelić era finalizat, iar Branko se pregătea să se însoare cu Yoshiko. Lumea lui Edith începuse să se prăbuşească, fiind una dintre primele victime ale brutalului obol uman pe care reţeaua de spioni l-a cerut membrilor săi. Clausen, când a vizitat-o pentru transmisiunile sale, i-a găsit casa mizerabilă. „După ce lucram în casa ei, nu mai aveam chef să mănânc nimic”, avea să le mărturisească arogant anchetatorilor săi. Cu toate acestea, Clausen a simpatizat într-o oarecare măsură cu soarta nefericită a lui Edith. „Bărbaţii doar se foloseau de trupul ei, apoi se îndepărtau imediat. Astfel, s-a deteriorat treptat din cauza vieţii ei sexuale. Dar era şi ea o femeie la fel ca majoritatea celorlalte femei. Deşi nu era foarte deşteaptă, avea destulă minte încât să se

folosească de oameni în scopuri proprii. [...] Dac-ar fi avut un bărbat mai puternic decât Vukelić, poate ar fi fost diferită. Nu se poate spune că a fost rea în toate privinţele. Pur şi simplu, circumstanţele vieţii au transformat-o în ceea ce este acum.”******** Clausen ar fi putut să adauge, cu mai multă sinceritate, că Departamentul 4 îi distrusese, în ultimă instanţă, viaţa.

Edith fusese neutralizată, gura ei era închisă cu bani şi cu complicitatea sa la activitatea de spionaj. Yoshiko era altă chestiune. Clausen îl avertizase pe Sorge că Vukelić nu se putea abţine să nu-i spună iubitei sale despre convingerile sale comuniste şi despre participarea la reţeaua clandestină de spionaj. Este clar din interogatoriile ulterioare că Max Clausen avusese dreptate. Într-adevăr, Vukelić îi mărturisise lui Yoshiko totul, chiar înainte de cununia lor din 26 ianuarie 1940. Vukelić a avut înţelepciunea să nu se scape în faţa lui Sorge că Yoshiko îi ştia secretul.

Izbucnirea războiului în Europa a avut un efect profund, practic, asupra activităţilor zilnice ale grupului lui Sorge. Cursele de curierat pentru corespondenţă şi bani lichizi la Shanghai şi Hong Kong nu mai erau posibile, întrucât cetăţenii germani nu mai erau bineveniţi în Concesiunea Internaţională sau în colonia coroanei britanice. Clausen, în calitatea lui de cetăţean al unei ţări inamice, nu mai era considerat un client de valoare pentru unele bănci britanice şi americane din Tokyo. În 1939, când cursele curierilor în cele din urmă s-au oprit, Clausen s-a trezit finanţând personal reţeaua în întregime. A protestat la Moscova că nu realiza un flux de numerar suficient ca să acopere cei 3 000 de yeni pe lună ceruţi de Sorge. Nu era adevărat, aşa cum avea să recunoască ulterior Clausen însuşi: putea să-şi permită fără dificultate costurile,

întrucât afacerea lui cu heliografe profitase considerabil de pe urma creşterii uriaşe a cheltuielilor armatei japoneze cu produse de inginerie de orice fel. La sfârşitul anului 1939, Clausen îşi deschisese propria fabrică şi scotea un profit anual net de 14 000 de yeni.******** Deschisese o filială la Mukden, care urma să lucreze pentru armata japoneză, şi avea contracte cu Mitsui, Hitachi, Nakajima şi marina niponă. Clausen conducea un Mercedes, iar soţia lui purta o haină de vizon. Dar, după cum le va spune Clausen anchetatorilor săi, era nemulţumit de perspectiva că profitul său câştigat din greu subvenţiona activitatea guvernului sovietic. Mai mult decât atât, se săturase de faptul Sorge îl trata întotdeauna „ca pe un fel de servitor, întrucât nu avea pe nimeni altcineva care să-l ajute”.********

Din nefericire pentru toţi cei implicaţi, soluţia pe care a aprobat-o Centrul în noiembrie 1939 – de a aranja transferuri de bani lichizi şi microfilme către diplomaţii de la Ambasada Sovietică de la Tokyo – comporta şi mai multe riscuri. Până la acel moment, membrii reţelei de spionaj a lui Sorge operaseră complet independent de ambasadă din purul motiv operaţional că toţi diplomaţii sovietici erau automat suspectaţi de către poliţia japoneză şi astfel erau constant supravegheaţi cu atenţie. Cu multă nelinişte aşadar, Anna Clausen a acceptat invitaţia din partea soţului ei de a-l însoţi la Teikoku Gekijo, Teatrul Imperial din Tokyo.

— Trebuie să mă întâlnesc cu un prieten, a pretins Clausen.

Anna a ghicit imediat adevărul – că aceasta era prima întâlnire clandestină cu un curier sovietic pe pământ japonez. Pe 27 ianuarie 1940, Clausen şi Anna s-au trezit

stând într-o lojă de teatru întunecată lângă un european cu înfăţişare greu de descris. Doar doi ani mai târziu, când poliţia japoneză i-a arătat o serie de fotografii lui Clausen, acesta l-a identificat pe curier ca fiind consulul sovietic Helghe Leonidovici Vutokevici. La 15 minute de la începerea spectacolului, bărbatul a strecurat cu mâna stângă în mâna dreaptă a lui Clausen aproximativ 5 000 de yeni înfăşuraţi în pânză albă, în schimbul cărora Clausen i-a dat un pachet ce conţinea 38 de role de microfilm.********

Pe lângă faptul că se ocupa de o afacere cu o creştere spectaculoasă, Clausen îşi petrecea serile codând şi decodând documente ample în cifrul numeric diabolic de complex al Centrului. Cel puţin o dată pe săptămână, îşi împacheta emiţătorul pentru a merge în stresanta călătorie cu maşina la una din staţiile sale radio, unde deseori lucra de la trei la şase dimineaţa, încercând să recepţioneze pârâitul numerelor aparent întâmplătoare, pe măsură ce soseau pe lungimea undelor de la Vladivostok.******** În 1940, Clausen se îngrăşase foarte tare. Serile în care nu era ocupat cu codificarea şi le petrecea la băutură cu Sorge şi cu ceilalţi membri ai comunităţii germane. Singurul exerciţiu fizic pe care-l făcea era să meargă de la taxi la barul de la Das Rheingold şi să ridice halbele grele cu bere. Prin natura sa, era un om vesel şi stoic, cu o căsnicie fericită şi din ce în ce mai prosper. Dar, în aprilie 1940, începuse să vadă un medic german, dr. Wirtz, şi mergea la consultaţii periodice la spital pentru insuficienţă respiratorie şi dureri în piept – o suferinţă pentru care dădea vina pe vaporii inhalaţi în fabrică şi nu pe stilul său de viaţă extrem de stresant. Când, pe 18 aprilie, Clausen a mai avut un contact legat de curierat – de data aceasta la Teatrul Takarazuka, din

Tokyo, cu secretarul doi al ambasadei sovietice, Viktor Sergheievici Zaiţev, pentru a ridica 2 000 de dolari şi 2 500 de yeni – i-a cerut curierului ca, pe viitor, să preia Sorge această sarcină riscantă.******** Era foarte elocvent modul în care Clausen alesese să-şi exprime cererea, prin intermediul unui contact sovietic necunoscut, în loc să-şi confrunte severul şef.

La sfârşitul lui mai 1940, spre surprinderea nimănui, cu excepţia lui însuşi poate, Clausen a suferit un grav infarct. A supravieţuit, dar dr. Wirtz i-a prescris trei luni de repaus complet la pat, cu recomandarea urgentă de a-şi lăsa afacerile pe mâna directorului său japonez. Sorge, implacabil, nici nu a vrut să audă. I-a ordonat lui Clausen să continue să transmită – din patul de suferinţă, dacă era necesar. Operatorul radio s-a supus ascultător, împrovizând o masă înclinată unde putea să codeze şi să decodeze mesaje, iar noaptea îi dădea instrucţiuni Annei cum să asambleze radioul, pe care îl cupla la antenele implantate în peretele lateral al casei lor. Când totul era pregătit, aparatul era aşezat pe două scaune lângă patul lui Clausen, astfel ca acesta să poată transmite fără să se ridice din pat. În timp ce transmitea în toiul nopţii, Anna supraveghea strada de la o fereastră a etajului al doilea. Nu era chiar regimul de convalescenţă pe care i-l recomandase medicul.******** Cu toate acestea, din punctul de vedere al lui Sorge, problema fusese rezolvată. „Clausen a suferit un infarct”, raporta Sorge cu o crudă concizie la Moscova, pe 12 iulie. „Operează aparatul stând întins în pat.”********

Acest aranjament nu era riscant doar pentru sănătatea lui Clausen, ci şi pentru securitatea întregii operaţiuni. În mai multe ocazii, angajaţii japonezi ai lui Clausen şi dr. Wirtz intraseră în camera acestuia în timp ce masa era plină de

documente secrete. „Să nu scrii când eşti bolnav”, a fost singurul comentariu al medicului după ce s-a uitat la hârtiile cu numere. Timp de mai multe zile, Clausen s-a temut ca Wirtz să nu devină suspicios şi să-l denunţe la poliţie sau la Ambasada Germaniei, dar incidentul s-a consumat fără alte consecinţe – cel puţin nu în sensul arestării lui Clausen. Dar anii de frică permanentă, suferinţa infarctului şi ingratitudinea nemiloasă a lui Sorge începuseră să macine loialitatea până atunci de nezdruncinat a operatorului radio.

„Este foarte dificil să explici personalitatea lui Sorge”, le-a spus Clausen ulterior japonezilor, în vorbele lui fiind o nuanţă clară de resentiment. Sorge „nu şi-a arătat niciodată adevărata personalitate. Dar este un comunist adevărat. [...] Este un om care poate să-şi distrugă chiar şi cel mai bun prieten de dragul comunismului. Dar judecând după ce am observat, dacă ar fi într-o poziţie diferită, ar fi o persoană mizerabil de josnică. [...] Nu avea nevoie de mult curaj ca să lucreze la ambasadă. Pe de altă parte, [...] aduna toate informaţiile de la membrii reţelei sale de spioni, iar el încerca să stea departe de pericol”, se destăinuia Clausen. „Când am fost grav bolnav şi medicul mi-a spus să nu lucrez, Sorge mi-a cerut să continui ca şi cum n-aş fi avut nimic. Aşadar, se poate spune despre el că se arăta nepăsător faţă de oameni. [...] [El] nu dă bani nici dacă este necesar, dar, în acelaşi timp, cheltuie bani ca şi cum i-ar arunca la gunoi. Deci nu se poate spune că ar avea un caracter ideal. Întotdeauna m-a tratat ca pe un fel de servitor. [...] Dar întotdeauna a tratat bine femeile. Totuşi, nu o plăcea pe soţia mea.”********

În mod ironic, atât Sorge, cât şi Clausen, în ciuda faptului că împărtăşeau aceleaşi idealuri comuniste, se întorseseră într-un fel la tipurile de clase sociale din Germania

wilhelmiană. Sorge era burghezul arogant, iubitor de lux, care îi dă ordine subordonatului său fără să-i pese de bunăstarea acestuia, iar Clausen, meseriaşul perseverent, care îşi accepta soarta protestând. Desigur, Sorge nu părea să facă nici un efort special să fie amabil cu asociatul său răbdător şi care îi era de mult timp credincios. Sorge niciodată „nu i-a aruncat lui Clausen nici măcar un zâmbet”, spunea Hanako. „Sorge nu simţea nevoia să fie prietenos cu el.”********

Vestea despre ascensiunea economică a Germaniei naziste îl determinase pe Clausen, după cum va recunoaşte acesta la anchetă, „să aibă o atitudine extrem de favorabilă faţă de modul de a acţiona al lui Hitler”. Pactul sovieto-nazist estompase şi mai mult limitele dintre loialităţile aflate în conflict ale lui Clausen faţă de ideologie şi ţara natală. În timp ce zăcea bolnav în pat, devotamentul lui Clausen faţă de spionaj şi faţă de omul pe care îl urmase la Tokyo se diminua rapid.********

Biroul şefului Consiliului American, citat în Dallin, Soviet Russia, p. 150.

Otto Friedrich, City of Nets: A Portrait of Hollywood in the 1940s, Berkeley, CA, 1997, p. 24.

Biroul şefului Consiliului American, citat în Dallin, Soviet Russia, p. 150.

Hermann Rauschning, Hitler Speaks: A Series of Political Conversations with Adolf Hitler on His Real Aims, Londra, 2006, pp. 136–137.

F.I. Ciuev, V.H. Molotov, Albert Resis, Molotov Remembers, Inside Kremlin Politics, Conversations with Feliks Chuev, Chicago, 1991, p. 23.

William L. Shirer, The Rise and Fall of the Third Reich: A History of Nazi Germany, New York, 1990, p. 668.

Ciuev et al., Molotov Remembers, p. 24.

Aleksandr Moiseevici Nekrici et al., Pariahs, Partners, Predators: German–Soviet Relations, 1922–1941, New York, p. 123.

Nekrici et al., Pariahs, Partners, Predators, pp. 128–129.

Steven J. Zaloga, Howard Gerrard, Poland 1939: The Birth of Blitzkrieg, Oxford, 2002, p. 8.

Bundesarchiv, Bild 101I-121-0011A-22, Polen, Siegesparade, Guderian, Kriwoschein.

Toshito (ed.), Gendai-shi Shiryo, vol. 1, p. 384.

Toshito (ed.), Gendai-shi Shiryo, vol. 1, pp. 267–268.

Generalul Ivan Proskurov, director aprilie 1939–iulie 1940.

Fesiun, Documente, doc. 38, pp. 55–56, pp. 48–49.

Toshito (ed.), Gendai-shi Shiryo, vol. 3, p. 176.

Whymant, Stalin’s Spy, p. 110.

Prange et al., Target Tokyo, p. 332.

Tokyo Advertiser, 3 februarie 1938.

Joseph Newman, Goodbye Japan, New York, 1942, pp. 161, 163.

Interviul lui Prange cu Saito, 23 ianuarie 1965, Target Tokyo.

Interviul lui Prange cu Saito, 23 ianuarie 1965, Target Tokyo.

Interviul lui Prange cu Saito, 23 ianuarie 1965, Target Tokyo.

Interviul lui Prange cu Hanako, 7 ianuarie 1965, Target Tokyo.

Interviu cu Shigeru Aoyama, realizat în numele lui Prange cu doamna Chi Harada, 1965, Target Tokyo.

Hanako Ishii, Ningen Zoruge, pp. 60–61.

Toshito (ed.), Gendai-shi Shiryo, vol. 3, p. 5.

Toshito (ed.), Gendai-shi Shiryo, vol. 3, p. viii.

Guerin şi Chatel, Camarade Sorge, p. 268.

Whymant, Stalin’s Spy, p. 132.

Interviul lui Prange cu Suzuki, 18 ianuarie 1965, Target Tokyo.

Interviul lu Prange cu Hanako, 7 ianuarie 1965, Target Tokyo.

Guerin, Chatel, Camarade Sorge, p. 268.

„Extrase”, Mărturia lui Clausen, p. 10.

„Extrase”, Mărturia lui Clausen, p. 10.

Toshito (ed.), Gendai-shi Shiryo, vol. 3, pp. 159, 227.

Whymant, Stalin’s Spy, p. 135.

„Extrase”, Mărturia lui Clausen, p. 41.

Toshito (ed.), Gendai-shi Shiryo, vol. 3, p. 108.

„Extrase”, Mărturia lui Clausen, p. 41.

Toshito (ed.), Gendai-shi Shiryo, vol. 3, pp. 226–228, 65.

Deakin, Storrey, Case of Richard Sorge, p. 135.

„Extrase”, Mărturia lui Clausen, p. 561; Toshito (ed.), Gendai-shi Shiryo, vol. 3, p. 64–65.

Interviul lui Prange cu Hanako, 7 ianuarie 1965, Target Tokyo.

Toshito (ed.), Gendai-shi Shiryo, vol. 3, pp. 8, 234.

Capitolul 15. Atacaţi Singapore!

Nimeni nu-i putea tulbura singurătatea interioară; aceasta era sursa independenţei lui şi probabil explică şi

puterea lui de a-i influenţa pe oamenii din jur.******

Christiane Sorge, Memorii

În primăvara anului 1940, în timp ce Wehrmachtul se dezlănţuia şi cucerea Olanda, Belgia şi Franţa, se părea că până la urmă întreaga lume avea să-i aparţină celui de-al Treilea Reich. Vestea despre război îl surprinsese pe Sorge blocat în Tokyo. Singura sa speranţă pentru o revenire grabnică la Moscova era ca victoria lui Hitler asupra Europei Occidentale să fie rapidă şi totală şi că nu avea să afecteze negativ Uniunea Sovietică. „Germanii de aici spun că războiul se va termina în curând şi trebuie să ştiu ce se va întâmpla cu mine”, scria Sorge la Centru. „Pot să contez pe faptul că mă voi putea întoarce acasă la sfârşitul războiului? [...] Este timpul să mă aşez la casa mea, să sfârşesc această existenţă nomadă. [...] Rămânem, deşi, e adevărat, cu sănătatea slăbită, ai dumneavoastră sinceri tovarăşi şi colaboratori.”********

Dar întoarcerea acasă rămânea o speranţă deşartă în timp ce Japonia se gândea dacă să intre sau nu în războiul mondial. Cunoştinţele misterios de profunde ale lui Sorge în ceea ce privea politica Japoniei îl făcuseră să fie o persoană foarte solicitată, nu doar de către veşnic nemulţumiţii şefi de la Moscova, ci şi, mai ales, de către germani. Ambasadorul Ott încercase în cea mai mare parte a anului 1939 să-l convingă pe Sorge să se alăture personalului ambasadei. Propunerea sa a fost urmată de o ofertă oficială de la Ministerul de Externe al Reichului, ce consta într-o „poziţie înaltă în cadrul ambasadei, de

administrare a activităţilor legate de informaţii şi de presă”.******** Efectiv, ministerul dorea să racoleze mintea strălucită a lui Sorge, pentru a o avea cu totul în posesia sa.

Oferta îl pusese pe Sorge într-o poziţie delicată. El avea deja acces neoficial la dosarele şi la telegramele secrete ale ambasadei datorită strânsei sale prietenii cu Ott. În calitate de oficial al ambasadei, avea să fie mai liber şi, în acelaşi timp, în legalitate. Dar Sorge avea, de asemenea, nevoie de mult timp liber pentru a-şi continua anevoioasa muncă de a se întâlni cu agenţii său, de a scrie şi de a codifica rapoarte – ca să nu mai vorbim despre relativa libertate de a călători şi de a se întâlni cu contactele permise de acoperirea sa de jurnalist. Mai important, o slujbă oficială la ambasadă presupunea un control de securitate obligatoriu – care includea verificarea cazierului de la poliţie la toate fostele sale adrese din Berlin, Hamburg, Solingen şi Frankfurt. „Dacă aş fi acceptat postul, ar fi trebuit să mă identific”, le va spune Sorge anchetatorilor săi. „Ar fi descoperit ceea ce sunt, după ce mi-ar fi studiat cariera de până atunci.”********

Sorge a refuzat oferta de slujbă. Ott s-a înfuriat, dar, în cele din urmă, i-a propus un compromis. Sorge urma să aibă un birou la ambasadă, unde avea să îndeplinească însărcinări oficiale, ca, de exemplu, să prezinte rezumatul ştirilor zilnice personalului ambasadei. Dar nu devenea angajatul Reichului. În acelaşi timp, extrem de important era faptul că Sorge avea „să-şi păstreze în continuare rolul de colaborator privat al ambasadorului Ott”.******** Cei doi vechi prieteni au semnat un contract oficial, care confirma statutul ciudat, semioficial al lui Sorge, în inima ambasadei, dar nefăcând parte din personalul acesteia.

În noua sa calitate de consilier privat al ambasadorului Ott, Sorge începuse să apară la ambasadă la ora şase dimineaţa. La acea oră atât de matinală, toată ambasada era practic a lui şi putea citi telegramele sosite în cursul nopţii de la Berlin, cerceta ştirile venite prin telegraf şi scotocea prin birourile colegilor. La începutul carierei sale de spion, Sorge fotografiase documente importante în timpul momentelor când fusese lăsat singur în biroul lui Ott sau al lui Scholl. Acum îşi avea propriul birou, unde putea încuia uşa şi fotografia în intimitate toate documentele de care avea nevoie. Mai mult decât atât, întrucât slujba lui presupunea şi selectarea „informaţiilor importante şi aranjarea lor, astfel încât personalul superior al ambasadei să le vadă imediat”, acesta avea acces oficial la toate rapoartele care soseau la ambasadă, cu excepţia telegramelor „strict secrete” adresate personal lui Ott.******** Această măsură de precauţie pentru securitate nu s-a dovedit a fi un obstacol totuşi, fiindcă la ora şapte, în majoritatea dimineţilor, Sorge şi Ott luau micul dejun împreună. Li se aşeza masa pe pajişte sau, dacă ploua, în grădina de iarnă, plină de plante, iar un băiat în casă le aducea chifle proaspte de la brutăria germană. Sorge îi făcea rezumatul ştirilor de peste noapte, în timp ce Ott îi împărtăşea corespondenţa sa confidenţială cu Berlinul.******** Datele şi informaţiile pe care le obţinea de la ambasadă „nu au fost dobândite prin complot, conspiraţie sau violenţă”, le va spune Sorge celor care l-au prins. „Mi le arătau Scholl şi Ott, care mi-au solicitat colaborarea.”********

După plăcuta discuţie de dimineaţă cu ambasadorul, Sorge se întorcea în biroul său de la ambasadă şi redacta Deutscher Dienst, broşura de ştiri zilnice a ambasadei, distribuită angajaţilor şi expatriaţilor germani. Până la ora

zece dimineaţa, Sorge îşi îndeplinise deja sarcinile faţă de Reich şi se urca în Datsunul lui pentru a se îndrepta spre casă, unde se apuca să bată la maşina de scris. După prânz, se odihnea, apoi se ducea să verifice ştirile telegrafiate la Agenţia de presă Domei şi îşi petrecea seara în oraş.

De asemenea, Sorge a continuat să scrie aproape săptămânal la Frankfurter Zeitung. La fel ca şi în cazul ambasadei, a insistat să rămână colaborator independent şi nu angajat, pentru a-şi putea controla singur timpul. Pe durata celor şase ani petrecuţi de el în Japonia, redactorii-şefi din Frankfurt i-au comandat lui Sorge în total 163 de articole şi şi-l aminteau ca pe „o persoană extrem de serioasă şi de grijulie, înzestrat atât cu înţelegerea muncii de ziarist, cât şi cu profunzime politică”.********

În prezent, articolele lui Sorge reprezintă o lectură cam densă şi adeseori banală. Dar a fost considerat de contemporani unul dintre principalii comentatori germani pe probleme japoneze.******** Sorge, în ceea ce îl privea, era mândru de prestigiul pe care i-l conferise asocierea cu Frankfurter Zeitung şi se lăuda în memoriile sale din închisoare că ziarul „întruchipa cele mai înalte standarde ale jurnalismului german”.******** De asemenea, trimitea articole ocazionale – însă şi mai bombastice – la Zeitschrift für Geopolitik al lui Haushofer, ceea ce îi aducea în permanenţă numele în faţa ochilor celor mai importanţi oameni ai Partidului Naţional-Socialist.

*

Din punctul de vedere al Moscovei, Japonia rămânea o ameninţare iminentă. De la mijlocul anului 1939, regimul de la Tokyo începuse negocierile pentru înfiinţarea în regiunile ocupate ale Chinei a încă unui stat marionetă de tipul Manchukuo. Un asemenea aranjament ar fi putut genera o separare oficială între China controlată de japonezi şi zonele aflate încă sub stăpânirea armatei Guomindang şi a comuniştilor – şi, în urma acesteia, posibil, pacea. Aceasta ar fi fost cea mai dezastruoasă variantă pentru sovietici, care se bazau pe continuarea ostilităţilor în China, pentru ca armata japoneză să rămână imobilizată acolo. O copie scrisă de mână a propunerii de tratat secret dintre Japonia şi marioneta aleasă de ea, un oficial nemulţumit din armata Guomindang, pe nume Wang Ching-wei, a ajuns în mâinile prinţului Saionji şi, prin intermediul acestuia, la Ozaki, apoi la Sorge şi, în sfârşit, la Moscova.******** Departamentul 4 a trimis copii ale documentului aliaţilor comunişti din China şi agenţilor din Guomindang, cu instrucţiuni urgente de a desfiinţa acordul de pace cu statul marionetă propus de Japonia. Astfel şi-a adus Sorge mica sa contribuţie la a menţine vie flacăra conflictului în China, pentru a proteja mai bine URSS-ul.

Departamentul 4 a rămas, de asemenea, extrem de interesat de reînarmarea Japoniei, care transforma rapid Armata Imperială japoneză într-un rival pe măsură al forţelor sovietice din Extremul Orient. „Investighează capacitatea de producţie a arsenalului armatei şi marinei japoneze şi a fabricilor civile, în ceea ce priveşte numărul de tunuri, tancuri, avioane, automobile şi mitraliere”, a fost ordinul Departamentului 4 către Sorge, pe 19 februarie 1940.******** Telegrama se sfârşea cu critici tăioase, care aveau să devină un lucru obişnuit din partea Centrului. Un manual al armatei, obţinut de caporalul

Koshiro şi trimis la Moscova prin curier, nu era confidenţial şi nu era nevoie să fie obţinut prin mijloace clandestine, s-au plâns iritaţi cei de la Centru. De fapt, cea de-a doua parte a manualului era, într-adevăr, secretă, dar Departamentul 4, pur şi simplu, nu-i dăduse atenţie. „Dacă sunteţi de părere că poate fi [cumpărat], de ce nu dispuneţi cumpărarea lui prin intermediul agenţiei legale a Departamentului?” le-a trântit-o Sorge, la rândul lui.********

Această scurtă ceartă dezvăluie prăpastia crescândă dintre echipa lui Sorge de la Tokyo şi şefii din îndepărtata Moscovă. Epurările revendicaseră şase conducători succesivi ai Departamentului 4 şi zeci de alţi oficiali de la vârf. „În ultimii doi ani, [...] organele NKVD-ului au arestat peste 200 de persoane, înlocuind întreaga conducere, inclusiv şefii de departamente”, raporta Proskurov, şeful Departamentului 4, în mai 1940, unei comisii a Comisariatului pentru Apărare şi Comitetului Central despre efectele epurărilor. „Pe perioada cât am fost la conducere, doar din aparatul central [al serviciilor secrete militare] şi din unităţile sale subordonate au fost îndepărtate 365 de persoane, din motive politice şi nu numai. Au fost angajate 326 de persoane noi, majoritatea dintre ele neavând pregătire pentru serviciile secrete.” Pierderea era evident dureroasă pentru Proskurov, atât pe plan profesional, cât şi personal. „Am raportat despre persoanele de la rezidentura pe care le-am întâlnit – adică acelea care mai erau încă acolo [nu fuseseră epurate]”, îşi amintea un agent trimis în Europa să facă o dare de seamă despre starea aparatului de strângere de informaţii secrete din cadrul Centrului, la mijlocul anului 1939. „Am remarcat că, în timp ce vorbeam, lui Ivan Iosifovici [Proskurov] i s-au deformat pomeţii, fiindcă muşchii feţei i

se contractaseră”, întrucât îşi dădea seama câţi oameni extraordinari pierduse. Este posibil ca refuzul lui Proskurov de a-i permite lui Sorge să se întoarcă în 1939 să fi fost generat de intenţia acestuia de a-l salva de la un al doilea val de epurări instigat de propriul său adjunct (şi ulterior succesor), Ivan Golikov.********

În 1940, în clădirea din aleea Bolşoi Znamenski, numărul 9, rămăseseră foarte puţini ofiţeri care-l cunoscuseră personal pe Sorge. Sorge şi rezidentura sa deveniseră nişte cifre abstracte pentru majoritatea celor care primeau informaţiile secrete trimise de aceştia. Generalul Ghendin îi urmase în anul precedent pe predecesorii săi în poligoanele de execuţie ale NKVD-ului. Dar suspiciunile lui Ghendin că în reţeaua lui Sorge „se infiltrase duşmanul”, care „îi controla acum activitatea”, rămăseseră în continuare în picioare, plutind deasupra relaţiei dintre Centru şi Sorge ca un miros otrăvitor.

Mai rău decât atât, în urma semnării Pactului de neagresiune sovieto-nazist, Stalin şi Comisariatul pentru Apărare deveniseră mai critici ca oricând faţă de serviciile militare sovietice. Locotenent-colonelul Maria Poliakova, unul dintre puţinii subordonaţi ai lui Proskurov care reuşise să supravieţuiască epurărilor, îşi aminteşte cum acesta se întorsese plin de furie şi frustrare de la statul major. „Ne iau drept proşti? Cum ar putea să fie asta dezinformare?”, exclamase Proskurov. În mai 1940, la o întâlnire cu adjunctul comisarului pentru apărare, Proskurov declarase: „Oricât de dureros ar fi, trebuie să spun că nici o altă armată nu este într-o asemenea dezordine şi nu are un nivel atât de scăzut de disciplină ca a noastră”.********

Consecinţa operaţională a acestei atmosfere de neîncredere de la cel mai înalt nivel a fost insistenţa

constantă, sâcâitoare, de a vedea documentele originale şi nu informaţii transmise verbal, indiferent de cât de bine cotată era sursa. Poate că reputaţia lui Sorge fusese întinată, dar Proskurov recunoştea totuşi informaţiile solide, de primă mână, când le vedea, şi dorea şi mai multe.

„Este absolut esenţial să obţinem detalii despre fabricile de avioane”, suna un mesaj tipic din 2 mai 1940. „De asemenea, este necesar să estimăm totalul efectiv al producţiei pe anul 1939 din arsenalele şi fabricile producătoare de tunuri. Ce măsuri se iau pentru creşterea producţiei de tunuri?”******** Un altul, din 25 mai, era o mustrare aspră: „Informaţiile trebuie obţinute în avans. Rapoartele care conţin informaţii după consumarea faptelor nu sunt suficiente.”******** Ascultător, Sorge a împrumutat rapoartele ataşatului aviaţiei germane despre fabrica de avioane Mitsubishi din Nagoya, compania Aichi-Tokei şi uzina aeronautică Nakajima.******** Generalul Thomas, şeful Departamentului economic al armatei de la Berlin, l-a ajutat, fără să-şi dea seama, în misiunea sa, prin faptul că i-a comandat acestuia un raport despre „Problemele industriei japoneze pe timp de război”, pentru care ataşatul militar Maztky i-a furnizat ample informaţii, inclusiv „studii specifice despre avioane, automobile, tancuri, aluminiu, petrol artificial, fier şi oţel şi producerea acestora de către industria japoneză pe timp de război”.********

Echipa lui Sorge se pricepea de minune la obţinerea datelor statistice despre producţia de elice sau despre noile modificări aduse motoarelor. Dar talentul special al rezidentului se irosea cu astfel de detalii. Adevărata valoare a lui Sorge ca spion era aceea de observator al epocalului joc diplomatic care se desfăşura între Germania

şi Japonia, cu Ott în rol principal. Pe 14 iunie 1940, Blitzkriegul german din Europa era mai mult sau mai puţin pe sfârşite atunci când Hitler a intrat în Parisul învins şi s-a fotografiat în faţa Turnului Eiffel. Britanicii îşi evacuaseră forţele expediţionare înfrânte de pe plajele de la Dunkerque şi îşi abandonaseră poziţiile din Norvegia, ultimul bastion de rezistenţă de pe continent. Mussolini intrase, în cele din urmă, în război de partea Germaniei şi se pregătea să zdrobească armatele britanice din Egipt şi Malta. Sorge, în episoadele sale de beţie cu colegii săi corespondenţi, îi numea pe nazişti „jefuitori de morminte”.******** Dar Stalin jefuia şi el. Pe 15 iunie 1940, a trimis Armata Roşie în Lituania, Letonia şi Estonia şi a instaurat guverne-marionetă prosovietice în teritoriile de la est de linia de demarcaţie pe care o stabilise de comun acord cu naziştii.

O singură parte a planului lui Hitler nu a funcţionat: Marea Britanie nu se prăbuşise în urma bombardamentelor violente dezlănţuite de Luftwaffe asupra oraşelor sale în mai 1940. Spre deosebire de împăciuitorul său predecesor – Neville Chamberlain –, noul prim-ministru al Marii Britanii, Winston Churchill, a promis o rezistenţă fără compromisuri în faţa celor pe care îi numea „Narzis” în emoţionantele sale cuvântări de la radio. Hitler a ordonat ca o armată pregătită pentru o amplă invazie să staţioneze pe coastele Franţei şi ale Belgiei, pregătită să intre în Marea Britanie. Cunoscută ca Operaţiunea Seelöwe (Leul de mare), a fost cea mai mare mobilizare făcută de Hitler până în acel moment. Dar nici o invazie a Marii Britanii nu putea să reuşească atât timp cât Forţele Aeriene Regale contestau încă supremaţia aeriană a Luftwaffe sau cât timp Marina Regală depăşea ca forţă Kriegsmarine în Marea Mânecii.

Preocuparea majoră a lui Hitler era scoaterea din joc a Marinei Regale – mai mult decât includerea arhipelagului britanic în Reichul german. Atât timp cât britanicii puteau menţine o blocadă în Atlantic, Marea Nordului şi Marea Mediterană, visul lui Hitler referitor la un Reich german şi mai extins nu se putea împlini. Principalele manevre militare şi diplomatice ale Germaniei din prima parte a celui de-al Doilea Război Mondial erau alimentate de nevoia de a distruge puterea maritimă a Marii Britanii – în mod specific, distrugerea bazei navale din Malta, înlăturarea controlului Marii Britanii asupra canalului Suez şi cucerirea îndepărtatului Singapore, cheia supremaţiei navale britanice în Oceanul Pacific şi Oceanul Indian. Aşa cum se exprimase Sorge însuşi când raportase o conversaţie avută cu Ott, în vara anului 1940, „germanii cred că un atac japonez în Singapore are să reducă forţele navale britanice din Mediterana şi din Atlantic, făcând astfel posibilă o invazie germană în Anglia”.********

Prin urmare, din iunie 1940, prioritatea numărul unu a lui Ribbentrop era să convingă Japonia să intre în război de partea Germaniei împotriva Marii Britanii şi să cucerească Singapore. Dar Ott a întâmpinat o problemă majoră în executarea cererii şefului său. Pe de o parte, întotdeauna existase o admiraţie profundă pentru Hitler în cercurile militariste japoneze – o admiraţie care se intensificase după succesul înregistrat de Blitzkriegul german. Wehrmachtul arătase că un nou tip de război-fulger mecanizat putea asigura pătrunderea în adâncimea teritoriului oricăriu inamic al Germaniei, indiferent cât de bine apărat şi de avansat tehnologic era acesta. Căderea Olandei şi a Franţei vulnerabilizase Indochina şi Indiile Olandeze de Est – o sursă esenţială de petrol şi de cauciuc.

Pe de altă parte, până acum, Tokyo fusese oficial neutru în desfăşurarea războiului, în mare parte din cauza faptului că Japonia alesese să rămână în izolare, profund jignită de semnarea pactului Ribbentrop-Molotov. Amiralul Yonai, personalitate marcantă a guvernului, era cel care se opunea puternic unei alianţe depline cu Germania, susţinând – pe bună dreptate, după cum s-a şi dovedit – că Japonia avea să fie zdrobită dacă ar fi încercat să meargă la război atât împotriva Marii Britanii, cât şi a Statelor Unite. Tensiunile crescuseră atât de mult între Grupul de Control şi Grupul de Acţiune al armatei, încât o facţiune militaristă a pus la cale un nou complot pentru asasinarea lui Yonai şi a tuturor membrilor antigermani ai guvernului.********

Complotul a fost descoperit şi contracarat. Cu toate acestea, împotrivirea lui Yonai faţă de aventura militară a fost rapid erodată de tentantele recompense ce aşteptau în regiunea Asia–Pacific. Japonia a solicitat şi a primit un angajament din partea Franţei învinse că avea să înceteze livrarea de muniţie din Indochina Franceză către naţionaliştii chinezi. În plus, Japonia, cu binecuvântarea Germaniei, a semnat un acord generos pentru furnizarea de petrol şi cauciuc din Indiile de Est cu guvernul Olandei, controlat de nazişti. Epoca dominaţiei europene în Asia părea să se fi încheiat.

În iulie 1940, ministrul de război Shunroku Hata a cerut reorganizarea statului japonez conform principiilor naziste, precum şi o alianţă totală cu Germania. Când Yonai a refuzat, Hata şi-a dat demisia, ceea ce a dus la o criză constituţională care l-a adus pe prinţul Konoe pentru a doua oară la putere. Poate că prinţul Konoe vorbise cu regularitate despre limitarea puterii armatei, însă, în realitate, era o marionetă cu bună ştiinţă a militariştilor.

Noul ministru de război al lui Konoe era generalul Hideki Tojo, un naţionalist militant şi un ideolog al imperialismului japonez, cunoscut de toată lumea drept „Creierul brici”. Prezenţa lui Tojo în guvern era dovada vie că prinţul Konoe nu era propriul stăpân. De asemenea, Konoe l-a numit ca ministru de externe pe Matsuoka Yosuke, un politician guraliv şi ambiţios, care avea legături strânse cu armata Kwantung.

Grupul de Acţiune al Armatei Imperiale organizase, de fapt, o lovitură de stat de catifea împotriva oponenţilor săi. Guvernul Konoe era acum controlat de ei. Imediat după formarea celui de-al doilea cabinet Konoe, Grupul de la micul dejun – inclusiv Ozaki – s-a reunit, întâlnindu-se la reşedinţa oficială a secretarului-şef, Kenji Tomita. Ozaki îşi păstrase, de asemenea, poziţia în Departamentul de investigaţii al Căii Ferate Manciuria de Sud – centrul de control al serviciilor secrete militare pentru China.

Moderaţii fiind acum îndepărtaţi, puteau începe cu adevărat negocierile pentru o alianţă militară deplină între Japonia şi Germania. Scopurile Japoniei erau clare chiar şi din punctul de vedere al unui novice ca Miyagi. „Diplomaţia japoneză speră să întărească alianţa germano-italiană, să boicoteze sau chiar să excludă Statele Unite şi Marea Britanie din Orient, să încheie războiul din China şi să constituie o Asie de Est autoguvernată şi o nouă ordine în regiune”, raporta Miyagi.******** Pe 23 august, Ribbentrop l-a trimis pe Heinrich Stahmer ca mesager personal al său în Japonia pentru a negocia o nouă alianţă.******** Calea ferată Manciuria de Sud se ocupa de întreaga logistică a vizitei acestuia la Tokyo, aşa că Ozaki – şi, prin urmare, Sorge şi Centrul – erau la curent cu itinerarul lui Stahmer aproape în acelaşi timp cu Ribbentrop însuşi.********

La mijlocul lui septembrie, Stahmer şi Matsuoka încheiaseră negocierile pentru o alianţă tripartită între Germania nazistă, Italia fascistă şi Japonia – sau, aşa cum a numit-o mai concis Mussolini, Axa.******** În esenţă, Axa presupunea o împărţire a sferelor de influenţă într-o viitoare lume dominată de nazişti. Japonia a fost de acord să „recunoască şi să respecte autoritatea Germaniei şi a Italiei în stabilirea unei noi ordin în Europa”, în timp ce Japoniei i se acordase aceeaşi „autoritate [...] în stabilirea unei noi ordini în Marea Asie Orientală”. Sfera Japoniei urma să cuprindă Manciuria şi China, Indochina Franceză şi Insulele Pacificului, Thailanda, Malaya Britanică şi Borneo, Indiile Olandeze de Est, Burma, Australia şi Noua Zeelandă. India Britanică era considerată, în virtutea unei curioase aluzii la spiritul pactului Ribbentrop-Molotov, în interiorul sferei de influenţă sovietice.

Era important faptul că japonezilor li se permitea să aleagă dacă şi când doreau să intre în război împotriva Marii Britanii. De asemenea, în mod crucial, Germania împărtăşea hotărârea Japoniei de a ţine America departe de război – şi spera că perspectiva de a lupta atât în Atlantic, cât şi în Pacific avea să încurajeze Washingtonul să-şi menţină politica actuală de izolare. În acest scop, Matsuoka l-a numit ca nou ambasador al Japoniei în Statele Unite pe amiralul Nomura Kichisaburo, un binecunoscut susţinător al prieteniei americano-japoneze, cu mulţi prieteni la Washington, printre care se număra preşedintele Roosevelt însuşi.

Era vital şi să împiedice Rusia sovietică să încheie o alianţă cu Marea Britanie şi cu America. Articolul al V-lea al Pactului Tripartit afirma, în mod specific, faptul că „acordul de mai sus nu afectează în nici un fel statutul politic din prezent al nici uneia dintre cele trei puteri contractuale şi

Rusia sovietică”. Şi Stahmer făcuse aluzii clare în timpul vizitei sale la Tokyo că nişte relaţii mai bune între Japonia şi Uniunea Sovietică ar fi păstrat America pe poziţie neutră.********

Japonezii nu au aşteptat semnarea oficială de la Berlin, din 27 septembrie („în al XIX-lea an al epocii fasciste [1941]”, conform grandiosului preambul al documentului********), pentru a revendica partea lor din marea împărţire a lumii. Pe 19 septembrie, o armată expediţionară japoneză s-a deplasat din Taiwan în Indochina Franceză, ocupând provincia Tonkin******** după câteva ciocniri de mică intensitate cu inamicul. Era o veste excelentă pentru Sorge. Cu fiecare pas pe care Japonia îl făcea spre sud, se îndepărta de Uniunea Sovietică – şi, probabil, se apropia şi el de sfârşitul războiului şi de întoarcerea acasă.

„Tocmai am împlinit 45 de ani şi sunt în slujba aceasta de 11 ani. [...] Condiţiile de aici ar şubrezi chiar şi cea mai robustă constituţie”, le amintea Sorge celor de la Centru în octombrie 1940. „Vă implor să nu uitaţi că am trăit aici fără să fac vreo pauză şi, spre deosebire de alţi «străini respectabili», nu mi-am luat concediu la fiecare trei sau patru ani. Poate părea un lucru suspicios.” De asemenea, susţinea că „din nefericre, Max este atât de grav bolnav, încât nu se mai poate conta pe o revenire a fostei sale capacităţi de muncă. [...] Acum învăţ ce făcea el şi îi voi prelua eu toate sarcinile.”********

Nu era adevărat. Max revenise, de fapt, în activitate şi i se cereau mai multe ca niciodată. În ciuda infarctului şi a celor trei luni petrecute la pat, Clausen reuşise să emită de aproximativ 60 de ori în 1940 – de zece ori mai mult decât în anul precedent –, codificând şi trimiţând printr-un efort istovitor 29 179 de cuvinte, un record pentru rezidentura

de la Tokyo. Dar, dacă minciuna lui Sorge era menită să grăbească întoarcerea pe care atât el, cât şi Clausen şi-o doreau atât de mult, răspunsul de la Centru a fost atât de lipsit de tact, încât părea calculat să spulbere şi ultimele urme de loialitate pe care Clausen poate că o mai avea faţă de cauză şi faţă de şefii săi de la Moscova.

La Centru fusese numit un nou director. Proskurov îşi exprimase prea deschis convingerea că era foarte posibil ca Hitler să nu respecte pactul Ribbentrop-Molotov. În iunie 1940, el a căzut victima unei noi epurări printre cadrele cele mai înalte ale Armatei Roşii, a fost arestat şi apoi împuşcat. Succesorul lui Proskurov era generalul Filip Golikov, fostul adjunct, a cărui preocupare primordială era să-i ofere lui Stalin doar informaţiile care erau conforme cu ideile preconcepute ale dictatorului. Să-şi mulţumească rezidentura japoneză, şi aşa foarte solicitantă, nu era una dintre priorităţile lui Golikov.

„Dragă Ramsay, după ce ţi-am studiat cu atenţie materialele trimise în 1940, am ajuns la concluzia că acestea nu răspund solicitărilor făcute. [...] Cele mai multe dintre materialele dumitale nu sunt nici secrete, nici oportune. [...] Îţi cer să devii operativ şi să-mi furnizezi informaţii de maximă importanţă”, i-a telegrafiat Golikov în februarie 1941. „Consider că este necesar să reducem cheltuielile firmei voastre la 2 000 de yeni pe lună. Plăteşte-ţi sursele doar pentru informaţii valoroase şi cu mare grijă. Foloseşte venitul de la firma lui Fritz [Clausen] pentru a ne finanţa munca.”********

Sorge a protestat vehement. „Când am primit ordinele dv. de a ne reduce cheltuielile, am luat-o ca pe o pedeapsă”, a telegrafiat Sorge în 26 martie 1941. „Dacă insistaţi asupra restrângerii bugetului, atunci trebuie să fiţi gata pentru

distrugerea acestui mic aparat pe care l-am creat noi aici. Dacă nu consideraţi că este posibil să fiţi de acord cu aceste sugestii, atunci va trebui să vă rog să mă chemaţi acasă. După ce am stat aici şapte ani şi mi s-a şubrezit sănătatea, cred că este singura soluţie de a rezolva aceste probleme.”******** Dar Centrul era de neclintit. Era vremea să obţină profit din investiţia făcută în afacerea cu heliografe din Tokyo.

Aceasta nu era o veste plăcută pentru Clausen, care lucrase câţiva ani să transforme banii iniţiali ai Centrului într-o afacere extrem de profitabilă.******** Într-adevăr, la începutul anului 1941, Clausen, conform propriilor cuvinte, devenise mai interesat de operaţiunea capitalistă de acoperire decât de aşa-zisa sa slujbă principală de agent în serviciile secrete.

„Pe măsură ce nu am mai fost interesat de munca de spionaj, iar credinţa mea în comunism a început să se zdruncine, m-am devotat serios acestei afaceri”, declara Clausen în închisoare. „Mi-am investit toţi banii în ea şi am lucrat cât am putut de mult.” Odinioară, Clausen se considerase „100% comunist” şi „credea că activitatea de spionaj era o muncă sacră şi importantă”. Anii lungi de stres, intimidarea şi tratamentul aspru din partea Centrului, dar mai ales a lui Sorge, îl făcuseră „să se sature de munca de spionaj”. Deşi cu o oarecare întârziere, Max suferise transformarea ideologică pe care o experimentaseră mii de comunişti germani din generaţia şi categoria sa socială. Le-a spus anchetatorilor săi că, iniţial, devenise comunist „din cauza atâtor oameni care nu-şi găseau de lucru”. Dar acum, când Hitler reuşise să eradicheze şomajul, Clausen simţea cum se umflă de mândrie pentru succesul patriei sale. „Pentru prima oară am simţit că sunt german”, spunea el. „Am oscilat între

vechea mea ideologie comunistă, pe de o parte, şi Germania nou-născută şi patriotul popor japonez, pe de alta.”********

În anii petrecuţi la Tokyo, Clausen începuse să îşi dea seama că japonezii păreau destul de mulţumiţi şi în lipsa unei dictaturi a proletariatului. „Această ţară nu are nevoie de comunism”, a decis el. În privinţa şefilor săi de la Kremlin, Clausen simţea că Stalin sacrificase visul comunist pentru interesele Imperiului Rus. Prin urmare, ajunsese la concluzia că „activitatea sa de spionaj era o prostie”. Ordinul de la Centru care îl instruia să finanţeze personal reţeaua s-a dovedit a fi ultima picătură pentru Clausen, care a decis, în cele din urmă, „să nu se mai amestece cu Moscova”.******** Evident speriat de furia lui Sorge, Clausen a evitat să-şi informeze şeful că el „nu putea accepta asemenea instrucţiuni” până în ianuarie 1941. Dar, între timp, s-a răzbunat cum a ştiut mai bine pe Sorge, pe Centru şi pe fostul său eu lipsit de coloană vertebrală. Din noiembrie 1940, Clausen a început să distrugă unele părţi din rapoartele lui Sorge, fără să se mai deranjeze să le transmită la Centru.

În mărturia sa din închisoare, Clausen încerca să le dovedească celor ce îl prinseseră că nu mai era un comunist fanatic – şi asta de ceva vreme. Sorge, pe de altă parte, spera că Uniunea Sovietă avea să intervină şi să-l salveze, aşa cum făcuse cu familia Noulens care fusese închisă în China, aşa că a mărturisit că nu îi slăbise devotamentul faţă de comunism. Sorge nu putea să recunoască acest fapt nici în faţa lui Hanako, nici a instabilului Clausen şi nici a încăpăţânat de credinciosului Ozaki; cu atât mai puţin faţă de cuplul Ott sau în scrisorile sale pentru Katia, care erau citite toate de Centru. În acei ani de vârf ai carierei sale de la Tokyo, Sorge fusese

absolut singur cu îndoielile şi cu secretele sale. Poate că stresul de a-şi suprima toate aceste emoţii explică în parte de ce Sorge s-a destăinuit aşa de uşor japonezilor, cu atâtea detalii şi atât de mult. Dar a şi minţit şi a şi ascuns lucruri de anchetatorii săi. Singura privire mai profundă pe care o putem arunca în lumea interiorară a lui Sorge este strigătul său disperat îndreptat către Niilo Virtanen, la Moscova, în 1935, când mărturisise că se simţea fără speranţă şi deziluzionat – şi desele sale rugăminţi adresate Moscovei de a i se permite să se întoarcă acasă.

După începerea războiului, Sorge devenise mai apropiat ca niciodată de familia Ott, nu doar profesional, ci şi personal. Sorge a petrecut o mare parte din vara şi toamna anului 1940 la reşedinţa de vară a cuplului Ott, la Akiya, situată la 30 de kilometri sud de Tokyo. El şi Eugen petreceau zile întregi plimbându-se prin zona rurală, Sorge făcând fotografii cu viaţa la ţară (la un moment dat, Ott l-a salvat pe Sorge să nu fie arestat de poliţia obsedată de spioni, arătându-le permisul lui diplomatic). De asemenea, Sorge era frecvent bolnav – în ciuda entuziasmului său pentru exerciţiile cu extensorul şi pentru gimnastica uşoară, nu avea o sănătate prea bună –, iar Helma Ott şi-a reluat rolul de doică şi de mamă, aducându-i acasă supe hrănitoare.******** Dar adevărata durere – a separării de Katia şi de a fi prins în capcana vieţii sale secrete – rămânea, tainică şi implacabilă.

La începutul toamnei, în 1940, colonelul Matzky s-a întors la Berlin – prin Vladivostok şi pe calea ferată transsiberiană prin Rusia prietenă – ducând cu sine, printre actele sale, cel mai recent eseu al lui Sorge pentru generalul Thomas. În timp ce colonelul străbătea cu maşina centrul Moscovei dinspre gara Kazan spre gara Belorusskii, trebuie să fi trecut prin apropiere de sediul

central al Departamentului 4, unde conţinutul raportului fusese deja arhivat cu câteva săptămâni mai devreme. Înlocuitorul lui Matzky era colonelul Alfred Kretschmer care, la fel ca predecesorii săi, fusese informat de cele mai înalte cadre ale armatei că Sorge era o persoană de încredere.

Data preconizată de Hitler pentru invadarea Marii Britanii fusese fixată pe 15 septembrie 1940. O echipă de realizatori de film de la Berlin fusese trimisă în portul belgian Anvers să filmeze tancurile şi trupele mimând debarcarea în Marea Britanie de pe nave militare şi luând cu asalt dunele sub salvele de gloanţe oarbe. Întrucât debarcările adevărate urmau să aibă loc la adăpostul nopţii, ministrul propagandei, Joseph Goebbels, a dorit ca poporul Reichului să aibă o versiune a invaziei în variantă de jurnal cinematografic.******** Dar revenirea neaşteptată a Forţelor Aeriene Regale şi superioritatea Marinei Regale au făcut ca operaţiunea planificată să devină o perspectivă aproape suicidară. Pe 17 septembrie 1940, Hitler a avut o întâlnire cu mareşalul Reichului Hermann Göring şi cu feldmareşalul Gerd von Rundstedt, în timpul căreia Führerul s-a convins că operaţiunea nu era viabilă atâta timp cât le lipsea controlul asupra cerului. Marele amiral Karl Dönitz recunoştea că „nu posedam nici controlul aerului, nici al mării, şi nici nu eram în poziţia de a-l câştiga”.******** Mai târziu, în acea zi, Hitler a ordonat amânarea operaţiunii şi împrăştierea flotei, pentru a evita şi mai multe daune provocate de atacurile aeriene şi navale britanice.********

Oficial, pentru a menţine presiunea asupra Marii Britanii, Operaţiunea Leul de Mare fusese doar amânată până în primăvara următoare.******** În realitate, Hitler se îndrepta deja spre cea mai fatidică decizie din viaţa lui. La

ora 12, pe 29 iulie 1940, după raportul de rutină din partea principalilor săi comandanţi, Hitler i-a cerut şefului personalului său operaţional, generalul-colonel Alfred Jodl, să mai rămână. Führerul era îngrijorat: era posibil ca ruşii să ignore pactul de neagresiune şi să atace, în timp ce forţele Germaniei erau blocate în vest. Hitler era preocupat de faptul că erau prea multe trupe ruseşti de cealaltă parte a graniţei ruso-germane.

— În est nu avem nimic.

Dacă sovieticii cucereau România, tăiau accesul Reichului la singura sursă de petrol din interiorul Europei, rafinăriile de la Ploieşti, strangulând efortul de război al Germaniei.

— Atunci războiul va fi pierdut pentru noi, i-a spus Hitler lui Jodl.********

Hitler l-a întrebat apoi pe Jodl dacă exista vreo şansă de a reamplasa în est trupele care trebuiau să participe la Leul de Mare şi, în caz de nevoie, de a ataca şi de a învinge Uniunea Sovietică în toamna anului 1940. Jodl a răspuns că doar pregătirile pentru o asemenea ofensivă ar dura cel puţin patru luni.********

La ordinele lui Hitler, un grup secret din Înaltul Comandament german a început să facă planuri pentru invazia Uniunii Sovietice sub numele de cod „Operaţiunea Otto”.******** Führerul a primit planurile militare pentru un atac asupra URSS-ului pe 5 decembrie 1940. Două săptămâni mai târziu, Hitler a emis Directiva ultrasecretă nr. 21, care dădea instrucţiuni ca Wehrmachtul să fie gata pentru un atac iminent de-a lungul celor 1 600 kilometri ai frontierei răsăritene cu URSS-ul. Operaţiunea a fost redenumită Barbarossa, după împăratul Sfântului Imperiu

Roman de naţiune germană, care condusese cea de-a Treia Cruciadă. Data când Hitler urma să declanşeze invazia Uniunii Sovietice a fost fixată pe 15 mai 1941.

În ciuda amplelor mişcări de oameni şi de materiale pe care le presupunea, Operaţiunea Barbarossa a rămas un secret bine păzit. În Japonia, primele semne legate de o schimbare majoră a politicii germane au venit sub forma unor instrucţiuni urgente către noul ataşat militar Kretschmer, de a-şi intensifica eforturile de a-i convinge pe japonezi să intre în război, atacând Singapore. Ott, de asemenea, fusese mobilizat printr-o telegramă personală din partea lui Ribbentrop.

Ambasadorul, practic ca întotdeauna, ştia cu cât respect priveau japonezii planurile militare germane. În consecinţă, a format un grup de lucru la ambasadă care să elaboreze un plan militar detaliat pentru cucerirea oraşului Singapore, pornind de la informaţiile pe care le posedau despre capacităţile militare şi economice ale Japoniei. Grupul – alcătuit din trei ataşaţi ai celor mai importante servicii, plus şeful Secţiei Economice, Alois Tichy – a construit chiar o masă specială cu nisip, reprezentând topografia extremităţii sudice a Peninsulei Malacca. La sfârşitul lunii ianuarie, Ott, Kretschmer şi ataşatul naval Wenneker (fostul tovarăş de pahar al lui Sorge, reîntors la Tokyo pentru un al doilea stagiu cu gradul de contraamiral şi cu o tânără şi frumoasă soţie) ajungeau la o foarte importantă concluzie. „Ar fi posibil să cucerească Singapore, dacă Japonia ar ataca din direcţia Peninsulei Malacca”, transmitea Sorge la Moscova. Mai mult decât atât, atacul trebuia să fie „rapid” şi susţinut de Germania, care avea să „asiste Japonia indirect, declanşând o ofensivă în Atlantic, în intervalul respectiv, pentru a atrage acolo forţele britanice”.********

Simplul fapt că germanii înţeleseseră că Singapore era inexpugnabil de pe mare, dar aproape lipsit de apărare de pe uscat, a fost un strălucit exemplu de creativitate şi gândire tactică. Cu toate acestea, în ciuda ingeniozităţii planului, campania lui Ott de a-i convinge pe japonezi să atace Singapore a întâmpinat un obstacol neaşteptat chiar de la început – o complicaţie apărută doar din vina germanilor şi rezultatul unui angajament naval fatal în Marea Chinei de Sud.

*

În jurul orei 7 dimineaţa, pe 11 noiembrie 1940, cargoul britanic de linie SS Automedon, al companiei Blue Funnel, a fost reperat de un vas de atac german, deghizat în navă comercială, la circa 340 de mile nord-vest de Sumatra. Automedon transporta avioane, automobile, piese de rezervă, alcool, ţigări şi alimente şi se îndrepta spre Penang, Singapore, Hong Kong şi Shanghai. Vasul german care îl urmărea era Atlantis, un cargobot transformat într-o navă militară bine înarmată. Într-o oră, Atlantis, care era mai rapid, ajunsese deja la o distanţă propice deschiderii focului de artilerie. A arborat steagul marinei de război naziste şi şi-a pus tunurile în poziţie de tragere. Automedon nu a mai avut timp să termine de trimis semnalul de SOS, fiindcă o rafală de proiectile i-au distrus puntea, omorându-i pe loc pe toţi ofiţerii superiori britanici aflaţi la bord.

Grupul de abordare de pe Atlantis i-a luat prizonieri pe membrii echipajului care supravieţuiseră. În încărcătura de pe vas, au descoperit 15 genţi cu corespondenţă ultrasecretă destinată Comandamentului Britanic din

Extremul Orient, cu sediul în Singapore. În această captură de documente se aflau şi codurile flotei Marinei Regale, valabile de la 1 ianuarie 1941, cele mai recente ordine primite de flotă şi instrucţiuni de artilerie, 6 000 000 de dolari noi din Malaya – precum şi aproximativ 60 de pachete sigilate conţinând corespondenţa Serviciilor Secrete Britanice (SIS) pentru secţiile lor din Singapore, Hong Kong, Shanghai şi Tokyo, incluzând rezumatele celor mai recente rapoarte ale serviciilor secrete militare japoneze şi ale activităţilor politice.

Dar cea mai importantă descoperire a fost o geantă mică, verde, care se afla în camera hărţilor, sub puntea distrusă. Geanta, inscripţionată „A se înmâna personal comandantului britanic”, conţinea plumb şi era prevăzută cu găuri, ca să se poată scufunda dacă ar fi fost aruncată peste bord. Înăuntru se aflau documente pregătite de divizia de planificare a Cabinetul Britanic de Război şi era adresată mareşalului Robert Brooke-Popham, şeful Statului Major al aviaţiei, comandantul-şef britanic din Extremul Orient.******** Raportul era un rezumat al strategiei militare a Cabinetului în Extremul Orient. Era un document exploziv, care recunoştea deschis că Marea Britanie nu avea nave sau oameni ca să facă faţă unui război împotriva Japoniei. Documentele erau foarte clare în privinţa faptului că nu se puteau aduce întăriri de pe scena de război europeană şi că Hong Kongul, Malaya şi Indiile de Est Olandeze, şi chiar Singapore, erau toate lipsite de apărare în faţa unui atac japonez. De fapt, documentul confirma că Marea Britanie nu putea trimite o flotă pentru a apăra Singapore şi că, în ochii celor din Downing Street, fortăreaţa fusese deja abandonată.****************

Căpitanul de pe Atlantis, Bernhard Rogge, a recunoscut importanţa corespondenţei capturate şi a trimis-o la

Wenneker, la Tokyo, care a scris imediat un mesaj pentru Berlin la maşina lui de codificare Enigma.******** Telegrama lui Wenneker i-a fost arătată imediat lui Hitler, care a mâzgălit pe margine: „Este de maximă importanţă”. Pe 12 decembrie, Führerul a aprobat ca o copie a acesteia să le fie înmânată japonezilor. Wenneker s-a grăbit să îi arate documentul amiralului Nobutake Kondo, adjunctul şefului de stat major.

Wenneker credea că raportul, care arăta slăbiciunea britanicilor în Pacific, îi va întări pledoaria pentru un atac asupra insulei Singapore. În schimb, japonezii au ajuns la o concluzie foarte diferită – care nu se potrivea deloc cu interesele Germaniei. Comandanţii Marinei Imperiale Japoneze au luat raportul Cabinetului Britanic de Război drept o asigurare că Marea Britanie nu dorea – şi nu putea – să intervină în expansiunea lor în Asia. Şi mai important, comandantul marinei, generalul amiral Isoroku Yamamoto, a dedus că singurul lor duşman serios din Pacific erau americanii.

Din 1922, de la începutul reînarmării navale a Japoniei, strategii marinei japoneze fuseseră nevoiţi să ia în calcul eventualitatea unei duble ameninţări în Pacific. Datorită dezvăluirilor din documentele de pe Automedon, a devenit evident că statul major al marinei japoneze se putea concentra asupra Flotei din Pacific a Statelor Unite.******** În ianuarie 1941, Yamamoto a ordonat statului său major să organizeze un atac surpriză, care avea să distrugă puterea navală americană dintr-o singură lovitură.******** Planul, elaborat într-un secret absolut, chiar şi faţă de guvernul civil şi armată, se concentra asupra unei lovituri a aviaţiei asupra bazei de la Pearl Harbor.********

Nici Sorge, nici Ozaki, nici chiar prim-ministrul Konoe însuşi nu aveau cunoştinţă de planul de la Pearl Harbor al lui Yamamoto. Cu toate acestea, continuau să se adune dovezile pregătirii Germaniei pentru un război împotriva Uniunii Sovietice. O misiune economică de la Berlin sosise la Tokyo. Aceasta era condusă de Helmut Wohltat, un oficial al Ministerului de Finanţe, care se ocupa de rezervele strategice de petrol al Reichului şi care avea sarcina de a negocia o importantă înţelegere economică între Germania şi Japonia.******** De la ataşatul economic Tichy, Sorge a aflat că japonezii doreau piese de schimb pentru maşini, tancuri, submarine şi tunuri antiaeriene, asistenţă la producţia în masă a materialelor de război şi eliberarea patentelor pentru articole precum petrolul artificial şi avioanele.******** Wohltat cerea, în schimb, 60 000 de tone de cauciuc pe an, soia, ulei de balenă, diverse minerale şi garantarea drepturilor germanilor în China.

De ce încerca Germania să găsească surse alternative pentru materiile prime pe care le primea la acea vreme din Uniunea Sovietice? De unde această bruscă urgenţă de a paraliza Marina Regală? Punând lucrurile cap la cap, un observator inteligent şi bine informat ca Sorge trebuie să fi întrezărit, la câteva săptămâni după emiterea Directivei nr. 21, adevărul despre planul lui Hitler de a ataca Rusia. „La acea vreme, Germania era deja decisă să-i declare război Rusiei”, avea să le explice Sorge celor ce l-au prins. „Şi întrucât nu îi putea acorda nici un răgaz Londrei, era nerăbdătoare ca Japonia să intre în război împotriva Marii Britanii.”********

Mai târziu, Sorge avea să pretindă că nu se îndoise niciodată că Hitler avea să-l atace, până la urmă, pe Stalin. „Chiar dacă Germania ajunsese la o înţelegere cu URSS-ul, sentimentele antisovietice în Partidul Naţional-Socialist era

la cote maxime”, le-a spus Sorge japonezilor. Era convins că „în ciuda pactului [de neagresiune], mai devreme sau mai târziu, avea să se producă o ruptură de Uniunea Sovietică”.******** În memoriile sale, Hanako confirma că „la sfârşitul anului 1940, Sorge avea convingerea că, într-o zi, Germania şi Rusia urmau să lupte una cu alta. Sorge era profund îngrijorat de această perspectivă. Îi producea multă anxietate.” Sorge îl dispreţuia în mod cert pe Hitler. Hanako îşi amintea cum îi explica în japoneza lui copilăroasă că Hitler „nu era un om foarte mare”, în timp ce Stalin era „un om mare”. Dar, după părerea lui Hanako, iubitul ei „era stăpânit de un profund conflict interior. Spiona pentru ruşi, dar îi iubea şi, în acelaşi timp, îi dispreţuia pe germani şi nu dorea ca Germania şi Rusia să se înfrunte.”********

Chiar dacă Operaţiunea Barbarossa era încă în fază incipientă, Sorge a tot cules unele frânturi de informaţii de la ofiţerii germani aflaţi în vizită. Primul indiciu a fost preocuparea crescândă a Berlinului de a ţine petrolul românesc departe de sovietici. Un altul a fost dat de speculaţiile făcute de ofiţerii germani aflaţi în vizită cu privire la disponibilitatea de luptă a Armatei Roşii. La 28 decembrie, Sorge a raportat la Moscova că o nouă armată de rezervă, alcătuită din 40 de divizii, fusese creată în zona Leipzig, în estul Germaniei.******** I-a avertizat, de asemenea, că mai multe persoane sosite de la Berlin pomeniseră de o armată alcătuită din 80 de divizii germane, desfăşurate la graniţa dintre Uniunea Sovietică şi România.******** Scopul noii armate, în înţelegerea lui Sorge, era acela de a proteja câmpurile petroliere de la Ploieşti, singura sursă europeană de petrol a Reichului. Dacă Uniunea Sovietică „începe să desfăşoare activităţi împotriva intereselor Germaniei, aşa cum s-a întâmplat la

Marea Baltică, germanii ar putea ocupa teritoriul acesteia până la linia Harkov–Moscova–Leningrad”, explica Sorge. „Germanii ştiu că URSS-ul nu ar risca aşa ceva, întrucât conducerea sovietică este conştientă, mai ales după campania din Finlanda, că vor mai trece 20 de ani până când Armata Roşie va fi la fel de modernă ca armata germană.”********

Ca şi Clausen, Sorge încă se simţea german, chiar şi după atâţia ani petrecuţi printre străini. Iar Centrul făcea foarte puţin pentru a încuraja loialitatea lui Sorge faţă de patria adoptivă. Cu criticile sale constante şi cererile de confirmare, Centrul îi dădea de înţeles extrem de limpede că nu avea încredere în informaţiile lui. Cu toate acestea, indiferent de îndoielile pe care le va fi simţit faţă de iminentul război dintre cele două patrii ale sale, loialitatea primordială a lui Sorge era faţă de reţeaua sa şi faţă de Uniunea Sovietică. Anul Şarpelui – 1941 – promitea să aducă primejdii teribile pentru Rusia şi pentru Katia.

„De la şcoală la abator” – Richard Sorge, în vârstă de 20 ani, după ce fusese rănit, 1916

Perioada Baku – inginerul petrolist Wilhelm Sorge şi soţia sa rusoaică Nina, împreună cu copiii lor (Richard în alb)

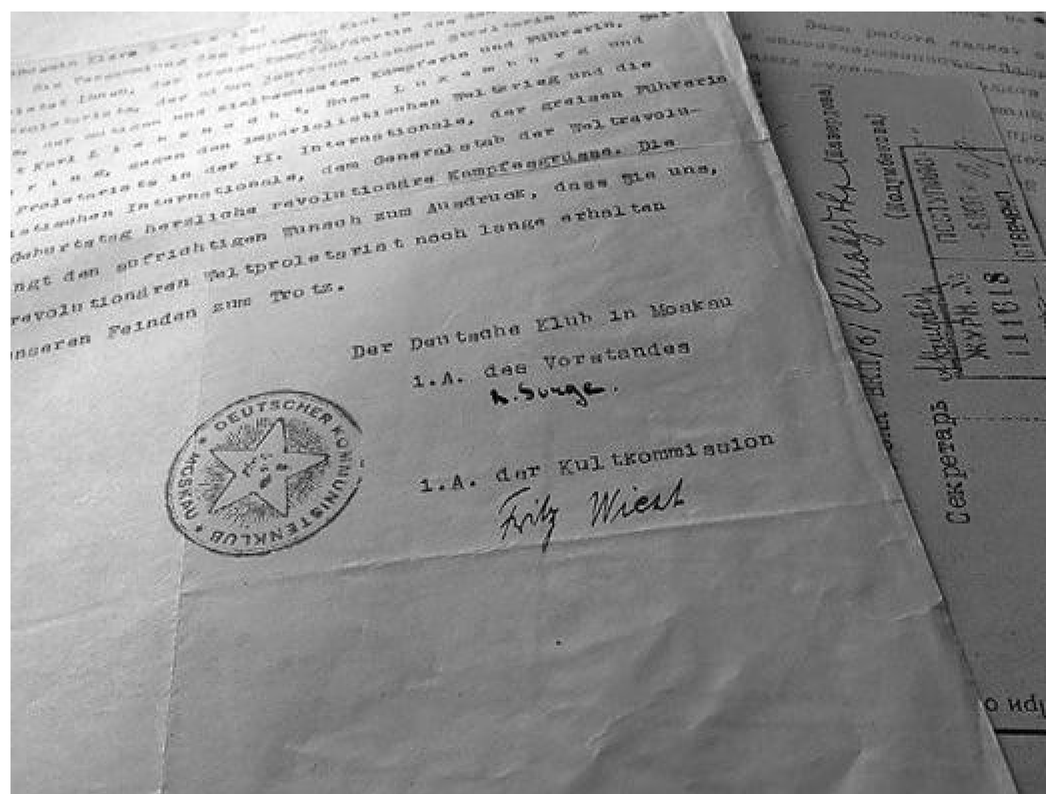
Sorge şi vărul său, Erich Correns

Singura fotografie cu Sorge şi Katia împreună

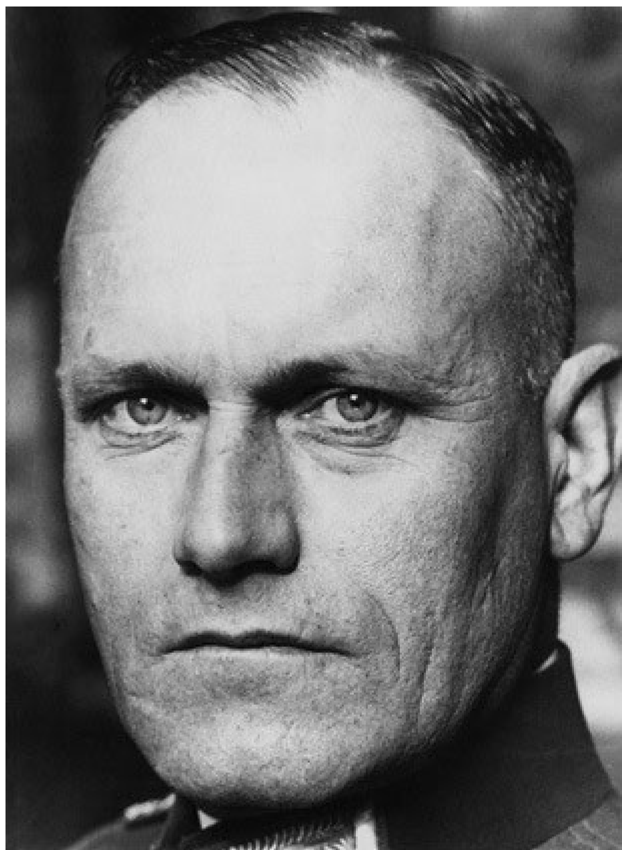
Monumentul lui Sorge în oraşul său natal, Baku

Semnătura lui Sorge din dosarele Cominternului de la Moscova, 1924

Casa lui Sorge din Sabunçu, suburbia odinioară prosperă a oraşului Baku, aşa cum arată aceasta în zilele noastre

Ambasadorul general-maior Eugen Ott, a cărui încredere de nezdruncinat în prietenul său Sorge i-a facilitat acestuia strălucitoarea carieră de spion

Fotografia oficială a lui Sorge din dosarul de identitate de la Comintern, Moscova, 1924

Yotoku Miyagi, pictorul bolnav de tuberculoză, care a devenit cel mai neobosit om de teren al reţelei

Hotsumi Ozaki, jurnalistul idealist japonez care a lucrat cu Sorge la Shanghai şi a devenit cel mai valoros agent al său din Japonia

Sorge, în timpul şederii sale în Japonia, cca 1938

Soţia lui Max, Anna Clausen

Sorge, în haine japoneze, în locuinţa sa din strada Nagasaki

Prinţul Albrecht von Urach, corespondentul de la Tokyo al publicaţiei cu orientare antisemită Völkischer Beobachter, i se alătura lui Sorge în beţiile sale din Ginza, care ţineau până noaptea târziu.

Sorge la vila de vacanţă a Ambasadei Germaniei

Sorge într-una din obişnuitele sale călătorii în Japonia

Eta Harich-Schneider, apreciata interpretă de clavecin şi ultima amantă a lui Sorge

Prinţul Fumimaro Konoe, de trei ori prim-ministru al Japoniei, cel care l-a introdus pe Ozaki în cercul său intim de consilieri

Generalul Hideki Tojo, care a gândit invadarea Chinei de către Japonia, precum şi atacul de la Pearl Harbor

Iosif Stalin priveşte, în timp ce ministrul de externe al URSS şi cel al Germaniei, Viaceslav Molotov şi Joachim von Ribbentrop, semnează pactul de neagresiune care a împărţit în secret Europa de Est între Berlin şi Moscova.

Stalin îl salută pe ministrul de externe japonez Yosuke Matsuoka la Moscova, în 1939. La plecare, Matsuoka era atât de beat, încât el şi Stalin au cântat împreună cântece populare pe peron.

Generalul Filip Golikov, ai cărui şase predecesori, conducători ai Departamentului 4, fuseseră toţi executaţi. Golikov a tăinuit toate rapoartele urgente ale lui Sorge privitoare la o iminentă invazie germană.

Fotografia de la poliţie a lui Sorge, după arestarea sa

Sorge, Die Weltwoche, 11 decembrie 1964.

Sorge, Die Weltwoche, 11 decembrie 1964.

Toshito (ed.), Gendai-shi Shiryo, vol. 1, p. 242.

Toshito (ed.), Gendai-shi Shiryo, vol. 1, p. 243.

Toshito (ed.), Gendai-shi Shiryo, vol. 1, p. 243.

Toshito (ed.), Gendai-shi Shiryo, vol. 1, p. 243.

Der Spiegel, 15 august 1951, p. 31.

Toshito (ed.), Gendai-shi Shiryo, vol. 1, pp. 260, 435.

Prange et al., Target Tokyo, p. 355.

Deakin, Storrey, Case of Richard Sorge, pp. 204–206.

„Sorge Memoir”, Partea a II-a, p. 23.

Toshito (ed.), Gendai-shi Shiryo, vol. 1, pp. 390, 403.

Toshito (ed.), Gendai-shi Shiryo, vol. 1, p. 452.

David E. Murphy, What Stalin Knew: The Enigma of Barbarossa, New Haven şi Londra, 2005, p. 141.

David E. Murphy, What Stalin Knew: The Enigma of Barbarossa, New Haven şi Londra, 2005, p. 141.

Murphy, What Stalin Knew, p. 138.

Articolul II din Kinjiro Nakamura, Întregul tablou, p. 24.

Articolul II din Kinjiro Nakamura, Întregul tablou, p. 24.

Toshito (ed.), Gendai-shi Shiryo, vol. 1, p. 177.

Toshito (ed.), Gendai-shi Shiryo, vol. 1, p. 232.

Guerin, Chatel, Camarade Sorge, p. 92.

Toshito (eddi.), Gendai-shi Shiryo, vol. 1, p. 176.

Herbert Feis, Road to Pearl Harbor: The Coming of the War Between the United States and Japan, Princeton, NJ, 1971, 2015, p. 78.

Prange et al., Target Tokyo, p. 367.

Toshito (ed.), Gendai-shi Shiryo, vol. 3, p. 173.

Toshito (ed.), Gendai-shi Shiryo, vol. 3, p. 173.

Cornelia Schmitz-Berning, Vokabular des Nationalsozialismus, Berlin, 2007, p. 745.

Feis, Road to Pearl Harbor, p. 116.

„Three-Power Pact Between Germany, Italy, and Japan, Signed at Berlin, September 27, 1940”, Yale Law School, Lillian Goldman Law Library, Avalon Law Project.

*Partea de nord a Vietnamului de astăzi (n.red.)

Fesiun, Documente, p. 144.

Fesiun, Documente, p. 145.

Fesiun, Documente, p. 145.

Într-un contrast evident cu diversele iniţiative comerciale tragicomic de inepte pe care le finanţase Moscova ca operaţiuni sub acoperire în Shanghai, care au inclus o fabrică de conserve şi o companie care importa pneuri.

„Extrase”, Mărturia lui Clausen, p. 566; Toshito (ed.), Gendai-shi Shiryo, vol. 3, pp. 160, 195, 224.

Toshito (ed.), Gendai-shi Shiryo, vol. 3, p. 234.

Interviul lui Prange cu Hanako, 7 ianuarie 1965, Target Tokyo.

Geoffrey Regan, Book of Military Anecdotes, Londra, 1992, p. 210.

Admiral Karl Dönitz, Memoirs, Londra, 1958; 1997, p. 114.

Gordon Wright, The Ordeal of Total War: 1939–1945, New York, 1968, p. 32. Există o oarecare controversă dacă Hitler chiar a intenţionat să invadeze Marea Britanie. Reichsmarschall Hermann Göring, comandantul-şef al Luftwaffe, credea că invazia nu avea sorţi de izbândă şi se îndoia că forţele aeriene germane puteau câştiga controlul asupra cerului; cu toate acestea, spera că o victorie timpurie în Bătălia pentru Anglia ar forţa guvernul britanic să negocieze, fără să mai fie necesară invazia. Adolf Galland, generalul care la acea vreme îi avea în subordine pe piloţii avioanelor de luptă ale Luftwaffe, a susţinut că planurile de invazie nu erau serioase şi că a existat un real sentiment de uşurare în Wehrmacht când aceasta a fost contramandată. Generalfeldmarschall Gerd von Rundstedt împărtăşea şi el această opinie şi credea că Hitler nu a intenţionat niciodată serios să invadeze Marea Britanie şi întreaga poveste fusese o cacealma, pentru a pune

presiune asupra guvernului britanic să accepte capitularea, după căderea Franţei. (A se vedea David Shears despre planurile invaziei germane în Richard Cox (ed.), Operation Sea Lion, Londra, 1975, p. 158, şi Richard Overy, The Battle of Britain: Myth and Reality, Londra, 2010)

Stephen Bungay, The Most Dangerous Enemy: A History of the Battle of Britain, Londra, 2009, p. 337.

*Hitler avea dreptate – România era singura sursă de petrol a Reichului şi distrugerea Ploieştiului ar fi oprit maşina de război germană în orice moment. Petrolul artificial cu care se lăudase Hitler atât de mult acoperea doar o foarte mică parte din consumul Germaniei. Rămâne unul dintre marile mistere ale celui de-al Doilea Război Mondial de ce Aliaţii nu au atacat aproape deloc Ploieştiul, cu excepţia unui singur raid important al Forţelor Aeriene ale Statelor Unite, în august 1943. (n.a.).

John Lukacs, The Duel: Hitler vs. Churchill 10 May–31 July 1940, Londra, 2000, capitolul 7.

Stephen Fritz, Ostkrieg: Hitler’s War of Extermination in the East, Lexington, 2011, p. 51.

Toshito (ed.), Gendai-shi Shiryo, vol. 1, p. 271.

James P. Duffy, Hitler’s Secret Pirate Fleet: The Deadliest Ships of World War II, Lincoln, Nebraska, 2005, pp. 22–24.

*În timp ce Churchill renunţa în secret la Singapore, încerca totuşi să-l convingă pe preşedintele Franklin Roosevelt să staţioneze acolo unităţi ale Flotei americane a Pacificului. Churchill i-a trimis lui Roosevelt un raport

întitulat „Note asupra acţiunii de la Taranto” – un studiu despre modul în care un atac surpriză al Marinei Regale, din 11–12 noiembrie, folosise pentru prima oară bombardierele cu torpile pentru a distruge o parte semnificativă din flota italiană Regia Marina, aflată la ancoră în portul respectiv. Churchill sperase ca operaţiunea Taranto să fie un avertisment pentru americani că acelaşi lucru i se putea întâmpla propriei flote de la Pearl Harbor. Dar Roosevelt nu a trimis nici un vas în Singapore şi nici nu s-a pregătit pentru atacul surpriză aerian cu torpile pe care, prudent, îl prezisese Churchill.

James Rusbridger, Eric Nave, Betrayal at Pearl Harbor, New York, 1991, p. 311.

Pentru această reuşită, după căderea insulei Singapore, în 1942, căpitanul Rogge a primit de la împăratul Japoniei o sabie de onoare de samurai, înmânată doar lui şi altor doi germani, Hermann Göring şi Erwin Rommel.

John W.M. Chapman, The Price of Admiralty: The War Diary of the German Attaché in Japan 1939–1943, capitolul 5, Lewes, Sussex, 1989.

Ken Kotani, Japanese Intelligence in World War II, Osprey, Oxford, 2009, p. 102.

Jurnalul lui Wenneker consemnează: „[Viceamiralul] Kondo a subliniat în mod repetat faţă de mine cât de importante erau informaţiile din memoriul Cabinetului [britanic] de Război pentru Marina Militară [japoneză]. O slăbiciune atât de semnificativă a Imperiului Britanic nu se vedea din exterior.” Rusbridger, Nave, Betrayal at Pearl Harbor, p. 212.

Reiss, Total Espionage, pp. 203–204.

Toshito (ed.), Gendai-shi Shiryo, vol. 1, p. 277.

Toshito (ed.), Gendai-shi Shiryo, vol. 3, p. 272.

„Sorge Memoir”, Partea a II-a, p. 18.

Hanako Ishii, Ningen Zoruge, pp. 100–101; interviul lui Prange cu Hanako, 7 ianuarie 1965, Target Tokyo.

Viktor Anfilov, Doroga k traghedii sorok pervogo goda, Moscova, 1997, p. 195.

Ovidi Gorceakov, „Nakanune ili traggedia Kassandrî”, Gorizont, nr. 6, 1988, p. 31.

Fesiun, Documente, nr. 11.

Capitolul 16. Măcelarul din Varşovia

Atât de complet animalic şi de pervertit, încât efectiv nu mai era om.******

Brigadeführerul SS Walter Schellenberg despre colonelul Gestapo Joseph Meisinger

Nu este foarte clar cum au aflat serviciile secrete naziste că informatorul, colaboratorul şi sursa lor de încredere în toate chestiunile japoneze, dr. Richard Sorge, era posibil să fie, de fapt, comunist. Ştim însă că la sfârşitul anului 1940, Brigadeführerul SS Walter Schellenberg, şeful serviciile secrete externe din cadrul Biroului Principal al Securităţii Reichului (RSHA********), era pe deplin la curent cu legăturile profunde şi îndelungate ale lui Sorge cu Partidul Comunist German.

Primele urme de îndoială faţă de buna credinţă a lui Sorge începuseră să circule prin Berlin la mijlocul anului 1940, când Departamentul Externe al Partidului Naţional-Socialist primise sesizări îngrijorătoare legate de „trecutul politic" al lui Sorge. Un asemenea denunţ putea veni doar din partea grupului lui Sorge de la Tokyo format din membrii partidului nazist, fiind declanşat probabil de diatribele tot mai frecvente şi deschise ale lui Sorge împotriva lui Hitler în barurile şi restaurantele din Ginza. În loc să aducă problema la cunoştinţa ambasadei, unde legătura personală a lui Sorge cu Ott ar fi înăbuşit fără îndoială orice anchetă, plângerea a ajuns direct la Berlin, la sediul central al partidului, care a înaintat chestiunea unuia dintre şefii oficiali ai lui Sorge, Wilhelm von Ritgen, şeful agenţiei germane de ştiri DNB. Von Ritgen, care fusese timp de mai mulţi ani recunoscătorul destinatar al rapoartelor detaliate de presă şi al scrisorilor personale trimise de Sorge, i-a transmis acuzaţiile lui Schellenberg, la RHSA.

Schellenberg avea caracteristicile celui mai periculos duşman al lui Sorge. Intrase în SS, corpul de elită al lui Hitler, în 1933, imediat după ce absolvise facultatea de drept. Nazist fanatic, Schellenberg aderase la Führerprinzip – ideea că directivele lui Hitler erau deasupra

oricărui cadru legal şi că era obligatoriu să fie îndeplinite „necondiţionat”, indiferent de subtilităţile juridice. În 1935 fusese ales de şeful RHSA, Reinhard Heydrich, pentru munca de contraspionaj. Dosarul personal de la SS al lui Schellenberg îl descria drept „deschis, ireproşabil şi de încredere, [...] hotărât, dur, energic [şi cu] o minte foarte ascuţită”. Concepţia sa naţional-socialistă a fost considerată ca fiind „temeinic consolidată”. Heydrich i-a încredinţat aspectele mai puţin oficiale ale clădirii imperiului SS. Una dintre sarcinile lui Schellenberg era să întocmească un portofoliu imobiliar al proprietăţilor confiscate – printre care o frumoasă vilă pe malul lacului Wannsee, lângă Berlin, unde conducătorii SS urmau să pună în curând la punct „Soluţia finală” a problemei evreieşti.

Alegaţiile la adresa lui Sorge constituiau pentru Schellenberg o problemă spinoasă. În 1940, punctele de vedere ale lui Sorge asupra problemelor legate de Japonia erau ascultate cu încredere de o parte însemnată a celor mai importanţi oameni ai Reichului – nu doar de ambasadorul Ott şi de generalul Thomas, de la Departamentul Economic la Wehrmachtului, ci şi de conducerea DNB, care la acel moment devenise o ramură a reţelei de servicii secrete a statului german. Von Ritgen i-a spus lui Schellenberg că Sorge nu îi dăduse niciodată vreun motiv să se îndoiască de integritatea lui. Într-adevăr, recentul său raport despre economia de război a Japoniei circulase pe la unii dintre cei mai importanţi oficiali de la Berlin. După estimarea lui Ritgen, Sorge era „indispensabil”.

Şi totuşi, când Schellenberg a solicitat dosarele lui Sorge de la „trei sau patru” agenţii de securitate – Gestapo, Departamentul de Securitate Internă SD şi arhiva din

cadrul RHSA –, a devenit imediat clar că, în anii 1920, acesta avusese contacte profunde, ample şi vădit dubioase cu o parte dintre agenţii Cominternului. Deşi nu s-a putut găsi o dovadă clară că Sorge era membru activ al Partidului Comunist German sau al Cominternului, „era imposibil să nu se ajungă la concluzia că era cel puţin simpatizant”, scria Schellenberg în memoriile sale de după război. „Dar avea legături strânse cu persoane din cercurile influente şi fusese întotdeauna protejat de astfel de zvonuri.”******** Rămâne un mister de ce nu fuseseră descoperite aceste dosare compromiţătoare în 1934, când Sorge depusese cererea de a deveni membru al Partidului Naţional-Socialist, cu mult înainte ca „influentele” sale contacte de la Tokyo să aibă vreun motiv să îl acopere.

Un om mai puţin subtil şi mai brutal decât Schellenberg ar fi acţionat imediat, cerând ca Sorge să fie dat afară de la ambasadă, sau l-ar fi denunţat autorităţilor japoneze ca fiind comunist. În schimb, Schellenberg a decis să continue să folosească talentele evidente ale lui Sorge, în timp ce îi pândea fără întrerupere un eventual pas greşit. Conform spuselor lui Schellenberg, von Ritgen insistase: „Chiar dacă presupunem că Sorge ar avea legături cu serviciile secrete ruseşti, trebuie, după ce ne punem la adăpost propriile interese, să găsim o modalitate de a profita de cunoştinţele lui profunde”. În cele din urmă, Schellenberg „a fost de acord că ar trebui să-l protejez pe Sorge de atacurile partidului [nazist], dar doar cu condiţia să includă în rapoartele sale informaţii secrete despre Uniunea Sovietică, Japonia şi China. [...] Când i-am comunicat acest lucru lui Heydrich, a fost de acord, cu condiţia ca Sorge să fie pus imediat sub supraveghere. Heydrich era sceptic în privinţa acestei poveşti şi m-a avertizat că s-ar putea ca Sorge să ne dezinformeze.”********

Schellenberg pretindea, de fapt, că ajunsese la o înţelegere cu nimeni altul decât şeful securităţii Reichului, ca Sorge să fie tratat ca un potenţial agent sovietic cu un an înainte de arestarea sa de către japonezi. Dar afirmaţia lui nu se potriveşte cu faptele. Dacă Schellenberg era într-adevăr convins că era spion sovietic, ar fi constituit un grav risc de securitate să-i permită să-şi păstreze biroul din cadrul ambasadei, accesul la informaţii secrete şi încrederea lui Ott, a lui Thomas şi a celor de la DNB. Mai probabil, informaţiile descoperite de Schellenberg aruncau o umbră de suspiciune asupra lui Sorge, dar nimic altceva în mod concret. Într-adevăr, unele părţi ale „dovezilor” împotriva lui Sorge – de exemplu, convingerea lui Schellenberg că Sorge fusese „în legătură cu elemente de extremă dreaptă din Germania între 1923 şi 1928” – erau, pur şi simplu, neadevărate. Sorge trăise la Moscova în aproape toată acea perioadă, un aspect pe care Schellenberg evident îl ignora. Schellenberg şi-a scris memoriile, Das Labyrinth, în timp ce era judecat pentru crime de război la Nürnberg, în 1949 (cartea a devenit un bestseller internaţional).******** Scopul autorului a fost acela de a se erija în patriot german şi, mai important, într-un coordonator atoateştiutor de spioni. Arestarea lui Sorge avea să se dovedească un şoc şi o mare ruşine pentru Schellenberg şi pentru RHSA – un asemenea şoc încât, săptămâni întregi după aceea, germanii aveau să continue să apere nevinovăţia lui Sorge. Afirmaţia lui Schellenberg că l-ar fi demascat pe Sorge atât de devreme nu poate fi acoperită la o analiză retrospectivă.********

Evident, faptul că fuseseră stârnite suspiciunile aparatului de securitate nazist este adevărat. Dar Schellenberg s-a confruntat cu o problemă operaţională în punerea în practică a ordinului lui Heydrich de a-l supraveghea pe

Sorge. Securitatea Reichului nu avea pe nimeni la Ambasada Germaniei din Tokyo cu suficientă experienţă în contraspionaj, ca să-i poată intinde o cursă unui agent de calibrul lui Sorge. Asta până când dosarul colonelului Joseph Albert Meisinger a aterizat pe biroul lui Schellenberg, în martie 1941.

Meisinger fusese camarad în Freikorps cu Reinhard Heydrich la începutul anilor 1920, când viitoarea autoritate absolută din securitatea nazistă era un funcţionar neînsemnat din poliţia bavareză. Amândoi urmau să-şi găsească adevărata chemare în poliţia secretă nazistă. Din 1933, Meisinger îşi revendicase o nişă în poliţia secretă a statului german, Gestapo, în calitatea sa de expert pe probleme de homosexualitate, relaţii sexuale ilegale între evrei şi arieni şi avort (care fusese interzis de legea nazistă). Meisinger a trimis mii de persoane cu „deviaţii sociale” în nou-înfiinţatele lagăre de concentrare şi a jucat un rol important în epurarea cadrelor din ministerul de externe bănuite de homosexualitate.******** În septembrie 1939, fusese numit, în recent cucerita Polonie, comandant-adjunct al Einsatzgruppe IV – un pluton al morţii însărcinat cu uciderea opozanţilor regimului nazist. La 1 ianuarie 1940, avansat la gradul de Standartenführer sau colonel, Meisinger fusese numit comandantul poliţiei de stat din districtul Varşovia. Acolo dezlănţuise o campanie brutală de masacrare a polonezilor şi a evreilor.******** Printre cele mai cunoscute acţiuni ale sale s-au numărat execuţia în masă prin împuşcare a 1 700 de persoane într-o pădure de lângă Palmiry, executarea a 55 de evrei din Varşovia, aleşi la întâmplare, ca represalii pentru uciderea unui poliţist polonez, şi executarea a 107 polonezi, ca represalii pentru asasinarea a doi germani.********

Pentru aceste acte de sadism şi de brutalitate şi pentru altele mai puţin cunoscute, Meisinger şi-a câştigat rapid porecla de „Măcelarul din Varşovia”.**************** În martie 1940, superiorii lui Meisinger erau atât de şocaţi de comportamentul lui, încât chiar şi Gestapoul dorea să-l vadă arestat şi judecat pentru crime de război. Totuşi, asemenea acţiuni aveau să devină procedura standard de operare pentru Einsatzgruppen, care au acţionat în Rusia după lansarea Operaţiunii Barbarossa, din anul următor. Dar, pentru 1940, faptele erau şocante. Chiar şi Schellenberg, obişnuit cu violenţa, considerase că „dosarul uriaş” pe care îl întocmise despre Meisinger „îl dovedea atât de complet animalic şi de pervertit, încât efectiv nu mai era om”.********

Din fericire pentru Măcelar, vechiul său Kampfkamerad, Heydrich, intervenise pentru a preveni iminenta înfăţişare în faţa Curţii Marţiale şi posibila execuţie a lui Meisinger. „Meisinger ştia prea multe”, după spusele lui Schellenberg – se pare o referinţă la vechea sa camaraderie cu Heydrich.******** Aşa că se aranjase un compromis pentru salvarea reputaţiei lui Meisinger. Cu binecuvântarea lui Heydrich şi a lui Schellenberg, acesta urma să fie trimis la ambasada de la Tokyo, în calitate de ataşat al poliţiei. Colonelul de Gestapo fusese împachetat rapid, ca un bacil periculos, într-un submarin aparţinând Kriegsmarine şi trimis în răsărit. Schellenberg tocmai găsise omul potrivit care să îl investigheze pe misteriosul dr. Sorge.

Meisinger a făcut cu siguranţă o impresie puternică la sosirea sa în Japonia, la începutul lunii aprilie 1941. O doamnă germană din Tokyo şi-l aminteşte ca fiind „o prezenţă atât de înspăimântătoare, încât mi s-au înmuiat genunchii când am intrat în biroul lui”.******** Printre angajaţii ambasadei de la Tokyo se împrăştiase zvonul că

Meisinger mânca friptură în sânge cu mâna. Postul său oficial era acela de ofiţer de legătură al securităţii Reichului cu serviciile japoneze de informaţii. Dar s-a dus imediat vorba că adevăratul său rol era acela de a căuta duşmanii celui de-al Treilea Reich din cadrul comunităţii germane.

Reacţia lui Sorge la sosirea lui Meisinger – o ameninţare mortală pentru cariera sa de spion şi pentru însăşi viaţa sa – a fost una simplă. Cu prima ocazie, l-a invitat pe acest om înspăimântător să meargă să bea cu el în Ginza. La berile pe care le-au băut la hotelul Imperial, la Lohmeyer, la Das Rheingold, la Die Fledermaus, la Ginza Lion şi la celelalte baruri din repertoriul său obişnuit, Sorge şi-a făcut vechiul său număr de magie – aşa cum procedase cu Ott, Wenneker, Scholl, Matzky şi cu restul. La fel ca Sorge, Meisinger fusese soldat de infanterie în Primul Război Mondial, în Compania 230 Minenwerfer a Batalionului Bavarez de Pionieri. La fel ca Sorge, fusese rănit, primise o Cruce de Fier şi fusese avansat ca subofiţer. Statutul lui Sorge de erou de război, charisma sa dură, cunoştinţele vaste despre barurile de noapte, dar şi despre politica de la cel mai înalt nivel de la Tokyo l-au cucerit pe colonel. În mai, după spusele unui coleg diplomat german, Meisinger „se simţea onorat că Sorge îl ajutase vitejeşte să-şi devoreze rezervele de whisky în foarte multe ocazii, deşi îl ridiculiza teribil pe grăsanul de Meisinger în tot acest timp”.******** În câteva săptămâni de la sosirea cu submarinul la Tokyo, Sorge îl transformase pe Măcelarul din Varşovia în cel mai nou tovarăş al său de băutură.

În timp ce Sorge dezamorsa pericolul reprezentat de Meisinger, încerca şi să descifreze următoarea dilemă diplomatică: urma să asculte, de fapt, Japonia rugăminţile tot mai insistente ale lui Ribbentrop ca Tokyo să se alăture

Germaniei în război? Ambasadorul Ott şi masa sa cu nisip nu reuşiseră, până în acel moment, să-i convingă pe Konoe şi pe cei din Statul Major Imperial că era o măsură înţeleaptă să atace Singapore – în principal, fiindcă se temeau de o Mare Britanie asediată, dar, în special, deoarece erau atenţi să nu-şi facă un duşman din Statele Unite. „Germania a fost într-un fel dezamăgită de atitudinea Japoniei după încheierea alianţei dintre cele trei ţări, pentru că Germania se aşteptase ca aceasta să adopte o atitudine mai agresivă faţă de Statele Unite şi Marea Britanie”, transmitea Sorge la Moscova. „Dar tot ce a încercat Japonia să facă a fost să aducă Indochina în Sfera de Coprosperitate a Asiei Mari Orientale. [...] Astfel acest joc diplomatic s-a încheiat cu o victorie japoneză completă.”********

Ribbentrop a încercat să depăşească impasul invitându-l pe ministrul de externe Matsuoka la Berlin, într-o vizită oficială, în martie 1941. Vizita era gândită ca parte a unei complicate reţele diplomatice pe care Hitler o ţesea pentru a ascunde pregătirile pentru Operaţiunea Barbarossa. Hitler era deja hotărât să invadeze Rusia. Dar, cu toate acestea, la sfârşitul anului 1940 şi începutul anului 1941, Berlinul sugerase o serie de manevre diplomatice menite să ascundă adevăratele intenţii ale Germaniei, până când trupele de invazie aveau să fie pregătite. Una dintre ele era o propunere de înţelegere cu Stalin pentru împărţirea Balcanilor între URSS şi Germania – o operaţiune cu steaguri false care îi permitea lui Hitler să-şi împingă trupele spre frontiera de est, ca eventuală forţă de invazie a Iugoslaviei şi României. Cealaltă manevră era propunerea bizară (privind retrospectiv) ca Uniunea Sovietică să se alăture Axei.

Acordul – pe care Molotov îl discutase cu Hitler şi cu Ribbentrop la Berlin în februarie 1941 – presupunea ca Uniunea Sovietică să se alăture Pactului Tripartit, recunoscând „supremaţia” Germaniei, Italiei şi Japoniei în Europa şi respectiv Asia de Est. În schimb, puterile Axei erau de acord să respecte teritoriul sovietic. Toate semnatarele urmau să-şi ia angajamentul să nu ofere ajutor duşmanilor celorlalte state membre. Un protocol secret stabilea zone de influenţă dincolo de graniţele Europei. Golful Persic şi India se aflau în interiorul sferei sovietice, Japonia obţinea Pacificul, Germania – Africa centrală, iar Italia – Africa de Nord.******** Deşi, după război, Molotov avea să susţină că aceste negocieri fuseseră manevrele prin care Stalin trăgea de timp înainte de inevitabila invazie germană, se pare că, în realitate, timp de mai multe luni la începutul anului 1941, Stalin a fost ferm convins că duşmanul său de moarte de la Berlin era mai interesat să domine Europa şi Africa decât să invadeze Uniunea Sovietică.

Rolul lui Matsuoka în acest aranjament, din punctul de vedere al Germaniei, era acela de idiot util. Berlinul nu le spusese japonezilor nimic despre Barbarossa. Păstrase tăcerea şi în privinţa pretenţiilor lui Stalin la o parte considerabilă din sfera de influenţă atribuită japonezilor – în special Mongolia şi India, ca preţ al aderării sale la puterile Axei. Hitler avea nevoie de Japonia pentru a ataca Singapore, dar nu şi alte zone ale Inelului Pacific, care ar fi putut determina intrarea Americii în război – ca, de pildă, Filipinele, un fost protectorat al Statelor Unite. Şi, cât mai urgent, avea nevoie de Matsuoka pentru a-i gira jocul dublu pe care îl făcea faţă de Stalin până când Barbarossa era pregătită.

Sorge se considera magnific de bine informat despre vizita europeană a lui Matsuoka datorită prietenului lui Ozaki, prinţul Saionji, care urma să facă parte din suita emisarului pe durata călătoriei. La început, Saionji crezuse că ministrul de externe nu avea altă misiune specială în afară de a-i cunoaşte personal pe Hitler, Ribbentrop, Mussolini şi Stalin. Nu urmau să existe „consecinţe care să zguduie lumea” ale vizitei lui Matsuoka, raportase încrezător Ozaki.********

Atât Saionji, cât şi Ozaki se înşelaseră destul de mult. Matsuoka călătorise cu expresul transsiberian la Moscova, unde purtase discuţii scurte şi cordiale cu Stalin şi Molotov, în cadrul cărora s-a vehiculat ideea unui pact de neagresiune cu Japonia, în spiritul celui pe care-l semnase Hitler cu doi ani mai devreme. La sosirea la Berlin, Matsuoka fusese sărbătorit cu tot fastul de care era în stare Reichul, fiind condus pe Unter den Linden într-o maşină decapotabilă, sub steagurile fluturânde ale puterilor Axei, după care Führerul îi acordase o lungă audienţă în recent construita Cancelarie a Reichului. Întrevederea constase în cea mai mare parte dintr-un amplu discurs al lui Hitler despre perfidia Marii Britanii, în care nu dezvăluise nimic din adevăratul plan al Germaniei de a ataca Uniunea Sovietică. Dar, dincolo de efuziunile de admiraţie ale lui Matsuoka faţă de Hitler, emisarul nipon nu oferise decât asigurări extrem de vagi în privinţa intenţiei Japoniei de a cuceri, în cele din urmă, Singapore. După o scurtă vizită făcută lui Mussolini, la Roma, Matsuoka se urcase din nou în tren cu destinaţia Moscova, unde Stalin aştepta să pecetluiască pactul de neagresiune ruso-japonez.

Matsuoka petrecuse o săptămână la Moscova. Din relatarea făcută de Molotov după război, japonezul era

complet înrobit de tertipurile lui Stalin, alimentate de cantităţi generoase de vodcă şi şampanie – conform binecunoscutei tactici a lui Stalin de a-şi îmbăta turtă atât duşmanii, cât şi prietenii în timpul convorbirilor. Japonia era interesată realmente doar să se asigure că nu avea să izbucnească un război pe flancul său de nord, a susţinut Stalin, astfel încât trupele împăratului să fie libere să cucerească Asia. Subtextul clar era acela că Japonia nu avea nimic de câştigat dacă se alătura Germaniei pentru a ataca în vreun fel URSS-ul. „Japonia avea resentimente profunde faţă de Germania şi nu avea nici un beneficiu din alianţa [cu Berlinul]”, îşi amintea Molotov într-un interviu din 1979. „Discuţiile noastre [...] au fost de o mare importanţă.” Matsuoka i-a spus ambasadorului american în Rusia, Laurence Steinhardt, în 8 aprilie, că atât Hitler, cât şi Ribbentrop îl îndemnaseră să „devină prieten” cu Uniunea Sovietică.********

Campania lui Stalin de ademenire s-a soldat cu succes la patru zile de la sosirea lui Matsuoka, prin semnarea unui pact de neutralitate dintre Moscova şi Tokyo. Stalin a făcut mare caz de noua lor relaţie de prietenie. „La sfârşitul vizitei lui Matsuoka, Stalin a făcut un gest care a captat atenţia întregii lumi”, îşi amintea Molotov. „L-a condus personal la gară pe ministrul japonez. Nimeni nu se aşteptase la aşa ceva; Stalin nu întâmpina şi nu conducea niciodată pe nimeni. Japonezii şi germanii erau stupefiaţi. Trenul a fost întârziat cu o oră. Eu şi Stalin l-am îmbătat zdravăn pe Matsuoka şi aproape că l-am dus pe braţe la tren. A meritat să-l conducem, fiindcă Japonia a refuzat apoi să ne declare război.” Înainte de plecare, clătinându-se pe picioare în urma ospitalităţii sovietice, Molotov şi Matsuoka au cântat un cântec popular rusesc, „Trestiile foşnesc”. „Dar de-abia se mai putea ţine pe picioare la

gară”, îşi amintea Molotov. „Matsuoka a plătit pentru vizita pe care ne-a făcut-o.”********

Oricât de mult l-ar fi măgulit pe Stalin să creadă că Matsuoka era o victimă a tertipurilor sale, în realitate, pactul de neagresiune sovieto-japonez se baza doar pe cuvântul ministrului de externe. Iar Matsuoka, la întoarcerea sa la Tokyo, s-a grăbit să-l asigure pe Ott, în data de 6 mai, că pactul „nu anula Alianţa Tripartită”. De asemenea, a susţinut, cu o făţărnicie care a fost caracteristica întregii cariere a lui Matsuoka, faptul că Japonia nu putea rămâne, de fapt, neutră în eventualitatea unui război între Germania şi URSS.********

Cu toate acestea, era o contralovitură pentru diplomaţia germană. Ott i-a spus lui Sorge „în mod clar, că nu se aşteptase la aşa ceva şi că un tratat de neutralitate ruso-japonez nu era deloc un lucru bun pentru Germania”.******** Ott, Sorge şi cabinetul japonez fuseseră luaţi prin surprindere de mişcarea lui Matsuoka. Dar vestea neaşteptatului pact a fost întâmpinată aprobator la Tokyo. Konoe şi-a aşteptat personal ministrul de externe la gara din Tokyo şi l-a însoţit pe Matsuoka la Palatul Imperial, ca să închine un pahar. Şi Statul Major Imperial şi-a exprimat susţinerea – deşi puternica facţiune pro-Axă, condusă de grupul generalului Araki, din armata japoneză, „nu a fost deloc fericită şi a luat o atitudine de totală opoziţie”, l-a informat Miyagi pe Sorge.********

În ciuda noului pact, volatila politică facţională a armatei japoneze însemna că, în realitate, o schimbare a atitudinii faţă de Stalin era la o distanţă de doar o schimbare de regim. „Personal, nu cred că tratatul a conferit vreo siguranţă relaţiei ruso-japoneze”,******** avea să le spună ulterior Sorge anchetatorilor săi.

Moscova continua şi ea să pândească temătoare eventualele pregătiri japoneze pentru un atac îndreptat spre nord, împotriva URSS-ului. Centrul i-a trasat grupului Ramsay sarcina de a întocmi un plan detaliat de situaţie al armatei japoneze, o întreprindere uriaşă, pe care Ozaki şi Miyagi au dus-o la bun sfârşit la începutul lunii mai. Rezultatul a fost o hartă impresionantă – desenată evident de Miyagi, artistul reţelei de spionaj – care indica extrem de precis forţa, echipamentul şi aşezarea armatei de 50 de divizii a Japoniei. În 1942, în primele etape ale Războiului din Pacific, americanii aveau să descopere, spre surprinderea lor, că aliaţii sovietici deţineau de departe cele mai demne de încredere informaţii despre inamicii lor japonezi – mulţumită activităţii lui Sorge şi a colegilor săi.********

„Dacă am putea prezice un atac japonez asupra Rusiei cu două luni înainte, atacul ar putea fi evitat prin intermediul negocierilor diplomatice”, le explica Sorge ulterior japonezilor. „Dacă am şti cu o lună înainte, Rusia şi-ar putea deplasa la graniţă o forţă armată importantă şi ar putea face pregătiri complete de apărare. Dacă am putea avertiza cu două săptămâni înainte, Rusia ar putea face cel puţin pregătiri defensive pe linia frontului. Şi dacă i-am putea preveni cu o săptămână înainte, i-ar ajuta să-şi diminueze numărul de victime.”******** Exact aceeaşi logică se aplica şi în cazul ameninţării iminente a Operaţiunii Barbarossa. Dacă Stalin ar fi putut fi avertizat la timp – sau, mai degrabă, dacă ar fi putut fi determinat să creadă rapoartele lui Sorge şi ale celorlalţi referitoare la planurile germane de invazie –, atunci Uniunea Sovietică ar fi putut fi scutită de o baie de sânge sau chiar de distrugerea completă.

În primăvara anului 1941, curierii militari permanenţi care soseau de la Berlin cu Transsiberianul aduceau cu ei tot mai multe frânturi de informaţii despre pregătirile germane de război. Aceşti ofiţeri erau mai mult decât nişte poştaşi merituoşi. Toţi erau specialişti militari care, respectând termenii acordului Axei, le furnizau omologilor lor japonezi informaţii din ariile lor de specialitate – război mecanizat, artilerie navală, strategii de bombardament şi altele –, fiind la rândul lor informaţi de japonezi. Majoritatea acestor curieri aveau scrisori de recomandare pentru Sorge de la vechii prieteni ai acestuia, întorşi acum la Berlin – printre care colonelul Matzky, ambasadorul Dirksen şi chiar Karl Haushofer. Vizitatorii erau cu toţii cuceriţi de turul absolut inimitabil pe care li-l făcea Sorge în barurile de noapte din Ginza, unde, la un pahar, bârfeau despre planurile de război împotriva Rusiei – precum şi despre ce mai aflaseră în privinţa celor mai recente realizări ale industriei militare japoneze.

La sfârşitul lunii aprilie 1941, Sorge a aflat de la colonelul Kretschmer, noul ataşat militar principal al ambasadei, că primise instrucţiuni de la Berlin să avertizeze Ministerul de Război al Japoniei că Germania urma să ia „măsuri defensive” pentru a riposta la presupusele concentrări de trupe sovietice de la frontiera răsăriteană a Reichului. „Aceste instrucţiuni erau foarte detaliate şi includeau o hartă cu amplasamentul unităţilor armatei sovietice”, îşi amintea Sorge la închisoare. „Deşi nu era sigur dacă situaţia urma să ducă sau nu la ostilităţi pe scară mare, Germania îşi terminase pregătirile. [...] Am înţeles [de la Kretschmer] că decizia de pace sau de război depindea doar de voinţa lui Hitler şi era absolut independentă de atitudinea Rusiei.”********

Această poveste a apărării germane împotriva agresiunii sovietice nu era în întregime o mistificare. Adevărul era că, într-adevăr, Stalin avea pus la punct un plan de invadare a Poloniei ocupate de germani şi chiar a Reichului însuşi, în caz de nevoie, plan cunoscut ca Operaţiunea Groza, cuvântul rusesc pentru furtună. În Rusia zilelor noastre, existenţa acestui plan rămâne profund controversată, întrucât contrazice istoriografia oficială a unui Stalin inocent, tras pe sfoară de Hitler. Dar documentul se află într-un aşa-numit osobaia papka, un dosar special din arhiva Ministerului rus al Apărării.******** Planul original, datând din 18 septembrie 1940, cu trei luni înainte de naşterea Operaţiunii Barbarossa a nemţilor, a fost semnat de mareşalul Semion Timoşenko şi de şeful statului major, mareşalul Kirill Mereţkov. O versiune ulterioară a planului, revizuită după ce mareşalul Gheorghi Jukov îl înlocuise pe Mereţkov, care fusese îndepărtat şi apoi arestat pentru spionaj în februarie 1941, detaliază planurile unei ofensive prin Polonia către Berlin şi dincolo de acesta. Planul Operaţiunii Groza enumera forţele militare de care dispunea Stalin: 300 de divizii care cuprindeau opt milioane de soldaţi, 27 500 tancuri şi 32 628 avioane. Pe hârtie, cel puţin, aceasta îi conferea URSS-ului superioritate numerică asupra Wehrmachtului – care, în acel moment, era şi el parţial blocat în Europa ocupată şi Africa de Nord.

Este posibil ca Mereţkov însuşi să le fi divulgat germanilor planul Groza.******** Se pare că Berlinul ştia de existenţa lui încă din martie 1941, când Walter Schellenberg şi ambasadorul sovietic în Germania, Vladimir Dekanozov, au discutat despre Groza la un pahar în Berlin. Dekanozov l-a întrebat pe Schellenberg direct despre „un plan numit Operaţiunea Barbarossa, care înseamnă un atac german

împotriva noastră”. Şeful RHSA a tăcut o vreme înainte să răspundă: „Este corect, acest plan există şi a fost elaborat cu multă meticulozitate. Le-am comunicat acest plan pe canale secrete americanilor şi britanicilor, ca să-i facem să creadă că ne pregătim să vă atacăm pe voi. Dacă vor crede, avem mari şanse să reuşim cu operaţiunea noastră Leul de Mare. Dar şi noi ştim de «Operaţiunea Grom» a voastră.********”******** Într-adevăr, existenţa Planului Groza – şi planurile statului major sovietic de a invada Germania, nu de a-şi apăra patria – fusese menţionată ca unul din motivele pentru care URSS-ul nu era pregătit pentru invazie în iunie 1941. Unităţile de pe frontieră fuseseră echipate cu hărţi ale teritorului german, dar nu şi ale zonelor din spatele frontului sovietic.********

La Tokyo, nici germanii şi nici Sorge nu ştiau nimic despre planul de urgenţă al Kremlinului de a invada Germania. Erau mai preocupaţi de probabilitatea crescândă a unui atac din partea lui Hitler, în direcţia opusă. La începutul lui mai, atât Ott, cât şi Wenneker se convinseseră că războiul cu Uniunea Sovietică era inevitabil. „Am discutat cu ambasadorul şi cu ataşatul naval despre relaţiile germano-sovietice”, transmitea Sorge la Moscova în data de 2 mai. „Ott m-a informat că Hitler este foarte hotărât să distrugă URSS-ul şi să pună mâna pe partea europeană a acestuia, ca bază de materii prime şi de cereale, pentru a putea controla toată Europa. [...] Generalii germani estimează că Armata Roşie are o capacitate de luptă atât de redusă, încât cred că aceasta va fi distrusă în decurs de câteva săptămâni. [...] Decizia în ceea ce priveşte războiul împotriva URSS va fi luată doar de Hitler, ori în mai, ori după războiul cu Marea Britanie. Ott, care personal este împotriva unui astfel de război, l-a sfătuit deja pe prinţul Urach să se întoarcă la Berlin în mai.”********

Câteva zile mai târziu, curierul oficial german, colonelul Oskar Ritter von Niedermayer, sosea la Tokyo aducând informaţii şi mai detaliate. Niedermayer i-a spus lui Sorge – într-un bar, evident – că fusese trimis la Tokyo special „ca să investigheze în ce măsură Japonia va putea participa” la inevitabilul război împotriva Rusiei.******** Niedermayer cunoştea bine URSS-ul, după ce petrecuse un deceniu acolo, în anii 1920, în perioada în care unităţile germane se antrenau în secret pe pământ rusesc, în termenii acordului secret supervizat de Ott însuşi. „Declanşarea unui război germano-rus este un lucru hotărât”, i s-a destăinuit Niedermayer lui Sorge. „Hitler crede că este timpul să se lupte cu Uniunea Sovietică.”******** Sorge a raportat la Centru că Germania avea un triplu obiectiv:

• să ocupe zona cerealieră europeană a Ucrainei;

• să ia cel puţin un milion sau două milioane de prizonieri, pentru a suplimenta lipsa Germaniei de forţă de muncă şi pentru folosirea acestora în agricultură şi în industrie;

• să elimine complet pericolul existent la graniţa răsăriteană a Germaniei. Hitler a crezut că probabil nu va mai găsi o altă ocazie şi nu a vrut să o rateze pe aceasta.********

Dovada, din punctul de vedere al lui Sorge, era limpede ca bună ziua. Se făceau pregătiri importante pentru atacarea Rusiei. Singura întrebare era când şi unde exact urma să fie dată lovitura. Dar exista o problemă. Centrul, prin persoana directorului Golikov, refuza cu îndârjire să-l

creadă nu doar pe Sorge, ci şi din ce în ce mai numeroasele rapoarte ale agenţilor care veneau de peste tot din lume, care trimiteau avertismente disperate despre iminenta ofensivă.

Golikov era un erou din Războiul Civil care făcuse carieră ca ofiţer de infanterie, înainte de intra în Direcţia politică a Armatei Roşii, în 1937, sub comanda lui Lev Mehlis. Mehlis fusese principalul creier din spatele epurării armatei. Golikov era unul dintre locotenenţii săi sinistru de eficienţi, care conduseseră brutalele interogatorii a sute de ofiţeri, înainte de a-i trimite la NKVD pentru a fi executaţi. Unul dintre promiţătorii tineri comandanţi pe care Golikov îi acuzase de „prietenii cu foştii duşmani ai poporului şi ostilitate faţă de activiştii politici” era steaua în devenire Gheorghi Jukov, care scăpase din „beciurile lui Beria” (o referire la Lavrenti Beria, şeful NKVD-ului din august 1938) doar datorită sprijinului tovarăşilor şi al superiorilor săi din Districtul Militar Bielorus. Golikov fusese cât pe ce să-l omoare pe cel mai talentat general al Uniunii Sovietice, fapt pe care Jukov nu îl va uita niciodată.

Când Golikov a fost numit directorul Departamentului 4, în iulie 1940, trebuie să fi fost foarte conştient că toţi cei cinci predecesori ai săi sfârşiseră împuşcaţi. Dar Golikov era bine antrenat în acel gen de prefăcătorie şi de pasare a responsabilităţii care se răspândise în anii de după Marea Epurare. „Nu dădea niciodată ordine sau instrucţiuni directe, ci întotdeauna le lăsa în seama subordonaţilor”, îşi amintea unul dintre ofiţerii săi. „Dacă nu era mulţumit, zicea: «Eu nu ţi-am dat asemenea ordine» sau «Nu m-ai înţeles».” Golikov „afişa întotdeauna un zâmbet ciudat, indiferent dacă aproba sau dezaproba” activitatea celor din subordinea sa.******** Lecţia clară pe

care o învăţase din soarta crudă a predecesorilor săi era aceea că modul cel mai bun de a rămâne în viaţă ca şef al serviciilor secrete militare sovietice era de a-i spune lui Stalin exact ceea ce voia acesta să audă. În consecinţă, Golikov distorsiona constant informaţiile pe care le primea despre probabilitatea crescândă a unui atac german, pentru a se armoniza cu scepticismul lui Stalin. Rezultatul a fost un cerc al amăgirii autoinduse, care-i cuprindea în mod fatal pe dictator şi pe şeful serviciilor secrete.

Pe 20 martie 1941, Golikov a înaintat un raport către Stalin şi Comitetul Central al partidului, intitulat „Opinii despre posibilitatea unei acţiuni de luptă a armatei germane împotriva URSS”. Era probabil cel mai fals document produs vreodată de serviciile secrete sovietice – şi urma să aibă consecinţe dezastruoase asupra deciziilor luate de Stalin în lunile care mai rămăseseră până la Barbarossa.

„Cele mai multe rapoarte ale agenţilor referitoare la posibilitatea unui război cu URSS-ul în primăvara anului 1941 vin din surse anglo-americane, scopul acestora fiind, în prezent, fără îndoială, înrăutăţirea relaţiilor dintre URSS şi Germania”, începea raportul. „În ultimul timp, surse engleze, americane etc. vorbesc despre pregătiri pentru o presupusă invazie germană în Uniunea Sovietică.”********
În copia raportului destinată personal lui Stalin, Golikov subliniase pasajele care rezonau cu convingerea dictatorului că Roosevelt şi Churchill doreau ori să provoace un conflict între Germania şi URSS, ori să facă front comun cu Hitler pentru a distruge „primul stat socialist”.

Esenţa raportului lui Golikov era o înşiruire de 16 paragrafe care conţineau diverse comentarii şi zvonuri preluate de la ataşaţi militari străini, jurnalişti şi din presa

străină – toate părând să confirme faptul că Hitler se gândea să atace URSS-ul după ce avea să învingă Marea Britanie. „Dacă germanii nu au succes în Anglia, vor fi obligaţi să-şi ducă la bun sfârşit vechile lor planuri de a cuceri Ucraina şi Caucazul”, era un citat din spusele şefului misiunii diplomatice americane de la Bucureşti.********

*

Cea mai amară ironie este faptul că Golikov era, de fapt, extrem de bine informat în legătură cu adevăratele planuri ale Germaniei, datorită NKGB-ului – aşa cum fusese redenumit NKVD-ul din februarie 1941 –, prin genialul său şef de secţie de la Berlin, Aleksandr Korotkov. Sfidând ordinele în vigoare de a nu avea nici un contact cu reţelele asociate cu trădătorii cunoscuţi, Korotkov îi căutase în mod deliberat pe agenţii recrutaţi de predecesorul său, Boris Gordon, unul dintre zecile de rezidenţî de top care fuseseră executaţi cu ocazia convocării fatale din 1937, la care Sorge refuzase să răspundă. Unul dintre cele mai promiţătoare contacte ale lui Gordon fusese Arvid Harnack, un oficial care simpatiza cu comunismul din Ministerul german al Economiei. În septembrie 1940, Korotkov restabilise contactul cu Harnack, care fusese reactivat ca agent şi i se dăduse numele de cod Korsikaneţ – „Corsicanul”. Korsikaneţ, la rândul lui, recrutase un alt coleg, Harro Schulze-Boysen – nume de cod Starşina sau „Subofiţerul” – un maior din serviciile secrete ale Ministerului german al Aviaţiei. Încă din octombrie 1940, Korsikaneţ raportase la Moscova că „Germania urma să intre în război cu URSS-ul la începutul anului 1941”, faza iniţială a operaţiunii fiind ocuparea României. O altă sursă, din eşaloanele superioare de comandă ale armatei

germane, îi spusese lui Korsikaneţ că „războiul urma să înceapă în şase luni”.******** Avertismentul lui Korotkov fusese ignorat.

La începutul primăverii anului 1941, prin această amplă reţea de nivel mediu, Korotkov avusese acces la o largă paletă de informaţii detaliate despre Barbarossa. La începutul lui ianuarie 1941, Starşina raporta că „se dăduse ordinul de a se realiza zboruri de recunoaştere fotografică pe scară largă deasupra zonei sovietice de frontieră”. În acelaşi timp, Hermann Göring a ordonat ca secţia rusă din Ministerului Aviaţiei – care se ocupa de logistica operaţiunilor deasupra URSS-ului – „să se subordoneze direct personalului aviatic activ care era responsabil cu planificarea operaţională”. Pe 9 ianuarie, Korsikaneţ raporta că „Departamentul militar-economic al Administraţiei Statistice a Reichului a primit ordin de la Înaltul Comandament german să pregătească o hartă cu zonele industriale sovietice”. Până în martie 1941, Starşina avertiza că „zborurile de recunoaştere fotografică erau în plină desfăşurare. [...] Göring este «motorul» în planificarea unui război împotriva URSS-ului.”********

Pe 20 martie 1941 – ziua în care Golikov şi-a prezentat raportul care pretindea că Hitler avea să aştepte să cucerească întâi Marea Britanie, înainte de a ataca URSS-ul –, Korsikaneţ transmitea că „o singură divizie activă a rămas în Belgia, confirmând astfel amânarea acţiunii militare împotriva insulelor britanice. Pregătirea pentru un atac împotriva URSS-ului devine evidentă. Acest lucru reiese clar din concentrarea forţelor germane de-a lungul graniţei sovietice. Calea ferată de la Lvov la Odessa este de un interes deosebit, fiindcă are şine cu ecartament european.”********

La fel ca Sorge, la Tokyo, Korotkov era tot mai disperat, întrucât informaţiile sale, din ce în ce mai multe, erau complet ignorate. Încălcând protocolul, pe 20 martie, Korotkov i-a scris direct şefului său, comandantul NKGB-ului, Lavrenti Beria, pledând pentru credibilitatea lui Korsikaneţ şi a reţelei sale. În aceeaşi zi, secretarul de stat al SUA, Sumner Welles, îl notifica pe ambasadorul sovietic de la Washington******** că Statele Unite aveau „informaţii autentice” conform cărora „intenţia Germaniei este de a ataca Uniunea Sovietică”.******** Dar atât Beria, cât şi Golikov au susţinut cu hotărâre – şi chiar au întărit – iluzia lui Stalin că nu exista nici un pericol de o invazie.

Şi alte surse dădeau semnalul de alarmă. Pe 7 februarie 1941, agentul Teffi, un spion al NKGB-ului de la Ambasada Greciei la Moscova, avertiza că „sunt tot mai multe zvonuri despre un atac german asupra Uniunii Sovietice”. Două săptămâni mai târziu, rezidentul NKGB-ului din Elveţia, Aleksandr Rado (nume de cod Dora), raporta că „ofensiva germană va începe la sfârşitul lui mai”.******** Ambele rapoarte puteau fi respinse ca fiind simple zvonuri. Dar Rudolf von Scheliha, secretar unu la ambasada germană din Varşovia, era o sursă mult mai serioasă. Fusese recrutat ca spion sovietic la Varşovia, în 1933, de către Rudolf Herrnstadt, fost corespondent la Moscova al ziarului german Berliner Tageblatt.******** După cucerirea Poloniei de către germani, Scheliha – căruia i se dăduse numele de cod Arieţ, „Arianul” – a fost rechemat la Berlin, la Ministerul de Externe, ceea ce i-a oferit un punct de observaţie ideal, de unde să spioneze diplomaţia germană.******** Pe 28 februarie, Arieţ a contactat-o urgent pe amanta şi colega spioană a lui Herrnstadt, Ilse Stöbe, nume de cod Alta, spunându-i că avea informaţii de maximă urgenţă pentru Moscova. Arieţ nu exagera.

Documentele pe care le văzuse la minister includeau un plan operaţional detaliat al iminentului atac german. Trei grupuri de armate, aflate sub comanda mareşalilor Leeb, Bock şi Rundstedt, urmau să se îndrepte spre Leningrad, Moscova şi Kiev, a raportat Arieţ. „Începutul atacului este fixat provizoriu pentru 20 mai.”********

Avertismentul lui Arieţ s-a strecurat în raportul lui Golikov din 20 martie destinat lui Stalin – deşi într-o formă mult denaturată. Şeful serviciilor secrete a pretins că „după victoria asupra Angliei, Germania îşi propune să aplice lovituri din două flancuri asupra URSS-ului: o manevră de învăluire din nord (se gândesc la Finlanda) şi din Peninsula Balcanică”.******** Versiunea lui Golikov nu semăna deloc cu Barbarossa descrisă de Arieţ – care s-a dovedit a fi exact ceea ce va pune în practică Wehrmachtul. În mod fatal, Golikov era în continuare convins că URSS-ul va fi scutit de invazia germană până după cucerirea Marii Britanii de către Hitler.

Zece zile mai târziu, Starşina a descris în detaliu planul operaţional pregătit de personalul aviatic al lui Göring pentru atacarea Uniunii Sovietice. „Forţele aeriene îşi vor concentra atacul asupra nodurilor de cale ferată din părţile centrale şi vestice ale URSS-ului, asupra centralelor electrice din bazinul Doneţk şi asupra uzinelor aviatice din zona Moscovei. Bazele aeriene din Polonia, de lângă Cracovia, vor fi principalele puncte de plecare pentru atacurile aeriene asupra URSS-ului. Germanii consideră că sprijinul de la sol pentru forţele aeriene ruse este un punct slab în apărarea sovietică şi speră că bombardarea intensă a aerodromurilor le vor dezorganiza rapid operaţiunile.” Aceasta avea să se dovedească o descriere exactă a primelor zile din Barbarossa. Golikov va face totul ca Stalin să nu o vadă niciodată.

„Un bun spion poate decide rezultatul bătăliei sau cursul unor negocieri cruciale – dar, bineînţeles, doar dacă este crezut”, declara Boris Gudz într-un interviu din 1999. „Este o stare psihologică foarte dificilă când nu eşti crezut, când ai obţinut informaţii secrete care s-au dovedit adevărate.”

La sfârşitul lui martie 1941, aproape fiecare ofiţer al serviciilor secrete sovietice staţionat în interiorul sau în jurul ţărilor Axei, inclusiv Richard Sorge, se afla exact în această dificilă situaţie. Aidoma Cassandrei, ştiau că au dreptate, dar nu erau crezuţi.

Walter Schellenberg, The Schellenberg Memoirs, Londra, 1956, p. 177 (cunoscut în ediţiile ulterioare ca The Labyrinth).

*Abreviere a titulaturii germane, Reichssicherheitshauptamt (n.red.)

Schellenberg, Memoirs, p. 160.

Schellenberg, Memoirs, p. 161.

Schellenberg a fost condangat la şase ani de închisoare şi a murit în Italia, în 1952.

Ciunihin, Richard Sorge: Notes, p. 121.

John W.M. Chapman, „A Dance on Eggs: Intelligence and the «Anti-Comintern»„, Journal of Contemporary History, vol. 22, nr. 2, Intelligence Services during the Second World War, aprilie 1987, pp. 333–372.

Eta Harich-Schneider, Charaktere und Katastrophen, Berlin, 1978, p. 203.

Michael Wildt, Generation des Unbedingten, Hamburg, 2003, p. 478.

*Se pare că a existat ceva concurenţă pentru această poreclă: şi SS-Gruppenführerul Heinz Reinefarth a fost supranumit Măcelarul din Varşovia. (n.a.)

„Swiss Neutral Claims Nazis are Still on the Loose in Japan”, Spartanburg Herald-Journal, 12 mai 1946, p. A5.

Schellenberg, Memoirs, p. 160.

Schellenberg, Memoirs, p. 161.

Harich-Schneider, Charaktere und Katastrophen, p. 206.

Whymant, Stalin’s Spy, p. 152.

Toshito (ed.), Gendai-shi Shiryo, vol. 1, pp. 270–272.

Feis, Road to Pearl Harbor, pp. 146–147.

Toshito (ed.), Gendai-shi Shiryo, vol. 2, p. 272.

Winston S. Churchill, The Grand Alliance, Boston, 1950, pp. 162–163, 361.

Ciuev et al., Molotov Remembers , pp. 44–46.

Deakin, Storrey, Case of Richard Sorge, p. 226.

Toshito (ed.), Gendai-shi Shiryo, vol. 1, p. 272.

Toshito (ed.), Gendai-shi Shiryo, vol. 1, p. 392.

Toshito (ed.), Gendai-shi Shiryo, vol. 1, p. 391.

Deakin, Storrey, Case of Richard Sorge, p. 227.

Toshito (ed.), Gendai-shi Shiryo, vol. 2, p. 345.

Toshito (ed.), Gendai-shi Shiryo, vol. 1, p. 349.

Documentul nr. 103202/06. După ce Gheorghi Jukov a devenit şef al statului major, în februarie 1941, planul a fost redenumit „MP 41” (Mobilisaţionnîi Plan 41), ZAMO, f. 15A, op. 2154, d.4,l. 199–287. A se vedea Igor Bunici, Operaţia Groza, 3 vol., 1994–2004.

Mereţkov a fost un supravieţuitor ieşit din comun. Pe 23 iulie 1941, a fost arestat de NKVD ca făcând parte dintr-o aşa-zisă conspiraţie militară antisovietică. După ce a fost supus la două luni de tortură, fiind inclusiv bătut cu bastoane de cauciuc la Lubianka, Mereţkov a semnat o declaraţie scrisă care a fost folosită împotriva altor comandanţi arestaţi în mai–iulie 1941, care au fost executaţi din ordinul şefului NKVD-ului Lavrenti Beria lângă Kuibîşev (astăzi, Samara), pe 28 octombrie 1941. Mereţkov a fost eliberat în septembrie 1941, i-a fost prezentat lui Stalin în uniformă militară completă şi i s-a dat comanda Armatei a 7-a. A ajutat la ridicarea asediului Leningradului, iar în aprilie 1945 a condus o invazie sovietică în Manciuria japoneză. A primit titlul de Erou al Uniunii Sovietice. A murit în 1968.

*Schellenberg ori a rostit greşit, ori şi-a amintit greşit; grom în rusă înseamnă „tunet”, groza „furtună cu tunete”. (n.a.)

A se vedea Bunici, Operaţia Groza.

A se vedea „Aspecte indiscutabile de la începutul războiului”, în Voenno-istoriceski jurnal, ziarul militar-istoric oficial al armatei ruse, februarie 1992.

Toshito (ed.), Gendai-shi Shiryo, vol. 2, p. 175; vol. 1, pp. 247–249.

Toshito (ed.), Gendai-shi Shiryo, vol. 2, p. 175; vol. 1, pp. 247–249.

Wheeler-Bennett, Nemesis of Power, pp. 127–129, 611–612n.

Toshito (ed.), Gendai-shi Shiryo, vol. 1, p. 274.

Murphy, What Stalin Knew, p. 144.

Murphy, What Stalin Knew, p. 145.

Murphy, What Stalin Knew, pp. 146–147.

Murphy, What Stalin Knew, p. 147.

Nelson, Red Orchestra, pp. 189–192.

Nelson, Red Orchestra, pp. 189–192.

Konstantin Umanski.

Murphy, What Stalin Knew, pp. 147–148.

Murphy, What Stalin Knew, p. 149.

Herrnstadt lucra pentru sovietici de la începutul anilor 1930. După expulzarea sa din URSS, alături de majoritatea celorlalţi corespondenţi germani, s-a mutat la Varşovia,

unde a dezvoltat o relaţie, în stilul celei a lui Sorge, cu ambasadorul german Hans-Adolf von Moltke, care îi cerea deseori sfatul şi prin care putea să întâlnească, să evalueze şi să recruteze o serie persoane care aveau să furnizeze ulterior rapoarte de informaţii secrete de o calitate remarcabilă.

Murphy, What Stalin Knew, p. 147, „Proskurov Sets Stalin Right”, cap. 3.

Când a avut loc propriu-zis invazia, Leeb comanda Grupul de Nord al Armatei (Leningrad), Bock – Grupul de Centru al Armatei (Moscova) şi Rundstedt – Grupul de Sud al Armatei (Kiev).

Murphy, What Stalin Knew, p. 147, cap. 3.

Capitolul 17. Barbarossa capătă contur

Acum nu ne mai ucid cu săbiile – dar în inimile lor ne urăsc tot atât de mult. Zâmbesc şi se poartă politicos, dar nu te lăsa păcălită.*****

Richard Sorge despre japonezi

Sorge a alcătuit o lungă telegramă adresată Centrului cu cele mai recente informaţii ale lui Neidermeyer – dar

Clausen nu a trimis-o. În schimb, şi-a alcătuit propriul rezumat foarte concis, omiţând informaţii-cheie şi atenuând în mod deliberat anumite detalii. „M-am gândit că este un subiect foarte important”, le va spune Clausen japonezilor după arestarea sa, „dar din moment ce aveam deja la acea vreme o atitudine favorabilă faţă de politicile lui Hitler, nu am trimis aceste informaţii.”******** Telegramele primite de Moscova confirmă acest lucru. Pe 21 mai, când Clausen a emis, a trimis doar opt mesaje, cu un total de 797 grupuri de cuvinte, circa o treime din mesajul original. Conform propriilor cuvinte, din aproximativ 17 472 grupuri de cuvinte pe care i le dăduse Sorge să le transmită în 1941, operatorul radio transmisese doar 1 465 – un contrast izbitor faţă de capacitatea sa record din anul precedent.

„Oficialii germani care sosesc aici de la Berlin ne informează că este posibil să înceapă un război între Germania şi URSS la sfârşitul lui mai”, a fost rezumatul extrem de concis făcut de Clausen după raportul crucial al şefului său. „Germania are nouă corpuri de armată, constând în 150 divizii.”******** În mod fatal pentru credibilitatea mesajului, cel de-al doilea paragraf din telegrama lui Clausen îl contrazicea în mod evident pe primul. „De asemenea, se afirmă că s-ar putea să nu fie nici un pericol anul acesta.”******** Nu era o izbândă răsunătoare a serviciilor secrete. Golikov a scris pe telegramă: „Întreabă-l pe Ramsay dacă a vrut să spună corpuri sau armate”. Sorge, cu experienţa sa militară, dorise, bineînţeles, să spună armate (şi, în cele din urmă, avea să dea lămuriri în acest sens pe 13 iunie). Clausen zăpăcise această crucială informaţie legată de ordinea de luptă, subminându-l şi mai mult pe şeful lui şi seriozitatea avertismentului său.********

Fără ştirea lui Sorge, Clausen sabotase în mod sistematic tot anul activitatea reţelei. „Aveam deja îndoieli în privinţa comunismului la acea vreme, aşa că am trimis doar puţine [informaţii] la Moscova”, recunoştea Clausen. „Majoritatea manuscriselor pe care mi le-a dat Sorge au fost rupte.”******** Clausen a codificat şi a transmis doar ceea ce nu a îndrăznit să tăinuiască, expediind doar cât să nu fie bănuit de trădare de Departamentul 4.******** Sorge a aşteptat cu nerăbdare vreun indiciu că Moscova i-ar fi luat în seamă avertismentul. Dar nu a sosit nici o telegramă cu veşti despre propuneri diplomatice sau despre mişcări ale trupelor sovietice. Timp de două săptămâni, Centrul nici nu i-a confirmat primirea telegramei. Sorge nu avea de unde să ştie că o mare parte a întârzierii se datora actelor de sabotaj ale operatorului său radio.

Erich Kordt, ultimul emisar al lui Ribbentrop în Japonia, s-a întâlnit cu Sorge în timpul acestor zile tensionate. Kordt abia aştepta să-l cunoască „pe inteligentul jurnalist german care se pare că avea mai multe cunoştinţe despre complicata situaţie politică a Japoniei decât oricine altcineva”, despre care auzise aşa multe la Berlin. Bineînţeles, spera şi să se distreze în oraş cu un om despre care i se spusese că era „indiscutabil boem, foarte receptiv la farmecele feminine şi mai mult decât amator să consume o băutură bună”. În schimb, când i s-a făcut cunoştinţă cu Sorge după miezul nopţii în barul hotelului Imperial, Kordt l-a găsit beat, „bizar” şi „într-o dispoziţie beligerantă”.********

Cei doi bărbaţi au discutat, bineînţeles, politică. Sorge a declarat sec că japonezii erau „piraţi”, dar că nu aveau să-i ajute niciodată pe germani atacând Singapore. Mai mult decât atât, l-a tachinat pe musafirul de la Berlin că în curând avea să se încheie un acord între japonezi şi

Washington. Aceasta era o aluzie la recentele instrucţiuni ale lui Konoe către noul ambasador al Japoniei la Washington, amiralul Nomura, de a încerca să dezamorseze tensiunile crescânde în relaţia cu Statele Unite – o informaţie-cheie culeasă de Ozaki în timpul micului dejun cu supă miso. Într-adevăr, Statele Unite ceruseră recent ca japonezii să se retragă din Axă, acesta fiind preţul pentru recunoaşterea cuceririlor japoneze în Manciuria şi a pretenţiilor economice din Asia ale guvernului de la Tokyo. Era un acord tentant pentru Konoe – dacă ar fi putut convinge armata din Manciuria să facă pace cu chinezii după atâta sânge şi sacrificiu.

Într-o săptămână avea să se ştie dacă Nomura ajunsese sau nu la o înţelegere cu americanii, s-a lăudat Sorge. Luat prin surprindere, Kordt a replicat că nu-şi putea imagina că guvernul de la Tokyo ar negocia cu Washingtonul pe la spatele lui Hitler.

— Da, este mai presus de închipuirea ta, i-a întors-o nepoliticos Sorge. Dar în două săptămâni îţi voi putea da toate detaliile.

Autorităţile japoneze declaraseră încă o „Săptămână de prevenţie naţională a spionajului”, a explicat Sorge, ceea ce însemna că fiecare locuitor din oraş trebuia să denunţe la poliţie orice vecin care avea contacte cu străinii.******** Peste o săptămână, toate acestea ar fi trebuit să treacă şi „prietenii” lui puteau din nou să-l viziteze şi să-l informeze în privinţa ultimelor noutăţi despre convorbiri. Era un indiciu al stării disperate în care se afla Sorge, fiindcă nu se mai sfia să împărtăşească informaţii atât de delicate cu un important diplomat german – şi necunoscut pe deasupra –, precum şi să menţioneze în treacăt că sursele sale japoneze de la cel mai înalt nivel aveau motive să se

teamă să nu fie descoperite în Săptămâna spionajului. La ora trei dimineaţă, după ce băuse aproape o sticlă de coniac, Sorge s-a pierdut în noaptea japoneză. Lui Kordt, faimosul Sorge i s-a părut „un adevărat fanfaron”.********

„O telegramă ciudată”, după cum o descria Sorge, venită de la Moscova, a străbătut în sfârşit eterul în ultima săptămână din mai. Mesajul direct al acesteia era că „ne îndoim de veridicitatea informaţiei”. Printr-o coincidenţă, Sorge era cu Clausen atunci când a sosit telegrama exasperantă. L-a înfuriat teribil, după spusele lui Clausen.

— Gata, m-am săturat! a strigat Sorge, sărind în picioare şi plimbându-se prin cameră cu capul între mâini. De ce nu mă cred? Nenorociţii, cum pot să ne ignore mesajul!

Nu foarte sincer, Clausen va pretinde că „aceasta a fost singura dată când amândoi ne-am pierdut orice control”.******** Sorge nu avea de unde să ştie că telegrama sa prin care transmitea informaţiile secrete ale lui Neidermeyer, deformată de Clausen şi trunchiată şi mai mult de rezumatul lui Golikov, ajunsese totuşi pe biroul lui Stalin. Stalin mâzgălise pe raport că informaţiile proveneau de la „un şmecher care s-a căpătuit cu nişte făbricuţe şi bordeluri în Japonia”. Hozainul de la Kremlin îl confundase, evident, pe Sorge cu Clausen.********

Într-o ultimă tentativă disperată de a-i face pe cei de la Moscova să-i creadă avertismentele, Sorge a recurs la extraordinara tactică de a divulga informaţii presei occidentale. L-a convocat pe Vukelić şi i-a dat ordin să abordeze patru ziare americane în legătură cu informaţiile lui Scholl şi ale celorlalţi curieri despre Barbarossa – deşi a înlăturat numele surselor. Vukelić nu putea transmite articolul prin telegraful agenţiei sale de presă, Havas,

întrucât aceasta era controlată acum de guvernul-marionetă al Franţei de la Vichy. Dar el a avut cât de cât noroc cu Newman, de la New York Herald Tribune. Pe 31 mai 1941, în Tribune a apărut un articol intitulat „Tokyo se aşteaptă ca Hitler să acţioneze împotriva Rusiei”. Ştirea era îngropată adânc printre alte articole din ziar. Un birou de ştiri din Manhattan îi acordase mai multă crezare omului lui Stalin de la Tokyo decât Stalin însuşi. Dar nu foarte multă.

Pe măsură ce dezamăgirile se acumulau, calmul senin al lui Sorge începea să arate tot mai multe fisuri. Se întorcea acasă pe patru cărări mult mai des decât înainte. Într-o seară de la începutul verii, a intrat clătinându-se în birou, unde a găsit-o pe Hanako citind. A prins-o şi a făcut dragoste cu ea atât de brutal, încât ea şi-a acoperit, de ruşine, faţa cu mâinile. Trecerea bruscă de la delicateţea şi respectul pe care i-l arăta în mod obişnuit Sorge a alarmat-o profund.******** Câteva zile mai târziu, Hanako l-a găsit pe Sorge pe canapea, plângând cu mâna la frunte. Era prima oară când îşi vedea iubitul plângând, după cum relata în memoriile ei din 1949:

— De ce plângi? l-a întrebat ea.

— Sunt singur, a răspuns Sorge.

— Cum se poate aşa ceva, când ai atâţia prieteni germani aici, la Tokyo?

— Nu sunt prietenii mei adevăraţi, a răspuns Sorge cu amar.********

*

Notificările zilnice ale lui Sorge despre situaţia tratativelor secrete americano-japoneze îl alarmau pe Ott, care se baza pe prietenul său misterios de bine informat pentru noutăţi din interior privitoare la negocierile diplomatice secrete ale guvernului Konoe cu Washingtonul. „Am aflat puţin despre asta din presa americană, câte ceva de la ambasadorul nostru la Washington şi foarte multe de la Richard Sorge”, îşi amintea secretarul trei Meissner.******** Sorge îi împărtăşea informaţiile şi lui Schellenberg, la Berlin, estompând şi mai mult graniţele dintre cariera lui ca spion sovietic şi valorosul său rol de sursă germană de informaţii secrete.

„Materialele secrete ale lui Sorge deveneau din ce în ce mai importante pentru noi, întrucât, în 1941, eram foarte dornici să aflăm mai multe despre planurile Japoniei legate de Statele Unite”, scria Schellenberg.******** O îngrijorare deosebită producea oferta americanilor de a media între Japonia şi guvernul naţionalist chinez de la Chungking********. Sfârşitul luptelor în China urma să aibă consecinţe imprevizibile pentru Uniunea Sovietică şi pentru Germania. Moscova era îngrijorată că acest fapt ar fi sporit şansele unui atac asupra URSS. Berlinul se temea exact de contrariul – că un acord de pace cu China avea să încurajeze Japonia să-şi trimită trupele spre sud, în imperiul asiatic pe care visa să şi-l constituie, în loc să se alăture atacului împotriva lui Stalin.

Ott a decis să-l trimită pe Sorge la Shanghai pentru a afla mai multe. La fel ca înainte, i s-a acordat protecţie diplomatică, fiind desemnat curier oficial al Ambasadei Germaniei. Călătoria la Shanghai i-a oferit lui Sorge ocazia perfectă de a fugi. Îşi îndeplinise datoria de a-şi avertiza

şefii de la Moscova de iminenta catastrofă numită Barbarossa, iar ei nu îl luaseră în seamă. Nu mai avea rost să-şi continue lunga şi singuratica misiune – deşi nu avea să le pomenească nimic anchetatorilor japonezi despre această criză de încredere.

De ce nu a profitat Sorge de această ocazie de a dispărea în haosul Chinei sfâşiate de război? Cu siguranţă, a luat în calcul această posibilitate, sugerându-i lui Hanako clar că probabil nu avea să se mai întoarcă. Dar îl preocupa, de asemenea, în felul lui neaşteptat, ceea ce avea să se întâmple cu Hanako dacă o părăsea. A încercat să-i facă un viitor, folosind logica sinistru de practică a omului obişnuit să le aranjeze viaţa şi iubirile subordonaţilor săi. I-a sugerat lui Hanako să se mărite.

— De ce să mă mărit? a întrebat ea surprinsă, conform unui interviu pe care l-a dat în 1965.

— Nu ai un prieten?

— Nu am prieten, a răspuns ea jignită. Întotdeauna tu şi numai tu.

— S-ar putea să nu mai rămân mult în Japonia. O să ţi se frângă inima dacă o să te gândeşti mereu la mine. Dacă te măriţi cu un japonez destoinic, o să fii o soţie bună. O soţie n-are nici o grijă. Da, cred c-ar trebui să te măriţi.

— Dacă trebuie, fă să fie unul dintre prietenii tăi, a răspuns ea.

— Nu cunosc mulţi bărbaţi japonezi. Să văd.

Sorge a reflectat un moment, plimbându-se prin birou.

— Am un prieten care este consilier la Căile Ferate Manciuriene.

Sorge a asigurat-o că Hotsumi Ozaki era un bărbat bun şi inteligent şi ar fi putut s-o facă fericită.

La următoarea întâlnire cu Ozaki – acasă la Sorge, de teama maniei spionajului, care era în toi – l-a informat nonşalant pe agentul său cel mai bun că avea o soţie splendidă pentru el. Este o dovadă a obsesiei lui Sorge faţă de muncă şi a indiferenţei sale faţă de colegi ca oameni faptul că, deşi lucraseră împreună 12 ani, Sorge nu se sinchisise niciodată să-l întrebe pe Ozaki dacă avea deja o soţie. Ozaki, la rândul său, evident nu îl considerase niciodată pe Sorge un prieten atât de apropiat încât să-i vorbească despre chestiuni familiale. Este foarte grăitor şi faptul că se pare că lui Sorge nu îi trecuse niciodată prin cap că Ozaki şi Hanako ar fi putut avea obiecţii faţă de planul său genial.

— Am aflat că Ozaki-san este deja căsătorit, a informat-o Sorge pe Hanako. Păcat! Nu cunosc pe nimeni altcineva.

Şi-a plecat privirea spre birou, s-a scărpinat în cap şi s-a întors la munca lui.********

Prinţul Urach, fostul corespondent al publicaţiei Völkischer Beobachter care se întorsese pentru scurtă vreme la Tokyo cu o nouă însărcinare, avea să povestească ceva şi mai neplăcut. Vorbind pentru Der Spiegel, în 1951, Urach a susţinut că Sorge a încercat să „i-o vândă” pe Hanako, spunându-i că aventura lor se terminase.******** Versiunea lui Hanako legată de aceste evenimente este foarte diferită. Ea susţinea că Urach îi spusese lui Sorge că voia să o ia cu el în Germania, dar Sorge refuzase, zicând

că „mi-ar fi greu să trăiesc” fără ea.******** Dat fiind că, în prima parte a carierei sale la Tokyo, Urach îl enervase pe Sorge pentru că o „pipăise” pe Hanako, este mult mai probabil că aristocratului german au continuat să-i sfârâie călcâiele după frumoasa amantă a prietenului său. În orice caz, bizarele încercări ale lui Sorge de a o pasa pe Hanako principalului său agent, apoi prietenului său corespondent la ziarul nazist, eşuaseră. Dacă Sorge ar fi fugit cu ocazia călătoriei sale în China, Hanako ar fi avut să rămână singură, cu stigmatul de a fi fost amanta unui străin şi a unui spion.

Degradarea stării mentale a lui Sorge nu a trecut neobservată la ambasadă. Ott începuse să se îngrijoreze serios de excesele de băutură ale lui Sorge şi – pe cât de conştient de poziţia sa, pe atât de îngrijorat de sănătatea prietenului său – i-a mărturisit lui Urach că se temea de un scandal. La ambasador ajunseseră zvonuri despre cel puţin două incidente în care Sorge, beat, intrase cu Datsunul lui într-un stâlp de telegraf şi se certase şi chiar se luase la pumni cu naziştii de la ambasadă.

„Trebuie făcut ceva în privinţa lui Sorge”, i-a zis Ott lui Urach, conform spuselor celui din urmă. „Bea mai mult ca niciodată şi pare epuizat nervos. [...] Este de la sine înţeles că prima noastră grijă este pentru bunul nume al ambasadei.” Ott „avea o presimţire rea că avea să se întâmple ceva neplăcut” şi l-a rugat pe Urach să încerce să-l convingă pe prietenul lor comun să se întoarcă în Germania la începutul lui iunie, întrucât ambasadorul îl avertizase pe Urach între patru ochi că atunci avea să fie ultima ocazie în care urma să mai fie posibilă traversarea URSS-ului, înainte de izbucnirea ostilităţilor. Ott i-a sugerat să-şi folosească influenţa pentru a-i consolida lui Sorge „o poziţie bună în presa de la Berlin”. Cunoscând cu cine are

de-a face, Ott a donat chiar o cantitate de whisky pentru a impulsiona campania de persuasiune a lui Urach.********

Urach, fiind la curent cu atitudinile antinaziste exprimate în gura mare de Sorge, nu îşi făcea prea multe speranţe că avea să reuşească să-şi ispitească prietenul să plece acasă, în Reich. „Acasă ar fi fost doar un simplu jurnalist printre atâţia alţii, în timp ce aici era Sorge, care ştia tot ce se întâmpla”, îşi amintea Urach. „De ce şi-ar fi dorit să plece în «Germania, marele lagăr de concentrare»?” Ott a fost profund dezamăgit când Urach i-a relatat eşecul său. Dar când Urach i-a sugerat lui Ott să încerce şi el să-l convingă, în calitatea sa de „prieten cu care stătea de dimineaţa până seara”, Ott a refuzat. Şi nici nu a fost de acord să îi ordone, pur şi simplu, lui Sorge să se întoarcă la Berlin.

— Nu va fi de ajuns, a spus Ott. Sunt prietenul lui!********

Dacă Ott ar fi avut mai mult curaj să se implice în vertiginoasa criză de personalitate a lui Sorge şi ar fi insistat, de fapt, ca acesta să se întoarcă în Germania – un ordin pe care nu l-ar fi putut contesta nici măcar Centrul de la Moscova –, i-ar fi putut salva viaţa prietenului său.

Joi, 15 mai, Sorge a vizitat-o pe Helma Ott la reşedinţa ambasadorului, după întâlnirea obişnuită de la micul dejun cu soţul acesteia. În timp ce trecea prin hol, o tânără nemţoaică înaltă, blondă, a ieşit din salon. Evident, era o musafiră a cuplului Ott. A fost un moment de tăcere stânjenitoare, înainte să apară Helma ca să-i prezinte.

— Ah, nu vă cunoaşteţi. Sorge – doamna Harich-Schneider.

Margareta – sau Eta, aşa cum prefera să i se spună – Harich-Schneider tocmai sosise la Tokyo, lăsându-şi cele două fiice în Germania, în grija unor rude. Era o îndrăgită interpretă la clavecin, ale cărei concerte se bucurau uneori de recenzii în paginile de cultură ale publicaţiei Frankfurter Zeitung.

— Nu ne este un nume complet necunoscut, a spus Sorge, înclinându-se cu o politeţe exagerată, înainte de a schimba câteva cuvinte şi de a pleca în grabă.

Într-un interviu din 1982, Eta îşi amintea că fusese imediat intrigată de chipul aspru, frapant al lui Sorge şi de privirea lui vigilentă, de un albastru adânc. Sorge avea ceva demonic în el, s-a gândit ea.

— Cine este acest bărbat interesant? a întrebat-o pe gazda ei.

— Un jurnalist – Frankfurter Zeitung, a răspuns Helma.

Evident, remarcase scânteia care se produsese între Eta şi Sorge, fiindcă a adăugat brusc:

— Nu este interesat deloc de femei.********

Aşa a început ultima şi cea mai dramatică poveste de dragoste din cariera lui Sorge de la Tokyo.

Cu puţină vreme înainte de 20 mai 1941,******** Sorge s-a îmbarcat în cursa zilnică de la ora 6.30 a companiei japoneze de transport aerian, de la aeroportul Haneda din Tokyo, cu destinaţia Shanghai, cu escală la Osaka şi Fukuoka. Shanghai era un loc cu amintiri fericite pentru Sorge. Era locul unde se îndrăgostise de Asia şi unde îşi

clădise prima reţea de spionaj. Comunitatea germană locală din Shanghai l-a sărbătorit pe Sorge, celebrul corespondent de presă. Şeful biroului local al agenţiei oficiale de presă a Reichului a organizat un dineu în cinstea lui. Un tânăr diplomat pe nume Erwin Wickert l-a invitat la ceai la el acasă şi îşi amintea cum musafirul flirtase scandalos cu tânăra sa soţie.******** Înarmat cu scrisori de recomandare de la Ott, Sorge a făcut turul oficialilor japonezi de prim rang din Shanghai, printre care consulul general japonez şi ataşaţii militari şi navali, şi s-a întâlnit cu diverse contacte chineze de odinioară.

„Aproximativ 90 la sută din [japonezi] erau categoric împotriva negocierilor de pace şi spuneau că, în cazul în care Konoe şi Matsuoka ar fi continuat pe linia aceasta, ar fi întâmpinat o rezistenţă cumplită”, le spunea ulterior Sorge celor ce l-au prins. „Aveam impresia că negocierile americano-japoneze [pentru un tratat de pace în China] erau sortite eşecului.”******** Sorge i-a transmis lui Ott tot ce aflase, folosind un manual de coduri militare ultrasecrete pe care i-l dăduse ambasadorul – un semn clar că Ott însuşi nu era la curent cu suspiciunile lui Schellenberg şi cu misiunea lui Meisinger, care viza investigarea seriozităţii lui Sorge.

S-a întâmplat ca şi Meisinger să se afle tot atunci la Shanghai, deşi nu există nici o dovadă că vânătorul şi vânatul s-ar fi intersectat acolo. Misiunea oficială a lui Meisinger era de a întâlni oficialii Gestapoului din China, care erau subordonaţi biroului său de la Tokyo. Dar colonelul avea şi un alt inters, unul ezoteric.

Ignatius Timotheus Trebitsch-Lincoln, născut Abraham Schwarz, era un evreu maghiar, hoţ de duzină, actor şi uneori misionar anglican, care lucrase pentru scurt timp ca

vicar în Kent, înainte de a fi ales ca membru în Parlamentul britanic din partea circumscripţiei Darlington, din comitatul Durham, în 1910. După izbucnirea Primului Război Mondial, îşi oferise serviciile ataşatului militar german de la Londra – şi după ce fusese respins categoric, fugise la New York, unde publicase o carte senzaţională, intitulată Dezvăluirile unui spion internaţional. Extrădat în Marea Britanie şi condangat pentru spionaj (sau, mai degrabă, pentru tentativă de spionaj), stătuse în închisoarea Parkhurst. După o scurtă perioadă în Germania, după război – unde fusese cenzor-şef de presă pentru efemerul regim Kapp de la Berlin şi îl întâlnise pe Adolf Hitler –, Lincoln se mutase în China şi se convertise la budism.

În 1941, îşi înfiinţase propria mănăstire în Shanghai, unde iniţiaţilor li se cerea să-şi predea posesiunile „preotului Chao Kung” – aşa cum se autointitulase Lincoln. Câştiga bani şi scriind articole de propagandă antibritanică pentru autorităţile japoneze de ocupaţie din Shanghai. Lincoln atrăsese atenţia Gestapoului datorită unui plan excentric, pe care dorea să-l prezinte Reichului. A propus să călătorească în Tibet (pe atunci încă un stat independent), pentru a convinge guvernul de la Lhasa să se alieze cu Berlinul, transformând astfel regatul muntos într-o bază pentru operaţiunile împotriva Indiei Britanice.

Meisinger evident că nu făcuse cercetări prea amănunţite despre modul în care un aventurier maghiar şi un escroc cu multiple condangări plănuia să convingă o teocraţie budistă să intre în războiul aflat în plină desfăşurare de partea naziştilor. Telegrafiase triumfător la Berlin, la RHSA, ca să anunţe că-l recrutase pe Lincoln. Din nefericire pentru aranjamentul lui Meisinger, consulul general german la Shanghai aflase de acest plan nebunesc şi

transmisese în capitala germană avertismentul că „preotul” Lincoln era un escroc notoriu, fără legături importante în comunitatea budistă din China, având chiar şi mai puţine în Tibet. Ribbentrop i-a trimis o mustrare usturătoare lui Meisinger, amintindu-i că „premisa evidentă a detaşării sale la ambasada din Tokyo era aceea că se va ocupa exclusiv de chestiuni poliţieneşti”.********

În timp ce Meisinger îşi făcea de lucru cu falsul călugăr, Sorge s-a întors la Tokyo. Nu este clar de ce a decis până la urmă să nu rămână în China, întrucât nu le-a menţionat nimic despre planurile sale anchetatorilor japonezi şi avem doar relatarea lui Hanako despre profunda lui criză personală şi visurile de a fugi. Motivul ar putea fi unul foarte practic. Poliţia japoneză din Shanghaiul ocupat le solicita tuturor străinilor documente de călătorie emise de autorităţile locale, ceea ce Sorge ar fi putut obţine doar prin intermediul Consulatului General al Germaniei. Pentru a ajunge în zonele stăpânite de comunişti, ar fi trebuit să traverseze cel puţin două linii ale frontului. Ambasada Sovietică l-ar fi putut ajuta – dar pentru asta aveau nevoie de autorizaţie de la Centrul de la Moscova, care nu ar fi trecut cu vederea fuga unui agent atât de important în această conjunctură. Şi apoi, bineînţeles, mai era chestiunea nerezolvată a lui Hanako. Pe scurt, Sorge era, încă o dată, prins în cursă.

Mai era un motiv pentru care se întorcea, legat de marea problemă Barbarossa. Vechiul prieten şi tovarăş de pahar Erwin Scholl era în drum de la Berlin la Tokyo, cu siguranţă aducând veşti importante despre planurile Germaniei. Scholl, avansat recent la gradul de locotenent-colonel, era în drum spre Bangkok, pentru a-şi prelua noua însărcinare de ataşat militar, după ce stătuse doi ani la Departamentul de Externe al Statului Major din Berlin. Dacă Sorge l-ar fi

putut prinde pe Scholl în timpul opririi sale din Japonia, poate că vechiul său prieten i-ar fi putut furniza informaţii operaţionale, ceea ce ar fi determinat, în sfârşit, Centrul de la Moscova să se răzgândească.

Avionul lui Sorge a aterizat la Tokyo, conform orarului din anul 1941 al companiei japoneze de transport aerian, la ora 4.30 după-amiaza. Era probabil 27 mai. Cu siguranţă, Sorge a luat cina cu familia Ott în acea seară, la reşedinţa ambasadorului. Atmosfera era sumbră. În timp ce s-au aşezat la masă în jurul orei 8 seara, a sosit Wenneker cu vestea că vasul de război Bismarck********, cel mai mare din flota germană, tocmai fusese scufundat de torpilele lansate de avioanele Marinei Regale şi de artileria navală din Atlanticul de Nord. Scufundarea lui Bismarck avea semnificaţie nu doar pentru planurile Germaniei de a învinge Marea Britanie, dar şi pentru japonezi, care nu au fost deloc încurajaţi să atace Singapore după această dovadă răsunătoare a destoiniciei navale a britanicilor.

Eta Harich-Schneider era şi ea la cină. În maniera sa obişnuită, Sorge a ţinut discursuri şi a flirtat în egală măsură. A aflat că, de la sosirea sa, Eta nu văzuse aproape nimic din Tokyo, cu excepţia incintei ambasadei. Sorge i-a propus să o ducă într-o excursie a doua zi, iar ea a acceptat imediat. Helma Ott şi prietena sa Anita Mohr – ambele foste amante ale lui Sorge – erau mai puţin entuziaste.

— Eşti sigură că vrei să te laşi pe mâna lui Sorge? a întrebat-o Mohr la un dejun al doamnelor, organizat a doua zi la ambasadă.

Curenţii sexuali ai micii comunităţi se încâlciseră profund. Eugen Ott era îndrăgostit nebuneşte de Mohr, Helma se

destăinuise Etei, care devenise, fără să vrea, confidenta gazdei ei frustrate şi mai vârstnice. Faptul că Sorge se culcase cu imparţialitate atât cu soţia lui Ott, cât şi cu „obiectul dorinţelor” acestuia era destul de scandalos. Dar pentru Helma, încă posesivă în ceea ce îl privea pe fostul ei amant, planul evident al lui Sorge de a o seduce şi pe noua şi frumoasa lor musafiră era prea de tot.

Excesul de viteză pe străzile aglomerate din Tokyo, chiar şi în micuţul Datsun al lui Sorge, a fost resimţit ca o mare eliberare.

— E dumnezeiesc să ieşi din incinta ambasadei şi să te apropii efectiv de oameni, i-a spus Eta noului şi galantului ei prieten. Te simţi foarte departe de lumea reală când umbli peste tot cu maşina ambasadorului.********

Sorge era foarte dornic să aducă şi el în discuţie propriile plângeri la adresa cuplului Ott, cu care fusese nevoit să se împrietenească din motivele personale, secrete, şi pe care ajunsese să-i deteste din toată inimia. Familia Ott nu-i arătase Etei nimic din Tokyo „fiindcă nici ei nu cunosc locul. Ce oameni lipsiţi de imaginaţie!” Eta a ripostat că soţii Ott fuseseră întotdeauna încântători cu ea.

— Încântători? a ripostat Sorge. Încântători, lipsiţi de imaginaţie şi de principii.********

În ciuda iritării lui faţă de cuplul Ott – agravată fără îndoială de încercarea stângace a ambasadorului de a-l trimite la Berlin –, Sorge era totuşi într-o dispoziţie bună. Faptul că plimba o blondă frumoasă pe străzile oraşului său adoptiv îl făcuse să devină jovial. În timp ce urcau treptele abrupte ale parcului Agato, a cuprins-o pe Eta cu

braţul său puternic pe după umeri şi a început să râdă de propriul şchiopătat.

— Kaiserul mi-a luat doi centimetri din picior şi mi-a dat în schimb Crucea de Fier,******** a glumit el.

Au numărat treptele cu voce tare, în timp ce au urcat până în vârf, de unde au admirat larga panoramă a unui oraş învăluit în fum şi cu clădiri joase, care aveau să fie curând distruse de bombardamentele Aliaţilor. Eta l-a considerat „urât, [...] o harababură. Mai urât chiar şi decât Napoli.”******** Au băut ceai la ceainărie şi şi-au continuat plimbarea cu maşina prin oraş, până la cimitirul Aoyama, din districtul portuar Minato. La sfârşitul lui mai, cireşii care străjuiesc şi acum principalul bulevard îşi vor fi pierdut florile, dar cimitirul, cu monumentele funerare de tip european, ridicate în greoiul stil victorian, rămăsese o oază de linişte în oraşul agitat. Sorge s-a plimbat cu Eta până la secţiunea cimitirului unde erau îngropaţi europenii, separaţi de japonezi în moarte, aşa cum fuseseră şi în viaţă. Pentru Sorge, nu era un loc romantic.

— Primii europeni pe care i-au măcelărit japonezii sunt îngropaţi aici, i-a explicat Sorge, cu o hiperbolă tipică.

Primii europeni ucişi de japonezi erau, de fapt, preoţii iezuiţi îngropaţi în morminte anonime la Nagasaki, în secolul al XVII-lea.

— Acum nu ne mai ucid cu săbiile – dar în inimile lor ne urăsc tot atât de mult. Zâmbesc şi se poartă politicos, dar nu te lăsa păcălită... Poartă masca amabilităţii, dar chiar şi aceea este tot mai puţin convingătoare. Când am ajuns prima oară în Japonia, acum opt ani, erau mult mai toleranţi faţă de străini. Dar acum – câtă rea voinţă au faţă

de albi! Noi, germanii, suntem meniţi să fim în aceeaşi tabără cu ei, dar adevărul este că japonezii nu fac nici o diferenţă.

Sorge, fără a fi conştient de tabloul oribil pe care i-l înfăţişa nou-venitei, i-a spus Etei că o nemţoaică fusese recent pălmuită de un necunoscut în tren, „nu fiindcă era nemţoiacă, ci fiindcă era albă”.********

Sorge îi plăcuse şi îi respectase pe chinezi. Dar japonezii, ajunsese el să creadă, erau mai răi decât naziştii.

— Au supt la sân şovinismul şi sunt făcuţi să se creadă o rasă divină, i-a spus Etei. De unde reiese că Japonia are datoria sfântă de a conduce Asia – şi restul lumii, cu condiţia să-i lăsăm să pună mâna pe ea. În locul ideologiei naziste, conducătorii japonezi au „calea zeilor” pentru a-şi susţine inefabila lor superioritate... Nici măcar naziştii nu reclamă acest tip de autoritate sfântă pentru superstatul rasei lor superioare.********

Eta i-a făcut câteva confidenţe în schimb – despre cariera de succes pe care o avusese la Berlin şi despre căsnicia ei nefericită. A susţinut că recentul ei divorţ era motivul exilului ei autoimpus la Tokyo. Nu avea suficientă încredere în Sorge ca să-i dezvăluie adevăratul motiv pentru care părăsise Germania – faptul că fusese trecută pe lista neagră de partidul nazist pentru că încercase să împiedice în urmă cu doi ani exmatricularea din conservator a unui student evreu. Dar Eta i-a împărtăşit interesantului său însoţitor frustrarea şi teama ei faţă de atmosfera de neîncredere, intrigă şi certuri de familie de la ambasada germană.

Se lăsa întunericul. Sorge a sugerat să meargă la cină. Era indecent de târziu când Eta s-a întors, în cele din urmă, la reşedinţă, unde a fost salutată cu răceală de gazdele ei. Era clar că atât Helma Ott, cât şi soţul ei erau geloşi – din motive diferite – pentru prietenia ei cu irezistibilul dr. Sorge.

*

Sorge s-a întâlnit, în sfârşit, cu vechiul său prieten, Scholl, la hotelul Imperial, cel mai probabil sâmbătă, pe 31 mai. Cu o zi înainte, Ott comunicase deja esenţa mesajului lui Scholl de la Berlin, pe care Sorge rezumat-o pentru Centru într-o telegramă concisă, urgentă.

„Berlinul l-a informat pe Ott că atacul german va începe în cea de-a doua parte a lunii iunie”, scria Sorge într-un mesaj datat 30 mai şi transmis rapid – de data aceasta – de Clausen. „Ott 95% sigur că va începe războiul. [...] Din cauza existenţei puternicei Armate Roşii, Germania nu are posibilitatea de a-şi extinde sfera de război în Africa şi este nevoită să susţină o armată nemeroasă în estul Europei. Pentru a elimina toate pericolele din partea URSS-ului, Germania trebuie să înlăture Armata Roşie cât mai repede posibil. Aşa a spus Ott.”********

Scholl şi Sorge s-au întâlnit în holul greoiului zigurat neoaztec al hotelului Imperial. După spusele lui Sorge, au vorbit „într-un colţ al holului”. În fotografiile din acea perioadă, se poate vedea vastul hol al hotelului care dă spre o terasă generoasă, decorată cu palmieri plantaţi în ghivece şi cu vedere la o grădină japoneză cu iazuri, bambus şi felinare din piatră. Probabil că aici i-a relatat, în

detaliu, ceea ce era la acel moment cel mai mare secret din lume. Scholl a mărturisit că „îi transmisese pe cale orală ambasadorului Ott instrucţiuni speciale, ultrasecrete, privitoare la iminentul război germano-rus”. Mesajul era atât de secret, încât Ott îi spusese lui Sorge doar esenţialul în timpul conversaţiei lor cu o zi înainte. „Ott a ascuns cât a putut de mult instrucţiunile secrete pe care le primise de la Scholl”, le mărturisea Sorge ulterior japonezilor. „Şi nici măcar nu i-a avertizat pe germanii care se întorceau acasă pe calea ferată siberiană.”********

Scholl nu avea astfel de inhibiţii. L-a informat direct pe Sorge că Operaţiunea Barbarossa urma să debuteze la mijlocul lunii iunie; şi, deşi data putea fi amânată cu câteva zile, se încheiaseră deja toate pregătirile. Wehrmachtul concentrase aproximativ 170–180 divizii de-a lungul frontierei sovietice, toate fiind mecanizate sau echipate cu tancuri. Atacul german urma să înceapă simultan de-a lungul întregului front, principalele forţe de atac îndreptându-se spre Moscova, Leningrad şi Kiev. Statul major german era încrezător că Armata Roşie avea să se prăbuşească rapid sub copleşitoarele lovituri ale Blitzkriegului şi anticipa că războiul avea să se termine în două luni. Până în iarnă, Hitler avea în plan cucerirea căii ferate transsiberiene şi stabilirea unui contact cu forţele japoneze din Manciuria.********

În ciuda urgenţei informaţiei, Sorge trebuia să-şi ducă la bun sfârşit promisiunea de a-l scoate pe Scholl noaptea în oraş, ca pe vremuri. Au luat cina la Imperial, probabil la New Grill, care era atunci la modă. Lui Sorge îi plăcea foarte mult friptura de vită à la Chaliapine, un fel de mâncare creat la hotel şi denumit astfel, din motive necunoscute, în onoarea marelui cântăreţ rus de operă din

prima parte a secolului XX.******** Apoi s-au îndreptat spre bordelurile din Ginza.

Spre sfârşitul serii, Sorge se clătina nu doar din cauza băuturii, ci şi a detaliilor şi a importanţei ştirii pe care trebuia s-o transmită. Dimineaţa, a redactat un lung mesaj pentru Moscova, cea mai importantă telegramă din toată cariera lui de spion. L-a convocat pe Clausen şi i-a înmânat-o operatorului său radio ca s-o transmită urgent, un ordin pentru care Clausen nu a mai putut găsi nici o scuză ca să-l refuze.

De data aceasta, Sorge s-a asigurat că a comunicat foarte clar că sursa era Scholl – „care a părăsit Berlinul pe 3 mai” – şi nu curieri anonimi din momente nespecificate, ca în cazul telegramei sale precedente. „Declanşarea războiului germano-rus este preconizată în jurul datei de 15 iunie”, scria Sorge în telegrama sa din 1 iunie 1941. „În conversaţia mea cu Scholl, am stabilit că înaintarea germanilor împotriva Armatei Roşii se bazează pe o greşeală tactică majoră a URSS-ului. Din punctul de vedere al germanilor, dispunerea forţelor sovietice faţă de poziţiile germane nu are o adâncime semnificativă, ceea ce este o gravă eroare. Acest lucru îi va ajuta să zdrobească Armata Roşie în prima bătălie majoră. Scholl m-a informat că lovitura cea mai puternică va fi aplicată de flancul stâng al armatei germane.”******** Sorge a continuat să redea în detaliu descrierile planului de atac făcute de Scholl. Cu siguranţă acum, pus în faţa unor informaţii atât de concrete şi de bine documentate, Golikov avea să îi acorde în sfârşit atenţie şi avea să dea semnalul de alarmă care ar fi permis Uniunii Sovietice să se pregătească pentru iminenta furtună.

Harich-Schneider, Charaktere und Katastrophen, p. 245.

Toshito (ed.), Gendai-shi Shiryo, vol. 3, pp. 109, 164.

Toshito (ed.), Gendai-shi Shiryo, vol. 3, p. 190.

Fesiun, Documente, nr. 148, telegrama decodată nr. 8298, adresată şefului Direcţiei Serviciilor Secrete din statul major General al Armatei Roşii, Tokyo, 19 mai 1941.

Ovidi Gorceakov, „Nakanune ili traggedia Kassandrî”, Gorizont, nr. 6, 1988, pp. 31, 43.

Toshito (ed.), Gendai-shi Shiryo, vol. 3, pp. 164, 197.

Toshito (ed.), Gendai-shi Shiryo, vol. 3, pp. 164, 197, 109, 164, 178.

Erich Kordt, Nicht aus den Akten, Stuttgart, 1950, p. 426.

Săptămâna spionajului s-a desfăşurat în perioada 11–17 mai, plasând conversaţia lui Sorge cu Kordt exact după întâlnirea sa cu Scholl.

Kordt, Nicht aus den Akten, p. 427.

Guerin, Chatel, Camarade Sorge, pp. 87–88.

Whymant, Stalin’s Spy, p. 184.

Hanako Ishii, Ningen Zoruge, p. 109.

Hanako Ishii, Ningen Zoruge, p. 109; interviul lui Prange cu Hanako, 7 ianuarie 1965, Target Tokyo.

Whymant, Stalin’s Spy, p. 153.

Schellenberg, Memoirs, p. 177.

*Capitala provizorie a Chinei naţionaliste în perioada 1937–1946. Chongqin, în transliteraţia oficială actuală (n.red.)

Hanako Ishii, Ningen Zoruge, p. 112.

Der Spiegel, 5 septembrie 1951.

Hanako Ishii, Ningen Zoruge, p. 125.

Der Spiegel, 5 septembrie 1951.

Der Spiegel, 5 septembrie 1951.

Interviul lui Robert Whymant cu Harich-Schneider, în Stalin’s Spy, p. 158; de asemenea, Harich-Schneider, Charaktere und Katastrophen, p. 228.

Sorge nu a fost prezent la cina de bun venit organizată la ambasadă în onoarea lt.-col. Erwin Scholl pe 20 mai, la care sigur ar fi participat dacă s-ar mai fi aflat la Tokyo. Absenţa lui Sorge sugerează faptul că cei doi vechi prieteni, pur şi simplu, au ratat momentul întâlnirii şi că revederea lor a avut loc după întoarcerea lui Sorge de la Shanghai. A se vedea Whymant, Stalin’s Spy, p. 164.

Erwin Wickert, Mut und Übermut: Geschichten aus meinem Leben Gebundene Ausgabe, Stuttgart, 1992, pp. 177–178.

Toshito (ed.), Gendai-shi Shiryo, vol. 1, p. 278.

Whymant, Stalin’s Spy, p. 337 n. 27; de asemenea, Wickert, Mut und Übermut, p. 178.

*Vasul era cât pe ce să fie numit Adolf Hitler, dar i se schimbase numele în Bismarck atunci când Führerul

începuse să se îngrijoreze în privinţa consecinţelor de ordin simbolic în cazul în care vasul ar fi fost scufundat. (n.a.)

Harich-Schneider, Charaktere und Katastrophen, p. 243.

Harich-Schneider, Charaktere und Katastrophen, p. 245.

Harich-Schneider, Charaktere und Katastrophen, p. 246.

Harich-Schneider, Charaktere und Katastrophen, p. 247.

Harich-Schneider, Charaktere und Katastrophen, p. 248.

Whymant, Stalin's Spy, p. 163.

Fesiun, Documente, nr. 151, telegramele decodate nr. 8914, 8915.

Toshito (ed.), Gendai-shi Shiryo, vol. 1, pp. 249, 274.

Toshito (ed.), Gendai-shi Shiryo, vol. 3, pp. 164, 197.

Acest fel de mâncare constă din antricot bătut şi marinat în ceapă rasă. Whymant, Stalin's Spy, p. 166.

Fesiun, Documente, nr. 151, telegramele decodate nr. 8914, 8915.

Capitolul 18. „Nu ne-au crezut”

Poţi să-ţi trimiţi „sursa”... în mă-sa.

Stalin, când a fost avertizat despre Operaţiunea Barbarossa

După ce şi-a trimis cea mai importantă depeşă, Sorge, epuizat, a telefonat la familia Ott să se scuze că nu putea fi prezent la petrecerea de Rusalii organizată în weekendul respectiv în casa lor de vacanţă din Akiya. Nici Eta nu avea dispoziţie pentru plăcerile nevinovate din cadrul întrunirii de familie, dar s-a simţit obligată să meargă. Şi-a petrecut majoritatea weekendului plimbându-se singură pe plajele late de nisip şi prin pădurea de pini care străjuia deasupra casei. De asemenea, s-a gândit la Sorge. Prima impresie pe care acesta i-o făcuse, declara într-un interviu din 1982, fusese aceea a unui bărbat arogant şi cam necioplit, cu gusturi culturale fără pretenţii. Era un ateu beţiv şi mâncăcios şi un nihilist pentru care nimic nu era sfânt. Convingerile catolice ale Etei şi prejudecăţiile clasei de mijloc o transformaseră într-o „burgheză bigotă îngustă", aşa cum îi spusese Sorge fără menajamente. I se păruseră enervante tonul lui veşnic batjocoritor şi sarcasmul lui permanent.

Dar, după ziua pe care o petrecuseră împreună în Tokyo, Eta începuse să creadă că, dincolo de aparenţe, Sorge era esenţialmente decent şi uman. Era impresionată în special de dispreţul lui cutezător faţă de compatrioţii săi germani din Tokyo – inclusiv soţii Ott –, pe care şi ea îi considera ipocriţi, încrezuţi şi preţioşi. În cadrul acestei comunităţi de oportunişti, carierişti şi Geldmenschen (oameni interesaţi doar de bani), Sorge ieşea în evidenţă ca „un adevărat aristocrat, pur şi nepervertit, natural şi spontan".********
Nu era prima femeie, dar avea să fie ultima care se

îndrăgostea de romantismul baronului-tâlhar, personajul pe care îl adoptase Sorge încă de pe băncile şcolii.

Helma Ott era nerăbdătoare să se laude cu Eta, musafira ei din rândul celebrităţilor. Prin urmare, a găzduit o recepţie somptuoasă şi un concert la ambasadă pe 10 iunie, la care întregul corp diplomatic din Tokyo şi multe personalităţi japoneze au fost invitate. Eta a interpretat Concertul pentru clavecin şi două flaute al lui Bach, dirijând de la clavecinul său, în timp ce o orchestră de amatori, formată din iubitori ai muzicii din comunitatea germană, se lupta să ducă partitura la bun sfârşit. După recital, oaspeţii au fost nevoiţi să facă faţă unui bufet exagerat de îmbelşugat, care era atât un miracol, cât şi un gest de aroganţă germană calculată într-un oraş care se lupta cu penuriile de tot felul, de la lipsa cărnii proaspete la cea a mătăsii pentru chimonouri. În timp ce ambasadorul sovietic Konstantin Smetanin, în uniformă de gală, o felicita pe Eta pentru prestaţia ei, Sorge a intervenit.

— Ai nevoie de un coniac, a spus el, întinzându-i un pahar.

Helma Ott era celebră în oraş ca fiind singura gazdă capabilă să îl convingă pe Sorge să poarte costum de seară. La concertul Etei, acesta îmbrăcase un smoching alb cu papion negru.********

— Să plecăm de aici, a şoptit Sorge, luând-o pe Eta de braţ.

Era seara în care avea loc festivalul anual al florilor de la Tokyo; i-a propus să evadeze acolo imediat.

— Trebuie să te relaxezi din când în când, să ştii.********

Eta ştia că familiei Ott nu avea să-i cadă bine ca vedeta galei să dispară de la recepţie, dar a acceptat oricum. S-a strecurat sus, ca să se schimbe de rochia de seară. În timp ce pleca, a surprins privirea glacială a Helmei. Eta a alergat pe aleea largă, cu pietriş, la maşina lui Sorge şi au demarat în trombă râzând. Mergeau cât de repede puteau prin mulţime, apoi au parcat Datsunul şi au mers umăr la umăr pe străzile înguste, străjuite de lampioane din hârtie. Intimitatea fizică a lui Sorge cu o tânără remarcabilă nu era ceva nou pentru el, dar, în mod evident, Eta îi declanşa sentimente profunde.

— Sunt un tip singuratic, a mărturisit Sorge – un subiect pe care până atunci îl împărtăşise doar cu Hanako şi cu Katia. Nu am nici un prieten, nici unul.

I-a spus că „situaţia politică” îl deprima.

— Dar muzica ta din seara asta m-a înviorat.********

S-au mişcat prin mulţime, îndreptându-se spre sunetul asurzitor al clopotului unui templu. Aici, au aruncat câteva monede într-un cufăr mare, ca să bată şi ei uriaşa limbă de lemn a clopotului. Eta a observat că Sorge îşi mişca buzele într-o rugăciune mută.

— Haide, i-a zis Sorge. Toţi vin aici să se roage să se îmbogăţească. Acum e rândul tău.

I-a făcut cunoştinţă cu câţiva călugări pe care îi ştia de la precedentele sale vizite, înclinându-se profund şi prezentându-şi însoţitoarea blondă ca „o faimoasă muziciană din Germania, care a venit să dea concerte în Japonia”.********

S-au plimbat pe străzile străjuite de tarabe la care se vindeau plante în ghiveci şi flori. Sorge era extrem de interesat de tarabele la care se vindeau bonsai.

— Mă fascinează copacii ăştia pitici. Sunt o metaforă a japonezilor înşişi, antrenaţi în mod rigid să-şi suprime natura şi să se transforme în creaturi artificiale, disciplinate. Uite, o să-ţi cumpăr pinul ăsta al naibii de mic.********

Au continuat drumul, ţinând copacul liliputan al Etei. Lăsând garda jos, ea i-a spus lui Sorge ce dor îi era de fiicele ei, că spera să călătorească în America de Sud şi cum o goniseră naziştii din Germania.

— Întregul volk german este bolnav, i-a spus ea lui Sorge, fericită că, în sfârşit, găsise un compatriot cu care putea să vorbească deschis. I-a mărturisit şi că gazdele ei, soţii Ott, habar nu aveau de adevăratul motiv pentru care fugise din Germania. Îi spusese ambasadorului că se afla la Tokyo la invitaţia Academiei de Muzică Musashino. Ott a invitat-o binevoitor să rămână, în baza presupunerii nerostite că-şi va plăti şederea prin faptul că-i va distra oaspeţii. Eta îi spusese lui Ott şi că urma să se întoarcă în Germania pe 11 iulie, ceea ce era o minciună.

— Sincer, sunt într-o mare încurcătură, a mărturisit ea.

Sorge a ascultat-o atent şi i-a zis – fără să dea detalii despre modul în care aflase – că întoarcerea în ţară cu trenul transsiberian avea să fie în curând imposibilă. Eta îşi amintea în memoriile sale:

— Nu ai cum să te întorci în Germania, chiar dacă ai vrea, i-a spus el. Va trebui să stai aici. Până în iulie, vom fi în plin război cu Rusia.

— Dar mă simt o mare impostoare.

— Există alte şi tipuri de impostori aici, crede-mă. Impostura poate fi uneori un merit.********

Sorge i-a cerut Etei pe un ton categoric să nu divulge familiei Ott nimic din adevărata ei poveste. A avertizat-o că Ott era un om fricos, care credea tot timpul că este urmărit.

— Va fi terminat ca ambasador dacă face un pas greşit. Nu te va ajuta.

Sorge a recunoscut că, pe vremuri, Ott fusese „în regulă. Era împotriva naziştilor. Când a auzit că era numit ambasador, m-a întrebat pe mine dacă ar trebui să accepte. L-am avertizat... îţi vei pierde integritatea... Şi exact asta s-a întâmplat. Toate principiile pe care le-a avut la început l-au părăsit de mult. Acum încearcă să târască Japonia în război, în războiul Germaniei, pentru a-i creşte şansele lui Hitler împotriva Marii Britanii. Nu că i-ar plăcea naziştii sau ar vrea să conducă lumea. Nu! O face doar pentru bani. Pentru nişte bani murdari, vrednici de dispreţ, şi pentru a avansa în carieră.”********

Sorge nu voia ca seara să se termine prea curând. A dus-o pe Eta la o petrecere acasă la Kurt Ludde-Neurath, secretar al Departamentului politic al ambasadei. Au băut vin roşu şi au mâncat sandvişuri, apoi s-au retras la locuinţa mai modestă a lui Sorge din strada Nagasaki. Era prima oară când Eta vizita căsuţa. S-a consumat şi mai

multă băutură – Sorge înghiţând lacom whisky-ul – înainte ca grupul să se despartă la orele mici ale dimineţii. Gălăgioşii petrecăreţi s-au înghesuit în maşina lui Neurath, ca s-o conducă pe Eta înapoi la reşedinţa familiei Ott. În timp ce treceau pe lângă ambasada sovietică, Ludde-Neurath s-a întors spre pasagerul său, care îşi proclamase zgomotos admiraţia faţă de Stalin, preamărind URSS-ul ca fiind cel mai bun partener pe care îl putea avea Germania.

— Deci, Sorge? a glumit usturător Ludde-Neurath. Să intru cu maşina în curtea lor ca să-ţi vizităm prietenii?

Când au oprit în faţa Ambasadei Germaniei, Sorge s-a dat jos din maşină împleticindu-se şi a început să strige la ferestrele întunecate ale dormitorului familiei Ott.

— Frau Ambassador! Frau Ambassador!

Un băiat în casă, adormit, a venit să le deschidă uşa şi Eta, ţeapănă, s-a grăbit să intre.

În dimineaţa următoare, Eta şi-a cerut scuze pentru grosolănia lui Sorge.

— Era beat turtă.

Helma i-a dat nişte sfaturi tăioase.

— Trebuie să ştii ceva despre Sorge. Nici o relaţie cu Sorge nu durează foarte mult. Întotdeauna se termină în lacrimi.******** Nu i-a dezvăluit că vorbea din experienţă personală.

*

Sorge a aşteptat un răspuns de la Centru la telegrama sa incendiară din 1 iunie. Nu avea cum să ştie că Stalin mâzgălise personal pe mesaj: „Suspicios. De încadrat alături de telegramele considerate a fi provocări.”******** Când Golikov a reacţionat, în cele din urmă, răspunsul lui a fost depăşit, irelevant şi, ca de obicei, arţăgos. Ramsay a vrut să spună corpuri sau armate în telegrama sa din 20 mai?, a întrebat Centrul. „Repet”, a replicat cu disperare Sorge pe 13 iunie, „nouă armate cu forţa a 150 divizii vor începe foarte probabil o ofensivă la sfârşitul lui iunie.”********

Ott şi colonelul Kretschmer erau, până în acel moment, singurii membri ai personalului ambasadei care fuseseră preveniţi oficial în privinţa datei invaziei. Dar de-acum, chestiunea devenise un secret cunoscut de toată lumea. Vizavi de ambasadă, statul major Imperial japonez studia rapoartele de la Berlin şi de la Moscova ale propriilor servicii de informaţii, referitoare la iminenţa războiului cu Rusia.

Duminică, 15 iunie, Sorge a dus-o pe Eta la o altă petrecere. Atmosfera sufocantă de respingere din familia Ott devenise insuportabilă.

— Suntem amândoi adulţi şi iată-mă strecurându-mă prin poarta din spate ca să mă întâlnesc cu tine în secret, ca şi cum aş fi fetiţa lor, a spus ea.

Sorge a sfătuit-o să se mute singură şi să înveţe limba japoneză „destul de fluent, ca să poţi mitui poliţia care se ocupă de străini”.******** Eta avea altă veste: Helma îi ceruse să elibereze camerele pe care le ocupa în incinta reşedinţei şi să se mute într-o odaie de oaspeţi mai mică,

astfel încât colonelul Meisinger să poată amenaja noul birou al Gestapoului în apartamentul ei de la primul etaj.

Sorge a invitat-o iar pe Eta la el acasă „pentru încă un whisky”. Într-o stare exaltată, a dansat în jurul micului său birou, entuziasmat de viziunea despre sine ca ucigaş al diavolului german.

— Dacă cineva îl va distruge pe Hitler, eu voi fi acela! a strigat el, spre amuzamentul nedumerit al Etei.

În noaptea aceea, nu fără nişte calcule din partea lui Sorge, el şi Eta au devenit iubiţi.********

*

Cinci zile mai târziu, Eugen Ott i-a spus, în sfârşit, lui Sorge ceea ce auzise de la Scholl – că invazia era programată pentru săptămâna următoare. Sorge a trimis un ultim avertisment la Centru, citându-l pe Ott drept sursă a sa. „Războiul dintre Germania şi URSS este inevitabil”, a transmis Sorge pe 20 iunie. „La fel de uşor ca la începutul războiului, superioritatea militară germană va permite distrugerea armatei sovietice, deoarece poziţiile strategice defensive ale URSS-ului sunt tot atât de slabe cum au fost cele poloneze.” De asemenea, a raportat că agentul Invest (Ozaki) „mi-a spus că statul major japonez discută deja chestiunea poziţiilor care vor fi luate în eventualitatea războiului”.********

De ce a refuzat Stalin să ia în considerare avertismentele care curgeau din toate colţurile lumii? După război, Molotov explica scepticismul lui Stalin ca pe o formă de

precauţie. „Suntem învinovăţiţi că nu am luat în seamă propriile noastre servicii secrete”, îi spunea Molotov jurnalistului Feliks Ciuev în 1969.******** „Da, ne-au avertizat. Dar dacă le-am fi dat atenţie, dacă i-am fi dat lui Hitler cea mai mică scuză, ne-ar fi atacat mai devreme.” Aşa cum am văzut, Molotov a insistat mereu asupra faptului că Stalin ştia că avea să vină războiul. Singura prioritate a hozainului, conform ministrului său de externe, era amânarea conflictului cât mai mult posibil, astfel încât URSS-ul să-şi poată aduna suficientă armată pentru a ţine piept unui atac german. „Stalin a apreciat înainte de război că doar în 1943 i-am fi putut înfrunta pe germani de pe picior de egalitate.” Întârzierea războiului fusese raţionamentul invocat de Molotov pentru semnarea pactului cu Ribbentrop în 1939. Aceasta a fost şi logica, pretindea el, din spatele refuzului lui Stalin de a se pregăti pentru o invazie în 1941.

Dar povestea lui Molotov nu corespunde cu dovezile fizice – documentele propriu-zise care au trecut prin biroul lui Stalin în mai şi iunie 1941. Se pare că Stalin dezvoltase o neîncredere profundă faţă de rapoartele serviciilor secrete şi îşi exprima dispreţul mâzgălind cu creioane cerate albastre şi roşii o multitudine de documente. Vederea acelui scris inimitabil are şi acum puterea de a-ţi face pielea de găină, pe măsură ce răsfoieşti paginile în tăcerea arhivelor.

Stalin a discreditat raportul lui Sorge din 20 mai cu o insultă care făcea referire la „un şmecher” care „conducea făbricuţe şi bordeluri”. Pe 17 iunie, cu cinci zile înainte de declanşarea Operaţiunii Barbarossa, Stalin a primit un raport semnat de Pavel M. Fitin, şeful serviciilor secrete externe ale NKGB-ului, care afirma că „toate pregătirile Germaniei pentru un atac armat asupra Uniunii Sovietice

fuseseră încheiate, iar lovitura era aşteptată în orice moment”. Sursa era agentul Starşina, ofiţerul de informaţii de la Ministerul german al Aviaţiei. Din nou, creionul albastru al lui Stalin a lovit, mâzgălind o notă adresată şefului lui Fitin, comisarul poporului pentru securitatea statului, Vsevolod Merkulov. „Tovarăşe Merkulov, poţi să-ţi trimiţi «sursa» de la statul major al aviaţiei germane în mă-sa. Aceasta nu este o «sursă», ci un dezinformator.”********

Aceasta nu era nici precauţie, nici scepticism sănătos– era suspiciunea iraţională, isterică a unui conducător convins că doar el ştia adevărul, în timp ce toţi ceilalţi din jur îl înşelau. Să ne amintim că, doar cu trei ani mai devreme, poliţia secretă a lui Stalin primise ordinul de a distruge elita serviciilor secrete ale URSS-ului, pe motiv că acestea erau infestate de spioni străini. Nu există nici un motiv să credem că Stalin ştia că aceste acuzaţii erau în cea mai mare parte inventate. Cu siguranţă, era conştient de cariera lui Sorge – în 1940, hozainul îşi instruise secretarul, Aleksandr Poskriobîşev, să ceară dosarul personal al agentului Ramsay pentru inspecţie – şi, prin urmare, trebuie să fi fost la curent cu suspiciunile Centrului din 1937, conform cărora rezidentura de la Tokyo „se afla sub controlul duşmanului”.******** Epurările creaseră o perdea de fum atât de groasă de suspiciune, încât nici Stalin însuşi nu mai putea vedea dincolo de ea.

Poveştile din trecut spuse de Molotov redau câte ceva din izul acelei atmosfere generalizate, fatale, de neîncredere. „Cred că nu ne puteam baza pe serviciile noastre secrete”, îşi amintea Molotov. „Trebuie să le asculţi, dar trebuie şi să le verifici informaţiile. Agenţii secreţi te puteau împinge într-o poziţie atât de periculoasă, încât să nu mai poţi ieşi din ea niciodată. Erau nenumăraţi provocatori peste tot.

De aceea nu poţi avea încredere în serviciile secrete fără să verifici şi să reverifici constant şi cu atenţie.”********

— Câţiva oameni naivi, mici burghezi mărginiţi, au scris în memoriile lor că agenţii de la serviciile secrete au spus adevărul, l-a abordat slugarnic Feliks Ciuev pe interlocutorul său.

— Nu puteai avea încredere în astfel de rapoarte, a răspuns Molotov. Cât timp am fost predsovnarkom [preşedinte al Consiliului Comisarilor Poporului], petreceam câte o jumătate de zi citind astfel de rapoarte ale serviciilor secrete. Singurul lucru care lipsea era data invaziei! Şi dacă am fi avut încredere în aceste rapoarte [şi am fi fost pe picior de război], acesta ar fi putut începe mult mai devreme.********

Neîncercând să-l apărăm pe Molotov, multe dintre avertismentele iniţiale în privinţa Operaţiunii Barbarossa – inclusiv cele ale lui Sorge – erau într-adevăr neconcludente. Pe 2 mai, Sorge îşi asigurase raportul pentru orice eventualitate, adăugând posibilitatea ca invazia germană să poată, într-adevăr, aştepta până după victoria asupra Marii Britanii. În mesajul din 20 mai, Sorge admisese că pericolul „s-ar putea să se amâne cu un an”. Chiar şi în telegrama din 15 iunie, el comunicase că „ataşatul militar nu este sigur dacă va fi război sau nu”.******** Dar, la mijlocul lunii iunie, cea mai mare parte a rapoartelor care soseau la Kremlin din toată lumea – inclusiv relatarea lui Sorge despre conversaţiile sale cu Scholl şi cu Ott – erau atât de detaliate şi de precise, încât este greu să interpretezi refuzul încăpăţânat al lui Stalin de a le lua în seamă altceva decât ca un act de rea voinţă sau ca autoamăgire intenţionată. Sau, posibil, ca viclenie.

Este posibil ca Stalin să fi fost dus în eroare de linguşitorii pe care îi avea în preajmă – sau poate chiar de Hitler însuşi. De ce a fost Stalin atât de dispus să creadă că era minţit de absolut oricine, cu excepţia lui Golikov? Mareşalul Jukov, într-o serie de interviuri din 1965–1966 cu renumitul corespondent de război şi poet Konstantin Simonov, oferea o explicaţie interesantă: că Stalin fusese într-adevăr păcălit de Hitler. Jukov îşi amintea o întâlnire cu Stalin de la începutul lunii ianuarie 1941, în timpul căreia îşi exprimase preocuparea faţă de numărul mare de trupe ale Wehrmachtului prezente în Polonia aflată sub ocupaţie militară germană (numită „Guvernământul General" de către nazişti). Stalin răspunsese că îi „trimisese lui Hitler o scrisoare personală, anunţându-l că acesta era un fapt cunoscut de noi, că ne-a surprins şi că a creat senzaţia printre noi că Hitler intenţiona să ne declare război". Hitler răspunsese trimiţându-i lui Stalin o scrisoare personală, confidenţială, în care recunoştea – după spusele lui Jukov – că sovieticii deţineau „informaţii corecte, conform cărora mari formaţiuni armate erau desfăşurate în Guvernământul General".********

Dar aceste trupe, îl asigura Hitler pe Stalin, „nu sunt îndreptate împotriva Uniunii Sovietice. Intenţionez să respect cu stricteţe Pactul [de neagresiune] şi jur pe onoarea mea de şef de stat că trupele mele sunt desfăşurate în Guvernământul General pentru alte scopuri. Teritoriile din Germania Occidentală şi Centrală sunt supuse intenselor bombardamente britanice şi sunt uşor de observat din aer de către englezi. Prin urmare, am considerat necesar să mut mari contingente de trupe spre est, unde să se poată reorganiza şi reînarma în secret."******** Din câte ştia Jukov, Stalin dăduse crezare asigurărilor lui Hitler. (Această referinţă din corespondenţa

secretă personală dintre Hitler şi Stalin nu a fost publicată în cartea originală a lui Simonov şi nu a fost dezvăluită până în 1987.) Scrisoarea din ianuarie 1941 nu a fost, în mod evident, singurul exemplu de comunicare duplicitară dintre Hitler şi Stalin. Istoricul rus şi veteranul de război Lev Bezimenski l-a întrebat pe Jukov, într-un interviu din 1966, despre scrisorile dintre cei doi şefi de stat. „La un moment dat, la începutul lunii iunie [1941], am decis să încerc din nou să-l conving pe Stalin de acurateţea rapoartelor serviciilor secrete referitoare la iminentul pericol”, răspundea Jukov.

Până atunci, Stalin respinsese rapoarte similare ale şefului statului major. [...] Comisarul apărării, Timoşenko, şi cu mine i-am adus hărţi operaţionale, cu locaţiile trupelor inamice specificate pe ele. I-am prezentat raportul. Stalin a ascultat atent, dar nu a spus nimic. După raport, ne-a spus să plecăm fără să-şi exprime părerea. [...] Au trecut câteva zile şi Stalin m-a chemat. [...] A deschis o cutie aflată pe birou şi a scos câteva foi de hârtie. „Citeşte”, a spus Stalin. [...] Era o scrisoare de la Stalin pentru Hitler, în care era prezentată pe scurt îngrijorarea faţă de desfăşurările de trupe germane, despre care raportasem eu cu câteva zile mai devreme. [...] Atunci, Stalin a spus: „Uite răspunsul”. Mă tem că după atât de mulţi ani nu pot să reproduc exact cuvintele lui Hitler. Dar iată ce îmi amintesc precis: Am citit ediţia din 14 iunie a publicaţiei Pravda unde, spre surprinderea mea, am descoperit exact cuvintele pe care le citisem în scrisoarea lui Hitler pentru Stalin.********

Comunicatul pe care îl citise Jukov, emis de agenţia oficială sovietică de presă TASS şi preluat în ziarul

partidului, Pravda, începea denunţând Anglia cum că răspândise zvonuri conform cărora Germania şi URSS-ul erau „în pragul războiului”. Jukov fusese uimit să vadă „chiar argumentele lui Hitler tipărite în oficiosul sovietic”.********

Golikov şi-a adus şi el contribuţia la întărirea convingerii lui Stalin că masarea trupelor germane la graniţa sovietică era o dezinformare britanică. În mai şi iunie 1941, pe măsură ce informaţiile secrete despre Barbarossa curgeau dinspre o mulţime de surse, Golikov era din ce mai sigur că invazia Marii Britanii rămânea obiectivul principal al lui Hitler şi colecţiona febril toate rapoartele care păreau să contrazică dovezile unei invazii planificate a Rusiei. La începutul lui mai, Golikov le-a trimis celor mai înalte cadre de la Kremlin şi din armată – inclusiv mareşalilor Timoşenko şi Jukov – un raport de la o sursă din Ambasada Germaniei la Bucureşti, care pretindea că „o manevră a germanilor în Est este exclusă în viitorul apropiat”. Mesajul se încheia cu concluzia că zvonurile potrivit cărora Germania urma să atace URSS-ul „sunt răspândite în mod deliberat cu scopul de a produce nesiguranţă la Moscova”.******** Informatorul era, în mod paradoxal, exact genul de dezinformator german de care Stalin se temea atât.

Pe 31 mai, Golikov a continuat cu un alt rezumat special, conform căruia „comandamentul german a reamplasat rapid principalele sale dispozitive în vest, continuând totodată mişcarea trupelor spre Norvegia, [...] în scopul pregătirii principalei operaţiuni – cea împotriva insulelor britanice”.********

Golikov a continuat să creadă până în 1961 – sau a pretins asta – că Sorge ajunsese să fie controlat de duşman. Atât

Golikov, cât şi Jukov au fost prezenţi la proiecţia de la Moscova a filmului hagiografic al regizorului francez Yves Ciampi, Qui êtes-vous, Monsieur Sorge? Filmul îşi ia libertăţi foarte mari faţă de adevăr – dar descrie cu acurateţe disperarea lui Sorge faţă de faptul că rapoartele sale nu erau luate în seamă de Moscova. După premieră, Jukov s-a ridicat în mijlocul sălii şi i-a strigat lui Golikov:

— Filip Ivanovici, de ce ai ascuns aceste rapoarte de mine? De ce nu i-ai transmis asemenea informaţii şefului statului major?

Golikov a răspuns:

— Şi ce ar fi trebuit să-ţi raportez dacă Sorge ăsta era agent dublu, al nostru şi al lor?********

Pentru Sorge, la Tokyo, motivele pentru refuzul încăpăţânat al Kremlinului de a da crezare avertismentelor sale în privinţa războiului au rămas inexplicabile. Moscova trebuie să i se fi părut foarte îndepărtată. Centrul devenise o fantomă, un flux imaterial de numere şoptite pe lungimile de unde, insensibil la vocea lui Sorge, care îşi striga avertismentele din sălbăticie. Nu este de mirare că bea şi plângea din cauza singurătăţii. Distanţii zei de la Kremlin, cărora le dedicase viaţa, nu îl mai ascultau.

În timp ce pericolul letal creştea la îndepărtata graniţă a Uniunii Sovietice, Sorge se confrunta cu propriul duşman de neînduplecat aproape de casă. Colonelul Meisinger poate că îi devenise tovarăş de pahar, dar camaraderia alimentată de alcool la Die Fledermaus nu însemna că ameninţarea din partea Măcelarului din Varşovia dispăruse cu desăvârşire. Meisinger urma să-şi mute biroul şi dosarele în apartamentul de oaspeţi al ambasadorului,

ocupat în prezent de Eta. De aceea, Sorge a convins-o pe Eta să-l ajute să obţină o copie a cheii, înainte să părăsească apartamentul. Era prima ei misiune în calitate de cel mai nou şi inconştient membru al cercului de spioni de la Tokyo.

În seara zilei de vineri, 20 iunie, pentru a se revanşa faţă de gazde, Eta a cântat din nou la clavecin, interpretând Bach pentru un public alcătuit din oaspeţii familiei Ott. Sorge aştepta în căldura lipicioasă a grădinii. După concert, Eta a acceptat complimentele şi buchetele, înainte de a invoca o oboseală subită şi de a se strecura la etaj. Întoarsă în camera ei, s-a dezbrăcat de rochia roz de seară, şi-a pus haine de stradă închise la culoare şi şi-a strecurat cheia de la cameră în buzunar. Dar de-acum oaspeţii se împrăştiaseră în hol şi era imposibil să meargă la Sorge fără să fie observată. A deschis fereastra camerei ei de la etajul întâi şi a sărit aterizând într-un strat de flori ud după ploaia de vară. Murdară de noroi şi cu câteva zgârieturi proaspete, a alergat la maşina iubitului ei şi au ieşit în trombă pe porţile ambasadei. Acasă la Sorge, însufleţită de această escapadă, l-a lăsat pe acesta să-i cureţe noroiul de pe picioare şi să-i bandajeze rănile.

— Vezi? i-a spus Sorge. Asta se întâmplă când te încurci cu un vagabond ca mine!********

În acea noapte, Sorge fusese cât pe ce să-i împărtăşească Etei adevărul despre viaţa sa dublă. Vorbise despre război, despre viaţa sa ca organizator comunist în Ruhr, despre o femeie din Rusia „care nu era chiar soţia lui, dar pe care el aşa o considera” şi de care era, se gândise Eta, încă profund ataşat. Recunoscuse că lucra „pentru înfrângerea lui Hitler” şi că prietenia lui cu Ott era motivată doar de

dorinţa de a obţine informaţii care l-ar fi ajutat în servirea acelei cauze.

— Eu, Richard Sorge, o să-i învăţ minte pe porcii de la Berlin, promisese el.

— Ar fi bine, îşi amintea Eta că replicase, fără să fie impresionată.

Îi admira curajul, dar bravada lui de beţiv era greu de suportat.********

În dimineaţa următoare, în timp ce Eta îşi împacheta lucrurile pentru a se muta într-o cameră mai mică de la etaj, Sorge i-a returnat cheia pe care o copiase. Acum avea acces liber la noul sediu din Extremul Orient al Gestapoului oricând venea la cină la familia Ott – atât timp cât avea grijă să nu păşească pe duşumeaua care scârţâia a coridorului de jos şi în privinţa căreia Eta îl avertizase.

Ziua de duminică, 22 iunie, promitea să fie senină şi caldă, de pe câmpiile din estul Poloniei până la munţii Carpaţi – oferind condiţii perfecte de zbor. La Tokyo, aceeaşi zi a fost foarte caldă, cu ploi uşoare, de vară. Sorge stabilise s-o întâlnească pe Eta în incinta ambasadei la ora cinci. Purta un elegant costum din in; Eta era într-o rochie cu imprimeu şi purta o pălărie din paie cu boruri largi. Era disperată să-i comunice cea mai nouă şi scandaloasă veste de la reşedinţă. În seara precedentă, după cină, Eta o surprinsese pe Helma Ott scotocindu-i prin lucruri şi chitită să-i confişte bonsaiul şi vasul pe care i le dăruise Sorge. Se iscase un scandal. Dar Eta şi-a găsit iubitul într-o dispoziţie sumbră.

— Hai să mergem să ne îmbătăm la Imperial, a spus el. Am nevoie să beau ceva.

Germania era în război cu Rusia.

La ora prânzului, la Tokyo ajungea telegrafic ştirea că ministrul nazist al propagandei, Joseph Goebbels, făcuse publică invazia. „În acest moment, are loc o desfăşurare de trupe care, ca amploare, este comparabilă cu tot ceea ce a văzut mai măreţ omenirea vreodată. Am decis azi să încredinţez soarta şi viitorul Reichului şi al poporului nostru în mâinile soldaţilor noştri. Dumnezeu să ne ajute, mai ales în această luptă!”******** Câteva ore mai târziu – aproximativ în momentul în care Sorge îşi conducea amanta cu maşina în direcţia barului, Molotov intra în emisie, pentru a informa poporul sovietic că „fără o declaraţie de război, forţele germane s-au năpustit asupra ţării noastre, atacându-ne frontierele în mai multe locuri. [...] Armata Roşie şi întreaga naţiune vor purta un război naţional victorios pentru iubita noastră ţară, pentru onoare, pentru libertate [...] Cauza noastră este justă. Duşmanul va fi învins. Victoria va fi a noastră!”********

La New Grill de la hotelul Imperial, Eta a comandat vin roşu. Sorge a cerut un whisky dublu, primul din multe altele.

Şapte fusuri orare mai la vest, aproximativ trei milioane de soldaţi ai Wehrmachtului avansau de-a lungul unui front de 1 600 de kilometri, care se întindea de la Marea Baltică la Marea Neagră. Bombardierele Luftwaffe care treceau frontiera au găsit teritoriile sovietice amorţite şi complet nepregătite. „În timp ce zburam deasupra ţării duşmane, totul părea adormit”, scria locotenentul Max-Hellmuth Ostermann de la escadrila 7/JG 54 din cadrul Luftflotte 1.

„Nici un fel de foc antiaerian, nici o mişcare şi, în primul rând, nici un avion duşman care să ne ţină piept.”******** Bombardierele germane au ajuns până la Kronstadt, la periferia Leningradului, şi la Sevastopol, în Crimeea.******** De la Kremlin, Stalin a ordonat un contraatac general – pierzând din vedere realitatea că loviturile iniţiale administrate de trupele aeriene şi terestre germane distruseseră în întregime, încă din primele câteva ore, comanda şi controlul organizaţional sovietic, paralizând fiecare nivel de comandă, de la plutonul de infanterie la Înaltul Comandament sovietic de la Moscova.********

Eta s-a despărţit de Sorge pe înserate, preferând plictisitoarea companie a familiei Ott în locul celei a iubitului ei beat turtă. Sorge devenise morocănos şi agresiv. În jurul orei opt seara, el s-a dus la telefonul public din holul hotelului şi a format numărul privat al ambasadorului.

— Războiul e pierdut! i-a strigat Sorge lui Ott, care s-a speriat.

Apoi şi-a sunat alţi prieteni, inclusiv pe Anita Mohr şi alţi stâlpi ai grupului de expatriaţi germani, ţipându-le acelaşi mesaj disperat. Helma Ott a împărtăşit cu prietenii indignarea provocată de comportamentul lui Sorge. Era beat, dar asta era într-adevăr prea de tot.******** Helma îşi avea propria explicaţie, profund ineptă, pentru război:

— Le-am spus ruşilor că avem nevoie de produsele Ucrainei şi că, dacă nu sunt dispuşi să ni le dea, va trebui să ni le luăm singuri, asta-i tot.

Atât de simplu. Unicul ei fiu, Podwick, avea să moară îngheţat la Stalingrad, doi ani mai târziu.

Puţin mai târziu în acea seară, ataşatul pentru comunicaţii radio al ambasadei, Erwin Wickert, a auzit, în timp ce se ducea la culcare, vocea stridentă a lui Sorge tunând pe holul de la Imperial. Sorge era la bar, ţinând un discurs cât îl duceau plămânii în faţa a şase clienţi ai barului.

— Un criminal nenorocit, striga el în engleză. Un ucigaş! Semnează un pact de prietenie cu Stalin, apoi îl înjunghie în spate. Dar Stalin îl va învăţa minte pe nemernic.********

Wickert a încercat să-l calmeze pe cel pe care îl ştia ca fiind prietenul ambasadorului Ott şi al cărui comportament atrăgea nişte priviri de gheaţă.

— Vă spun, nu e decât un criminal de rând, i-a spus Sorge tânărului diplomat. De ce nu-l ucide nimeni? De pildă, nişte ofiţeri din armată?

O exprimare atât de neglijentă era periculoasă, l-a avertizat Wickert. Nu se ştie niciodată cine ascultă şi transmite mai departe la Gestapo.

— Meisinger e un nemernic! Toţi sunteţi nişte nemernici! a fost replica lui Sorge. Şi dacă aveţi impresia că japonezii vor ataca Siberia, o să vedeţi voi! În privinţa asta, ambasadorul vostru se înşală amarnic!********

Sorge a încercat apoi să meargă la toaletă, dar aproape că s-a prăbuşit. Wickert a concluzionat că ar fi fost înţelept dacă Sorge nu ar fi încercat să meargă singur cu maşina acasă şi i-a pus imediat la dispoziţie o cameră în hotel. Cu ajutorul unui liftier, Wickert l-a urcat pe beţiv pe scări.

Sorge a trebuit să se ducă repede la chiuvetă, să vomite, apoi a adormit îmbrăcat.

De cealaltă parte a Asiei, când peste ziua a doua a Operaţiunii Barbarossa se lăsase deja amurgul, trupele germane se aflau la 80 de kilometri în interiorul teritoriului sovietic în majoritatea sectoarelor de pe nou deschisul front de est. 1 000 de avioane sovietice fuseseră distruse în ziua precedentă, majoritatea la sol. La un aerodrom de lângă Minsk, un tânăr inginer de aviaţie şi pilot, pe nume Isaac Bibikov, s-a urcat într-unul din bombardierele Polikarpov-2 care scăpaseră şi s-a îndreptat spre vest, ca să întâmpine valul de bombardiere germane din ziua a doua, care treceau cu duiumul peste frontieră. Bibikov a fost doborât undeva deasupra lanurilor de porumb ce acopereau întinsele câmpii din vestul Bielorusiei, iar trupul său nu a fost găsit niciodată. Nepoata sa, mama autorului, avea să afle soarta lui Isaac abia în 1944.

Luni, 23 iunie, Sorge era din nou la biroul său de la ambasadă. Era furios. S-a năpustit cu mânie asupra unui secretar care pălăvrăgea entuziasmat despre victoriile germane şi a început să-şi bruscheze colegii, spunându-le că greşeala lui Hitler avea să-l coste războiul.******** Ataşatul economic Kordt a fost surprins de cât de profund îl afectase declanşarea războiului pe Sorge, de obicei binevoitor – sau cel puţin frivol. Kordt susţinea în memoriile sale că Sorge îi mărturisise că „avea o simpatie deosebită pentru poporul rus, fiindcă se născuse în Rusia din mamă rusoaică” – deşi cei doi nu au fost niciodată buni prieteni şi pare improbabil ca Sorge să aleagă un moment atât de nefavorabil ca să vorbească despre originile sale ruseşti.********

Centrul nu s-a deranjat să-i dea agentului Ramsay satisfacţia de a recunoaşte că acesta avusese tot timpul dreptate. În schimb, Golikov i-a trimis un mesaj nepoliticos, a doua zi după începerea invaziei. „Furnizează-ne toate informaţiile pe care le deţii despre poziţia guvernului japonez faţă de războiul Germaniei împotriva URSS. Directorul.”********

Cu o seară înainte, ambasadorul sovietic Smetanin se grăbise să ajungă la reşedinţa ministrului de externe Matsuoka, pentru a se asigura că Japonia avea să respecte termenii pactului de neagresiune pe care acesta îl semnase în timpul scurtului şi cordialului său popas din aprilie, de la Moscova. Matsuoka nu îi putea da o asemenea asigurare. În timp ce forţele sovietice se prăbuşeau, iar blitzkriegul lui Hitler se năpustea spre est, către Minsk, Kiev, Leningrad şi Moscova, capacitatea URSS-ului de a lupta şi de a câştiga războiul pe un singur front era serios pusă la îndoială. Pentru Kremlin a fost clar, chiar din primele zile şi săptămâni ale Operaţiunii Barbarossa, că un război pe două fronturi, împotriva Germaniei şi a Japoniei, ar fi fost imposibil.

Existenţa însăşi a URSS depindea de faptul dacă japonezii aveau sau nu să reziste ispitei de a invada Extremul Orient sovietic.

Whymant, Stalin’s Spy, p. 170.

Whymant, Stalin’s Spy, p. 170.

Harich-Schneider, Charaktere und Katastrophen, p. 255.

Harich-Schneider, Charaktere und Katastrophen, p. 256.

Harich-Schneider, Charaktere und Katastrophen, p. 257.

Harich-Schneider, Charaktere und Katastrophen, p. 258.

Harich-Schneider, Charaktere und Katastrophen, p. 258.

Whymant, Stalin's Spy, p. 173.

Whymant, Stalin's Spy, p. 174.

Fesiun, Documente, nr. 152.

Fesiun, Documente, nr. 153, telegrama decodată nr. 9917, adresată şefului Direcţiei Serviciilor Secrete, statul major General al Armatei Roşii, Tokyo, 15 iunie 1941.

Whymant, Stalin's Spy, p. 174.

Whymant, Stalin's Spy, p. 174.

Fesiun, Documente, nr. 154, telegrama decodată nr. 10216. Tokyo, 20 iunie 1941.

O colecţie de interviuri care ulterior aveau să fie publicate ca Ciuev et al., Molotov Remembers: Inside Kremlin Politics.

Murphy, What Stalin Knew, p. 186.

Generalul-maior M. Ivanov, din cadrul aparatului central al serviciilor secrete militare, a confirmat că Poskriobîşev a dat ordin să i se aducă dosarul lui Sorge „într-o seară din 1940", ca să-l examineze Stalin, Asia and Africa Today, nr. 2, 2000, p. 48.

Ciuev et al., Molotov Remembers, pp. 34, 66, 69.

Ciuev et al., Molotov Remembers, pp. 34, 66, 69.

Fesiun, Documente, telegrama decodată nr. 9917, Tokyo, 15 iunie 1941.

Murphy, What Stalin Knew, p. 186.

Murphy, What Stalin Knew, p. 186.

Murphy, What Stalin Knew, p. 186.

Murphy, What Stalin Knew, p. 186.

Murphy, What Stalin Knew, p. 179.

Într-un articol din 1969, intitulat „Lecţiile războiului”, Golikov a insistat asupra faptului că, dintre toate rapoartele primite, cel mai important a fost „Raportul nr. 5”, din 15 iunie 1941, care furniza cifre precise despre armatele germane care vizau regiunile de frontieră ale URSS – zona baltică, vestul şi Kievul – şi care erau încartiruite la 400 de kilometri în interiorul teritoriului german. „Ştiam şi capacitatea trupelor germane din România şi Finlanda”, a continuat Golikov. „Din rapoartele serviciilor secrete ruse am aflat data invaziei şi, de fiecare dată când Hitler a amânat-o (în special, din cauză că trupele sale nu erau pregătite), ne-am informat conducătorii asupra acestui fapt. Am aflat şi am raportat toate planurile strategice de atac împotriva URSS-ului, redactate de statul major General german, principalul fiind binecunoscutul plan Barbarossa.” Întrucât nu există nici o referinţă în arhivă la „Raportul nr. 5”, este posibil ca acesta să fie o plăsmuire a lui Golikov.

Murphy, What Stalin Knew, p. 88.

Whymant, Stalin’s Spy, p. 178.

Harich-Schneider, Charaktere und Katastrophen, p. 263.

Lloyd Clark, Kursk: The Greatest Battle: Eastern Front 1943, Londra, 2012, p. 70.

Braithwaite, Moscow 1941, p. 74.

Christer Bergstrom, Barbarossa the Air Battle, July–December 1941, Hersham, 2007, p. 21.

Robert Kirchubel, Operation Barbarossa 1941: Army Group Centre, Oxford, 2007, p. 34.

David Glantz, Operation Barbarossa: Hitler’s invasion of Russia 1941, The History Press, 2012, p. 33.

Harich-Schneider, Charaktere und Katastrophen, p. 91.

Wickert, Mut und Übermut, p. 69.

Wickert, Mut und Übermut, p. 69.

Der Spiegel, 5 septembrie 1951, p. 24.

Kordt, Nicht aus den Akten, p. 429.

Fesiun, Documente, nr. 156, telegramele nr. 6058/6897, Moscova către Tokyo, 23 iunie 1941.

Capitolul 19. Planul Nord sau Planul Sud?

Te rog să scrii ce a zis Sorge şi ce a făcut Sorge. Sorge este un om mare. Face tot timpul lucruri bune. Ştii ce este Sorge? Sorge este un Dumnezeu... Dumnezeu este întotdeauna un om... Oamenii au nevoie de mai mulţi Dumnezei. Sorge va deveni un Dumnezeu... Ştii ce a făcut Sorge? A aranjat ca guvernul japonez să fie învins în curând.********

Sorge către Hanako, august 1941

Ozaki, ca de altfel întregul cabinet Konoe, fusese întotdeauna sceptic în legătură cu apetitul lui Hitler pentru riscul major pe care îl presupunea un atac asupra Uniunii Sovietice. „Ozaki însuşi era de părere că ar fi fost o nebunie din partea Japoniei să intre în război împotriva Rusiei”, scria Sorge în confesiunea sa din închisoare.******** Realitatea Operaţiunii Barbarossa a reprezentat, prin urmare, un mare şoc pentru el. De asemenea, se pare că declanşase un sentiment de vină personală pentru că nu văzuse pericolul. În acest moment de criză pentru patria revoluţiei mondiale, Ozaki a decis că sosise timpul ca să nu mai fie doar observator, ci şi actor.

Nici Sorge şi nici Ozaki nu erau oameni modeşti. Ca mulţi consilieri, amândoi ajunseseră să creadă că erau mai pricepuţi decât stăpânii lor. De asemenea, ştiau până în cel mai mic detaliu procesul prin care prezentarea

informaţiilor putea modela deciziile politice majore. Amândoi înţeleseseră că informaţia înseamnă putere – şi atât Sorge, cât şi Ozaki, în felul lor propriu, visaseră de multe ori să iasă din umbră şi să păşească pe scena politcă. Încă din 1939, Ozaki îi sugerase lui Sorge că ar fi putut să facă uz de „considerabila sa putere de persuasiune pe plan social ca expert în chestiunea chineză şi să stabilească relaţii pe plan politic cu persoane influente”, pentru a-i determina pe puternicii săi prieteni să adopte o poziţie prosovietică.******** În acel moment, Sorge se opusese acestei idei, temându-se că astfel de presiuni directe i-ar fi periclitat poziţia agentului său.

Totuşi, la sfârşitul lunii iunie 1941, nu mai era cazul să fie discreţi. În ceea ce priveşte grupul lui Konoe, „atitudinea faţă de Rusia era destul de flexibilă”, raporta Ozaki, deci „exista o oarecare bază care să-mi permită manevre politice”.******** Mai mult decât atât, insistenţa de la început a lui Sorge ca Ozaki să-şi păstreze cu scrupulozitate neutralitatea faţă de chestiunea Rusiei îi adusese numai avantaje. Prim-ministrul „m-a evaluat destul de favorabil” pentru imparţialitate şi chiar îi ceruse sfatul lui Ozaki. „Era şansa lui [Ozaki] să-şi spună părerea despre problema crucială a momentului, dacă Japonia trebuia să intre sau nu în război împotriva Rusiei”, le spunea Sorge celor ce l-au prins. Celor de la Moscova le-a scris „spunându-le că aveam posibilitatea de a îndeplini o activitate politică pozitivă şi întrebându-i dacă ar trebui să trecem la acţiune sau nu”.********

Centrul, inundat de ştirile dezastruoase ale retragerii şi cu şi mai multe urgenţe pe care trebuia să le rezolve, „nu a respins propriu-zis” planul reţelei de spioni din Tokyo pentru o intervenţie activă, „dar a răspuns că nu era nevoie să procedăm astfel”, scria ulterior Sorge.********

Pentru Ozaki, era unda verde de care avea nevoie. Nu a mai pierdut nici o clipă, încercând să aducă argumente convingătoare împotriva oricăror intervenţii militare japoneze în Uniunea Sovietică la întâlnirile de dimineaţa devreme ale Grupului de la micul dejun. URSS-ul nu ar fi ameninţat niciodată Japonia, a spus Ozaki în faţa cercului restrâns al consilierilor lui Konoe pe 25 iunie. Siberia nu avea nici o resursă naturală, de genul cauciucului, petrolului sau staniului, de care avea nevoie Japonia pentru efortul său de război. O acţiune pe timp de iarnă în Siberia împotriva unui duşman priceput la războiul defensiv ar fi fost sângeroasă şi dificilă. În calitate de membru al Grupului de la micul dejun, Shigeharu Matsumoto, redactorul-şef al Agenţiei de ştiri Domei, îşi amintea într-un interviu din 1965 că Ozaki invocase cu putere eficienţa neaşteptată a sovieticilor de la Nomonhan, din urmă cu doi ani. Un război împotriva Rusiei ar fi fost, de asemenea, lipsit de sens, susţinuse Ozaki, deoarece supremaţia economică naturală a Japoniei se întindea în sud, nu în nord – unul ca el trebuia să ştie acest lucru, în calitate de fondator al Sferei de Coprosperitate a Asiei Mari Orientale. Mai mult decât atât, concluzionase, un conflict ruso-japonez avea să fie doar în avantajul Statelor Unite şi al Marii Britanii, care, foarte probabil, aveau să lovească Japonia „după ce rezervele ei de petrol şi de fier se vor fi epuizat. Mai mult decât atât, dacă Germania ar reuşi să învingă Uniunea Sovietică, Siberia ar urma să cadă în poala Japoniei fără ca aceasta să ridice un deget.”******** Ozaki, pacifist şi spion comunist internaţional, invoca plin de pasiune destinul imperial al Japoniei în apărarea URSS-ului.********

Dezbaterea Grupului de la micul dejun a fost una însufleţită – nu în ultimul rând pe marginea întrebării unde

anume avea să fie dusă Japonia de acel destin imperial. Şeful de la Domei, Matsumoto, vedea Operaţiunea Barbarossa drept un semn divin de a pune mâna pe o parte din Rusia, în timp ce germanii duceau tot greul luptelor pe frontul de vest. Astfel, japonezii puteau scăpa de duşmanul lor istoric din nord, primind în acelaşi timp confirmarea de rasă conducătoare în Asia, prin alungarea definitivă a europenilor din nord-estul continentului.

Ozaki avea să recunoască ulterior că pasiunea cu care îşi derulase raţionamentul fusese alimentată de indignarea provocată de faptul că era contrazis de nişte oameni pe care îi considera inferiori lui – „principalul meu motiv era cauzat de sentimentul de repulsie, fiindcă opinia mea era respinsă cu putere de aceşti indivizi”.******** Din fericire pentru Stalin, punctele de vedere ale lui Ozaki s-au dovedit mai convingătoare. Consilierii guvernamentali au tras concluzia, îşi amintea Matsumoto, că „ar fi fost foarte dificil să învingem Rusia”, „doar ruşii putând să supravieţuască în Siberia. [...] Este mult prea frig acolo pentru japonezi.”********

Într-adevăr, a convinge Grupul de la micul dejun nu era acelaşi lucru cu a-l convinge pe Konoe însuşi. Dar nici Konoe nu era autoritatea supremă a Japoniei în probleme militare – aşa cum se dovedise în repetate rânduri în ultimul deceniu, întrucât armata Kwantung şi Ministerul de Război nesocotiseră în mod repetat deciziile guvernului civil. Cu toate acestea, vocea lui Ozaki avea menirea de a alimenta scepticismul prim-ministrului faţă de o invazie în URSS. Poziţia lui Ozaki era cu atât mai importantă, cu cât acesta îl informase pe Sorge încă din mai că, „în cazul în care Konoe trebuie să aleagă între un război cu Marea Britanie şi Statele Unite şi un război cu Rusia, ar alege Rusia, fiindcă nu-i place Rusia”.********

Pe 19 şi 23 iunie, comandanţii de cel mai înalt rang ai armatei şi marinei japoneze ţinuseră două conferinţe foarte importante, ultrasecrete, pentru a decide politica lor faţă de URSS. În câteva zile, Miyagi şi Ozaki deduseseră împreună esenţa deciziei lor, în principal din conversaţiile cu prietenul cu gura spartă şi educat la Oxford al lui Ozaki, prinţul Saionji, şi cu Shinjiro Tanaka, şeful secţiei de politică şi economie a ziarului Asahi Shimbun.

În esenţă, Ozaki i-a povestit lui Sorge, în timpul uneia dintre vizitele tot mai dese pe care le făcea acasă la şeful său, că poziţia din acel moment a japonezilor era una de jukushishugi – aşteptau ca fructele de kaki să se coacă şi să le pice în poală. Cu alte cuvinte, armata şi marina decisese să aştepte şi să vadă, respectând atât Pactul Tripartit, cât şi Pactul de Neutralitate dintre Japonia şi URSS, până în momentul în care Hitler îi va fi învins în mod indiscutabil pe sovietici. În acel punct, Japonia avea să intervină pentru a-i împiedica pe nazişti să emită pretenţii asupra Siberiei. Acest exerciţiu de neutralitate fusese numit pompos „o strategie unificată de integrare nord-sud, [...] în acord cu viitoarele schimbări survenite în situaţia internaţională”, aşa cum a raportat Sorge la Moscova.******** Între timp, conducătorii militari ai Japoniei au fost de acord să-şi continue planul de expansiune în Asia de Sud-Est – în timp ce se pregăteau pentru o posibilă invazie a Rusiei, dacă – aşa cum se aştepta Ott, plin de încredere – forţele sovietice aveau să fie învinse în decurs de trei luni.

În timp ce Ozaki încerca să îi influenţeze pe decidenţii politici civili ai Japoniei şi le trăda secretele, Miyagi era ocupat să strângă şi cele mai mici fragmente de informaţii secrete şi să le asambleze într-un impresionant colaj care să reflecte cât mai fidel strategia militară niponă. Miyagi,

trecând de punctele de control ale poliţiei şi dejucând supravegherea intermitentă a casei lui Sorge în 26 iunie, i-a adus acestuia noi hărţi ale insulelor japoneze din nord, Hokkaido şi Karafuto (Sahalin), cu bazele aeriene şi instalaţiile militare marcate pe acestea cu ajutorul agentului lui Miyagi din Hokkaido, Ugenta Taguchi. Două zile mai târziu, Sorge a redactat un lung raport către Centru şi i l-a înmânat lui Clausen. Operatorul radio, de-acum cu obişnuitul lui amestec de laşitate şi resentimente, a transmis o versiune trunchiată către Centru abia pe 3 iulie. Extrem de importantul mesaj a fost deformat şi mai mult când un agent de la Kempeitai a apărut la uşa acestuia în timp ce Clausen era în mijlocul transmisiei, obligându-l să întrerupă alimentarea, să încuie uşa dormitorului de la etajul al doilea în care se afla echipamentul radio şi să întreţină o conversaţie politicoasă cu poliţistul, până la plecarea acestuia.********

Transmisia întreruptă a lui Clausen reprezintă o lectură derutantă. Acesta a raportat mai întâi predicţia lui Scholl – care se baza, de fapt, după cum ştim acum (dar Centrul nu a ştiut) mai mult pe o dorinţă decât pe realitate – că Japonia urma să atace URSS-ul „în decurs de cinci săptămâni". Următorul paragraf conţinea veştile contrare date de Ozaki, cum că „guvernul japonez a decis să onoreze pactul de neagresiune cu URSS-ul [...] şi să trimită trei divizii la Saigon şi în Indochina. Chiar şi Matsuoka a votat pentru aceasta, deşi înainte vorbise despre o acţiune împotriva URSS."******** Dar chiar şi în această formă paradoxală şi încâlcită, telegrama fost luată în serios la Moscova. Confirmarea că japonezii încă nu luaseră o decizie fermă în privinţa „Planului Nord" îi linişteau. Golikov a dat ordin să fie distribuită celor mai importanţi membri ai statului major.

Au urmat informaţii mai temeinice. Pe 2 iulie, în condiţii de maximă discreţie, împăratul Hirohito însuşi şi-a convocat cabinetul la o gozenkaigi – o „conferinţă în Augusta Prezenţă” – pentru a discuta chestiuni de strategie. Împăratul purta uniforma marinei şi stătea pe o estradă între două vase în care se ardea tămâie, în timp ce miniştrii săi şi comandanţii militari stăteau în genunchi la mese joase acoperite cu brocart.******** A fost o întâlnire extraordinară şi, în acelaşi timp, fatidică pentru Sorge şi şefii săi. În zilele care au urmat acestei întâlniri, Ozaki l-a bombardat din nou cu întrebări pe Saionji, care tocmai aflase secretele discutate la gozenkaigi de la comandantul Fuiji – care activa în cadrul secţiei care se ocupa cu afacerile externe în cadrul Marinei Imperiale – şi pe care era fericit să i le împărtăşească prietenului său de încredere.******** „Nu aveam secrete faţă de Ozaki”, avea să-şi amintească ulterior Saionji.******** Pe 4 iulie, Ozaki a putut să-i înmâneze lui Sorge o relatare exactă a conferinţei secrete a lui Hirohito. Împăratul îşi dăduse binecuvântarea asupra planului conform căruia armatele sale urmau să atace în sud. Dar, în acelaşi timp, Siberia şi Extremul Orient sovietic erau şi ele incluse în planurile Sferei de Coprosperitate a Japoniei, un semn clar că Hirohito aştepta să cadă în curând fructele de kaki. Japonia, desigur, îşi voia partea din Uniunea Sovietică – doar că nu se aştepta să fie nevoită să lupte pentru ea.

Mai exista un motiv pentru care Hirohito şi cabinetul său aveau o reţinere în a ataca imediat Rusia. Ruta terestră care traversa Rusia fiind inutilizabilă din cauza războiului, Japonia nu mai putea importa echipament militar din Germania, care sosise din abundenţă atât timp cât fusese în vigoare pactul Ribbentrop-Molotov. Acum, Japonia spera ca Statele Unite să devină un furnizor alternativ de

tehnologie militară vitală, de la radare şi echipamente electronice, până la maşini-unelte şi componente de motoare. Saionji i-a spus lui Ozaki că Japonia trebuia „să adopte o atitudine de compromis faţă de Statele Unite” – ceea ce însemna susţinerea tentativelor stăruitoare ale ambasadorului, amiralul Nomura, de a încheia un pact de neagresiune cu Washingtonul, aşa cum se convenise cu Moscova cu un an înainte.********

Chiar în timp ce strategii navali ai amiralului Yamomoto lucrau la planurile lor secrete de a distruge flota americană din Pacific, guvernul de la Tokyo încă spera că un tratat de pace cu America avea să le dea mână liberă să se extindă în Asia. Consecinţele posibile ale unui acord între Washington şi Tokyo în vara anului 1941 – cea mai importantă dintre acestea fiind anularea planurilor japoneze de a ataca Pearl Harbor şi, prin urmare, dispariţia oricărui motiv pentru care SUA ar fi intrat în cel de-al Doilea Război Mondial – se numără printre cele mai amăgitoare ocazii ratate din cauza conflictului.

Într-o întâlnire cu ambasadorul Ott, la scurt timp după gozenkaigi, Matsuoka a încercat să îl împace pe acesta cu ideea piedicilor apărute în calea planurilor germane. El i-a spus lui Ott că împăratul era îngrijorat de eventualitatea unui atac japonez asupra URSS-ului, care l-ar fi determinat pe Stalin să bombardeze oraşele japoneze – moment în care Ott, nu foarte împăciuitor, a ripostat că Germania deţinea informaţii secrete conform cărora Uniunea Sovietică avea în Extremul Orient doar 300 de bombardiere grele capabile să ajungă în Japonia şi nici unul dintre acestea nu era nou.******** După spusele secretarului personal al ministrului de externe, Toshikazu Kase, Matsuoka a încercat atunci cu ipocrizie să-l convingă pe Ott că „efortul Japoniei de a opri Statele Unite şi Marea

Britanie în Pacific constituia o contribuţie nu mai puţin vitală la cauza comună [a Axei] decât o intervenţie în războiul sovieto-german”.******** Dar la final, Matsuoka, evident stânjenit de propria înfrângere în Consiliul Imperial, i-a dat lui Ott speranţa cât se poate de falsă că „Planul Nord” avea, până la urmă, să reuşească, în ciuda obstacolelor, şi că atacul japonez asupra Vladivostokului era doar o chestiune de timp. „Totul indică faptul că Japonia va intra în război împotriva Rusiei”********, raporta Ott optimist la Berlin pe 3 iulie.

Sorge ştia mai bine. În timpul micului dejun de la ambasadă, îl întrebase pe Ott despre progresul eforturilor sale de a convinge Japonia să se alăture atacului lui Hitler asupra Rusiei. Ott îi transmisese asigurarea lui Matsuoka, adică faptul că Japonia urma să intre în război în decurs de două luni. Dar, dintre cei doi bărbaţi, Sorge era cel care avea o înţelegere mai clară asupra adevăratelor intenţii ale Japoniei.

„Matsuoka i-a spus o asemenea poveste ambasadorului Ott ca să-i facă pe plac”, îşi amintea Sorge. Dar el ştia de la Ozaki că „adevărul s-ar putea să fie diferit”.******** Pe 12 iulie, Sorge a trimis o altă telegramă lungă la Centru – un mesaj pe care Clausen nu l-a deformat chiar aşa de tare ca pe precedentul. Sorge a raportat că Ott se îndoia că japonezii aveau să atace Vladivostokul înainte ca germanii să cucerească Sverdlovskul********, capitala Uralilor. Întrucât Wehrmachtul era în acel moment abia la Smolensk – la circa 2 200 de kilometri vest de Sverdlovsk – aceasta rămânea cel mult o posibilitate îndepărtată. „Dacă Armata Roşie este înfrântă, atunci, fără îndoială, japonezii vor intra în război, iar dacă nu există nici o înfrângere, atunci îşi vor păstra neutralitatea”, scria Sorge.********

Versiunea acestei telegrame aflate în arhivele militare poartă iniţialele lui Stalin, alături de cele ale lui Molotov, Beria şi ale mareşalului Voroşilov, comandantul armatei. Un comentariu scris de mână în josul paginii de unul dintre adjuncţii directorului afirmă: „Luând în considerare extrema seriozitate şi exactitate a informaţiilor precedente şi competenţa surselor de informaţii, această informaţie este demnă de încredere”.********

Rapoartele lui Sorge primeau, în sfârşit, încrederea pe care o meritau.******** Centrul îşi încălcase chiar regula de o viaţă şi îi trimitea mulţumiri explicite agentului Ramsay. Un mesaj care confirma telegrama din 12 iulie începea cu „un fragment în care îşi exprimau recunoştinţa pentru informaţiile noastre precedente”.******** Dar, în acelaşi timp, Centrul a decis să întreprindă o verificare amănunţită a seriozităţii agentului lor, brusc devenit vital, de la Tokyo.

În primele zile ale războiului, Stalin îl eliberase pe Golikov din post şi îl trimisese într-o misiune ultrasecretă la Londra şi la Washington, ca să ceară ajutor militar pentru URSS şi să obţină sprijinul pentru deschiderea celui de-al doilea front în Europa.******** Noul director al Departamentului 4 era generalul Konstantin Kolganov, care ordonase cercetarea amănunţită a vechilor arhive şi reexaminarea vechilor acuzaţii împotriva rezidenturii de la Tokyo. Rezultatul fusese un document nimicitor, intitulat „Despre sursele neîncrederii politice faţă de INSON [Sorge]”, pe care Kolganov îl înaintase conducerii Armatei Roşii pe 11 august 1941.

„O lungă perioadă, INSON a lucrat sub foştii conducători ai Direcţiei serviciilor secrete, care s-au dovedit a fi duşmani ai poporului”, scria în raportul lui Kolganov. „Din aceasta

rezultă întrebarea – dacă duşmanii poporului s-au vândut agenţiilor străine de servicii secrete, cum de nu s-a vândut şi INSON? [...] Fostul şef al Departamentului japonez Sirotkin s-a dovedit a fi spion japonez. Sirotkin le-a spus organelor NKVD că l-a dat pe INSON pe mâna japonezilor, cu toate sursele sale, [...] la sfârşitul anului 1938.” Kolganov ori nu era în cunoştinţă de cauză, ori respingea ca nefondat faptul că Sirotkin îşi retrăsese acuzaţiile împotriva lui Sorge la procesul său. Dar aceasta a fost doar una dintre multele confuzii din raport. Kolganov îl confunda pe Clausen cu Vukelić: „În 1935, lui Inson i s-a trimis un operator radio cu numele de cod FRITZ, un personaj extrem de dubios. Este clar doar că este un ofiţer sârb, căsătorit cu o emigrantă rusoaică Albă.” Şi a trecut cu vederea anii în care Sorge lucrase la Comintern, înainte să intre în Departamentul 4. „INSON nu a lucrat înainte de aceasta pentru Partid. [...] Cum a intrat în Partid şi apoi în Direcţia serviciilor secrete este neclar”, scria Kolganov – fără să se oprească ca să se gândească la faptul că motivul pentru această pauză în memoria instituţională era rezultatul asasinării în Marea Epurare a tuturor celor din Departamentul 4 care îl cunoscuseră pe Sorge personal. „Problema INSON nu este una nouă. [...] Întrebarea de bază este: de ce nu l-au distrus nemţii sau japonezii, din moment ce a fost trădat şi dat pe mâna lor? Întotdeauna există un singur răspuns – că [ei] nu îl lichidează, pentru că îl trimit aici ca să ne spioneze. Prin urmare, este necesar întotdeauna să comparăm informaţiile furnizate de INSON cu alte surse [...] şi, în general, să le analizăm în profunzime şi să avem o atitudine critică faţă de ele. INSON este extrem de arogant şi are o părere foarte bună despre sine, fapt de care trebuie să ţinem cont când îi dăm ordine.”********

În orice agenţie normală de servicii secrete din vremuri normale, concluziile devastatoare ale memorandumului lui Kolganov i-ar fi distrus reputaţia oricărui rezident. Dar acestea nu erau vremuri normale. Din arhive reiese că, în ciuda rezervelor sale, Kolganov a continuat să pună în circulaţie informaţiile lui Sorge în rândurile celor mai înalte cadre de la Kremlin şi din armată. Atmosfera de suspiciune generală produsă de Marea Epurare pare să fi devalorizat însăşi semnificaţia teribilelor acuzaţii pe care Kolganov le arunca atât de neîngrădit. Dacă Sorge era controlat de germani, de ce încercase cu atâta disperare să-l avertizeze pe Stalin în privinţa Operaţiunii Barbarossa? Dacă era sub comanda japonezilor, de ce se dovediseră adevărate atât de multe informaţii ultrasecrete pe care el le dezvăluise? Se pare că Kolganov nu se deranjase cu astfel de întrebări. În virtutea lipsei nebune de logică a epocii, din punctul de vedere al Centrului, rezidentura de la Tokyo era, în acelaşi timp, şi compromisă, dar şi de o importanţă vitală.

Miza pentru Uniunea Sovietică nu putea fi mai mare de atât. Un atac japonez asupra URSS-ului, în vara anului 1941, ar fi însemnat sfârşitul regimului lui Stalin şi un deznodământ total diferit pentru cel de-al Doilea Război Mondial. Chiar şi fără avantajul de a privi retrospectiv, era clar la acea vreme atât pentru Ozaki, cât şi pentru Sorge, că poziţia japonezilor în cele două luni scurse între debutul Operaţiunii Barbarossa şi instalarea iernii în Extremul Orient sovietic avea să fie crucială pentru rezultatul conflictului. Aşa cum raporta Sorge la Centru în 3 iulie, Ott şi japonezii erau mult prea conştienţi de forţa exactă a armatelor şi avioanelor pe care Stalin le staţionase în Extremul Orient. În curând, de aceste forţe va fi nevoie disperată pentru apărarea Moscovei. Într-adevăr, la începutul lunii iulie, Stalin a dat ordin ca patru divizii ale

garnizoanei din Extremul Orient să fie mutate în vest. Putea Stalin să rişte să lase Siberia fără apărare, transferând şi mai multe din acele trupe vitale? Răspunsul la întrebare depindea de ceea ce putea raporta agentul Ramsay despre intenţiile Japoniei.

Ott a mai făcut un pas înapoi atunci când Matsuoka – cel mai progerman membru al guvernului – a demisionat, împreună cu întregul cabinet, pe 16 iulie. Demisia dramatică a lui Konoe era un protest la adresa rezistenţei Înaltului Comandament japonez faţă eforturile acestuia de a încheia un acord de pace cu Statele Unite şi de a pune capăt războiului din China. Manevra extremă a lui Konoe a funcţionat. Împăratul l-a repus imediat în funcţie şi chiar i-a acordat valorosului său prim-ministru permisiunea de a face o ultimă încercare de a evita războiul cu America, propunând organizarea unui summit personal cu preşedintele Statelor Unite. Dar Matsuoka, cel mai vocal aliat al Germaniei, nu s-a mai întors la putere.

Pe măsură ce miza pentru reţeaua de spionaj a lui Sorge creştea, creşteau şi riscurile. Autorităţile de la Tokyo au decis să ducă la un nou nivel mania spionajului şi au interzis folosirea vreunei alte limbi în afară de japoneză în convorbirile telefonice la mare distanţă. Măsurile de securitate în instituţiile în care lucra Ozaki s-au întărit. Când Kawai s-a dus să-l vadă pe Ozaki la birourile Căii Ferate Manciuria de Sud, în luna iunie, a fost nevoit să-şi prezinte datele de identificare şi să semneze un formular.

— Te urmăresc chiar şi în propriul birou, l-a avertizat Kawai pe recrutorul său, aşa că trebuie să ai grijă.

Ozaki nu a părut excesiv de îngrijorat că fusese selectat pentru o supraveghere specială.

— Mă urmăresc îndeaproape fiindcă sunt unul din băieţii lui Matsuoka, a răspuns el, neafişând nici o urmă de îndoială.********

Dar, la sfârşitul lunii iulie, Ozaki era mai puţin optimist. Devenise încordat, îşi pierduse cordialitatea obişnuită şi începuse să se teamă de arestare, îşi amintea Kawai. Când se întâlnise întâmplător cu Kawai într-un tren aglomerat de navetişti în Ginza, cei doi vechi camarazi se duseseră să bea în fugă o bere (probabil într-unul din băruleţele care există şi azi, ascunse în arcadele de sub calea ferată). Ozaki îi mărturisise că se simţea „ca un şobolan într-o geantă”.********

Miyagi era şi el neliniştit. Credea că era urmărit, în timp ce străbătea în lung şi în lat Tokyo cu treburile reţelei şi visa să se retragă şi să ducă o viaţă liniştită ca pictor în ancestrala sa Okinawă.

— Este o prostie că oameni ca noi se angajează în aşa ceva, i-a spus Miyagi lui Kawai. Niciodată nu am intenţionat să fac asta permanent. Acum se pare că nu mai pot scăpa!********

Pericolul din ce în ce mai mare nu l-a făcut totuşi pe Ozaki să fie mai precaut. Când Kawai s-a dus să-l caute pe Ozaki la el acasă, pe 27 iulie, a fost din nou urmărit o bună bucată din drum de agenţii de poliţie, de care a reuşit însă să scape. Ozaki nu era acasă; dar Kawai a fost surprins s-o vadă pe soţia acestuia turnându-i ceai unui vechi tovarăş de partid, Ritsu Ito. Ito făcuse doi ani de închisoare în anii 1930 pentru legăturile lui cu Liga Tineretului Comunist, fusese arestat din nou în noiembrie 1939 şi apoi, în mod curios, eliberat în august 1940, pentru a-şi relua fosta slujbă de adjunct al lui Ozaki în Departamentul de

investigaţii din cadrul companiei care administra Calea Ferată Manciuria de Sud. Kawai s-a întrebat dacă nu cumva Ito fusese eliberat în schimbul informaţiilor pe care le putea da poliţiei despre activităţile lui Ozaki.********

La mijlocul lunii iulie devenise, de asemenea, alarmant de clar că armata japoneză pregătea o mobilizare în masă. Noi tabere de antrenament erau construite în grabă în toată Japonia, a raportat Miyagi, încă devotat reţelei, în ciuda fricii sale crescânde. Mii de hârtii de chemare la arme fuseseră emise, inclusiv pentru ajutorul de odinioară al lui Miyagi, Yoshinobu Odai, care auzise zvonuri la centrul său de recrutare că unitatea sa urma să meargă în Manciuria. Întrebarea-cheie pentru Sorge era dacă motivul acestei mobilizări îl constituia Siberia sau Asia de Sud-Est.

Acesta a fost momentul în care minuţioasa contabilitate a companiei care administra linia Manciuria de Sud a devenit în sine o sursă de informaţii secrete. Fiecare mişcare de trupe, de tancuri şi de materiale de război de pe teritoriul Japoniei şi al Chinei putea fi pusă în evidenţă în cel mai mic detaliu de detaliatul mers al trenurilor de la Mantetsu, care indica tot ce se întâmplă, oră de oră, şi care era actualizat în fiecare noapte de o echipă de tehnicieni înarmaţi cu rigle de calcul sofisticate. Mai mult decât atât, originea, destinaţia şi configuraţia fiecărui tren – numărul de vagoane de pasageri, de vagoane de marfă, vagoane de animale sau vagoane-platformă – ofereau o imagine completă, deşi codificată, a efortului de război de pe uscat al Japoniei.

Problema era că, în ciuda acestor informaţii din interior, Ozaki tot nu putea ajunge la nici o concluzie clară. Colegii săi de la Mantestu estimaseră că 250 000 soldaţi erau trimişi în nord, iar 350 000 în sud. Dar, în mod îngrijorător,

căile ferate mobilizaseră o echipă de 3 000 lucrători feroviari cu experienţă, dotată cu o serie de macarale speciale care ridicau vagoanele pentru a li se modifica ecartamentul roţilor. Exista o singură utilizare posibilă pentru un asemenea echipament: să adapteze vagoanele japoneze pentru utilizarea pe calea ferată transsiberiană. De asemenea, lângă punctul de trecere a frontierei sovietice de la Ushumun – în mod evident, un posibil punct de concentrare a forţelor în cazul unei invazii – se montau noi şine de cale ferată pentru a asigura cât mai multe posibilităţi de trecere pe linii paralele pentru locomotive. Ozaki fusese deranjat şi de o întâlnire a Asociaţiei de cercetare Showa, unde şeful Secţiei de afaceri militare din cadrul Ministerului de Război afirmase deschis că „în cazul în care Rusia ar fi învinsă în lupta ei cu Germania [...] se înţelege de la sine că Japonia ar trebui să trimită trupe în Siberia. Este ridicol să nu mănânci mâncarea care ţi se pune în faţă.”********

Miyagi a încercat să ajute la rezolvarea dilemei în felul în care se pricepea cel mai bine: adunând mici detalii, aparent nesemnificative. Răspândind în jur farmecul lui obişnuit de clovn, Miyagi a călătorit neobosit prin ţară, discutând cu soldaţii în ceainării şi în baruri. Dacă le-ar fi pus întrebări directe despre destinaţia lor, Miyagi ar fi fost imediat arestat ca spion, aşa că, în schimb, pălăvrăgea despre calitatea echipamentului cu care erau dotaţi recruţii. Nu erau noile mantale din dotarea armatei prea călduroase? Slavă Domnului pentru uniformele tropicale din bumbac pe arşiţa asta. Şi aşa mai departe. Punând laolaltă nemulţumirile recruţilor faţă de noul lor echipament, Miyagi reuşise să facă deducţii avizate despre locul spre care se îndrepta fiecare unitate. Descoperise că

un număr îngrijorător de mare erau gata să se înfofolească bine pentru un război pe timp de iarnă în Siberia.

Pe 28 iulie, trupele japoneze care ocupaseră o parte a Indochinei Franceze în ultimul an s-au îndreptat spre Saigon, cucerind oraşul fără să se tragă un singur foc de armă, în temeiul unui acord cu guvernul-marionetă de la Vichy. Indochina oferea porturi excelente, fiind şi o bogată sursă de orez şi de forţă de muncă pentru Imperiul Japonez. Primul fruct copt de kaki căzuse într-adevăr fără prea mare efort în poala Japoniei.

Această victorie uşoară urma să aibă consecinţe profunde asupra cursului războiului. Ca reacţie la invazia din Indochina Franceză, SUA au impus rapid Japoniei un embargo asupra petrolului. Dintr-odată, Japonia s-a trezit fără 80% din sursele sale de petrol. De asemenea, Washingtonul a îngheţat toate activele bancare ale Japoniei – urmat, la scurt timp, de Marea Britanie, Australia şi Olanda, care controlau împreună întreaga infrastructură bancară a Asiei. Fără posibilitatea de a cumpăra cantităţile vitale de petrol şi de oţel, Japonia avea să fie nevoită acum ori să-şi revizuiască planurile de edificare a unui imperiu panasiatic, ori să pună mâna pe câmpurile petrolifere din Indiile de Est Olandeze, pentru a compensa pierderea petrolului din Texas şi Pennsylvania. Embargoul petrolier american, mai mult decât orice alt eveniment din 1941, a lansat Japonia pe un curs de coliziune cu vecinii săi asiatici şi cu America însăşi.

Deşi Berlinul pusese presiune asupra Franţei învinse să nu se opună Japoniei în Indochina, căderea Saigonului nu era o veste bună nici pentru speranţele Germaniei de a reuşi să-i determine pe japonezi să atace Rusia. Din ce în ce mai multe trupe şi nave de război japoneze se îndreptau spre

sud exact în momentul în care Berlinul avea nevoie de ele să se îndrepte în direcţia opusă. Statul major german începuse, de asemenea, să îşi dea seama că subestimase puterea Armatei Roşii. Pe 16 iulie, după lupte intense, germanii au luat în sfârşit Smolenskul, dar nu au reuşit să împiedice cea mai mare parte a Armatei Roşii, care se retrăgea spre est, să se regrupeze pentru apărarea Moscovei. Deschiderea unui al doilea front în Extremul Orient sovietic devenea, prin urmare, o prioritate extremă pentru Berlin, dacă voia ca războiul din Rusia să fie câştigat repede.

Ribbentrop a început să-l preseze pe Ott, printr-o serie de telegrame urgente, să depună toate eforturile pentru grăbirea asaltului japonez asupra URSS-ului – un asalt iminent, aşa cum promiseseră entuziasmaţi atât Scholl, cât şi ambasadorul. Pentru a-i ajuta pe japonezi în decizia lor, Kretschmer şi asistenţii săi au început să lucreze iar la masa cu nisip de la subsol, pe care o folosise Wenneker când plănuise atacul asupra insulei Singapore, de data aceasta pentru a elabora strategii pentru atacuri pe mare şi pe uscat asupra porturilor sovietice de la Pacific, Vladivostok şi Habarovsk. Pentru Ott, singura veste bună de pe frontul rus era că trupele Wehrmachtului, care avansau, capturaseră deja soldaţi sovietici înrolaţi în garnizoanele din Extremul Orient, ceea ce arăta faptul că Stalin începuse să mute trupe din Siberia pentru a salva Moscova.

Atât Sorge, cât şi Ott erau sub o presiune enormă din partea şefilor lor – ambasadorul, ca să asigure o ofensivă japoneză împotriva Siberiei, iar spionul, ca să o evite. Stresul începea să-şi spună cuvântul. Pentru prima oară în prietenia lor de şapte ani, se certau deschis pe subiecte de politică. Sorge insista, izbind în masa de la micul dejun, că

Germania va fi învinsă în trei ani şi că planul lui Hitler era sortit eşecului, la fel cum fusese şi campania în Rusia a lui Napoleon. Sorge ţinea, de câte ori putea, să toarne apă rece peste speranţele lui Ott. De câte ori „obţineam diverse informaţii de la Ozaki şi Miyagi”, îşi amintea Sorge, „le deformam după cum îmi convenea, făceam propagandă şi mă străduiam ca tabăra germană să nu mai aibă nici o speranţă că Japonia avea să intre în război”.******** La Agenţia de presă Domei, Sorge – acum corespondentul german cu cea mai îndelungată activitate la Tokyo – a convocat chiar şi o întâlnire cu colegii săi din presa germană şi i-a mustrat aspru pentru nebunia Operaţiunii Barbarossa. De asemenea, s-a arătat circumspect la Ministerul japonez de Externe, insistând că deţinea informaţii secrete conform cărora potenţialul aerian sovietic era, în realitate, mult mai mare decât le spuseseră germanii.

Pe 2 august, Sorge s-a dus cu automobilul la vila ambasadei de la Karuizawa, lăsând în urmă fierbinţeala verii şi atmosfera de oală sub presiune de la Tokyo, pentru a petrece weekendul cu Ott şi cu vechiul său prieten Erwin Scholl. Karuizawa, un oraş de munte de lângă Nagano, era o staţiune tradiţională de vară unde burghezia cu dare de mână din Tokyo fugea de umiditatea capitalei, atrasă de versanţii împăduriţi cu pini şi de izvoarele fierbinţi de pe muntele Asama. Poate că ironia de a-şi petrece vacanţa pe pantele unui vulcan activ a fost gustată de Sorge. Cel puţin, trebuie să se fi simţit ca acasă. În ultimii ani, Karuizawa devenise o destinaţie de vacanţă preferată de comunitatea germană din Tokyo şi se lăuda cu o brutărie germană care făcea pâine de secară şi apfelstrudel. În acel weekend, în principalul cinematograf rula cel mai recent

film de la Berlin, Verklungene Melodie (Melodie uitată), o melodramă romantică în care juca Brigitte Horney.********

Reşedinţa de vară a Ambasadei Germaniei era o clădire plăcută din lemn, cu două etaje, aşezată într-o grădină luxuriantă. Serile, cei trei vechi prieteni, eliberaţi de claustrofobia apăsătoare a capitalei, se relaxau într-un bar de la hotelul Mampei. Hotelul, construit în 1936 într-un amestec ciudat de stiluri, japonez şi bavarez, cu structură de lemn la vedere, există şi astăzi. Fotografiile de dinainte de război înfăţişează un bar intim, ca un club, cu fotolii de piele şi lămpi art deco de alamă. În mod remarcabil, o fotografie de arhivă din broşura din 2017 a hotelului înfăţişează doi occidentali care joacă mulţumiţi şah în salon, cândva în anii 1930. Sunt – fără nici o îndoială – Ott şi Sorge.

La pahar, cei trei prieteni au discutat despre evoluţia politică şi veştile de pe frontul rusesc. Ott le-a mărturisit că, în ciuda celor susţinute de propaganda neobosită a Berlinului, înaintarea germanilor era lentă, iar pierderile grele. Trecuseră doar şase săptămâni din Operaţiunea Barbarossa şi devenise clar faptul că invazia nu mergea conform planului. Sorge, în ceea ce îl privea, se pare că le împărtăşise ceea ce ştia din culisele politicii japoneze.

La întoarcerea lor la Tokyo, Ott fusese aşa de impresionat de informaţiile lui Sorge legate de activitatea cabinetului Konoe, încât îi sugerase colonelului Kretschmer, cel mai important ataşat militar, să apeleze la informaţiile secrete ale lui Sorge despre strategia japoneză.

— Legăturile lui Sorge sunt absolut incredibile! remarcase Kretschmer, mulţumindu-i lui Ott pentru pont.********

Pe 9 august, Kretschmer a transmis la Berlin punctele-cheie ale analizei lui Sorge – arătându-se foarte sceptic, bineînţeles, faţă de dorinţa Japoniei de adoptare a Planului Nord. Pentru prima oară în cariera sa, Sorge beneficia de atenţia deplină atât a şefilor spionajului de la Berlin, cât şi a celor de la Moscova.

În jurul datei de 5 august, Sorge se întâlnise cu Ozaki pentru prima dată după o lună. Ozaki îi adusese la cunoştinţă un zvon potrivit căruia armata japoneză programase un atac asupra Uniunii Sovietice pentru 15 august, dar amânase planul din cauza obstacolelor întâmpinate de germani în drumul lor spre Moscova. Trei zile mai târziu, Clausen a transmis la Centru o parte din mesajul lui Sorge. „Germanii îi presează zilnic pe japonezi să intre în război. Dar faptul că duminica trecută Moscova încă nu era cucerită, contrar promisiunii făcute de comandamentul suprem german, a mai potolit din entuziasmul japonezilor.”******** Aceasta a fost partea din mesaj care a plecat mai departe. Restul, pe care Clausen nu l-a mai trimis şi care a fost ulterior descoperit în ciornă când poliţia i-a percheziţionat casa după arestarea acestuia, suna după cum urmează: „Chiar şi Cutia Verde [armata japoneză] are impresia că războiul Alb-Roşu [germano-rus] s-ar putea transforma într-un al doilea Incident Chinezesc, deoarece Albii repetă aceleaşi greşeli pe care le-au făcut Verzii în China”.********

Atât Sorge, cât şi Ozaki ştiau că aceste zile din august aveau să fie critice pentru deznodământul războiului. Ozaki îi spusese că armata japoneză calculase că nu se putea lansa o ofensivă mai târziu de sfârşitul lui august, fiindcă iarna siberiană făcea imposibile operaţiunile pe scară largă după jumătatea lunii noiembrie. „În următoarele două sau trei săptămâni, Japonia va lua o

decizie”, avertiza Sorge Moscova într-o telegramă din 12 august. „Este posibil ca statul major să ia decizia de a interveni fără o consultare prealabilă.”********

De asemenea, ambii membri de vârf ai reţelei îşi dăduseră seama că strategia de la Tokyo urma să fie dictată de ceva mult mai important decât politica sau anotimpurile – rezervele de petrol ale Japoniei. În urma embargoului american asupra importurilor de la începutul lui august, întreaga armată japoneză dispunea doar de rezervele existente în acel moment pentru a alimenta restul efortului de război. Dacă proviziile erau scăzute, Planul Nord trebuia neapărat abandonat, toate resursele având să se concentreze pe cucerirea câmpurilor petrolifere din Indiile de Est Olandeze.

Ozaki a apelat la Yoshio Miyanishi, un coleg de la Departamentul economic al Căii Ferate Manciuria de Sud, ca să îl ajute să înţeleagă cât combustibil mai avea, de fapt, Japonia. Pretinzând că avea nevoie de această informaţie pentru un raport guvernamental asupra rezervelor energetice şi că tabloul nu ar fi fost complet dacă nu ştiau câte provizii de petrol îşi făcuseră în secret armata şi marina, Ozaki îl convinsese pe Miyanishi să obţină cele mai recente şi ultrasecrete cifre. În câteva zile, Miyanishi se întorsese cu un răspuns detaliat. Un total de două milioane de tone de petrol, incluzând benzină grea, ulei greu, ţiţei şi gaz lampant, era disponibil în scop civil. Aceeaşi cantitate fusese stocată de armată, iar marina avea rezerve de mai puţin de nouă milioane de tone. La o rată normală de consum, aceasta însemna că Japonia avea rezerve de combustibil pentru mai puţin de şase luni.

— O examinare a situaţiei rezervelor de petrol a dezvăluit faptul că Japonia era în poziţia de a alege una din două

soluţii: să avanseze spre sud şi să facă rost de petrol din Indiile Olandeze, ori să se arate maleabilă faţă de Statele Unite şi să primească de la acestea o cantitate de petrol, avea să le explice Ozaki anchetatorilor.********

Libertatea de acţiune a Statului Major Imperial era redusă în fiecare zi de embargoul american asupra petrolului. Oricât de mult şi-ar fi dorit armata să cucerească Siberia, Japonia nu avea, pur şi simplu, petrol suficient pentru aceasta.

Pe 9 august, Sorge s-a întors pentru un al doilea weekend la Karuizawa, de data aceasta cu Eta Harich-Schneider şi Helma Ott. Eta era acum cuprinsă de „febra Richard Sorge”, după cum avea să declare într-un interviu.******** Sorge, după spusele Etei, îi promisese că toate celelalte aventuri ale sale – inclusiv cu Helma şi cu prietena ei, Anita Mohr – erau absolut de domeniul trecutului. I-a spus, de asemenea, că „micuţa japoneză” care locuise cu el „din când în când” fusese trimisă la plimbare în mai.******** Nu era chiar întregul adevăr. De fapt, Hanako petrecea cel puţin trei nopţi pe săptămână în locuinţa de pe strada Nagasaki şi avea să continue să o facă până în septembrie. Eta era acolo aproape în toate celelalte nopţi, dar nu observase nici un indiciu al unei alte prezenţe feminine în casă.

În timpul weekendului la vila ambasadei, Eta şi-a găsit iubitul încordat şi irascibil, dar şi visând la ideea de a evada – sau poate doar încercând să se împace cu această idee. „Germania se îndreaptă spre distrugere totală”, s-a plâns Sorge. Cu toate astea, singurul lucru despre care diplomaţii germani de acolo „se arătau îngrijoraţi era cum să facă să obţină o raţie de benzină mai mare”.******** De

asemenea, a îndemnat-o pe Eta să renunţe la ospitalitatea familiei Ott şi să se mute singură.

— Recapătă-ţi independenţa faţă de nenorociţii ăştia, a îndemnat-o el. Nu voi mai fi în preajmă mult timp. Într-una din aceste zile vei rămâne singură aici.

Şocată de vestea că Sorge părăsea Japonia, Eta l-a presat să-i spună mai mult.

— S-ar putea să fiu nevoit să părăsesc ţara brusc. S-ar putea să nu am de ales. Nu pot să-ţi spun motivul. Dar, dacă se va întâmpla şi unele persoane de la ambasadă îţi vor spune că am fugit cu altă femeie, să nu-i crezi!********

Într-o noapte, la scurt timp după ce se întorseseră în oraş, Eta a încercat să-i însenineze dispoziţia sumbră a lui Sorge cântând Sonata lunii de Beethoven la lumina lumânărilor în sala de bal a ambasadei. După un concert improvizat, Sorge a dispărut şi s-a strecurat în fosta cameră a Etei – noul cartier general al Gestapoului din cadrul ambasadei –, folosindu-se de cheia pe care aceasta o furase pentru el. Acolo, în timp ce familia Ott dormea deasupra, a scotocit prin dosarele lui Meisinger. Sorge a descoperit că numele lui de cod dat de Gestapo era „Post” şi că Măcelarul din Varşovia raportase la Berlin că, din punct de vedere politic, Sorge era absolut de încredere, subliind prezenţa acestuia regulată la întânirile partidului nazist. Probabil că acest lucru i-a alinat neliniştile mai mult decât ar fi putut s-o facă vreodată muzica lui Beethoven.

Poate că ameninţarea din partea lui Meisinger se redusese, dar poliţia japoneză era tot mai interesată de Sorge, Hanako şi Clausen. De acum, toţi membrii reţelei – alături de majoritatea străinilor de la Tokyo – primeau

vizite regulate acasă de la poliţia locală. Aceste vizite erau cordiale, cu o scrupulozitate superficială, dar nu mai puţin angoasante.

Vizita de la începutul lunii august a unui agent necunoscut de la Kempentai la locuinţa lui Clausen, în mijlocul transmisiunii radio, fusese o anomalie. Vizitatorul lui obişnuit era ofiţerul Shigeru Aoyama, vechea cunoştinţă a lui Sorge de la secţia de poliţie Toriizaka.******** Aoyama venea, de obicei, acasă la Clausen când acesta era plecat, punându-i întrebări servitoarei despre viaţa stăpânilor ei. Printre bârfele domestice obişnuite, Aoyama culesese o informaţie foarte interesantă.

— Stăpânul meu se trezeşte la miezul nopţii şi se joacă la un aparat cu butoane strălucitoare, i-a spus lui Aoyama servitoarea familiei Clausen, după cum îşi amintea agentul într-un interviu din 1965.

Fiind el însuşi radioamator, Aoyama recunoscuse descrierea şi îşi amintise brusc de ceva. Cu circa zece zile în urmă, un oficial de la Ministerul Telecomunicaţiilor fusese la gara Toriizaka, punând întrebări despre transmisiuni neînregistrate pe unde scurte, în zona Azabu. Arestarea unui important om de afaceri german fără un motiv întemeiat era un pas formidabil pentru un tânăr agent de poliţie. Dar Aoyama se întreba dacă nu dăduse cumva peste staţia radio clandestină.********

Aoyama o întrebase politicos pe Anna Clausen despre soţul ei. Ori din nepăsare, ori, mai probabil, din teamă, Annei i-a scăpat informaţia că, dacă-şi întreba soţul ce face după miezul nopţii, acesta „se înfurie foarte tare şi o ceartă rău”. De asemenea, îl învinovăţise pe prietenul soţului ei, Richard Sorge – despre care Aoyama nu se

gândise niciodată până atunci că ar putea avea vreo legătură cu Clausen.

— Sorge are o influenţă negativă asupra soţului meu, i-a spus Anna curtenitorului poliţist. Îl ia pe soţul meu, care este bolnav de inimă, în tot felul de locuri ciudate la ore ridicole, cum ar fi Kunenuma, ca să pescuiască. Aşa că, vă rog, domnule Aoyama, când îl veţi vedea data viitoare pe Sorge, să-l certaţi din partea mea.********

Aoyama trăsese concluzia că familia Clausen „erau un soţ şi o soţie foarte apropiaţi şi intimi". Decisese şi că, în cazul în care soţul ei ar fi avut o relaţie dubioasă cu Sorge sau trimisese mesaje ilegale, Anna nu ştia nimic despre acestea.

Inteligentul tânăr poliţist a hotărât să continue pe această pistă interesantă, făcându-i o vizită doctorului Sorge însuşi, undeva pe la începutul lui august 1941. Cum nu a răspuns nimeni la uşă, Aoyama a presupus că locuinţa era goală. A încercat uşa şi a văzut că era deschisă. Copleşit de curiozitate, a urcat scările şi a intrat în biroul lui Sorge. L-a găsit pe Sorge stând la maşina de scris şi fixându-l cu o privire furioasă. Sorge a strigat că poliţistul încălca proprietatea privată. Ştiind că greşise, Aoyama s-a retras cerându-şi o mulţime de scuze. Mânia lui Sorge s-a evaporat imediat şi cei doi bărbaţi s-au despărţit cu asigurări de respect reciproc.

Următoarea întâlnire cu poliţia a fost mai puţin amicală. Bătrâna şi credincioasa menajeră a lui Sorge, Fukuda Tori, se pensionase şi fusese înlocuită de alta, nu chiar aşa în vârstă. Noua menajeră fusese convocată la secţia Toriizaka de ofiţerii care voiau să afle adresa lui Hanako. Când aceasta protestase că nu lucra pentru Sorge de

foarte mult timp şi că nu ştia unde locuia Miyake-san, anchetatorii deveniseră agresivi.

— Să faci bine să ne anunţi data viitoare când vine Miyake-san, altfel o să vezi tu! îi spusese poliţistul bătrânei, după cum reiese din relatarea ulterioară din auzite a lui Hanako.

— Îi pregătesc mesele stăpânului meu şi sunt plătită pentru asta! răspunsese sfidător servitoarea. Nu aveţi nici un motiv pentru care să vă purtaţi aşa de urât cu mine!

Mai mult amuzat decât supărat, poliţistul glumise:

— Căţeaua asta bătrână e destul de fragedă! şi îi trăsese o palmă la fund.

Plângând de furie, menajera fugise în bucătăria lui Sorge.********

Câteva zile mai târziu, Aoyama s-a întors întrebând iar de Hanako. Sorge era plecat, dar Hanako era acasă şi Aoyama a dus-o la secţie.******** Într-o încăpere îngustă de la etaj, a fost interogată de şeful secţiei de poliţie, un bătrân cu înfăţişare severă, îmbrăcat civil. Interogatoriul a început cu întrebările obişnuite, legate de numele, vârsta, adresa şi educaţia lui Hanako, în timp ce şeful le nota într-un formular lung. Apoi tonul s-a schimbat brusc.

— Nu înţeleg cum o femeie educată ca dumneata [...] trăieşte cu un străin, i-a spus înţepat ofiţerul. Nu sunt destui bărbaţi în Japonia?

Dorind să scape, Hanako a încercat să mintă că era despărţită de mult de Sorge.

— Nu mai este nimic între noi acum.********

— Dacă nu mai ai nimic de-a face cu el, de ce te duci acolo tot timpul? a insistat şeful.

Hanako a îndrăznit să-i spună că o confunda cu altcineva.

— Nu mai minţi! a strigat anchetatorul. Eşti singura femeie japoneză care-l vizitează pe Sorge. Ştiu exact când ajungi acolo şi când pleci. De la fereastra de aici, te văd întinsă în pat cu spatele gol!

Poliţistul i-a spus lui Hanako să se despartă imediat de Sorge.

— Ştii că o femeie japoneză care trăieşte cu un străin nu este considerată cetăţean japonez, i-a zis el. O să-ţi obţinem o compensaţie financiară de la el. Ne vom ocupa noi de detalii.

Sugestia că trăia cu Sorge doar pentru bani a făcut-o pe Hanako să-l sfideze.

— Ce veţi face dacă refuz? a întrebat, dar furia ei s-a transformat brusc în lacrimi de mânie şi de umilinţă şi s-a întors spre fereastră ca să le ascundă.

— Ce vezi la ketto [barbarii] ăştia păroşi? a întrebat şeful, continuându-şi tirada. Noi nu putem concura cu străinii ăştia plini de păr. Sunt aşa de gingaşi şi drăguţi cu femeile noastre.********

— Pot să plec acum, dacă nu mai aveţi întrebări? a întrebat cu răceală Hanako.

Poliţistul nu avea nici un motiv să o reţină. Dar i-au spus lui Hanako să revină la poliţie, la următoarea sa vizită la Sorge, ca să semneze procesul verbal ce urma a fi folosit

ca bază a raportului lor despre ea la Ministerul de Interne. Hanako a plecat fără să răspundă.

Când Hanako i-a spus lui Sorge despre incident în ziua următoare, acesta s-a înfuriat.

— Dacă Japonia mi te ia, voi forţa Germania să ia toate fetele germane de la bărbaţii lor japonezi, a tunat şi a fulgerat, devenind ridicol în furia lui neputincioasă. Pot face asta! O să trimit o telegramă în Germania!

Calmându-se puţin, şi-a luat iubita de mână.

— Sunt puternic, a asigurat-o Sorge pe Hanako, după cum îşi amintea aceasta 20 de ani mai târziu. Nu trebuie să-ţi faci griji.********

Poate că Sorge era lipsit de putere în faţa forţei colective a poliţiei japoneze, dar, împotriva unui singur ofiţer, tăria sa fizică şi aura inabordabilă care îl înconjura în calitate de străin cu relaţii încă îl făceau un adversar formidabil. La câteva zile după primul interogatoriu al lui Hanako, Aoyama a făcut greşeala să bată din nou la uşa lui Sorge. Auzind o voce cunoscută vorbind cu servitoarea sa, Sorge a ieşt repede din sufragerie ca să-l înfrunte pe poliţist. Aoyama a întrebat de Miyake-san.

— Ce doreşti de la Miyake-san? l-a întrebat Sorge. Voi răspunde eu la orice întrebare în legătură cu ea.

— Nu înţelegeţi, a replicat ofiţerul şi a încercat să treacă de Sorge împingându-l.

Aoyama a dat să-i spună servitoarei să o trimită pe Hanako la secţia de poliţie, când avea s-o întâlnească data

viitoare, dar Sorge l-a trimis la pământ cu un upercut scurt.********

Sorge făcuse multe greşeli din impulsivitate în cariera sa de spionaj, dar în toate fuseseră implicaţi străini ca şi el. Să o seducă pe soţia celei mai importante surse de informaţii secrete, să facă accident de motocicletă în timp ce avea buzunarele pline de documente compromiţătoare, să-l slăvească beat pe Stalin în faţa unei încăperi pline de nazişti. Dar să atace un poliţist japonez era o greşeală la un alt nivel. Dându-şi seama că ar fi putut fi cu cătuşele la mâini în câteva minute, Sorge a încercat să-şi ceară scuze repede, în timp ce-l ajuta pe poliţistul şocat să se ridice în picioare.

— Îmi pare foarte rău pentru ce s-a întâmplat, a spus Sorge. Nu am gândit. Eram aşa de îngrijorat pentru Miyake-san.

I-a dat ordin servitoarei să aducă o pereche din cei mai buni pantofi ai săi, pe care i-a înmânat lui Aoyama cu o plecăciune. Tânărul a acceptat scuzele şi pantofii şi a ieşit.

— N-am crezut că domnul Sorge se va supăra aşa rău, i-a spus acesta servitoarei, în timp ce pleca. Este ţâfnos! Va fi greu pentru mine să încerc să dau de ea [Hanako] aici.********

Încă o dată, norocul diabolic al lui Sorge îl ajutase (deşi, fără să ştie, exact în acest punct norocul tocmai îl părăsea). Aoyama le-a spus colegilor săi că fusese atacat, dar aceştia nu s-au dus în forţă să îl aresteze. Numai că devenea tot mai clar pentru Sorge că relaţia lui cu Hanako trebuia să se sfârşească, iar asta pentru siguranţa ei. La Moscova, îi ţinuse discursuri îndrăgostitei Hede Massing

despre „cât de singuratică şi de ascetică trebuie să fie viaţa unui aparatcic, fără ataşamente, fără legături, fără sentimentalisme”.******** Se apropia momentul în care Sorge trebuia să facă triajul dureros al vieţii sale personale.

Cel de-al doilea interogatoriu al lui Hanako avea să pecetluiască despărţirea. Aoyama o zărise pe Hanako pe stradă în drum spre casa lui Sorge şi o strigase de sus, de la fereastra secţiei de poliţie. De data aceasta, atât Aoyama, cât şi şeful lui fuseseră mult mai curtenitori, deşi primul s-a plâns – din fericire, pe un ton glumeţ – despre forţa pumnului lui Sorge. Poliţistul mai în vârstă îi arătase lui Hanako un dosar gros cu femei japoneze care renunţaseră la relaţiile lor străinii – toate, susţinea el, în schimbul unei compensaţii substanţiale. Oricum, le dispăruse agresivitatea din trecut. Poate că violenţa galantă a lui Sorge, folosită pentru a-şi apăra amanta, şi loialitatea lui Hanako treziseră respectul poliţiştilor. În orice caz, îi ceruseră lui Hanako să semneze procesul verbal de la întâlnirea precedentă punându-şi amprenta, după care o lăsaseră să plece.

În mod clar, situaţia nu putea să continue. Agitat şi plimbându-se în lungul şi-n latul biroului, Sorge a făcut un plan. A îndemnat-o pe Hanako să-şi trimită mama şi nepoata în satul lor natal pentru siguranţă, iar lui Hanako i-a spus să se pregătească să fugă la Shanghai.

— Am foarte mulţi bani la banca din Shanghai, i-a zis Sorge – singurul indiciu că acest dedicat slujitor al revoluţiei îşi depusese probabil propria indemnizaţie de ieşire din sistem la o bancă din China, aşa cum făcuse şi familia Clausen.

I-a propus lui Hanako să călătorească singură, el urmând să vină mai târziu după ea.

— Munca mea aici se va sfârşi în curând, i-a zis el, după cum îşi amintea Hanako. Apoi o să vin după tine la Shanghai şi-o să locuim acolo împreună.********

A fost nevoie de Clausen ca să depisteze o hibă serioasă în planul şefului. Cei trei s-au întâlnit la restaurantul lui Lohmeyer, pentru a pune la cale scoaterea lui Hanako din Japonia. Cea mai mare parte a conversaţiei dintre cei doi bărbaţi a decurs în germană, iar Hanako nu a putut să-i urmărească. Dar era clar că Max subliniase faptul că Hanako nu ar fi putut călători fără paşaport. Şi, în condiţiile date, ar fi fost extrem de improbabil ca poliţia să-i emită unul.

Atmosfera la masă devenise sumbră.

— Mă simt foarte deprimat, i-a spus Sorge lui Hanako în japoneză. În seara asta n-o să mai lucrez. În seara asta o să mă îmbăt, i-a anunţat el. Beţi şi voi,******** le-a dat ordin tovarăşilor lui.

Întorşi acasă împreună, Sorge a cântat la pian câteva dintre piesele clasice germane celebre pe care le iubea, Beethoven şi Mozart. Beat şi plin de autocompasiune, a contemplat viitorul.

— Nu ştiu ce să fac... Când Sorge nu va mai fi, o să te gândeşti: «Sorge e un om măreţ!»... Ai vrea să mori cu Sorge?

Hanako a răspuns că îi era frică de moarte.

— Tututor le e frică de moarte, a replicat el în timp ce îl lua somnul, incoerentul său flux al memoriei fiind consemnat în autobiografia lui Hanako.

— Dar Sorge este un om puternic, a continuat el. Nu te voi uita, dar acum mă descurc şi fără tine... O să scriu multe cărţi bune. O să descoperi mai târziu... Sorge este măreţ!... O să mor în curând... Ceva nu e deloc în regulă cu mine azi.********

Darul final al lui Sorge pentru cea mai de durată – mulţi ar putea spune cea mai răbdătoare – relaţie amoroasă din viaţa lui a fost să-i rezolve problemele cu poliţia. La circa o săptămână de la cel de-al doilea interogatoriu, Sorge a invitat-o pe Hanako la un restaurant elegant din Nihonbashi. Hanako îmbrăcase un chimonou de mătase cu această ocazie. Spre surprinderea ei, nu erau singuri. Domnul Tsunajima, un interpret de la Ambasada Germaniei, a apărut îmbrăcat elegant, iar după ei poliţistul Aoyama şi şeful lui.

— Miyake-san, eşti foarte atrăgătoare în chimono, a comentat poliţistul mai în vârstă. Aoyama nu mai poate vorbi despre altceva decât „Miyake-san, Miyake-san”.

Aoyama însuşi îşi dăduse jos mustaţa.

— Mi-am ras-o după ce m-a lovit domnul Sorge, ca să devin un om nou, a explicat el zâmbind.

Sorge, în cel mai fermecător mod, a început acţiunea de a convinge poliţia să uite de dosarul pe care i-l întocmiseră lui Hanako. Cina oficială – şi poate alte metode de persuasiune de care Hanako nu era conştientă – au funcţionat. Câteva zile mai târziu, şeful poliţiei a apărut pe

strada Nagasaki şi a dat foc dosarului lui Hanako într-unul din vasele din fier pentru ars tămâia ale lui Sorge.********

Sorge a dus-o pe Hanako la Lohmeyer, locul unde luaseră pentru prima dată cina împreună, pentru a-i da vestea că trebuia să se mute de la el. Încă o dată, i-a spus să-şi caute un soţ japonez cumsecade.

— Nu-mi plac bărbaţii japonezi, a replicat Hanako.

Întorşi acasă de la restaurant, Sorge a scos o sticlă de vermut din depozitul lui de băuturi şi a pus la pick-up discul lui Edwin Fischer cu „Fantezia” lui Beethoven. După spusele lui Hanako, în această ultimă conversaţie, Sorge a fost cât pe ce să dezvăluie adevărul despre viaţa sa.

— Vei afla mai târziu ce a făcut Sorge, i-a spus el, cuprins de exaltarea muzicii şi a băuturii. Sorge este înţelept, puternic, nu se teme de pericole... Sorge este gata să moară pentru cauză.

Apoi a întrebat-o pe Hanako ce îşi dorea cel mai mult în viaţă.

— Îl vreau pe Sorge, a răspuns ea.

— Nu-l poţi avea pe Sorge. Sorge o să moară.

Apoi băutura i-a adus dintr-odată o viziune mai optimistă şi a schimbat cursul.

— Vreau să trăiesc! Ar fi grozav dacă ne-am putea întoarce împreună în Rusia... Ai vrea să mergi în Rusia cu Sorge?

— Da, mi-ar plăcea.

— Dacă tu şi eu ne întoarcem în Rusia, Japonia va fi într-o mare încurcătură. Toţi vor muri. Ştiu eu. Statele Unite sunt foarte puternice. Japonia nu poate învinge. Rusia nu se va lupta cu Statele Unite. I-am spus lui Stalin că Rusia nu poate să lupte împotriva Americii. Ştii cine este Stalin?

Hanako a spus că ştia.

— Te rog să scrii ce a zis Sorge şi ce a făcut Sorge. Sorge este un om mare. Face tot timpul lucruri bune. Ştii ce este Sorge? Sorge este un Dumnezeu... Dumnezeu este întotdeauna un om... Oamenii au nevoie de mai mulţi Dumnezei. Sorge va deveni un Dumnezeu... Ştii ce a făcut Sorge? Am aranjat ca guvernul japonez să fie învins în curând. Poporul japonez e puţin cam slab. Bărbaţii francezi şi americani nu sunt puternici, dar bărbaţii ruşi sunt puternici... Hai să bem şi apoi să ne culcăm.********

Hanako tocmai ascultase ultimul şi cel mai onest dintre discursurile la beţie ale iubitului ei. A doua zi, Sorge i-a sugerat că sosise momentul să-şi mute lucrurile la mama ei. De asemenea, a insistat să accepte 2 000 de dolari. De data aceasta, Hanako nu a obiectat.

Hanako Ishii, Ningen Zoruge, p. 145.

Toshito (ed.), Gendai-shi Shiryo, vol. 1, p. 284.

Toshito (ed.), Gendai-shi Shiryo, vol. 2, p. 229.

Toshito (ed.), Gendai-shi Shiryo, vol. 2, pp. 258, 187.

Toshito (ed.), Gendai-shi Shiryo, vol. 2, p. 280.

„Sorge Memoir”, Partea a II-a, p. 24.

„Sorge Memoir”, Partea a II-a, p. 24.

Interviul lui Prange cu Matsumoto, 8 ianuarie 1965, Target Tokyo.

Toshito (ed.), Gendai-shi Shiryo, vol. 2, p. 258.

Toshito (ed.), Gendai-shi Shiryo, vol. 2, p. 187.

Toshito (ed.), Gendai-shi Shiryo, vol. 2, p. 192.

Toshito (ed.), Gendai-shi Shiryo, vol. 1, p. 292; vol. 2, p. 178.

Toshito (ed.), Gendai-shi Shiryo, vol. 3, pp. 6, 110.

Toshito (ed.), Gendai-shi Shiryo, vol. 3, p. 110.

Whymant, Stalin’s Spy, p. 195.

Toshito (ed.), Gendai-shi Shiryo, vol. 3, p. 495.

Hisaya Shirai, Kokusai supai Zoruge no sekai senso to kakumei/ Shirai Hisaya hencho, Tokyo, 2003, cap. 11.

Toshito (ed.), Gendai-shi Shiryo, vol. 2, p. 347.

Când Ott i-a spus de această conversaţie, Sorge l-a contrazis senin pe ambasador şi i-a adus la cunoştinţă că, de fapt, ruşii aveau efective aeriene mult mai mari decât ştiau nemţii – fără să detalieze de unde avea o asemenea informaţie confidenţială.

Fesiun, Documente, nr. 163, telegramele decodate nr. 12316, 12310, 12318, 12317, adresate şefului Direcţiei

Serviciilor Secrete din cadrul statului major General al Armatei Roşii, Tokyo, 10 iulie 1941.

Fesiun, Documente, nr. 163, telegramele decodate nr. 12316, 12310, 12318.

Toshito (ed.), Gendai-shi Shiryo, vol. 2, p. 275.

*Astăzi, Ekaterinburg (n.red.)

Fesiun, Documente, nr. 163, telegramele decodate nr. 12316, 12310, 12318, 12317.

Fesiun, Documente, nr. 163, telegramele decodate nr. 12316, 12310, 12318, 12317.

Fesiun, Documente, nr. 161, telegramele decodate, nr. 11583, 11575, 11578, 11581, 11574, adresate şefului Direcţiei Serviciilor Secrete din cadrul statului major General al Armatei Roşii, Tokyo, 3 iulie 1941.

Toshito (ed.), Gendai-shi Shiryo, vol. 1, p. 274.

Iuri Rubţov, „Comanda este chemarea mea”, în Voienno-promişlenni Kurier, 13 iunie 2005.

Fesiun, Documente, nr. 38, Raport: 11 august 1941.

Interviul lui Prange cu Kawai, 14 ianuarie 1965, Target Tokyo.

Whymant, Stalin’s Spy, p. 229.

Whymant, Stalin’s Spy, p. 190, interviu cu Kawai.

Whymant, Stalin’s Spy, p. 191.

Toshito (ed.), Gendai-shi Shiryo, vol. 2, p. 239.

Toshito (ed.), Gendai-shi Shiryo, vol. 1, p. 283.

Whymant, Stalin’s Spy, p. 231.

Whymant, Stalin’s Spy, p. 233.

Fesiun, Documente, telegrama decodată nr. 15374, Tokyo, 12 august 1941.

Fesiun, Documente, telegrama decodată nr. 15374.

Fesiun, Documente, telegrama decodată nr. 15374.

Toshito (ed.), Gendai-shi Shiryo, vol. 2, p. 253.

Whymant, Stalin’s Spy, p. 241.

Whymant, Stalin’s Spy, p. 241.

Harich-Schneider, Charaktere und Katastrophen, p. 155.

Harich-Schneider, Charaktere und Katastrophen, p. 155.

Toshito (ed.), Gendai-shi Shiryo, vol. 3, p. 6.

Interviul lui Prange cu Aoyama/Harada, Target Tokyo.

Interviul lui Prange cu Aoyama/Harada, Target Tokyo.

Hanako Ishii, Ningen Zoruge, p. 128.

Hanako Ishii, Ningen Zoruge, p. 113. Interviu cu Hanako, 14 ianuarie 1965, Target Tokyo. În acest interviu, Hanako a datat acest incident la sfârşitul lui iulie 1941, dar în Ningen Zoruge l-a plasat în august.

Hanako Ishii, Ningen Zoruge, pp. 113–114; interviul lui Prange cu Hanako, 14 ianuarie 1965, Target Tokyo.

Interviurile lui Prange cu Hanako, 11 şi 14 ianuarie 1965, Target Tokyo.

Interviul lui Prange cu Hanako, 14 ianuarie 1965, Target Tokyo; Hanako Ishii, Ningen Zoruge, p. 128.

Interviul lui Prange cu Hanako, 14 ianuarie 1965, Target Tokyo; Hanako Ishii, Ningen Zoruge, p. 129.

Interviul lui Prange cu Hanako, 14 ianuarie 1965, Target Tokyo; Hanako Ishii, Ningen Zoruge, p. 131.

Massing, This Deception, p. 75.

Hanako Ishii, Ningen Zoruge, pp. 120–121.

Interviul lui Prange cu Hanako, 14 ianuarie 1965, Target Tokyo; Hanako Ishii, Ningen Zoruge, p. 128.

Hanako Ishii, Ningen Zoruge, p. 148.

Whymant, Stalin’s Spy, p. 255.

Hanako Ishii, Ningen Zoruge, p. 145.

Capitolul 20. Înfrângerea

Sunt nazist!******

Richard Sorge către anchetatorii săi, 19 octombrie 1941

Mijlocul lunii august 1941, cu sute de mii de soldaţi japonezi urcaţi în vagoane în direcţia Manciuria de Nord şi muncitori de la Mantetsu ocupaţi cu construirea de linii secundare pentru o posibilă intrare în Siberia, a fost momentul de pericol maxim pentru Uniunea Sovietică. Un atac japonez depindea de vestea succesului Wehrmachtului în vest. Încercările lui Konoe de a face pace cu America erau din ce în ce mai departe de reuşită.

În plus, a fost momentul cel mai periculos pentru Sorge. Cel puţin cinci pericole mortale planau asupra reţelei de spioni. Harutsugu Saito, tânărul şi inteligentul agent de la Secţia externe a poliţiei politice Tokko, tocmai se întorsese dintr-o misiune în China şi reîncepuse să-l supravegheze pe Sorge. Ministerul japonez al Comunicaţiilor se apropia tot mai mult de locaţia transmisiunilor codate pe unde scurte, în căutarea căreia era din 1936. Poliţistul local Aoyama avea o pistă tentantă în ceea ce îl privea pe Clausen ca posibil operator al unei staţii radio ilegale. Hanako atrăsese şi ea atenţia poliţiei şi, deşi ştia foarte puţine despre specificul muncii lui Sorge, era clar că, dacă poliţia decidea s-o aresteze şi s-o interogheze violent, putea dezvălui foarte multe detalii dubioase despre activităţile iubitului ei. Şi, bineînţeles, Meisinger de la Gestapo, în ciuda rapoartelor sale favorabile despre Sorge, rămânea o ameninţare imprevizibilă.

Fără ca Sorge să fie la curent, un alt pericol se îndrepta spre el dintr-o a şasea direcţie, complet neaşteptată. În iunie 1941, Tokko îşi amintise de micuţa doamnă japonezo-americană cu un trecut suspect, comunist, care acum îşi câştiga existenţa din meseria de croitoreasă în provincia Wakayama – Tomo Kitabayashi, fosta

proprietăreasă a lui Miyagi din California. Ofiţerului Mitsusaburo Tamazawa, de la Secţia ideologică din cadrul Tokko, i se ceruse să autorizeze un mandat pentru interogarea ei şi a soţului acesteia. Mitsusaburo revăzuse probele şi le găsise neconcludente. Făcuse recomandarea ca „bătrâna” (Kitabayashi avea 65 de ani la acea vreme) să fie scutită de interogatoriu în lunile toride de vară şi ca anchetarea acesteia să fie amânată până în septembrie. Astfel, reţeaua de spionaj primise un răgaz datorită straniului cavalerism de modă veche al unui poliţist.********

Întârzierea avea să fie vitală pentru cea mai importantă misiune a lui Sorge: să ofere Moscovei o confirmare fermă că Planul Nord fusese abandonat. În decursul lunii august, dovezile incontestabile începuseră, în sfârşit, să se adune. Wenneker se întorsese dintr-un un tur de inspecţie în Manciuria şi îi spusese lui Sorge că unităţile masate pentru o posibilă intervenţie pe frontul rusesc erau fără experienţă şi de categoria a doua; cele mai bune trupe erau trimise în sud, pentru a lupta în China. Ozaki a obţinut mai multe detalii despre iminenta criză a petrolului, care devenea principalul argument pentru expansiunea spre sud a Japoniei. Dar ceea ce a contat cu adevărat au fost rapoartele de la Wenneker, conform cărora marina japoneză se opusese cu succes începerii unui război pe două fronturi, nordic şi sudic, şi obţinuse permisiunea de a cuceri Thailanda până la sfârşitul anului.********

Această informaţie fusese urmată, la scurt timp, de un raport similar din partea lui Ozaki. În cadrul unei întâlniri de trei zile dintre comandanţii armatei Kwantung, Statul Major Imperial şi guvernul civil, se decisese amânarea unui atac asupra Rusiei până anul viitor. Armata, în special

naţionaliştii radicali care se autointitulaseră Tinerii Ofiţeri, era „absolut nemulţumită de decizie”, raporta Ozaki. Dar generalii nu puteau ignora în totalitate şi marina, şi guvernul. Un atac în toată regula îndreptat spre nord necesita susţinere logistică masivă şi tone de combustibil – care, de acum, era controlat în cea mai mare parte de marină. Miyagi intervenise şi el cu vestea bună că trupele care fuseseră recrutate într-un al doilea val de mobilizare erau echipate cu pantaloni scurţi, nu cu mantale. Pe 24 august, prinţul Saionji, făcându-i o vizită neaşteptată lui Ozaki la administraţia Căii Ferate Manciuria de Sud, a confirmat faptul că „armata şi guvernul au luat deja decizia să nu meargă la război” cu Rusia.********

Când i-a adus vestea lui Sorge, Ozaki a adăugat câteva avertismente. Armata Kwantung ar fi atacat totuşi dacă ar fi avut o forţă de trei ori mai mare decât a Armatei Roşii din Siberia sau dacă Uniunea Sovietică ar fi fost învinsă şi „semnele prăbuşirii interne din cadrul Armatei Roşii din Siberia ar deveni evidente. [...] Dacă aceste deziderate nu sunt îndeplinite până la sfârşitul lunii septembrie, cel mai târziu, problema rusă va fi în mod sigur lăsată deoparte cel puţin până în primăvara următoare, la topirea zăpezii.”******** În ciuda precauţiei lui Ozaki, Sorge „părea fericit ca şi cum ar fi fost eliberat de o grea povară”.******** În sfârşit, era în măsură să-şi redacteze mesajul pe care Moscova îl aşteptase cu atâta nerăbdare. „Sticla Verde [marina japoneză] şi guvernul au decis să nu lansese un război [împotriva Rusiei] în cursul acestui an”, scria el pe 22 august şi i-a înmânat mesajul lui Clausen.

Operatorul radio nu l-a mai trimis.

De acum, Clausen era motivat de ceva mai mult decât doar de resentimente faţă de Sorge şi de teama de a fi

descoperit. După spusele lui însuşi, sabota în mod activ munca reţelei.

— Modul meu de a gândi se schimbase la acea vreme. Era de nesuportat pentru mine să trimit asemenea informaţii la Moscova, le spunea Clausen celor de la poliţia japoneză după arestarea sa.

Dar această aşa-zisă confesiune s-ar putea să nu fi fost tot adevărul. La închisoare, Clausen îşi negocia propria viaţă. Despre decizia sa de a elimina fragmente dintr-o transmisie anterioară referitoare la petrol, Clausen le spusese celor care îl prinseseră că „fragmentul raporta faptul că stocul de petrol al armatei japoneze scădea foarte mult. Acest lucru era foarte important pentru Japonia şi nimeni altcineva nu mai ştia aşa ceva cu excepţia noastră.”******** Cu alte cuvinte, Clausen încerca să afirme că era, de fapt, de partea japonezilor.

În realitate, Clausen reuşise să transmită esenţialul mesajului decisiv al lui Sorge – dar trei săptămâni mai târziu, pe 14 septembrie. „INVEST [Ozaki] [...] spune că guvernul japonez a decis să nu atace URSS-ul anul acesta, dar forţele armate vor rămâne în Manciuria în cazul unui posibil atac în primăvara următoare, dacă URSS-ul ar fi învins până atunci. INVEST a remarcat că URSS-ul poate fi complet liber după 15 sept. INTERI [Miyagi] spune că unul din batalioanele Diviziei 14 infanterie, cu destinaţia nord, a fost oprit la garnizoana Diviziei gardă din Tokyo.”******** Aşa că poate, la urma urmelor, Clausen era mai mult laş decât trădător.

Operatorul radio decisese chiar să adauge ştirea vitală furnizată de Sorge, potrivit căreia „PAUL [numele de cod ciudat de nesigur al Centrului pentru Wenneker – al cărui

prenume era, de fapt, Paul] mi-a spus că următoarea înaintare germană va fi spre munţii Caucaz via Nipru. PAUL crede că dacă germanii nu obţin petrol în curând, vor pierde războiul. De aceea, atacurile de la Leningrad şi Moscova sunt toate mai mult sau mai puţin simulate, atacul principal fiind asupra Caucazului.”********

Sorge dăduse Kremlinului primul şi cel mai exact avertisment că Hitler pregătea un atac asupra Stalingradului. Pentru orice eventualitate, Sorge transmisese şi predicţia, de asemenea, absolut corectă a lui Wenneker că, în curând, Japonia avea să intre în război cu America. „Prieteni din marină ai lui PAUL spun că nu mai există discuţii în privinţa războiului împotriva URSS. Marinarii nu mai cred în posibilitatea de reuşită a convorbirilor dintre Konoe şi Roosevelt. Pregătind un atac în Thailanda şi Borneo, acesta consideră că Manila trebuie cucerită [ca escală]. Ceea ce înseamnă război cu America.”******** Puţine depeşe din istoria informaţiilor secrete au concentrat atâta informaţie profetică în atât de puţine cuvinte. Sorge nu îl avertizase explicit, aşa cum s-a pretins ulterior, pe Stalin despre atacul de la Pearl Harbor. Dar semnalase inevitabilitatea războiului dintre America şi Japonia cu trei luni înainte de a începe.

Sorge, din fericire fără să ştie de întârzierea mesajului său vital, era în culmea fericirii. Eta se mutase în propriul apartament pe 1 septembrie. I-a adus flori şi a băut whisky, iar în timp ce ea interpreta Scarlatti, chiar le-a strigat un „noapte bună” voios poliţiştilor care pândeau afară. Câteva zile mai târziu, a venit iar în vizită, într-o dispoziţie triumfătoare.

— Ciorna este gata, a urlat el – probabil ciorna telegramei trimise, în cele din urmă, de Clausen pe 14 septembrie. Ott poate să se ducă la dracu'. I-am bătut.

A luat-o pe Eta într-o cursă nebunească pe străzile din Tokyo, viteza şi whisky-ul combinându-se într-un simulacru alimentat de adrenalină al fugii lui iminente, dar imaginare din oraş.

Ozaki a călătorit în Manciuria pentru o confirmare suplimentară. Când s-a întors la Tokyo, pe 19 septembrie, a fost în măsură să raporteze cât de aproape de pericol fusese URSS-ul. De la directorul Departamentului de statistică al filialei Ho-t'ien din cadrul Mantetsu, Ozaki aflase că, în iulie, armata Kwantung dăduse ordinul să fie pregătite şinele de cale ferată pentru 100 000 de tone de încărcătură militară pe zi, timp de 40 de zile, solicitând să fie aduse 3 000 de vagoane de marfă din China de Nord.******** În momentul vizitei lui Ozaki, majoritatea vagoanelor fuseseră returnate. Cei 3 000 lucrători feroviari experimentaţi care fuseseră aduşi să preia calea ferată transsiberiană se împrăştiaseră şi mai rămăseseră doar vreo zece.******** Deşi armata Kwantung pregătise planuri de rezervă pentru un posibil atac în primăvara viitoare – inclusiv un plan pentru construirea unei şosele spre Habarovsk – Planul Nord nu mai era într-adevăr în vigoare.

Ce rol jucaseră exact informaţiile lui Sorge în luarea deciziei de către Stalin a fost un subiect îndelung discutat de istoricii ruşi. Dar este clar din larga circulaţie de care s-au bucurat rapoartele lui Sorge că Departamentul 4, membrii de la cel mai înalt nivel din Politburo şi din Armata Roşie începuseră, în cele din urmă, să aibă încredere în informaţiile acestuia. Spre sfârşitul lui septembrie, trupele

au început să fie mutate masiv din districtul militar al Extremului Orient în câmpiile Rusiei europene pentru a da piept cu germanii. În decembrie au fost reamplasate 15 divizii de infanterie, trei divizii de cavalerie, 1 500 de tancuri şi circa 1 700 de avioane.******** În total, Stalin avea să mute peste jumătate din trupele disponibile în Siberia pentru apărarea Moscovei.******** Deşi acest fapt a făcut ca Extremul Orient sovietic să devină vulnerabil la un posibil atac japonez în 1942, era clar – după cum avertizase Sorge în mod repetat – că modul cel mai bun de a proteja estul Rusiei era de a-i respinge pe germani în vest.

În jurul datei de 27 septembrie, când perturbările atmosferice din anotimpul taifunurilor îngreunaseră transmisiunile, Clausen a primit de la Centru un mesaj interesant, în care se puneau o serie de întrebări despre potenţiale ţinte de bombardament în Japonia. „Care este locaţia depozitelor de petrol şi a bazinelor portuare de pe insulele din jurul oraşului Kobe? Unde este situat comandamentul apărării aeriene din Tokyo? De asemenea, unde vor fi localizate bateriile antiaeriene?”******** Şi aşa mai departe. Starea de spirit de la Moscova, deşi Leningradul era acum asediat, iar Kievul căzuse, se schimbase în mod clar de la defensivă la ofensivă. „Cam la acea dată”, avea să susţină Sorge după capturare, „mi-au trimis o telegramă specială de apreciere” – deşi nu există nici o urmă a unui asemenea mesaj în arhivele sovietice.******** În conformitate cu cererea Centrului, Sorge l-a trimis pe Miyagi în recunoaştere pentru identificarea adăposturilor antiaeriene care apăreau prin parcurile şi grădinile din Tokyo. Avea să fie ultima misiune a tânărului din Okinawa.

În timp ce Miyagi se ocupa de căutarea adăposturilor antiaeriene din capitală, Ozaki s-a întâlnit cu vechiul său prieten, prinţul Saionji, la camerele cu ora Kuwana – care nu era un loc chiar aşa de sordid precum ar părea, întrucât aceste stabilimente erau o combinaţie de „hotel al iubirii” modern şi restaurant cu circuit închis. Saionji aştepta invitaţi, dar i-a arătat repede lui Ozaki un mesaj lung, scris de mână, despre situaţia recentă a negocierilor dintre Japonia şi SUA. Documentul dezvăluia faptul că prinţul Konoe nu mai avea timp să încheie o înţelegere cu Washingtonul. Marina făcea presiuni pentru o ofensivă în toată regula împotriva insulei Singapore, a Indiilor de Est Olandeze şi a Insulelor Filipine, care trebuia să fie declanşată nu mai târziu de începutul lunii octombrie. Deşi Konoe era dispus să-i ofere lui Roosevelt o retragere parţială din China Centrală şi Indochina de Sud, realitatea era că, din cauză că publicul japonez şi armata japoneză erau împotriva unui asemenea compromis, şansele unui acord de pace deveniseră aproape nule.

— Deşi Statele Unite doresc, bineînţeles, să ajungă la o înţelegere în cadrul negocierilor, există o mare prăpastie între SUA şi Japonia din punct de vedere al condiţiilor şi al entuziasmului pentru negocieri, l-a avertizat Saionji pe Ozaki.********

Între timp, cel puţin un membru al reţelei de spionaj a lui Sorge hotărâse că era timpul să scape. Fosta soţie a lui Vukelić, Edith, se săturase de lipsurile din Japonia pe timp de război – fără să mai vorbim de teama de a locui într-o casă în podul căreia era instalată antena unui emiţător secret. Edith stăruise pe lângă Sorge să-i dea bani să meargă la sora ei mai mică, în Australia. Rezidentul trebuie să fi fost uşurat să o vadă plecând, în ciuda pierderii unei valoroase staţii de transmisiuni. De la divorţ,

nestatornica Edith reprezentase un risc pentru securitatea grupului. Serviciile americane secrete aveau să pretindă chiar, după război, că Sorge o sedusese după despărţirea ei de Vukelić ca să nu-i trădeze, dar această afirmaţie nu este susţinută de nici o mărturie existentă. În orice caz, Sorge luase 400 de dolari de la Centru pentru cheltuielile ei de călătorie – sumă modificată cu stiloul în 500 de dolari de către Clausen pe ciorna mesajului descoperit ulterior de poliţia japoneză – şi, pe 25 septembrie, Edith şi fiul ei Paul s-au îmbarcat pe vaporul cu destinaţia Perth.********

La fel ca şi Clausen, Vukelić avea şi el dubii în privinţa activităţii sale în slujba reţelei. În toamna anului 1940, el şi Yoshiko au avut primul copil, un băieţel pe care îl botezaseră Kiyoshi Iaroslav Yamasaki-Voukelitch. Pe scurt, îi spuneau Yo.******** Vukelić „avea o soţie bună şi un copil şi îi iubea pe amândoi din adâncul inimii", îşi amintea Clausen. „Deci era normal pentru el să renunţe la viaţa asta aventuroasă şi periculoasă."******** Vukelić îşi făcuse, de asemenea, un renume în calitate de corespondent străin – şi evident prefera jurnalismul spionajului. Sorge scria în memoriile sale din închisoare că se dusese în Japonia „în scopul desfăşurării acestei activităţi de spionaj şi eram jurnalist ca să-mi ascund adevărata activitate" şi descoperise că „munca de jurnalist era cam plictisitoare pentru mine. [...] Însă pentru Vukelić jurnalismul a ajuns să fie adevărata profesie, iar activitatea de spionaj parcă era munca lui cu jumătate de normă."********

Entuziasmul lui Vukelić pentru comunism scădea la fel de repede ca şi apetitul lui pentru riscurile nerăsplătite ale spionajului.

— Comunismul va fi învins oricum şi, în consecinţă, va fi inutil să mai lucrăm pentru acest principiu, i se destăinuise lui Clausen la mijlocul verii anului 1941 – deşi operatorul radio nu îndrăznise, conform propriilor cuvinte, să-i facă şi el o confidenţă şi să admită faptul că era pe deplin de acord.

De asemenea, Vukelić devenea tot mai reticent să răspundă ordinelor unui şef care avea „o personalitate foarte puternică şi le cerea oamenilor săi supunere totală”.******** Când Clausen a adus un document ca să fie fotografiat, Vukelić a pretins că este prea ocupat –, dar, de fapt, „a mai stat acasă două ore, ca să citească o carte care-i plăcea”.******** Uneori îşi evita colegii câte o săptămână întreagă. Sorge, cu aerele sale de stăpân – care abia recent descoperise că agentul său cel mai bun, Ozaki, era căsătorit, deşi lucrase cu el îndeaproape timp de nouă ani – era la fel de surd la semnele de nemulţumire ale lui Vukelić.

Edith Vukelić avea să fie singura din grupul lor care fugise la timp. Pe 28 septembrie, Secţia ideologică din cadrul Tokko şi-a reînnoit cererea amânată de a aresta cuplul Kitabayashi, foştii proprietari din California ai lui Miyagi. De data aceasta, anchetatorul Tamazawa nu a mai avut nimic împotrivă. Cuplul a fost arestat în locuinţa lor din provincia Wakayama pentru o posibilă violare a Legii de Siguranţă a Apărării Naţionale şi a fost transferat la secţia de poliţie Roppongi din Tokyo – coincidenţa făcând să fie cea mai apropiată incintă de locuinţa lui Miyagi.******** Astfel a început interogatoriul nefericiţilor Kitabayashi despre trecutul lor comunist şi despre actualii lor asociaţi.

Octombrie a sosit cu vânturi reci şi furtuni neaşteptate în golful Tokyo. Pe 4 octombrie, Sorge şi-a sărbătorit cea de-

a patruzeci şi şasea aniversare împreună cu Hanako, la restaurantul Lohmeyer – la şase ani distanţă de ziua în care se cunoscuseră. Hanako îşi amintea în memoriile sale că purtaseo fustă şi o jachetă occidentală cu acea ocazie. Sorge avusese timp doar să bea un pahar. Stătuseră la masă în mijlocul restaurantului. Sorge remarcase cât de multă poliţie părea că era pe urmele lui în ultima vreme. Era preocupat de iminentul război cu America; era convins că Japonia avea să piardă în mod inevitabil.

— America este puternică, este mare, produce foarte multe lucruri bune, spusese Sorge în japoneza lui simplă. Dacă Japonia se luptă cu America, Japonia nu va învinge niciodată. Va fi învinsă mereu şi mereu.********

Hanako îşi amintea cum încercase să-l binedispună cu o glumă.

— Poate că Japonia va imita Germania şi va încerca un blitzkrieg,******** a îndrăznit ea.

Sorge zâmbise.

Se despărţiseră pe trotuar la şase şi jumătate.

— Nu cred c-ar fi bine să vii acasă la mine astă-seară, fiindcă mă urmăreşte poliţia secretă, i-a spus Sorge. Cred că ar trebui să stai la mama ta în seara asta. Când se vor îndrepta lucrurile, o să-ţi trimit o telegramă.

— N-o să te simţi singur? îl întrebase Hanako.

— Chiar dac-o să mă simt, nu e nici o problemă, răspunsese Sorge. Ai face bine să pleci acasă acum. Te rog să-i aminteşti mamei tale de mine.

Sorge dispăruse în semiîntunericul amurgului în direcţia gării Shimbashi. Nu-i plăcuse niciodată să-şi conducă iubitele acasă. În timp ce Hanako mergea în direcţia opusă, s-a întors ca să-l mai vadă, dar acesta dispăruse deja în mulţime.********

O petrecere în cinstea zilei de naştere a lui Sorge fusese organizată la locuinţa ataşatului economic Erich Kordt. Familiile Ott şi Mohr au venit ca să toasteze pentru incorigibilul lor prieten. Dar foarte repede Sorge s-a îmbătat şi a devenit sarcastic, iar Kordt a fost foarte uşurat când acesta a plecat brusc de la propria petrecere aniversară, în jurul orei nouă. Rămas singur, Sorge s-a dus la apartamentul lui Weise, unde a băut cu şeful biroului DNB până dimineaţă.********

În seara aceea, Clausen a fost ocupat cu o transmisie radio. Nemaidorind să mai emită de acasă, îşi instalase aparatul în locuinţa lui Vukelić. „În lumina faptului că nu va fi nici un război cu URSS-ul anul acesta, un mic număr de soldaţi se întorc pe Insule [Japonia]”, telegrafiase Clausen. Sorge dăduse mai departe avertismentul lui Ozaki, potrivit căruia armata Kwantung încă reprezenta un pericol, pregătind şinele de cale ferată „pentru un posibil atac în luna martie, dacă evoluţia războiului germano-rus le oferă japonezilor o asemenea ocazie”.******** El încheiase cu vestea reconfortantă că „nu au fost transferate trupe din China de Nord în Manciuria”. Clausen şi-a împachetat remarcabilul său emiţător artizanal, fără îndoială cu un sentiment de uşurare. Următoarea persoană care avea să deschidă valiza uzată avea să fie un poliţist de la Tokko.

Două zile mai târziu, Sorge s-a întâlnit cu Ozaki la restaurantul lor preferat, Asia, din clădirea Mantetsu. Şeful era distrat şi irascibil şi părea că îl paşte o răceală. Ozaki îi

transmisese cea mai recentă veste liniştitoare – cel puţin pentru Stalin –, potrivit căreia Konoe renunţase la convorbirile cu SUA şi că întregul guvern se gândea să demisioneze, definitiv de data aceasta. Marina câştigase.

„Războiul cu Statele Unite va începe în viitorul apropiat, luna aceasta sau următoarea”, scrisese Sorge pe ciorna unei depeşe, care avea să fie descoperită mai târziu printre hârtiile sale. Când s-au despărţit, ultimii doi membri loiali ai reţelei de spioni a lui Sorge s-au învoit să se întâlnească lunea viitoare în acelaşi loc. Era ultima dată când Sorge şi Ozaki se vedeau ca oameni liberi.

*

Interogatoriul la care Tokko supunea familia Kitabayashi mergea încet. După zece zile de întrebări sporadice, cei doi bătrâni (aşa cum îi vedeau tinerii poliţişti) se dovediseră a fi doar nişte peşti mici, care nu prea aveau ce să spună. Totuşi, exista un aspect interesant pentru Tokko. De unde avea Tomo Kitabayashi suma de dolari care fusese descoperită în momentul arestării? Cu sinceritate, ea a răspuns că fostul ei chiriaş, Yotoku Miyagi, îi dădea uneori bani. Tânărul anchetator, auzind numele Miyagi pentru prima dată, hotărâse să încerce cacealmaua poliţistului mai în vârstă.

— Miyagi nu a spus aşa ceva. Nu mai minţi! s-a repezit el, conform relatării ulterioare a procurorului Mitsusada Yoshikawa.********

Resemnată, Tomo a tras concluzia că Miyagi vorbise deja şi le-a spus imediat întreaga poveste, aşa cum o ştia ea.

Atât ea, cât şi Miyagi fuseseră membri ai Partidului Comunist American, a recunoscut aceasta, şi deşi a negat să fi fost implicată în vreo activitate comunistă de la întoarcerea ei în Japonia, le-a spus că Miyagi era angajat în spionaj.********

Era o pistă neaşteptată. Câteva investigaţii au dezvăluit că Miyagi era deja o persoană interesantă pentru Departamentul cultural al Secţiei Întâi din cadrul Tokko, însărcinat cu supravegherea lumii teatrale şi artistice. A doua zi de dimineaţă, după ce Tomo menţionase pentru prima dată numele lui Miyagi, însuşi şeful Departamentului cultural a plecat împreună cu doi detectivi de la secţia de poliţie Roppongi să îl aresteze.******** În jurul orei 7 dimineaţa, pe 10 octombrie, au bătut la uşa lui. A răspuns proprietăreasa, după cum îşi amintea ulterior unul dintre detectivi, care s-a cutremurat la vederea legitimaţiilor celor de la Tokko. Când au întrebat-o de chiriaşul ei artist, aceasta a exclamat:

— Miyagi nu e un om rău!********

L-au găsit pe suspect dormind încă în camera lui. Pe masă erau teancuri de hârtii, inclusiv un studiu amănunţit şi absolut incriminator despre nivelul rezervelor de petrol ale Japoniei din Manciuria. Asemenea informaţii – care reprezentau răspunsul la întrebarea dacă Japonia urma să intre în război cu Rusia sau cu America – se numărau printre cele mai bine păzite secrete militare din ţară. Şi mai incriminator era faptul că documentele nu erau scrise doar în japoneză, ci aveau şi traducerea dactilografiată în engleză. „Ni s-a părut ciudat ca un artist să deţină un asemenea document”, depunea mărturie ulterior unul dintre poliţişti, un exemplu al obiceiului japonez de a se lăuda folosind un eufemism. A devenit imediat clar pentru

poliţiştii Tokko faptul că acest om nu era un peşte mic, ci un rechin foarte important.********

Miyagi a plecat în linişte, fără nici un semn de tulburare interioară sau de spaimă.******** După o noapte la secţia de poliţie Roppongi, s-a decis transferarea lui Miyagi la secţia Tsukiji, unde nu putea să comunice între interogatorii cu denunţătoarea sa, doamna Kitabayashi. Tokko l-a chestionat pe Miyagi ore în şir, dar acesta, deşi a recunoscut că documentele erau ale lui, a refuzat să vorbească atunci când a fost întrebat despre activităţile sale de spionaj. Detectivii au decis să nu-l tortureze, nu fiindcă nu doreau să facă aşa ceva, ci fiindcă au considerat că acest lucru nu avea să funcţioneze. „Miyagi nu era genul care să cedeze la tortură”, spunea Yoshikawa, care avea să devină procurorul-şef în procesele lui Sorge. Era tipul care mărturisea „numai dacă voia”.******** Tânărul artist tuberculos se dovedea mai dur decât anticipaseră cei care îl prinseseră.

Poliţiştii au discutat la masa de prânz despre extraordinarul lor suspect. Printre hârtiile găsite în camera lui Miyagi era o colecţie de scrisori de dragoste de la o femeie divorţată, în vârstă de 30 de ani, Kimiko Suzuki, care lucra ca interpretă la Divizia americano-europeană din cadrul Tokko. Miyagi se infiltrase şi în poliţia politică? se întrebau anchetatorii. (Se va dovedi că nu; Suzuki a fost exonerată de orice implicare în activitatea de spionaj a lui Miyagi.) În timp ce anchetatorii deschideau uşa sălii de interogatoriu, pentru o lungă după-amiază de întrebări, cele două gărzi care erau postate să-l supravegheze pe Miyagi s-au întors din reflex spre noii veniţi. În acel moment, Miyagi a sărit în picioare şi a plonjat, cu capul înainte, prin fereastra de la etajul al doilea şi a căzut lângă un tramvai aflat în mişcare.********

Primul gând care i-a fulgerat prin minte anchetatorului-şef, Tamotsu Sakai, a fost, după cum avea să mărturisească într-un interviu 20 de ani mai târziu: „Nu trebuie să-l las pe Miyagi să scape. Este martorul nostru cel mai important.” Urlând, Sakai a dat ordinul să fie înconjurată clădirea, apoi a sărit el însuşi pe fereastră. Ceea ce nu şi-a dat seama decât în momentul când se năpustea în gol a fost faptul că Miyagi nu dorise să scape. El dorise să moară – aşa cum murise reporterul englez Jimmy Cox atunci când se aruncase (sau poate fusese aruncat) de la fereastra unei secţii de poliţie din Tokyo cu un an înainte.

Amândoi aterizaseră în nişte arbuşti. Tramvaiul şi-a continuat drumul nestingherit la câţiva metri în faţa lor. Străduindu-se să se ridice, Sakai şi-a dat seama că trupul nu-l ascultă. Miyagi era rănit mai puţin grav. A fost ajutat să se ridice în picioare de poliţie, clătinându-se şi şchiopătând de un picior.******** Ca un cavaler, Miyagi a insistat să-l vadă pe Sakai urcat în siguranţă într-o maşină de poliţie, înainte să urce şi el. Amândoi au fost duşi pentru tratament la un spital din apropiere aparţinând marinei militare.

Sakai avea să se întoarcă la slujbă după trei săptămâni. Suferise contuzii la coloană, dar nu era ruptă. Miyagi, deşi nu se rănise fizic, suferise o profundă transformare psihologică. Încercase să-şi facă seppuku pentru a evita ruşinea, în maniera tradiţională a unui străvechi samurai. Dar moartea îi refuzase sacrificiul. „Traversase bariera morţii şi revenise la viaţă”, aşa cum s-a exprimat procurorul Yoshikawa în 1965. „Miyagi experimentase o adevărată înviere, iar viaţa care-i mai rămăsese trebuia trăită cu mâinile curate. Trebuie să mărturisească absolut totul şi să o ia de la capăt cu o conştiinţă curată.”********

Miyagi le-a spus anchetatorilor săi în repetate rânduri cât de impresionat fusese că unul dintre ei îşi riscase viaţa ca să-l aducă pe el în faţa justiţiei. Aşa că a vorbit, pe îndelete şi în cel mai mic detaliu. A mărturisit în faţa poliţiei Tokko despre munca sa la Comintern – întrucât Miyagi încă era încredinţat de acest lucru – şi despre asocierea lui cu Hotsumi Ozaki şi cu Richard Sorge.

Dezvăluirile lui Miyagi erau atât de şocante, încât erau la limita incredibilului. Implicarea lui Sorge, jurnalistul cunoscut şi confidentul ambasadorului german, era uimitoare. Dar informaţiile despre Ozaki au fost cele care au provocat cele mai profunde unde de şoc. Ozaki fusese, de fapt, sub supravegherea poliţiei Tokko de peste un an, întrucât îi cercetau scrierile în căutarea unor semne de simpatie de stânga. Dovezile lui Miyagi potrivit cărora un membru al Grupului de la micul dejun al lui Konoe era spion sovietic plătit fuseseră „o revelaţie cutremurătoare", îşi amintea Yoshikawa. „Arestarea unui grup de comunişti clandestini era o treabă de rutină în Japonia la acea vreme, dar descoperirea unei reţele de spioni infiltrată la un nivel atât de înalt era o chestiune complet diferită."********

Cazul era în mod clar cu mult peste atribuţiile poliţiştilor de la Tokko, cei care au consemnat în grabă mărturia lui Miyagi. Yoshikawa, în calitate de procuror-şef al Curţii Penale a Districtului Tokyo, a fost convocat rapid să preia cazul. Interogându-l el însuşi pe Miyagi a doua zi după tentativa sa de sinucidere, a aflat numele lui Clausen, Vukelić, Kawai şi ale altor colaboratori mai puţin importanţi din reţea. De asemenea, a dat ordin să fie arestaţi Akiyama, traducătorul reţelei, şi informatoarea lui Miyagi, doamna Kuzumi.

Akiyama a vorbit imediat. Acasă la acesta s-au găsit documente ale Căii Ferate Manciuria de Sud, precum şi informaţii militare, toate acestea fiind materiale de la Ozaki şi Miyagi care urmau să fie traduse în engleză.******** Dovezile lui Kuzumi au confirmat, de asemenea, mărturia lui Miyagi. Yoshikawa a fost pus în situaţia neplăcută de a fi nevoit să creadă acuzaţiile extraordinare ale deţinutului său, potrivit cărora doi dintre oamenii cu cele mai influente relaţii din Tokyo erau spioni sovietici.

În ziua de duminică, 12 octombrie, Ozaki nu se arătase prea îngrijorat de faptul că Miyagi nu mai venise la el acasă pentru lecţia de pictură pe care acesta i-o preda săptămânal fiicei lui, Yoko. Nu fusese deranjat nici când Sorge nu apăruse la întâlnirea lor stabilită în seara următoare la restaurantul Asia (Sorge, confuz din cauza febrei, încurcase data şi se dusese marţi, în loc de luni). Dar când a intrat marţi în restaurantul Asia, ca să ia prânzul, Ozaki a găsit trei poliţişti cu grad înalt – inclusiv şeful Secţiei de securitate de la Ministerul Afacerilor Interne şi un şef de divizie de la Tokko – care în mod clar îl aşteptau pe el. Ozaki, care îi cunoştea cât de cât, i-a salutat curtenitor şi a trecut mai departe. Nu au încercat să-l aresteze. A doua zi în zori, în timp ce Ozaki era în biblioteca lui citind ziarele de dimineaţă, o maşină neagră, plină de oameni în haine civile de la Tokko, a tras în faţa casei. Cei de la Tokko şi-au prezentat politicoşi cărţile de vizită şi un mandat de arestare. Ozaki a părăsit casa în tăcere şi cu mare demnitate.

În arest preventiv la secţia de poliţie Meguro, Ozaki credea că era investigat pentru punctul de vedere liberal al scrierilor sale şi nu pentru spionaj. Miyashita Hiroshi, unul

dintre cei mai experimentaţi anchetatori din Tokko, i-a deschis imediat ochii.

— Nu te cercetăm în calitate de japonez, ci de spion al Cominternului sau al Uniunii Sovietice, i-a spus Miyashita deţinutului său. Când Japonia este în război, spionii nu se pot aştepta la milă.********

Pentru prima oară, „neliniştea interioară s-a manifestat clar pe faţa [lui Ozaki]”.********

Reţinerea unui apropiat al guvernului japonez de la cel mai înalt nivel şi a unui erudit respectat – „unul dintre cei mai străluciţi consilieri ai lui Konoe”, aşa cum se exprimase Yoshikawa – era deja o mişcare îndrăzneaţă din partea poliţiei Tokko. Arestarea unui străin cunoscut de talia lui Sorge, care se bucura de încrederea ambasadorului german, cel mai apropiat aliat al Japoniei, era o problemă de o magnitudine şi mai mare. Consecinţele diplomatice ale unei greşeli ar fi putut deteriora delicata relaţie a Japoniei cu Berlinul. Dar, dacă povestea lui Miyagi era adevărată, consecinţele politice puteau fi, oricum, chiar mai rele.

În mod oficial, Japonia era dedicată pactului de neagresiune cu Uniunea Sovietică. Descoperirea unei reţele de spionaj sovietic în inima guvernului japonez putea deteriora relaţiile deja tensionate cu Moscova într-un moment în care Japonia era pe punctul de a-şi angaja grosul trupelor într-o invazie în Asia de Sud-Est şi se îndrepta spre un război cu Statele Unite. Dar mai era şi o a treia posibilitate: ca Sorge să fie, de fapt, un agent german de prim rang, care se dădea drept comunist, ca pistă falsă, pentru a culege informaţii secrete pentru Reich. Pe scurt, anchetatorii credeau că Sorge beneficia de protecţie

dublă, prin legăturile sale cu germanii – dacă era nevinovat –, şi prin relaţia sa cu Moscova – dacă era vinovat. O greşeală în privinţa unui asemenea om i-ar fi putut aduce pe Yoshikawa şi pe colegii săi în pragul dezastrului profesional şi personal.********

Secţia externe din cadrul poliţiei Tokko refuza un asemenea risc. Aveau nevoie de mărturisirea lui Ozaki, pentru a face o mişcare în privinţa unor străini aşa de suspuşi precum Sorge şi Clausen. Inspectorul ştia, de asemenea, că lucra contracronometru; influenţii prieteni ai lui Ozaki puteau aranja să fie eliberat în orice moment. Ca urmare a telefoanelor înnebunite din partea soţiei lui Ozaki, vestea despre arestarea sa ajunsese la Grupul de la micul dejun chiar în acea dimineaţă, în timp ce membrii acestuia se aflau în şedinţă.********

Lui Miyashita i-a trebuit aproape o zi întreagă de interogatoriu ca să-l înfrângă. Ozaki a capitulat, în cele din urmă, la miezul nopţii.

— O să spun totul, li s-a adresat el ca şi cum ar fi fost eliberat dintr-o tensiune insuportabilă, pe care o împărtăşeau de altfel şi anchetatorii săi. Aşa că lăsaţi-mă să mă odihnesc azi şi să mă gândesc puţin.********

Sorge, care încă nu era la curent cu arestarea lui Miyagi sau a lui Ozaki, îşi alesese acest moment ca să facă, în sfârşit, mişcarea decisivă pe care le-o sugerase Etei şi lui Hanako. Pe 15 octombrie, în timp ce Ozaki era supus primei zile de interogatoriu, Sorge l-a convocat pe Clausen acasă la el. I-a înmânat operatorului său radio un teanc de mesaje pentru Moscova, în care cerea noi instrucţiuni pentru membrii rezidenturei şi întreba dacă trebuia să se întoarcă în Rusia sau să înceapă o nouă activitate în

Germania.******** După şapte ani şi exact cu o săptămână prea târziu, Sorge decisese să închidă reţeaua de spionaj de la Tokyo, fie că Moscova era de acord sau nu. După ce a citit mesajele, Clausen i le-a dat înapoi şefului său, acesta fiind primul său act de sfidare făţişă.

— Este cam devreme să trimit astea, a spus Clausen. Vreau să le mai păstrezi o vreme.********

Pentru Clausen, bineînţeles, reîntoarcerea la Moscova era exclusă. Făcând abstracţie de pierderea personală a credinţei în comunism şi de afacerea sa prosperă, Clausen ştia că cei doi ani ai săi de sabotare tacită a comunicaţiilor reţelei aveau să fie descoperiţi imediat ce Sorge se întorcea la Centru. Revolta sa deschisă faţă de planul lui Sorge de a închide activitatea reţelei era o chestiune de viaţă şi de moarte pentru amândoi – din puncte de vedere diferite însă. Sorge nu-l mai înspăimânta pe Clausen, vraja şefului cu aere de stăpân fusese ruptă. În mod clar, şeful era febril şi epuizat (la ultima sa vizită, Miyagi îl găsise pe Sorge atât de bolnav, încât îl îndemnase să meargă la spital). În plus, era tot mai neliniştit de dispariţia neaşteptată a agenţilor japonezi. Sorge încercase să găsească numărul de telefon al lui Ozaki, îşi amintea Clausen, dar nu reuşise să-l localizeze în haosul de pe biroul său.

— Să mai aşteptăm oricum câteva zile şi dacă [Ozaki] nu apare, o să-l caut la telefon, spusese Sorge resemnat.

În timp ce părăsea casa, Clausen a simţit „că se apropia momentul arestării”.******** Plecarea sa fusese observată de agentul Tokko Saito, care închiriase un apartament la etajul al doilea, vizavi de intrarea principală a lui Sorge, şi acum îi supraveghea permanent pe toţi cei care intrau sau

ieşeau, ca nu cumva suspectul să încerce să scape.******** Şi Vukelić fusese pus sub supraveghere strictă, cu un poliţist la uşă şi o echipă suprasolicitată de oameni de la Tokko ce încercau să se ţină după el, în timp ce acesta străbătea oraşul, schimbând nenumărate troleibuze şi tramvaie.********

La secţia de poliţie Meguro, procurorul Yoshikawa decisese că sinceritatea ar fi fost cel mai scurt drum pentru a obţine o mărturie completă de la Ozaki. I-a oferit deţinutului său o prezentare completă a confesiunii lui Miyagi, fără să se deranjeze să-l prindă pe Ozaki pe picior greşit cu eventuale contradicţii în mărturii. Ozaki a ascultat grav, fără să-l întrerupă. Când procurorul a terminat, Ozaki şi-a înclinat capul politicos şi a spus:

— Wakarimashita – înţeleg.

Până seara, Ozaki îşi prezentase în linii mari întreaga carieră de spionaj, de la începuturile sale cu Agnes Smedley, la Shanghai, până la colaborarea sa cu „domnul Johnson”, recrutarea sa la Nara şi îndelungata sa relaţie cu Miyagi.

Temnicerii i-au dat voie să fumeze, pentru prima dată de când îl capturaseră. I-au dat lui Ozaki o cutie de chibrituri decorată cu avertismente împotriva spionilor, ceea ce l-a îndemnat să împărtăşească ironica amintire că întotdeauna fusese stresat când trebuia să folosească astfel de chibrituri la întâlnirile sale cu Sorge.******** La sfârşitul celei de-a treia zi de interogatoriu – 17 octombrie, a doua zi după ce Konoe demisionase pentru ultima dată din funcţia de prim-ministru în favoarea belicosului general Tojo – Ozaki era destul de relaxat încât să mai facă o glumă.

— Acest cabinet este cel care va declara război Statelor Unite, le-a spus el celor care îl prinseseră. Dar dacă adoptă ideea mea, Incidentul Chinezesc va fi rezolvat în trei zile. Dacă Partidul Comunist Chinez preia puterea în China şi Partidul Comunist Japonez preia puterea în Japonia, atunci Japonia, Rusia şi China ar putea coopera.********

Clausen s-a întors în ziua următoare acasă la Sorge. Cei doi au pornit spre un autoservice din zonă, unde Datsunul lovit pe toate părţile al lui Sorge fusese în reparaţii. În săptămâna anterioară, Clausen împrumutase maşina ca să-i aducă medicamente lui Sorge de la o farmacie din cartier, a pierdut controlul volanului în timp ce cobora o pantă abruptă, iar maşina se răsturnase pe capotă. Fără să fie rănit, Clausen se târâse afară, punând din nou maşina pe roţi cu ajutorul unui poliţist aflat în trecere. Stricăciunile fuseseră oarecum reparate, iar Sorge şi Clausen s-au dus cu maşina la restaurantul Minoru pentru a lua prânzul. Au zăbovit la masă până la 4 după-amiază. Nici unul nu specifica în mărturiile din închisoare despre ce au vorbit.

Este foarte posibil că Sorge, cel puţin, plănuia să fugă. După prânz, Clausen s-a dus pe jos în Ginza să facă nişte cumpărături, a văzut un film, apoi s-a întors la barul de la Minoru ca să mai bea. Sorge s-a îndreptat spre casă, apoi şi-a dus Datsunul la garajul unde stătea parcat de obicei. Poliţia îl aştepta, dar nu s-a repezit asupra lui. Au percheziţionat maşina şi au descoperit o mare sumă de bani gheaţă în plicuri, care erau ascunse fără mare grijă în interiorul vehiculului – probabil fondul de evadare al lui Sorge. Ofiţerul a dus banii la secţia de poliţie Torizawa, i-a numărat şi i-a fotografiat. Apoi, cu impecabila curtoazie japoneză, a returnat plicurile cu bani proprietarului garajului, cu instrucţiuni de a i le înapoia lui Sorge.********

Vukelić era şi el neliniştit. L-a sunat pe Sorge la începutul serii de la o cabină telefonică de lângă gara Shimbashi. Cei care-l supravegheau l-au auzit spunând:

— Şefu', pot să vin să vă văd? – şi l-au urmărit într-un tramvai cu destinaţia Azabu-ku.

Sorge l-a convocat pe Clausen la întâlnirea de urgenţă. Clausen a venit cu o sticlă de circa doi litri cu sake. În timp ce cei trei spioni beau, s-a auzit un ciocănit la uşă, care, cu siguranţă, i-a făcut să îngheţe de frică. Cu toate acestea, era doar proprietarul garajului care venise să înapoieze banii pe care a pretins că îi găsise în maşină şi pentru care a primit mulţumiri politicoase şi o recompensă financiară din partea lui Sorge. Bărbatul s-a dus repede înapoi la secţia de poliţie, ca să raporteze că în casă se aflau trei străini.

Întorcându-se la paharul de sake, Sorge a recunoscut în faţa colegilor săi că de-acum era clar că „Joe" şi „Otto" – sau Ozaki, aşa cum l-a numit, şi era prima dată când Clausen auzea numele adevărat al agentului vedetă – fusese arestat.******** Era foarte probabil, aşa cum reieşea din misterioasa vizită a proprietarului de garaj, că poliţia pusese sub urmărire Datsunul lui Sorge. Nu mai avea nici măcar opţiunea de a goni cu maşina în noapte. Arestările tovarăşilor lor japonezi nici nu mai contau, le-a spus Sorge morocănos oaspeţilor săi, „destinul nostru ar fi acelaşi".********

Clausen, stăpânit de „o nelinişte de nedescris", a părăsit sumbra adunare şi s-a dus cu maşina acasă.******** În timp ce Anna dormea la etaj, a făcut inventarul dovezilor incriminatoare de care îi era plin biroul: copii ale originalelor şi ciorne codate ale telegramelor pe care le

trimisese deja şi ale celor care urmau să fie transmise; cartea lui cu coduri intens folosită şi, bineînţeles, emiţătorul lui de încredere. S-a gândit să ardă hârtiile, dar nişte flăcări în grădină, noaptea, ar fi atras atenţia locuitorilor oraşului Tokyo, foarte grijulii cu focul. De asemenea, a luat în calcul să îngroape emiţătorul, dar, încă o dată, întunericul l-a împiedicat. Îl cuprinsese un fel de teamă paralizantă. În cele din urmă, Clausen s-a dus, pur şi simplu, la culcare, dar nu a putut dormi toată noaptea.********

Vukelić a părăsit locuinţa şefului său la scurt timp după Clausen, dar nu s-a dus imediat acasă, întrucât urmăritorii săi l-au văzut împleticindu-se spre casă abia pe la miezul nopţii. Saito, monitorizând de peste drum intrarea principală a lui Sorge, au mai observat un vizitator în acea noapte: un oficial de la Ambasada Germaniei, pe care l-a înregistrat ca fiind „secretarul trei Embritch” (deşi nu este clar cine ar fi putut fi, întrucât nimeni cu acest nume nu apare în registrul diplomatic din 1941). Vizitatorul lui Sorge a stat pe pervazul biroului său de la primul etaj şi nu pe canapea. Este posibil ca Sorge să fi dorit să-şi semnaleze legăturile la ambasadă poliţiştilor despre care suspecta că erau afară. Saito, stând în spatele ferestrei sale întunecate, a simţit un impuls de simpatie pentru prada lui. „Bieţii oameni vorbeau aşa de tare, fără să ştie că îi urmăresc”, declara într-un interviu din 1965.******** Pe la ora 22, diplomatul a plecat. La Sorge s-a stins lumina o oră mai târziu.

Cu declaraţiile lui Ozaki şi ale lui Miyagi în mână, procurorul Yoshikawa şi colegul său Tamazawa Mitsusaburo îşi petrecuseră după-amiaza la Ministerul de Justiţie obţinând permisiunea de a emite mandate pentru

arestarea lui Sorge şi a lui Clausen. Cazul lor, deşi extraordinar, era incontestabil.

— Dacă aveţi dovezi, îmi voi asuma eu responsabilitatea, le-a spus ministrul justiţiei Michiyo Imawura.********

Pe 19 octombrie, înainte de ivirea zorilor, trei plutoane de câte zece agenţi de la Tokko s-au întâlnit la reşedinţa oficială a şefului lor de la Secţia externe, Shinichi Ogata, pentru o şedinţă informativă. Au fost instruiţi să nu rănească suspecţii şi să percheziţioneze cu grijă locuinţele. Prima echipă s-a îndreptat spre casa lui Vukelić, bătând la uşă la scurt timp după ora şase. A deschis o servitoare, poliţiştii au dat-o la o parte, au alergat sus pe scări şi s-au năpustit în dormitorul unde Branko Vukelić şi soţia sa Yoshiko dormeau cu fiul lor de un an. Inspectorul Suzuki l-a zgâlţâit pe Vukelić ca să se trezească, în timp ce Yoshiko se ghemuia îngrozită sub pături. Suzuki avea să-şi amintească ulterior că aceasta părea absolut şocată când a aflat că soţul ei era spion. Poliţistul era convins – dar se înşela – că ea nu ştia nimic. Excepţionalul talent actoricesc al lui Yoshiko Vukelić avea să-i salveze viaţa.

Poliţiştii l-au supravegheat cu grijă pe arestat în timp ce acesta se îmbrăca, temători că ar fi putut încerca să înghită o pastilă ca să se sinucidă. Trei agenţi Tokko l-au dus cu maşina la închisoarea Sugamo, în timp ce restul au rămas să facă o percheziţie amănunţită a casei. Au găsit camera obscură plină cu negativele developate ale unor documente confidenţiale şi ale instalaţiilor militare japoneze.********

Aoyama, poliţistul care îl suspectase primul pe Clausen de spionaj, a condus razia de la locuinţa acestuia. Operatorul

radio tocmai adormise după o noapte neliniştită. Când s-a trezit, Aoyama stătea în picioare lângă pat.

— Aş vrea să vă întreb ceva despre un accident de automobil care s-a întâmplat deunăzi, a spus poliţistul cu o politeţe perfectă, după spusele lui Clausen. Prin urmare, aş vrea să veniţi la secţia de poliţie.

Max nu prea avea îndoieli că „aceasta nu era doar o problemă legată de accidentul de automobil”.******** Poliţia i-a dat voie să se îmbrace şi să ia micul dejun, înainte de a-l conduce cu maşina la secţia de poliţie Mita. Pe un birou din salon, la vedere, era valiza în care se afla sistemul radio făcut de el.

Echipa trimisă să-l aresteze pe Sorge stătea neliniştită în maşini, aşteptându-l pe Aoyama să li se alăture. Se hotărâse că prezenţa unui poliţist cunoscut de Sorge avea să reducă riscul unei tentative de suicid din partea acestuia. Cu toate acestea, când au sosit oamenii de la Tokko, au găsit o maşină a Ambasadei Germaniei parcată lângă locuinţa lui Sorge, aşa că au fost nevoiţi să aştepte plecarea vizitatorului oficial – care fusese identificat sub diverse nume ca jurnalistul Wilhelm Schulz de la DNB sau, posibil, un secretar doi al ambasadei.******** Un membru al grupului era agentul Tokko Saito, care îl supraveghease pe Sorge de la distanţă, dar niciodată nu se întâlnise cu ţinta sa faţă-n faţă. Cea mai mare grijă a lui Saito, aşa cum mărturisea într-un interviu 20 de ani mai târziu, era ca nu cumva menajera lui Sorge să încerce să se opună poliţiei şi să strige, dându-i astfel acestuia posibilitatea să-şi ia viaţa. Până la urmă, femeia a ieşit din casă imediat după plecarea maşinii de la ambasadă, ducând în mână un singur pantof de măsură mare şi îndreptându-se clar spre cizmar.

Grăbindu-se de la arestarea lui Clausen, Aoyama s-a alăturat în sfârşit gărzii în civil care îl aştepta. El şi Saito conduceau grupul şi au încercat prudenţi uşa şi, aşa cum se întâmplase la ultima vizită a lui Aoyama, au găsit-o descuiată.

Politeţea din reflex a poliţistului i-a învins nevoia de discreţie.

— Mă scuzaţi, a strigat Saito. Bună dimineaţa!

Sorge, în pijamale, dar bărbierit, a apărut în capul scărilor. I-a invitat pe musafirii neaşteptaţi în birou şi a aşteptat – încă un exemplu de superbă curtoazie japoneză din partea agenţilor Tokko – în timp ce aceştia îşi scoteau pantofii. Saito îşi amintea că faţa lui Sorge era lipsită de orice expresie. Cei trei bărbaţi s-au aşezat pe canapea, cu Sorge la mijloc. În timp ce poliţiştii care urmau să-l aresteze se pregăteau pentru o conversaţie penibilă, comandantul lor, Hideo Ohashi, a dat buzna înăuntru. Vraja penibilului fiind ruptă, poliţiştii l-au apucat pe Sorge de mâini. Cineva a găsit o haină şi a aruncat-o pe umerii suspectului, în timp ce îl conduceau afară din casă, spre maşina care îi aştepta. Ohashi a rămas pentru a începe percheziţia. Inspectând teancurile de hârtii, biblioteca de 1 000 de volume şi mormanele de lucruri în dezordine din biroul lui Sorge, ceva foarte neobişnuit pentru japonezi, şeful Tokko a ridicat receptorul ca să cheme un camion, pentru a ridica muntele de probe.********

Când procurorul Yoshikawa a ajuns la secţia de poliţie Toriizaka, l-a găsit pe Sorge îmbrăcat cum se cuvine, în pantaloni şi cămaşă, care îi fuseseră aduse de acasă. De asemenea, avusese timp să se liniştească, înainte de a da lupta vieţii lui.

Sorge a început imediat ofensiva.

— De ce m-aţi arestat? a întrebat el.

Yoshikawa i-a arătat prizonierului mandatul pe care îl semnase.

— V-am reţinut în baza Legii de păstrare a siguranţei naţionale publice, pentru suspiciunea de spionaj, a răspuns pe un ton oficial procurorul. Nu sunteţi vinovat de spionaj pentru Comintern?********

— Nu! a urlat Sorge, lovind cu pumnul în masă. Sunt nazist! Informaţi-l imediat pe ambasadorul german! Această arestare va arunca o umbră asupra bunelor relaţii dintre Japonia şi Germania! Sunt corespondent la Frankfurter Zeitung şi ofiţer de informaţii la Ambasada Germaniei!

Sorge a refuzat să mai vorbească în absenţa ambasadorului Ott. În timp ce îşi juca viaţa la cacealma, poate că Sorge a regretat că refuzase oferta lui Ott de a ocupa un post la ambasadă, care i-ar fi conferit imunitate diplomatică.

Yoshikawa şi-a păstrat calmul în faţa efuziunii de aroganţă a lui Sorge.

— Există comunişti şi în partidul nazist german, a remarcat procurorul.

Şi-a trimis prizonierul în celulă să se liniştească, înainte de a fi transferat la închisoarea Sugamo. Subalternii procurorului erau mai speriaţi. În timp ce poliţiştii încercau să-l percheziţioneze, Sorge a zbierat după Aoyama şi şi-a

ridicat pumnul la gărzile îngrozite. Poliţistul a venit imediat în fugă şi a dat ordin să se renunţe la percheziţia corporală. Sorge a intrat potolit în celula sa.

— Ăsta este sfârşitul, i-a spus tânărului poliţist pe care odinioară îl pusese la pământ. Îţi voi lăsa tot ce am dumitale, domnule Aoyama. Te rog să discuţi acest aspect cu avocatul meu.********

Vukelić a fost primul dintre străini care a cedat. Inspectorul Suzuki, vorbind cu deţinutul său prin intermediul unui interpret de limbă franceză, a folosit cel mai vechi şiretlic din manualul anchetatorului: a pretins că Sorge mărturisise deja. Vukelić, care se interesa mereu de starea soţiei şi a fiului său, a spus tot. A explicat la ce foloseau aparatele de fotografiat găsite în casa lui, inclusiv teleobiectivul, microfilmele, plăcile fotografice şi tot restul. De asemenea, le-a dezvăluit faptul că Anuarul German de Statistică pe 1933 era manualul de coduri al reţelei de spionaj. Doar un dulap gol al unui fonograf electric descoperit la el acasă l-a luat prin surprindere pe Vukelić (s-a dovedit ulterior că aici îşi ţinuse Wendt odinioară dispozitivul de transmisiuni pe unde scurte, aflat acum pe fundul lacului Yamanaka). Din când în când, pe parcursul mărturiei sale, Vukelić se oprea ca să întrebe:

— V-a spus Sorge asta?********

Ca răsplată pentru confesiunea sa, lui Vukelić i s-a dat voie să primească zilnic scrisori de la Yoshiko şi, de asemenea, să poarte şosete, pentru a face faţă frigului şi umezelii din închisoarea Sugamo pe timp de iarnă. Suzuki a început să se ataşeze de suspect, deşi a remarcat imediat diferenţa dintre iugoslavul blând, îndrăgostit de soţia lui, şi şeful lui

dur. „Sorge era excepţional, pe când Vukelić era de categoria a doua”, îşi amintea Suzuki.********

Clausen a rezistat ceva mai mult. Principala sa grijă se pare că era Anna. În timp ce aceasta era încă în libertate, Clausen a refuzat să le spună un cuvânt interogatorilor Taiji Hasebe şi Tonekichi Horie – ultimul, şef al Departamentului asiatic de la Tokko. Deşi a păstrat tăcerea cu stoicism, interogatorilor săi le-a fost clar că era foarte mâhnit. Pe 20 octombrie, au încercat minciuna evidentă, spunându-i lui Clausen că soţia acestuia era acum în închisoarea Sugamo (de fapt, avea să rămână liberă încă aproape o lună). De asemenea, i-au spus – sincer de data aceasta – că ştiau de la Vukelić că Anna Clausen acţionase în calitate de curier secret între Tokyo şi Shanghai.******** Ceea ce l-a făcut să cedeze, în cele din urmă, au fost transcrierile în japoneză ale mesajelor în engleză pe care Clausen le lăsase neglijent prin biroul său. Ogata, şeful Secţiei externe de la Tokko, a stat toată noaptea să citească traducerile, pe măsură ce acestea erau gata. Printre hârtiile lui Clausen se afla un exemplar dactilografiat care conţinea detalii ultrasecrete culese de Ozaki de la recentele negocieri de pace japonezo-americane de la Washington – care fuseseră secretizate atât de bine, încât nici Tokko nu auzise niciodată de ele. Faptul că lăsase mesajele necodificate să fie găsite de către poliţie „a fost greşeala fatală a lui Clausen”, şi-a amintit Ogata.********

Acest dezastru final a funcţionat. Clausen a început să vorbească, dezvăluind secretele codului din Anuarul de Statistică. Oamenii de la Tokko identificaseră deja manualul drept cheia comunicaţiilor reţelei, deoarece găsiseră ediţia din 1933 intens folosită pe raftul lui Clausen, iar ediţiile din ceilalţi ani nici măcar atinse. Cheia

cifrului a fost rapid trimisă la Ministerul japonez al Telecomunicaţiilor, care a început să decodeze mulţimea de mesaje pe care le interceptaseră începând cu 1936 şi care erau arhivate într-un dosar gros, cunoscut sub numele de „Dal X”. Anchetatorii i-au adus lui Clausen chiar şi dispozitivul său radio, cu care inginerii japonezi se jucaseră în zadar. Mândria profesională a lui Clausen şi-a făcut efectul şi le-a arătat ce trebuie să facă. „Noi, japonezii, am încercat să luăm legătură la Harbin cu ajutorul aparatului”, spunea Yoshikawa, „dar nu am avut noroc. Dar imediat ce l-am chemat pe Clausen, a făcut câteja reglaje rapide, a rotit câteva butoane şi a intrat în legătură cu Harbinul după aproximativ un minut.”********

Deceniul de tăcere al lui Clausen s-a spart ca un dig şi, odată cu el, au năvălit toate resentimentele sale ascunse faţă de Sorge. Aşa că s-a aşezat să scrie o lungă confesiune într-o engleză clară, dar stângace – singura limbă pe care o avea în comun cu anchetatorii săi. Unul dintre primele lucruri pe care le-a recunoscut a fost că el şi Sorge erau ofiţeri în Armata Roşie şi că lucrau direct pentru serviciile secrete militare sovietice.

Aceasta le-a provocat o problemă imediată celor care îl prinseseră. Miyagi şi Ozaki recunoscuseră că spionaseră pentru Comintern – care teoretic, încă era o organizaţie internaţională independentă de Kremlin. Legea de păstrare a siguranţei publice din 1925, în temeiul căreia erau reţinuţi toţi suspecţii, fusese redactată ca un statut anticomintern, care viza Partidul Comunist Japonez şi alte grupări socialiste. Dacă reţeaua de spioni lucra, de fapt, în numele unei puteri străine, atunci cazul intra în competenţa Ministerului de Război şi a propriei agenţii de informaţii secrete, Kempeitai. Pentru Tokko şi pentru procurorii de la Ministerul de Justiţie care se ocupau de caz

alegerea era clară. Era exclus să renunţe la cazul cu spionul lor vedetă în favoarea unei agenţii rivale. Reţeaua de spionaj a lui Sorge avea să meargă la proces ca ultimul şi cel mai grozav caz de spionaj al Cominternului, deşi titulatura i se atribuise în mod eronat.********

*

Sorge se dovedea mult mai greu de înfrânt. Ambasada Germaniei, după cum calculase Sorge, a reacţionat alarmată şi cu totală neîncredere la arestarea sa. Colegii lui Sorge de la corpul de presă germană au prezentat la ambasadă „o declaraţie semnată de ei toţi, care atesta seriozitatea umană şi politică a lui Sorge",******** aşa cum raportase sec Ott la Berlin. Helma Ott era furioasă, iar soţul ei era convins că poliţia făcuse o mare greşeală. Ott a riscat să dea o explicaţie la Ministerul german de Externe – că poliţia îi întinsese lui Sorge o cursă pentru a-l pune într-o situaţie stânjenitoare pe fostul prim-ministru Konoe, sugerând că unul dintre consilierii lui lăsase să transpire materiale despre convorbirile americano-japoneze.

Organizaţia locală a partidului nazist, inclusiv Meisinger însuşi, a protestat împotriva „gafei evidente datorate excesului de zel al poliţiei secrete japoneze".******** Ott a depus o plângere oficială la Ministerul nipon de Externe, împreună cu solicitarea urgentă de a vedea deţinutul. Noul prim-ministru, generalul Tojo, îngrijorat de implicaţiile politice ale cazului, a pasat pisica moartă la Ministerul de Justiţie, care i-a aruncat-o procurorului-şef, care a dus cererea la uşa procurorului Yoshikawa. Procurorul ştia că dacă nu obţinea nici o confesiune din partea lui Sorge în

decurs de o săptămână, atunci presiunea din partea germanilor să-l elibereze pe Sorge ar fi devenit critică.

Şi Sorge ştia acest lucru. Mult mai deştept decât Clausen, şi-a dat seama că ar fi fost inutil să pretindă că nu adunase informaţii secrete sensibile. Dar a înţeles şi faptul că cea mai bună şansă a lui de supravieţuire era să pretindă că lucra pentru Reich – sau, mai precis, să recunoască munca depusă de el în folosul serviciilor secrete militare germane, Abwehr, în timp ce îşi ascundea legăturile cu Moscova.******** Până una alta, trăgea de timp, pe măsură ce aştepta ca Ott să primească permisiunea de a-l vizita. Sorge s-a prefăcut că nu înţelege germana interpretului. Anchetatorii au dat-o pe engleză.******** L-au interogat cu schimbul, bombardându-l cu noi informaţii culese de la Ozaki, Miyagi, Clausen, Vukelić şi – acum – Kawai, care fusese arestat pe 22 octombrie. Documentele incriminatorii găsite pe biroul lui Sorge, printre care şapte pagini ale unui raport de la Ozaki, i-au fost citate imediat ce au fost traduse. Sorge a refuzat în continuare să vorbească şi l-a cerut pe Ott.********

Puţini dintre cei care citesc aceste rânduri pot pretinde că ştiu ce se întâmplă în mintea unui deţinut torturat. Noi avem doar consemnarea scrisă, seacă, şi câteva interviuri cu anchetatorii lui Sorge, din care să aflăm ce s-a întâmplat în capul lui Sorge între ziua a cincea şi a şasea de interogatoriu. În închisoare era cumplit de frig. Deţinutul era epuizat de interogatoriul continuu şi de lipsa de somn – o metodă pe care NKVD-ul sovietic o numea „banda rulantă”. Probabil că încă avea febră. Cu siguranţă, ştia că era singurul care nu vorbise. Faţă de temnicerii săi se arătase „cel mai dispreţuitor” când a aflat că Clausen devenise „informator” şi glumise sumbru că deşi Clausen

poate „a scăpat de ştreang în Japonia, dacă se va mai întoarce vreodată în URSS, se vor ocupa de el”.******** Dar conştientizarea faptului că cei mai apropiaţi colaboratori ai săi îl abandonaseră pe el şi abandonaseră cauza trebuie să fi fost devastatoare – cu atât mai mult cu cât el însuşi ajunsese atât de aproape de a abandona şi cauza, şi slujba.

Oricum, va rămâne un mister motivul exact pentru care Sorge a cedat în jurul orei 10.45 dimineaţa, în cea de-a şasea zi de la arestarea sa. Logica rece spunea că şansele lui de supravieţuire prin salvarea venită din partea Ambasadei Germaniei erau mult mai mari dacă nu vorbea. Şi totuşi a vorbit. Era schimbul inspectorului Ohashi. Poliţistul adusese de acasă câţiva dintre preţioşii lui cărbuni, pentru a împrăştia frigul din sala de interogatoriu. Ohashi a început cu faptul atât de des repetat că asociaţii lui mărturisiseră totul şi că Sorge nu mai avea nici un motiv să continue să mintă.

— V-aţi angajat în activităţi de spionaj, i-a spus Ohashi prizonierului. Răspunsul dumneavoastră trebuie să fie da.

Spre surprinderea lui Ohashi, Sorge a spus exact aşa.

— Da.

— Aţi fost activ în slujba Cominternului?

Sorge a răspuns din nou:

— Da.********

Poate că Sorge fusese mânat de mândria sa de nestăpânit. Procurorul Yoshikawa era întâmplător la închisoare în acea

zi, deşi hotărâse să renunţe să-l mai interogheze câteva zile. „Nu am mai vrut să-l chestionez pe Sorge în acea săptămână”, îşi amintea Yoshikawa, „şi totuşi nu ştiu din ce motiv m-am dus la Sugamo. Poate că asta va fi ziua cea mare, m-am gândit.”******** Când Ohashi l-a chemat pe procuror să preia interogatoriul după această incredibilă biruinţă, acesta a adus cu el şi câţiva oficiali de prim rang – pe Ogata, de la Tokko, împreună cu adjunctul acestuia, procurorul Tamazawa, ca şi pe judecătorul Nakamura Toneo. Celula era prea mică ca să poată sta aşezaţi toţi, dar, în cele din urmă, Sorge îşi avea publicul dorit. S-a ridicat în picioare politicos, în timp ce sus-puşii intrau în şir indian. Tamazawa a observat că Sorge era „foarte politicos, foarte bine educat”.******** Yoshikawa a reluat interogatoriul exact de unde se oprise Ohashi. Ca într-un vis, Sorge a revenit la poziţia sa anterioară de negare totală.

— Toţi colegii dumneavoastră au mărturisit, a insistat Yoshikawa. Avem radioul, codurile şi ştim totul despre dumneavoastră. Pentru a diminua sentinţa dumneavoastră şi a colegilor dumneavoastră, nu credeţi că ar fi timpul să mărturisiţi?

Comportamentul lui Sorge s-a schimbat din nou. A părut că înţepeneşte şi a devenit palid, iar apoi a cerut nişte hârtie. Pe ea a scris în germană: „Sunt comunist internaţional din 1925”. Yoshikawa le-a citit cu glas tare colegilor săi.

— Aţi spionat pentru Comintern,******** i-a spus el lui Sorge.

Brusc, deţinutul a sărit de pe scaun, şi-a îndreptat postura pentru a atrage atenţia, şi-a aruncat haina de închisoare

pe podea şi a început să păşească în susul şi în josul celulei pline de oameni, cu mâinile în buzunare.

— Într-adevăr, sunt comunist şi am făcut spionaj. Sunt învins! a strigat Sorge. Nu am fost niciodată învins de când am devenit comunist internaţional. Dar acum sunt învins de poliţia japoneză.********

S-a aşezat iar, şi-a îngropat faţa în mâini şi a plâns cu amar. După cum îşi aminteşte Yoshikawa, „era evident că era foarte tulburat din punct de vedere afectiv. [...] Am fost cu toţii surprinşi şi înspăimântaţi de comportamentul lui Sorge. Cedase total în faţa noastră. Era priveliştea jalnică a unui om capturat, învins şi înfrânt emoţional.”********

— O să mărturisesc totul, a spus Sorge într-un sfârşit. Dacă mă lăsaţi să mă odihnesc.********

Interviurile lui Prange cu Ogata, 20 ianuarie 1965, Yoshikawa, 14 ianuarie 1965, şi Saito, 23 ianuarie 1965, Target Tokyo.

Interviul lui Prange cu Tamazawa, 21 ianuarie 1965, Target Tokyo.

Toshito (ed.), Gendai-shi Shiryo, vol. 2, pp. 182, 238.

Toshito (ed.), Gendai-shi Shiryo, vol. 2, pp. 182–183.

Toshito (ed.), Gendai-shi Shiryo, vol. 2, p. 183.

Toshito (ed.), Gendai-shi Shiryo, vol. 2, p. 239.

„Extrase”, mărturia lui Clausen, p. 41.

Fesiun, Documente, nr. 175, telegrama nr. 18054, doc. 176, telegrama nr. 180058.

Fesiun, Documente, nr. 177, telegrama nr. 18063, doc. 178, telegrama nr. 18068.

Fesiun, Documente, nr. 177, telegrama nr. 18063, doc. 178, telegrama nr. 18068.

Toshito (ed.), Gendai-shi Shiryo, vol. 2, p. 240.

Toshito (ed.), Gendai-shi Shiryo, vol. 2, pp. 184, 240.

Americanii au consemnat această reamplasare cu o acurateţe remarcabilă. Pe 27 noiembrie 1941, Departamentul de Război G-2 al SUA a recomandat într-un memorandum adresat şefului de stat major: „I. Am fost informaţi din surse sigure că între 18 şi 24 divizii de infanterie şi opt brigăzi de blindate din Armata Rusiei din Extremul Orient au fost identificate pe frontul de vest. Dacă este adevărat, între 24 şi 18 divizii şi două brigăzi de blindate rămân în Siberia de Est. [...]”, Documentele FDR, cutie PSF 85.

„Study of Strategical and Tactical Peculiarities of Far Eastern Russia and Soviet Far East Forces”, Japanese Special Studies on Manchuria, vol. XII, Tokyo, 1955, pp. 64–66.

Articolul II din Kinjiro Nakamura, Întregul tablou, p. 25; Toshito (ed.), Gendai-shi Shiryo, vol. 1, p. 473. Sorge a susţinut întotdeauna că a spionat ca să menţină pacea şi că Uniunea Sovietică nu ar ataca niciodată Japonia. A recunoscut cu greu că probabil Rusia s-ar fi apărat în cazul unui atac japonez (Gendai-shi Shiryo, vol. 1, p. 480). Acest

mesaj, cu accentul pus pe eventualele ţinte ale bombardamentelor, face ca poziţia lui Sorge să fie cam instabilă.

Toshito (ed.), Gendai-shi Shiryo, vol. 1, p. 276.

Toshito (ed.), Gendai-shi Shiryo, vol. 3, pp. 213–214, 226, 297, 300; vol. 1, p. 445.

Toshito (ed.), Gendai-shi Shiryo, vol. 3, pp. 185, 230. Edith s-a dus la sora şi la cumnatul ei, domnul şi doamna G. Pederson, care locuiau într-o suburbie a oraşului Perth. Scrisoarea lui D.R. Anderson către Prange, 26 septembrie 1967, Prange p. 829.

Guerin, Chatel, Camarade Sorge, p. 268.

Toshito (ed.), Gendai-shi Shiryo, vol. 3, pp. 66–67.

Toshito (ed.), Gendai-shi Shiryo, vol. 1, p. 431.

Toshito (ed.), Gendai-shi Shiryo, vol. 3, pp. 66–67, p. 157.

Toshito (ed.), Gendai-shi Shiryo, vol. 3, pp. 66–67, p. 157.

Interviul lui Prange cu Yoshikawa, 14 ianuarie 1965, Target Tokyo; Articolul I, Kinjiro Nakamura, Întregul tablou, pp. 21–22.

Interviul lui Prange cu Hanako, 11 ianuarie 1965, Target Tokyo; Hanako Ishii, Ningen Zoruge, pp. 146–147.

Interviul lui Prange cu Hanako, 11 ianuarie 1965, Target Tokyo; Hanako Ishii, Ningen Zoruge, pp. 146–147.

Interviul lui Prange cu Hanako, 11 ianuarie 1965, Target Tokyo; Hanako Ishii, Ningen Zoruge, pp. 146–147.

Der Spiegel, 5 septembrie 1951, p. 24.

Fesiun, Documente, nr. 179, telegramele decodificate nr. 10682, 19681.

Interviurile lui Prange cu Yoshikawa, 14 ianuarie 1965; Tamazawa, 21 iunie 1965; Kawai, 14 ianuarie 1965, Target Tokyo.

Interviul lui Prange cu Tamazawa, 21 ianuarie 1965, Target Tokyo; Hearings on the Un-American Aspects of the Richard Sorge Spy Case, US Government Printing Office, Washington DC, 1951, p. 1135. La proces, Yoshisaburo Kitabayashi a fost găsit nevinovat. Tomo a fost condangată la cinci ani de închisoare şi a fost eliberată anticipat pentru bună purtare (A se vedea „Sorge Spy Ring”, p. A716).

Şeful Noboru Takagi şi doi dintre cei mai buni detectivi ai săi, Sakai Tamotsu şi Tsuge Jimpei (Prange et al., Target Tokyo, p. 542).

Interviul lui Prange cu Sakai, 31 ianuarie 1965, Target Tokyo.

Interviul lui Prange cu Tamazawa, 21 ianuarie 1965, Target Tokyo; Hearings on the Un-American Aspects of the Richard Sorge Spy Case, US Government Printing Office, Washington DC, 1951, p. 1136; Articolul 1, Kinjiro Nakamura, Întregul tablou, p. 22.

Interviul lui Prange cu Sakai, 31 ianuarie 1965, Target Tokyo.

Interviul lui Prange cu Yoshikawa, 16 ianuarie 1965, Target Tokyo.

Interviul lui Prange cu Sakai, 31 ianuarie 1965, Target Tokyo.

Interviul lui Prange cu Sakai, 31 ianuarie 1965, Target Tokyo. Taiji Hasebe, care a lucrat la cazul lui Clausen, a declarat într-un interviu acordat lui Prange, în 19 ianuarie 1965, că Miyagi şi-a fracturat un picior când a căzut. Dar conform lui Yoshikawa, Miyagi s-a rănit la coapsă (interviul lui Prange din 14 ianuarie 1965). Sakai a confirmat că la spital lui Miyagi nu i s-a găsit nici o problemă (interviul lui Prange din 31 ianuarie 1965).

Interviul lui Prange cu Yoshikawa, 16 ianuarie 1965, Target Tokyo.

Interviul lui Prange cu Yoshikawa, 14 ianuarie 1965, Target Tokyo.

Interviurile lui Prange cu Yoshikawa, 14 şi 16 ianuarie 1965, Target Tokyo; Hearings on the Un-American Aspects of the Richard Sorge Spy Case, US Government Printing Office,Washington DC, 1951, p. 1136.

Hiroshi Miyashita, Tokko no Koiso, Tokyo, 1978, p. 212; Articolul 1, Kinjiro Nakamura, Întregul tablou, p. 24.

Articolul 1, Kinjiro Nakamura, Întregul tablou, p. 24.

Interviul lui Prange cu Yoshikawa, 14 ianuarie 1965, Target Tokyo.

Interviul lui Prange cu Matsumoto, 8 ianuarie 1965, Target Tokyo.

Articolul 1, Kinjiro Nakamura, Întregul tablou, p. 25.

Toshito (ed.), Gendai-shi Shiryo, vol. 1, pp. 465, 480; vol. 3, p. 229.

„Extrase”, Mărturia lui Clausen, p. 41.

Toshito (ed.), Gendai-shi Shiryo, vol. 1, p. 479, vol. 3, p. 229.

Interviul lui Prange cu Saito, 23 ianuarie 1965, Target Tokyo.

Interviul lui Prange cu şeful Diviziei Americano-Europene a Secţiei Externe din cadrul Tokko, Suzuki Tomiki, 18 ianuarie 1965, Target Tokyo.

Interviurile lui Prange cu Yoshikawa, 14 şi 16 ianuarie 1965, Target Tokyo.

Art. 1, Kinjiro Nakamura, Întregul tablou, p. 25.

Toshito (ed.), Gendai-shi Shiryo, vol. 3, pp. 230, 227, 230.

Toshito (ed.), Gendai-shi Shiryo, vol. 3, pp. 230, 7, 104.

Toshito (ed.), Gendai-shi Shiryo, vol. 3, pp. 7, 230.

Toshito (ed.), Gendai-shi Shiryo, vol. 3, pp. 7, 230.

Toshito (ed.), Gendai-shi Shiryo, vol. 3, pp. 7, 230.

Interviul lui Prange cu Saito, 23 ianuarie 1965; interviul cu Saito/Harada, Target Tokyo.

Interviurile lui Prange cu Yoshikawa, 14 ianuarie 1965, şi cu Suzuki, 18 ianuarie 1965, Target Tokyo.

Interviul lui Prange cu Suzuki, 18 ianuarie 1965, Target Tokyo.

Interviurile lui Prange cu acuzatorul lui Vukelić, Fuse Ken, 22 ianuarie 1965, şi cu Suzuki, 18 ianuarie 1965, Target Tokyo.

Mărturia asupra identităţii acestei persoane este contradictorie. Suzuki a susţinut că era doamna Ott şi că poliţia a muşamalizat informaţia fiindcă au anticipat că urmau să aibă destule probleme cu Ambasada Germaniei şi fără să o mai implice şi pe soţia ambasadorului (A se vedea Prange et al., Target Tokyo, capitolul 59, n. 28). Saito a negat răspicat acest fapt (A se vedea interviul lui Prange cu Saito/Harada, mai 1965). Pornind de la un articol de Ohashi, Deakin l-a identificat pe vizitator ca fiind Wilhelm Schulz de la DNB (Deakin, Storrey, Case of Richard Sorge, p. 254n). Totuşi, Ohashi i-a spus lui Prange că vizitatorul era secretarul doi al ambasadei (interviu cu Ohashi, 21 ianuarie 1965, Target Tokyo). Yoshikawa a declarat doar că a fost cineva acolo; nu ştia cine (interviul lui Prange cu Yoshikawa, 14 ianuarie 1965, Target Tokyo; de asemenea, Hearings on the Un-American Aspects of the Richard Sorge Spy Case, US Government Printing Office,Washington DC, 1951, p. 1137).

Interviurile lui Prange cu Aoyama/Harada; Saito, 23 ianuarie 1965; Saito/Harada; Ohashi, 21 ianuarie 1965, Target Tokyo.

Interviurile lui Prange cu Ogata, 20 ianuarie 1965; Yoshikawa, 14 ianuarie 1965; Saito, 23 ianuarie 1965, Target Tokyo.

Interviul lui Prange cu Aoyama/Harada, Target Tokyo. Aoyama nu a putut să accepte generoasa ofertă a lui Sorge – a fost recrutat în armată unde a rămas pe tot parcursul procesului lui Sorge şi a sumbrelor sale consecinţe.

„Extrase”, Mărturia lui Clausen, în original p. 482.

Interviul lui Prange cu Suzuki, 18 ianuarie 1965, Target Tokyo.

Interviul lui Prange cu Hasebe, 19 ianuarie 1965, Target Tokyo; „Sorge Spy Ring”, p. A721.

Interviurile lui Prange cu Ogata, 20 ianuarie 1965 şi cu Yoshikawa, 14 ianuarie 1965, Target Tokyo; „Extrase”, Mărturia lui Clausen, pp. 481–482.

Interviurile lui Prange Ogata, 20 ianuarie 1965; Hasebe, 19 ianuarie 1965; Yoshikawa, 16 ianuarie 1965, Target Tokyo.

Johnson, Instance of Treason, pp. 183–186.

Mesajul lui Ott către Berlin, 23 octombrie 1941, Arhivele Ministerului de Externe al Germaniei. Arhiva Politică a Oficiului de Externe German (PADAA – Politisches Archiv des Auswärtigen Amts), Berlin: Dosarul Securităţii de Stat, Japonia (1941–1944): dosarul cazului Sorge, p. 578.

Interviurile lui Prange cu Yoshikawa, 16 ianuarie 1965, şi cu Araki, 6 ianuarie 1965, Target Tokyo.

Interviul lui Prange cu Yoshikawa, 16 ianuarie 1965, Target Tokyo.

Interviurile lui Prange cu Hasebe, 19 ianuarie 1965, şi cu Yoshikawa, 16 ianuarie 1965, Target Tokyo.

Interviul lui Prange cu Ohashi, 21 ianuarie 1965, Target Tokyo; „Extrase”, Mărturia lui Clausen, în original p. 481.

„Sorge Spy Ring”, pp. A722–3.

Interviul lui Prange cu Ohashi, 21 ianuarie 1965, Target Tokyo.

Interviurile lui Prange cu Yoshikawa, 16 ianuarie 1965, cu Ohashi, 21 ianuarie 1965, şi cu Tamazawa, 21 ianuarie 1965, Target Tokyo; Hearings on the Un-American Aspects of the Richard Sorge Spy Case, US Government Printing Office, Washington DC, 1951, p. 1144; Articolul 1, Kinjiro Nakamura, Întregul tablou, p. 26.

Interviurile lui Prange cu Yoshikawa, 16 ianuarie 1965, cu Ohashi, 21 ianuarie 1965, şi cu Tamazawa, 21 ianuarie 1965, Target Tokyo.

Interviurile lui Prange cu Yoshikawa, 16 ianuarie 1965, cu Ohashi, 21 ianuarie 1965, şi cu Tamazawa, 21 ianuarie 1965, Target Tokyo.

Interviurile lui Prange cu Yoshikawa, 16 ianuarie 1965, cu Ohashi, 21 ianuarie 1965, şi cu Tamazawa, 21 ianuarie 1965, Target Tokyo.

Interviurile lui Prange cu Yoshikawa, 16 ianuarie 1965, cu Ohashi, 21 ianuarie 1965, şi cu Tamazawa, 21 ianuarie 1965, Target Tokyo.

Interviurile lui Prange cu Yoshikawa, 16 ianuarie 1965, cu Ohashi, 21 ianuarie 1965, şi cu Tamazawa, 21 ianuarie 1965, Target Tokyo.

Capitolul 21. „Cel mai mare om pe care l-am întâlnit vreodată”

Un devastator exemplu de succes strălucit al spionajului.******

Generalul Douglas MacArthur despre Sorge

Ambasadorul Ott a venit să-şi viziteze vechiul prieten la închisoarea Sugamo la câteva zile după ce Sorge cedase şi îşi recunoscuse vina. După ce insistase anterior să-l vadă pe Ott, Sorge dădea acum înapoi de la o confruntare cu omul pe care îl înşelase fără reţinere atât de mulţi ani.

— L-am trădat pe ambasador şi de aceea nu vreau să-l văd, i-a spus Sorge lui Yoshikawa.

— Poate că aveţi orientări politice diferite, a răspuns procurorul. Totuşi, ar trebui să vă luaţi rămas-bun de la el ca prieten.********

Ott nu fusese încă informat că Sorge mărturisise. Fiind convins în continuare de nevinovăţia prietenului său, era „mândru, sever, furios şi foarte serios în timp ce păşea în marea sală de conferinţe”, însoţit de câţiva importanţi oficiali de la ambasadă, îşi amintea Yoshikawa. Sorge a

fost adus cu cătuşe la mâini şi cu un coş de bambus pe cap – practica obişnuită la Sugamo, pentru a împiedica prizonierii să comunice când ieşeau din celulele lor. Ott „avea o expresie foarte îndurerată pe chip. [Sorge] şi Ott s-au uitat intens unul la celălalt şi apoi au început întrebările.”******** Printr-un aranjament anterior, toate întrebările fuseseră stabilite de dinainte şi evitau orice avea legătură cu acuzaţiile care i se aduceau deţinutului.

— Cum te simţi? a început Ott, conform relatării lui Yoshikawa.

— Mă simt bine, a răspuns Sorge.

— Cum este hrana pe care o primeşti?

— Este satisfăcătoare.

— Eşti tratat bine?

— Da, sunt.

În decurs de zece minute, întrebările pregătite se terminaseră. Ott şi-a întrebat prietenul dacă avea ceva de spus. A urmat un moment de tăcere intensă.

— Domnule ambasador, acesta este ultima oară când ne vedem, a spus Sorge cu o voce joasă.********

„Când Sorge a rostit aceste cuvinte, faţa lui Ott a devenit dintr-o dată palidă şi bolnăvicioasă”, îşi amintea Yoshikawa. „Mi s-a părut că acum percepea pentru prima dată adevăratul sens al lucrurilor şi înţelegea semnificaţia a ceea ce spusese Sorge. Cuvintele lui Sorge au conferit un apogeu emoţional şi dramatic strânsei lor prietenii.”******** În acel moment, Ott şi-a dat seama că

prietenul apropiat şi confidentul său, omul cu care îşi împărţise nu doar secretele personale şi profesionale, ci şi soţia, era un trădător. Yoshikawa a ordonat ca Sorge să fie dus înapoi în celula sa. „S-a ridicat în linişte de pe scaun, a făcut o plecăciune uşoară în faţa ambasadorului şi a ieşit încet din încăpere.”********

Ott, evident tulburat, a plecat, mulţumindu-i procurorului pentru cooperarea sa.

— Pentru binele celor două ţări, faceţi cercetări amănunţite în acest caz, i-a spus Ott procurorului. Descoperiţi toate dedesubturile!********

Ott avea să susţină în mod public, cel puţin până la Crăciunul lui 1941, că Sorge era un „martir al suspiciunii şi al maniei spionajului din Japonia” şi să pretindă că se aşteptase ca prietenul său să fie eliberat.******** După război, Ott continuase să susţină: „Nu, nu cred că [Sorge] a fost spion”.******** Dar adevărul era că însăşi poziţia lui Ott fusese grav compromisă de asocierea sa cu Sorge. Ambasadorul, nutrind speranţe tot mai slabe că întregul coşmar avea să se dovedească într-un fel sau altul o greşeală nefericită, a rezistat cât a putut de mult, înainte să raporteze la Berlin sumbrul adevăr.

Durereoasa confruntare dintre el şi Ott fiind încheiată, dispoziţia lui Sorge s-a schimbat. Redobândindu-şi într-o oarecare măsură încrederea lui obişnuită de sine, a început să-i farmece pe cei din jurul lui. Atât inspectorul Ohashi de la Tokko, cât şi Yoshikawa aveau să-şi amintească de prizonierul lor cu admiraţie şi afecţiune. „Sorge avea o personalitate minunată”, declara Yoshikawa într-un interviu din 1965. „Era deschis şi cald. [...] În viaţa

mea nu am mai întâlnit un om atât de mare cum a fost el.”********

Sorge a cerut să-i fie adusă vechea lui maşină de scris şi s-a oferit să-şi redacteze autobiografia de spion. Procurorul Yoshikawa, abil, suspectând că deţinutul său nu putea să reziste ispitei de a se lăuda cu faptele lui, a fost de acord. Sorge a început să-şi scrie confesiunea cu acelaşi spirit cu care abordase totul în viaţă – energic, didactic, convins că avea dreptate. Este clar din tonul autobiografiei sale din închisoare că se aştepta ca, în cele din urmă, să fie eliberat. Spre deosebire de Clausen, care a făcut tot ce a putut ca să-i convingă pe cei care îl prinseseră că nu mai era comunist, Sorge şi-a îndreptat implicit memoriile, peste capete temnicerilor săi japonezi, către superiorii lui de la Departamentul 4. Mesajul său principal a fost că el nu era doar un spion extraordinar şi devotat, ci şi un excepţional corespondent de presă, om de ştiinţă şi expert în chestiunea japoneză. „Când era necesar, îmi îndeplineam sarcinile cu rapiditate, hotărâre, curaj şi inventivitate”, scria despre sine. „Cercetarea mea era importantă, de asemenea, şi pentru poziţia mea ca jurnalist. M-a ajutat să fiu recunoscut drept cel mai bun reporter din Japonia.”********

Protejarea femeilor din viaţa sa – în special a lui Hanako – era parte din motivul pentru care Sorge a cooperat atât de liber. A făcut o înţelegre cu Yoshikawa ca Hanako să nu păţească nici un rău şi nu a menţionat-o niciodată în mărturia sa oficială. De asemenea, cu un considerabil cavalerism, a refuzat să vorbească despre celelalte aventuri romantice ale sale de la Tokyo, în care poliţia japoneză estimase că fuseseră implicate circa 30 de femei.********

Procurorul s-a ţinut de cuvânt. În ziua în care Sorge a fost arestat, inspectorul de poliţie de la secţia Toriizaka care o interogase pe Hanako i-a făcut acesteia o vizită acasă la mama ei. Poliţistul, pe care ea îl cunosştea doar ca „domnul M”, s-a purtat politicos. Lui Hanako i-a spus că iubitul ei era arestat pentru „speculă cu valută”. A mai făcut şi supoziţia că acuzaţiile s-ar putea să fie „justificate”, întrucât „se zice că este evreu”. Cu siguranţă, domnul M i-a mai spus lui Hanako, aflată în stare de stupefacţie, că deţinutul Sorge nu era creştin, fiindcă fusese văzut cum se roagă la soarele care răsărea (probabil interpretarea greşită făcută de cel care îl urmărea de vizavi în privinţa gimnasticii de dimineaţa devreme a lui Sorge).

— Nu, nu se roagă niciodată la soare, l-a asigurat Hanako pe poliţist, cu multă exactitate. Nu se roagă la nimic.********

O săptămână mai târziu, inspectorul s-a întors şi i-a dat vestea că Sorge era spion rus.

— Va fi împuşcat, a spus sec domnul M. Nu există nici o şansă să scape.

Doar soţiile îi puteau vizita pe suspecţi la închisoare, aşadar Hanako nu avea cum să-l vadă. Crăciunul anului 1941 a trecut fără nici o scrisoare şi fără nici un cadou, doar cu o altă scurtă vizită din partea domnului M, care a asigurat-o pe Hanako că „Sorge-san îşi face griji în privinţa dumitale”.********

În mod clar, Sorge nu putea aştepta nici un ajutor din partea germanilor. Dar, cu siguranţă, credea că se putea baza pe ruşi, încă legaţi oficial de pactul de prietenie cu

Japonia, că aveau să vină să-l salveze. La câteva zile de la arestarea sa, a aşteptat un moment în care să fie singur cu Ohashi şi l-a rugat să-l informeze pe „Zaiţev de la Ambasada URSS" de arestarea sa. Viktor Sergheievici Zaiţev era secretarul doi al ambasadei – şi curierul NKVD-ului, pe care Clausen şi Sorge îl cunoscuseră drept „Serge". Dar Ohashi nu avea să ia niciodată legătura cu ambasada sovietică.********

Cu siguranţă, Sorge îşi amintise eforturile extraordinare făcute de Moscova pentru salvarea din captivitatea chineză a unor agenţi atât de insignifianţi ca familia Noulens – de banii cheltuiţi fără nici un control, de campaniile internaţionale de presă, de mobilizarea necugetată a celor mai buni agenţi secreţi ai URSS-ului, inclusiv a lui însuşi – şi se simţise încurajat. Categoric, Moscova lucra înnebunită să-şi salveze cel mai bun (în opinia lui, cel puţin) şi cel mai longeviv spion, nu-i aşa? Sorge le-a spus anchetatorilor săi că era sigur că fostul său protector de la Comintern, Solomon Lozovski, unul dintre delegaţii la conferinţa de la Frankfurt, unde Sorge fusese recrutat de sovietici, şi care acum era adjunctul ministrului de externe, avea să intervină în cazul lui.

Se înşela. Din nefericire, Sorge nu mai lucra pentru Comintern pe timp de pace, ci pentru Armata Roşie, angrenată într-un război mondial. Departamentul 4 poate că ajunsese, păstrând o oarecare prudenţă, să aibă încredere în informaţiile lui Sorge. Dar ideea de a face un efort pentru a salva un agent cu un trecut ideologic controversat, un om asociat cu atâţia ştabi de la Comintern şi cu trădători autodeclaraţi care fuseseră recent epuraţi, un rezident care lucra foarte probabil pentru nazişti şi un cetăţean german pe deasupra, nu era prea sus pe lista lor de priorităţi. În august, generalul

Kolganov îl catalogase în fond pe Sorge drept agent dublu în raportul său despre trecutul agentului Ramsay. Deşi Kolganov însuşi fusese dat afară din Departamentul 4 în octombrie 1941, exact înainte de arestarea lui Sorge, bănuielile rămăseseră. Adevărul era că Sorge nu avea de ce să-şi aştepte salvarea de la Moscova.

În urma arestării lui Sorge, Centrul trimisese doi diplomaţi de la Ambasada URSS să discute cu Anna Clausen, diplomaţi care au confirmat că se întâmplase un lucru dezastruos. Iar Sorge şi agenţii săi fuseseră atât de mult timp ochii şi urechile URSS-ului în Japonia, încât fără ei Moscova era oarbă şi surdă. Fără excelentele contacte ale lui Sorge, nici Centrul, nici rezidentura separată a NKGB-ului din cadrul ambasadei de la Tokyo nu aveau de unde să cunoască aspectele reale ale acestui caz. „Avem informaţii că acum cinci zile INSON [Sorge] şi GIGOLO [Vukelić] au fost arestaţi pentru spionaj – pentru cine, nu ştim”, a telegrafiat cineva de la ambasada sovietică de la Tokyo la Departamentul 4 acest mesaj nesemnat în data de 30 octombrie (Clausen nici nu era menţionat).******** Cu alte cuvinte, NKVD-ul******** nu era sigur de care parte credeau japonezii că erau Sorge şi Vukelić – a germanilor sau a sovieticilor. Bineînţeles, nici serviciile secrete militare sovietice nu erau sigure.

În ianuarie, NKVD-ul a aflat că Sorge mărturisise. Zaiţev de la NKVD şi aghiotantul său Butkevici – „reprezentanţii legali” sovietici care aveau acoperire ca diplomaţi şi care primiseră ordinul de a acţiona în calitate de curieri ai reţelei în periculoasele luni finale – reuşiseră să strângă ceva informaţii de la puţinele lor surse japoneze. Nu este clar dacă ei sau şefii lor de la NKVD trunchiaseră mesajul, dar până când informaţiile secrete au ajuns la nivelul cel mai de sus al partidului, chiar şi numele lui Sorge fusese

deformat. „Ni s-a semnalat că una dintre persoanele germane arestate la Tokyo, unul ZORGE sau HORGE, a mărturisit că este membru al Partidului Comunist din 1919, că s-a înscris în partid la Hamburg [...] şi a lucrat la departamentul de informaţii al IKKI (Comintern)”, îi scria directorul adjunct al NKVD-ului, Pavel Fitin, şefului Comintern, Dmitrov, pe 7 ianuarie 1942. „La Tokyo s-a aflat în contact cu lucrătorii noştri. [...] Vă cer să mă informaţi cât de corectă este această informaţie.”********

Cu alte cuvinte, NKVD-ul de la Moscova nu era absolut deloc la curent cu importanţa lui Sorge ca spion – şi, în mod evident, uitase legătura dintre el şi informaţiile secrete militare raportate în octombrie de agentul Ramsay/INSON prin intermediul propriei lor rezidentura de la Tokyo. Mai mult decât atât, este clar că interesul principal al NKVD-ului în cazul lui Sorge era să-şi protejeze agenţii, pe Zaiţev şi Butkevici, pentru a nu fi deconspiraţi.

Fostul superior al lui Sorge, Boris Gudz, care părăsise Departamentul 4 şi lucra în acel moment ca şofer de autobuz la Moscova, specula că pe Stalin îl înfuriase mărturisirea lui Sorge şi în consecinţă nu a vrut să facă nici un schimb pentru el.******** Mai probabil, în timp ce Sorge îngheţa în celula sa, scriind la credincioasa lui maşină de scris propria relatare despre succesele sale ca informator secret, Moscova, pur şi simplu, îl ignora. Dosarul NKVD-ului despre Sorge semnalează în mod greşit moartea acestuia prin împuşcare în 1942. Se pare că Departamentul 4 uitase de existenţa lui.

Centrul nici măcar nu s-a sinchisit să o informeze imediat pe Katia de arestarea soţului ei. Aceasta a continuat să-i scrie până târziu, în toamna lui 1941, trimiţând scrisorile la sediul din aleea Bolşoi Znamenski. „Dragă Ika, nu mai am

veşti de atâta timp, încât nu mai ştiu ce să cred”, scria ea într-o scrisoare nedatată, inclusă într-o colecţie sovietică de documente despre Sorge din 1965, despre care se spune c-ar fi fost trimisă după arestarea lui. „Mi-am pierdut speranţa că exişti. Toată această perioadă a fost foarte grea. Foarte grea, fiindcă, repet, nu ştiu ce se întâmplă cu tine şi cum eşti. Încep să cred că este imposibil să ne mai întâlnim în viaţa aceasta. Nu mai cred absolut deloc şi m-am săturat de singurătate. Ce pot să spun despre mine? Încet-încet, îmbătrânesc. Muncesc mult şi nu mai am speranţă că te voi revedea vreodată. Te îmbrăţişez cu putere. A ta, K.”******** Funcţionarii de la Departamentul 4 inseraseră, pur şi simplu, scrisoarea ei în dosarului lui Sorge, ca să nu mai fie transmisă niciodată.

Procurorul Yoshikawa a condus aproximativ 50 de interogatorii în cazul lui Sorge pe o perioadă de patru luni. Unele sesiuni durau până la ora 10 noaptea. Deţinutul nu a fost tratat rău. Conducerea de la Sugamo i-a permis lui Sorge să cheltuie banii care fuseseră găsiţi în locuinţa acestuia – 1 000 de yeni, plus un portofel din piele neagră care conţinea 1 782 de dolari americani. Ohashi a remarcat că deţinutul său îşi procura în mod regulat publicaţia The Economist care, foarte straniu, era disponibilă la magazinul închisorii, şi îşi cumpăra masa de prânz, de cinci yeni, pe care poliţistul însuşi nu şi-o putea permite. Sorge a cerut şi două audienţe la directorul închisorii, ca să întrebe, de ambele dăţi, despre evoluţia războiului. Stătea într-o celulă în care încăpeau trei saltele tatami, cu o toaletă ataşată la un scaun şi un spălător cu un capac din lemn, pe care îl transformase în măsuţa pe care bătea la maşina de scris.********

Lui Ozaki, mai puţin ascet şi cu un psihic nu atât de rezistent precum cel al lui Sorge, i-a fost mult mai greu.

Directorul închisorii îl considera un om extrem de inteligent şi fermecător, dar Ozaki era în mod clar profund zdruncinat de separarea forţată de familia sa. De la Sugamo, Ozaki a scris o serie de scrisori de dragoste splendide pentru soţia sa, Eiko, o selecţie a acestora fiind publicată, după moartea lui, sub titlul Dragostea a fost ca o stea căzătoare – cartea va deveni un bestseller după război, iar acum este considerată o operă clasică a poeziei japoneze de dragoste.******** A scris, de asemenea, două volume de poeme, Raportul Norul Alb, pe care Ozaki i le-a încredinţat directorului spre păstrare, dar care s-au pierdut în timpul bombardamentelor cu bombe incendiare cărora avea să le cadă pradă Tokyo în 1945.

Poliţia Tokko era, în acelaşi timp, ocupată, cu arestarea tuturor celor menţionaţi în confesiunile membrilor reţelei de spionaj. În cele din urmă, au arestat 11 persoane care aveau legătură cu cazul. Printre acestea se aflau Anna Clausen şi Kawai, doi dintre colaboratorii lui Sorge din perioada Shanghai, câteva umile ajutoare ale lui Miyagi şi precum şi doi aristocraţi – prinţul Saionji şi Takeru Inukai (cunoscut şi după pseudonimul de scriitor Inukai Ken şi coleg al lui Ozaki în Grupul de la micul dejun).********

Procesul de spionaj al lui Sorge a început cu o şedinţă cu uşile închise a Curţii Districtuale Tokyo, în mai 1942. Sorge a fost apărat de un celebru avocat, cunoscut pentru că îi reprezenta pe comunişti. Apărarea sa consta în faptul că nu făcuse nimic ilegal şi că nu forţase niciodată pe nimeni să divulge informaţii. Dar acum, când Tokko deţinea cheia codului secret al reţelei, putuseră, în sfârşit, să descifreze mulţimea de interceptări radio pe care le adunaseră de ani întregi. Curând, după o uriaşă muncă, japonezii aveau o evidenţă aproape completă a fiecărui mesaj trimis de Clausen la Centru. Dovezile despre anvergura spionajului

lui Sorge erau atât de copleşitoare, încât nu a existat absolut nici o îndoială asupra verdictului. Foarte curios, unul dintre lucrurile pe care japonezii l-au găsit extrem de incriminator a fost conţinutul unei casete cu documente personale, pe care Sorge o lăsase la prietenul său Paul Wenneker ca să i-o păstreze în siguranţă. După arestarea lui Sorge, Wenneker predase documentele autorităţilor japoneze (nu este clar dacă făcuse acest lucru din proprie iniţiativă sau pentru că primise ordin de la Ott). Caseta conţinea vechi scrisori de dragoste de la fosta soţie germană a lui Sorge, Christiane, şi de la actuala soţie, Katia. Sorge nu era doar un spion dovedit, ci şi soţul secret al unei cetăţene sovietice.********

În plus, autorităţile japoneze aleseseră momentul începerii proceselor lui Sorge pentru a face, în sfârşit, publică arestarea acestuia. Dacă memoriile lui Schellenberg sunt demne de crezare, doar acum, la opt luni de la arestarea lui Sorge, agentul său de la Gestapo, Meisinger, le raportase timid superiorilor săi, în linii mari, cazul. Nu este surprinzător faptul că Meisinger alesese să dea partea cea mai mare a vinei pe imprudenţa şi lipsa de înţelepciune a lui Ott.********

Repercusiunile la Berlin au fost profunde. „Într-o prelungită şi neplăcută şedinţă cu Himmler, a trebuit să justific colaborarea noastră cu Sorge”, scria Schellenberg. „În ceea ce-l priveşte pe ambasadorul Ott, Meisinger a făcut tot posibilul să-l distrugă. Totuşi, după o atentă examinare a probelor, a devenit foarte clar faptul că, în timp ce Ott a fost intens exploatat de Sorge, nu s-a făcut niciodată vinovat de complicitate premeditată la activităţile de spionaj.”********

Himmler, care întotdeauna avusese îndoieli în privinţa lui Sorge, l-a informat pe Führer că valorosul lor informator de la Tokyo era, de fapt, spion sovietic. „Într-o discuţie confidenţială dintre Hitler şi Himmler, Hitler a fost de acord că în această afacere serviciile secrete germane erau mai presus de orice vină.”******** Hitler, cu toate acestea, dezaprobase slăbiciunea lui Ott. „Hitler a fost de părere că un om în poziţia lui Ott nu ar trebui niciodată să îngăduie ca prietenia şi încrederea să-l ducă aşa departe, încât să dezvăluie informaţii politice confidenţiale. Ott a avut noroc că Hitler a privit lucrurile cu atâta obiectivitate. A fost destituit din funcţia de ambasador şi, deşi Meisinger a primit instrucţiuni secrete să caute dovezi suplimentare, nu s-a găsit absolut nimic şi nu s-a mai luat nici o altă măsură împotriva lui.”******** Bietul Ott a încercat să-şi răscumpere greşeala cerându-şi transferul pe front. Nu i-a fost acordat, dar, în schimb, a primit ordin să se mute la îndepărtatul consulat german din Peiping********, China. Se afla acolo, când, la sfârşitul anului 1942, a aflat că unicul său fiu, Podwick, a fost ucis la Stalingrad.

Abia în 15 decembrie 1942, atât Sorge, cât şi Ozaki au fost condangaţi pentru violarea Legii de păstrare a păcii şi a Legii siguranţei apărării naţionale. Cazul, considerat delict capital, a fost înaintat în mod automat la Curtea Supremă pentru pronunţarea sentinţei. Agenţia oficială sovietică de ştiri TASS a anunţat că „nici un membru al guvernului sovietic sau al ambasadei sovietice nu are legătură directă cu cazul”.******** În particular, un oficial de la Ambasada URSS a numit procesul „un complot pus la cale de Coloana a Cincea a gărzilor de elită ale lui Hitler şi de poliţia specială. Moscova nu ştie nimic în această privinţă.”********

Nu este clar dacă Moscova a aflat ceva despre dezvăluirile din sala de judecată despre relaţia dintre Sorge şi Katia. Soţia rusoaică a lui Sorge nu a fost menţionată în nici o ştire de presă. Dar, în orice caz, este posibil ca logica nemiloasă a poliţiei secrete să fi cerut ca detaliile neelucidate ale cazului Sorge să dispară. Din dosarul personal al Katiei reiese că fusese pusă sub supraveghere din octombrie 1941. În noiembrie 1942, Katia a fost dată afară de la fabrică şi arestată. În fişa ei de lucru pentru luna iunie a acelui an scria: „critică însoţită de un avertisment oficial pentru iresponsabilitate şi lipsă de punctualitate”. Cauza oficială a concedierii ei a fost înregistrată ca Articolul 47(D) din Codul Muncii – „activitate infracţională” – deşi nu s-a consemnat de ce fel anume.

Katia Maksimova a fost condangată la cinci ani de exil intern în satul Bolşaia Murta, aflat la 120 de kilometri de Krasnoiarsk, în Siberia centrală. În primăvara anului 1943, i-a scris două scrisori surorii ei, la Moscova, în care se plângea că era îngheţată, înfometată şi foarte slăbită. În acea vară, Katia s-a îmbolnăvit grav şi a fost internată la spitalul din sat. Infirmiera ei a fost Liubov Ivanovna Kojimakina, care, în 2011, îşi amintea că pacienta sa avea „nişte ochi mari şi cenuşii. [...] Nu ştiam cine era, dar a atins ceva în sufletul meu, cum zăcea acolo, în pat, palidă şi chinuită. «Vrei apă?» am întrebat-o, dar nu a răspuns, doar s-a uitat la mine cu ochii ei mari şi cenuşii şi cu o lacrimă pe obraz.”******** Cei doi medici din sat plecaseră pe front cu doi ani înainte. Nu mai era nimeni care s-o trateze corespunzător. În ziua următoare, Kojimakina a reintrat în tură şi a găsit patul Katiei gol. Pacienta murise şi fusese dusă la cimitirul din sat. Acesta a fost distrus după război. Sorge nu avea să mai afle nimic despre

soarta soţiei lui, nici despre cruda ingratitudine a statului sovietic faţă de femeia care îl aşteptase răbdătoare acasă.

*

Justiţia japoneză, în mod surprinzător pentru un regim autoritar, s-a dovedit şi conştiincioasă, şi scrupuloasă. Cele trei volume de documente investigative pregătite de Tokko erau extrem de detaliate şi mult mai profesionist întocmite decât probele superficiale adunate de NKVD în scopul condangării a mii de suspecţi acuzaţi de spionaj în anii 1930. Ozaki a petrecut trei săptămâni pregătindu-şi o impresionantă declaraţie personală pentru tribunal, în care explica faptul că fusese motivat de un anume tip de patriotism şi că, de fapt, nu încălcase sacrosanctul principiu al kokutai – legătura naturală pe care fiecare japonez o are cu patria şi împăratul, cu pământul şi cu spiritele ancestrale. Ozaki nu şi-a negat convingerile comuniste, dar a susţinut că acţionase în interesul ţării sale.

Sorge, la rândul lui, a declarat la tribunal că el „nu a avut absolut nici un gând şi nici un plan să declanşeze o revoluţie comunistă în Japonia sau să răspândească în Japonia comunismul în vreun fel. [...] Cu toate acestea, îmi asum întreaga responsabilitate, aşa că vă rog să-i trataţi pe colegii mei japonezi cât se poate de blând.”******** Nu a ajutat. Pe 29 septembrie 1943, şi Ozaki, şi Sorge au fost condangaţi la moarte prin spânzurare. Verdictul l-a luat pe Ozaki, cel puţin, complet prin surprindere.

Sorge a fost mai liniştit. Un translator de la Ambasada Germaniei, trimis să-i înregistreze ultima dorinţă şi să-i

redacteze testamentul, a spus că arăta bine. Ridurile de pe faţă i se neteziseră după doi ani de abstinenţă impusă. Lăsa impresia „unui om care era mândru că realizase ceva măreţ, iar acum este gata să părăsească scena cu toate realizările sale”. Sorge a cerut ca mama sa, în vârstă de 80 de ani, care încă locuia la Berlin, să fie scutită de repercusiuni şi a mai cerut cărţi de istorie, ca să citească.******** Kawai, închis şi el la Sugamo, l-a zărit pe Sorge dansând de bucurie şi bătând jovial pe spate un gardian, când se răspândise vestea în închisoare că germanii fuseseră învinşi la Stalingrad.********

Poate că Sorge a fost atât de liniştit până în ultimul moment pentru că se aşteptase ca URSS-ul să-l salveze. La începutul interogatoriului său, Sorge spusese că guvernul sovietic avea să facă schimb între el şi prizonierii japonezi – deşi, întrucât cele două ţări nu erau în război, nu este clar la ce prizonieri se referise. Este posibil ca Japonia să fi abordat Moscova cu o asemenea ofertă. Un vechi tovarăş al lui Sorge, Leopold Trepper, celebrul spion sovietic care şi-a ispăşit pedeapsa în Gulag, alături de un general japonez, după război, relata că acesta din urmă îi mărturisise că guvernul japonez făcuse trei încercări de a aranja un schimb pentru Sorge şi, de fiecare dată, li se spusese că Moscova nu avea cunoştinţă de el. Trepper, un narator care nu prezintă încredere, este singura sursă pentru această poveste.******** Nu există nici o urmă a vreunei asemenea oferte în arhivele japoneze.

Ulterior, relatări sovietice romanţate descriu cum ministrul de externe japonez Mamoru Shigemitsu apăruse pe neaşteptate la ambasada sovietică la o recepţie, în ajunul Zilei Revoluţiei, pe 6 noiembrie 1943, ca să-i ofere ambasadorului sovietic Iakov Malik ultima şansă de a-şi salva agentul. Dar Mihail Ivanov, la acea vreme ataşat

militar la ambasada din Tokyo, contrazice această poveste. Ivanov a confirmat că Shigumitsu discutase într-adevăr cu Malik în acea seară – dar doar ca să insiste asupra continuării relaţiilor de prietenie dintre Japonia şi URSS, întrucât soarta războiului se schimba în defavoarea Germaniei. Sorge nu fusese menţionat.********

A doua zi după discuţia dintre Malik şi Shigumitsu de la ambasadă era cea de-a treizeci şi patra aniversare a Marii Revoluţii din Octombrie, o zi de sărbătoare pentru comuniştii din întreaga lume. Autorităţile japoneze au considerat că era un moment potrivit pentru executarea lui Sorge şi a lui Ozaki. Ichijima Seiichi, directorul închisorii Sugamo, purta uniforma de gală, cu epoleţi, nasturi de alamă, mănuşi albe şi sabia din dotarea poliţiei. Alţi oficiali erau în uniforma de gală de dimineaţă, iar capelanul închisorii purta roba budistă. Ozaki a fost trezit ca de obicei, la şase, a luat micul dejun cu orez, supă de fasole şi murături şi i-a scris o ultimă carte poştală soţiei sale, Eiko.

„Începe să fie din ce în ce mai frig”, scria el. „Mă voi lupta vitejeşte cu frigul.”********

Ozaki a refuzat ceaiul şi prăjiturile ceremoniale, dar a îngenuncheat ca să se roage la o imagine a lui Buddha, în timp ce preotul intona mantra „Cele trei promisiuni din marea sutra pentru viaţă neîntreruptă”.******** A fost condus în marea sală de execuţie, unde i s-au citit acuzaţiile, i s-a pus o glugă pe cap şi a fost plasat deasupra unei trape. Cinci poliţişti ai închisorii au acţionat mecanismul de declanşare, ca nici unul dintre ei să nu simtă vina de a fi ucis un om.

Sorge a fost adus după el. Doar când a văzut îmbrăcămintea de gală a oficialilor şi-a dat seama că sosise momentul execuţiei.

— Astăzi este? a întrebat el.

— Da, astăzi, i-a răspuns directorul.

Sorge purta pantaloni închişi la culoare, o cămaşă deschisă la nasturi şi o jachetă care îi era mare. Părea calm şi stăpân pe sine. Când a fost întrebat de bunurile sale, a răspuns că ar vrea să i le lase Annei Clausen, fără îndoială din dorinţa de a o proteja pe Hanako de alte complicaţii cu poliţia. Sorge le-a lăsat călăilor lui aparatul de fotografiat Laica şi dicţionarele şi a solicitat ca scrisorile pe care le pregătise pentru mama şi sora lui să fie trimise prin intermediul Ambasadei Germaniei. A refuzat politicos ceaiul şi prăjiturile, dar a cerut o ţigară. Directorul închisorii i-a spus că era împotriva regulamentului. Yuda Tamon, martorul oficial de la Tokko la execuţie, a intervenit impulsiv.

— Oh, lăsaţi-l să fumeze o ţigară! i-a îndemnat el. Ştiu că este împotriva regulamentului, dar este ultima lui dorinţă. Puteţi spune că i-aţi dat voie să ia un medicament în ultimul moment.********

Directorul nu s-a lăsat înduplecat, iar Sorge a fost condus la trapă.

În timp ce îi legau braţele şi picioarele şi îi puneau ştreangul la gât, Sorge a rostit trei fraze clare şi răspicate în japoneză.

— Sakigun [Armata Roşie]! Kokusai Kyosanto [Partidul Comunist Internaţional]! Soviet Kyosanto [Partidul Comunist Sovietic]!

Trapa s-a deschis sub picioarele sale, iar Sorge a căzut în uitare.******** Directorul Ichijima avea să spună că „nu văzuse pe nimeni comportându-se cu mai multă demnitate ca Ozaki şi Sorge în momentul morţii”.********

Ceilalţi membri ai reţelei au avut o moarte mai puţin glorioasă. Miyagi a fost răpus de pneumonie la jumătatea procesului său, în 1943, plămânii lui bolnăvicioşi neputând îndura umezeala şi frigul din închisoare. Vukelić a fost condangat la închisoare pe viaţă şi, în iulie 1944, a fost transferat de la penitenciarul Sugamo la Abashiri, pe insula Hokkaido din nordul îngheţat, unde s-a stins din lipsă de hrană. Vukelić cântărea 32 de kilograme când a murit. Yoshiko a fost informată de moartea acestuia pe 15 ianuarie 1945.

Clausen şi Anna au fost mai norocoşi. Au supravieţuit războiului şi au fost eliberaţi de americani în august 1945. Amândoi s-au întors în Germania, unde Max – admiratorul lui Hitler şi comunistul decăzut – a fost sărbătorit ca erou sovietic de recent instauratul regim din Germania de Est.

Rămăşiţele pământeşti ale lui Ozaki i-au fost predate soţiei sale, fiind incinerate la cimitirul Ochiai din Shinjiku-ku, Tokyo. „Nu există nimic înaintea mea, nici măcar culori”, scria ea. „Tot ce există este un şir nesfârşit, plictisitor de ore goale şi un spaţiu gol. Am mers pe şoseaua întunecată, prin ploaie, ţinând în braţe cenuşa caldă încă a soţului meu. I-am spus cenuşii soţului meu: «Iată casa în care ţi-ai dorit atât de mult să vii. Acum ai biroul numai

pentru tine.» Cu lacrimi în ochi, i-am aşezat cenuşa pe masa din biroul lui. Afară ploua torenţial.”********

Nici germanii, nici ruşii nu au avut vreun interes să-i facă lui Sorge o înmormântare în toată regula, aşa că a fost îngropat în cimitirul Zoshigaya, de lângă închisoarea Sugamo, o scândură de lemn marcându-i locul de veci.******** În iulie 1945, penitenciarul a fost distrus de bombardamentele Aliaţilor. Casa lui Sorge a ars şi ea, împreună cu impresionanta sa bibliotecă, pe care avocatul apărării o donase biroului procurorului.******** Hanako a aflat de execuţia lui Sorge abia în octombrie 1945, la două luni după capitularea Japoniei, când autorităţile de ocupaţie ale Aliaţilor au publicat detaliile cazului în presa locală. Întreaga poveste a produs senzaţie, nu în ultimul rând fiindcă Ozaki a ajuns să fie privit de mulţi japonezi de stânga drept un erou şi un patriot, care se opusese militarismului, în timp ce atât de mulţi dintre concetăţenii lor rămăseseră ruşinos de tăcuţi. Cazul Ozaki a inspirat mai multe filme şi piese de teatru, inclusiv piesa din 1962 Ottō to yobareru Nihonjin (Un japonez pe nume Otto), a lui Junji Kinoshita. Peste 100 de cărţi au fost scrise în japoneză despre reţeaua de spionaj a lui Sorge şi o înfloritoare Societate Sorge, cu sediul la Tokyo, organizează conferinţe anuale, cu o participare numeroasă.

În 1948, Kawai, care fusese eliberat din închisoare de Aliaţi, şi fratele vitreg al lui Ozaki, Hotsuki, au încurajat-o pe Hanako să-şi scrie biografia. Au publicat-o într-o revistă de stânga înfiinţată de ei, Junken News. De asemenea, Hanako a căutat cu mare atenţie posibila locaţie a mormântului iubitului ei. Cu profiturile obţinute din vânzarea autobiografiei, Hanako a reuşit să finanţeze o exhumare şi a identificat trupul lui Sorge după picioarele

lui mutilate de şrapnel şi după puntea de aur din maxilarul lui, din care Hanako şi-a făcut un inel. De asemenea, a cumpărat un loc de veci în cimitirul Tama, unde Sorge se odihneşte acum printre mormintele maiestuoase ale personalităţilor nipone, sub o piatră de granit pe care este gravată următoarea inscripţie în japoneză: „Aici odihneşte un erou care şi-a sacrificat viaţa luptând împotriva războiului şi pentru pacea mondială”.******** Hanako a murit la Tokyo în anul 2000, la vârsta de 89 de ani, iar cenuşa ei a fost îngropată lângă a lui.********

După război, autorităţile americane de ocupaţie din Japonia au fost extrem de interesate de cazierele judiciare ale membrilor reţelei lui Sorge care supravieţuiseră războiului, în special fiindcă se temeau că sovieticii orchestraseră chiar şi pe pământul lor o operaţiune de infiltrare asemănătoare, cu un la fel de mare success. Generalul Douglas MacArthur, comandantul trupelor de ocupaţie, a numit realizarea lui Sorge „un devastator exemplu de strălucit succes al spionajului”. Generalul Charles Willoughby a primit însărcinarea de a pregăti un raport detaliat al cazului pentru MacArthur. Descoperirile lui au fost intens citate în timpul şedinţelor din august 1951 ale Comitetului pentru activităţi antiamericane din cadrul Camerei Reprezentanţilor a SUA, conduse de senatorul Joseph McCarthy, care căuta posibili Sorge în America – şi un eventual amestec al sovieticilor în încurajarea Japoniei să atace Pearl Harbor.

În timpul mărturiei sale, Willoughby a lăsat impresia că Sorge îi avertizase pe sovietici în privinţa atacului plănuit de japonezi asupra Americii. „Stalin a primit informaţia”, i-a spus acesta lui McCarthy în 22 august 1951. În ziua următoare, Willoughby a explicat, cu mai multă acurateţe, că „Pearl Harbor este un termen clar şi că nu a apărut în

mesajul lui Sorge. Dar acest aspect nu a fost important – lucrul important a fost că japonezii ţinteau spre sud, spre o confruntare cu Statele Unite şi Marea Britanie.”******** Dar mitul că sovieticii ştiuseră de planurile Japoniei pentru un atac surpriză şi nu avertizaseră Washingtonul în privinţa pericolului circula destul de intens. Senatorul Adlai Stevenson a vorbit despre „duplicitatea” lui Stalin în ceea ce priveşte atacul de la Pearl Harbor. Au fost scrise mai multe cărţi care susţineau că atacul japonez asupra SUA fusese un complot pus la cale de Kremlin, pentru a îndepărta pericolul care păştea Siberia.******** Chiar şi colegul lui Sorge de la Ambasada Germaniei, secretarul trei Hans-Otto Meissner, a făcut din Pearl Harbor punctul culminant al bizarei sale cărţi din 1955, The Man with Three Faces. În acest amestec de biografie şi mitologie fabricată, Meissner afirmă că Sorge trimisese următorul mesaj la Centru: „PORTAVION AL AVIAŢIEI JAPONEZE ATACĂ MARINA STATELOR UNITE LA PEARL HARBOR PROBABIL ÎN ZORI ŞASE NOIEMBRIE STOP SURSĂ DE ÎNCREDERE STOP JOE”.******** Telegrama era în întregime rodul fanteziei lui Meissner (nu în cele din urmă, pentru că JOE era numele de cod al lui Miyagi, nu al lui Sorge).

Sovieticilor le-a luat mult mai mult să dezgroape amintirea lui Sorge dintre milioanele de victime ale lui Stalin. În 1956, Katia Maksimova a fost reabilitată în mod oficial, alături de colegii lui Sorge din Comintern şi din Departamentul 4 care pieriseră în Marea Epurare. Dar abia în 1964, când un film franco-german despre viaţa lui Sorge a avut premiera la Festivalul de Film de la Moscova, cazul a ajuns în atenţia succesorului lui Stalin, Nikita Hruşciov. Producţia din 1961 a regizorului francez Yves Ciampi Qui êtes-vous, Monsieur Sorge? s-a bazat în mare parte pe mărturia mult deturnată de la adevăr a lui Meissner în

ceea ce priveşte acest caz (Meissner jucase el însuşi în film). Dar când Hruşciov a văzut filmul – Jukov şi Golikov au fost şi ei prezenţi în sală –, a vrut să aibă propriul răspuns la întrebarea ridicată de titlul filmului lui Ciampi. S-a format o comisie însărcinată cu colectarea documentelor şi a mărturiilor de la ofiţerii sovietici de informaţii care mai erau în viaţă şi care lucraseră cu Sorge, iar rezultatele – care conţineau fragmente surprinzător de ample din schimbul de telegrame ultrasecrete dintre Departamentul 4 şi Tokyo – au fost publicate sub forma unei cărţi.

Conducerea sovietică a decis ca Sorge să intre în panteonul oficial al sfinţilor sovietici. Zidul din Berlin fusese ridicat recent şi poporul din Germania de Est avea nevoie de un erou prosovietic şi antifascist – un bun cetăţean german care era şi un patriot sovietic. Sorge a fost declarat postmortem Erou al Uniunii Sovietice şi un monument din piatră greoi, decorat cu efigia medaliei, a fost aşezat lângă monumentul original, plin de demnitate, ridicat de Hanako pe mormântul lui din Tokyo. Presa sovietică s-a lansat imediat în acţiune cu o serie de articole adulatoare de câte o pagină în Sovietskaia Rossiia bazate pe dosarele de cadre ale lui Sorge. O stradă din Moscova a primit numele lui, cu tot cu statuia unei siluete autoritare într-un trenci fluturând, care ieşea din umbra unei cortine de bronz. Şi un vapor a fost botezat cu numele lui şi a fost emis un timbru de patru copeici cu faţa colţuroasă a lui Sorge. Un astfel de timbru a fost cumpărat de tatăl autorului, la acea vreme profesor universitar invitat la Universitatea din Moscova, la cererea lui William Deakin, rectorul Colegiului St. Antony din Oxford. Deakin lucra la primul expozeu ştiinţific occidental dedicat cazului şi timbrul a stat la baza ilustraţiei de copertă a primei ediţii

a cărţii The Case of Richard Sorge (Cazul lui Richard Sorge), publicată în 1966. În acelaşi an, în URSS a fost publicat primul roman bazat pe cariera lui Sorge, ducând la naşterea unei stranii tradiţii literare, care, până în 2017, includea cel puţin o jumătate de duzină de biografii romanţate ale celebrului spion rus.

Sorge s-a bucurat de încă o explozie de celebritate controlată oficial la sfârşitul anilor 1970. Încă o dată, povestea lui Sorge a devenit ecranul pe care puteau fi proiectate luptele de putere de la Kremlin. KGB-ul şi directorul acestuia, Iuri Andropov, dobândeau putere şi prestigiu şi aveau nevoie de un spion-erou – o versiune sovietică îndrăzneaţă a lui James Bond – pentru a glorifica imaginea KGB-ului. Au fost comandate noi cărţi şi noi articole. Romancierul sovietic Iulian Semionov a scris o serie de romane numită Şaptesprezece momente al primăverii, în care erau urmărite aventurile unui spion sovietic fictiv, infiltrat în aparatul serviciilor secrete naziste de la Berlin – serie care a devenit, în 1979, un serial de televiziune extrem de popular. Semionov a spus că eroul său fictiv, Max Otto von Stierlitz, era inspirat de Sorge. În 1982, s-a înălţat un monument şi în oraşul natal al lui Sorge, Baku. Este o sculptură bizară – un zid monumental din bronz, străpuns de o pereche de ochi holbaţi de proporţii gigantice, meniţi să reprezinte ochiul atoatevăzător al spionajului sovietic.

Uniunea Sovietică îl canonizase oficial pe Sorge ca erou. Cu toate acestea, nici statuile, nici cărţile n-au putut niciodată şterge cu desăvârşire reala suspiciune, indiferenţă şi trădarea supremă a URSS-ului faţă de cel mai mare spion al său. Nici un alt agent sovietic nu a slujit Moscova atât de bine şi atât de mult timp. Reţeaua de spionaj pe care a creat-o Sorge a fost unică în istoria

spionajului modern prin accesul său la cercurile interne de putere atât din Germania, cât şi din Japonia. Cu toate acestea, în momentul în care ţara sa adoptivă s-a aflat în cel mai mare pericol, atmosfera de paranoia pe care o crease Stalin s-a concretizat în ignorarea preţioaselor informaţii secrete pe care le transmisese cu conştiinciozitate la Moscova. Sorge nu a fost un om perfect, dar a fost un spion desăvârşit – curajos, genial, neobosit. Tragedia lui Sorge fost aceea de a avea ca şefi nişte oameni laşi şi corupţi, care şi-au pus carierele mai presus de interesele vitale ale ţării pentru care el şi-a dat viaţa.

Willoughby, Shanghai Conspiracy, Prefaţă semnată de generalul Douglas MacArthur, p. 7.

Interviul lui Prange cu Yoshikawa, 16 ianuarie 1965, Target Tokyo; Hearings on the Un-American Aspects of the Richard Sorge Spy Case, US Government Printing Office,Washington DC, 1951, p. 1142.

Interviul lui Prange cu Yoshikawa, 16 ianuarie 1965, Target Tokyo.

Interviurile lui Prange cu Yoshikawa, 16 ianuarie 1965, şi cu Ohashi, 21 ianuarie 1965, Target Tokyo. Kordt, care a susţinut că a fost prezent, a scris că acest interviu a durat doar trei minute (Nicht aus den Akten, p. 430), dar estimarea lui Yoshikawa de cel puţin zece minute pare mai probabilă.

Interviurile lui Prange cu Yoshikawa, 16 ianuarie 1965, cu Ohashi, 21 ianuarie 1965, şi cu Tamazawa, 21 ianuarie 1965, Target Tokyo.

Interviurile lui Prange cu Yoshikawa, 16 ianuarie 1965, cu Ohashi, 21 ianuarie 1965, şi cu Tamazawa, 21 ianuarie 1965, Target Tokyo.

Interviul lui Prange cu Yoshikawa, 16 ianuarie 1965, Target Tokyo.

Der Spiegel, 19 septembrie 1951, p. 24.

Declaraţia lui Ott apare într-un interviu dintr-un ziar din 1959, citat în Prange et al., Target Tokyo, p. 592.

Interviul lui Prange cu Yoshikawa, 16 ianuarie 1965, Target Tokyo.

„Sorge Memoir”, Partea a II-a, pp. 23, 31.

Interviul lui Prange cu Ohashi, 21 ianuarie 1965, Target Tokyo; „Sorge Spy Ring”, p. A706.

Hanako Ishii, Ningen Zoruge, p. 154. Interviul cu Hanako, 16 ianuarie 1965, Prange, Target Tokyo.

Hanako Ishii, Ningen Zoruge, p. 154. Interviu cu Hanako, 16 ianuarie 1965, Prange, Target Tokyo.

Whymant, Stalin’s Spy, p. 299.

Fesiun, Documente, nr. 180, 21102.

*În mod derutant, Comisariatul Poporului pentru Securitatea de Stat (NKGB) revenise la vechea sa titulatură, Comisariatul Poporului pentru Afaceri Interne (NKVD), între iulie 1941 şi 1943. (n.a.)

Fesiun, Documente, nr. 181; RTsKhIDNI: f 495 op 73 d 188, lista 7.

Interviul cu Gudz, ORT, 1999.

Comrade Sorge: Documents and Memoirs, p. 16.

Interviul pe care doamna Harada i l-a luat în numele lui Prange lui Seiichi Ichijima, februarie 1965, Target Tokyo.

Johnson, Instance of Treason, pp. 2, 36.

„Sorge Spy Ring”, pp. A717, 721.

Toshito (ed.), Gendai-shi Shiryo, p. 135.

Schellenberg, Memoirs, p. 162.

Schellenberg, Memoirs, pp. 163–164.

Schellenberg, Memoirs, pp. 163–164.

Schellenberg, Memoirs, pp. 164–165.

*Nume folosit în perioada 1928–1949 pentru actuala capitală a R.P. Chineze, Beijing (n.red.)

„Extrase”, Partea a XIV-a, Efectul anunţului public al cazului.

„Extrase”, Partea a XIV-a.

Nikolai Dolgopolov şi Nadejda Stolarciuk, „Delo 3947. În căutarea mormântului Katiei Maksimova”, Rossiiskaia Gazeta, 20 octombrie 2011.

Der Spiegel, 3 octombrie 1951.

Der Spiegel, 3 octombrie 1951.

„Extrase”, Interogatoriul lui Kawai.

Ciunihin, Vladimir Mihailovici, Richard Sorge: Notes, p. 120.

Ciunihin, Richard Sorge: Notes, mărturia lui V.T. Roşciupkin, p. 122.

Interviul lui Prange cu Yuda, 18 ianuarie 1965, Target Tokyo.

Interviul lui Prange cu Yuda Tamon, martorul oficial din partea poliţiei Tokko la execuţie, mai 1965, Target Tokyo.

Interviul lui Prange cu Yuda, 18 ianuarie 1965, Target Tokyo.

Interviul lui Prange cu Yuda, 18 ianuarie 1965, Target Tokyo.

Interviul pe care dna Harada i l-a luat în numele lui Prange lui Seiichi Ichijima, februarie 1965, Target Tokyo.

Răspunsuri la chestionarul nedatat supus atenţiei lui Hotsuki Ozaki de către doamna Harada, în numele lui Prange, Target Tokyo; Toshito (ed.), Gendai-shi Shiryo, p. 6.

Interviul lui Prange cu Yuda, 18 ianuarie 1965, Target Tokyo.

Interviurile lui Prange cu Asanuma/Harada şi cu Hanako, 7 ianuarie 1965, Target Tokyo.

Johnson, Instance of Treason, p. 254; Deakin, Storrey, Case of Richard Sorge, p. 345; interviul lui Prange cu Hanako, 9 ianuarie 1965, Target Tokyo.

https://www.findagrave.com/memorial/7284385/hanako-ishii.

Washington Evening Star, 23 şi 24 august 1951.

Washington Post, 8 octombrie 1952.

Meissner, Man with Three Faces, p. 218.

Note. Abrevieri folosite în Note

PADAA Politisches Archiv des Auswärtigen Amts (Arhiva Politică a Ministerului Federal de Externe, Berlin)

RGASPI Rossiiskii gosudarstvennîi arhiv soţialno-politiceskoi istorii (Arhiva statului rus de istorie socială şi politică din Moscova, fosta arhivă a Comitetului Central al Partidului Comunist al Uniunii Sovietice, care a înglobat Arhiva Cominternului)

TNA The National Archives (Arhivele Naţionale, Londra)

ŢAMO RF Ţentralnîi arhiv Ministerstva Oboronî Rossiiskoi Federaţii (Arhivele Centrale ale Ministerului Apărării Federaţiei Ruse, Podolsk)

Bibliografie selectivă

Surse de arhivă

Bundesarchiv (Arhivele federale germane), Koblenz: Bild 101I-121-0011A-22; Bild 183-Z0519-022

Arhivele centrale ale Ministerului Apărării al Federaţiei Ruse (ŢAMO RF), Podolsk: Fond 15, 15A, 17, 18, 39, 40, 47, 55, 58

Documentele FDR, Franklin D. Roosevelt Presidential Library and Museum, Hyde Park, NY, PSF cutia 85

Arhiva politică a Ministerului Externe al Germaniei (PADAA – Politisches Archiv des Auswärtigen Amts), Berlin: Dosarul Securităţii de Stat, Japonia (1941–1944): dosarul despre cazul Sorge

Biblioteca Congresului, Washington, DC: Congresul SUA, cel de-al 79-lea Congres, Comitetul reunit de investigare a atacului de la Pearl Harbor; Audierile din faţa Comitetului reunit de investigare a atacului de la Pearl Harbor, Imprimeria Guvernului American, Washington, DC, 1945–1946; Camera Reprezentanţilor a Statelor Unite ale Americii, cel de-al 82-lea Congres, Prima Sesiune: Comitetul pentru Activităţi Antiamericane; Audieri ale aspectelor antiamericane în cazul de spionaj al lui Richard Sorge, Imprimeria Guvernului American, Washington, DC, 1951

Arhivele Naţionale (The National Archives – TNA), Londra: HW 17/18, Radiotelegrame dintre Foreign Office, de la Londra, şi Ambasada Marii Britanii la Moscova, 1935

Arhiva Rusă de Stat pentru Istorie Socială şi Politică, Moscova (RGASPI – cunoscută ca RŢHIDNI, 1991–1999): (fosta Arhivă a Comitetului Central al Partidului Comunist al URSS, incluzând Arhiva Cominternului): Fond 495, 496, 498, 508, 509, 510, 511.

Surse primare publicate

Antonov-Ovseienko, Anton, The Time of Stalin: Portrait of a Tyranny, New York, 1981

Barmin, Aleksandr, One Who Survived, New York, 1945

Buharin, Nikolai, „Putem construi socialismul într-o ţară fără ca proletariul vest-european să fie victorios?”, Izvestia, aprilie 1925

Chambers, Whittaker, Witness, New York, 1952

Comrade Sorge: Documents and Memoirs, Moscova, 1965 (scrisă de jurnalişti de la Sovietskaia Rossiia, aceasta este prima carte despre Sorge publicată în Rusia)

„Corespondenţa dintre Sorge şi soţia sa Katia”, revista Ogoniok, aprilie 1965

Degras, Jane, The Communist International, Selected Documents, Oxford, 1960

Dirksen, Herbert von, Moscow, Tokyo, London, Norman, 1952

Dönitz, amiralul Karl, Memoirs, Londra, 1958, retipărită în 1997

Fesiun, A.G., Delo Riharda Zorge: Neisvestnie Dokumentî, Moscova, 2000

Gorev, Ia., „Ia Znal Sorge”, Pravda, 1964

Grew, Joseph C., Ten Years in Japan, New York, 1944

Harich-Schneider, Eta, Charaktere und Katastrophen, Berlin, 1978

Ishii, Hanako, Ningen Zoruge, Aijin Miyake Hanako no Shuki (Omul Sorge, Memoriile amantei sale, Miyake Hanako), Tokyo, 1956

Jensen, Richard, „Eu sunt ultimul care l-a văzut pe Sorge”, Politiken, 27 decembrie 1964

Jukov, Gh. K., The Memoirs of Marshal Zhukov, New York, 1971

Kawai, Teikichi, Am Kakumeika No Kaiso (Memoriile unui revoluţionar), Tokyo, 1953

Kordt, Erich, Nicht aus den Akten, Union, Stuttgart, 1950

Kriviţki, Walter, I Was Stalin’s Agent, Londra, 1940

Kudriaţev, V., „Mă întâlnesc cu Richard Sorge”, Izvestia, 1–7 noiembrie 1964

Kuusinen, Aino, Der Gott stürzt Seine Engel: Memoiren 1917–1965, trad. A. Vuoristo. Helsinki, 1972; publicată şi

sub titlul Before and After Stalin: A Personal Account of Soviet Russia from the 1920s to the 1960s, Londra, 1974

Marx–Engels Collected Works, vol. 50, New York, 2004 (Friedrich Engels către Gheorghi Plehanov, 26 februarie 1895)

Massing, Hede, This Deception: KBG Targets America, New York, 1951

Miyashita, Hiroshi, Tokko no Kaiso (Amintiri despre Tokko), Tokyo, 1978

Newman, Joseph, Goodbye Japan, New York, 1942

„A Partial Documentation of the Sorge Espionage Case”, Military Intelligence Section, United States Far East Command, US Congress House Committee on Un-American Activities, Tokyo, 1950

„Partial Memoirs of Richard Sorge” („Sorge Memoir”), traducerea engleză citată aici este reprodusă în C. A. Willoughby, Shanghai Conspiracy: The Sorge Spy Ring, New York, 1952

Poreţki, Elizabeth, Our Own People: A Memoir of Ignace Reiss and His Friends, Oxford, 1969

Schellenberg, Walter, The Schellenberg Memoirs, Londra, 1956 (cunoscut în ediţiile ulterioare ca The Labyrinth)

Smedley, Agnes, „The Social Revolutionary Struggle in China” şi „The Revolutionary Peasant Movement in China”, Documentele Lewis Gannett, Biblioteca Houghton, Biblioteca Colegiului Harvard, Cambridge, MA, cca. 1930–1933

——— „The Tokyo Martyrs „, Far East Spotlight, martie 1949

——— China Correspondent, Londra şi Boston, 1943, ediţia retipărită, 1984

——— Daughter of Earth, New York, 2011

Sorge, Christiane, „Mein Mann – Dr R. Sorge”, Die Weltwoche, 11 decembrie 1964

„The Sorge Spy Ring: A Case Study in International Espionage in the Far East „, în US Congressional Record, 81st Congress, First Session, vol. 95, Partea a XII-a, Apendix, 9 februarie 1949

Toshito, Obi, (ed.), Gendai-shi Shiryo, Zoruge jiken (Materiale de istorie modernă: incidentul Sorge), Tokyo, 1962, 3 volume

Valtin, Jan, Out of the Night, Londra, 1941

Werner, Ruth, Sonja’s Rapport, Berlin, 1977

Wickert, Erwin, Mut und Übermut: Geschichten aus meinem Leben, Gebundene Ausgabe, Stuttgart, 1992

Ziare

Asahi Shimbun, 2 iulie 1938

Japan Advertiser, 6–9 decembrie 1933

Japan Times, 28 februarie 1936

New York Times, 31 iulie 1935; 14 iulie 1938

Spartanburg Herald-Journal, 12 mai 1946

Der Spiegel, 20 iunie 1951; 27 iunie 1951; 8 august 1951; 3 octombrie 1951

Tokyo Advertiser, 3 februarie 1938

Tokyo Asahi, 14 iulie 1938 (ediţia de după-amiză)

Tokyo Nichi Nichi Shimbun, 2 iulie 1938

Washington Evening Star, 23 şi 24 august 1951

Washington Post, 8 octombrie 1952

Surse secundare publicate

LUCRĂRI GENERALE

Alekseiev, Mihail, „Vaş Ramzai" – Your Ramsay: Richard Sorge and Soviet Military Intelligence in China 1930–1933, Moscova, 2010

Braithwaite, Rodric, Moscow 1941: A City and its People at War, Londra, 2007

Chunihin, Vladimir Mihailovici, Richard Sorge: Notes on the Margins of a Legend, Moscova, 2008

Churchill, Winston S., The Grand Alliance, Boston, 1950

de Toledano, Ralph, Spies, Dupes, and Diplomats, New York, 1952

Deakin, F.W., şi Storrey, G.R., The Case of Richard Sorge, Londra, 1966

Gheorghiev, Iuri, Rihard Sorge: Biograficeski ocerk, Moscova, 2002

Guerin, Alain şi Chatel, Nicole, Camarade Sorge, Paris, 1965

Howarth, David, The Dreadnoughts, Amsterdam, 1980

Johnson, Chalmers, An Instance of Treason: Ozaki Hotsumi and the Sorge Spy Ring, Stanford, CA, 1990

le Carré, John, revista Progress, noiembrie 1966

——— interviu în New York Times, 17 august 2017

Mader, Julius, Dr Sorge-Report, a treia ediţie, cu adăugiri, Berlin, 1985

Mader, Julius, Stucklik, Gerhard şi Pehnert, Horst, Dr Sorge funkt aus Tokyo: Ein Dokumentarbericht über Kundschafter des Friedens mil auggewählten Artikeln von Richard Sorge, Berlin, 1968

Massing, Hede, „The Almost Perfect Russian Spy”, revista True, decembrie 1951

Meissner, Hans-Otto, The Man with Three Faces, New York, 1956

Monk, Paul, „Christopher Andrew and the Strange Case of Roger Hollis”, revista Quadrant, 1 aprilie 2010

Montefiore, Simon Sebag, Young Stalin, Londra, 2008

Pincher, Chapman, Their Trade is Treachery, Londra, 1981

Prange, Gordon W., Goldstein, Donald M. şi Dillon, Katherine V., Target Tokyo, New York, 1985

Richelson, Jeffery T., A Century of Spies: Intelligence in the Twentieth Century, Oxford, 1997

Rimer, J. Thomas, (ed.), Patriots and Traitors, Sorge and Ozaki: A Japanese Cultural Casebook, Maine, 2009

Shelton, Christina, Alger Hiss: Why He Chose Treason, New York, 2013

Whymant, Robert, Stalin’s Spy: Richard Sorge and the Tokyo Espionage Ring, Londra, 1996

Willoughby, Charles Andrew, Shanghai Conspiracy: The Sorge Spy Ring, New York, 1952

Wright, Peter, Spycatcher, New York, 1988

Yudell, Michael, (ed.), Richard Sorge: A Chronology, www.richardsorge. com, 1996

AL DOILEA RĂZBOI MONDIAL

Anfilov, Viktor, Doroga k traghedii sorok pervogo goda, Moscova, 1997

Bergstrom, Christer, Barbarossa the Air Battle, iulie–decembrie 1941, Hersham, 2007

Bungay, Stephen, The Most Dangerous Enemy: A History of the Battle of Britain, Londra, 2009

Chapman, John W. M., The Price of Admiralty: The War Diary of the German Attaché in Japan 1939–1943, Lewes, Sussex, 1989

Cox, Richard, (ed.), Operation Sea Lion, Londra, 1975

Duffy, James P., Hitler’s Secret Pirate Fleet: The Deadliest Ships of World War II, Lincoln, Nebraska, 2005

Feis, Herbert, Road to Pearl Harbor: The Coming of the War Between the United States and Japan, Princeton, NJ, 1971, 2015

Fritz, Stephen, Ostkrieg: Hitler’s War of Extermination in the East, Lexington, 2011

Glantz, David, Operation Barbarossa: Hitler’s invasion of Russia 1941, Stroud, 2012

Gorceakov, Ovidii, „Nakanune, ili traghedia Kassandrî”, Gorizont, nr. 6, 1988

Gorodetsky, Gabriel, „Was Stalin planning to attack Hitler in June 1941?”, RUSI Journal, 1986, vol. 131 (2)

Herman, John, „Soviet Peace Efforts on the Eve of World War Two: A Review of the Soviet Documents”, Journal of Contemporary History, 1 iulie 1980, vol. 15 (3)

Kirchubel, Robert, Operation Barbarossa 1941: Army Group Centre, Oxford, 2007

Kotani, Ken, Japanese Intelligence in World War II, Oxford, 2009

Lukacs, John, The Duel: Hitler vs. Churchill 10 May–31 July 1940, Londra, 2000

Murphy, David E., What Stalin Knew: The Enigma of Barbarossa, New Haven şi Londra, 2005

Overy, Richard, The Battle of Britain: Myth and Reality, Londra, 2010

Rusbridger, James şi Nave, Eric, Betrayal at Pearl Harbor, New York, 1991

Theobald, Robert A., The Final Secret of Pearl Harbor, New York, 1954

Wright, Gordon, The Ordeal of Total War: 1939–1945, New York, 1968

Zaloga, Steven J. şi Howard, Gerrard, Poland 1939: The Birth of Blitzkrieg, Londra, 2002

CHINA

Garver, John W., The Soviet Union and The Xi’an Incident [Arrest of Chiang Kaishek, 1936], Australian Journal of Chinese Affairs, nr. 26, iulie 1991

MacKinnon, J.R. şi MacKinnon, S.R., Agnes Smedley: The Life and Times of an American Radical, Berkeley, CA, 1968

Price, Ruth, The Lives of Agnes Smedley, Oxford, 2004

„Revoluţia din China şi ameninţarea intervenţiei imperialiste”, Izvestia, 216, 7 august 1930

Sergeant, Harriet, Shanghai: Collision Point of Cultures, 1918–1939, New York, 1990

Snow, Edgar, Random Notes on China, Cambridge, MA, 1957

Taylor, Jay, The Generalissimo: Chiang Kai-shek and the Struggle for Modern China, Cambridge, MA, 2009

Tsang, Steve, „Chiang Kai-shek's «secret deal» at Xian and the start of the Sino-Japanese War", Palgrave Communications, vol. 1, 2015

Wakeman, Frederic Jr., Policing Shanghai, 1927–37, Berkeley şi Los Angeles, CA, 1996

GERMANIA

Broue, P., The German Revolution: 1917–1923, Chicago, 2006

Bullock, Alan, Hitler: A Study in Tyranny, New York, 1962

Dähnhardt, Dirk, Revolution in Kiel, Neumünster, 1978

Jurado, Carlos Caballero şi Bujeiro, Ramiro, The German Freikorps 1918–23, Oxford, 2001

Layton, Geoff, Access to History: From Kaiser to Führer: Germany 1900–1945, Londra, 2009

Lukes, Igor, Czechoslovakia Between Stalin and Hitler: The Diplomacy of Edvard Beneš in the 1930s, Oxford, 1996

Moreno, Barry, „Sorge, Friedrich Adolf", în Encyclopedia of New Jersey, New Brunswick, NJ, 2004

Nekrich, Aleksandr Moiseevici, Ulam, Adam Bruno, şi Freeze, Gregory L., Pariahs, Partners, Predators: German–Soviet Relations, 1922–1941, New York, 1997

Nelson, Anne, Red Orchestra: The Story of the Berlin Underground and the Circle of Friends Who Resisted Hitler, New York, 2009

Rauschning, Hermann, Hitler Speaks: A Series of Political Conversations with Adolf Hitler on His Real Aims, Londra, 2006

Reiss, Curt, Total Espionage, 1941, retipărită New York, 2016

Schmitz-Berning, Cornelia, Vokabular des Nationalsozialismus, Berlin, 2007

Shirer, William L., The Rise and Fall of the Third Reich: A History of Nazi Germany, 1960; retipărită New York, 1990

Wheeler-Bennett, Sir John W., Nemesis of Power, Londra, 1953

Wiggershaus, Rolf, The Frankfurt School: Its History, Theories, and Political Significance, Cambridge, MA, 1995

Winkler, Heinrich August, Der lange Weg nach Westen, München, 2000

——— Weimar 1918–33, München, 2005

JAPONIA

Behr, Edward, Hirohito: Behind the Myth, New York, 1989

Butow, Robert J. C., Tojo and the Coming of the War, Princeton, 1961

Byas, Hugh, Government by Assassination, 1942; retipărită New York, 2017

Coox, Alvin, Nomonhan, Stanford, 2003

Craigie, Sir Robert, Behind the Japanese Mask, Londra, 1945

Daizo, Kodama, A Secret Record: The Mantetsu Chosabu, Tokyo, 1960

Elphick, Peter, Far Eastern File: The Intelligence War in the Far East, 1930–45, Londra, 1997

Ferrell, Robert H., „The Mukden Incident: September 18–19, 1931”, Journal of Modern History 27 (1), 1955

Goldman, Stuart D., Nomonhan, 1939: The Red Army's Victory that Shaped World War II, Annapolis, MD, 2012

Hata, I., (ed.), Nihon Riku kaigun sogo jiten, Tokyo, 1991

Nakamura, Kinjiro, Zoruge, Ozaki Hotzumi Supai Jiken No Zenbo: Soren Wa Subete o Trashte Ita (Întregul tablou al incidentului de spionaj Sorge-Ozaki Hotzumi), Osaka, 1949

Koşkin, A. A., „Kantokuen – Barbarossa japoneză. De ce Japonia nu a atacat URSS-ul”, Moscova, 2011

Kuromiya, Hiroaki, „The Mystery of Nomonhan, 1939”, Journal of Slavic Military Studies, vol. 24, nr. 4, 2011

——— „Stalin's Great Terror and International Espionage", Journal of Slavic Military Studies, vol. 24, nr. 2, 2011

——— „The Battle of Lake Khasan Reconsidered „, Journal of Slavic Military Studies, vol. 29, nr. 1, 2016

Mitamura, Takeo, Senso to Kyosanshugi, Showa Seiji Hiroku (Război şi comunism, consemnările secrete ale politicii Showa), Tokyo, 1950

Nedialkov, Dimitar, In the Skies of Nomonhan, Japan vs Russia, May– September 1939, Manchester, 2011

Neeno, Timothy, Nomonhan: The Second Russo-Japanese War, www. militaryhistoryonline.com, 2005

Ogi, H., Shihyo Nomonhan, Tokyo, 1986

Presseisen, Ernst L., Germany and Japan: A Study in Totalitarian Diplomacy, 1933–1941, Haga, 1958

„Study of Strategical and Tactical Peculiarities of Far Eastern Russia and Soviet Far East Forces", Japanese Special Studies on Manchuria, vol. XII, Tokyo, 1955

Wakabayashi, Bob Tadashi, „Emperor Hirohito on Localised Aggression in China", Sino-Japanese Studies 4 (1), 1991

Weland, James, „Misguided Intelligence: Japanese Military Intelligence Officers in the Manchurian Incident, septembrie 1931", Journal of Military History, 58 (3), 1994

Young, John, The Research Activities of the South Manchurian Railway Company, 1907–1945: A History and Bibliography, New York, 1966

Young, Louise, Japan’s Total Empire, Berkeley, CA, 1999

UNIUNEA SOVIETICĂ

Agaianţ, Nikolail şi Iakovlev, Egor, Tovarişci Zorge: dokumentî, vospominaniia, interviu o podvighe sovetskogo razvedcika Dementieva, Irina, (1928–), Soveţkaia Rossiia, Moscova, 1965

„Aspecte indiscutabile de la începutul războiului”, Voenno-istoriceski jurnal, ziarul oficial de istorie militară al forţelor armate ruseşti, februarie 1992

Baker, Robert K., Rezident: The Espionage Odyssey of Soviet General Vasily Zarubin, Bloomington, IN, 2015

Bisher, Jamie, White Terror: Cossack Warlords of the Trans-Siberian, Londra, 2009

Brook-Shepherd, Gordon, The Iron Maze: The Western Secret Services and the Bolsheviks, 1918–2004, Londra, 1999

Bruce, Lincoln W., Red Victory: A History of the Russian Civil War, New York, 1989

Budkevici, Serghe Leonidovici, „Delo Zorge”: sledstvie i sudebnîi proţess: lyudi, sobîtia, dokumentî, faktî, Moscova, 1969

Bunici, Igor, Operaţia Groza, 3 vol., 1994–2004, Moscova, 1998

Chamberlin, William Henry, Soviet Russia: A Living Record and a History, Londra, 1931

Cehonin, B., „Eroii nu mor”, Izvestia, 8 septembrie 1964

Ceraiavski, V., „Faptele de vitejie ale lui Richard Sorge”, Pravda, 6 noiembrie 1964

Ceruşev, N.S. şi Ceruşev J.N., Rasstrelenaia elita PKKA (Komandirî 1ogo i 2ogo rangov, Komkorî, Komdivî, i im ravniie): 1937–41, Moscova, 2012

Ciuev, F.I, Molotov, V.H., Resis, Albert, Molotov Remembers: Inside Kremlin Politics: Conversations with Feliks Chuev, Chicago, 1991 (de asemenea „Sto sotok besed s Molotvîm”, Chicago, 1993)

Clark, Lloyd, Kursk: The Greatest Battle: Eastern Front 1943, Londra, 2012

Coox, Alvin D., „The lesser of two hells”: NKVD general G.S. Lyushkov’s defection to Japan, 1938–1945, part I”, Journal of Slavic Military Studies, 11 (3), 1998

Dallin, David J., Soviet Russia and the Far East, New Haven, 1948

——— Soviet Espionage, New Haven, 1955

Dolgopolov, Nikolai, „De ce Stalin nu a făcut schimb pentru Sorge?”, Rossiiskaia Gazeta, 1 octombrie 2015

Dolgopolov, Nikolai şi Stolarciuk, Nadejda, „Delo 3947: În căutarea mormântului Katiei Maksimova”, Rossiiskaia Gazeta, 20 octombrie 2011

Gavrilov, Viktor, Voennaia razvedka informiruet: dokumentî razvedupravlenia Krasnoi Armii, ianvar 1939–iun 1941, Moscova, 2008

Gavrilov, Viktor şi Gorbunov, Evghenii, Operaţia „Ramzai”: triumf i traghedia Riharda Zorge, Moscova, 2014

Geller, Iu., „La cea de-a 70-a aniversare a naşterii lui S.P. Uriţkii”, Krasnaia Zveda, 2 martie 1965

Gladkov, T.K., Nagrada za vernost’ – kazn’, Moscova, 2000

——— Artuzov Moskva: Molodaia gvardiia, Moscova, 2008

Gladkov, T.K. şi Zaiţev, N.G., I ia emu ne mogu ne verit..., Moscova, 1986

Goliakov, Serghei Mihailovici şi Ilinskii, Mihail Mihailovici, Zorge: podvig i traghedia razvedcika, Moscova, 2001

Gorbunov, Evghenii, Stalin i GRU, Moscova, 2010

Gorceakov, Ovidii, Ian Berzin-komandarm GRU, St Petersburg, 2014

Gregory, Paul R., Politics, Murder, and Love in Stalin’s Kremlin: The Story of Nikolai Bukharin and Anna Larina, Stanford, CA, 2010

Haslam, Jonathan, Near and Distant Neighbours: A New History of Soviet Intelligence, Oxford, 2015

Jansen, Marc şi Petrov, Nikolai, Stalin’s Loyal Executioner: People’s Commissar Nikolai Ezhov, 1895–1940, Stanford, CA, 2002

Kocik, Valerii, GRU: dela i liudi, Moscova, 2002

Kolpakidi, A. I., şi Prohorov, D. P., Imperia GRU, ocerki rossiskoi voiennoi razvedki, Moscova, 1999

Krivoşeeva, G.F., (ed.), Grif sekretnosti sniat: poteri Voorujennîh Sil SSSR v voinah, boevîh deistviiah i voennîh konfliktah, Moscova, 1993

Kuzneţov, Viktor, Protivostoianie: sovetskaia razvedka v godî vtoroi mirovoi voinî, St Petersburg, 2006

Leonard, Raymond W., Secret Soldiers of the Revolution: Soviet Military Intelligence, 1918–1933, Westport, Conn. şi Londra, 1999

Lock, Owen A., „Chiefs of the GRU 1918–46”, în Hayden B. Peake şi Samuel Halpern (ed.), In the Name of Intelligence: Essays in Honor of Walter Pforzheimer, Washington, DC, 1994

Lota, Vladimir, GRU: ispitanie voinoi: voennaia razvedka Rossii nakanune i v godî Velikoi Otecestvennoi voinî 1941–1945, Moscova, 2010

Marici, N. şi Djuvarevici, M., „Asistentul lui Sorge”, Krasnaia Zvezda, 17 octombrie 1964

Martirosian, Arutiun, Stalin i razvedka nakanune voinî, Moscova, 2014

Maievski, Viktor, „Tovarăşul Richard Sorge”, Pravda, 4 septembrie 1964

Moore, Harriet L., Soviet Far Eastern Policy, 1931–1945, Princeton, 1945

Orlov, B., „Centrul este pe recepţie cu Ramsay”, Izvestia, 28 octombrie 1964

Pekelnik, N., „Faptele de vitejie ale lui Richard Sorge: povestea eroismului unui spion sovietic”, Izvestia, 4 septembrie 1964

Petrov, Vladimir şi Petrov, Evdokia, Empire of Fear, Londra, 1956

Prohorov, D.P., Skolko stoit prodat’ rodinu?, St Petersburg, 2005

Prudnikova, Elena, Rihard Zorge – razvedcik nr. 1, St Petersburg, 2004

Prudnikova, E. şi Gorceakov, O., Leghendî GRU, St Petersburg, 2005

Radzinski, Edvard, Stalin, Londra, 1997

Rogovin, Vadim, 1937: Stalin’s Year of Terror, Oak Park, MI, 1998

Rubţov, Iuri, „Conducerea este chemarea mea”, în Voienno-promîşlenni kurier, 13 iunie 2005

Semiciastni, Vladimir, „Agenţii sovietici Ceka în marele război patriotic”, Pravda, 7 mai 1945

Sergheev, Evgheni, Russian Military Intelligence in the War with Japan, 1904–05, Londra, 2012

Service, Robert, Lenin: A Biography, Londra, ediţia retipărită, 2010

Sever, Aleksandr şi Kolpakidi, Aleksandr Ivanovici, GRU: unikalnaia enţiklopedia, Moscova, 2009

Sokolov, Ghenadi, Şpion nomer raz, St. Petersburg, 2013

Sokolov, Vladimir, Voennaia agenturnaia razvedka: istoria vne ideologhii i politiki, Moscova, 2013

Suvorov, Viktor, Inside Soviet Military Intelligence, New York, 1984

——— Spetsnaz: The Story Behind the Soviet SAS, trad. în engl. David Floyd, Londra, 1987

——— The Chief Culprit: Stalin's Grand Design to Start World War II, Annapolis, MD, 2008

Usov, Viktor, Sovietskaia Razvedka v Kitae 20 – ie godî XX veka, Moscova, 2007

Volkogonov, Dmitri, Triumph and Tragedy (Triumf i traghedia: politiceski portret I.V. Stalina), Moscova, 1989

Volodarski, Boris, Stalin's Agent: The Life and Death of Alexander Orlov, Oxford, 2015

Comunism şi Comintern

Bennett, Gill, „A Most Extraordinary and Mysterious Business": The Zinoviev Letter of 1924, seria: „Historians LRD", nr. 14, Londra, ianuarie 1999

Chapman, John W.M., „A Dance on Eggs: Intelligence and the «Anti-Comintern»„, Journal of Contemporary History, vol. 22, nr. 2 (Intelligence Services during the Second World War), aprilie 1987

Courtois, Stéphane, Werth, Nicolas şi Paczkowski, Andrzej, The Black Book of Communism, Cambridge, MA, 1997

Kadish, Sharman, Bolsheviks and British Jews: The Anglo-Jewish Community, Britain and the Russian Revolution, Londra, 2013

Kendall, Walter, Recenzie la Piero Melograni, „Lenin and the Myth of World Revolution”, Revolutionary History, vol. 3 (3), 1991

Koch, Stephen, Double Lives: Stalin, Willi Münzenberg and the Seduction of the Intellectuals, New York, 2004

Litten, Frederick S., „The Noulens Affair”, China Quarterly, nr. 138, iunie 1994

North, David şi Kishore, Joe, The Historical and International Foundations of the Socialist Equality Party, Oak Park, MI, 2008

Pipes, Richard, Communism: A History, New York, 2003

Priestland, David, The Red Flag: A History of Communism, New York, 2009

Shachtman, Max, „For the Fourth International!”, New International, vol. 1, nr. 1, iulie 1934

Mulţumiri

Pentru scrierea acestei cărţi despre Richard Sorge le sunt profund îndatorat multor oameni de ştiinţă care au explorat subiectul înaintea mea, în condiţii mult mai grele decât cele cu care m-am confruntat eu. Frederick William Deakin, fost director al Colegiului St. Antony din Oxford, a adus pentru prima oară acest subiect în atenţia cititorilor

occidentali, iar cartea sa din 1965, The Case of Richard Sorge, a fost cu atât mai remarcabilă, cu cât a avut un acces extrem de limitat la sursele sovietice. Tatăl meu, Mervyn Matthews, era membru al Colegiului St. Antony la acea vreme şi am fost impresionat să-i văd numele în secţiunea Mulţumiri a lui Deakin – drept recunoştinţă pentru munca de traducere şi pentru obţinerea timbrului sovietic de patru copeici cu chipul lui Sorge pe el, care a ilustrat coperta primei ediţii. La Tokyo, profesorul Gordon Prange a fost extrem de exhaustiv în cercetarea sa asupra carierei lui Sorge din Japonia. Prange a petrecut 30 de ani lucrând la marea sa operă, Target Tokyo, iar interviurile sale, cu mulţi dintre cei care l-au cunoscut personal pe Sorge, de la amanta sa la poliţiştii care îl supravegheau neobosiţi, sunt de nepreţuit. Robert Whymant, coleg jurnalist şi fost şef al redacţiei din Tokyo a ziarului The Times, a intervievat şi el, în anii 1980, câţiva protagonişti pentru opera sa, Stalin's Spy, cea mai recentă lucrare în limba engleză pe acest subiect.

Trebuie să-mi exprim, de asemenea, profunda recunoştinţă şi admiraţie pentru lucrarea cercetătorilor moderni ruşi Vladimir Ciunihin, Aleksandr Fesiun şi Mihail Alekseiev, care au făcut atât de mult pentru a scoate la iveală povestea tragică a indiferenţei Centrului de la Moscova faţă de agentul lor vedetă de la Tokyo.

În vara anului 2016, am avut privilegiul de a fi invitat la conferinţa anuală a Societăţii Sorge din Japonia, ţinută la Universitatea Meiji din Tokyo. Îi sunt extrem de recunoscător profesorului Tetsuro Kato, de la Universitatea Waseda, şi lui Tsutomu Shinozaki, care şi-au făcut timp să ne întâlnim şi să discutăm, la un sandviş şi un ceai, diverse aspecte legate de Sorge. De asemenea, îi sunt recunoscător profesorului Jeffrey Burds, care mi-a asigurat

materiale de arhivă şi m-a îndrumat în direcţia bună a surselor sovietice încă neexploatate despre Sorge. Profesorul Hiroaki Kuromiya a fost atât de amabil încât să-mi împărtăşească lucrarea sa de pionierat legată de Incidentul Nomonhan.

La Moscova, îi sunt foarte recunoscător personalului de la RGASPI – fosta Arhivă a Comitetului Central –, precum şi bibliotecarilor de la Arhivele Centrale ale Ministerului Apărării din Podolsk. La Baku, am reuşit să-i găsesc casa lui Sorge după o după-amiază întreagă de întrebări neobosite adresate localnicilor din Sabunçu de către Fareed Ismailov – care m-a condus într-un taxi negru londonez, o privelişte ciudat de obişnuită pe străzile capitalei Azerbaidjanului. Îi sunt recunoscător şi vechiului meu prieten de la universitate, Nikolaus Twickel, pentru traducerile surselor germane. Prietenul şi colegul meu Aleksei Kazakov din Moscova m-a ajutat să văd uriaşul potenţial al subiectului Sorge, ajutându-mă totodată să ancorez povestea umană într-un context istoric.

Îi sunt profund recunoscător impresarei mele Natasha Fairweather pentru entuziasmul şi energia sa, şi lui Michael Fishwick, îndelung răbdătorul redactor de la Bloomsbury, şi excelentei sale echipe.

Soţia mea, Ksenia, şi copiii mei, Nikita şi Theodore, au trăit cu Sorge ca membru virtual al familiei timp de patru ani, călătorind cu mine prin diversele locuri pe care le frecventa acesta şi suportând la cină poveştile unui spion mort de mult timp. Nu aş fi putut scrie această carte fără susţinerea lor.

Surse foto

„De la şcoală la abator” – Richard Sorge, în vârstă de 20 ani, după ce fusese rănit, 1916: © ullstein bild Dtl./Getty Images

Perioada Baku – inginerul petrolist Wilhelm Sorge şi soţia sa rusoaică Nina, împreună cu copiii lor (Richard în alb): © Sputnik/Bridgeman Images

Sorge şi vărul său, Erich Correns: © ullstein bild Dtl./Getty Images

Singura fotografie cu Sorge şi Katia împreună: © ullstein bild Dtl./Getty Images

Monumentul lui Sorge în oraşul său natal, Baku: © Colecţie privată

Semnătura lui Sorge din dosarele Cominternului de la Moscova, 1924: © Private Collection

Casa lui Sorge din Sabunçu, suburbia odinioară prosperă a oraşului Baku, aşa cum arată aceasta în zilele noastre: © Private Collection

Ambasadorul general-maior Eugen Ott, a cărui încredere de nezdruncinat în prietenul său Sorge i-a facilitat acestuia strălucitoarea carieră de spion: © SZ Photo/Knorr + Hirth/Bridgeman Images

Fotografia oficială a lui Sorge din dosarul de identitate de la Comintern, Moscova, 1924: © Private Collection

Yotoku Miyagi, pictorul bolnav de tuberculoză, care a devenit cel mai neobosit om de teren al reţelei: © Kyodo News/Getty Images

Hotsumi Ozaki, jurnalistul idealist japonez care a lucrat cu Sorge la Shanghai şi a devenit cel mai valoros agent al său din Japonia: © Kyodo News/Getty Images

Sorge, în timpul şederii sale în Japonia, cca 1938: © ulstein bild Dtl./Getty Images

Soţia lui Max, Anna Clausen: © SVF2/Getty Images

Sorge, în haine japoneze, în locuinţa sa din strada Nagasaki: © ullstein bild Dtl./Getty Images

Prinţul Albrecht von Urach, corespondentul de la Tokyo al publicaţiei cu orientare antisemită Völkischer Beobachter, i se alătura lui Sorge în beţiile sale din Ginza, care ţineau până noaptea târziu: © ullstein bild Dtl./Getty Images

Sorge la vila de vacanţă a Ambasadei Germaniei: © Pictures from History/Bridgeman Images

Sorge într-una din obişnuitele sale călătorii în Japonia: © INTERFOTO/Alamy Stock Photo

Eta Harich-Schneider, apreciata interpretă de clavecin şi ultima amantă a lui Sorge: © Max Ehlert/ullstein bild Dtl./Getty Images

Prinţul Fumimaro Konoe, de trei ori prim-ministru al Japoniei, cel care l-a introdus pe Ozaki în cercul său intim de consilieri: © Bettmann/Getty Images

Generalul Hideki Tojo, care a gândit invadarea Chinei de către Japonia, precum şi atacul de la Pearl Harbor: ©AFP/Getty Images

Iosif Stalin priveşte, în timp ce ministrul de externe al URSS şi cel al Germaniei, Viaceslav Molotov şi Joachim von Ribbentrop, semnează pactul de neagresiune care a împărţit în secret Europa de Est între Berlin şi Moscova: © Universal images Group/Getty Images

Stalin îl salută pe ministrul de externe japonez Yosuke Matsuoka la Moscova, în 1939. La plecare, Matsuoka era atât de beat, încât el şi Stalin au cântat împreună cântece populare pe peron: © The Asahi Shimbun/Getty Images

Generalul Filip Golikov, ai cărui şase predecesori, conducători ai Departamentului 4, fuseseră toţi executaţi. Golikov a tăinuit toate rapoartele urgente ale lui Sorge privitoare la o iminentă invazie germană: © Sovfoto/Getty Images

Fotografia de la poliţie a lui Sorge, după arestarea sa: © SPUTNIK/Alamy Stock Photo

S-au luat toate măsurile posibile pentru contactarea deţinătorilor de drepturi de autor ale tuturor imaginilor. Sunteţi invitaţi să contactaţi editorul dacă imaginea dumneavoastră a fost folosită fără identificare sau recunoaştere.

Table of Contents